

Міністерство освіти і науки України
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 11
Частина I

Кіровоград – 2013

ББК – 74.580
С – 88
УДК 378

Студентський науковий вісник. – Випуск 11. Частина I. – Кіровоград:
РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – 322 с.

До збірника ввійшли матеріали наукових доповідей студентів звітних студентських конференцій 2012–2013 років.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Садовий М.І.	– доктор педагогічних наук, професор;
2. Чінчой О.О.	– кандидат педагогічних наук, доцент
(відповідальний редактор);
3. Ковальков О. Л.	– кандидат історичних наук, доцент;
4. Лупан І.В.	– кандидат педагогічних наук, доцент;
5. Назаренко М.П.	– кандидат педагогічних наук, ст. викладач;
6. Данилків О. М.	– кандидат сільськогосподарських наук, доцент;
7. Доннік М. С.	– кандидат педагогічних наук, ст. викладач;
8. Стасенко О. А.	– кандидат педагогічних наук, ст. викладач.

Друкується за рішенням ученої ради
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 11 від 27.05.2013 р.).

© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2013

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Роман АБРАМОВ

ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ПОПОВНЕННЯ ФЕЛІНОНІМІКОНУ КІРОВОГРАДЩИНИ

(магістрант факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. Л. Ковтюх

Значення дослідження власних назв не підлягає сумніву, адже оніми є особливим пластом у лексичній системі мови. Як зазначають укладачі словника української ономастичної термінології Д. Г. Бучко та Н. В. Ткачова, вони (оніми) служать для позначення виокремлених з певного виду об'єктів для їх ідентифікації, тобто для них характерна індивідуальна закріпленість за позначуваним об'єктом [5, с. 133].

У мовознавстві особливу увагу лінгвісти присвячують проблемам творення онімів різних класів і підкласів, це такі вітчизняні дослідники, як Ю. О. Карпенко, В. О. Горпинич, П. П. Чучка, М. І. Сюсько, В. В. Лучик, С. Л. Ковтюх, О. Л. Кирилюк та ін.; у російському мовознавстві оніми досліджували О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, М. І. Толстой, М. М. Гінатулін та інші.

Як показав аналіз фелінонімікону Кіровоградщини, одним з продуктивних способів творення кличок котів є трансонімізація. За визначенням Ю. О. Карпенка, суть такого способу деривації полягає в тому, що „це навантаження цілком новим значенням слова, яке існує в даній мові... У результаті трансонімізації виникають омоніми, лексичні значення яких втратили зв'язок із семантикою початкового слова і не мають нічого спільного з нею” [2, с. 51].

Однак в ономастиці існують суперечливі думки щодо того, чи є взагалі трансонімізація способом словотворення. Деякі російські дослідники (О. В. Суперанська, В. Е. Сталтмане, Н. В. Подольська, О. Х. Султанов) вважають, що ці процеси „не пов'язані ніяким чином з деривацією. Вони являють собою так званий „чистий” перехід слова з одного класу імен в інший” [8, с. 48]. А логічну основу такої трансформації (переходу) складає динаміка руху одного поняття в інше на підставі різних зв'язків (причинних, означальних, локативних, ситуативних та ін.).

Мета статті – з'ясувати специфіку трансонімізації як способу виникнення кличок котів на теренах Кіровоградщини. Реалізація мети передбачає розв'язання конкретних завдань: 1) вивчити, яким чином кваліфікують явище трансонімізації в лінгвістиці; 2) дослідити, від яких класів та підкласів власних назв утворені феліноніми досліджуваної території; 3) установити типові онімопари за асоціативною ознакою.

Традиційно в загальній лінгвістиці дослідники співвідносять трансонімізацію з лексико-семантичним способом словотворення. Ю. О. Карпенко називає трансонімізацію „найпоширенішим та масовим різновидом застосування лексико-семантичного способу словотворення” [1, с. 36]. Є. С. Отін наголошує, що при трансонімізації „має місце лексико-семантична деривація оніма” [4, с. 15].

Варто зазначити, що досить багато лінгвістів, зокрема О. А. Земська, та В. Н. Немченко, характеризують лексико-семантичний спосіб словотворення як діахронічний, коли нові слова виникають унаслідок втрати стосунків мотивації, тобто розпаду полісемії в певний проміжок часу. Синхронно ж похідне слово зберігає спільні семи з твірним словом, що й означає полісемію, тобто відсутність акту словотворення, коли з'являється нове значення, а не нове слово. М. П. Муравицька та В. В. Левицький відкрили новий „перехідний тип від полісемії до омонімії” (слова з однаковою звуковою формою й різною семантикою, взаємозв'язок якої виразно сприймається мовцями, але є настільки віддаленим, що ці слова не є семемами одного слова) [3, с. 59].

Академік Ю. О. Карпенко теоретично обґрунтував синхронність лексико-семантичного способу словотворення. Для позначення явища, проміжного між полісемією та омонімією, він запропонував термін „мезонімія”. На думку дослідника, трансонімізація є незаперечним зразком саме синхронного лексико-семантичного способу творення назв. Нове власне ім'я, утворене від іншого власного імені, може зберігати відносини мотивації, поки обидві назви існують у мові.

Фелінонімний матеріал досліджуваного регіону показав, що значна частина кличок утворилася шляхом трансонімізації від таких класів та підкласів онімів:

1. Антропонімів (імен, прізвищ, прізвищ). Цей різновид є найбільш продуктивним, адже за своїми особливостями феліноніми найбільш близькі до антропонімів, особливо прізвищ, оскільки і ті, й інші функціонують в умовах усної традиції, на відміну від офіційних прізвищ, по батькові тощо. Ці назви утворилися від:

а) імен: *Аліса, Анжеліка, Антон, Анфіса, Арнольд, Васька, Даїшка, Елвіс, Єва, Єфросинія, Жозефіна, Люська, Маїшка, Мері, Сабріна, Сільва, Сніжана, Со́ня, Урсула, Юля* та ін.;

б) прізви́ськ: *Маська*;

в) прізви́щ: *Бойко, Кузьменко, Чаленко*;

г) конструкцій (ім'я + по батькові): *Ася Олександрівна, Сан Саніч*.

2. Топонімів. Цей тип трансонімізації також виявляє найвищу частотність омонімів. Грунтується на певній подібності між найменованим об'єктом та джерелом його назви. Найбільш поширеними є похідні від:

а) оронімів: *Гімала́й* (від *Гімала́ї* – множинний іменник; власна назва гір), *Говерла, Еверест*;

б) ойконімів: *Аляска* (від назви житлового мікрорайону Тернополя), *Квебек* (від назви міста в Канаді), *Лондон, Москва, Онта́ріо* (від назви міста *Онта́ріо*), *Стамбу́л*;

в) хоронімів: *Аляска* (від назви штату *Аляска*), *Квебек* (від назви провінції *Квебек*), *Онта́ріо* (від назви провінції *Онта́ріо*).

3. Гідронімів: *Амазонка, Байка́л, Вікторія, Во́лга, Дніпро́, Дуна́й, Інгу́л, Онта́ріо* (від назви озера *Онта́ріо*) та ін.

4. Зоонімів. Цей тип фіксує взаємний перехід назв з одного підкласу до іншого (наприклад, між кінонімами та фелінонімами) й зумовлений тим, що ці підкласи зоонімів мають більш тісні зв'язки, ніж інші. Наприклад: *Абрикос, Боцман, Данька, Димок, Полкан, Пушок, Рєкс* – це клички, притаманні як собакам, так і котам.

5. Міфонімів. У фелінонімії Кіровоградщини зафіксовані найменування котів, котрі утворені шляхом вторинної номінації від власних назв із символічним значенням чи референтними конотаціями, репрезентантами яких є: *Адо́ніс, Аполло́н, Аре́с, Афроді́та, Зе́вс, Калі́псо, Ло́кі, Ма́вка, Мефісто́фель, Нарці́с, Ні́мфа, Одісе́й, Парі́с, Пегас, Персе́й, Цербер, Юні́тер, Ясон*.

6. Космонімів. Цей тип фіксує незначний фелінонімний прошарок онімів, серед них омонімічні назви: *Коме́та, Луна́, Ма́рс, Плутон, Раке́та, Со́нечко, Юні́тер* (від назви планети сонячної системи *Юні́тер*).

7. Біблїонімів: *Азазале́ль, Габріе́ль, Єва, Ісус, Лілі́т, Люцифе́р*.

8. Теонімів. Цей різновид є найменш продуктивним. Зафіксовано небагато кличок, наприклад: *Перу́н, Сваро́г, Троя́н*.

9. Хрононімів: *Чорно́биль* (від назви *Чорно́бильської катастро́фи*).

У переважній більшості випадків вибір у якості клички котів інших власних назв відбувається випадково й залежить від певних уподобань господарів. Рідше між твірною та похідною власною назвою можливий семантичний зв'язок, який нагадує не омонімію, а розвиток багатозначності. Така мотивація спричинила думки частини мовознавців, зокрема О. В. Суперанської та Н. В. Подольської, про логічну, а не дериваційну природу цього явища. Проте навіть вищевказані мовознавці кваліфікують у таких випадках „міжонімну омонімію”, вибудовуючи так званий ланцюжок на основі причинних, локативних, ситуативних, означальних зв'язків.

Серед таких трансформацій онімів переважають переходи, зумовлені спільністю ознаки та об'єкта. Можна виокремити такі онімопари за асоціативною ознакою:

антропонім → **фелінонім** (*Со́ня* „жіноче ім'я” і *Со́ня* „кличка кішки, яка характеризується тими самими соматичними особливостями, які притаманні первинному носієві, а саме – людині”);

міфонім → **фелінонім** (*Ма́вка* „у міфології русалка з довгим лляним волоссям” і *Ма́вка* „кличка кішки з характерним волоссяним покривом (довгошерсті кішки)”);

теонім → **фелінонім** (*Люцифе́р* „у християнстві антагоніст Бога” і *Люцифе́р* „кличка kota, який характеризується психологічними особливостями, які виникають в уявленні людей щодо цієї персоналії”);

топонім → **фелінонім** (*Говерла* „гора в Україні” і *Говерла* „кличка кішки за ознаками схожої до гори, характеризується відповідними зовнішніми особливостями (велика, пишна тощо)”);

хрононім → **фелінонім** (*Чорно́биль* „назва на позначення екологічно-соціальної катастрофи” і *Чорно́биль* „кличка kota, названого по причині того, що асоціюється з вибухом, аварією тощо”).

„Причинні переходи” зумовлені причинно-наслідковим зв'язком між поняттями суміжних об'єктів. Причина і наслідок утворюють так звану безперервну єдність, яка відображається у вигляді певних асоціацій між поняттями. Ці переходи можна віднайти в різних класах і підкласах онімів, відповідно виокремити такі онімопари:

антропонім → **фелінонім** (*Бо́йко* „українське прізвище” і *Бо́йко* „кличка kota, названого на честь хазяїв”);

хрононім → **фелінонім** (*Ма́сниця* „свято на честь весняного пробудження природи” і *Ма́сниця* „кличка кішки, що народилась або на свято, або в період Масниці”).

До локального переходу можна віднести оніми, семантична структура яких містить семи „територія”, „місце”, „приміщення” тощо. Сюди належить така онімопара:

топонім → **фелінонім** (*Северінка* „село в Кіровоградській області” і *Северінка* „кличка кішки родом із цього села”).

Нечасто трапляються випадки так званого ситуативного переносу, у якому зв'язок між онімами опосередкований. Наприклад, онімопару **антропонім** → **фелінонім** (*Юля* „жіноче ім'я” і *Юля* „кличка кішки”) можна пояснити так: позначення *Юля* „кличка кішки” походить від зменшувального варіанта імені відомого українського політика *Юлії Тимошенко*, що стала у свою чергу номінативною.

Отже, процес трансонімізації є важливим та закономірним джерелом поповнення фелінонімікону Кіровоградщини. Виявлено, що більша частина кличок котів є дериватами від антропонімів (імен, прізвищ, прізвицьк, рідше утворені від конструкцій ім'я + по батькові), топонімів, гідронімів, зоонімів (переважно від кінонімів), міфонімів, теонімів та біблонімів. При цьому в переважній більшості випадків вибір клички відбувається випадково й залежить виключно від уподобань господаря, ставлення до тварини тощо. Рідше можливий мотиваційний зв'язок (причинний, означальний, локативний, ситуативний) між фелінонімами та онімами інших класів і підкласів, у якому можливе виокремлення онімопар: антропонім – фелінонім, міфонім – фелінонім, теонім – фелінонім, топонім – фелінонім, хрононім – фелінонім тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карпенко Ю. О. Онімизация і трансонімизация як словотвірний акт / Ю. О. Карпенко // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень (1). – Одеса : ОДУ, 1990. – С. 35–37.
2. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 84 с.
3. Муравицька М. П. Психолінгвістичний аналіз лексичної омонімії / М. П. Муравицька // Мовознавство. – 1975. – № 3.– С. 59–67.
4. Отін С. С. Що таке топоніміка (вступна лекція до спецкурсу з лінгвістичного краєзнавства) / С. С. Отін // Структура і функції ономастичних одиниць : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 1992. – С. 4–23.
5. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 358 с.
7. Суперанская А. В. Апеллятив – онома / А. В. Суперанская // Имя нарицательное и собственное. – М. : Наука, 1978. – С. 5–32.
8. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов ; под. ред. А. П. Непокупного. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

Олександра АНИЦОЙ

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ІНШОМОВНИХ ТЕРМІНІВ БАЛЬНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. Л. Ковтюх

Культура завжди відбиває рівень розвитку людського розуму, поривання духу, а також сформованість цивілізації. Нація ніколи не існує незалежно, осібно, а тільки у зв'язках з іншими етносами, беручи від них досягнення, досвід, зафіксований у мовній структурі. Контакти з іншими культурами відбуваються в різноманітних галузях, зокрема у сфері танцю та хореографії.

Загально визнаним є факт, що чим багатший пластичний арсенал, яким оперує балетмейстер, чим рельєфніша структура створеного ним танцю, тим набагато яскравіше образне враження від постановки. Використання шаблонних, стандартизованих рухів викликає розчарування в поціновувачів мистецтва. Саме тому хореографічна творчість завжди є спрямованою на збагачення термінології. Дослідженням теорії і практики української народно-сценічної хореографічної лексики займалися К. Ю. Василенко, В. В. Верховинець, Є. С. Калмановський, Р. С. Кімягарова, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Б. П. Михайлишин, Г. Я. Солганик, Ю. С. Сорокін, В. І. Ярмак та ін. Проте до сьогодні немає ні академічної лексикографічної праці, яка б унормувала систему термінів хореографічного мистецтва, ні достатньо серйозних досліджень у вітчизняному мовознавстві, присвячених розгляданню проблемам. Тому автори посібників, підручників часто займаються аматорським освоєнням іншомовних термінів систем, що певною мірою негативно відбивається на науковому становленні майбутніх спеціалістів: викладачів сценічного танцю, постановників, балетмейстерів тощо.

У публікації порушена проблема адекватного перекладу та адаптації іншомовних термінів хореографії на ґрунті української мови, оскільки термін має в першу чергу точно відображати суть того чи того руху, його структуру, а також він повинен бути зрозумілим фахівцям.

Метою роботи є виявлення особливостей адаптації іншомовних термінів бальної хореографії в системі української мови, а відповідно – завданнями: 1) окреслити джерела походження іншомовних термінів;

2) з'ясувати чинники, від яких залежить процес їхнього пристосування; 3) запропонувати по можливості варіанти українських відповідників.

У передмові до „Теорії українського народного танка” В. В. Верховинець зауважив: „Одну дуже важну прогалину в цій праці довелося поки що мені самому поповнити, а саме: надати майже всім па назви, щоб можна було скоріше і легше їх запам'ятовувати і відчувати” [4, с. 24]. Фактично, національна хореографічна термінологія розвивалася дещо хаотично, непослідовно навіть у XX столітті, що пов'язано з колоніальним становищем України в складі як Російської імперії, так і СРСР. Проте часи незалежності засвідчують пришвидшений розвиток термінологічної бази, а також збільшення популярності танцювального мистецтва завдяки ЗМІ.

На початку XVIII ст. француз Р. Фейє створив систему запису елементів класичного танцю, якою й досі послуговуються хореографи, а в XIX ст. уже затверджується термінологія класичного танцю, переважно заснована на французьких словах [1, с. 5–9]. Тому в цій галузі не обійтися без іншомовних термінів, уживання яких зумовлене специфікою бальних танців, а їх власне українські відповідники необхідні насамперед для кращого тлумачення спеціальних понять.

Деякі практично вживані терміни не відповідають змістові поняття. Наприклад, при перекладі словосполучення *double reverse spin* слово *подвійний* зовсім зайве адже „подвійність” з'являється тільки тоді, коли цю фігуру танцюють двічі. *Reverse corte* – це не *корте назад*, а *ліве корте* [3, с. 55]. Інші терміни спотворюються через помилки слухового сприйняття: наприклад, одну з поз (підтримок) варто називати не *ланч* (*lunch* – це обід), а *ландж* (*lunge*), або *випад*.

Необхідно зауважити, що слабким місцем національної термінології, за словами Л. М. Полюги, є відсутність правопису, побудованого на національних підвалинах, тобто відсутність нової редакції української орфографії [8, с. 21]. Це ми можемо цілком простежити на прикладі хореографічних термінів, які часто вживаються як варваризми або ж транслітеруються. Такий спосіб називається орфографічною міжмовною інтерференцією, інший можна охарактеризувати як графічне оформлення запозичення транскрипцією [7, с. 138].

У підручниках з основ балету та класичного танцю зазвичай терміни та поняття подані в глосаріях описовим методом (напр., *кніксен* – поклони для дівчаток [9, с. 14]), натомість у тексті підручника, де йде мова про техніку виконання того чи того танцювального руху, подана його запозичена версія, яка повністю зберігає іншомовне написання [6, с. 72]. Наприклад, *Флекер* (нім. *flecker*) – це неточно транскодоване слово, яке було запозичене з німецької мови. Первісне значення назви цієї фігури, очевидно, вихор. Тому постає питання, чи не краще вживати точний, зрозумілий і правильний термін *вихор* замість перекрученого й незрозумілого *флекер*?

Донині викладання танців у нашій державі проводиться здебільшого російською мовою, тому в Україні відчувається ще й великий вплив російської бальної термінології. Важливо визначити, у яких випадках цей вплив корисний, а коли небажаний. Ось кілька прикладів, де орієнтація на російські варіанти недоцільна.

Відомий російський екзаменатор зі спортивних бальних танців і перекладач Ю. Пін добре попрацював над перекладом і редагуванням праці А. Мура „Переглянута техніка європейських танців”. Позитивним у цій роботі є те, що перекладач не скальковує англійські терміни, а намагається підібрати влучні відповідники з рідної мови [3, с. 56].

Утім, на нашу думку, у публікації подекуди зафіксовано неправильний переклад деяких термінів. Дещо незграбним є словосполучення *ландж с одноимённых ног* (англ. *same foot lunge*). До того ж, рух відбувається не „з” ноги, а „на” ногу. Варто зазначити, що „однойменні” ноги в цьому випадку – це просто праві. Термін повинен відображати насамперед суть описуваного явища чи процесу, тому дослівний переклад не завжди є оптимальним варіантом. А полягає ця фігура в тому, що, на відміну від звичайного ланджу, дама тут робить крок убік іншою ногою, перехресшуючи при цьому ноги. Тому термін *перехресний ландж* видається, на нашу думку, більш вдалим.

Не зовсім точно використаний термін на позначення поняття „natural”: якщо це *поворот*, то *правий*, а якщо *спін-поворот*, то *натуральний*. На наш погляд, тут скрізь доцільним є означення *правий*, яке прозоро вказує на принцип виконання цієї фігури. Так само *double reverse spin* – це просто *лівий спін* (не подвійний). Не зовсім вдалим є термін *hesitation change* („задержанная перемена”, „перемена – хэзитэйшн”) – адже тут немає переміни ноги. Це просто *хитання*.

Звернемо увагу на характерні помилки в офіційних джерелах низки українських танцювальних об'єднань. В українській мові немає слів „хлист”, „клюшка”, „біжучий” – тому „хлыст” („whip”) – це *бати́г*, „клюшка» („hockey stick”) – це *ключка*, „бегущее окончание” („running finish”) – це *бігове закінчення* [3, с. 56].

А ось інший приклад, який показує, що не варто створювати штучні відмінності між російськими та українськими термінами. Так, у посібниках трапляється термін *змiна* як відповідник до англійського „change” та російського „перемена”. Дехто з викладачів Національного університету культури та мистецтв

також використовує його. Проте українське слово „зміна” (подібно до російського „смена”) свідчить про остаточність, безповоротність дії чи явища: *зміна суспільного ладу, зміна керівництва, зміна напрямку, вікові зміни* тощо. З іншого боку, слово „переміна” має відтінок тимчасовості, мінливості: *переміна погоди, перемінитися з лиця* тощо. Тому до цієї трикрової танцювальної фігури більше підходить слово *переміна*, адже рух не виконується постійно тією самою ногою.

Плутанина виникає й на фонетичному рівні: автор уточнює, що термін „*guaracha*” відтворюється як „*waracha*”. Це не зовсім відповідає дійсності. У різних варіантах іспанської мови, а надто в латиноамериканських, літера „*g*” іноді прочитується не як проривний (російський) звук, а як фрикативний (український) [г]. Оскільки в англійській мові подібного звука немає, то відповідна літера й випала. На початку слова буквосполучі „*gu*” відповідає українська (і російська також) „гв”: *гвардія, Гватемала, Гвіана, Гвідо* тощо. Отже, більш вдалий варіант – *гванача*.

Дискусії також тривають навколо термінів, які походять від власних назв: *бостон* (англ. *boston*, від назви м. *Бостон*, США; парний танець, повільний вальс); *чарльстон* (англ. *Charleston*, від назви м. *Чарльстон* у штаті Південна Кароліна, США, де він уперше з’явився; американський танець, у характері швидкого фокстроту; поширився в 1920-х рр.); *хабанера* (ісп. *Habanera* < *La Habana*; кубинський народний танець-пісня, який виник на о. Куба, пізніше поширився в Іспанії); *моллі* (від англійського жіночого імені, англійський народний танець. Був особливо популярним у XIX ст. виконувався орачами в зимовий час, після Різдва й до початку нового сільськогосподарського сезону з метою заробітку (один з учасників вбирився в жінку (*Моллі*), звідси й назва танцю); *вакханалія* (лат. *bacchanalia* < гр. *Bakchos* – *Вакх*, ім’я, яким у стародавньому Римі називали Діоніса, давньогрецького бога родючості, виноградарства, виноробства; у балеті – хореографічна сцена, епізод або танець, що змальовує картину гучних веселощів) тощо. В. П. Даниленко вважає подібні одиниці “незадовільними”, попри те що вони “виконують благородну місію – увічнюють ім’я вченого, винахідника”; такі терміни не містять класифікаційних ознак, а отже, через це найменування такого типу часто переходять до розряду nereкомендованих [5, с. 189].

Можна уважати вже доведеним і загально визнаним, що впорядкування, унормування, кодифікація та уніфікація української термінології належить до державотворчих процесів, бо очевидним є те, що безповоротне українське державотворення диктує такі потреби національного життя, які сприяли б утвердженню його престижу в усьому світі. До такої ділянки належить і наукова мова, зокрема розвиток термінології [8, с. 21]. Хореографічна терміносистема української мови не є винятком, адже вона сприяє утвердженню єдиного мовного стандарту, забезпечує рівноцінний розвиток культурних взаємозв’язків, дозволяє репрезентувати національні хореографічні досягнення на міжнародній арені.

Отже, іншомовні терміни бальної хореографії переважно запозичені з французької мови, почасти з англійської та німецької, проте в процесі їх графічного та фонетичного освоєння трапляються помилки, яких варто уникати. Під впливом російської мови виникають неточності семантичного характеру, тому запропоновано можливі варіанти українських відповідників. У цілому термінологічна база досліджуваної галузі потребує більш ретельного етимологічного вивчення з метою її унормування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базарова Н. П. Азбука классического танца / Н. П. Базарова, В. П. Мей. – Л. : Искусство, 1983. – 208 с.
2. Бурбело І. В. Співпраця концертмейстера і хореографа на уроках класичного танцю / І. В. Бурбело // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 2. – С. 48–54.
3. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М. О. Вакуленко – Київ, 2009. – 69 с.
4. Верховинець В. Теорія українського народного танцю / В. Верховинець. – 5-е вид., допов. – К. : Муз. Україна, 1990. – 149 с.
5. Даниленко В. П. Выступление / В. П. Даниленко // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 187–190.
6. Данчевська Ю. Деякі аспекти лексичних одиниць терміносистеми класичного танцю / Ю. Данчевська // Вісник національного університету „Львівська політехніка”. – Серія „Проблеми української термінології”. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – № 709. – С. 69–74.
7. Д’яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько – К. : КМ Academia 2000. – 216 с.
8. Полога Л. Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності / Л. Полога // Вісник Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – Серія „Проблеми української термінології”. – 2002. – № 453. – С. 21–24.
9. Програма з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв і позашкільних закладів України/ укл. А. П. Тараканова. – К., 1993. – 24 с.

Юлія БОГАТИРЕНКО

ТВОРЧА ПОСТАТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
МИКОЛИ ОЛІЙНИКА ТА НЕДИ НЕЖДАНОЇ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.Ф. Буряк

Леся Українка не раз говорила, що не варто афішувати життя поета, не поділяла думки, що для розуміння творів треба докладно знати біографію письменника: «Не знаю, як для кого, а для мене та хвилина, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма що в моїй біографії не знайшлося б нічого ні особливо цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої» [6, 5]. Але, незважаючи на застороги мисткині, дослідженню її творчої особистості присвячена велика кількість не лише наукових праць, а й літературних творів різних жанрів. Цікаві художні інтерпретації образу Лесі Українки належать М. Олійнику (повість «Дочка Прометей»), О. Забужко (вірш «Задзеркалля: пані Мержинська»), Н. Нежданій (драма «І все-таки я тебе зраджу...») та ін.

Вивченням творчої постаті Лесі Українки та її літературного доробку займалися С. Михіда [7], [8], В. Панченко [11] та ін. Про образ Лесі в художніх творах писали Н. Зборовська [5], В. Агєєва [1] та ін.

У вітчизняній науці про літературу активно досліджуються зміни в біографічному жанрі. Але в переважній більшості теоретичних та історико-літературних пострадянських праць увага приділяється насамперед визначенню етапів розвитку, становлення та основних рис біографії в цілому та художньої біографії як специфічного утворення зокрема (С. Аверінцев, О. Валєвський, О. Галич, Д. Жуков, О. Дацюк, Т. Павлова, Г. Померанцева, Т. Потніцева, В. Чишко). Велика кількість наукових студій присвячена жанрово-стильовим особливостям художньо-біографічної прози (І. Акіншина, Н. Ігнатів, І. Савченко), нарративним стратегіям художньо-біографічного жанру (Т. Черкашина) та актуальним теоретичним і практичним проблемам жанру літературної біографії (І. Данильченко, Ю. Коньшина, Л. Мороз).

Останні десятиліття позначені сплеском надзвичайного інтересу до біографії в широкому розумінні і як до літературного жанру, і як до наукової методології в різних галузях гуманітарного знання.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється тим, що в сучасному літературознавстві виникла нагальна необхідність нової інтерпретації творчої постаті Лесі Українки без ідеологічних упереджень та оперування штампами. Сегмент художньої літератури, який представляє образ мисткині, – одне із джерел, що дасть можливість додати штрихи до портрету генія, досягнувши розмаїття суб'єктивних художніх версій у діахронічному вимірі через естетико-ідеологічну опозицію «соцреалістичне–постмодерністське».

Мета розвідки – з'ясувати специфіку художнього осмислення творчої постаті Лесі Українки у творах М. Олійника та Н. Нежданої через їх порівняльний аналіз.

Об'єкт дослідження – повість Миколи Олійника «Дочка Прометей» та драматична імпровізація Неди Нежданої «І все-таки я тебе зраджу».

Предмет дослідження – особливості художньої рецепції творчої особистості Лесі Українки у творах вітчизняних письменників.

Постмодерна імпровізація «І все-таки я тебе зраджу...» Н. Нежданої висвітлює табуйовану за часів соцреалізму тему особистого життя Лесі Українки, що руйнує стереотип незламного борця, який закріпився за образом мисткині, й створює новий образ живої, земної, лукавої жінки. Героїня зраджує трьом земним коханням (Нестор Гамбарашвілі, Сергій Мержинський, Климент Квітка) із найсильнішою любов'ю – неподоланим прагненням творити.

Неда Неждана зосереджує увагу на досягненні внутрішнього світу, зокрема внутрішнього конфлікту Лесі Українки, породженого антагоністичною боротьбою власне людського (жіночого) і творчого.

У виразненню конфлікту у творі сприяє Драматург – дійова особа, яка розкриває авторські наміри: «Наша п'єса про іншу Лесю – земну, живу, лукаву...» [9, 14].

Драматична ситуація загострюється й завдяки цинічним реплікам напівінфернальних героїв у масках Арлекіна і П'єро – «Чорного Духа» («Злого Генія») і «Білого Духа» («Доброго Духа»), котрі роз'яснюють Лесі, що вона, здобувши славу, автоматично стає беззахисною перед цікавістю, безпардонним вторгненням людей в інтимну сферу, адже її «*вірші, драми, щоденники і листи*» потрібні для «*музеїв, дисертацій, політичних гасел тощо...*» [9, 33].

Події, сні й фантазії головної героїні супроводжуються коментарями-натяками Арлекіна і П'єро, що актуалізують інтертекстуальний вимір твору.

На початку драми діалог між цими персонажами, який звучить у сні дівчини, – натяк на складну місію Лесі Українки:

П'ЄРО. Ні-ні, ти піднімеш його з пороху, як перлину, і понесеш...

АРЛЕКІН. І буде воно важким, як хрест.

ДІВЧИНА. Им'я хіба буває важким? Чудні ви... Дякую вам і прощайте [9, 21].

Н. Неждана оригінально, із використанням алюзій і ремінісценцій осмислює сторінки особистого життя героїні. Алюзійну основу має несподівана за критеріями характеристик презентація Лесиних доленосних чоловіків: Нестор Гамбарашвілі – одружився з іншою жінкою, Сергій Мержинський – хворий на сухоти, Климент Квітка – юрист. Такий авторський прийом виявляє ставлення Дівчини до них: ревності, жалість, байдужість.

Алюзії актуалізують знання читача (глядача) про потрібні автору для втілення художньої концепції біографічні моменти, важливі для формування Лесі Українки як сильної особистості.

Таку функцію виконує зокрема згадка про дитячі роки мисткині: *«Дитинство – час солодких мрій і сподівань. Хто б не хотів повернутися в нього хоча б на мить? Але для нашої героїні воно скінчилося надто рано. Адже дитинство триває до першого лиха.»* [9, 24]. Письменниця натякає на хворобу Лесі Українки, конкретизуючи цей момент хронологічним маркером – *«На Водохреще, було свято»* [9, 24].

Авторка підбирає вдалі цитати з творів Лесі Українки: *«Як я умру, на світі запалає / Покинутий вогонь моїх пісень...»* [9, 29] для підсилення внутрішньої драми героїні.

Окремої розмови потребує наскрізне цитування Драматургом Ніцше: *«Назvu я вам три перетворення: як дух стає верблюдом, левом, верблюд і, нарешті дитиною лев...»* [9, 30]. Ніцшеанська притчова метафорика надає твору привабливої багатомірності, пропонуючи філософське осмислення життя Лесі Українки.

Н. Неждана ламає рецептивний стереотип образу геніальної української письменниці як незламного борця, зокрема фіксований у романі М. Олійника, використовує прийом очуження.

Драматург-літературознавець дуже добре обізнаний із біографією Лесі Українки, хоча радить акцентувати увагу на її внутрішніх переживаннях – авторська стратегія заявлена прямо.

Сцени відтворюють складну динаміку внутрішніх переживань героїні, переважно через її поведінку, зовнішнє мовлення, що обумовлено специфікою драматичного жанру. Фліртуючи з Нестором, Леся захоплюється і починає танцювати: *«Леся танцює все швидше, потім робить якийсь невдалий рух, скрикує і падає»* [9, 16].

Усвідомлення власного каліцтва: *«Я радше хвора, ніж щаслива»* [9, 17] викликає внутрішню боротьбу між прагненням дарувати любов (Арлекін констатує: *«Кохання аж світиться у ваших очах»* [9, 17]) й усвідомленням можливості приносити нещастя. Внутрішній конфлікт Лесі обумовлює різкі перепади її настрою: *«Леся (різко). В злomu, в злomu я гуморі»* [4, 18]. Через внутрішні суперечливі почуття, переживання Леся завдає болю Несторові власними *«варіаціями на тему з Міцкевича»*: *«Я не кохаю тебе і не прагну дружиною стати. / Твої поцілунки, обійми і в мріях не сняться мені, / В мислях ніколи коханим тебе не одважусь назвати; / Я часто питаю себе: чи кохаю? Одказую: ні!»* [9, 19].

Про прагнення вирішити внутрішній конфлікт свідчить Лесин неприродний, істеричний сміх, іронічний тон розмов. Штучну Лесину поведінку (*«зупиняється, заносить кинжал над собою, безсило опускає, відкидає геть, переглядає написане, рве, піднімає кинджал, ховає, гасить свічку і йде»* [9, 21]) розкодовує Драматург: *«Тепер, щоб здобути свободу від своєї любові, він навіть у цій святині має вбачати божевілля й сваволю...»* [9, 21]. Звістка про одруження Гамбарашвілі спричинила істерію в головної героїні, що свідчить про загострення внутрішнього конфлікту.

Причини страждань Лесі, яка почувала себе *«малою й беззахисною»* [9, 23], намагається витлумачити Сергій Мержинський: *«То ви така і є. Не ображайтеся, але ви схожі на дитину, що вдає з себе дорослу і ледь стримується, аби не розсміятися»* [9, 23]. Духовна спорідненість Лесі й Сергія породжує почуття любові, про що героїня зізнається в листі: *«Я побачила тебе... я пішла до тебе... як оплакана дитина йде в обійми того, хто її жалує... Тільки з тобою я не сама... тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що... тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей – ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...»* [9, 25]. Смерть Мержинського в черговий раз загострює внутрішній конфлікт Лесі, адже її природне жіноче прагнення кохати й бути коханою знову лишилося незреалізованим. П'єро розкриває мрії жінки: *«Кохання, хоча б мало, але спокійного, щоб не боялась втратити щомить»* [9, 28].

Доля дарує Лесі шанс на щастя в особі Кльоні, який умовляє Дівчину вийти за нього заміж. Героїня, погоджуючись на цей шлюб, відчуває до чоловіка лише довіру й повагу. Саме тому обряд вінчання не викликав святкового настрою, а відновив страх утратити спокій, бажання побути на самоті, що й зумовило максимальне загострення внутрішнього конфлікту: *«Все як у тумані, як не з нами. Колись я зовсім інакше це собі уявляла. Подружній обов'язок. Як фальшиво звучить»* [9, 31]. Леся усвідомлює свою приреченість бути нещасливою, не бачачи поряд духовно близької людини, яка могла б стати коханою.

Драматург зізнається, що п'єса буде позбавлена ефектного фіналу, бо внутрішній конфлікт Лесі так і лишився невирішеним: *«Останні роки Лесі – час родинного щастя і великих злиднів, час найбільших страждань і найсильніших творів... Жадання мое! Ти не уникаєш нових незгод, ти – моя неминучість! Убережи мене від дрібних перемог... для єдиної великої долі! Хай буду я готовий і зрілий у час великого*

полудня: як розжарена бронза, як повна блискавок хмара, як наповнене молоком вим'я... як зірка, палюча, пронизана, щаслива під нищівними сонячними стрілами...» [9, 32].

Отже, Н. Неждана висвітлює особистий аспект життя Лесі Українки, в такий спосіб руйнуючи традиційний образ письменниці як громадського діяча.

Неда Неждана подає альтернативну версію драматичного суперечливого образу письменниці, «олюднює» його (душевні переживання від нерозділеного кохання). Автору вдалося відчутти й художньо втілити той внутрішній конфлікт переживань та прагнень, що виявився ще в дитячому віці Лесі Українки і який ускладнювався протягом усього життя. Арлекін та П'єро – дві сторони цього внутрішнього конфлікту. Письменниця використовує у творі прийом гри, Арлекін і П'єро постійно змінюють маски й ніби граються з глядачем і читачем – це метафоричне відображення динаміки внутрішніх переживань героїні.

У своїй імпровізації Н. Неждана висвітлює лише один із аспектів життя Лесі Українки – любовні перипетії, натомість авторський погляд М. Олійника охоплює практично все життя письменниці, зосереджуючись на ключових подіях, які вплинули на формування світогляду, життєвої позиції мисткині: знайомство з І. Франком, М. Павликом, О. Кобилянською, постійні переїзди у зв'язку з хворобою. Протягом усього твору прозаїк акцентує на хворобливості Лесі Українки, яка не давала їй ні спокійно жити, ні творити, але Леся – «борець», вона мужньо долає хворобу, щоб самовіддано виконувати свій громадянський обов'язок. Автор відтворив ті внутрішні поривання героїні, що пов'язані з вольовими якостями її характеру – основи для формування сильного й життєстійкого характеру. У романі М. Олійника, як і в драмі Неди Нежданої, теж заявлено внутрішній конфлікт. У соціалістичному варіанті це протиріччя між Одержимою Лесею та Лесею, яка є звичайною жінкою, якій хочеться спокою, сімейного щастя та добробуту. Проте не внутрішній конфлікт є основним предметом авторського осмислення в романі, він служить лише для увиразнення ідеї служіння народу як фанатичної життєвої мети героїні. Саме тому Одержима Леся перемагає Лесею-жінку.

Письменник подає біографію Лесі Українки в «лакованому» вигляді, особливо це стосується зображення дитинства й ідеалізації стосунків із матір'ю, яка, насправді, недолюблювала доньку [4, 48].

Леся хоч і знаходилася постійно серед людей, проте була самотньою, але ця самотність тлумачиться автором не як порожнеча, а добровільна ізоляваність, необхідна для створення шедеврів [7, 205].

У повісті «Дочка Прометей» Леся-Одержима перемагає Лесею-жінку. Автор створює ідеалізований образ письменниці, наголошуючи на її нездоланності духу, мужності, саможертвості, альтруїзмі: *«Я люблю приносити безкорисливі жертви»* [5, 211]. Твір М. Олійника написаний за канонами соціалістичного реалізму, тому образ видатної письменниці втілює насамперед ідею служіння суспільству, героїня – зразок для наслідування.

У такий спосіб індивідуальність Лесі Українки нівелюється, натомість поповнюється реєстр образів борців за «світле майбутнє», кращу долю народу.

Отже, творча настанова М. Олійника як послідовника соціалістичної традиції кардинально відрізняється від постмодерністської мети Неди Нежданої: *«Я напишу п'єсу без пера і папери тут і зараз, п'єсу про солодку принаду талановитої і безталанної жінки. Я не прагну достовірності. Сприймайте все, як міф, легенду, притчу»* [9, 35]. Авторка запрошує читача (глядача) бути співтворцем провокативного *«сьогоднішнього сюжету про любов і зраду, про болюче щастя найсамотнішої людини – генія»* [9, 35], а не нав'язує йому власну, штучну художню версію біографії відомої людини.

Таким чином, Н. Неждана та М. Олійник у своїх творах втілюють різні ідейні смисли, осягаючи різні виміри біографії Лесі Українки. М. Олійник дотримується соціалістичної традиції й подає художню версію біографії письменниці ідеалізуючи образ цієї непересічної особистості, зображує її мужнім борцем за справедливість, людяною, для якої суспільні інтереси були важливіші за особисті. Н. Неждана пропонує контраверсійне прочитання образу письменниці, керуючись принципами постмодернізму: обрано фрагменти інтимного життя героїні – взаємини із трьома чоловіками, які увиразнюють внутрішню драму Лесі як не зреалізованої в коханні і сім'ї жінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеева В. Поетеса зламу століть / В. Агеева. – К., 2001. – 263 с.
2. Гаврош О. Неда Неждана: «Я вірю в театральну революцію» / О. Гаврош. – litakcent-ua.livejournal.com/41845.html.
3. Дунай П. Леся Українка у критичній рецепції Андрія Ніковського / П. Дунай // Українська мова і література в школі. – 2005. – 7 лютого. – С. 9-11.
4. Забужко О. «Une princesse lointaine»: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема / О. Забужко // Слово і час. – 2001. – № 3. – С. 45-53.
5. Зборовська Н. «Наша пані» Леся Українка у тлумаченні Оксани Забужко (інтелектуальні парадокси культурного фемінізму) / Н. Зборовська // Слово і час. – 2007. – № 9. – С. 69-73.
6. Костенко А. Леся Українка. Життя славетних / А. Костенко. – К.: «Молодь», 1971. – 446с.
7. Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки // Наукові записки. – Випуск 70. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В. Винниченка, 2006. – С. 201-208.
8. Михида С. Таємниці Божого провидіння... Теоретичні аспекти створення психопортрета Лесі Українки // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіах. – 2006. – № 9-10. – С. 103-111.

9. Неждана Н. Провокація іншості : п'єси / Н. Неждана. – К. : Український письменник, 2008. – 277 с.
10. Олійник М. Дочка Прометея / М. Олійник. – К. : «Дніпро», 1971. – 376 с.
11. Панченко В. Три етюди про кохання / В. Панченко // Магічний кристал. – Кіровоград, 1995. – С. 86–91.

Діна БРИЖАТЮК

ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ ЕПІСТОЛЯРНОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Т. В. Ліштаба

У сучасний період, коли активно розвиваються такі напрями лінгвістичних досліджень, як комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика, антропоцентрична лінгвістика, посилюється увага до проблем функціональної стилістики, а саме до застосування функціонально-стилістичного підходу під час розгляду мовних явищ, який передбачає вивчення мовних одиниць різних рівнів у процесі їхнього реального використання в певній комунікативній ситуації. При цьому важливе значення має реальна ситуація, оскільки вона визначає мету й засоби мовленнєвої діяльності.

Мета статті – дослідити та осмислити проблему виокремлення епістолярного стилю в системі функціональних стилів сучасної української літературної мови.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати теоретичні праці, у яких висвітлені питання мовностилістичного дослідження епістолярю;
- 2) висвітлити основні підходи до виокремлення епістолярного стилю, його екстра- та інтралінгвальні ознаки.

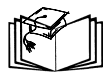
Існують різні підходи до класифікації функціональних стилів, кількість цих стилів та їхні назви не збігаються. Академік В. В. Виноградов ґрунтується на суспільних функціях мови – спілкування, повідомлення та впливу, внаслідок чого розрізняє такі стилі: *ужитково-побутовий стиль* (функція спілкування); *ужитково-діловий, офіційно-документальний і науковий* (функція повідомлення); *публіцистичний і художньо-белетристичний* (функція впливу) [2, с. 6].

А. П. Коваль також визначає стилі за функціями мови: *розмовний стиль* (функція спілкування), *науковий, діловий* (функція повідомлення), *публіцистичний і художній* (функція впливу) [6, с. 45]. Б. М. Кулик і О. С. Масюкевич вважають, що «ґрунтуючись на функціонально-мовному принципі, у сучасній українській літературній мові можна виділити такі основні мовні стилі: *науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, літературно-художній*» [6, с. 17].

У «Нарисах загальної стилістики сучасної української мови» І. Г. Чердніченко стверджує, що в основу визначення стилів мови варто покласти «мовні засоби та способи їх використання» [12, с. 41]. Учений виокремлює такі стилі: 1) *мова живого усного загальнонаціонального спілкування*, 2) *офіційно-діловий стиль*, 3) *мова наукової і технічної літератури*, 4) *стилі масової радянської преси та агітаційно-масової публіцистики*, 5) *ораторський стиль*, 6) *мова художньої літератури та естетико-художньої публіцистики*. І. Г. Чердніченко кваліфікує епістолярний стиль як різновид або писемну форму розмовно-побутового стилю, зважаючи на те, що він досить точно фіксує й відбиває активні зміни в уснорозмовному мовленні. У своїй монографії вчений розглядає листування в межах так званої «мови живого усного загальнонаціонального спілкування» й зауважує, що «невимушеність і безпосередність у доборі засобів мовного спілкування, характерні для розмовно-розповідної мови, властиві також мові неофіційного листування. Отже, у загальностилістичному плані немає підстав виділяти особливий епістолярний стиль» [12, с. 46]. Листування ж між літературними персонажами, що спостережено в прозових творах, він зараховує до художніх текстів.

В академічній «Стилістиці сучасної української літературної мови» за редакцією академіка І. К. Білодіда стилі розрізняються за основною комунікативною функцією: *стиль наукового викладу* (пізнавально-інформативна функція), *публіцистичний* (інформативно-пропагандистська функція), *офіційно-діловий* (настановчо-інформативна функція), *художньо-белетристичний* (естетично-інформаційна функція). Деякі дослідники розглядають як самостійний *епістолярний стиль*. Такий самий поділ стилів в українській літературній мові подано в праці «Стиль і час. Хрестоматія» – *стиль художньої літератури, публіцистичний стиль, науковий, офіційно-діловий та епістолярний*.

Багато вчених визнає залежність функціонально-стильової диференціації мови від найважливіших сфер мовного спілкування. Серед основних сфер використання мови найчастіше називають суспільно-політичну діяльність, науку та освіту, адміністративно-виробничу діяльність, масову інформацію, побут. Зокрема Д. М. Шмельов стверджує, що стилі мови залежать від сфери спілкування, тобто функціонально-стильова

диференціація мови зумовлюється метою і характером комунікації. Учений пропонує свою диференціацію стилів мови, яку прийняли багато лінгвістів і яка охоплювала *розмовне мовлення, художнє мовлення і «спеціальне» мовлення*, з такими функціонально-мовленнєвими стилями, як *офіційно-діловий, газетно-інформаційний, науковий і публіцистичний* [13, с. 75].

Дедалі більшого поширення набуває класифікація, яка ґрунтується на зіставленні спеціального/неспеціального спілкування. Таку класифікацію стилів подає «Лінгвістичний енциклопедичний словник» за редакцією В. М. Ярцевої: *побутово-літературний, газетно-політичний, виробничо-технічний, офіційно-діловий і науковий стилі* [7, с. 567].

Найпоширенішою в науковій літературі є на сьогодні класифікація, згідно з якою виділяють п'ять основних стилів мови: *науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній та розмовний стилі* (М. М. Пилинський, О. Д. Пономарів, М. І. Пентилюк, С. Я. Єрмоленко). Наведена класифікація опирається на функціонально-стилістичну концепцію академіка В. В. Виноградова, який пов'язує диференціацію стилів із суспільними функціями мови й може стосуватися практично всіх високорозвинених мов. Проте С. Я. Єрмоленко виділяє традиційні шість стилів (розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, конфесійний) і наголошує, що недоцільно виокремлювати епістолярний стиль, оскільки його «диференціальні ознаки... перекриваються ознаками більш узагальнених структурно-функціональних стилів (офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного)» [11, с. 603].

Проте взаємопроникнення стилів – постійна властивість будь-якого стилістично маркованого мовленнєвого акту. Як зазначає Т. Г. Винокур, «останній ніколи не може бути здійснений «дистильованими» засобами тільки одного стилістичного ряду... Умови, які супроводжують реалізацію мовленнєвого акту, здатні змінювати пропорції й типи співвідношення стилістично різних елементів, які зведено до мінімуму або максимуму різноманітності – залежно від цілей висловлювання» [3, с. 8–9].

Прихильники іншого погляду (В. Л. Наєр, Т. В. Радзівська, С. І. Гіндін, Н. В. Павлик та інші) пропонують визначати епістолярне мовлення як міжстильове явище й розглядають його як жанр функціонального стилю, вважаючи, що багатоманітність типології листів зумовлена різними стильовими системами. Залежно від того, яку сферу обслуговує лист, його можна розглядати як реалізацію офіційно-ділового (якщо це офіційний лист) або розмовного стилю (якщо це приватне листування). Н. В. Павлик зауважує, що, маючи широкі прагматичні можливості та відображаючи найрізноманітніші ситуації міжособистісного спілкування, епістолярний жанр репрезентований діловим листуванням в офіційно-діловому стилі, науковим – у науковому, листуванням у періодичних виданнях – у публіцистичному, невимушеним приватним листуванням – у розмовно-побутовому, художнім листом – у художньому стилі. Відношення між функціональним стилем та мовленнєвим жанром мають відносно стабільний ієрархічний родо-видовий характер [9, с. 45].

Автор праці «Історія російської літературної мови» О. І. Єфімов наголошує на тому, що стиль – це «різновид літературної мови, який склався історично і який відрізняється своєрідною побудовою мовлення, підбором та об'єднанням мовленнєвих засобів, а також традиційними нормами їхнього використання» [4, с. 15]. На думку науковця, розвиток стилів літературної мови не можна розглядати відірвано від розвитку жанрів літератури, тому відповідно до жанрів писемності виокремлені такі групи стилів:

1. Стилі художньо-белетристичні, серед яких виділено два основних різновиди: стилі поезії та стилі прози.
2. Стилі суспільно-публіцистичні, у складі яких є: газетно-журнальні, стилі літературно-критичних праць, стилі різноманітних соціальних памфлетів, викривальних статей, нарисів тощо.
3. Стилі наукового викладу (стилї медичних, математичних, науково-філософських, юридичних праць).
4. Стилі професійно-технічні, характерні для виробничо-технічної літератури, яка обслуговує потреби різних професій, для галузей техніки, військової справи та інших галузей.
5. Стилї офіційно-документальні, до числа яких входять стиль указів, офіційних розпоряджень і наказів, законодавчих документів.
6. Епістолярні стилі, характерні для різного роду листування, щоденників, листів тощо [4, с. 15–16].

Російський мовознавець О. М. Седова виокремлює епістолярний стиль з урахуванням трьох основних аспектів: 1) параметри акту комунікації, у межах якого стиль реалізується (відправник та одержувач як конкретні індивідуальні суб'єкти або група суб'єктів, тип контакту, тема тексту, відношення до контексту); 2) текст, усний чи писемний, у якому він матеріально втілюється як композиційний тип мовлення (лист, телеграма, нотатки, вітальні листівки, пам'ятні надписи на книгах та фотокартках, щоденникові записи); 3) система мовних засобів, об'єднаних у тексті (фонетичних, графічних, лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних) [10, с. 238].

Як бачимо, не всі вчені виділяють окремо в системі функціональних стилів української мови епістолярний стиль. Це зумовлено насамперед специфікою цього стилю, який за деякими формальними ознаками тяжіє до художнього стилю. Досі не впорядковано й відповідної термінології щодо визначення

епістолярного стилю, пор.: «епістолярне мовлення» (А. М. Григор'єва), «епістолярний контекст» (С. В. Антоненко), «епістолярний жанр» (М. М. Бахтін, П. О. Іванова). В «Енциклопедії української мови» в характеристиці епістолярного стилю відсутнє визначення епістоли.

Окремі вчені (О. І. Єфімов, Л. І. Мацько, К. В. Ленець, М. М. Пилинський, О. Н. Седова, Л. В. Щерба) визнають епістолярне мовлення як окремий функціональний стиль. На думку Л. І. Мацько, основне призначення епістолярного стилю – «обслуговувати заочне, у формі листів, спілкування людей у всіх сферах їхнього життя» [8, с. 295]. Дослідниця виокремлює такі особливості епістолярного тексту: по-перше, реалізація конструктивно-генеративної стратегії, «яка передбачає, що текст має виформуватися відповідно до чітко визначеного комунікативного завдання. Другою особливістю епістолярного тексту є єдність в образі автора епістоли особи-суб'єкта, яка одночасно виконує кілька прагматичних ролей: є діячем, носієм психічного стану, «хронікером» і «тим, хто щось пише» [8, с. 295–296].

У хрестоматії «Стиль і час» зазначається, що «епістолярний стиль характерний для листування, щоденників, записних книжок», хоча зазвичай його пов'язують насамперед із листуванням, оскільки саме там він виявляється найвиразніше. Назва стилю походить від грецького *ἐπιστολή* – лист, послання. Звідси й епістолярний – у формі листа, властивий листам [10, с. 203].

У виданні «Українська мова. Енциклопедія» подано таке визначення епістолярного стилю сучасної української мови: «Епістолярний стиль [лат. *epistola* (*epistula*), від грец. *ἐπιστολή* – лист, послання] – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Уживаний переважно в листуванні...» [11, с. 174–175].

Виділення епістолярного стилю з-поміж інших функціональних стилів сучасної української літературної мови ґрунтується на таких ознаках: 1) сфера використання – заочна комунікація, спілкування людей у всіх сферах їхнього життя у формі епістолярію; 2) функції – обслуговує сферу заочного спілкування; відповідно до мети висловлювання та прагматичної настанови автора регулює стосунки між комунікантами; 3) жанри текстів: листи (епістоли), записки, щоденники, мемуари.

Виділення епістолярного стилю спирається як на екстра-, так і на інтралінгвальні фактори. Листування залежить від таких екстралінгвальних факторів:

- 1) комунікативна сфера суспільної діяльності;
- 2) орієнтація повідомлення на певного адресата;
- 3) цільова настанова мовного спілкування;
- 4) обставини й умови комунікативної діяльності;
- 5) предмет повідомлення і предметне оточення;
- 6) кількість учасників мовного спілкування [1, с. 3].

Отже, у сучасній лінгвістиці існує проблема виокремлення епістолярного стилю як самобутнього стилю сучасної української літературної мови. Учені виділяють його відповідно до різноманітних критеріїв, а також визначають такі специфічні ознаки цього стилю, як обслуговування заочної сфери спілкування людей, існування специфічних жанрів та стилетворчих мовних засобів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Братаніч О. В. Лінгвостилістика епістолярію Г. П. Кочура (на матеріалі листування 60–80-х років ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Братаніч. – К., 2004. – 22 с.
2. Виноградов В. В. Стилістика. Теорія поетическої речі. Поетика / В. В. Виноградов. – М.: АН СРСР, 1963. – 256 с.
3. Винокур Г. О. О языке художественной литературы / Г. О. Винокур / [сост. Т. Г. Винокур, предисл. В. П. Григорьева]. – М.: Высш. шк., 1991. – 448 с.
4. Ефимов А. И. История русского литературного языка / А. И. Ефимов. – М.: Учпедгиз, 1961. – 322 с.
5. Жанри і стилі в історії української літературної мови / [В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін.]; відпов. ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1989. – 288 с.
6. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с.
7. Лінгвистический енциклопедический словарь / [под ред. В. Ярцевой]. – М.: Наука, 1990. – 246 с.
8. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: монографія / Н. В. Павлик. – Донець: ТОВ «Юго-Восток ЛТД», 2007. – 177 с.
10. Стиль і час: хрестоматія / [упор.: Г. М. Колесник, К. В. Ленець, М. М. Пилинський]. – К.: Наукова думка, 1983. – 257 с.
11. Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2004. – 821 с.
12. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови: навч. посіб. [для студ. філолог. факульт. університетів та педінститутів] / І. Г. Чередниченко. – К.: Радянська школа, 1962. – 495 с.
13. Шмелев Д. Русский язык в его функциональных разновидностях / Д. Шмелев. – М.: Наука, 1977. – 168 с.

Ольга БУЛГАКОВА

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОМАНУ М.А.БУЛГАКОВА «БІЛА ГВАРДІЯ»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Перзеке А. Б.

У статті розглянуто теоретичні та літературно-історичні аспекти вивчення роману М.А.Булгакова «Біла гвардія», його образна система, а також надається сучасний погляд на контрреволюційні ідеї твору.

Ключові слова: концепт дому, образ міста, образ стихії, катастрофа.

В статтє рассматриваются теоретические и историко-литературные аспекты изучения романа М. А. Булгакова «Белая гвардия», его образная система, а также даётся современный взгляд на контрреволюционные идеи произведения.

Ключевые слова: концепт дома, образ города, образ стихии, катастрофа.

Михайло Опанасович Булгаков - письменник складний, але в той же час ясно і просто викладає найвищі філософські питання у своїх творах. Його роман «Біла гвардія» розповідає про драматичні події, що розгортаються в Києві взимку 1918-1919 років. Письменник діалектично розмірковує про війну і мир, про ворожнечу людську і прекрасно єднання «родині, де тільки й можна сховатися від жахів навколишнього хаосу». Про необхідність розгляду роману «Біла гвардія» М. Булгакова як єдиного тексту пишуть такі дослідники, як Е.А. Яблоков, С. Кульєс, В.В. Химич та ін. У 2002 році вийшла монографія О.С. Бердяєва з характерною назвою «Проза Михайла Булгакова: Текст і метатекст», в якій автор розглядає творчість письменника як «єдиний метатекст, організований насамперед мотивно. Романи, повісті, оповідання, п'єси на мотивному рівні складаються в цілісну єдність» [2, с. 5]. Подібний підхід робить можливим філософське осмислення творчості письменника, дозволяє визначити своєрідність його світогляду, вийти на рівень осмислення онтологічної проблематики його творчості. Не дивлячись на широкий спектр робіт з даної проблеми, дискусійним досі залишається багато питань про

героїв роману «Біла гвардія», про їх відношення один до одного, а також до батьківщини у стані катастрофи.

За словами М. Булгакова, він писав роман в епоху найбільшої матеріальної потреби, працюючи ночами в неопаленій кімнаті. Перша відома згадка про завершення роботи над його текстом відноситься до березня 1924.

Актуальність дослідження пов'язана з тим, що останнім часом в літературі важливе місце посіла творчість Михайла Булгакова та сучасний погляд на його роман «Біла гвардія». Мета статті – дослідити теоретичні та літературно-історичні аспекти в вивчені художньої аксіології в романі «Біла гвардія».

За характеристикою дослідника В. Лакшин, роман Булгакова "Біла гвардія" являє собою «щось ... справжнє і самотнє». На перший план у романі висувається не класовий початок, а людське. Позиція автора - на боці вічності, що піднімає його над сутичкою. "Біла гвардія" - це ліричний роман-сповідь про російську історію, який, за словами автора, виявив «ті таємні вигини, за якими біжить і ховається душа людська». Головна тема роману - доля післяреволюційної Росії, її культури та інтелігенції. У центрі оповідання - доля родини Турбіних, громадянська війна. Але книг про революцію і громадянську війну в той час було чимало. Тому велике значення має авторська позиція, з якою написаний роман.

Сам автор, приступаючи до створення твору, ставив за мету «завзятє зображення російської інтелігенції, як кращого шару в нашій країні. Зокрема, зображення інтелігентсько-дворянської родини, волею непорушної історичної долі кинуті в роки громадянської війни в табір білої гвардії, в традиціях «Війни і миру». У "Білій гвардії" Булгаков показав ту частину інтелігенції, яка з власної вини опинилася в історичному тупику. Її представники вільно чи мимоволі сприяли руйнуванню держави і культури. За її вини загинуло чимало чесних людей. Автор роману і його близькі на власному досвіді переконалися, що удар, який обрушився на інтелігенцію був заздалегідь спланований і розрахований. Письменник сам був свідком того, як поріділи від виснажливої боротьби то з червоним, то з білим терором, від голоду і хвороб, ряди ідейних воїв, як багато інтелігенції прагнули в еміграцію.

Початок роману розповідає про події, що передують розгорнутому зображенню в оповіданні. У центрі твору сім'я Турбіних- дітей, що залишилася без матері, хранительки вогнища. Але цю традицію вона передала своїй донечці - Олені Тальберг. Молоді Турбіни, приголомшені смертю матері, все ж зуміли не загубитися в цьому страшному світі, змогли залишитися вірними собі, зберегти патріотизм, офіцерську честь, товариство. Саме тому їх будинок притягує до себе близьких, друзів і знайомих. До них посилає сестра Тальберга свого сина, Ларіосика, із Житомира.

А ось на цьому моменті стає доволі цікаво спостерігати за сім'єю, у якій вже немає самого Тальберга, чоловіка Олени, що втік і кинув дружину в катастрофічному місті, але Турбіни, Миколка і Олексій, тільки

раді, що очистився їхній будинок від чужої їм людини. Не треба брехати і пристосовуватися. Тепер навколо тільки рідні і споріднені душі. Всіх спраглих і страждених приймають у будинку 13 по Олексіївському спуску. Сюди, як до рятівної пристані, прибувають Мишляєвський, Шервінський, Карась - друзі дитинства Олексія Турбіна, сюди прийняли і Ларіосика - Ларіона Суржанський.

Олена, сестра Турбіних, - хранителька традицій будинку, в якому завжди приймуть і допоможуть, обігріють і посадять за стіл. А будинок цей не просто гостинний, але ще і дуже затишний, в якому «меблі старого і червоного оксамиту, і ліжка з блискучими шишечками, потерті килими, строкаті і малинові, з соколом на руці Олексія Михайловича, з Людовіком XIV, ніжаться на березі шовкового озера в райському саду, килими турецькі з дивовижними завитками на східному полі ... бронзова лампа під абажуром, найкращі в світі шафи з книжками, золочені чашки, срібло, порт'єри - всі сім пишних кімнат, виховали молодих Турбіних ...» [1;37]. Водночас може цей світ розсипатися, тому що на місто наступає Петлюра, а потім і захоплює його, але немає в сім'ї Турбіних злоби, безвітній ворожнечі до всього без розбору. Вони чинять опір ворогам, поки це вимагає їх військовий обов'язок, і прагнуть зрозуміти, що ж відбувається в навколишньому оточенні. Чому руйнується звичний світ, може в цьому є їх вина, надто безтурботно і щасливо жили вони в своєму маленькому світі, відгороджені від зовнішніх проблем. А навколо все вже змінилося, і треба прийняти цю нову дійсність. І Турбіни її приймають, вони лише не хочуть втратити те прекрасне, що було в минулому – сім'ю, дім, друзів. Олексій Турбін тривожно і з надією питає у священника: «Може, скінчиться все це коли-небудь? Далі-то краще буде» [1;71]. Це ж питання цікавить і письменника. Він неодноразово вустами своїх героїв буде міркувати, мріяти і сподіватися на майбутнє. Адже це основна риса людини - сподіватися на краще. І не просто мріяти, а справами своїми наближати це майбутнє, втілювати його в життя. Головне, в чому впевнені Турбіни, що треба міцно згуртуватися, взятися за руки, тоді очікуване щастя прийде. Адже вони так молоді, все життя у них попереду.

Зараз герої намагаються зрозуміти і визначити своє місце в цьому новому, поки ще незвичному для них житті. Вони впевнені лише в одному, що не покинуть друзів, Батьківщину, свій дім. Може, все зміниться навколо, але залишаться неминучі цінності сім'я, дружба, любов.

Створюючи роман, Булгаков намагався якомога правдивіше передати історичну дійсність. На прикладі Турбіних, він показав, що трагічний глухий кут - це неминучий виток долі, що російській інтелігенції потрібно розпрощатися з ілюзіями і мріями, подивитися правді в очі і, намагатись піти від відчаю, спробувати знайти вихід з положення. Сам Булгаков до часу написання роману вже розпрощався з ілюзіями, підтвердженням чого служить одна з його збережених записів: «Насувається нове, абсолютно незвідане страшне ... Просто навіть якщо у вікна подивитися, відразу відчувається, що нічого вже не буде...». Такі ж передчуття терзають душу молодого лікаря Олексія Турбіна. Нехай не відразу, але він зрозуміє, що назад шляху немає. І до цього висновку його, як і інших героїв роману, підводить сам час. [3;93]

Революція і громадянська війна поставили інтелігенцію перед вибором: «за» або «проти» революції. Тому конфлікт у романі "Біла гвардія" визначився двояко: зіткненням дійових осіб з історичною дійсністю і протистоянням вічних понять - добра і зла, гуманізму і жорстокості. Кращі люди свого часу, такі, як полковник Малишев і полковник Най-Турс, трагічно сприймають крах ідеалів. Малишев бачить, що всі спроби врятувати місто виявляються безрезультатними, розпускає дивізіон, рятуючи таким чином сотні молодих життів. Прикриваючи студентів та юнкерів, гине й Най-Турс.

Олексій Турбін всі події, що відбуваються, переживає з важким болем. Переживши і осмисливши все, що бачив та чув, він приходиться до думки про те, що революція - це не боротьба за високу ідею народного щастя, а безглузде кровопролиття. І так думає не тільки він. «Революція вже виродилася в пугачовщину», - говорить інженер Лисович Карасю.[4;18] Але головну небезпеку для суспільства він бачить не стільки в знищенні матеріальних цінностей, скільки в руйнуванні моральних устоїв: «Та справа, голубчику, не в одній сигналізації! Ніякої сигналізацією ви не зупините того розвалу і розкладання, які звили тепер гніздо в душах людських...».[1;52] З цими думками героїв та об'єктивно негативними подіями роману, у яких центральне місце займає масова людська загибель та руйнування агресивною стихією звичного світу пов'язані контрреволюційні ідеї булгаковського роману.

Але незважаючи ні на що, позиція автора оптимістична. На прикладі образів Турбіних та вічного Міста він показує, що ні війна, ні революція не в змозі знищити красу, тому що вона становить основу людського буття. Турбіни, дотримуючись завіту Пушкіна, зуміли зберегти честь змолоду й тому вистояли, багато втративши й дорого заплативши за помилки і наївність. Прозріння, нехай пізніше, все ж прийшло. Життя чудової книги Булгакова та її героїв продовжувалася у сьогоднішнім дні, але, як завжди буває з великими творами, перетикаючи у інше русло.

Таким чином, на сьогодні не вщухає інтерес до творчості Михайла Опанасовича Булгакова та його роману «Біла гвардія», і про це свідчать сотні літературознавчих та біографічних робіт, присвячених письменникові. Однак сучасне булгакознавство характеризується не тільки збільшенням кількості монографій і статей, але й актуалізацією нових аспектів інтерпретації творів цього автора.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. М. Булгаков. Избранные произведения в двух томах: «Белая гвардия». - Киев 1989
2. Белозерская-Булгакова Л. Е. Воспоминания. М., 1990.
3. Бердяева, О.С. Толстовская традиция в романе М. Булгакова «Белая гвардия» // Творчество писателя и литературный процесс. - Иваново, 1994. - С. 101-108.
4. Биккулова, И.А. В поисках жанра: «Белая гвардия» М.Булгакова / Моск. пед. ун-т. - М., 1992. – С. 9
5. Богданова, О.Ю. Интерпретация текста романа «Белая гвардия» // Лит. в шк. - М., 1998. - N 2. - С. 125-134
6. Воспоминания о Михаиле Булгакове. М.: Советский писатель, 1988.
7. Кулабухова, М.А. Традиции А.С. Пушкина в романе М.А. Булгакова «Белая гвардия» // К Пушкину сквозь время и пространство. - Белгород, 2000. - С. 68-71
8. Лескис Г.А. Триптих Михаила Булгакова о русской революции. М., 1999. – С. 34-42
9. Лопатина, Т.В. Роман М. Булгакова «Белая гвардия» (1923-1924) : Моление о Доме // Русская литература первой половины XX века. - Екатеринбург, 2002. - С. 199-205
10. Николова, Т.А. «Дом» и «город» в художественной концепции романа М.А.Булгакова «Белая гвардия» // Поэтика русской советской прозы. - Уфа, 1987. - С. 53-62
11. Петров, В.Б. Нравственные ценности в горниле русской усобицы: По страницам «Белой гвардии» Михаила Булгакова // Лит. в шк. - М., 2003. - N 3. - С. 22-25
12. Волошин М. А. Стихотворения, статьи, воспоминания современников. – М.: Правда, 1991. – С. 57-61

Марина ВРАДІЙ**ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ВИДАНЬ**

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Н. М. Фенько

Стан книги і читання є віддзеркаленням розвитку будь-якої нації. Він відображає реальний потенціал подальшої розбудови держави. Український книжковий ринок за двадцять років незалежності так і не зміг повністю сформуватися. Аналіз останніх років функціонування видавничої справи свідчить про те, що сучасна книжкова справа розвивається досить повільно. А це є доказом того, що книга поступово втрачає свої культурні та духовні функції, не зважаючи на те, що в наш час важко уявити світ без друкованої продукції. Навіть враховуючи стрімкий розвиток електронних видань, із кожним роком технологія створення друкованих книг вдосконалюється, висуваються нові вимоги до оформлення, з'являються нові стандарти якості видань. Усе це дозволяє говорити про перспективи розвитку друкованого слова на сучасному ринку літератури.

Найбільший попит на цьому ринку має саме художня література, оскільки вона безпосередньо пов'язана з мистецтвом. Усю красу і глибину світу емоцій та почуттів людина часто сприймає саме через твори мистецтва, зокрема через художні твори, що представлені на ринку у вигляді літературно-художніх видань. Їхня специфіка полягає у подвійності природи: з одного боку художні твори є творами мистецтва, що несуть у собі певну інформацію, тобто вони формують та виражають суспільні цінності, а з іншого, – літературно-художні видання є матеріальною продукцією книговидавничої галузі, що має певну форму та конструкцію.

Метою роботи є дослідження типології літературно-художніх видань. Методологічною базою нашої роботи стали дослідження з методики редагування С. Г. Антонової, А. Е. Мільчина, М. С. Тимошика. Для з'ясування особливостей художнього оформлення видання було використано праці В. Е. Шевченко та В. Ф. Іванова.

Художня література являє собою вид літератури, предметом якого є система художніх образів – результат словесного художнього освоєння дійсності. Цільове призначення (соціальна функція) цього виду літератури – забезпечення процесу передачі суспільству системи художніх образів за допомогою одного зі способів соціальної комунікації – книги. Крім цього, видання творів художньої літератури складають величезний пласт сучасного книговидавничого ринку. Саме у цьому проявляється подвійна природа літературно-художніх видань. І саме її необхідно зрозуміти редакторам для того, щоб гарантувати реалізацію авторського задуму.

Із мистецтвом літературний твір пов'язують предмет і функції, з видавничою справою – читацька адреса і цільове призначення видань. Предмет мистецтва – внутрішній світ людини, зв'язки і відносини її з навколишньою дійсністю, оцінка автором цієї дійсності. Також твори мистецтва виконують багато завдань, частина яких переплітається з функціями книги. Тут навіть можна говорити про певні функціональні комплекси, які реалізує художня література. Їх досить детально описала С. Г. Антонова [2, с. 179]. Окреслимо найбільш істотні з точки зору редакторського аналізу.

– *Естетичні функції* об'єднані поняттям естетичного і спрямовані на те, щоб розвивати в людині прагнення до самовдосконалення. Мова йде про формування естетичного ставлення особистості до дійсності: здатності до співпереживання, прагнення до гармонії, бажання зберегти краще. Реалізація цього комплексу функцій сприяє гуманізації суспільства, створенню суспільного ідеалу. У процесі читання художньої літератури активізується емоційна сфера особистості, формується художній смак людини, ростуть її читацькі здібності.

– *Етичні функції* визначають ціннісні орієнтири особистості, пов'язані з вимогами моралі, ієрархії суспільних та особистих оцінок якості життя і вчинків людей. Головний критерій редакторської оцінки етичних начал змісту – відповідність системи оцінок суспільним нормам.

– *Комунікативні функції* виявляються насамперед у тому, що в процесі сприйняття творів здійснюється взаємодія інтерпретації навколишньої дійсності автором та читачем. Момент цей важливий, тому враховується самим письменником при пошуці матеріалу для вираження свого задуму, а також редактором, який аналізує його працю.

– *Пізнавальні функції* забезпечуються схожістю змісту з реальним життям, дозволяють читачеві пізнати самого себе, навколишній світ. Крім того, у процесі читання реципієнт знайомиться з явищем мистецтва, представленим у літературному творі. Нарешті, читач пізнає певне місце, час, знайомиться з різними поняттями і явищами, що потрапили в поле зору письменника, з духовним життям суспільства. Цей комплекс функцій лежить в основі таких критеріїв редакторської оцінки твору, як життєва достовірність, правдивість.

– *Виховні функції* пов'язані з впливом мистецтва на склад думок та почуттів людини в цілому. Також цей комплекс функцій проявляється у формуванні системи оціночних критеріїв, моральному вдосконаленні особистості.

Читацька адреса літературно-художньої книги визначається як направленість цього виду книги на задоволення суспільної потреби в літературно-художньому спілкуванні та освоєнні дійсності. Диференціація видань за читацькою адресою представляє велику складність, позаяк взаємозв'язки між читацькими смаками і специфікою видання надзвичайно різноманітні. Існує кілька прийнятих критеріїв, які визначають читацькі категорії: спеціальність, рівень освіти, вік і т.д.

Доцільно виділити три основні ознаки, які безпосередньо впливають на характер видань, для диференціації читачів художньої літератури:

- вікова ознака (для дітей, для молоді, для дорослого читача);
- професійний критерій (видання для професійного читача: літературознавців, фахівців суміжних областей; видання для непрофесійного читача);
- психолого-педагогічний критерій (видання для читачів, які не визначилися зі смаком, читачів з односторонньою спрямованістю, читачів з відносно гармонійним розвиненим художнім смаком).

При підготовці літературно-художнього видання редактор орієнтується на характер читання творів цього виду літератури. Кожна група читачів потребує певних видань. Редактор повинен добре знати категорії читачів, їх потреби, мету читання.

За класифікацією Г. Філіпова читачів художньої літератури поділяють на дві категорії: фахівці та масовий читач [3, с. 142]. Зупинимося докладніше на кожній із названих категорій.

Фахівці вивчають і пропагують художню літературу. Серед них виділяють такі групи:

1) *літературознавці, історики літератури*. Ці люди досліджують специфіку літературного твору, теоретичні підстави його створення, аналізують літературний процес, вивчають особливості літературно-художньої творчості, обговорюють напрями і тенденції розвитку сучасної літератури, а також історію, окремі етапи, школи і напрями літератури в різні періоди її становлення.

2) *літературні критики*. Вони, як правило, аналізують сучасний літературний процес. Кінцевий результат їхньої роботи – літературно-критичні статті та рецензії.

3) *Фахівці*, що входять до названих груп, займаються науковою діяльністю, розглядають літературу як об'єкт вивчення.

4) *фахівці-практики* використовують у роботі не тільки текст художнього твору. Їм необхідно знати його контекст – усю інформацію «навколо» художнього об'єкта, ті матеріали, які дають можливість більш повно зрозуміти літературний твір і донести знання про нього до масового читача.

Викладачі шкіл і вузів, працівники бібліотек, лектори, які беруть участь у пропаганді мистецтва, а також творці творів інших видів мистецтва (театр, кіно, теле- та радіопередачі), основу яких складають твори художньої літератури, включаються до групи фахівців-практиків.

Масовий читач. При підготовці видання редактор повинен враховувати особливості сприйняття масового читача. Передусім необхідно спиратися на якість інтересу до художньої літератури, тому що саме властивості інтересу визначають відбір творів для видань і формування конкретного видання.

Багато читачів звертаються до книги як до можливості візноманітнити життя, прикрасити свій вільний час. Так звана компенсаторна функція, що входить у комплекс пізнавальних функцій, дозволяє

читачеві знайомитися з різними характерами, брати участь у захопливих пригодах, пережити бурхливе кохання і т.д. Ясно, що цей інтерес може бути забезпечений детективною, «рожевою» (дамські романи), пригодницькою, історичною літературою.

Читачі – любителі художньої літератури як одного з видів мистецтва – звертаються до класики, до сучасних творів, насолоджуючись індивідуальною творчою манерою письменника, подумки вступаючи з ним у діалог з приводу етичної чи естетичної сторони життя. Для цієї категорії доцільно випускати так звані інтелектуальні романи, що захоплюють як змістом, так і майстерністю творця.

Детальній систематизації художніх видань сприяло дослідження прикладної текстологічної дисципліни – текстології, а також традиційних книгознавчих дисциплін – бібліотекознавства, теорії та практики редагування.

Різні способи організації літературно-художнього твору у книжкове видання із наступною конкретизацією його предмета, цільового призначення та читачької адреси фіксуються в книгознавчих типологічних категоріях «тип» та «вид» літературно-художнього видання.

Типологічна характеристика літературно-художніх видань визначається специфікою творів літератури. Оскільки цей вид літератури належить до двох сфер людської діяльності: до художньої творчості і до видавничої справи, то саме їх властивості та характеристики є основними для визначення функціонального призначення, читачької адреси, характеру інформації, структури, характеру підготовки тексту та конструкції видань.

Типологічний ряд літературно-художніх видань представлений двома типами: масовим та науковим. З часом у них сформувалась вища форма: у масових – науково-масові, у наукових – академічні. Тож за ознакою **цільового призначення** літературно-художні видання поділяються на масові, науково-масові, наукові [6, с. 103]. Деякі дослідники виділяють також і академічний тип літературно-художніх видань [5, с. 23].

Масове літературно-художнє видання призначене тільки для читання й адресується масовому читачеві. Це найпоширеніша група видань. У ньому безпосередньо реалізується основна функція художньої літератури – естетична. Як правило, масовими виданнями випускаються окремі і вибрані твори автора, літературні новинки. У вигляді масових видань виходять у світ найбільш популярні твори літератури, звідси – їх великі тиражі. Частіше за все довідковий апарат має популяризаційний характер. Його завдання – полегшити розуміння твору, особливостей творчості письменника, складних місць у творі. Зазвичай такі видання супроводжуються короткою вступною статтею, коментарем, післямовою.

Науково-масове літературно-художнє видання призначене для вивчення опублікованих у ньому творів, адресоване кваліфікованим читачам. У літературно-масових видань свій апарат: передмова від видавництва, преамбула до коментаря, коментар та покажчик. Часто таке видання супроводжується зазвичай літературно-критичним коментарем, а вступні статті носять характер огляду творчості автора, літератури епохи тощо. У передмові коротко характеризується видання, його суттєві ознаки. Основну частину займає коментар – зазвичай це науково-популярна літературознавча стаття, яка допомагає кваліфікованому читачеві зрозуміти художні особливості творів та творчості письменника. Часто випуск науково-масового видання є етапом підготовки наукового чи академічного видання.

Наукове видання творів художньої літератури призначене для філологічної оцінки твору, тобто вони є базою для подальшої дослідницької роботи. Адресовані такі видання читачам-спеціалістам – професіоналам-літературознавцям, філологам тощо. Грані власне художнього в науковому виданні дещо розмиваються. Таке видання завжди містить щось істотно нове для дослідників: у виборі забутого або недрукованого раніше твору, у підготовці тексту, у перекладі, у коментарях, доповненнях тощо. Спочатку в науково-масовому виданні розміщують тексти остаточної редакції (це так званий «корпус» видання), потім ідуть незавершені твори та «інші редакції та варіанти». У додатках розміщують твори, написані у співавторстві. Мемуари, листи та інші жанри публікуються в окремих томах. Система супровідного матеріалу також підпорядкована дослідницьким цілям. Наукове видання супроводжується текстологічним, історико-літературним або видавничим коментарем. Для довідкового апарату такого видання характерна розгорнута структура.

Академічні видання є результатом тривалого літературного дослідження, тому їх підготовка вимагає багаторічної праці. Призначення цього типу видань – познайомити читачів з усією літературною спадщиною письменника. Такі видання адресуються передусім спеціалістам – літературознавцям, текстологам, бібліографам, викладачам, аспірантам-філологам, працівникам редакційно-видавничої галузі при підготовці інших типів видань. Твори в таких типах видань розміщують, як правило, у хронологічному порядку. Супровідний апарат містить передмову, систему коментарів та покажчиків, які зазвичай займають цілий том. Але основне місце займає текстологічний коментар. Одним із головних завдань є виявлення точного, власне авторського тексту. Як правило, він потім визнається канонічним і використовується при підготовці інших типів видань. Відмінною рисою академічного видання є те, що в ньому подаються практично всі виявлені авторські редакції та варіанти авторських текстів.

Конструкція видань художньої літератури визначається функціональним і читацьким призначенням, автором, жанром, змістом літературного твору і багатьма іншими обставинами. Істотним елементом для характеристики типу видання є його *структура*. Вона знаходиться в прямій залежності від функціонального призначення, читацької адреси видання та характеру вміщеної у ньому інформації. Відповідно до типології М. Козлової за складом тексту художні видання можна розподілити на такі групи: моновидання, збірки, літературно-художні журнали, зібрання творів та вибрані твори [5, с. 42].

Моновидання містять повний або адаптований текст одного твору.

Збірки бувають авторськими та колективними. Інформацію в них групують за тематичним, хронологічним або жанровим принципом. У практиці літературно-художніх видань устоялися такі типи колективних літературних збірок, як альманахи, антологія і хрестоматія [5, с. 53].

- Альманахи – видання, що включає переважно нові, ще неопубліковані твори одного або різних жанрів різних авторів, що належать до одного напрямку, одного регіону та поєднуються між собою за тематичною, видовою чи ідейною ознакою;

- Антологія – видання, що включає кращі літературні зразки, вибрані твори, частіше поетичні, найбільш відомих авторів національної літератури, що визначають періоди її розвитку або належать до одного напрямку (література країни, народу, епохи, жанру теми тощо);

- Хрестоматія – збірка навчального характеру, що має конкретну читацьку адресу. Найчастіше в ній вміщують кращі літературно-художні твори (які часто даються в уривках), що входять до навчальної програми.

Принципи відбору в колективних збірках набагато ширші, ніж у авторських: матеріал може відбиратися не лише за хронологічною ознакою, жанром або тематикою, як в авторських збірках, але й відображати ту або іншу національну літературу, літературу краю, позицію літературного напрямку, угруповання тощо.

У нашій колективній збірці матеріал відібрано за тематичним принципом у межах однієї з трьох частин видання, кожна з яких присвячена творчості одного з авторів.

Літературно-художні журнали являють собою періодичні видання, що присвячені публікації творів художньої літератури, а також літературній критиці. Зазвичай вони складаються з таких розділів: белетристика (не менше третини об'єму), літературна критика, публіцистика, рецензії, новини. Літературно-художні журнали можуть бути загальнолітературними або представляти певний літературний напрям. Часто такі видання мають тенденцію до перетворення на щоквартальні й піврічні альманахи.

Інтереси широких кіл читачів задовольняються виданнями вибраних творів. **Вибрані твори** містять найкращі твори одного автора, написані у різні періоди його творчості. Завдання вибраних творів – відібрати найбільш цінні твори письменника відповідно до читацького призначення видання. Необхідно, щоб у зібраннях вибраних творів письменник був показаний різнобічно: у різних жанрах, у різні періоди його творчого життя. Кількість томів такого виду літературно-художніх видань – не більше трьох.

Зібрання творів прагне показати творчість письменника в цілому – в різні періоди, у різних характерних для письменника жанрах. Сюди входять не лише всі закінчені літературно-художні твори, але й різні уривки, незрілі дитячі вправи, написані нерідною мовою твори, переклади з інших мов, виконані письменником як у віршах, так і в прозі, твори, написані в співробітництві з іншими авторами, всілякі матеріали, що відносяться до творчої історії творів: варіанти, плани, початкові нариси, а також листи, статті тощо. Усі зібрання творів поділяються на два типи:

- академічне видання включає не тільки твори письменника – художні, публіцистичні, наукові, філософські і т.д. Воно включає й такі тексти, які не можна назвати "творами": листи, щоденники, усілякі документи, записи, нотатки, конспекти, написи на подарованих книгах, альбомні записи тощо.

- набагато більше, ніж академічне, поширений інший тип зібрання творів: він не має загальноприйнятої назви, його умовно називають неакадемічним повним зібранням творів. Неакадемічне повне зібрання творів має значно більш широке коло читачів, ніж академічне, хоча в це коло не входить масовий читач, а призначаються такі видання в основному для читачів зі спеціальним інтересом до літератури. У неакадемічні повні зібрання творів можуть не входити всі тексти письменника, але обов'язково входять всі його твори. Незв'язні уривки творів, чорнові нариси можуть бути відсутніми у виданні цього типу.

Ще одна характеристика, що впливає на *тип* видання – це жанр. Його вплив може проявитися в характері підготовки тексту, змісті видання, його обсязі, структурі, характері довідкового матеріалу. Жанри можуть поділятися за різними ознаками. Наприклад, приналежністю до різних родів літературної творчості: епічний жанр, драма, лірика.

Отже, вибір типу видання залежить передусім від текстових особливостей видання і, зрештою, від того, для якого читача це видання призначається.

Через суттєві недоліки чинного стандарту, який класифікує видання, та некомпетентність деяких видавців трапляються випадки неправильного визначення типу видання, що природно призводить до збоїв

процесу підготовки книжки до виходу у світ. Типологічна невизначеність або хибне формулювання типу видання – явище вкрай негативне, адже порушує визначену сукупність ознак видання, які з'являлися й еволюціонували із розвитком видавничої справи, а в наш час усталилися в стандартах та нормативних документах. На сьогодні настав час пошуку нових підходів до упорядницької роботи та роботи над концепцією видання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акопов А. И. Общий курс издательского дела [Текст] : учебное пособие для студентов-журналистов / Под ред. В. В. Тулупова. — Воронеж: Факультет журналистики ВГУ, 2004. — 218 с.
2. Антонова С. Г. Редактирование. Общий курс [Текст] : учебник для вузов / Антонова С. Г., Соловьев В. И., Ямчук К. Т. – М. : Издательство МГУП, 1999. – 205 с.
3. Мильчин А.Э. Справочник издателя и автора: редакционно-издательское оформление издания [Текст]/ А.Э. Мильчин, Л. К. Чельцова – М.: ОЛМА-Пресс, 2003. – 800 с.
4. Кожевников Г.В. Типология литературно-художественной книги [Текст]: Конспект лекций / Г. В. Кожевников. – М.: Московский полиграфический институт, 1985. – 40 с.
5. Козлова М.М. Редакторская подготовка литературно-художественных изданий. Учебное пособие для студентов специальности "Издательское дело и редактирование" [Текст] : учебное издание/ Козлова Мария Михайловна ; Ульяновский государственный технический университет. – Ульяновск: Типография УлГТУ, 2000. – 72 с.
6. Тимошок М. Книга для автора, редактора, издавца [Текст] : практичний посібник / М. С. Тимошок. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 560 с. (Серія „Бібліотека видавця, редактора, автора”);

Маргарита ГЕТМАН

КНИГА-КАЛЕНДАР ЯК ДИТЯЧЕ ПІЗНАВАЛЬНЕ ВИДАННЯ: ТИПОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник — канд. філ. наук, доцент І. Ю. Круть

Українських видавництв, що випускають календарні книги для дітей – одиниці. Переважний масив дитячої довідкової літератури представлений у вигляді енциклопедій або ж довідників з конкретної теми. Для дорослих знайти книги подібного спрямування набагато простіше: календарі визначних дат, календарі прикмет, іменин та ін. А ось для дітей таких видань майже немає.

У статті представлена характеристика дитячих книг-календарів, аналіз книговидавничого ринку на наявність подібних видань, деякі правила редакторської підготовки дитячої літератури, особливості поєднання календарної та довідкової інформації одночасно та вибір дитячої категорії, для якої такі книги будуть актуальними. **Мета** наукової статті полягає у виділенні типологічних характеристик дитячих календарно-довідкових видань. **Об'єктом** дослідження є дитячі книги-календарі. **Предмет** дослідження – особливості таких книг та специфіка їх підготовки

Дитяча література поділяється на такі види, що відповідають «дорослій», окрім, звичайно, наукової. Тож виділяють: пізнавальну, художню та навчальну літературу для дітей. Пізнавальна в свою чергу ділиться на: науково-популярну, науково-художню, довідкову та виробничу. [1, 367]. Довідкова література містить відібрані під певним кутом зору відомості з різних галузей культури, науки, історії, адже одне з її завдань – формування системи знань дитини. Ця література вчить власне процесу пізнання та розширює кругозір читача, формуючи зміст інформаційної культури дітей певного віку [8,47]. Календарі як окремий вид включені до різновидів довідкової літератури за характером інформації.

За визначенням стандарту ТУ У 29.005-95, календар – це періодичне довідкове видання, що містить послідовний перелік днів тижня, чисел кожного місяця та місяців певного року, а також інші відомості різного характеру. За формою календарі поділяються на аркушеві та блокові. У свою чергу аркушеві на таблиць-календар та календар-буклет, а блокові на перекидні, відривні та книжкового типу. Власне останні нас і цікавлять. За призначенням є настінні, настільні та кишенькові видання

Отож, вдале поєднання та виокремлення конкретних особливостей як довідників, так і календарів допоможе видавцям створити дійсно якісний продукт, який буде цікавим та потрібним для дітей конкретної вікової групи, адже у різні періоди дитинства формується певна позиція, певні інтереси. Це впливає і на специфічні потреби у літературі і загалом на коло читачьких інтересів. Знаючи основні етапи формування психіки дітей різного віку і дослідивши видавничий ринок, можна визначити актуальність видань певного характеру та спрямування.

У наш час успішність видання залежить від правильно обраної позиції на видавничому ринку. Її основою є видавничий репертуар. Для формування останнього видавець чи редактор повинен чітко уявляти

свого потенційного читача – сучасну дитину. Нині з видавничою друкованою продукцією серйозно конкурують не менш цікаві телебачення та Інтернет, адже набагато простіше змусити дитину переглянути інформаційну телепрограму чи знайти для неї інформацію у мережі.

Стосовно книг-календарів для дітей можна впевнено сказати, що цей сегмент не є достатньо заповненим. Чому видавці не готують таку літературу для дітей – незрозуміло. Адже саме приблизно у віці 10-12 років дітям подобається заводити різні блокнотики та зошити, в яких вони записують важливі дати, дні ангела, свята та іншу «календарну» інформацію. Для дорослої ж аудиторії книжок-календарів досить багато. Це і відривні календарі, настільні, що представляють собою збірники інформації з різних галузей. Є також календарі пам'ятних дат, календарі прикмет, календарі іменин тощо. А ось для дітей такі книги зараз велика рідкість.

Кожен, мабуть, пам'ятає книгу-календар, що видавалася в 70-80 роках, «Дванадцять місяців». Її випускало видавництво «Веселка» і зазначало її вид як настільна книга-календар для дошкільного та молодшого шкільного віку. Книга видавалася щороку, в ній пропонували маленьким читачам різноманітну прозу та поезію радянських та зарубіжних авторів, а також пізнавальні матеріали й гумор. Інформація розташовувалась за сезонним принципом, але рідко прив'язувалась безпосередньо до дати. На початку кожного місяця у книзі виділені окремі сторінки, на яких був поданий календар на поточний місяць та зазначені свята, які проходять протягом цього періоду. Книги-календарі «Дванадцять місяців» налічували близько 200 сторінок, в них містилась велика кількість ілюстрацій. Видання великоформатне 84×108/16.

З 1946 до 1980 р. виходило видання «Круглий год» (російською мовою), напевно, при підготовці книги «Дванадцять місяців», що вийшла пізніше, редактори та упорядники взяли концепцію першого. Схожі теми текстових матеріалів, оформлення, формат, кількість сторінок та навіть вік, на який орієнтована книга.

Ще однією досить відомою книгою-календарем є «Календарик-дошколярик» видавництва «Веселка», що вийшов у 1988 році. Основу його змісту складають казки, вірші, оповідання, пісеньки, скоромовки, загадки, абетка, комікси та ін. Видання великоформатне, обсягом у 159 сторінок.

З сучасних видань для дітей, подібних до календарів, ми знайшли книгу видавництва «Перо» «365 історій». Ніби і назва, і те, що книга поділена за місяцями, а кожен місяць має окреме оформлення та виділені дати, мало б вказувати на відношення її до книг-календарів. Але ж ні, як і вказано у вихідних даних, видання є літературно-художнім. Просто до кожного дня подається окрема історія, ніяк не пов'язана з датою. Лише до таких свят, як Новий рік, 8 Березня та травневі свята дитячі історії подані відповідної тематики. До того ж видання є не українським, а перекладом з французької.

Окрім «365 історій» нічого подібного до книг-календарів в книжкових магазинах ми не знайшли. Лише продавці повідомили, що іноді на початку року з'являються відривні календарі для дітей, в яких міститься найрізноманітніша інформація. Але вони розраховані лише на конкретний рік і наступного року будуть вже не актуальними, на відміну від настільних книг календарного типу.

У книжкових Інтернет-магазинах іноді нібито пропонуються книги-календарі для дітей, але в каталозі продукції відсутні навіть зображення обкладинок. Тож, український ринок дитячих календарів не пропонує. Російські видавництва випускають цілі серії дитячих тематичних календарів, наприклад: «Календарь на 2013 год. Самый полезный детский календарь. Двенадцать месяцев самых главных дел»; «Календарь на 2013 год. Семейный календарь. Двенадцать месяцев семейного счастья»; «Календарь на 2013 год для романтических барышень. Двенадцать месяцев отличного настроения» та інші. Усі ці видання є настінними календарями, що виконані в одному форматі та налічують однакову кількість сторінок – 24. Відрізняються вони лише за тематикою та зображеннями і до книг-календарів відношення не мають.

Різні дитячі календарні видання широко представлені за кордоном, так американський ринок (сайт: www.amazon.com) пропонує різноманітні настінні перекидні календарі для дітей: за популярними мультсеріалами, жартівливими, навчальні, є календарі з постійними героями тощо. Діапазон широкий як за тематикою, так і за видами: популярною серед юної аудиторії є «Книга мудрости» Льва Толстого; віршований календар Дж. Апдайка; широко представлені релігійні видання (як-от: молитва на кожен день «The One Year Devotions for Preschoolers» Crystal Bowman, «Jesus Calling: 365 Devotions For Kids» авторка Sarah Young, «Grace for the Moment: 365 Devotions for Kids» Max Lucado); трапляються календарі святкування, що описують урочистості від давніх часів і до сьогодення («Medieval Holidays and Festivals: A Calendar of Celebrations» авторка Madeleine Perner Cosman; є календарі-комікси; цікава форма запропонована — книга-розмальовка збірник рецептів, в якій на кожен місяць розписано, як приготувати прості блюда з доступних дітям інгредієнтів, трапляються календарі-панорами тощо.

Для прикладу візьмемо «The 2000 World of Narnia Calendar» — видання присвячене відомій книзі та відповідно проілюстроване, за допомогою малюнків розкривається сюжет книги. Календар «Calendarbears» призначений для дітей дещо молодшого віку (від 3-ох, як зазначається у вихідних відомостях), в ньому на кожен місяць подано зображення виконані художником в одній тематичі та короткі вірші.

Проаналізувавши книговидавничий ринок, можемо виокремити наступну класифікацію календарів для дітей на реальних прикладах:

- книги-календарі;
- перекидні настінні календарі;
- відривні календарі.

Тож, як бачимо, сучасний український книговидавничий ринок не заповнений продукцією такого спрямування. У минулому ще були книги-календарі для дітей, що виходили тиражами понад 100 000 примірників, до того ж вони видавалися протягом досить великого проміжку часу, оновлювалися з року в рік. На жаль, в наш час знайти щось подібне проблематично.

Дитячі видання створюються спеціально для певної дитячої читацької аудиторії. Адже саме у дитинстві закладаються основи духовного, інтелектуального та естетичного розвитку людини, і книги відіграють у цьому процесі важливу роль. Але щоб те чи інше видання було дієвим та зберігало свою комунікативну цінність, потрібно враховувати специфіку дитячого сприйняття, намагаючись зробити так, щоб книги конкретного спрямування добре розуміли і засвоювали читачі конкретного віку.

Сучасна педагогіка і психологія пропонують таку структуру соціального розвитку: від народження до року, від року до 3 років – власне дитинство – це один з найбільш плідних періодів розвитку. Періодом зрілого дитинства вважається вік від 10 до 12 років, позначений у педагогіці як передпідлітковий. У цей час розвивається пізнавальна та громадська активність, з'являється інтерес до історії. Художню літературу читачі сприймають як опис реального життя, героїв літературних творів як існуючих насправді людей. Дитина відчуває себе не спостерігачем, а безпосереднім учасником всього, що відбувається.

Вже у цей час у школярів розвивається самосвідомість, прагнення до самооцінки, до визначення свого місця в світі, власної значущості. Звідси інтерес до моральних питань, до діяльності конкретних історичних осіб – тих, хто розвивав науку, мають певні досягнення, які увійшли в історію. У підлітковому віці, 12-14 років, спостерігається зростання соціальної та громадянської активності, прагнення до пошуку морального ідеалу [1,354].

Так, моделюючи видання, особливо при підготовці пізнавальної літератури, редактор повинен уявляти собі більш конкретне коло читачів, орієнтуючись на рекомендації фахівців, особливо в області шкільної психології та педагогіки.

Тож, скоріш за все, книги-календарі у цьому різноманітті вікових груп будуть цікаві дітям приблизно 10-12 років, а включення до них інформації з різних галузей, цікавих історичних фактів, досягнень відомих особистостей, літературних творів та подібного, допоможе маленькому читачеві знайти відповіді на важливі питання та загалом розширити кругозір.

У 10-12 років дитина починає усвідомлювати себе як особистість, формується внутрішня позиція, зумовлена характером спілкування з іншими дітьми, статусом серед однолітків. Школа впливає на пізнавальну активність дитини, що, в свою чергу, визначає читацьке коло. Дитина переходить до перевірки вже пізаного, прагне зіставляти, аналізувати, пропускати все через власний досвід. Висока пізнавальна активність спричиняє потяг до реальних і корисних знань, тобто читач вже має сталий інтерес до окремих фактів і починає цікавитись закономірностями та узагальнювати матеріал [1], [2].

Поряд з пізнавальною функцією, яку виконує довідкова інформація, представлення у подібних виданнях певних свят та іменин виконує виховну функцію, адже не кожна дитина наперед пам'ятає дати важливих свят, а отримавши такого роду інформацію, зможе привітати рідних та близьких. Окрім вищезгаданих функцій, книги-календарі також можуть допомогти дітям у навчанні, здійснивши допоміжну функцію та загалом підвищити ерудованість маленьких читачів, за рахунок подання відповідної інформації.

Успіх комунікації залежить від того, як аудиторія сприйняла інформацію і зрозуміла її, а якість повідомлення, в свою чергу, залежить від правил, які визначають його створення, передачу і розуміння. Більшість дитячих пізнавальних творів характеризуються чотирма принципами: наукова глибина, осмислення матеріалу, доступність, цікавий виклад. [7].

Особливо важливим аспектом у цьому є вивчення прийомів та засобів популяризації, адаптації довідкової інформації, тому можна виокремити певні прийоми, які сприяють якнайкращому розумінню пізнавальних творів дітьми цієї категорії. Для прикладу, опис варто будувати за допомогою невеликої кількості важливих деталей, щоб дитина не розгубилась і не втратила основної суті.

Часто при адаптації текстів для дитячих довідників послуговуються тропами: порівняння, метафори, персоніфікація тощо. Порівняння, пошук відмінних і схожих рис – перший метод дослідження навколишнього середовища, що властивий дітям, тому використання такого художнього прийому як порівняння, надає пізнавальним текстам певної ясності, сприяє адекватному розумінню інформації. Ще однією особливістю пізнавальних текстів є те, що не можна використовувати невідомі поняття – це лише заплутає дитину і знівелює пізнавальність твору. Майже завжди спеціалізовані терміни варто замінити простішими відповідниками, або пояснювати їх значення у тексті [5].

Щодо стилю пізнавальних текстів, то використовують найчастіше тип бесіди, відвертої розмови, у якій автор жартує, переконує, запитує, відповідає на запитання. Насамперед, видавці мають намагатися зосередити увагу дитини на предметі розмови.

Важливим методом, який сприяє якісному запам'ятовуванню пізнавального матеріалу, є вміння автора примусити читача дивуватись. Нерідко й дорослі надають перевагу тій інформації, яка може їх здивувати. А дитина спрямована на поглинання незнайомих речей і саме через емоції здатна сприйняти набагато більше матеріалу. Але не варто ставити собі за мету лише викликати подив дитини, варто спілкуватись з читачем й про суттєві речі, знайомлячи їх, наприклад, з космічними явищами, результатами експедицій до далеких країн, принципами роботи радіо, телеграфу тощо. Та навіть у серйозних розмовах не треба забували про важливість емоційних переживань з боку дитини-читача. Окрім того, можна у текстах використовувати яскраві приклади для коментування основної інформації, подавати цікаві факти, які прикрашали б зміст основного матеріалу, додавати елемент гри [8, 65].

Те, що представляється звичайним дорослій людині, може викликати у дитини відчуття новизни, незвичайності, трансформуючись у емоцію тривалішу – інтерес. Знаючи механізм формування емоції подиву, можна впливати на нього, використовуючи особливості книги. Так і незвичайна форма і неочікуваний зміст можуть значно посилити сприйняття змісту видання. Відомо, наприклад, що діти 10-12 люблять віршовані, пісенні твори. Можна припустити, що ці твори привертають їх своєю несхожістю на повсякденну мову. Ломка звичної структури тексту посилює можливість його сприйняття дитиною, оскільки незвичайність викладу викликає емоцію здивування. Ту ж емоцію може викликати і незвичайна форма книги.

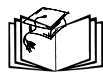
У виданнях для дітей науковість визначення повинна поєднуватися з доступністю. Крім того, в таких виданнях визначення часто замінюються прикладами, ілюстративним матеріалом. Головне – сформувати у дитини правильне уявлення про предмет або явище.

Отож, як бачимо, за допомогою певних прийомів та при врахуванні особливостей як виду дитячої літератури, так і вікової аудиторії, на яку воно розраховане, можна створити дійсно якісний, потрібний видавничий продукт пізнавального характеру.

Отже, подання різнохарактерної інформації зацікавить дітей з різними інтересами та захопленнями, дасть дитині змогу самій обирати, що є для неї цікавим. Відкриваючи настільну книгу-календар щодня та отримуючи інформацію календарного напрямку, дитина може отримати ще й довідкову та розважальну. У віці 10-12 років дитину важко змусити читати суцільні довідкові тексти з конкретної обмеженої теми. Дітям зазвичай не подобається читати нудні біографії та розширену інформацію про історичні події та різноманітні винаходи. У таких же виданнях часто подано інформацію з різних тем досить скорочено, підлаштовано та відредаговано для певного віку. Такий підхід дозволить розширити кругозір дитини. Комбінуючи пізнавальну, розважальну й літературно-художню складову, можна забезпечити інтерес і пізнавальну цінність видання. Скорочена довідкова або розважальна інформація не напружуватиме дитяче сприйняття, але в той же час донесе потрібні, основні факти. Тож, сподіваємось, що українські видавці зрозуміють актуальність книг-календарів для дітей та з часом їх кількість на видавничому ринку зростатиме.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонова С. Г. Редакторская подготовка изданий: Учебник / Антонова С. Г., Васильев В. И., Жарков И. А., Коланькова О. В., Ленский Б. В., Рябинина Н. З., Соловьев В. И.; Под общ. ред. Антоновой С. Г. – М.: Издательство МГУП, 2002. – 468 с.
2. Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017-95 – [Чинний від 01.01.1996]. – 47 с. – (Національні стандарти України).
3. Гаврош С. Українська дитяча книжка: політ нормальний [Електронний ресурс]. – Перевірено 15 жовтня 2012 р. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/digest/2010/05/20/085127.html>.
4. Гаврош О. Дитяча книжка з кулаками: Якщо Україна прогавить ще кілька років, то ризикує залишитися без читачів / О. Гаврош // Україна молода. – 2009. – №004. [Електронний ресурс]. – Перевірено 10 вересня 2012 р. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1325/174/46753/>
5. Ковальчук І. В. Особливості виконання дитячої літератури. [Електронний ресурс]. – Перевірено 5 вересня 2012 р. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzizh/2010_41/Kovalchu.pdf.
6. Литвиненко О. Якісні параметри національного книговидання дитячої художньої літератури / О. Литвиненко // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 8. – С. 7-11.
7. Литвиненко О. Криза дитячого книговидання в контексті національного книговидання / О. Литвиненко // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 12. – С. 6–10.
8. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. / Е. Огар.– Львів: Українська академія друкарства. АЗ – Арт, 2003. – 160 с.
9. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження // Вісник Сумського державного університету. – 2006.– №3 (87)

Наталія ДЯЧЕНКО

ПООБРАЗНИЙ АНАЛІЗ НОВЕЛИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ПЕЧЕНА КАРТОПЛЯ»

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор В.П.Марко

Григор Тютюнник – визнаний майстер психологічної прози. Його новелістика насичена тонкими художніми деталями, символами та алюзіями. Кожен рядок вивірений на терезах художньої доцільності. У нього не буває текстових лакун, стильових недоречностей та зайвих слів. Як зазначає В. Панченко: «Гр. Тютюнник волів говорити про «найближчу, найріднішу...життєвому досвідові» тему, пов'язуючи її з неодмінною вірністю своєму ідеалові людини» [6, 121].

В різний час дослідженням творчості Григора Тютюнника займалися такі літературознавці: М.Вінграновський, І.Дзюба, В.Дончик, М.Льницький, В.Коваль, М.Коцюбинська, В.Марко, Л.Мороз, Р.Мовчан, О.Мусієнко, О.Неживий, В.Панченко, В.Шевчук та інші. У своїх працях науковці торкаються різних аспектів творчості митця – від загальної стильової манери та поетики письменника до специфіки окремих творів.

Відносно невелика прозова спадщина талановитого шістдесятника дає надзвичайно багато матеріалу для літературознавчого осмислення та продуктивного аналізу. Проте слід відзначити, що деякі новели автора користуються більшою популярністю у дослідників («Три зозулі з поклоном», «Зав'язь», «Син приїхав»), інші ж незаслужено обминають увагою («Печена картопля», «Холодна м'ята»).

Саме тому **об'єктом** нашого дослідження обрано новелу Григора Тютюнника «Печена картопля». **Предметом** розвідки є образна система цього твору, оскільки, на нашу думку, надзвичайно цікавою є «...феноменальна здатність Григора Тютюнника осмислювати найзагальніші моменти нашого буття через найконкретніші постаті в найпобутовіших обставинах» [5, 30].

Відповідно до цього ставимо собі за **мету** проаналізувати засоби творення персонажів у їхній сюжетній взаємодії, прослідкувати за розвитком їхніх почуттів і визначити ключові моменти становлення взаємин Палажки і Тимохи.

Актуальність дослідження зумовлюється постійним високим інтересом до творчості Григора Тютюнника, прагненням розкрити невідомі сторони його письменницької лабораторії, охарактеризувати основні засоби творення персонажів.

Новела «Печена картопля» входить до збірки «Батьківські пороги» та визначається літературознавцями за жанром як філософсько-психологічна новела. Це визначення є мотивованим, на нашу думку, адже ми маємо «невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією» [3, 497]. Також новела справді має філософський підтекст і глибоке занурення у психологію героїв. Саме тому нам видається доцільним пообразний аналіз твору з огляду на його жанрову специфіку, адже сконденсованість, лапідарність змісту вимагає від автора застосування особливих засобів змалювання персонажа.

Проаналізувавши заголовки твору, слід сказати, що він несе особливе смислове навантаження. Для творчої манери Григора Тютюнника характерні образи-символи, що є стильовими домінантами вираження стану закоханих (зав'язь, холодна м'ята, печена картопля). У статті В. Марка пояснюється, що для Григора Михайловича печена картопля з салом у дитинстві була такою собі недосяжною мрією, найбажанішою стравою, якої йому не часто діставалося [4, 208]. Очевидно, з дорослішанням цей факт у свідомості письменника якимось чином був переосмислений, і у новелі печена картопля стає символом спокуси і зваби.

Григор Тютюнник у своєму творі осмислює біблійний міф про зваблення Єви, яка потім сама спокушає Адама яблуком з дерева пізнання. Автор перекодує вічну історію у своїй новелі і замість Адама і Єви, перших людей, ми маємо простих сільських хлопця та дівчину. Наративна форма твору дає змогу визначити образ всезнаючого оповідача, який з боку спостерігає за вчинками персонажів. Його очима ми бачимо і розвиток стосунків між головними героями, водночас він гарно обізнаний з історією Палажечки.

У полі зору оповідача першим з'являється Тимоха – «смирний, неговіркий, трохи тютюватий хлопець» [7, 74], який пасе корів біля соснового бору. Письменник окреслює часопростір, у якому перебуває герой: «Сонце вже перейшло за полудень. Червонясте, по-осінньому лияє його проміння навкис лежить поміж соснами, зогріває жовті воцані стовбури, точить з подряпин та надчухрів густу жовтогарячу живицю, і від неї в бору пахне ладаном» [7, 74]. Запах ладану символізує церкву, святість, присутність Бога. Отже, можна сказати, хлопець перебуває у своєму імпровізованому раю. Він господарської породи, бо «щодня буває в сосні — то гіллячко збирає, то шишки, то глицю гребе на топливо про зиму — і знає, на якій сосні й скільки живиці виступить за день... Тимоха дере її потроху в бляшану баночку з-під консервів і складає дома в старий, непотрібний у господарстві глечик» [7, 74]. Автор не подає жодних портретних

характеристик героя, очевидно, не вбачаючи у цьому необхідності. В.Марко зазначає, що «Тимоха нагадує класичний образ українця-степовика, так мальовниче схопленого В.Винниченком» [4, 209].

Хлопець поки що один у цьому раю, але тут несподівано вривається до цього гармонійного світу голос дівчини Палажечки, що гукає Тимоху. Звернемо увагу на зменшено-пестливу форму імені – Палажечка – та на характеристику, що дає їй автор: «...чепуренька, метка, хоч уже трохи й підтоптана дівчина...» [7, 74]. Очевидно, оповідач симпатизує героїні. Тимоха ж, навпаки, невдоволений із втручання у його рай. Він з неохотою покидає насиджене місце лише після другого оклику дівчини («он диви, наврипилась»). Саме з цього моменту герої починають взаємодіяти між собою. Слід відмітити той факт, що Григорій Тютюнник не прагне до ідеалізації своїх персонажів, чим робить їх пластичними, життєподібними, хоч і скупо змальованими. За словами В.Марка, «із народних традицій виводив він свої ідеали, які драматично не узгоджувалися з дійсністю. Через те ставлення до своїх персонажів виражав неоднозначно. Він зізнавався, що всіх їх любить. Але як часто та любов була не простою, болючою. Навіть у образах героїв і героїнь, одверто симпатичних авторові, подаються деталі, на перший погляд, дисгармонійні, але концептуально виправдані» [4, 202].

Кожна жінка, що хоч раз пробувала фліртувати, вести любовну гру, звичайно зрозуміє мотиви Палажки, коли та з «лукавими очима в хміль» запрошує Тимоху перегнати стадо до картопляща, бо там начебто паша краща. Хлопець з властивою чоловікам прямою не розуміє її закидів і як представник раціо-мислення зауважує, що то нісенітниця. Палажка, однак, не здається і продовжує свою стратегію зваблення, яка була добре продумана дівчиною, зважаючи на її впевнену поведінку.

Автор дуже майстерно вибудовує репліки героїв і надзвичайно точно мотивує їхні вчинки. Дівчина декілька разів картинно зітхає і влучними фразами переконає хлопця у своїй правоті. Наведемо цей короткий, але надзвичайно змістовний діалог: «Присіла на купинку, пограталася жовтими пухнастими горішками хмелю, приміряла з них намисто і знову зітхнула: – Ми б там картоплі напекли... – Те! Придумалось... – пхикає Тимоха. – «Картоплі... До картоплі солі треба. – Так у мене сало е... – Скільки? – Четвертинка...» [7, 75]. Тимоха наївно піддається грі Палажечки, адже його мрійлива і тиха натура не дозволяє прочитати приховані наміри дівчини. Йому, як і читачеві, поки невідомо, що насправді ніякого сала у Палажечки не було. Дівчина свідомо вдається до брехні, яка дає змогу досягти бажаної мети – Тимоха дає згоду на переміщення. Сам хлопець скептично ставиться до бурхливої діяльності Палажечки: «Ач, як басує стара!».

Невтішний епітет «стара» демонструє нам ще одну грань стосунків між цими молодими людьми: дівчина справді старша за хлопця. І тут автор вдається до невластивого жанру новели прийому ретардації: він коротко оповідає нам сумну історію Палажчиного життя. Будучи незаміжною у 24 роки з об'єктивних причин (війна, відсутність чоловіків її віку), вона постійно почуває себе некомфортно серед молодших дівчат. Їй доводиться «вдавати з себе молодшу, щасливішу й безтурботнішу, аніж то було насправді». Коли ж Палажка вдома знімає цю маску, вона гірко і тужно плаче, бо вже не треба прикидатись ні перед ким. На нашу думку, пригнічений стан Палажечки слід пояснювати її невідповідністю тій гендерній ролі жінки, яка є частиною української ментальності. За словами Е.Еріксона, «гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією)» [1, 25]. Григорій Тютюнник філігранно створив психологічну характеристику цієї дівчини, яка немає свого місця у соціумі, і страждає від того. Але автор наголошує на духовній силі Палажечки – вона не здається, прагне до самореалізації. Тож її приховані залицяння до Тимохи видаються напрочуд виправданими, бо дівчині хочеться трохи тепла і щоб хтось розгледів у ній жінку. «Для жінки важливо, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє відношення до неї, психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності» [2, 31].

Автор творить вічний міф Єви, що створена з ребра Адама і прагне до нього все життя, вічний міф жінки. Глянемо лишень на те, як Палажечка опікується Тимохою: «Палажечка принесла в пелені картоплі – не дуже великої, але й не дрібної: щоб швидше спеклася. – Ти яку любиш? – поспитала Тимоху лагідненько й заклопотано, так, немов вони були чоловік і жінка, – червону чи білу?» [7, 77]. Така лагідна турбота, поєднана з майстерною і такою природною грою (Палажка то до телят заговорить, то картопелькою пограється, то засміється лукаво), поступово розтоплює серце Тимохи. І коли вже дівчина зі сміхом зізнається про обман із салом, мотивуючи це вічним жіночим виправданням «закортіло», хлопець навіть не сердиться особливо, хоча його обмануто і буде покарано за ненапасених корів. Адже «для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому треба досягнення своїх цілей, результат розв'язання задачі важливіший за систему стосунків, які супроводжують процес розв'язання» [2, 31]. Ми спостерігаємо очевидну зміну пріоритетів у свідомості хлопця. Обман з салом стає несуттєвим чинником, бо «поряд усміхнулася Палажечка, ховаючи під рясними чорними віями глузливий збуджений погляд. – Краще бери ось картоплю. Страх яка добра!» [7, 77].

Далі відбувається кульмінація психологічного єднання героїв, пізнання Жінки Чоловіком. Контакт – очі в очі, душу в душу – змушує Тимоху подивитися на Палажечку по-новому, так як до нього вже дивилися мільйони й мільйони юнаків: «Тимоха підвівся їй, опинившись лицем до лица з Палажечкою, побачив, як затремтіли її блискучі, зламані посередині брови, а вії миттю злетіли вгору, одтуливши терпкі смоляні очі. – А тепер, чуєш, ляжтимуть... – пробурмотів ніяково і хотів був одвернутися, та не зміг – так близько були перед ним Палажеччині очі і стільки було в них чогось рідного, близького, нового, ще ніколи не знаного...» [7, 77]. Між молодими людьми виникає невидимий зв'язок, що змінює обох. І письменник окреслює це кількома деталями, але дуже промовистими: Палажечка картає телят «ніжними словами» (оксюморон), бо в неї всередині все танцює та співає від невимовної радості. А Тимоха «покрикував на них твердим, самому собі незнайомим голосом, і теж не сердито...». Таким майстерним штрихом автор відмічає початок перетворення хлопця на чоловіка – голос у Тимохи вже твердий, і якийсь, новий, незнайомий. Палажка, як і будь-яка жінка, прагне публічно зафіксувати цей новий етап їхніх відносин, які до цього дня взагалі не існували як такі, і ні на секунду не припиняє своєї звабної гри: «– А до сільбуду прийдеш увечері? – запитала Палажечка, граючись дубчиком. – Хтозна... Якщо мати роботи якоїсь не придумають, то, мо', й прийду... – Там сьогодні кіно привезуть... (це одна репліка-гачок) – Хтозна, кажу...» [7, 77]. Бачимо, Тимоха вагається, але оскільки ми вже зафіксували той момент перетворення на чоловіка, то логічним є наступна його покvapна репліка, що є розв'язкою подієвого сюжету: «Егей, Полько! Я прийду... Чуєш? Прийду!» [7, 77]. Примітно, що саме Тимоха приймає рішення про розвиток їхніх стосунків, це впливає з його нової соціально-гендерної іпостасі – чоловіка.

Типовим для Григора Тютюнника є відкритий фінал новели: «Та Палажечка була далеко, і луна, вихопившись із луку, вже не доскочила до неї...». Автор, на нашу думку, мав на увазі, що молоді люди стоять лише на початку свого шляху, коли пізнають що то за велика та незбагненна таємниця – Кохання. Письменник дає читачеві самому домислити розвиток стосунків Палажечки і Тимохи, спонукає його до співтворчості.

Підсумовуючи, слід сказати, що Григор Тютюнник у новелі «Печена картопля» переосмислює вічний біблійний міф Адама та Єви, переносить їх у національний часопростір, майстерно створює образи головних героїв за допомогою яскравих, символічно насичених художніх деталей. Персонажі характеризуються пластичністю і гармонійністю, без надмірної ідеалізації. Автор глибоко проникає у психологію чоловіка та жінки, аналізує тонкі механізми взаємодії людських душ і показує ті зміни, що виникають у свідомості головних героїв під впливом щирого почуття кохання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис: Пер. с англ. / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
2. Кочарян А. С. Личность и половая роль: Симптоматический комплекс маскулинности / фемининности в норме и патологии / А. С. Кочарян. – Х.: Основа, 1996. – 127 с.
3. Літературознавчий словник-довідник [Текст] / ред. рада Р. Т. Гром'як [та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 752 с.
4. Марко В.П. Стежки до таїни слова: літературознавчі й методичні студії / В. П. Марко. – Кіровоград: Степ, 2007. – 264 с.
5. Мороз Л. Григор Тютюнник: Нарис життя і творчості. / Мороз Л. – К.: Дніпро, 1991. – 207 с.
6. Панченко В. Сага Григора Тютюнника // В. Панченко Енергія пошуку. – К.: Факт, 1983. – 204 с.
7. Тютюнник Г. Твори. Кн. 1: Оповідання / Г. М. Тютюнник; Передмова. О. Т. Гончара; упоряд. А. Я. Шевченко. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ Молодь, 1984. – 327 с.

Анна ДЯЧЕНКО

ЗАСОБИ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЧИТАЧА В ПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ЖОВНИ “S. H. SECOND HAND”

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філол. наук, доцент О.Ф. Буряк

Автор оповідань, повістей та кіносценаріїв, режисер, особистість, інтерес до котрої залишається постійно високим, – такою вимальовується постать Олександра Жовни в сучасному культурно-історичному контексті.

Популярність митця в масового читача (глядача) обумовила зацікавленість його здобутками, переважно, журналістів, натомість науковці обмежуються лаконічними аналітичними коментарями до творів цього непересічного письменника або штрихами до його творчого портрету. Переважна більшість наукових статей наснажена констатаціями талановитості прозаїка, яскравими біографічними фактами, причому великий обсяг інформації стосується діяльності Олександра Жовни як кіномитця.

Літературознавчі розвідки, в яких аналізуються художні тексти митця, почали з'являтися в 90-ті роки ХХ століття (саме в цей виходять друком перші твори й перші збірки прозаїка: “Партитура на могильному камені” (1991), “Вдовушка” (1996)). Критична рецепція творчості Жовни збагачується й сьогодні рецензіями та статтями, в яких осягаються різні аспекти творчої манери автора та специфіка його окремих творів.

В. Бондар [2] і В. Панченко [9] – автори передмов до збірок письменника наголошують на органічному зв'язку митця з літературною традицією (Григор Тютюнник, Антон Чехов), поряд з тим визначають й індивідуальні риси творчого почерку: дослідження мало знаних пластів життя, прагнення зображати реальність у взаємодії з метафізичною сферою, наявність у творах гострої інтриги. Львівський прозаїк В. Габор [3, 67] відзначає майстерність оповіді О. Жовни. Л. Йонка [5, 7] стверджує, що переважна більшість героїв письменника – неординарні особистості. А. Корінь [6], І. Котик [7], Л. Куценко [8], Я. Поліщук [10] окреслюють проблемно-тематичні доміанти прози, виокремлюють засоби образотворення та з'ясовують їх функції. В. Саєнко [11] осмислює прозові твори О. Жовни як зразки небарокової та готичної літератури, наголошуючи на виразній постмодерній орієнтації письменника, зокрема інтертекстуальній природі його творчості. В. Соколова [12] досліджує фактори, котрі сприяли популярності прозаїка. В. Шевчук [13, 3], О. Яровий [14, 3] вивчають риси художнього стилю митця, який, на їхню думку, є “справжнім авангардом серед поставангарду” [14, 3], оскільки попри зовнішню простоту викладу, тексти містять потужний емоційний заряд, апелюють до основних людських цінностей.

Актуальність нашої розвідки зумовлюється відсутністю ґрунтовних, цілісних досліджень прози Олександра Жовни, які б допомогли осмислити роль і місце митця в сучасному літературному процесі, аргументувати належність цього самотнього прозаїка до певного літературного напрямку, зацентрувавши особливості його творчої манери.

Мета нашого дослідження – визначення комплексу засобів зацікавлення читача (на рівнях змісту та форми), котрими послуговується автор, з'ясування їхньої специфіки та функцій у творі через призму художнього стилю митця.

Об'єктом аналізу обрано повість “S. H. Second Hand”.

Питання про пріоритетність, важливість змісту чи форми залишається відкритим для літературознавців, натомість пересічного читача, перш за все, завжди цікавитиме зміст твору. Саме тому для автора, зорієнтованого на масового читача, добір життєвого матеріалу, актуальність тематики та проблематики надзвичайно важливі. Ярослав Поліщук, характеризуючи змістовий компонент творів Олександра Жовни, наголошує: “Коли вчитуєшся в його своєрідну прозу, починаєш усвідомлювати, наскільки архетип ними є сюжети й ситуації, розгорнуті автором. Вони прозраджують зв'язок із найглибшою літературною традицією – всі оті втрачені душі, приречені коханці й блудні сини. Тому-то менш важливі обставини, в яких їх змоделивав автор, адже в суті своїй ці людські історії не втрачають актуальності, постійно повторюючись чи не в кожному нашому приватному досвіді” [10]. Суголосну думку висловлює й Василь Бондар: “Можна назвати й інші виразні прикмети оповідань і повістей Олександра Жовни. Позачасовість. Вона дає можливість читачеві зосереджуватись на головному, а авторові стверджувати вічне і нетлінне, непідвладне часові” [2, 9].

Повість “S. H. Second Hand” не є винятком: у ній порушуються “вічні”, загальнолюдські проблеми.

Головний герой твору – чоловік, котрий здійснює ряд вчинків під впливом спілкування з жінкою (принаймні, так здається йому самому й читачам на початку твору). Автор торкається актуальних у будь-який час питань життя та смерті (смерть Наталі та її ненародженої дитини, Булата і його дружини, кошенят з інтернатівських спогадів головного героя та їхнього ката – самого головного героя); злочину і кари (місією розповідача стає помста за смерть Наталі Дей); любові істинної і псевдолюбві, “любві” заради задоволення власного “Я” (моделі стосунків: розповідач – дружина, розповідач – Наталя, Наталя – Булат); самотності й сенсу життя (герої твору відмежовані одне від одного, кожен має свою автономну мету й життєві пріоритети). Безперечно, осмислення цих філософських проблем – не лише важлива передумова художньої цінності твору, а й запорука виникнення читацького інтересу.

Проте актуальність проблематики – необхідна, але не достатня умова, яка сприяє успіху твору в читача. У пошуках інших ефективних способів читацького зацікавлення автор поєднує традиційні, випробувані часом елементи з новими, інколи провокативними стратегіями. Ігор Котик стверджує, що саме повість “S. H. Second Hand” – твір, який найрадикальнішим чином втілює девіантність, притаманну прозі Жовни [7, 286]. Девіантність відбивається на двох рівнях: сюжетному (розповідь про чоловіка-убивцю з садистськими нахилами, що страждає психічними розладами) та образному (головний герой – особистість непересічна, протиставляється натовпу).

Незвичайність героя висвітлюється передусім на рівні саморефлексії: “Я думаю, це (купувати уживані речі – тут і далі уточнення наше А. Дяченко) моє особливе захоплення, яке навіть ні з чим порівняти. Можливо хтось інший побачив би в цьому нездоровий глузд, втім, сам я так не думаю” [4, 316]; “Повертаючись до будинку, я подумав про те, що однією з моїх особливостей – недолік чи то навпаки, –

було те, що я більше ніж байдужим залишаюся до будь-яких друкованих текстів, а надто газетних” [4, 332]. Розповідач, говорячи про свої особливості, не вважає їх недоліками, навпаки, на його переконання, саме ці риси творять його як унікальну особистість, підносять над іншими людьми і, відповідно, дають привід до самомилування. Натомість інші люди засуджують героя, вважаючи, що його поведінка не відповідає суспільним морально-етичним нормам: *“Вона (дружина) засуджувала мої візити до магазину. Смішно, вона навіть бачила у цьому якусь небезпеку, називала це дивним, або поведінкою, що не зовсім відповідає нормі. Яка обмеженість”* [4, 328]. У цьому фрагменті використано художній прийом “подвійної лінзи” – внутрішня фіксація характеру іншими персонажами: герой осмислює свою особистість в інтерпретації іншими людьми. У такий спосіб виявляється оригінальність Олександра Жовни у використанні традиційних засобів характеристики персонажів.

Герой наділений гіпертрофованою вразливістю: *“Коли мені було дванадцять років, мені теж було так погано і я вирішив не жити”* [4, 346] та прагненням до самоствердження через демонстрацію своєї непересічності: *“Ми потратили в незвичайні умови і повинні придумати щось неординарне”* [4, 358].

Як бачимо, Олександр Жовна неодноразово наголошує на винятковості свого персонажа, у творі помітне характерне для романтиків протиставлення самотньої особистості з багатим внутрішнім світом (у цьому випадку герой усвідомлює свою місію): *“Істоти, що оточували мене, були в моїх руках. Я мав ексклюзивну інформацію “наперед”, я міг розпоряджатись і змінювати наступні події. Я керував долею. Таким чином міг чинити лише Бог...”* [4, 383] та оточуючих, котрі часто є духовно недосконаліми, морально вбогими (у цьому випадку в сприйнятті героя): *“Якими безпорадними бувають сильні світу цього. Він (Булат) і досі вірить в силу грошей. На що він сподівається? Певно він справді любить їх. Любов сліпа”* [4, 367]; *“Ці представлені голоси керівних чиновників завжди звеселяли мене. Їх власники надавали цьому особливого значення, їх тональності, власне це була основною і визначальною складовою керівника. Їм здавалось, що вони створюють враження на оточуючих, що саме це і є показник інтелекту, життєвого досвіду і мудрості особистості”* [4, 365].

Отже, такий особливий герой (розповідач) утримує читацький інтерес упродовж усієї розповіді.

В. Бондар зазначає: *“Твори Олександра Жовни сюжетні і не просто сюжетні, а з інтригою, що тримає увагу читача від початку до кінця”* [2, 9]. Саме тому прискіпливої уваги заслуговує композиційна форма твору. Сюжет повісті, незважаючи на невелику, як для цього жанру, кількість персонажів, розвивається досить стрімко: герой купує піджак, знаходить запрошення й вирушає за ним, розриває стосунки з дружиною, полишає роботу, переїжджає мешкати в будинок Наталі Дей, дізнається про свою місію. Подекуди сюжетну динаміку уповільнюють спогади про дитинство героя (він виріс в інтернаті), сни (у снах герой зустрічається з Наталею, бачить себе дитиною під водою), роздуми головного героя (про сенс свого життя, поведінку інших людей), але це не притлумлює, а навпаки, посилює інтерес до твору, розширюючи коло загадок і таємниць, загострюючи інтригу. Містичності сюжету надає спілкування розповідача з померлою жінкою, відмежованість героя від зовнішнього світу, зацикленість на своїй місії.

О. Жовна майстерно створює інтригу: будинок, де відбуваються основні події, оповитий флером загаковості, про всі причини, котрі створили сюжетну колізію (головний герой погоджується служити жінці, котру він побачив на портреті й розуміє, що головна його мета – дізнатись про причину смерті господині дому та жорстоко помститися її кривдникові), читач дізнається лише в кінці твору. Розв’язка несподівана: розповідач став жертвою хитрого плану жінки й трьох літніх чоловіків, котрі створили ілюзію для героя заради власної розваги.

Комплекс композиційних ознак наближає твір до розряду популярної серед читачів детективної літератури.

За спостереженнями Лідії Йонки, *“кожен літературний образ Олександра Жовни напрочуд реальний: здається, ти зустрічав “його” чи “її” лише вчора. І водночас настільки фантазмагорійний, існування якого ну просто неможливе в умовах цього часу”* [5, 7].

Як виникає довірлива атмосфера між читачем та автором, підтримуючи цікавість реципієнта? Що провокує виникнення ефекту “впізнаваності”? У нашому випадку в його створенні ключову роль відіграє нарративна форма твору. У повісті “S. H. Second Hand” основний виклад ведеться від імені головного героя (у формі першої особи однини), тобто представлено розповідь. Вона переривається лише наприкінці твору викладом від імені автора.

Специфічна риса викладу – звертання до читачів на “Ви”: *“Якось я зловив себе на думці, що полюблю також вечорами прогулюватись вулицями та, даруйте, зазирати до чужих вікон, за якими відбувається приватне життя”* [4, 316]. Це свідчить про бажання автора викликати довіру й водночас відчуття власної значущості в читача, створити атмосферу камерності, долучити реципієнта до виняткового світу головного героя.

Достовірність цієї захоплюючої розповіді увиразнюється прямим посиланням письменника на джерело інформації після заголовка твору – своєрідним авторським жанровизначенням: *“зі щоденника знайденого в будинку на пустирі”* [4, 316]. За нашими спостереженнями, сучасному читачу притаманна цікавість до

всього інтимного, прихованого, тому вибір зазначеної нарративної стратегії – вдалий засіб підтримання читацького інтересу.

Ярослав Поліщук слушно зауважує: “Жовна полубляє новелістичний вид письма: його тексти позірно прості, часом риторичні в засобах, однак вони вибудовуються на засадах піраміди, коли кожен аргумент, кожна дрібниця підпорядковуються загальному задумові” [5, 31]. Взаємопов’язаність усіх частин художнього твору, значущість кожного елемента змушують читача бути уважним, вибудовувати в уяві гіпотетичний розвиток сюжету, висловлювати здогадки й стежити за їхнім підтвердженням чи спростуванням.

Першим таким функціонально важливим складником твору є його заголовок. За твердженням Тетяни Бабенко, “на допомогу авторові приходять яскрава гучна назва. Чим влучніше і красномовніше вона виглядатиме, тим більша вірогідність того, що читач зацікавиться твором і вступить у діалог з автором” [1, 39]. Ця теза видається нам аксіоматичною. Кожен зі складників твору містить художньо важливу інформацію, виконуючи певну функцію у його структурі, проте назва привертає до себе чи не найбільше уваги, адже це перший художній елемент, з яким контактує читач. Із заголовку починається знайомство читача з твором, складається перше враження про нього.

Перший «гачок» для читача, заголовок повісті – “S. H. Second Hand” – включає у себе скорочення та його декодування англійською мовою, повний і скорочений варіант назви дублюються, подаються поряд. Такий авторський хід виокремлює повість серед інших зразків вітчизняної літератури й, відповідно, зацікавлює українського читача. Таким чином активізується його мислення, спрямоване на розгадування, пошук.

Словосполучення “second-hand” (цей варіант написання є нормативним і подається у словнику) має два значення: 1) секундна стрілка; 2) уживаний, поношений, що був у користуванні; з других рук (про інформацію й под.) і врешті, якщо перекладати дослівно – “другі руки”, продовжуючи синонімічний ряд: інші руки, чужі руки. Кожен із зазначених перекладів вмотивований стосовно змісту твору й оприявнює в читацькій свідомості його приховані смисли, визначаючи вектори авторської ідеї.

У повісті актуалізується перше значення словосполучення “second-hand”: “секундна стрілка”.

Головний герой твору вступає в діалог із жінкою, котра віддалена від нього часовою відстанню в 10 років: “З того дня минуло десять років, – промовив він (старий), потім протяг мені картку, – такими речами не жартують, молодий чоловіче” [4, 319]. Відстань ця не лише хронологічна, а й метафізична: фактично, жінка Наталя Дей давно померла. У творі неодноразово акцентується на часі: “Поховання відбудеться 25 жовтня о 12 годині” [4, 317]; “Я глянув на годинник. Стрілки показували рівно дванадцятку” [4, 318]; “На стінці пробив годинник. Стрілки показували дванадцятку ночі” [4, 324] (здавна, особливо у фольклорних творах, цифра 12 наділена містичними властивостями, є своєрідною межею між днем і ніччю, темрявою і світлом, порталом між двома світами); “Тут же була пожевкла шкільна віньетка з підписом “10-А клас 1971 рік” [4, 331]; “Ранок кінця осені 1991 року був туманним і теплим, як для початку зими” [4, 384], точно фіксований час також присутній у газетах, котрі перечитував головний герой.

У творі О. Жовни відбувається переплетення часових площин, зокрема через поєднання спогадів про дитинство персонажа та елементів різних реальностей: світ мертвих і живих, минуле – теперішнє, дійсність – сни. Саме тому виникає особливий художній час: наприклад, у домі час плине за своїми власними законами: “Можливо, це був ранок. Можливо – вечір. Я проспав тривалий час” [4, 363].

Автор переосмислює філософські ідеї минулості й вічності, вільно маніпулюючи часом, граючись із ним, творить художній світ, який вабить читача своєю незвичайністю.

На наш погляд, найочевиднішим для читачів буде трактування назви “S. H. Second Hand” як крамниці поношеного одягу (“Я їду до крамниці “Second Hand” і купую чужі речі” [4, 316]). Придбавши піджак, чоловік потрапляє в інший буттєвий вимір, кардинально змінюється життя героя: від цього моменту він живе за намальованою схемою і не може нічого змінити: “Мені стало настільки тепло і затишно, ніби призначенням його було належати саме мені і шився він виключно для мене” [4, 317]; “Місія має бути здійснена чітко й бездоганно. Я тільки доведу її до належного завершення” [4, 366].

Саме з моменту виявлення записки в кишені піджака події починають стрімко розвиватися, а крамниця, як ми дізнаємося пізніше, – місце з якого усе починалось. Саме тут старими: колишнім театральним режисером, колишнім лікарем-психіатром, колишнім редактором газети й листоношею Лізою була продумана диявольська вистава, в якій мимоволі взяв участь головний герой. Про пастку персонажа попереджають використані у тексті образи, котрі набувають статусу прогностичних художніх деталей: “Спочатку нічого не помітив, але коли підняв голову, то у верхньому куті віконної рами побачив величезного павука, що накрав усім тілом не меншу за розміром бабку. Він перебирав лапками, зачіпаючи крильця бабки...” [4, 325]; “У верхньому куті віконної рами поблискувало павутиння, її торкнувся світанок, павука не було, лишилась одна висохла знекровлена бабка. Я вдягнув піджак” [4, 327].

Саме руками головного героя – “іншими”, “чужими”, – а не руками старих, були заподіяні дві смерті – мера міста Булата та його дружини, покалічено їхню дочку. У такий спосіб актуалізується інший смисл

назви та її дослівний переклад: “За відчиненими вікнами крамнички “Second Hand” рухаються постаті, то пустують троє старих і Лізонька” [4, 386].

Історія головного героя – втілення популярної у світовій літературі філософської фаталістичної моделі життя як гри: життя є лише грою за давно написаним сценарієм, кожна людина грає “уживану” колись до неї роль.

Багатозначність заголовка – елемент зацікавлення читача, ключ до розуміння ідейного змісту твору, об’єднуюче начало в його структурі, своєрідна загадка, що може бути розгадана тільки після прочитання останніх сторінок.

Ярослав Поліщук стверджує: “Замість чинити докладні описи предметів та дій персонажів – прозаїк (Олександр Жовна) обходить мінімальним, решта у підтексті, котрий має дешифрувати проникливий читач” [5, 31].

Діалог-співтворчість автора та читача – явище характерне для постмодернізму. Такий діалог у своїй повісті “S. H. Second Hand” вибудовує й Олександр Жовна. Визначений нами комплекс засобів зацікавлення читача представляє гармонійну систему: актуальна тематика й проблематика, експлуатація «вічних» образів та мотивів, «ефект впізнаваності», наявність непересічного, виняткового героя, містичність і динамічність сюжету, гостра інтрига, розповідь як форма викладу матеріалу з новаторськими елементами (створення ефекту достовірності через авторський жанровизначальний підзаголовок, приваблива багатозначність назви у незвичайному англомовному варіанті, оригінальний симбіоз різножанрових елементів: детективних формул і філософем). Система ефективних засобів зацікавлення читача сприяє продуктивному розвитку діалогу-співтворчості, що наближає творчу манеру Олександра Жовни у форматі проблеми «взаємодія автора і читача» до естетики постмодернізму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Т. Особливості авторської присутності в текстах сучасної художньо-біографічної прози / Т. Бабенко // Слово і час. – 2005. – № 10. – С. 39–45.
2. Бондар В. Рання проза: пошуки власного стилю: [передмова] / В. Бондар // Жовна О. Ю. Маленьке життя. – Кіровоград: ПВД “Мавік”, 2004. – С. 3–10.
3. Габор В. Його степова зоря. Проза нової та найновішої генерації (О. Жовна з Кіровоградщини) / В. Габор // Кур’єр Кривбасу. – 1996. – № 12. – С. 67–68.
4. Жовна О. Ю. Її тіло пахло зимовими яблуками: [оповідання та повісті] / О. Ю. Жовна. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 388 с.
5. Карби одвічних істин Олександра Жовни: [бібліографічний покажчик (До 50-річчя від дня народження)] / Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. – [укл.: Т. П. Макарова]. – Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2010. – 80 с.
6. Корін А. Письменник, чий пророцтва збуваються / А. Корін // Кіровоградська правда. – 2000. – 18 січня.
7. Котик І. Терпкі самотності Олександра Жовни / І. Котик // Сучасність. – 2009. – № 3-4. С. 284–288.
8. Куценко Л. Це диво називають воскресінням / Л. Куценко // Дзвін. – 1994. – № 1. – С. 144–46.
9. Панченко В. Запрошення до потойбіччя / В. Панченко // Жовна О. Вдовушка. – Кіровоград, – 1996. С. 3–5.
10. Поліщук Я. Нещасливі коханці й блудні сини Жовни / Я. Поліщук // Новомиргородщина. – 2009. – 23 січня. – С. 7.
11. Сасно В. Поетика кіноповісті О. Жовни “Визрівання” / В. Сасно // Слово і час. – 2003. – № 6. – С. 43–52.
12. Соколова В. Інтрига, пригода, сюрпризи і загадки. Складові творчого портрету Олександра Жовни / В. Соколова // Народне слово. – 2000. – 31 серпня. – С. 3.
13. Шевчук В. З темних джерел життя: [Українська готична новела ХХ століття] / В. Шевчук // Літературна Україна. – 1995. – № 4, 5. – С. 2–3.
14. Яровий О. Старомодна зворушливість добра / О. Яровий // Народне слово. – 1997. – 11 вересня. – С. 3.

Наталія ДЯЧЕНКО

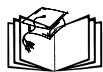
МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ЖІНОЧИХ ІМЕН І ВІДМІНИ М’ЯКОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. Л. Ковтюх

Вивчення іменникової словозміни було в центрі уваги науковців протягом тривалого часу (різні аспекти цієї проблеми висвітлювали Й. Ф. Андерш, С. П. Бевзенко, Л. А. Булаховський, І. Р. Вихованець, М. А. Жовтобрюх, А. П. Загнітко, М. Затовканюк, І. К. Кучеренко, І. Г. Матвіяс, М. Я. Плющ, С. П. Самійленко, Є. К. Тимченко та інші), проте специфіка словозміни антропонімів вивчена недостатньо. Проблему відмінювання власних назв української мови вивчали С. І. Головащук, В. О. Горпинич, Н. П. Дзятківська, І. І. Ковалик, С. Л. Ковтюх, Ю. К. Редько, Л. Г. Скрипник, З. Т. Франко та інші.

У словниках, підручниках, посібниках, довідниках в основному подано тільки короткі пояснення стосовно словозміни жіночих імен в українській мові. Найчастіше не виокремлено відмінкові парадигми

жіночих антропонімів І відміни м'якої групи, практично не подано додаткових зауваг щодо специфіки їхньої словозміни. Це й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою статті є з'ясування специфічних особливостей морфологічної парадигматики жіночих імен, що належать до І відміни м'якої групи в українській мові. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) прослідкувати історію становлення словозміни іменників м'якої групи І відміни; 2) виявити головні чинники, що впливають на виокремлення морфологічних парадигм досліджуваних антропонімів; 3) проаналізувати систему флексій; 4) встановити систему елементарних парадигматичних класів жіночих імен І відміни м'якої групи.

Варто розрізняти такі терміни: „жіночі імена української мови” та „власне-українські жіночі імена”. П. П. Чучка зауважує, що „переважну більшість їх (імен, зафіксованих у словниках – Н. Д.) лише умовно (історично) можна вважати українськими. Генетично ж вони не є українськими: фактично це слова чужомовного походження, краще або гірше адаптовані до фонетики і граматики іншої мови” [14, с. 19]. У своїй лексикографічній праці „Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник” науковець констатує: „Щодо кількісного співвідношення імен слов'янської та іншомовної етимології, то в сучасних слов'янських народів воно дуже неоднакове. Так, нині у південно-слов'янських народів відсоток слов'янських імен сягає, а в деяких навіть перевищує 70 відсотків. У чехів імена чеського, а ширше – слов'янського походження становлять близько 30–35 відсотків. А в українців ХХІ ст. на слов'янські імена припадає всього близько 3–4” відсотки [15, с. 10]. Професор Ужгородського національного університету Л. О. Белей в окремому дослідженні пояснює засилля іншомовних імен, їхню популярність декількома чинниками: „впливом багатоліткої глобалізації”, забобонами і повір'ями, постколоніальною свідомістю нації, прагненням утвердити культурно-мовну ідентичність [3, с. 40–45]. Основною джерельною базою нашої розвідки є словник „Власні імена людей”, укладений Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківською. У ньому зафіксовано найчастотніші та найуживаніші жіночі імена сучасної української мови та їхні варіанти. Тому вважаємо за доцільне дослідити морфологічну парадигматику всіх жіночих імен І відміни м'якої групи, що вживають в українській мові, незалежно від їхнього походження.

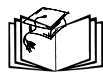
Історично І відміну утворили в основному іменники з давніми основами на *-ā, -jā*. Крім них, за словами І. Г. Матвіяса, до сучасної І відміни відійшла переважна більшість іменників колишніх *ĭ*-основ та деякі іменники *ī*-основ [10, с. 43]. С. С. Самійленко зазначає, що в історії української мови іменники *-ā; -jā*-основ, „зазнали найменше істотних парадигматичних змін, виявивши риси виключної стійкості і стабільності” [11, с. 30].

Традиційно до І відміни зараховують іменники чоловічого і жіночого роду, які в Н. в. однини мають закінчення *-a* (орфографічно *-а* та *-я*). Частина друкованих джерел додає також іменники подвійного роду із закінченням *-a* (*-я*). Крім того, І. Р. Вихованець зазначає, що за зразком іменників І відміни змінюються іменники із „суфіксом *-иц-* та закінченням *-е*, якщо вони вказують на жіночий рід: *бабище, бородище, відьмище, гадючище, головище*” [5, с. 105]. М'яку групу іменників І відміни склали субстантиви колишніх *-jā*-основ, на думку С. П. Бевзенка, їхня „давня система флексій... збереглася найповніше, хоча і зазнала, звичайно, певних змін” [2, с. 50].

Проаналізовано 1125 лексем, зафіксованих у словнику „Власні імена людей”, на позначення жіночих власних імен та їхніх варіантів, що належать до І відміни м'якої групи. Описуючи характер зазначених іменників, варто зазначити, що основний масив складають зменшено-пестливі форми на зразок *Адуся, Густя, Ганя, Еля, Люся, Рузя, Христися, Феня, Ядзя: Баба Ганя, як всі її звали, теж не була противною, не чіплялась до мене, тільки бідкалась весь час: ну така худенька, така худенька аж світиться* (Л. Стельмах); *Ну і про Людмилу, Людмилу Вікторівну, для нас – Люсю* (Л. Стельмах); *З Аркадієм Річинським Олена познайомилася на весіллі племінниці Ладиків – Рузі* (І. Вільде); – *Манюня – тобто Марія? – Ні. – засміялась вона. – Просто Манюня* (В. Шкляр). Також до цього типу відмінювання належать імена, утворені за допомогою суфікса *-ij-* (часто від чоловічих імен), на кшталт *Агафія, Докія, Євгенія, Єпистимія: Хвилина в хвилину з'явився на репетицію в театр Дмитро Гнатюк, що дружив з Михайлом Панасовичем, само собою актори театру, молода оперна співачка Сусанна Чахоян, яку рекомендувала і направила для виступу Євгенія Мірошниченко* (Л. Стельмах); *Кривенька Онися кинулась боронити матінку Єпистимію...* (В. Шкляр). Незначну кількість становлять антропоніми, утворені за допомогою суфіксів *-aj-, -ej-, -j-*: *Аглая, Віриня, Майя* (У пластиці *Майї Плісецької танцювальне мистецтво досягає високої гармонії* (Вікіпедія)). Видається доцільним включити до елементарних парадигматичних класів як офіційні, повні іменні форми, так і розмовно-побутові, скорочені, згублені, зменшено-пестливі, адже, наприклад, в електронному виданні „Словники України” (версія 4.1) зафіксовано тільки парадигми відмінювання повних офіційних імен.

Спираючись на дослідження С. Л. Ковтюх про основні чинники, що впливають на визначення морфологічних парадигм [1], можемо стверджувати, що репертуар елементарних парадигматичних класів жіночих імен І відміни м'якої групи залежить від таких факторів:

1. Частиномовна належність (іменниковий тип відмінювання).

2. Граматичні значення морфологічних категорій, характерних для цієї частини мови (усі іменники – жіночого роду I відміни, мають повні парадигми, власні назви, належать до категорії істот-осіб, характеризуються конкретним значенням).

3. Віднесеність до м'якої групи. Цей чинник є одним з основних, адже відповідно до нього визначена система флексій. У Н. в. одн. всі іменники мають флексію **-а** (орфографічно **-я**).

4. Спільність флексивних рядів. Жіночі антропоніми в українській мові підпорядковуються загальним нормам орфографії та словозміни та не становлять особливої системи. Іменники, що розглядаються, відмінюються за парадигматичним підтипом м'якої групи, маркуються повною 14-членною відмінковою парадигмою: 7 градем однини і 7 градем множини.

Для цього типу відмінювання характерна тотожність флексій Р., Д., М. в. однини – **-і**: *Микола Ганусі купив хусточку // Хилю, похилю, купив хусточку* (Нар. пісня); *Рідні Ганнусі сподіваються на Бога, що знайдуться милосердні люди і Ганна стане художницею, адже це її найбільша мрія – дарувати людям те, що вона бачить у своїх вже досить дорослих думках* (Інтернет-видання); *А за наступним разом її вже й не було при Ганнусі – сила дівчини дедалі виходила на люди, й матір невідворотно затиралося кудись на зади* (О. Забужко).

Варто зазначити, що українська мова послідовно зберегла форму К. в. А. П. Загнітко пише: „Специфіка українського вокатива в історико-генезисному аспекті полягає в тому, що саме українська мова майже вичерпно зберегла і послідовно розвинула й поглибила не тільки давні форми вокатива, але і їхню функціональне навантаження” [6, с. 10].

Для Кл. в. одн. жіночих антропонімів I відміни м'якої групи характерні флексії **-е** (орфографічно **-є**) та **-у** (орфографічно **-ю**) [8, с. 61]. Перша є залишковим рефлексом давнього закінчення **-ја**-основ: *Дяк Григорій Комарницький тяжко знітився і сказав жінці: – Та я не чорт, **Насте**, придивись, а дяк!* (В. Шевчук); *Та, **Аннице**, біле лице, біле деревечко // Та що сидиш, не говориш, ласкаве сердечко?* (Нар. пісня); *Се ви, **Євдокіє**? Здорові! – озвався Корній* (Леся Українка); *Якая сила негасима – // Сонце! Мріє! – // У імені твоїм, **Заньковецька Маріє**?* (П. Тичина). У своїй праці І. Г. Матвіяс із цього приводу зазначає: „Від іменників *Настя, Христя, Устя* кличн. відм. на **-є** вживається частіше ніж на **-у**; тут діє аналогія до іменників жін. роду III відміни (*радосте, милосте*)” [10, с. 59]. Закінчення **-у** (орфографічно **-ю**) з'явилося за аналогією до форм чоловічого роду II відміни, воно характерне переважно для зменшено-пестливих іменних утворень: *Спасибі тобі, **Ганнусю**, хай і з запізненням* (Л. Стельмах); *І немає чим тут хвалитися, сказала б сліпа ворожебитка Євдося, до якої прийшов я тоді, коли все починалося, тож я прийшов до сліпої Євдосі, котра вміла забрати біль із людського тіла, вміла навіть зцілити душу, прийшов і сказав: “Забери у мене, **Євдося**, дві штуки не потрібні, виїми їх із моєї душі, аби й знаку не зосталося”* (В. Шкляр). У „Словниках України” зафіксовано тільки форми *Катрусю, Христе, Устю* без варіантних флексій.

Закінчення **-е** та **-у** (орфографічно **-ю**) у деяких іменах можуть уживатися паралельно: *Ой та спідниця шовкова, // Сходи, сходи ти, **Ганусю**, здорова* (Нар. пісня); *Посивіло те волосся русе, // Мов зимою богуславська путь. // Двадцять років кликали – **Ганнусе**, // Тридцять років – Ганною зовуть* (А. Малишко). С. Л. Ковтюх стверджує, що „для власних імен потрібно списками визначати групи, у яких уживається тільки флексія **-ю** (*Парасю, Валюсю, Аню, Галусю, Галюню, Нюрю, Одарю, Лєсю, Лізуню* та ін.), тільки **-е** (*Нюне...*, *Світүле* тощо), а в яких – і **-ю**, й **-е** як дублетні (*Аннусю й Аннусе, Ганнулю й Ганнуле, Іваннусю й Іваннусе, Капусю й Капусе, Магдуню й Магдуне* та ін.). Таким чином, різнобій у виборі закінчення кличного відмінка для пестливих жіночих імен I відміни м'якої групи пояснюється почасти історичними причинами, почасти аналогією, почасти тенденцією до створення відмінного вигляду на фоні традиційних іменників, очевидно, з певною стилістичною метою” [9, с. 291].

За словами І. Г. Матвіяса, „іменники I відміни в род. відм. мн. найчастіше мають нульові флексії, тобто ці форми закінчуються приголосними звуками основи і є фонетичними відповідниками форм род. відм. мн. колишніх **а-**, **ја**-основ (*хат, стріх, баб, земель, тополь, праць, груш, тец, ідей, надій, змій, колій*)” [10, с. 66]. В окремих апелятивах м'якої групи I відміни Р. в. мн. має варіантну флексію **-ей** (очевидно, виникла під впливом аналогії до іменників III відміни), але в „Словниках України” та в художній літературі зафіксовано приклади тільки з нульовою фонемою.

5. Акцентуаційна специфіка. І. Р. Вихованець зазначає: „Окрім флексій, засобом диференціації граматичних значень морфологічних форм виступає також словесний наголос. Така його функція найчастіше застосовувана для розмежування відмінкових форм іменників” [5, с. 111].

Згідно з даними „Словників України”, для більшості форм аналізованих антропонімів характерним є нерухомий наголос на основі (корені чи суфіксі). В утвореному від апелятива повному імені *Зоря* наголос падає на корінь тільки у формах Кл. в. одн. та в мн.

відмінок	однина	множина
називний	Зор-я́	Зо́р-і
родовий	Зор-і́	Зі́р
давальний	Зор-і́	Зо́р-ям
знахідний	Зор-ю́	Зі́р (у Зо́р-і́)
орудний	Зор-е́ю	Зо́р-ями
місцевий	на, у (в), при, по Зо́р-і́	на, у (в), при, по Зо́р-ях
кличний	Зо́р-е	Зо́р-і

У статті, присвяченій словозміні іменників I відміни м'якої групи, С. Л. Ковтюх зазначає, що необхідно звертати увагу на зв'язані форми Н. в. мн. (*дві–чотири Зо́рі*) в іменниках, що мають різне наголошування в однині та множині. У вільній формі Н. в. мн., а також З. та Кл. в. мн., ці іменники характеризуються іншою акцентуацією (*Зо́р-і*) [8, с. 62]. Така специфіка наголошування іменника *Зоря*, утвореного від омонімічного апелятива, зафіксована й у лексикографічній праці „Словники України”.

6. Чергування голосних та приголосних фонем.

У жіночих антропонімах, що змінюються за зразком іменників I відміни м'якої групи, у формі О. в. одн. перед закінченням *-ею* м'які приголосні фонем чергуються з твердими, наприклад: *Ася – Асею, Варя – Варею, Густя – Густею, Груня – Грунею, Еля – Елею* тощо. Також маємо схоже чергування у формі К. в. одн. перед закінченням *-е*: *Ася – Асе, Варя – Варе, Густя – Густе, Груня – Груне, Еля – Еле* тощо.

У відапелятивній власній назві *Зоря* відбувається чергування м'якої/твердої фонем */p'/ – /p/* у формах О., Кл. в. одн., Р., З. в. мн. Також у корені вищезазначеної лексеми відбувається чергування */o/ з /i/* у Р. в. та З. в. мн. (*Зо́рі – Зи́р*).

7. Тотожність графічної презентації флексій.

Отже, зважаючи на вищевказані чинники, у системі словозміни жіночих антропонімів I відміни м'якої групи виокремлюємо такі елементарні парадигматичні класи:

ЕПК № 1 (Аннуся) – для Кл. в. одн. характерні варіантні закінчення *-е* (орфографічне *-е*) та *-у* (орфографічне *-ю*), наявне чергування м'яка – тверда приголосна фонема в О. та Кл. в. одн. Графічне вираження відмінкових флексій: у Р., З., М. в. одн., Н., З., Кл. в. мн. – *-і*; в О. в. одн. – *-ею*. До цього парадигматичного класу належать також антропоніми: *Ганнуля, Ганнуся, Жаннуся, Настя* та інші.

ЕПК № 2 (Аня) – для Кл. в. одн. характерне тільки закінчення *-у* (орфографічне *-ю*). Цей парадигматичний клас включає такі лексеми: *Аля, Галюня, Леся, Неля, Одарця, Орися* та інші.

ЕПК № 3 (Воля) – для Кл. в. одн. характерне тільки закінчення *-е* (орфографічне *-е*). До цього ЕПК також зараховуємо жіночі імена на зразок *Світуля, Текля, Харитя* та інші.

ЕПК № 4 (Зоря) включає тільки один приклад, що має зв'язані форми Н., З. та Кл. в. мн. (*дві–чотири Зо́рі*), у вільних формах Н., З., Кл. в. мн. – відмінна акцентуація (*Зо́р-і*); відбувається чергування м'якої/твердої фонем */p'/ – /p/* у формах О., Кл. в. одн., Р., З. в. мн.; у кореневій морфемі – чергування */o/ з /i/* у Р. та З. в. мн. (*Зо́рі – Зи́р*).

ЕПК № 5 (Аврелія) – для форм Кл. в. одн. характерна флексія *-е* (орфографічно *-е*); прикметна риса – фінальна приголосна основи */j/* – після голосної фонем */i/* (*Аафія, Аенія, Афанасія, Валерія, Вікторія, Віриня, Денісія, Євдокія, Іларія, Констанція, Меланія, Наталія, Памфілія, Сільвія, Теофілія, Февронія* та інші); після кореневих голосних фонем *-е-, -о-, -а-, -і-* (*Віриня, Зоя, Лея, Лія, Мая, Нея, Рая, Тая, Фая, Фея*) та після кореневих приголосних */j/, /p/* (*Майя, Дар'я, Мар'я*).

Отже, у цій розвідці прослідковано історію становлення відмінкової парадигми I відміни м'якої групи, що постали з давніх іменників з основами на *-ā, -jā, -j, -ī*. Також виявлено основні чинники, що впливають на словозміну власних жіночих імен, а саме: частиномовна належність (іменниковий тип відмінювання); граматичні значення морфологічних категорій, характерних для цієї частини мови; віднесеність до м'якої групи; спільність флексивних рядів (основні маркери: Кл. в. одн, Н. в., Р. в. та З. в. мн.); акцентуаційна специфіка (поява зв'язаних форм Н., З., Кл. в. мн.); чергування голосних та приголосних фонем в О. та Кл. в. одн., Р. та З. в. мн.; тотожність графічної презентації флексій. З урахуванням цих факторів виокремлено 5 елементарних парадигматичних класи: **ЕПК № 1 (Аннуся), ЕПК № 2 (Аня), ЕПК № 3 (Воля), ЕПК № 4 (Зоря), ЕПК № 5 (Аврелія)**. Проте морфологічна парадигматика цієї групи антропонімів потребує детального вивчення, з урахуванням різних поглядів, новітніх підходів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авдєєва С. Л. Основні критерії визначення морфологічних парадигм сучасної української літературної мови // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Випуск 22. Частина I. – С. 3–15.

2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (нарис з словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
3. Белей Л. О. Українські імена перед викликами XXI ст. / Л. О. Белей // Дивослово. – 2011. – № 9. – С. 40–45.
4. Болюх О. В. Парадигматика іменника / О. В. Болюх // Мовознавство. – 1995. – № 4–6. – С. 24–29.
5. Вихованець І. Р. Іменник / І. Р. Вихованець // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – С. 44–120.
6. Загнітко А. Український вокатив у нормативно-морфологічному і синтаксичному аспектах / А. Загнітко, Є. Кравченко // Південний архів. Філологічні науки : збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – Випуск XXI. – С. 10–18.
7. Ковтюх С. Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 59. – С. 89–106.
8. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни м'якої групи в сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 80. – С. 59–65.
9. Ковтюх С. Л. Морфологічна парадигматика власних жіночих імен у сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 290–294.
10. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Радянська школа. – 1974. – 184 с.
11. Самійленко С. П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення / С. П. Самійленко // Мовознавство. – 1977. – № 1. – С. 30–40.
12. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 310 с.
13. Словники України, версія 4.1 [Електронний ресурс]: словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. А. Широков, І. В. Шевченко, Н. М. Сидорчук та ін.; НАН України. Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.
14. Чучка П. Власне українські особові імена [Текст] / П. Чучка // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 19–22.
15. Чучка П. Слов'янські особові імена українців [Текст] : іст.-етимолог. слов. / Павло Чучка ; ДВНЗ „Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.

Лілія ДЯЧУК

ФУНКЦІЇ ЗВУКОНАСЛІДУВАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. Л. Ковтюх

У сучасних мовах засвідчено чимало слів, званих звуконаслідувальними, які за сукупністю ознак повинні об'єднуватися в окрему лексико-граматичну категорію, оскільки не виділені в жодній традиційній класифікації як окрема частина мови.

Систему звуконаслідувальних слів вивчали такі дослідники: Е. Г. Аветян, Н. І. Ашмарін, С. В. Воронін, Л. А. Горохова, В. О. Горпинич, І. К. Дмитрієв, Л. І. Мацько, О. М. Пешковський, О. О. Потебня, Ф. де Соссюр, А. М. Тихонов та інші.

У наукових студіях останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до активного вивчення процесів формування звуконаслідувальних конструкцій. Стилістичні функції цих слів досліджують як лінгвісти, так і літературознавці.

Єдиного підходу до тлумачення цієї категорії слів не знайдено й досі. Тому видається важливим розглянути низку принципів питань щодо звуконаслідувальних слів досліджуваних творів. Актуальність такої розвідки є не випадковою, оскільки майстри поетичного слова здавна використовують звуконаслідування як стилістичний засіб звукопису, створення звукообразного фону відповідних подій, процесів [3, с. 321].

Мета статті – визначити функції звуконаслідувань у поетичних творах початку ХХ століття. Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких завдань: 1) розкрити сутність поняття звуконаслідування; 2) схарактеризувати стилістичну роль звуконаслідувальних слів, використаних у творах поетів цього періоду.

За В. О. Горпиничем, звуконаслідування – це невідмінювані лексичні одиниці, що відтворюють засобами мови природні нечленороздільні звуки людей, тварин, предметів [1, с. 307].

Відомі слависти (О. М. Пешковський, Д. М. Овсянников-Куликовський) зробили висновок про те, що ці „зображальні” засоби мови зближуються з різноманітними імітаціями та рефлексорними криками істот, не належачи при цьому до номінативних самостійних мовних одиниць [4, с. 267]. Відповідно до такого погляду в мовознавстві ХХ століття традиційною стала думка, що звукові копії природних звучань є ситуативними й не належать до лексичного складу мови [2, с. 430].

Пройшовши через свідомість людини, будучи вимовленими її мовним апаратом і введеними в текст, у дискурсі із комунікативною метою, вони набувають статусу слів. Однак деякі мовознавці не визнавали звуконаслідування за слова. О. М. Пешковський уважав, що в них немає поділу на звуки й значення, властиве слову, оскільки все значення у звуках [1, с. 307].

Академік В. О. Горпинич виділяє вісім самостійних частин мови, три службових і вигук за чотирма ознаками: категоріальним значенням, морфологічними категоріями, синтаксичними функціями та суфіксами. Це означає, що мовознавець не виокремлює звуконаслідування, а розглядає їх разом з вигуками, хоч не отожднює ці дві групи слів. Дослідник у праці „Морфологія української мови” подає різні погляди мовознавців щодо звуконаслідувальних слів. О. М. Пешковський не вважав їх словами, Л. І. Мацько розглядає їх як різновид вигуків, А. С. Колодяжний і К. Г. Городенська визначають звуконаслідування групою слів, що прилягає до вигуків, але не зливається з ними повністю, оскільки не виражає ні емоцій, ні волевиявленя. О. М. Тихонов кваліфікував досліджувані лексеми як окрему частину мови, оскільки уважав звуконаслідування активною групою, що збагачує словотвірні ресурси та лексико-фразеологічний фонд. На думку В. О. Горпинича, „на цьому фоні видається непереконливим твердження І. М. Милославського про позачастиномовний статус звуконаслідувальників у мові” [1, с. 308].

Звукова організація мови набуває суттєвого значення в поетичній мові, сприяє її інтонаційній виразності. Л. І. Мацько зазначає: „Звукова організація мови – це художньо-виразне, що виконує певні стилістичні функції, застосування в прозовому або віршованому тексті тих чи інших елементів звукового складу мови” [3, с. 324]. Одним з її різновидів є звуконаслідування.

Щодо звуконаслідувальних слів, то О. П. Журавльов висловлює таку думку: „Звукове оформлення їх не випадкове, воно має певний смисл” [2, с. 93]. Митці вводять його в текст, аби вплинути на реципієнта. Через модель такого звукового образу поет ніби ініціює відповідну якісну оцінку того, що виражене цим словом у тексті.

У ліриці звуконаслідування найчастіше відіграють емоційно-експресивну функцію: створюють певний настрій, почуття. Наприклад, В. Л. Поліщук часто вдається до прямого звуконаслідування, з метою наповнити свої ліричні твори реальними голосами людей, криками тварин і птахів, формуючи цілу гаму почуттів:

*Ку-ку, ку-ку, – зозуленька кує
Так радо серденько тріпоче:
Той звук весні гармонію дає
Смієся сам, а серце плакати хоче
Вона кує: ку-ку, ку-ку...
Чого ж і радість, і журба беруться,
як знов почув я на своїм віку
просто зозуляче ку-ку?... (Поліщук, с. 183).*

Ці звукові копії кування зозулі, проливаючи світло на світловідчуття самого автора поетичного твору, уособлюють і радість, і журбу. П. Г. Тичина зовсім інакше використовує звуконаслідування „ку-ку” в поезії „А я у гай ходила”, переслідуючи тільки одну мету: сформувані світлу гаму дитячих асоціацій:

*А я у гай ходила
По квітку ось яку!
А там дерева – люлі.
І все отак зозулі:
ку-ку!
Я зайчика зустріла,
Дрімав він на горбку,
Була б його спіймала –
Зозуля і злякала:
ку-ку! (Тичина, с. 35).*

Це тепла ностальгія за душевною гармонією, опроміненою світлом і звуками, є домінантою всієї ліричної мініатюри, утілюючись в образах – у квітці, зайчику, зозулі, чий голос серед тиші й спокою, що панує в природі й душі, тому й завершує кожну строфу поезії.

В основі значення звуконаслідувальних слів – звуковий образ, створений уявою мовця на основі реально почутих звукових виявів істот, явищ, речей. Специфічність цих слів полягає у фонемній будові, яка ґрунтується на принципі звукового символізму. Певні звуки через свої артикуляційно-акустичні ознаки стають основою, ядром звукового комплексу, який набуває певного значення й сприймається нами як засіб вираження звукових ознак дійсності. Таким чином, використовуючи із цією метою звуконаслідування поети оживлюють свої твори, наближаючи їх до реальної дійсності. Так, у поезії „Місто” М. В. Семенко грає зі звукосполученнями:

*Осте сте
бі бо
бу*

*візники – люди
трамваї – люди
автомобілібілі
бігорух рухобіги
рухливобіги... (Семенко, с. 62).*

Поету це дуже правдиво вдається, адже місто в поезії зображене у вигляді мінливої, живої істоти.

У мовознавстві звуконаслідувальні конструкції не виконують номінативної функції, але в мові великих майстрів слова вони бувають досить влучно використані в художньому тексті, реалізуючи функції не тільки виразників звукової ознаки дії чи самої дії, а й через звукообраз дії, репрезентуючи саме явище. Наприклад, у поезії О. О. Ольжича немає слова *журавлі*, але в тексті його замінює й указує на присутність цих птахів звуконаслідування:

*...люди гукають
– Здорові були!
А у відповідь ніжно
– Курли! Курли! (РВ, с. 196).*

Російський мовознавець Е. Г. Аветян, котрий спеціально займався проблемою співвідношення форми і змісту у використанні звуконаслідувань справедливо зауважував: „Звук уже на рівні номінації стає соціальним фактором, оскільки він є не лише природним, а й функціональним” [3, с. 97].

У своїх віршах М. Т. Рильський використовує звуконаслідувальні конструкції переважно з метою насичення слуховими образами зображувану картину дійсності:

*Повне застиглих пісень
Мовчить тіаніно.
Дзень...дзень...-
Північна година (Рильський, с. 291).*

Митець уводить до тексту звук годинника з метою уникнути монотонності поезії, увиразнити зображувану тишу.

Крім того, звуконаслідування використовують у ліричному творі як додатковий засіб звукової виразності, що конкретизує явись одне явище або його ознаку, уже описану за допомогою інших мовних одиниць, і таким чином актуалізує її, доповнює. Яскравим прикладом цього є поезія О. О. Ольжича „Мініатюра”:

*Вранці – сонце , і небо чисте,
І пташині радісні хори:
Цвір-цвірінь...
О, хвала, хвала Тобі, Христе,
Ізцілилось серце хоре! (РВ, с. 69).*

Немає жодного українського поета, який би не використовував багатий потенціал фонетичних засобів звуконаслідувань, але кожен з них це робить надзвичайно обережно, з певною стилістичною метою, адже перенасичення цими лінгвістичними конструкціями призведе до детермінації сюжету всього ліричного твору.

Отже, звуконаслідувальні слова відіграють виняткову роль у створенні ліричних творів, виконуючи при цьому різні стилістичні функції. Аналіз мовного матеріалу показує, що сфера вживання звуконаслідувань у ліричних творах досить широка. Такі компоненти увиразнюють звукову палітру тексту, служать засобом емоційно-експресивного забарвлення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Поліщук – Поліщук В. Л. Вибрані поезії / В. Л. Поліщук. – К. : Дніпро, 1968. – 269 с.
РВ – Розстріляне відродження. Хрестоматія : навч. посібник / упоряд. та приміт. Ю. І. Хізова, В. В. Щоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – 608 с.
Рильський – Рильський М. Т. Вибране / М. Т. Рильський ; вступ. стаття Л. В. Ушкалова. – Харків : Фоліо, 2011. – 537 с.
Семенко – Семенко М. В. Поезії / М. В. Семенко ; ред. О. Є. Засенка. – К. : Рад. письменник, 1985. – 296 с.
Тичина – Тичина П. Г. Твори / П. Г. Тичина ; ред. С. В. Тельнюка. – К. : Молодь, 1984. – 240 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ Академія, 2004. – 336 с.
2. Журавлев А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
3. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
4. Сучасна українська літературна мова / за загальн. ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1993. – 340 с.

Дар'я ЗАПОРОЖЕЦЬ**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОГО
В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ**

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор Михида Сергій Павлович

У статті досліджено особливості пошуку та ідентифікації особистого досвіду письменника та його трансформацію в елемент літературного твору. Основний акцент робиться на понятті «психопоетика літературного твору», розрізненні понять біографічного та психобіографічного в літературознавстві.

Ключові слова: психопоетика, літературний твір, автор, рефлексія

Останнім часом в українській науці стає все більш помітним інтерес дослідників до застосування психологічних методів під час вивчення життєвого та творчого шляху особистості, при аналізі конкретних літературних творів. Питання, що стосуються автора художнього твору, належать до дискусійних у сучасному літературознавстві: авторська присутність у тексті, авторська інтенція, авторський голос, роль автора у створенні глибинного змісту художнього тексту, місце автора в ланцюжку «автор – текст – читач» та ін. неодноразово, останнім часом, потрапляли у коло проблем українського і світового літературознавства. З розвитком теорії літературного твору ставлення до автора змінюється: від сприйняття його як центру художнього твору до повного відсторонення від тексту. Проблема автора та авторської свідомості стала предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних учених – цим питанням займалися М. Бахтін, В. Виноградов, Н. Бонещка, Б. Корман, М. Фуко, Р. Барт, А. Компаньйон, Е. Ауербах, В. Кайзер, В. Бут, Д. Гарднер. У сучасній українській науці цій проблемі присвячені дослідження представників Донецької філологічної школи, дисертаційні роботи молодих українських вчених А. Островської, А. Самойлова, Т. Щербакової, О. Лапка та інших [6, 106].

На даний момент чи не найяскравіше психопоетичну модель аналізу літературного твору розроблено Сергієм Михидою. Сутність власного авторського психопоетичного підходу до окреслення комплексу особистісних, в науково-психологічному сенсі, рис творчого стилю того чи того письменника дослідник бачить в «аналізі «під мікроскопом» рис психоструктури окремого митця, формування цілісного уявлення про його психосвіт та «сліди» – художньо-естетичні вияви – того психосвіту в літературних текстах» [11, с. 284]. Роботу С. Михиди «Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника» [12] ми вважаємо ключовою для нашого дослідження.

Вивчення й аналіз художніх творів на сьогодні не можливий без розгляду таких понять як «авторська присутність», «авторська позиція», «авторська рефлексія». Дотепер питання, чи наявні авторські рефлексії в художній творчості, є дискусійним. Протягом останніх десятиліть активізуються найрізноманітніші вияви особистісного «я» митця, що прагне бути більш діяльним суб'єктом художнього світу. У сучасному романі чіткіше вирізняються сфери приватного й інтимного життя, більшу вагу здобуває суб'єктивізована оповідь з очевидним авторським пафосом. Зростає кількість літератури, де авторська суб'єктивність проявляється дуже яскраво (так звана металітература, для якої притаманні різноманітні форми авторефлексії), саме тому вважаємо тему дослідження актуальною, адже визначення шляхів авторської рефлексії в конкретному літературному творі не можливе без обґрунтування теоретичних основ такого аналізу та основних концептів. Що включаються в нього.

Мета нашої статті – описати теоретичні засади дослідження явища авторської рефлексії. Це передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути та систематизувати підходи до вивчення проблеми автора; 2) дослідити історію вивчення авторської рефлексії; 3) співвіднести поняття авторефлексії з корелюючими поняттями; 4) описати форми та функції авторської рефлексії в художньому творі.

Об'єкт дослідження – авторська свідомість та форми її вираження.

Предмет дослідження – авторська рефлексія як одна з таких форм, її вияви та функції в художньому творі.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових завдань нашої роботи, безперечно, є опис і систематизація підходів до дослідження проблеми автора. Термін «автор» є багатозначним. Серед найбільш поширених у літературознавстві значень – «біографічний автор», «внутрішньотекстовий автор», «образ автора».

Позиція біографічного автора сприяє становленню художньої цілості твору [2, 282]. У різні літературні епохи роль автора змінювалася: у фольклорі категорія автора позбавлена статусу персональної відповідальності, в історично ранній писемності авторство в основному було колективним, з часом поступово зростає особистісне начало. У ХХ ст. в літературі та літературознавстві питання про співвідношення автора й тексту виходить на передній план. У різних аспектах (історичному, соціологічному, психологічному тощо) художні тексти стають предметом вивчення багатьох

літературознавчих шкіл. Існували й існують навіть концепції, які заперечують роль автора у творенні художнього світу твору.

Автор у художньому творі – це ціннісна позиція, що виражається на всіх рівнях тексту, більше того, він є організуючим центром формозмістової єдності художнього цілого [2, 282].

Для розуміння авторської позиції та форм актуалізації його свідомості необхідно розглянути всі елементи твору. Як показують результати багатьох літературознавчих студій, не можна трактувати позицію автора лише як певну концепцію, механічно розподілену в тексті. Вона не може бути виражена тільки у слові, тому що є результатом «події оповіді». Образ автора постає у кожному художньому елементі твору. Відчуття цього образу залежить від того, на якій стадії сприйняття перебуває читач. На початковій стадії елементи художнього твору сприймаються відчуженими від автора. Далі, зустрічаючи той чи той вияв особистості автора (пряме висловлення, виклад досвіду, світоглядну декларацію), читач починає відчувати авторську присутність у всіх художніх елементах тексту. Кожен із цих елементів дає певне уявлення про особистість автора.

Своєрідність авторської системи як літературної категорії зумовлюється низкою причин. Сюди належать і світорозуміння та світогляд автора, і його бачення й способи моделювання художньої дійсності, що визначають авторську позицію у творі. При цьому авторська позиція розгортається у певній послідовності: автор і система суб'єктів художньої мови, автор і сюжетно-композиційна організація твору, автор і стилістичні прийоми. Цілісне уявлення про автора можна одержати, взявши до уваги всі ці форми в їх сукупності [8, 26].

Пропри величезну кількість досліджень, присвячених проблемі автора, поняття авторської рефлексії в науковій літературі практично не згадується. Термін «рефлексія» зустрічається в античній філософії – у працях Анаксагора, Стагірита, Сократа, Платона. Його визначають як дію розуму з повернення до себе самого завдяки відображенню від межі, що з'являється між ним і світом у процесі пізнання. Тобто авторська рефлексія по-суті є трансформацією особистого автором в літературному творі, адже рефлексію називають «мисленням мислення», «самопізнанням», «входженням у себе».

Таким чином щодо художньої літератури визначається авторську рефлексію як форма вираження свідомості автора, один із виявів його суб'єктивності, що постає в дії розуму, спрямованій на самоосягнення в світі [1, 282]. Рефлексія – це спрямованість свідомості на осягнення самої себе, свого літературного твору, взагалі навколишнього світу. Авторська рефлексія містить у собі як літературні, так і нелітературні мовні практики, і починається або з предмета, героя, або з його оцінки, тобто може стосуватися однієї зі сторін діяльності автора.

Для кращого усвідомлення природи і сутності авторської рефлексії визначено коло понять, пов'язаних із цим поняттям та розглянуто їх значення. Таким чином, доходимо висновку, що авторська свідомість – єднальна первина тексту, яка проливає світло і на весь художній твір, і на окремі його компоненти [4, 362]. У певному сенсі, це творча воля автора, де автор являє собою людину як цілість. Авторська свідомість виявляється (актуалізується) у тексті як цілості, коли мова йде про зміст і форму, проблематику й поетику, метод і стиль.

Авторська суб'єктивність (авторська позиція) – відображення в художньому творі авторської картини світу. Це авторський дискурс, його «я» у тексті, моделювання художньої дійсності з суб'єктивного погляду. Ця суб'єктивність не виражається безпосередньо у слові, але наявна у кожному компоненті літературного тексту. Авторська рефлексія постає засобом вираження авторської позиції. Зокрема, в авторських міркуваннях і відступах письменник може прямо рефлектувати свою позицію. Цей різновид авторського дискурсу надзвичайно суб'єктивний [5, 55].

Концепція автора – поняття, що стосується безпосередньо певного художнього твору. Це відносини автора, який перебуває поза текстом, і автора, відображеного в тексті. Авторська концепція може бути виявлена в кожному компоненті художнього тексту, наприклад, у сюжетно-композиційних одиницях твору. Авторська рефлексія може служити засобом розкриття авторського задуму, оскільки є формою вираження авторської зумисності [5, 55].

Авторська присутність (образ автора) – спосіб художньої аргументації, певний погляд на дійсність, що виражається за допомогою безлічі форм. Образ автора – наскрізний образ твору, глибинний єднальний елемент, що сполучає окремі частини, пронизує їх єдиною свідомістю, світовідчуттям, іноді нарівні з образами персонажів увіходить у художню структуру твору [2, 282]. Авторська рефлексія – одна з «цеглинок», що будують образ автора, форм вираження його присутності у творі. За допомогою художньої аргументації, що теж є однією з форм авторської рефлексії, автор входить у свій твір, стає повноправним його учасником.

На наш погляд, поняття авторефлексії як форми вираження авторської свідомості можна однаковою мірою співвідносити і з позатекстовим (біографічним), і з внутрішньотекстовим автором, адже «рефлексія автора біографічного, того, що існує в позахудожній реальності, виражається через автокритику, автоінтерпретацію й самооценку як невід'ємні стадії роботи над текстом» [3, 6].

Літературний твір являє собою низку компонентів, об'єднаних творчим задумом автора. Для розуміння цього задуму необхідно брати до уваги не тільки зміст і форму художнього тексту, а й факти його зовнішньої історії. Процес творення складний і багатоступінний, і будь-яка інформація про особливості його перебігу може стати орієнтиром в інтерпретації тексту [8, 26]. У роботі автора над текстом виявляється його зумисність, відбивається його світосприймання, і це активно впливає на читача.

Будь-який текст є результатом тривалої роботи, спрямованої на взаємопроникнення змісту і форми. Феномен автоцензури, тобто коректура тексту, яку виконує письменник, природно вписується в його творчу поведінку. Рукопис – це місце, де народжується автор, тому вивчення й аналіз чорнових матеріалів має посутнє значення для розуміння творчого задуму та руху тексту по шляху його втілення.

Інтерес для дослідника становить і автокритика. У мемуарах, есе, доповідях та інтерв'ю автор також виступає як реальна особа. Судження про літературу, про мету мистецтва й перспективи його розвитку завжди так чи інакше підтверджуються творчістю. І навпаки: розгадати творчий задум, зрозуміти структуру роману, новели, поеми, відчутти багатомірність художнього пошуку, безперечно, легше, якщо зіставити художню практику з теоретичними міркуваннями, що дають уявлення про метапоетику письменника [4, 363].

Внутрішньотекстовий автор постає як умова творення єдності художнього тексту [4, 362]. Рефлексія, що може бути виражена в художньому творі, – явище багатопланове. Поняття «рефлектуючий автор» містить у собі суб'єкта художньої діяльності, героя і читача, що перебувають у ситуації рефлексії. Рефлексія суб'єкта художньої діяльності – це експліцитне або імпліцитне вираження авторської позиції, яка може бути рефлектована прямо чи опосередковано. Цю діяльність автора щодо власного тексту назвемо автоінтерпретацією. Автоінтерпретація виражається через метатекст, що включає рамкові компоненти, авторські відступи і міркування.

Рамкові компоненти тексту (заголовки й підзаголовки, епіграфи і присвяти, авторські передмови, післямови, примітки), з одного боку, є формою вияву авторської суб'єктивності; з другого – це спроба автора наблизитися до читача, сформулювати читацьку настанову на сприйняття твору. Серед рамок компонентів особливо важливі ті, що розміщені на початку художнього твору. Для дослідження заголовків може становити інтерес як зона автоінтерпретації, засіб вираження авторської позиції. Заголовок тексту – це іпостась самого твору в його адресованій читачеві авторській інтерпретації. Важливість заголовка увиразнюється, якщо припустити, що більшість творів були озаглавлені авторами вже після завершення роботи над ними. Читач має пройти весь «письменницький» шлях створення художньої дійсності. Це значно спрощується авторськими підказками, наприклад, повторенням ключових думок у тексті шляхом повтору заголовних слів.

Своєрідною формою авторської рефлексії є й епіграф. Цей компонент тексту, дібраний автором усвідомлено, зумисне, він відбиває рефлексивний тип авторської суб'єктивності. Найважливіше, на наш погляд, призначення епіграфа – сприяти риторичному вираженню авторської ідеї.

До композиційно-мовленнєвих форм рефлексії автора належать такі види метатексту як авторські міркування й відступи. Це невід'ємна частина авторського дискурсу, спрямована на створення суб'єктивної картини світу в межах простору художнього твору, а також своєрідний автодіалог, у процесі якого автор розробляє основні концепти, метафори, символи. Саме пряме слово автора чи не найбезпосередніше виражає його суб'єктивність, прагнення до активної взаємодії з героями, читачами, іншими адресатами. Автор запрошує їх зважити, оцінити, обміркувати разом з ним те, що відбувається в його художньому світі [3, 9]. І міркування, і відступи є виявами літературної особистості письменника, засобами наближення до реального читача. Саме в цих формах рефлексії авторські інтонації найбільш помітні.

У літературі другої половини ХХ ст. відбувається не тільки зміна якості авторської свідомості, а й трансформація психологізму в моделюванні свідомості героя. «Рефлектуючий герой» – ще одна модель творчої рефлексії [3, 9]. Це одна з можливих форм переходу із суб'єктивного плану автора в об'єктивний план твору. Найчастіше це герой, наділений архітектонічною поінформованістю, більш від інших залучений до розуміння авторської волі. Він посідає в тексті центральне місце, і його постать є незамінною. Такий герой залучений до завдання автора-творця, у чому б воно не виражалось.

Вважаємо рефлексію читача невід'ємною частиною творчої рефлексії. Письменник веде читача різними шляхами до рефлексії над питаннями буття, на кожному з етапів роботи над твором будує певну систему читацьких експектацій. Рефлексія читача полягає у створенні, конструюванні «образу автора», і наближення до адекватного розуміння твору можливе лише тоді, коли рефлексії письменника й читача суголосні. Ця проблема, на нашу думку, перспективна для подальшого вивчення.

Таким чином, літературний твір постає перед нами як рефлексія автора. Тобто самозаглиблення, самопізнання себе через твір і трансформація особистого досвіду в художній, мистецький продукт.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бумбур Ю. Н. Авторская рефлексия как форма выражения авторского сознания / Бумбур Ю.М. // Наук. записки Луганськ. нац. пед. ун-ту. – Вип. 5. – Т 2. : Сер. «Філол. науки» : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – С. 273 – 282.

2. Бумбур Ю. Н. Образ автора и его реализация через метатекст в романе Д. Фаулза «Подруга французского лейтенанта» / Бумбур Ю.М. // Дискурс у комунікаційних системах: зб. наук. ст. – К. : КиМУ, 2004. – С. 281 – 287.
3. Бумбур Ю. Н. Формы авторской рефлексии в прозе Джона Фаулза / Бумбур Ю.М. // Питання літературознавства : наук. зб. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 71. – С. 3 – 10.
4. Бумбур Ю. М. Автоцензура та автокритика як форми рефлексії позатекстового автора / Бумбур Ю.М. // Література. Фольклор : Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 28. – Ч. 2. – К. : Твім інтер, 2007. – С. 362 – 371.
5. Бумбур Ю. Н. К вопросу об авторской субъективности и ее компонентах / Бумбур Ю.М. // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур : матер. II міжвуз. конф. молодих учених (Донецьк, 12 – 13 лютого 2004 р.) / ред. колегія : В.Д. Каліушенко та ін. – Донецьк, ДонНУ, 2004. – С. 54 – 55.
6. Бумбур Ю. Н. Формы выражения авторского сознания в художественном произведении / Бумбур Ю.М. // Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики : матер. II міжнарод. наук.-практич. конф. (Горлівка, 19 – 20 травня 2005 р.) – Т. 2 : Мова та стиль худож. твору. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2005. – С. 106 – 108.
7. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб. : Питер, 2001. – 528 с.
8. Василюк В.І. Художня трансформація авторської біографії у літературний образ (за творчістю О. Гончара та І. Багряного) / Валентина Василюк // Літературознавчі студії. Випуск 6. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – С. 26-33.
9. Ващенко В. В. Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського / В. В. Ващенко. — Д., 2007. — 324 с.
10. Ващенко В. В. Психобіографія / В. Ващенко // Історіографічний словник / С. І. Посохов, С. М. Куделко, Ю. Л. Зайцева [та ін.]; За ред. С. І. Посохова. — Х., 2004. — С. 222—228.
11. Михида С. П. Конфлікт темпераментів у психоструктурі Ольги Кобилянської: психопоетикальний зріз / С.П. Михида // Наукові записки. – Випуск 85. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2009. – С.284 – 291
12. Михида С.П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника / Сергій Михида. – Кіровоград: «Поліграф – Терція», 2012. – 352 с.
13. Музыка О.Л., Никончук Н.О. Механізми психологічного захисту в усній народній творчості / О.Л. Музыка, Н.О. Никончук // Вісник Житомирського педінституту, 1998. – №2. – С. 18-23.

Євгенія КАЧУР

ТИПОЛОГІЯ КНИЖОК-ІГРАШОК ТА КНИЖКА-РОЗМАЛЬОВКА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник — канд. філол. наук, доцент І. Ю. Круть

Дитина розпочинає пізнання навколишнього середовища з візуальних образів. Тому, в першу чергу, дитячі книги вирізняються своїм багатством як в ілюстративному наповненні, так і в художньому оформленні в цілому.

Видання для дітей покликані дати маленькому читачу знання з різних галузей суспільного життя, зробити поштовх для розвитку в дитини творчих здібностей, подарувати естетичне задоволення. Книжка-розмальовка є найкращим показником поданих функціональних критеріїв. А тому важливим є її внутрішнє та зовнішнє оформлення, яке створюється завдяки відповідальному та професійному підходу всіх працівників видавництва на різних етапах редакційно-видавничого процесу (пошук художника-ілюстратора, співпраця з ним, редагування зображень, створення оригінал-макету тощо).

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена тим, що серед маси наукової літератури, яка присвячена темі дитячих видань та книжок-іграшок, не висвітлено питання щодо книжок-розмальовок як різновиду видавничої продукції.

Об'єктом дослідження є дитячі видання. **Предмет дослідження** — різновиди книжок-іграшок та книжок-розмальовок. **Мета дослідження** — окреслити класифікацію книжок-іграшок, детально зупинившись на різновидах книжки-розмальовки.

За Державним стандартом, книжка-іграшка — це видання особливих конструктивних форм, призначене для розумового та естетичного розвитку дітей [4].

Книжка-іграшка — це особливий вид видання, оскільки завдяки йому, відбувається перше знайомство дитини із навколишнім світом. На книговидавничому ринку книжка-іграшка розрахована здебільшого для дітей I вікової категорії і в більшості випадків, саме вона є найпершою книгою у дитини.

Дослідники дитячих видань виділяють різні функції. Антонова С. Г. окреслює такі функції: комунікативну (завдяки їй дитина через книгу отримує знання про зв'язки у суспільстві), управлінська (покликана сформувати у читача духовні цінності), пізнавальна (дитина отримує відомості про навколишню дійсність), навчальна (формує логіку, розвиває мову у дитини), естетична (розвиває естетичну сферу особистості) [1].

На основі досліджень виділимо такі основні функції книжки-іграшки:

— пізнавальна функція — завдяки їй читач отримує знання про навколишню дійсність;

- виховна функція — покликана виховати в читачеві необхідні моральні цінності, навчити правилам поведінки у суспільстві;
 - естетична функція — розвиває духовно-емоційну сферу особистості, любов до мистецтва та всього красивого;
 - навчальна функція — формує у дитини мислення, логіку, допомагає розвиткові мови у читача.
- Зважаючи на функції, книжка-іграшка має свої підвиди. Виділяють такі книжки-іграшки [21, с. 32-33]:
- книжка-ширмочка — листки наклеєні на щільний картон, послідовно з'єднані яким-небудь матеріалом, її можна використовувати як ширмочку-декорацію;
 - книжка-саморобка — містить матеріали для дитячої творчості та інструкції до виготовлення;
 - книжка-вертушка — із кількох кругів, повертаючи які, можна розглядати картинки, які появляються;
 - книжка-панорама — має об'ємні ілюстрації (з фігурками, які піднімаються);
 - книжка-гармошка — як у гармошці, читати треба, розкладаючи і складаючи сторінки;
 - книжка-фігура — формою наслідує предмет довколишнього світу;
 - книжка-картинка — видання, в якому переважає або єдиною формою є зображення.
- Також Е.І. Огар [30, с. 65-67] виділяє такі різновиди книжок-іграшок:
- книжка «забавка» має форму подушок і є значно ближчими до гумових іграшок для купання, ніж до традиційного паперового видання. Наприклад, «Теремок. Книжка для купання» видавництва Перо, «Слононок» видавництва Росмэн-Пресс;
 - книжка-«шопка» — видання, сторінки якого мають рухомі вставні елементи;
 - книжка-«куліска» — видання із розсувними сторінками або ж наступна сторінка вкладається в попередню;
 - музична книжка-іграшка — це книжка, у якій верхня частина розвороту відводиться для тексту, на нижній — розташовується клавіатура, часто з цифрами для відтворення мелодій. Наприклад, «Мої пісеньки» видавництва Перо;
 - книжка-«розкладанка» має яскраві картонні сторінки різних кишенькових форматів і найчастіше мають традиційний вигляд «ширмочок», «гармошок»;
 - книжка-«вирубка» на сторінках даного видання вирубки («висічки») роблять в одному місці, на оправі виникає ефект об'ємних предметів, явищ тощо. Наприклад, «Комахи. Звуки дикої природи», «Чарівник країни Оз» видавництва Махаон-Україна;
 - книжка-«панорама» сторінки такого видання розгортаються або у вертикальній, або у горизонтальній площині і створюють при цьому єдину, цілісну ілюстрацію. Наприклад, «Красная шапочка», «Цифры и счёт» видавництва Росмэн;
 - «ажурна» книжка має різні вирізи та отвори, через які дитина ніби зазирає в середину книжки. Наприклад, «Елочка для малышей» видавництва Росмэн-Пресс;
 - книжка-«витинанка» сторінки видання містять викройки різних предметів, з яких дитина повинна створити єдине ціле. Наприклад, «Топ-модель. Одень куклу» видавництва Хатбер-пресс;
 - книжка-розмальовка видання на своїх сторінках має, зазвичай, чорно-білий контур ілюстрації, яку дитина повинна розфарбувати.

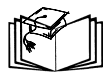
На книговидавничому ринку все частіше можна побачити книжку-«пазл» — дитина за допомогою пазлів чи наклеює і за поданим малюнком формує сторінки видання. Наприклад, книга-«пазл» «Курочка Ряба» видавництва «Лабиринт-Пресс», «Кротик и зонтик. История с пазлами» видавництва «Росмен-Пресс».

Дуже часто в одному виданні поєднуються декілька ігрових елементів, які складають матеріальну конструкцію сучасної дитячої книжки-іграшки [5, с. 154]. Так, у книзі можуть бути: звуковий супровід, контурний чорно-білий малюнок, текстовий матеріал, різноманітні вирубки (створюють ефект об'ємних предметів) тощо.

Окрім основних різновидів дитячих книжок-іграшок, можна виділити один важливий вид — тактильну книгу для маленьких незрячих дітей. Це видання з різнокольоровими малюнками, що виконані з різних матеріалів і на дотик максимально наближені до оригіналу. Також в книзі присутній шрифт Брайля, а деякі об'єкти можуть створювати певний звуковий супровід (шурхіт листя, звук мотора автомобіля тощо). Прикладом тактильної книги є «Весёлый счёт и формы» видавництва «Санкт-Петербурзької державної бібліотеки для незрячих» (СПбГБС) [28].

На основі Фінського стандарту тактильних книг для маленьких незрячих дітей в Росії також розроблено даний стандарт. В Україні, на жаль, досвіду з виробництва та видання таких книг немає, тому батьки або організації, що займаються справами незрячих, самостійно створюють тактильні книги [35].

На даному етапі розвитку книговидавничої продукції, малодослідженим сегментом залишається саме книжка-розмальовка як вид дитячої літератури. Натомість виникає все більша кількість різновидів книжок-розмальовок.

Книжка-розмальовка — видання, що містить окреслені контури зображення, які потрібно зафарбувати, укладено основу малюнка, його необхідно продовжити [21, с. 32].

Книжка-розмальовка є найбільш поширеним видом книжки-іграшки і покликана «допомогти дитині відчувати та живописно опанувати простір та площину» [30, 66]. З її допомогою дитина розвиває здібності до образотворчого мистецтва, а також відбувається розвиток образного мислення, стильового, композиційного чуття.

Чіткої класифікації книжок-розмальовок немає, але, дослідивши книжкову продукцію, можна виокремити такі різновиди даного виду видання:

— **Традиційні книжки-розмальовки.**

На їх сторінках подані чорно-білі контури ілюстрацій, які дитина повинна розфарбувати. Завдяки цьому видові у дитини розвивається логічне мислення, відчуття кольорової передачі дійсності.

— **Книжки-розмальовки із супровідним текстом.**

Ілюстрації можуть супроводжуватись текстовим матеріалом (казки, вірші тощо). Використання розмальовки допомагає дитині у розвитку не лише мистецької, а й мовної сфер. Прикладом можуть бути книжки-розмальовки: «Колобок», «Улюблені казки», «Коза-Дерева» та інші.

— **Книжка-розмальовка із кольоровим оригіналом.**

У виданні на сторінці поруч із чорно-білим контурним малюнком присутній кольоровий оригінал (з його допомогою дитина правильно розфарбовує ілюстрації).

Дещо складнішою є розмальовка, в якій оригінальні ілюстрації розташовують на розвороті або ж форзаці видання. Таким чином, дитині потрібно знайти відповідник до контурного малюнка і вже потім його розфарбувати. Розмальовки даного різновиду в першу чергу розвивають у дітей зорову пам'ять, спостережливість.

— **Книжка-розмальовка з творчим завданням.**

Особливістю видання є те, що до поданого ілюстративного матеріалу дитині потрібно домалювати певний елемент; з'єднати точки (основу малюнка) і таким чином отримати певне зображення; розфарбувати ілюстрацію відповідно до поданих кольорів (на малюнку колір відповідає певній цифрі чи літері).

Розмальовки з творчим завданням поєднують різні елементи: текст, контурні ілюстрації, контурні з кольоровим оригіналом. Розраховані вони для дітей I-II вікових категорій.

Прикладом книжок-розмальовок із творчим завданням є видання японського ілюстратора Таро Гомі, який створив понад 400 книг. «Широко відомі його «Кривулі», «Загогулини» — серія розмальовок із творчими завданнями (типу намалюй фрукти на дереві, взуй гусениці черевички на всі її ніжки, вигадай прапор країни кроликів і країни мишей, накорми кроликів, намалюй воду — загаси пожежу), їх особливість — тонке почуття гумору, дотепна несподівана гра» [21, с. 32].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонова С. Г. Редакторская подготовка изданий: Учебник / С. Г. Антонова, В. И. Васильев, И. А. Жарков, О. В. Коланькова, Б. В. Ленский, Н. З. Рябинина, В. И. Соловьев; Под общ. ред. Антоновой С. Г. — М.: Издательство МГУП, 2002. — 468 с.
2. Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017-95 — [Чинний від 01.01.1996]. — 47 с. — (Національні стандарти України).
3. Волощук К. І. Матеріальна конструкція сучасної дитячої книжки-іграшки / К. І. Волощук // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 1. — с. 152-155.
4. Круть І. Ю. Дитяче видання: шлях до читача. Навчальний посібник / І. Ю. Круть. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — 114 с.
5. Наши книжки. Тактильные книжки. [Електронний ресурс] — Перевірено 23 лютого 2013р. — Режим доступу: <http://mojrebenok.narod.ru/knigitakt.html>.
6. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. / Е. Огар. — Львів : Українська академія друкарства. АЗ — Арт, 2003. — 160 с.
7. Описание Финского стандарта тактильных книг для маленьких слепых детей. [Електронний ресурс] — Перевірено 15 лютого 2013р. — Режим доступу: <http://gbs.spb.ru/izdat/finstandart.htm>.

Сніжана КИБУКЕВИЧ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник — канд. філ. наук, професор С. Л. Ковтюх

Як лінгвістичне явище реклама вже тривалий час привертає увагу вітчизняних та закордонних мовознавців. Лінгвісти найчастіше звертають увагу на особливості створення текстів реклами

(О. І. Зелінська, В. В. Зірка, Н. Л. Коваленко, Ю. Б. Корнева); структурні та функціональні характеристики рекламних текстів (О. І. Зелінська, В. В. Зірка, Н. Л. Коваленко); роль невербальних компонентів у рекламному повідомленні та їхню взаємодію з вербальними компонентами (Ю. Б. Корнева, І. П. Мойсеєнко). Проблему впливу гендерного фактора на рекламний текст останнім часом активно досліджують мовознавці: В. В. Акуличева, М. М. Скорик, О. С. Фоменко, Н. В. Яруш, Т. В. Крутько, П. В. Залюбовська та ін.

Україномовні друковані рекламні тексти в лінгвістичних дослідженнях досі не піддавалися детальному опису з погляду впливу гендерного аспекту на їх мовне оформлення, що певною мірою звужувало лінгвістичну інтерпретацію подібних текстів, оскільки вибір мовних засобів залежить не тільки від функціонального стилю, від різновидів тексту, які побутують у відповідному функціональному стилі, а й від цільової аудиторії, статі об'єкта, на якого розрахована реклама, що й зумовлює актуальність роботи.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості гендерно маркованих рекламних текстів. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити основні параметри сучасних гендерних досліджень; 2) виокремити й дати характеристику лексико-семантичних ознак текстів реклам окремо для чоловіків і жінок.

Матеріалом дослідження є 140 рекламних текстів, дібраних методом суцільної вибірки із сучасних друкованих чоловічих та жіночих глянцевих журналів.

Рекламний текст належить до текстів масового впливу, які розв'язують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації. Рекламне повідомлення можна розглядати як головний засіб, основний інструмент досягнення мети рекламної діяльності. Будь-яка реклама створюється для кола потенційних споживачів, зацікавлених у товарі чи послугі. Це коло визначається за різними критеріями (віковими, соціальними), але одним з головних є гендерний фактор. Гендерний підхід порушує питання про зміни в змісті рекламних повідомлень, можливість їх трансформації в бік гендерного партнерства.

Існують різні погляди на тлумачення поняття „гендер”. Відсутня й одностайна думка про черговість існування категорій статі та гендеру, оскільки розмежувати їх дуже важко. Термін гендер походить від англійського „gender” („рід”, „стать”), що, у свою чергу, від латинського „genus” („стать”). У сучасній соціальній науці прийнято розрізняти поняття стать і гендер. Термін „стать” описує біологічні відмінності між людьми. Термін „гендер” указує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості [9, с. 326]. Слово „гендер” запозичив із граматики й увів у науку про поведінку сексолог Дж. Мані, котрому в 1955 році в процесі вивчення інтерсексуальності й трансексуальності необхідно було розмежувати загальні статеві якості, стать як фенотип від сексуально-генітальних, сексуально-ерогічних і сексуально-прокреативних якостей.

Сучасна наука дуже широко використовує гендерний підхід до аналізу соціальних і культурних процесів та явищ. У гендерних дослідженнях розглядають, які ролі, норми, цінності, риси характеру нав'язує суспільство жінкам і чоловікам. Виникає символічний сенс „жіночого” і „чоловічого”. При цьому „чоловіче” ототожнюють із силою, активністю, раціональністю і т. д. У свою чергу, „жіноче” асоціюється з протилежними поняттями і явищами – підпорядкуванням, слабкістю, безпорадністю, хаосом, пасивністю, емоційністю тощо [3, с. 59]. Ці відмінності зумовлені як вродженими, так і набутими особливостями, які ще можна назвати гендерними.

Рекламний текст можна розглядати як головний засіб, основний інструмент досягнення мети рекламної діяльності. Є. С. Коваленко виділяє такі основні функції рекламних повідомлень: функція впливу як поєднання емотивної, естетичної й переконувальної та інформативна, що полягає в повідомленні необхідних даних про об'єкт реклами. Мовне оформлення рекламних текстів у першу чергу залежить від функцій, які вони виконують. Для вираження прагматичної спрямованості реклами використовують одиниці різних рівнів мовної системи (фонетичної, лексичної, морфологічної, синтаксичної тощо).

Ретельне дослідження особливостей мовного оформлення гендерно спрямованих рекламних текстів дало можливість виявити специфіку „жіночої” та „чоловічої” реклами на лексико-семантичному рівні. А. П. Мартинюк у праці „Гендер як конструкт дискурсу” гендерно маркованими рекламними текстами називає одиниці, які тематизують основних актантів гендерно релевантної предметно-референтної ситуації, – референтів чоловіка і жінки [5, с. 61].

Рекламні тексти, розраховані на жінок, характеризуються певним набором відповідних лексичних одиниць, що пояснюється особливостями психологічної організації жінки. Рекламні повідомлення, спрямовані на жінку, виходять із її сутності, її ролі в суспільстві, у сім'ї. Результати аналізу дозволяють стверджувати, що україномовні жіночі рекламні тексти містять велику кількість маніпулятивної лексики, а саме: гендерно маркована лексика, оцінна лексика, експресивно забарвлені, емотивні компоненти.

Особливе місце займає гендерна лексика, яка привертає увагу певного типу адресата, у даному випадку жінок. Серед гендерно маркованих лексичних одиниць жіночого типу домінують:

1. Ідентифікаційні лексичні одиниці, що вказують на референта в категоріально ознакових, визначальних термінах. Аналіз фактичного матеріалу дає можливість стверджувати, що в україномовних рекламних текстах жіночого типу гендерно марковані лексичні одиниці, які виконують ідентифікаційну функцію, виражені стилістично нейтральними номінаціями *жінка, жіночність, подруга: Биокон (Україна, Росія, Франція). Програма щоденного догляду за шкірою для жінок від 55 років. Містить активний комплекс Anti-Age Active розроблений спеціально для боротьби зі старінням шкіри. Біокон. Провідний експерт у догляді за шкірою (Добрые советы. – 2012. – № 10. – С. 19). SO ELIXIR. Втілення справжньої жіночності. YVES ROCHER– №1 в жіночій парфумерії у Франції (Добрые советы. – 2012. – № 10. – С. 13). Літні красиві та оригінальні шалі для тебе та твоєї подруги. ТКАЧ– авторський бренд шовкових розписних виробів та аксесуарів... (Полина. – 2012. – № 4. – С. 85).*

Крім того, функції гендерно маркованих лексичних одиниць виконують колоквиалізми *богиня, королева, героїня*, що є експресивними засобами вираження ставлення до жінки та її особистих прагнень, а також актуалізуються як стилістично марковані, прагматично орієнтовані номінації адресата: *Gillette Venus Proskin. Відчуй себе богинею. Venus робить Вашу шкіру приголомшливо гладенькою, не залишаючи приводу для хвилювань. У Вас є все, щоб відчувати себе богинею (Viva! – 2012. – № 10 (197). – С. 45). Унікальний проект журналу „Твоє здоров’я” „Мой путь к совершенству. Четвертый сезон”. Стань однією з наших героїнь та отримай чудову можливість три місяці працювати з найкращими спеціалістами з дієтології, фітнесу, косметології та психології. Знайди свій шлях до краси, здоров’я та успіху! (Viva! – 2012. – №7 (194). – С. 77).*

2. Рольові лексичні одиниці, які містять інформацію про соціальні ролі жінки-споживача в родині, у суспільстві залежно від виконуваних функцій: *HIPP ORGANIC. Мамина любов більша, ніж турбота. Органічне харчування більше, ніж натуральне (VIVA! – 2012. – № 6. – С. 25). Кошик Домогосподарки. Спробуйте! Нові капсули Ariel Active Gel. В 2 рази більш концентрований, ніж звичайний пральний порошок. Купуйте капсули для прання Ariel Active Gel 16 шт. Візьміть з полиці мішок для прання у подарунок! (Viva! – 2012. – № 10 (197). – С. 57).*

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що лексеми другої групи не надто поширені в друкованих рекламних текстах.

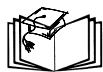
3. Окрему групу гендерно маркованих лексичних засобів становлять займенники: займенники *вона*, поєднання займенника й частки *я сама*, що співвідносяться з референтами жіночої статі, але такі лексеми зустрічаються в рекламних текстах спорадично: *Maxfactor. Я сама вирішую, коли закінчиться мій день. Зухвалий об’єм 24 години. Новинка 24 від False lash effect. Твій образ – твоя точка зору (Viva! – 2012. – № 10 (197). – С. 17). Виділена сполука персоніфікує жінку, наближує адресата до повідомлюваного, інтимізує рекламне повідомлення.*

Займенники третьої особи використовують рідко, переважно в текстах з рекламою парфумів: *Slip into Daring. Нові парфуми для неї. Зроби крок назустріч пристрасті (Добрые советы. – 2012. – № 10. – С. 37). У тексті наявна вказівка на адресата, для якого призначений товар, тобто особи жіночої статі, у вигляді займенника *неї*, а слоган апелює до жінки як реципієнта реклами й потенційного споживача через мовні засоби маніпуляції.*

4. Іншим незамінним і яскравим компонентом „жіночої реклами є емотивна лексика (тобто лексичні компоненти, що мають на меті викликати певні емоції). Рекламні тексти, безпосередньо направлені на жінок, апелюють до їх емоційності як однієї з визначних рис жіночності, до їх непереможного постійного бажання бути красивими, подібатись оточуючим (самій собі і, звичайно, чоловікам). В. А. Суковата зазначає, що „українські ЗМІ віддзеркалюють таку картину: жінки невпинно і невтомно турбуються про красу свого тіла, доглядають за ним та вдосконалюють його” [1, с. 176]. Саме тому жіноча реклама написана емоційно, збагачена експресивними, оцінними словами та зворотами, основним завданням яких є вплив на емоційну сферу з метою викликати почуття. Характерними рисами жіночої реклами є ексцентричність, вишуканість, насиченість стилістичними фігурами, що є засобом виразності.

Найчастотнішими є лексеми, що підкреслюють неповторність жінки – *унікальний, унікальність*, її красу як пріоритет життя, без чого жінка втрачає свою винятковість, що репрезентовано в нанизуванні відповідних лексичних одиниць: *краса, красивий, прекрасний, розкіш, розкішний, неймовірний, надзвичайний, ідеал, ідеальний, коштовний, дивовижний та ін. Рубінова спокуса. Сяючі рубіни для королівсько прекрасних губ (Добрые советы. – 2012. – № 6. – С. 35). Olay „Це мій секрет ідеально зволоженої шкіри протягом дня” (К. Серебрянская) (Единственная. – 2012. – № 4. – С. 11). Klapp. Довірте красу Вашої шкіри професіоналам! (Здоровье. – 2012. – 20 мая. – С. 97).*

Яскраво вираженим стереотипом українських рекламних текстів є еротизація жіночого тіла, позиціонування тіла як засобу зваблення чоловіків, привернення їхньої уваги, що відбивається й на рівні мовного оформлення, через використання таких лексем: *спокуса, спокусливий, звабливий: RapidLash. Сироватка для зростання вій. Спокуса справжніх вій (Viva! – 2012. – №7 (194). – С. 17). Mascara Volume effect faux cils shocking. Звабливий об’єм. Розкішний об’єм під будь-яким кутом. Технологічна інновація:*

подовжена спіральна щіточка з інтервалом надає віям миттєвого надзвичайного об'єму (Караван історій. – 2012. – № 3. – С. 4).

Окрему незначну групу текстів жіночих журналів становлять рекламні тексти, об'єктом пропагування яких є товари, призначені для чоловіків, але саме повідомлення спрямоване на жінок як на потенційних покупців товарів та послуг. Рекламист таким чином звертається до потенційного споживача товару через „підставного” адресата, а саме до чоловіка-споживача через жінку – адресата повідомлення.

Аналізовані рекламні тексти передбачають пряме звернення до закоханої жінки, невід'ємною частиною сутності якої є турбота про коханого, прагнення завжди йому допомагати та створювати комфортні умови. Постійна необхідність віддавати свою турботу закладена в жінок на генетичному рівні, саме до цього й апелюють тексти реклами.

У текстах використовують такі ідентифікаційні лексеми на позначення прямого потенційного споживача товарів, як: *чоловік* (що вказує на статеву належність потенційного користувача), *коханий* (поряд із статевою ознакою утверджуються інтимно-родинні ролі); займенники *свій, він. Подаруй йому турботу. Для більшості чоловіків гоління – жорстокий тортур через чутливу шкіру. Врятуй свого коханого, подарувавши йому засоби Nivea for men для чутливої шкіри: № 1 в Україні для чутливої шкіри; Миттєво позбавляють від подразнення та почервоніння шкіри; Містить натуральний екстракт ромашки та вітамін E. Те, чого хочуть чоловіки!* (Єдинственная. – 2012. – № 2. – С. 37). *Digel. Вдягни свого коханого!* (Караван історій. – 2012. – № 3. – С. 4).

Тексти не містять слів, які конкретно називають жінку як потенційного покупця, але через низку емотивних лексем, слів вказівного характеру зрозуміло, хто є реципієнтом повідомлення: подаруй *турботу, свого коханого*.

Зовсім іншими за характером викладу матеріалу є рекламні тексти, розраховані на чоловічу аудиторію. Для чоловічих рекламних текстів характерні такі особливості: лаконічність назви та тексту загалом, фактичний виклад матеріалу, висока інформативність повідомлення. Щодо лексичної організації текстів, то вони містять гендерно марковану лексику, що утверджує образ адресатів у самому тексті, лексеми з конкретним значенням, що є виразниками фактичної інформації про товари та послуги, яка допомагає створити чіткий образ про певний рекламований продукт, визначити рівень якості.

1. Ідентифікаційні лексичні одиниці, що вказують на референта в категоріально ознакових, визначальних термінах, виражені тільки стилістично нейтральними номінаціями *чоловік, чоловічий* на відміну від жіночих, що виражаються також стилістично маркованими одиницями: *TRUSSARDI my land. Новий аромат для чоловіків* (Men's Helth. – 2012. – Октябрь. – С. 29). *Одяг – це природно...(для чоловіків)* (Лиза. – 2012. – № 39. – С. 55). *YVES ROCHER № 1 в косметичці у Франції. Спокуслива сила чоловічого шарму* (Men's Helth. – 2012. – Сентябрь. – С. 49).

2. Суто чоловічими й на рівні мовного оформлення є рекламні тексти, що пропагують технічні прилади. Такі рекламні тексти наповнені словами з конкретним значенням, фактами, точними даними, що стосуються характеристик товару, значна кількість слів з кількісними значенням, що надає тексту точності, спираючись на перевагу раціонального мислення чоловіків: *Maxi Marine Diver Titanium. Механізм з автотідавленням. Водонепроникність до 200 м. Корпус із титану та 18-каратного рожевого золота. Каучуковий ремінець* (Men's Helth. – 2012. – Сентябрь. – С. 13).

3. Згідно зі стереотипами, які утверджують думку, що характерними рисами чоловіка є такі: сильний, виконує роль годувальника сім'ї; має досвід сексуального життя; неемоційний, стійкий; логічний, раціональний, об'єктивний, має розвинений інтелект; прагне до влади і лідерства; незалежний, вільний; активний; прагне до успіху, завжди готовий до боротьби і прагне перемоги, рекламні тексти трансформують ці риси на сам об'єкт реклами через використання прикметників з відповідним значенням, таким чином апелюючи до уваги адресата повідомлень: *FIAT LINEA – практичний та стильний. 1,4 77 к.с. Active, кондиціонер, 2 подушки безпеки, центральний замок + ДК, передні склопідіймачі, електродзеркала, хром пакет, колір металік. Ціна від 116900 грн* (Автомир. – 2012. – 28 декабря. – С. 17). *Gillette Fusion Proglide. Найкраще для чоловіків. Впевнена перемога навіть проти волосся* (Men's Helth. – 2012. – Сентябрь. – С. 61).

Лінгвістична гендерологія досить молода наука, яка вивчає мову у зв'язку з явищем статі, створює теоретичну модель й систематизує методологічні підходи до дослідження гендерної проблеми в лінгвістиці. Вона аналізує мовні структурні форми, щоб одержати інформацію про роль гендеру в культурі; про певні особливості поведінкових норм, зафіксованих у різних текстах для чоловіків і жінок; про зміни гендерних норм; виключно жіночу та чоловічу стилістичну специфіку. Тобто дослідження мови допомагає визначити, яким чином і за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція з гендерними стереотипами.

Отже, жіночі і чоловічі рекламні тексти характеризуються спільними та відмінними рисами на лексико-семантичному рівні. Лексичний рівень рекламних текстів для жінок відбиває як особливості психологічної організації жінки, так і сукупність наявних у сучасному суспільстві гендерних стереотипів.

Цим самим реклама досягає найбільшого ефекту впливу на свідомість реципієнтів й уможливорює маніпулювання діями жінок на ринку товарів. У текстах використовують: ідентифікаційні лексичні одиниці, що вказують на референта в категоріально ознакових, визначальних термінах, виражених і стилістично нейтральними одиницями, і стилістично маркованими; наявна велика кількість емотивних, експресивних елементів.

Чоловічі рекламні тексти характеризуються реалізацією традиційних гендерних стереотипів особливостей чоловічої психології та соціальних ролей, високим рівнем конкретного змісту, не завуальованої інформації, про що свідчить вибір лексико-семантичних одиниць. Чоловічі рекламні оголошення, на відміну від жіночих, містять тільки стилістично нейтральні, гендерно марковані ідентифікаційні лексичні компоненти, що вказують на референта. На протигагу емоційній, експресивній лексиці рекламних повідомлень для жінок, чоловіча реклама наповнена значною кількістю слів з конкретним, точним, кількісним значенням.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Берн Ш. Гендерная психология. Секреты психологии / Ш. Берн. – СПб : 2001. – 220 с.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2002. – 360 с.
3. Коваленко С. С. Рекламний текст як основна одиниця рекламної комунікації : особливості лінгвістичного аналізу [Електронний ресурс] / С. С. Коваленко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdpu_filol/2009_11/zbirnuk%2011%20%202009/reklamnuu%20tekst.pdf
4. Крутько Т. В. Мовні особливості рекламних текстів у гендерному аспекті (на матеріалі віртуальної реклами) [Електронний ресурс] / Т. В. Крутько. – Режим доступу : <http://tetiana493.mylivepage.ru/wiki/84/799>.
5. Мартинюк А. П. Гендер як конструкт дискурсу / А. П. Мартинюк // Дискурс як когнітивно-комунікативний компонент / за заг. ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 295–318.
6. Маслова Ю. П. Гендерний аспект реклами на сторінках друкованих ЗМІ / Ю. П. Маслова // Науковий вісник. – Чернівці : Видавництво Чернівецького університету, 2009. – Вип. 475–477. – С. 594–598.
7. Маслова Ю. П. Моделі гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні (на матеріалах друкованих ЗМІ) / Ю. П. Маслова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома. – Вип. 20. – С. 425–436.
8. Оніщенко Н. В. Гендерні дослідження в сучасному суспільстві : проблеми, реалії, перспективи / Н. В. Оніщенко, С. О. Береза, Л. А. Макаренко // Віче. – 2009. – № 17. – С. 25–28.
9. Улитина Н. А. Гендерний аспект рекламного слогана / Н. А. Улитина // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”. – Херсон : Херсонський державний університет, 2005. – Вип. 2. – С. 325–330.

Єлизавета КРАСНІЧЕНКО

АФОРИСТИЧНІСТЬ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО» ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА НЕОБАРОКО

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент О. І. Таран

Українська література, що існувала протягом XVI–XVIII століть, яку згодом літературознавці ознаменували як бароко – складне явище літературознавчої науки. Одним з перших, хто почав глибоке студіювання цього феномену, був Д. Чижевський [6]. Він опрацював велику кількість текстів цього періоду, виявив головні закономірності. Бароко – напрям літератури і мистецтва, що прийшло на зміну Відродженню, проте не заперечувало його. «Найяскравішими ознаками бароко, що увиразнює його з-поміж інших літературних напрямів є складна художня система, якій властива мінливість, пишність та велика увага до форми. Оскільки література бароко поєднувала непоєднувані мотиви – релігійні та світські, то однією з найяскравіших її рис стало тяжіння до різних контрастів, метафоричності мови, алегоризму, емблематичності» [3, с. 78]. Якщо говорити про представників цього напрямку, то неможливо не згадати про творчість таких письменників як: Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, Лазар Баранович, Феофан Прокопович, Іван Величковський та інші. До того ж у творчості останнього помічаємо неабияку мовну вправність письменника, особливо в його чотиривіршах, де автор розмірковує переважно над філософією людського життя та смерті.

Так чи інакше, а момент, коли з'являється в літературі нова форма письма, виявляється й фіксується літературознавством. Як відомо, історія розвивається циклічно, тобто рухається спіралеподібно, кожне наступне коло повторює, немовби вбирає, певні елементи попереднього, але, звісно, репрезентує щось і своє, неповторне. Література не є винятком з цієї закономірності, і тому ознаки того чи того напрямку простежуються через певний час. Так ми спостерігали появу таких літературних течій як: неоромантизм та

неореалізм, неокласицизм, які характеризуються частково утвердженням особливостей романтизму і реалізму, класицизму а також новими, самобутніми ознаками. На сьогоднішній день маємо можливість спостерігати появу ще однієї течії ХХ–ХХІ століть – необароко, що акумулює в собі певні риси бароко. Хоч термін «необароко» і з'явився вперше в 70-ті роки минулого століття, але вчені ще й досі не можуть дати чіткого визначення, схиляючись до думки, що необароко – це швидше тенденція, яка стає дедалі популярнішою серед представників сучасної літератури. Один з авторитетних дослідників необароко Омар Калабрезе головними ознаками цього стилю вважає організовану варіативність, поліцентризм, протиставлення класиці, хаотичність, фрагментарність, повторюваність та зв'язки з класичним бароко [4, с. 45]. Зокрема, О. Юрчук вважає, що «бароко варто розглядати як явище кризового часу, а необарокові тенденції – як модифіковані повтори його рис, поява яких зумовлена типологічною схожістю моделей світогляду, історичного, соціокультурного, мистецько-естетичного розвитку перехідних епох. Серед таких рис можна виділити ірраціональність, ускладненість форми, тропіки, змістових напластувань, тяжіння до різних контрастів, трагічність світобачення, релігійність, психологізм, мінливість, динамізм» [7, с. 14].

Однією з ознак бароко та необароко, як ми вже зазначали, є посилена увага до мовного рівня художнього твору, оскільки представники цих літературних течій тяжіють до сконденсованості думки, лаконізму, афористичності. Афоризм – давня паремія, була характерна для творчості багатьох письменників як давньої літератури, так і сучасної. Вадим Скуратівський у передмові до книжки «Українська афористика» висловлює думку, що: «Афоризм – один із найзагадковіших жанрів світового письменства. Ось уже яке тисячоліття він живе напрощад активним життям... Зміщуються, змінюються, а то й просто зникають ландшафти й формації письменства. Виникають нові його течії, стилі, манери, але афоризм залишається» [5, с. 9]. Вивчення афоризмів було предметом дослідження багатьох літературознавців. Так, Наталя Шарманова досліджувала афористичну майстерність Івана Франка, особливості афористики Уласа Самчука, аналізувала як з літературознавчого, так і з мовознавчого боків. У книжці «Українська афористика» було зібрано сто письменників – майстрів афористичного слова. До неї увійшли одні з найвідоміших наших письменників, такі як: Климентій Зиновій, Іван Величковський, Іван Франко, Панас Мирний, Володимир Винниченко, та маловідомі: Валентин Мороз, Юрій Меліхов, Лука Жидята та інші. Проте, творчість Ліни Костенко в такому ключі не була висвітлена. Досліджуючи питання афористичності творчості Ліни Костенко, ми помітили, що предметом окремої літературознавчої розвідки, яка б стосувалась афористичності поезики, на жаль, немає. Літературознавці лише частково говорять про афористичність її творів, що є також однією з рис необароко. Наприклад, Галина Кошарська у своїй монографії «Творчість Ліни Костенко з погляду поезики експресивності» зупиняється на афористичності роману «Маруся Чурай». Афористичність твору Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» ще не була предметом окремого дослідження. У цьому і вбачаємо **актуальність** пропонованої статті.

Метою статті є дослідити афористичність у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Для реалізації мети необхідно вирішити такі **завдання**: класифікувати афоризми, виявити їхню смислову наповненість та окреслити афористичність в контексті необарокового дискурсу.

Чільне місце у романі «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко посідають афоризми, які зустрічаються чи не на кожній сторінці. Це є однією з особливостей «Записок...», про що зазначають вчені у своїх критичних оцінках. Ліна Василівна Костенко світ своїх думок та ідей викладає за допомогою сконденсованих виразів, що є своєрідними підсумками-висновками. Однією з форм висловлення більшої частини ідей є максима – різновид афоризму, моралістична за змістом сентенція, як зазначається у літературознавчому словнику-довіднику [3, с. 429]. Максима виражається у вигляді констатування факту або в повчальній формі. Ці вирази характерні мовленню і героя і другорядних персонажів.

Вивчаючи особливості поезики Ліни Костенко, можемо говорити про тематичне розмаїття її афоризмів. Як зазначає академік І. К. Білодід: «Однією з граней словесно – художньої творчості великого письменника, поета, майстра слова є крилаті вислови, які переходять в усно-розмовну мову народну спочатку як цитати, а потім як безіменні вислови народної мудрості, що їх уже не можна відрізнити від зразків багатовікової творчості народу, від афористичного виразу його думки» [1, с. 113]. Афоризми, максими у творчості Ліни Костенко не рідкість, адже її поетична спадщина вщент наповнена подібними виразами, більшість з яких вже стали загальновідомими. Після виходу першого прозового твору великого генія у своєму дослідженні ми спробували відшукати афористичні висловлювання, які, ймовірно, в майбутньому стануть крилатими виразами та простежити їх тематичне розмаїття.

Отже, у творі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» такі вислови можуть представляти наступні проблеми: 1) державність, або проблема бездержавності, 2) менталітет українців, 3) філософські міркування письменниці бувають настільки глибокими, що в майбутньому можуть знайти своє місце у світовій літературі, 4) буденність життя людини, її деградація, 5) любов до жінки, жіноча психологія, 6) сфера культури, 7) сфера літератури, 8) трагедійність сучасного світу.

Проблема **державності** – одна з ключових проблем твору, яку порушує Ліна Костенко. Часто, головний герой роману говорить про те, що Україна не має власного погляду на певні речі у свідомості

нації ще живі стереотипи радянського мислення. Авторка порівнює Україну з Америкою і для прикладу наводить той факт, коли Сполучені Штати визначили день, у який поминають всіх загиблих у всіх війнах, що свідчить про гуманізм цієї країни до своїх громадян. Натомість українська держава не вшановує всіх загиблих, а лише вибірково. Словами програміста висловлюються думки, у яких звучить образа за те, що українці готові пробачити німцям Другу Світову, але не пробачають тим, хто за радянських часів був націоналістом. Цю думку «молодий прозаїк» узагальнює висловом: *«Отак і живемо у своїй незалежній державі, мій твого не розуміє...»* [2, с. 215]. Образливим є для нашого героя також неспроможність нашого народу гідно жити в незалежній державі. Парадоксальність теперішнього століття полягає якраз у тому, що у всі попередні часи, коли Україна ще не була незалежною був більший прогрес в культурі та літературі, народ перебував у постійній боротьбі за право існування нації, а тепер, коли настав час, про який мріяли Хмельницький і Шевченко – омріяну незалежність та демократію, Україна стала посміховиськом для світу, бо сміються з неї її ж громадяни. Цю думку письменниця втілює в такому висловлюванні: *«Навіть у радянському ідеологічному казані не варили в такій смолі українців»* [2, с. 26].

Ліна Василівна мовою свого головного героя порушує актуальне на сьогодні питання розколу народу на лівих і правих, націоналістів і тих хто критикує, причому ця критика, як ще говорить Д. Дроздовський, переростає у критиканство. У такій ситуації українцям дуже важко жити, бо запорукою результату є спільна мета, а виходить навпаки, кожен тягне собі, як у байці Л. Глібова «Лебідь, щука і рак», тому висновок, який робить герой – жорстокий, але для нього він логічний: *«Націю запрограмували на безвихідь»* [2, с. 27].

Як ми вище говорили, авторка вкладає цікаві висловлювання і в мовлення другорядних героїв. Батько головного героя – шістдесятник, письменник, перекладач, представник інтелігенції. Це людина, яка прожила своє життя в серці з Україною, яка боролась, постійно тримала активну громадянську позицію, працювала на благо своєї держави. Несподівано для нього настає час, коли кожен може обдурити, обікрати і це вважається за норму. У діалозі з сином він розповідає, що не може прийняти такої неповаги та несправедливості до себе: *«Не в тому жах, що тепер жити важко, а в тому, що образливо»* [2, с. 53].

Проблема політики теж є однією з основних проблем твору. Головний герой часто, накопичуючи певну низку фактів, аналізує їх і робить певні узагальнення. Ці роздуми нерідко пронизані сарказмом та іронією. Головний герой порівнює політичну систему держави з підлітковим обличчям, що свідчить про її незрілість: *«Партій тих розвелось, вискакують, як прищі, на незрілому обличчі демократії»* [2, с. 56]. Часто герой з сарказмом оцінює теперішній стан українського суспільства. Програміст-інтелігент говорить про безкрів'я, а саме нестачу національної крові. Це питання порушував у своїй творчості ще Тарас Шевченко у вірші «Чигрине, Чигрине...», де говорив про гниле серце і те, що хоче обоюдними ножами його розпанахати, щоб влити чистої, живої, козацької крові. Ліна Костенко – це геній, який бачить цю не вирішену проблему, висловлюючи широкий спектр думок одним лаконічним висловом: *«Цілковита громадянська анемія»* [2, с. 61]. Головний герой як інтелектуал, людина, що виросла у сім'ї де батько – представник народного опору, мати – діяч культури і мистецтва, любить історію, яку постійно фіксує: *«Лінію фронту національного порятунку у нас давно вже тримають мертві»* [2, с. 79].

Часто у творі висвітлюється проблема Чорнобильської трагедії, яка характеризує Україну не з найкращого боку. Біль та образа, що має ціну тисячі життів, наш програміст сприймає близько до серця: *«Німці недопалили, свої знищили»* [2, с. 213].

Менталітет – риса, що притаманна якійсь нації на підсвідомому рівні, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь. Авторка у творі порушує проблему терплячості української нації: *«Діапазон гіршого у нас безмірний, так що межі терпіння практично нема»* [2, с. 10], *«У нас така глибока чаша терпіння, що, здається без дна...»* [2, с. 39], *«Цій нації кров уже не вдаряє в голову, вже виступає тільки холодний піт»* [2, с. 50], *«Найгірше в нашому народі те, що він до всього зникає»* [2, с. 55], *«Періоди у нас всі критичні, але ніколи не вирішальні»* [2, с. 72]. Також, не зважаючи на доброту і щедрість українців, Ліна Костенко самокритично викриває одну з найгірших рис – заздрість. Часто важко провести межу між афоризмом і паремією, оскільки письменниця передає, переосмислює цінні здобутки народної творчості: *«Не трать, куме, сили, спускайся на дно»* [2, с. 175], *«У нас є до кого звернутися лише тоді, коли тобі добре»* [2, с. 175].

Також багатий роман і на глибокі **філософські міркування** у яких сконденсована мудрість поколінь і народів. У таких висловах часто спостерігається парадоксальність: *«Коли починається смерть культури, настає культура смерті»* [2, с. 44], *«Півсвіту плаче, півсвіту скаче»* [2, с. 182], *«Час неосяжний, коли він категорія вічності»* [2, с. 11], сарказм: *«Головне – коли тебе збили, намагайся відкотитися вбік»* [2, с. 163] та іронія: *«Час – великий карикатурист»* [2, с. 90].

Оскільки головним героєм твору є пересічний програміст, так би мовити, людина з народу, то можна виокремити й такий тематичний спектр як **буденність життя**, що допомагає у творенні образу головного героя та його родини. Максими на цю тему є актуальними і легко можуть посісти місце загальнонародних виразів: *«Є такий вид самотності – сидіти перед телевізором, не вмикаючи світла»* [2, с. 54]. Також однією з проблем, що турбує головного героя – усвідомлення своєї меншовартості: *«По таких, як я, ще не*

одна мавпа вдереться на верхні гілки влади» [2, с. 55], «Ось ви думаєте, що ви люди, а щомиті вас можуть підсмажити» [2, с. 66]. Також бентежить програміста думка, що потрібно діяти активно, а не сидіти склавши руки: «Алхіміки теж варили, але філософський камінь, а не борці» [2, с. 140].

Не зважаючи на складні обставини життя, головний герой висвітлює тему **любові до своєї дружини**. Він постійно прагне її зрозуміти, стати на її місце і заглибитись в її внутрішній світ. Афористичні вирази, присвячені любові до жінки, дуже влучно представляють особливості жіночої психології. На нашу думку, це пов'язано з тим, що автором твору є жінка і тому деякі висловлені думки важко не асоціювати з поглядами письменниці: «Бог дав жінці розум, щоб було два полюси правди» [2, с. 56], «Жінки довше переживають образу, незалежно від того, вони образили чи їх ображено» [2, с. 127], «Кохання вдаряє в душу» [2, с. 157], «Жінка – як музика, її можна любити, навіть не дуже розуміючи» [2, с. 107], «Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі» [2, с. 317].

Оскільки Ліна Василівна має не тільки активну життєву громадську позицію, а й є одним з найпопулярніших письменників сьогодення, тому не дивно, що її бентежить проблема занепаду **культури** в Україні. Це питання вона завжди висвітлювала у своїх поетичних творах, публічних виступах, не став винятком і перший прозовий роман. Авторка наголошує на катастрофічності втрати культури, намагається звернути увагу на речі, які вже стали звичними, хоча за своєю суттю є не припустимими для цивілізованої держави: «З брудної піни дезінформації вириваються уламки правди» [2, с. 30], «Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче» [2, с. 29], «Живемо в дуже густому розчині хамства, скоро випадемо в кристал» [2, с. 136], «Речники порожнечі приколюються в епатаж» [2, с. 105], «Нашого цвіту по всіх борделях світу» [2, с. 120].

Звісно, авторка також порушує **проблему літератури**, як її ще іронічно любить називати Ліна Костенко – «сучукрліт». Тому, у своїх монологах, головний герой часто констатує теперішній стан, у якому перебуває наша література: «Література зробилася, як блошиний ринок – хто що має, несе на продаж» [2, с. 106].

Подекуди згадує своїх попередників, на яких вона орієнтується. У творі Костенко часто апелює до постаті Гоголя, Булгакова. Обстоює думку, що Микола Гоголь зробив колосальний внесок у літературу, але його талант досі залишився недооціненим: «Гоголь - це російський письменник, але це український геній» [2, с. 24].

Основним заняттям головного героя твору є ведення записок, з яких вибудовується сюжетна лінія. Програміст записує багато фактів, які він вичитує з газет. Він фіксує не тільки новини, що стосуються України, а й світові події. Нанижуючи факти різної тематики, герой живе і кожного дня переконується в **трагедійності світу**. Йому важко усвідомлювати, що абсурд скрізь і, на жаль, це стає з кожним днем більш звичним в теперішньому суспільстві: «Україну запустили в майбутнє під знаком одрубаної голови» [2, с. 60], «Це ж не тільки у нас, це всесвітній дурдом» [2, с. 66], «Питання в тому, чим краще бути «напруженим» - трагедіями чи сміттям?» [2, с. 134], «Наче щось пороблено світу, щодня якісь трагедії» [2, с. 183], «Схоже, що трагедії стають буднями людства» [2, с. 324].

Отже, афористичність є однією з визначальних рис творчої манери Ліни Костенко. Ця особливість художньої форми віддзеркалює громадянську активність письменниці, філософію життя та творчості і визначає художній світ Ліни Костенко в параметрах необарокового дискурсу. Роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» – це не лише один із знакових творів сучасної літератури, а й ресурс для подальших досліджень літературознавців у різноманітних аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови [Текст] / І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1964. – 136 с.
2. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. (Першотвір).
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. (Nota bene).
4. Поезія бароко [Електронний ресурс]. – [режим доступу]. : <http://litbaroko.ho.ua/zi2.html>.
5. Українська афористика Х–ХХ ст. – К. : Просвіта, 2001. – 320 с.
6. Чижевський Д. Літературний український Барок / Дмитро Чижевський. – К. : ВЦ «Наукова думка», 2003. – 290 с.
7. Юрчук О. Необарокові тенденції в українській літературі ХХ ст. Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Олена Юрчук; Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2007. – 19 с.

Олена КУЗЬМЕНКО

БІОГРАФІЧНІ ВИТОКИ ТВОРЧОСТІ ДИТЯЧОГО ПОЕТА АНАТОЛІЯ КАЧАНА

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Г. П. Клочек

У житті справжнього поета рідна земля, мала батьківщина назавжди залишає свій відбиток у серці, творчості. «Навіть коли пише чужою мовою та лишень про Всесвіт і людство загалом. Навіть коли весь вік живе за тридцять земель... Як та скрипка, що до скону має тембр деревини, з якої зроблена, поет вічно відлунує духом і плоттю своєї материзни. Власне, тільки оцей неповторний і непідробний вроджений Дар і вирізняє справжню Поезію серед стоголового віршування...» [2, 4]. Адже саме там він ріс, зростав, отримував незабутні цілющі враження, які будуть безцінним скарбом у всьому житті. Дійсно, у творчості Анатолія Качана постійно відчувається вплив рідного Причорномор'я, яке дало потужний прилив енергії з яскравого дитинства на все життя.

Життєва та творча дорога Анатолія Леонтійовича Качана розпочалася на півдні України. Народився митець 16 січня 1942 року в селі Гур'івка, що лежить у пониззі Бугу, Новоодеського району на Миколаївщині, де розлогий степ «мінився літно пору стриманими барвами польових квітів, видзвонював різноголоссям коників і цикад» [1, 461].

Перед війною батько, Леонтій Варфоломійович, - високий, жилавий, з великими зашкарубленими, цупкими, мов обценьки, долонями, - працював токарем місцевої машинно-тракторної станції (МТС). Професія, що вимагала зосередженості і точності, відбилася на вдачі батька, у селі його називали акуратистом.

Від батька поет взяв відчуття землі, селянську мудрість і спостережливість.

Мати, Клавдія Василівна, - невисока, круглолиця жінка з добрими очима, теж мала технічну жилку. Ще до заміжжя, у роки штучної голодовки, виїхала вона з братом на Донбас, вивчилася на водія трамваю. Після війни, уже в рідних краях, працювала в каменоломні, потім освоїла професію лебідчиці, вагонетками доправляла пиляний камінь-ракушняк до річки на баржі. Маючи добру пам'ять, знала уривки з «Катерини» Шевченка, із вражаючими подробицями розповідала про побачене і пережите, зокрема про голод початку 20-х років, від якого рятувала річка (ловили рибу саморобними сітками або кітцями з комишу, а взимку добували з-під льоду водяні горішки).

Від матері, чия пам'ять зберігала безліч усіяких пісень, переказів, бувальщин, перейняв доброту й любов до слова.

Дід Василь, колишній унтер-офіцер гусарського Лубенського полку, добував вогонь кресалом із кременя, бо на горезвісні трудодні не можна було купити навіть сірники. А баба Настя, народжена в рік, коли в Америці Едісон винайшов електричну лампочку, проживши майже 90 років, так і померла без електросвітла в хаті. Мабуть, через усе це поет й досі не любить чорних та сірих тонів ні в одязі, ні в своїй поезії, в якій навіть зима приносить радість («Бо рік без щедрої зими — // Як віз без колеса одного»).

Настасія Іванівна Радугна, бабуся по матері, яка знала давні звичаї і обряди та мала беззаперечний дар до слова, мала могутній вплив на хлопця. За зізнанням Анатолія Леонтійовича, він «...за нею ходив, як нитка за голкою. З нею можна було б писати народну педагогіку, укладати словник Грінченка, якби його не було. Вона, як живе фольклорне джерело, пульсувала влучними народними виразами настільки колоритними, вражаючими, що я запам'ятав їх на все життя». [3, 61].

І мати, і баба Настя були живими носіями колоритних народних виразів, звичаїв та обрядів. Так, завершуючи збирати врожай на городі, вони обов'язково примовляли: «Спасибі, ниво, що нам родила».

Згодом, уже в студентські роки, поет хотів навіть писати дослідження про магію народних замовлянь (раціональне і містичне як відображення їх двоїстої природи). Але йому дали зрозуміти, що вивчення «забобонів» — не актуальна тема. Невимушені уроки з усної народної творчості привели його згодом до ігрової поезії та етнопоезії, зокрема мовних ігор з прислів'ями, прикметами, фразеологізмами, замовляннями («Язык до Києва доведе», «Перегуки», «Дивувалися ліси», «Проростай, зерно» та ін.).

Згодом саме бабусі поет присвятив одну зі своїх поезій «Зелений борщ», де священнодійство готування страви бабою-Хмарою і творення-відродження нового весняного світу ототожнюються.

Ще в початковій школі через якусь дитячу хворобу Анатолій пропустив перші півтора-два місяці навчання, тому в нього були проблеми з каліграфією і розхристаним почерком. Та значно важче, у майбутньому, йому буде знайти свій поетичний почерк.

Столицею дитинства в післявоєнні роки стало сусіднє село Новопетрівськ – рідне село батьків. Сам поет зазначив: «Уздовж Бугу є села різні – болгарські, молдавські... А моє – українське село з його неповторними, досі збереженими традиціями» [3, 60] бабусі.

Там, на берегах Південного Бугу, він пізнав красу природи та народного слова, пережив перші яскраві та незабутні дитячі враження, які в майбутньому переллються в милозвучні рядки чарівних поезій.

«Хоча роки мого дитинства були важкі, повоєнні. Ми мамалигу ниткою різали, макуху їли. Я голодний 47-й пам'ятаю. Але якщо брати за шкалою емоційною, то в мене немає такого яскравого й насиченого періоду, як враження дитинства. Вони, ці враження, - в моїх віршах, хоча це не якась гола фіксація незабутньої пори чи заримовані щоденникові записи. Це пам'ять, перелита через серце. А вже з нього виринула поезія...», - роздумує майстер слова [3, 61].

Анатолій Леонтійович згадує: «У школі ходити любив і вчився непогано. В атестаті мав лише одну «четвірку», як не дивно, з української мови та літератури. Я щось написав, а там помилка була, учителька принесла мені й сказала виправити, а я не захотів виправляти. Улюбленими уроками були, звичайно, філологічні... Але чудово знав і математику – геометрію, тригонометрію. Учителька часто відправляла мене на обласні олімпіади.

У школі я не думав і не мріяв, що буду письменником. То була епоха Хрущова, і хлопцям вели курс електротехніки, а дівчат навчали швейної справи. Не думаю, що всі потім мали стати електриками, але для життя воно знадобилось (я й досі вмю по господарству все зробити і собі, й сусідам). 10-й клас я вже закінчував зі спеціальністю «Електрик 4-го розряду». Ми на уроках і на стовпах лазили, і електрику проводити, і ставили лічильники, і радіоприймачі ремонтували – усе робили. Тому після школи я пішов працювати в радіовузол і там почав брати участь у радіопрограмах: робив перші журналістські та письменницькі спроби – мені тоді 17 років було» [5, 5].

Серед учителів не мав якихось наставників, котрі підштовхували б учня до літератури. Адже на той момент лише «проходили» літературу, а не засвоювали. На жаль, любов до літератури не прищеплювали, тому що тоді були заборони.

«Найбільше вплину на мене директор радіовузла, котрий дав у руки мікрофон і цим допоміг знайти себе і своє покликання. Він сам мріяв бути письменником, але так і не став ним. Саме за цей рік я зробив свій внутрішній вибір щодо майбутньої професії і вирішив вступати на філологічний факультет», - згадує Анатолій Леонтійович [5, 5].

Після закінчення середньої школи у селі Засілля Жовтневого району Анатолій працював радіомонтером, а пізніше - з 1960 року - навчався в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова на філологічному факультеті. Там поет вперше дізнався багато нових імен: М. Зощенко, С. Єсенін, В. Винниченко, О. Олесь, М. Грушевський, М. Коцюбинський, творчість яких вплинула на молодого літератора. Саме в студентські роки познайомився зі Словником української мови за редакцією Б. Грінченка. У цей період студент подорожував Карпатами, зокрема, побував у гірському селі Криворівня над Черемошем, де якраз ішли зйомки кінофільму «Тіні забутих предків».

Першою публікацією була прозова гумореска-бувальщина в районній газеті. Батька, який любив жарти і всілякі розіграші, звичайно, це потішило. Адже більшість сюжетів молодий поет черпав переважно із його розповідей. Вважати ті «проби пера» чи «проби голосу» початком творчості, звичайно, не можна. Тому в своїй біографії Анатолій Леонтійович вживає нейтральний вислів: друкуватися почав у студентські роки.

«Завдяки декану Івану Дузю постійними на факультеті були зустрічі зі знайомими письменниками — Павлом Тичиною (зберігся його автограф на книжці), Максимом Рильським, Володимиром Сосюрою, Михайлом Стельмахом. Андрій Малишко разом з критиком Леонідом Коваленком детально аналізували на літстудії наші зелені вірші, давали професійні поради. Зокрема про те, що сила художнього слова полягає не у вигадунанні «красивих» образів, а навпаки — у його здатності викликати яскраві уявлення та образи. Та оскільки вміння писати не передається як естафетна паличка, довелося мені ще раз перехворіти, цього разу вже на хвороби творчого становлення. Деякі вірші я присвячував вогню, деякі дівчатам-однокурсницям, деякі (лірика, гумор) друкувалися в республіканській періодиці, кілька пісень на мої тексти звучали на обласному радіо. Але все це ще нічого не означало, хоч після Володимира Яворівського я був головою літстудії факультету.

Після успішного захисту дипломної роботи про українську новелістику 20-х років Василь Васильович Фашенко, який був моїм керівником, у передмові до добірки віршів в університетській газеті «За наукові кадри» (червень, 1965 р.) відзначав, що в мені «ще грає «буйний хміль» поезії, але вже зримо щезає шумовиння і через образне поле інколи просвічуються глибинні течії життя». А на завершення дав не дуже втішний прогноз: «Пророкувати щось у наш час — марна справа. Може, А. Качан більше і не писатиме. Та він, хочеться думати, ніколи не забуде, що творчість — це пошук найголовнішого в житті». [2, 21].

Після успішного захисту дипломної роботи у 1965 році Анатолій Качан разом зі своїм близьким другом Григорієм Клочком вирішили поїхати до чарівного придунайського містечка Вилкове, розташованого на місці злиття вод Дунаю та Чорного моря в Кілійському районі Одеської області. Це місто також відоме під назвою «Українська Венеція» завдяки численним каналам (місцеві жителі називають їх ериками), проритим вздовж вулиць, гондолами (традиційні венеціанські грібні човни), гарною архітектурою.... Тому човен тут є звичнішим засобом пересування, ніж автомобіль.

Потягнула їх «у цей край не юна, а вже досить зріла, цілком усвідомлена романтика, настояна на творах Юрія Яновського, Олександра Гріна, Константина Паустовського» [4, 4]. Там молоді учителі почали викладати українську мову та літературу в місцевих школах.

Там же Анатолій Леонтійович переоцінив всі свої жанри і визначився, що треба писати саме для дітей, що це його призначення. Адже діти в цьому мальовничому краї надзвичайно обдаровані. І згодом прочитав своїм маленьким вихованцям першого написаного ним дитячого вірша. А головне, тут він уперше близько познайомився з морем, якому присвятив найкращі свої поезії та збірки.

Невдовзі ці вірші почали друкувати. Проте в той час, коли його ровесники наввипередки брали в облогу кабінети видавців, Анатолій Леонтійович видаватися не поспішав – не поспішав навіть тоді, коли перейшов до одного із цих кабінетів. Він продовжував вчитися і вимагав цього ж від інших.

Вилкове зіграло величезну роль для поета. Він зіткнувся з реальними учнями, дітьми. Анатолій Леонтійович згадав своє дитинство та відчув, що саме тут він віднайде свій голос.

Григорій Клочек та Анатолій Качан були активними учасниками літературного життя 60-х років. Їхнє інтелектуальне визрівання проходило на засіданнях літературних студій, на організованих або стихійних диспутах, на літературних вечорах, на яких вони вже були не споглядачами, а учасниками. Тому залишити таке бурхливе літературне життя та опинитися у віддаленому містечку було не просто. Тому однодумці вже не мислили себе поза літературою, адже фактично стояли на її порозі, їхні статті вже з'являлися навіть у центральних виданнях. Їхні дипломні роботи заслужили найвищі оцінки від професорів та рекомендації до аспірантури. І через все це життя у Вилковому, не зважаючи на всю романтичну привабливість цього містечка, здавалося їм все-таки беззмістовним та малоцікавим. І час, проведений у ньому, вони вважали б безплідно розтраченими, якби раптом не відкрили для себе, що кожний урок (літератури чи мови – не має значення) може приносити і самоствердження, і самозадоволення не гірше того, яке відвідує кожного після вдало написаного художнього твору. Вони відкрили для себе, що кожен урок може стати твором мистецтва, і творець здатний пережити і солодкі муки творчості, і високе натхнення, і триумф творчого успіху.

Пізньої осені обох забрали в армію до Криму – після закінчення університету були зобов'язані відслужити один рік. Завдяки службі в армії Анатолій Леонтійович познайомився з Кримом. У цьому місті поет самоствердився. Це був час на роздуми, у якому ж напрямку творити.

Армія розширила кругозір Анатолія Качана. І враження про Крим та армію зав'язалися в багатьох віршах, зокрема «Шумить у мушлі море» (зб. «Листи з осіннього саду»).

Був кореспондентом одеської обласної газети «Комсомольська іскра», редактором книжкового видавництва «Маяк». Звідти його запросили на роботу до сектору преси ЦК комсомолу України. Тому з 1970 року до сьогоднішнього часу письменник «невіддільний від київських круч та каштанів» [2, 21]. Там дебютував як дитячий письменник.

Починаючи з Київського періоду, Анатолій Качан є активним громадським діячем, постійно видає поетичні збірки: «Джерельце» (1975), «Ворота міста» (1977), «Берегові вогні» (1979), «Колос наливається» (1981), «Зелений промінь» (1983), «Світанок року» (1986), «Прощання з морем» (1991), «Живу я біля моря» (1992), «До синього моря хмарина пливе» (2001), «Чари ворожбита» (2005), «Хвиля хвилю доганяє» (2007), «Листи з осіннього саду» (2012). Творчість відзначена низкою вагомих літературних премій: імені М. Трублаїні (1982), імені Лесі Українки (2002), «Звук павутинки» імені В. Близнеця (2004), імені Б. Нечерди (2006), «Київ» імені Є. Плужника (2009).

У переліку творчих здобутків письменника — численні публікації в зарубіжних виданнях, пісні, написані у співавторстві з відомими українськими композиторами, статті та інтерв'ю з проблем дитячої літератури. Анатолій Качан є автором проекту «Не вмирає душа наша» — збірника матеріалів до 40-річчя від дня заснування Шевченківської премії, упорядником книг вибраних творів Миколи Вінграновського та Бориса Нечерди, що вийшли в серії «Бібліотека Шевченківського комітету».

Біографічні витоки Анатолія Качана свідчать про те, що, хоч йому вже виповнилось 70 років, але він завжди молодий душею. Він вчить кожного з нас, що важливо пам'ятати: «Усі ми родом із дитинства». І ніколи не можна забувати про це!

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Анатолій Качан : [біогр. нарис] // Веселка : антол. укр. л-ри для дітей : В 3 т. / упорядкув., передм., біогр. нариси Б. Й. Чайковського. — К., 1984. — Т. 2 : Твори радянського періоду : поезія. — С. 461 – 462.
2. Анатолій Качан: «Я ще не виписався як поет незабутніх дитячих вражень» : біобібліогр. нарис / держ. закл. «Нац. б-ка України для дітей»; авт.-уклад. Н. В. Загайна. — К., 2012. — 64 с.
3. Кавуненко О. Іще трапляються дива!.. : якщо хто скаже, що — ні, не трапляються, — нехай розкрис книжки Анатолія Качана : [про дитинство та творч. шлях] / О. Кавуненко // Почат. шк. — 2002. — № 1. — С. 60 – 62.
4. Клочек Г. Свято завжди з нами : ювіл. лист Анатолію Качану : [про роки вчителювання у Вилковому, що на Одещині] / Г. Клочек // Літ. Україна. — 2007. — 25 січ. — С. 4
5. Шкільна наука наших письменників / підгот. Д. Ілишин // Літ. Україна. — 2011. — 1 верес. — С. 5.

Марія ЛАРЧЕНКО

**РИСИ МОДЕРНІЗМУ У ТВОРЧОСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА)***(магістрантка факультету філології та журналістики)**Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор С.П. Михида*

Література – субстанція пластична. Кожне явище у ній – то відбиток певної епохи. І у всіх цих «відбитках» є щось спільне – якісь перегуки. З чим це пов'язано, визначити однозначно складно – адже українська література, безперечно, зазнавала й продовжує зазнавати впливів європейського мистецтва та кожної з його епох.

Безапеляційним є і той факт, що кожна доба світового мистецтва приходила на зміну іншій закономірно: на зміну висхідній Готиці та життєрадісному Ренесансові приходять неоднозначне роздвоєно-трагічне Бароко, його поетика врешті не витримує натиску ідеального Класицизму. Далі йтимуть дві епохи протиріччя – Романтизм, що гаслом своїм мав протест проти раціональності, утилітарного підходу до життя, та Реалізм разом з його типізованими натуралістичними засадами.

І ось тут починається найцікавіше... Спалахом Наднової вривається в нашу літературу МОДЕРНІЗМ. У ньому – все, що й у тогочасному суспільстві: зміни, новий погляд, тенденції свободи та легкості. Хоча далі й пожинатимемо плоди Постмодерну – а паралельно й насаджуваного епохою Соцреалізму та невловимого Шістдесятиництва – , Модернізм залишається найпотужнішою хвилею нашого мистецтва, бризки якої помітні у всіх подальших витворах.

Не стала виключенням у цьому розумінні і творчість Григора Тютюнника – письменника з видатним ім'ям. Григійр відзначився у царині прози, його творчість прийнято класифікувати у літературознавстві як творчість шістдесятника.

Мета статті - не спростувати цю тезу, а довести, що прозові твори Григора Тютюнника позначені впливом модернізму.

Для початку з'ясуємо сутність модернізму та шістдесятиництва. За Словником іншомовних слів, модернізм [франц. modernise] – загальна назва течій у мистецтві ХХ століття, яким властиві заперечення реалізму, традиційних форм, естетики, пошук нових естетичних принципів [9, 543]. Українська літературна енциклопедія трактує модернізм як «філософсько-естетичну й художню систему, що склалася в перші десятиліття ХХ століття й об'єднала різноманітні, іноді істотно відмінні напрями й течії, для яких притаманні нова суб'єктивно-індивідуалістська концепція людини (із домінуванням дезінтеграційного начала) та пов'язане з цим протиставлення нових виражальних і зображальних засобів класичним формам мистецтва ХІХ століття [11, 397]. Літературознавчий словник-довідник визначає модернізм так: «загальна назва літературно-мистецьких тенденцій неміметичного ґатунку на межі ХІХ – ХХ століття, що виникли як заперечення ілюзійно-натуралістичної практики в художній царині, обґрунтованої філософією позитивізму [1, 469] . Як бачимо, у поняття «модернізм» закладено розуміння модерності й естетичне ставлення до неї. Дослідники вважають, що «модерність включає певні інтелектуальні рухи, політичні напрями й соціоекономічні тенденції та передбачає постановку оптимістичних соціальних цілей. Модерність, яку можна розпізнати вже на середину ХVІІ століття, будується на певності, що теперішнє відкриває безпрецедентну еру. Нова форма людської самосвідомості має вплинути на історію. Людська раціональність домінуватиме, підкоряючи ірраціональність, традицію й забобон, і, як наслідок, плануватиме й досягатиме прогресивних змін у всіх соціальних інституціях шляхом вільного волевияву. Василь Пахаренко в «Нарисах української поетики» виділяє такі загальні риси модернізму: прорив оболонковості; інтуїтивний шлях пізнання поруч з логічним; індивідуалізм; іманентний психологізм; символізм; усюди проникний ліризм; серцевинний естетизм; волюнтаризм та ін. [6, 45].

(Ми спробуємо підтвердити наявність саме цих рис у прозових творах Григора Тютюнника).

Таким чином, в ширшому розумінні терміном модернізм можна схарактеризувати той значний естетичний, художній перелом, що відбувся в українській літературі на рубежі століть.

Тепер переходимо до інтерпретації явища шістдесятиництва. Є.Сверстюк та О.Пахльовська у своїх працях [8; 7] визначають такі головні ознаки шістдесятників як «юний ідеалізм», який просвітлює, підносить і єднає; «шукання правди й чесної позиції»; «неприйняття, опір, протистояння» офіційній літературі й усьому апаратові; «честь імені» (саме чесні твори стали виразом моральної позиції шістдесятників); гуманістичний пафос і посилення особистого начала як головні ознаки письменництва 1960-х рр.; інтелектуалізація й естетизація – «два крила гуманізації» літератури 1960-х рр. – повертали письменству законне право на елітарність, тобто вишуканість, навіть ускладненість; оригінальна образна система, що ґрунтувалася на принципах метафоричності та віддаленої асоціативності; постійний естетичний пошук.

До естетичних засад шістдесятників можна також віднести «критику інакшості» (заперечення соцреалізму власною творчістю); естетичну незалежність, відстоювання свободи митця; єдність традицій (національних і світових) та новаторства; індивідуалізацію (посилення особистісного начала); інтелектуалізм; естетизм; елітарність.

Отже, явище «шістдесятництва» було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями та ідейно-естетичними вподобаннями. Таке розмаїття свідчило про багатство відновлюваної української літератури. Воно не вкладалось у жорсткі рамки «соціалістичного реалізму», загрожувало його існуванню, і тому радянська влада намагалася його дискредитувати, звинувачуючи в «естетизмі», «абстракціонізмі», відірваності від життя тощо.

Починаючи копіткий процес пошуку рис модернізму у творчості шістдесятника-Тютюнника, не можемо не помітити, що навіть на теоретичному рівні ці два явища перегукуються. Так, і модернізм, і шістдесятництво виникли внаслідок зрушень у суспільстві: модерн пов'язується з науково-технічною революцією, а шістдесятництво – з винаходом атома. (Ще один шістдесятник Іван Драч навіть баладу йому цілу присвятив, яка так і називається «Балада про атом»). І модернізм, і шістдесятництво пронизані червоною ниткою гуманізму, людинолюбства, тільки гуманізм модерністів пов'язаний більшою мірою із заглибленням у внутрішню суть людини та її замилювання, а людинолюбство шістдесятництва під впливом тоталітаризму та соцреалізму «дивиться» на людину все ж як на гвинтик соціального порядку. Обом літературним явищам більшою чи меншою мірою притаманний і «усюдипроникний ліризм», виокремлений В. Пахаренком. Згадати ту ж Лесю Українку з модерністів чи того ж Миколу Вінграновського з шістдесятників. Їхня творчість – всуціль наповнена лірико-драматичними образами.

Але пам'ятаємо й про обережність при аналізі «лаконічних» Тютюнникових творів, бо «йому імпує думка про те, що «твір повинен примушувати людину думати, збуджувати розум», і водночас він переконаний, що «не можна словесну стислість плутати з безглуздими натяками на щось, у чому сам автор не переконаний, що він не пережив до кінця, що ще не знайшло собі форми і тому тільки відчувається, як перший поштовх під серцем завагітніло жінки» [4, 16].

Але перед тим, як звернутися безпосередньо до текстів, зробимо ще одну своєрідну преамбулу – звернемося до свідчень сучасників, критиків та самого Григора (зокрема в автобіографії, листах, щоденниках) про його творчість.

Звернутися до автобіографії як до важливого ключа до інтерпретації власне творчості нас спонукає думка С. Михиди про психоавтобіографізм, висловлена ним у монографії «Психопоетика українського модерну» [3]. Автор справедливо стверджує, що «обсяг поняття «митець», «письменник» із такою ж частотністю звужується-розширюється залежно від тенденцій літературно-мистецького процесу» [3, 14]. Учений зауважує, що мемуари виконують «психобіографічну функцію», «це стосується передусім текстів, які можна окреслити схемою «сучасник – об'єкт спогадів». Ця теза видається нам дуже доцільною при погляді на творчість Тютюнника крізь призму його власного «Я», адже він писав про те, що сам відчував, про свою сучасність.

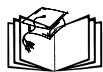
Усі дослідники сходяться на думці, що першочерговою і «першоважливою» темою для Г.Тютюнника стала тема людини, її переживань, долі в цілому.

Причому висвітлює він цю тему у гуманістичному емпатійному світлі. Характери Тютюнникових героїв розкриваються у проекції на гуманістичний ідеал, який конденсує в собі і морально-етичні настанови з багатовікового народного досвіду, і нові, соціалістичні принципи радянського способу життя. С.Михида з цього приводу висловлює думку про те, що якраз «прогресивна спрямованість» і «гуманістичний характер» визначають специфіку творчої активності [3, 67].

Інша дослідниця Тютюнникової творчості Л.Мороз зазначає: «Визначальні риси творчої особистості Григора Тютюнника виникають з його індивідуального світобачення, яке можна було б назвати драматичним гуманізмом: письменник не просто любив людей – він болісно реагував на все те, що завдає шкоди людській сутності, змізернює особистість, - звідки б воно не йшло, чи то від зовнішніх обставин, чи від недосконалості або душевної лінії окремих індивідуумів, які самі ж себе обкрадають і спотворюють» [4, 27].

Олесь Гончар – сучасник та приятель Григора Тютюнника – так характеризує межі творчих обривів письменника: «По дорозі було йому з тими, хто виступав проти нищих, злидених духом, тим-то образ людини-трудівника, щедрого душею колективіста, вірного товариша у творах Тютюнника один із найкolorитніших. <...>Не зовнішня ефектність поведінки, не гнучкість вислову, а діло людини, її життя, її ставлення до матері, до товариша, до свого суспільного обов'язку – ось що в очах митця було визначальним для оцінки людини, її справжності, життєвої надійності» [4, 42].

Тютюнникознавець А. Шевченко наголошує на «такій рисі Тютюнникових творів – їхньому гуманізмові. Вони добрі, як може бути доброю людиною, її серце. Добрі і авторовою радістю, співчуттям, не побоюся навіть сказати милосердям до людей, і авторовим гнівом, обуренням супроти неправди і зла». А

далі дослідник приходиться до такого логічного і водночас печального висновку: «У нього був, за сучасною термінологією, аж надто низький «больовий поріг» [10, с. 12].

Одноставне літературознавство і в погляді на Тютюнникову категорію правди.

«Живописцем правди» називає Олесь Гончар свого приятеля по перу: «Правдивість зображуваних людських характерів, художня майстерність у відтворенні їхніх вчинків, емоцій – це те, чим найбільше приваблюють читача твори Григора Тютюнника <...> Той, кого він зображує, правдивий кожним своїм жестом, психологічною деталлю, найкоротшою реплікою виразом обличчя. Діалоги Тютюнникових героїв вражають саме природністю, влучністю, бездоганною достовірністю» [4, 43].

На наш погляд, найпоказовішими у плані «модерності» є такі твори Григора Тютюнника як: «Холодна м'ята», «Дивак», «Три зозулі з поклоном», «Зав'язь», «Печена картопля» та «Климко».

У нашій статті докладніше зупинимось на «Холодній м'яті».

«Григор Тютюнник – майстер пейзажу, точніше, змалювання найрізноманітніших станів і настроїв природи, через які виразно окреслюється стан душі його героїв», - Лариса Мороз[4, 38].

Це оповідання, на наш погляд, типовий зразок модернізму. Читаючи його, одразу приходиться на думку полотна Клода Моне «Імпресія. Схід сонця», а тут, перефразовуючи, - «Імпресія. Захід сонця». Ні в кого не виникне сумніву стосовно стовідсоткового ліризму твору, його наповненості чуттєвими символістськими нотками. Надзвичайна замріяна природа слугує ніби декораціями для почуттів героя. «Холонув оранжевий вечір» [10, 63] – у цих рядках імпресіоністичний синкретизм зорових слухових чуттєвих подразників людської істоти, адже саме імпресіонізміві притаманна гра фарбами та настроями. «Пахла чорна земля на пагорбах між заплавами – пахла весняною жагою родити і вимерлими травами, трухлим сухостоєм і молодим пагіллям – пахла вічністю і скороминучою порою...»[10, 66] – а в цих рядках перед нами не просто опис природи, як могло би здатися на перший погляд, перед нами – настрої, відчуття вічного плину життя та світової жаги до цілющого й такого необхідного оновлення. Потреба любити і бути коханою закладена в кожній людині від самого народження, та не всі мають щастя її реалізувати в житті.

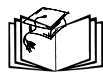
Не став виключенням у цьому плані і наш герой. Тютюнник тонко натяково виписує психологію сімейного життя цієї конкретної пари. Ба, - тут навіть не пара, а цілий так-би мовити «трикутник» - теща-дружина-чоловік. З точки зору психології, не найвдаліше поєднання, особливо з урахуванням того, що жінка та її мати ніяк не дбають про почуття чоловіка, не намагаються зробити так, що він почувався комфортно, коханим. Вони навпаки за кожної зручної нагоди намагаються принизити чоловіка, показати йому свою зверхність та погорду. «А як ми не такі – то знайди собі кращих» [10, 66] – ці слова дружини підкреслюють презирливе її ставлення до чоловіка. Ця жінка поводить себе так свавільно, тому що насправді добре знає свого чоловіка – знає, що він не здіє на неї руку, бо має совість, знає, що нікуди не дінеться, бо нема куди. Але замість того, щоб використовувати своє знання на благо, для щасливого сімейного життя, вона використовує його для задоволення своїх примітивних нереалізованих амбіцій, свого невмотивованого бажання бути дружиною військового, а не якогось-там «тваринника», «механізатора» [10, 67]. Фактично, Тютюнник показує нам співжиття двох (даруйте - трьох) ворогів під одним дахом. Тільки іноді між ними відбувається примирення, та й те «хворобливе фізичне» [10, 65] і вмотивоване швидше елементарними фізичними потребами, а не коханням чи бажанням порозумітися. У такі хвилини жінка якраз найбільше дорікає чоловікові, відчуваючи його пом'якшення та слабкість.

Такий тонке глибоке проникнення у психологію людської душі, у психологію почуттів людини – чи це не безперечна ознака модернізму?

Лариса Мороз наголошує на дивовижному «вмінні Григора Тютюнника сказати про голос людський у зіставленні з природою не лише за звучанням, а й за якимось об'ємно-змістовими зв'язками, які й не одразу збагнеш, а збагнувши – переконаєшся у мудрій проникливості автора: «...щоб не сполохнути її голосу, тихого, як паводок, і чистого, як подих землі на пагорбах посеред заплав». Оповідання «Холодна м'ята», процитоване тут, є ще й одним із найяскравіших зразків наповненості створеного Тютюнником світу найрізноманітнішими запахами» [10, 86].

Досить прозорим, на наш погляд, є човен як символ почуття, що стримується ззовні життєвими обставинами, а зсередини прагне вивільнення як неминучої данини природі людини. Якщо звернемо увагу, то побачимо що човен «еволюціонує» у творі: спочатку «човен лежав на березі, присмоктаний мулом. Цепок, яким він був прикований до вільхи, натягло: видно, повинь, покидаючи цю місцину, хотіла забрати з собою й човна, та не подужала прив'язі...»(виділення наше) [10, 64]; потім «дівчина ... дуже відштовхнула човна» [10, 66]; далі «Човен ішов рівно і м'яко, наче птах на безтрепетних крилах. І здавалося, хатки в садах самі пливуть йому назустріч.» [10, 66]; після дівчини Андрій вже сам «повернув човна в той бік, де чорним валом ріка заковувалася у ліс.» [10, 67]; і на сам кінець «їх несло течією в сагу. ... І ще в перед очима в нього стояв човен з натягнутим цепком – човен, з-під якого пішла вода, так і не подужавши прив'язі» (виділення наше) [10, 67].

Цей «цепок» ми вважаємо одним з маркерів антиномії «інстинкт – суспільна мораль», запропонованої С. Михидою [3, 196].

Отже, перед нами своєрідна парадигма «Човен стоїть → вона дужо підіпхнула човен → човен пливе – > він повернув човен → човен понісся».

Для того, щоб розкодувати її смисл, необхідно повернутися до того, про що говорили на початку – до сюжетної лінії подружнього життя героя та його психологічних особливостей.

Отже, човен, який «лежав на березі» [10, 64] – це нереалізовані принижені почуття героя, це він сам. І човен цей «присмоктаний мулом» [10, 64] – за цим мулом насправді читаємо тягар остогидлого, непотрібного нікому з подружжя, їхнього спільного життя. Повінь, що хотіла забрати човна, – це вир почуттів, яким не зміг віддатися чоловік, бо був «на прив'язі» – на прив'язі своїх власних думок, переживань, почуттів, страху перед кардинальною зміною свого життя. У цій деталі констатуємо й інфантильність героя до певної міри, адже ж ніхто його буквально не прив'язує до нелюбої жінки, у них немає спільних дітей, він живе у приймах і за великого бажання міг би відмовитися від усього цього, але нашою метою насправді є не копірвання у глибинах свідомості Тютюнникових героїв, а виявлення ознак їхньої причетності до модернізму. Тому повернемося до семантики човна. Отже, те, що не під силу було повені, вдалося на якийсь момент дівчині Лесі: вона сама потрібної миті підіпхала човен, тобто розпалила почуття в героєві. Це почуття так захопило його, човен ішов так «рівно і м'яко, наче птах на безтрепетних крилах» [10, 66], що Андрій сам повернув човна убік і його (захоплене почуття) понесло в сагу, але укінці твору перед Андрієвими очима постав човен, якого так і не змогла забрати повінь... Тобто, перед нами констатація внутрішніх змін у душі героя і одночасно його зовнішньої бездіяльності. Адже ніч Андрій зустрів у тій же-таки хаті...

Цікавою багатозначною деталлю є холодна м'ята. Звертаємо увагу на те, що вона не «запахна», не «цілюща», не «яскрава», не «п'янка» – вона *холодна* (виділення наше). Що заклав у цей холод Григір Тютюнник? – Недокінцявідкритість почуттям чи, може, навпаки – весняну свіжість, вітер, готовність їх пережити, втаємничений страх чи всепоглинаючий чар? Можемо лише з впевненістю говорити, що м'ята – символ єднання двох душ, нехай навіть і тимчасового, але такого їм обом необхідного. Вони однаково відчули одне й те ж... Відчули не запах м'яти, не колір, вони відчули її холод. І в цьому – ліризм оповіді, її символістська натяковість, недосказаність.

Лариса Мороз відзначає не лише ліризм твору, а і його кінокадровість. «Ось «кінокадр» з оповідання «Холодна м'ята»: «...побачив серед гурту дівча з чистими, трохи сполоханими очима. Ті очі немов благали його зупинитись, немов казали йому: подивись, які ми гожі» [10, 62]...

Отже, Григір Тютюнник у своїй творчій лабораторії незумисне підтвердив нашу гіпотетичну тезу про очевидні модерні відбитки у шістдесятницьких творах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Літературознавчий словник-довідник. / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
2. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. К., 2002. – 328 с.
3. Михида С.П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника: [монографія] / Сергій Михида. – Кіровоград: «Поліграф - Терція», 2012. – 352 с.
4. Мороз Л.З. З любові й доброти: (Григір Тютюнник) : літературно-критичний нарис / Лариса Захарівна Мороз. – К.: Радянський письменник, 1984. – 182 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: «Либідь», 1999. – 444 с.
6. Нарис української поезики: (До нових підходів у вивченні літератури) / Василь Пахаренко. – К.: Б.в., 1997. – 79 с. (Серія "Українська мова та література")
7. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту//Сучасність. – 2000. – № 4.
8. Сверстюк С. Українська література і християнська традиція // Сучасність. — 1992 – № 12.
9. Словник іншомовних слів / Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк; Ред. Л.О. Пустовіт. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
10. Тютюнник Григір. Облога: Вибр. твори / Передм., упорядкув. та приміт. В. Дончика. – 3-тє вид. – К.: ПУЛЬСАРИ, 2005. – 832 с.
11. Українська літературна енциклопедія: у 3-х томах. – К., 1985-1995.

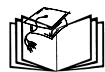
Марина МАЛА

ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИН СКЛАДНОПІДРЯДНИХ З'ЯСУВАЛЬНО-ОБ'ЄКТНИХ РЕЧЕНЬ В ОПОВІДАННЯХ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філ. наук, доцент Т.А.Огаренко

Складнопідрядні речення завжди привертали і привертають увагу мовознавців. Будучи семантично і структурно складними конструкціями, складнопідрядні речення неодноразово ставали предметом

досліджень О. Х. Востокова, М. І. Греча, Ф. І. Буслаява, О. М. Пешковського, М. С. Поспелова, В. А. Белошапкової, К. Ф. Шульжука, І. І. Слинька, І. Р. Вихованця та ін. При вивченні структурно-семантичних особливостей складнопідрядного речення основна увага приділялася природі й функціям специфічних мовних засобів, які служать для зв'язку частин цього типу складного речення. У мовознавстві значного поширення здобула формально-граматична класифікація складнопідрядних речень О. П. Пешковського, за якою складнопідрядні речення розрізнялися залежно від засобів зв'язку предикативних частин – сполучників чи сполучних слів.

Метою статті є дослідження структурно-семантичних особливостей елементарних складнопідрядних речень нерозчленованої структури з підрядною з'ясувальною в оповіданнях А. Дімарова, зокрема засобів зв'язку між частинами і характеру опорного слова в головній частині.

Завданнями статті є: 1) простежити, за допомогою яких сполучних засобів поєднуються частини з'ясувально-об'єктних речень в оповіданнях А. Дімарова; 2) визначити закономірності використання сполучників і сполучних слів у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури; 2) дослідити семантичні групи опорних слів у головній частині

Важливим показником для характеристики елементарних складнопідрядних речень нерозчленованої структури є засоби зв'язку частин, які не тільки поєднують головну і підрядну частини, а й виражають смислові відношення між ними.

Дослідження засобів зв'язку головної і підрядної частини в складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури із з'ясувально-об'єктною підрядною частиною показало, що для оповідань А. Дімарова характерні конструкції, в яких підрядні частини поєднуються з головною і за допомогою підрядних сполучників, і за допомогою сполучних слів.

Переважну більшість становлять речення, у яких підрядна й головна частини поєднуються за допомогою підрядних сполучників. Важливо, що в аналізованих складнопідрядних реченнях вживаються асемантичні сполучники, тобто ті, які «самостійно не виражають семантико-синтаксичного відношення між підрядною та головною частинами, оскільки цю функцію значною мірою перебирають на себе інші його елементи, насамперед опорне слово в головній частині, що своєю семантикою відкриває об'єктну валентність, яку заповнює підрядна частина, набуваючи відповідного семантико-синтаксичного відношення» [3, с. 511].

К. Ф. Шульжук зазначає, що «за комунікативною цілеспрямованістю складнопідрядні з'ясувальні речення поділяють на три типи: зі сполучниками сфери розповіді; зі сполучниками сфери волевиявлення; зі сполучниками чи сполучними словами питальної мови» [7, с. 276]. Опорні слова головної частини в реченнях із сполучниками сфери розповіді мають розповідну модальність. Підрядні частини приєднуються до опорних слів сполучником **що** як семантично й стилістично нейтральним. Найголовніші семантичні групи опорних слів у цих конструкціях складають слова із значенням мовлення, повідомлення, мислення, сприймання, стану тощо. Опорні слова в реченнях із сполучниками сфери волевиявлення набувають відтінків спонукальності, бажаності, повинності. Замість сполучника **що** у таких реченнях використовується сполучник **щоб**. Опорні слова головної частини мають значення прохання, поради, заклику, наполягання, бажання, мети тощо. Конструкції із сполучниками сфери питальної мови кваліфікують як питально-відносні або непрямі-питальні. У підрядних частинах цих речень вживаються сполучні слова **хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли** тощо.

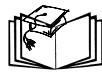
Аналіз складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною в оповіданнях А. Дімарова показав, що автор використовує одиниці усіх трьох типів, однак нерівномірно. Найбільш частотні речення зі сполучниками сфери розповіді. Це пов'язано з тим, що аналізовані твори зображують побут, особливістю якого є переважання розповідної модальності. Тому в складнопідрядному реченні найчастіше передається мовлення героїв, їхні думки і почуття.

Варто зазначити, що речення із сполучниками сфери розповіді також неоднорідні. В оповіданнях А. Дімарова виділяються речення з такими семантичними групами опорних слів:

1) внутрішнього стану, почуття: *І тут йому стало здаватися, що в кімнаті чогось бракує* (Дімаров, с. 46); *Чомусь здавалося, що від останньої фрази залежатиме все* (Дімаров, с. 27); *Дивувалася, як можна було й жити серед цього бруду, дивувалася й жаліла Арсена* (Дімаров, с. 61); *Я навіть відчула, як на спині тріснула шкіра* (Дімаров, с. 186); Речення такого типу є найбільш частотними в оповіданнях А. Дімарова. Це пояснюється тим, що за допомогою складнопідрядного речення найлегше передаються почуття, внутрішній стан людини, те, про що вона думає; через пряму мову це передати складніше, а за допомогою простого речення взагалі неможливо.

2) слова із значенням мислення, роздумів, знання, пам'яті. Наприклад: *А я думав, що ти вже не прийдеш* (Дімаров, с. 180); *А Яринка, вже лігши в постіль, подумала, що і сю ніч піде на Медову й зустріне Юрка* (Дімаров, с. 201); *Подумала, що він от-от може вернутись* (Дімаров, с. 175).

3) мовлення, мови, повідомлення, передачі інформації. І. І. Слинько, Н. В. Гуїванюк, М. Ф. Кобилянська стверджують, що найбільш поширеними в мові є речення із словами мовлення. Проте в

оповіданнях А. Дімарова складнопідрядних речень з опорним словом із значенням мовлення незначна кількість. Автор практично не використовує ці речення, оскільки його твори насичені діалогами, за допомогою яких і передається мовлення героїв. Майже половина складнопідрядних речень з підрядною з'ясувально-об'єктною частиною вживається з опорним словом *сказати*: *Натомість потис руку й сказав, що завтра зранку зайде до неї – поведе показувати матері* (Дімаров, с. 62); *Сказала, що нікуди не рушить звідси – отут і замерзне* (Дімаров, с. 74); *Сказав, що обов'язково прийде раніше* (Дімаров, с. 86). В інших реченнях автор використовує дієслова *твердити, переконувати, запевняти, додавати*: *І ще додав, що він не втомлюється дивуватись лінощами курортної публіки* (Дімаров, с. 189); *Давно переконав себе, що дитина не від нього* (Дімаров, с. 35).

4) слова із значенням сприймання, одержання інформації: *Ти ж, доню, приглядайсь, як міські готуються* (Дімаров, с. 59); *Чула, як кілька разів проходив мимо на кухню чи в туалет* (Дімаров, с. 25); *Послухаємо, що ти через три місяці заспіваєш!* (Дімаров, с. 56).

5) слова з оцінним значенням: *Дивно, що вона й досі не повернулася сюди* (Дімаров, с. 66); *Добре, що встиг тоді замінити кафель – зараз було б складніше* (Дімаров, с. 54).

6) слова із значенням буття: *Житиму, як до цього жила* (Дімаров, с. 26).

Складнопідрядні речення нерозчленованої структури із з'ясувально-об'єктною підрядною частиною, у яких головна й підрядна частина поєднуються за допомогою сполучника сфери волевиявлення, малочисельні в оповіданнях А. Дімарова. Для таких структур характерний сполучник *щоб*, він функціонує в реченнях, у яких з'ясувальні частини набувають відтінків спонукальності. Найчастіше у творах А. Дімарова використовуються конструкції з підрядною частиною, залежною від дієслова *хотіти*, наприклад: *Не хочуть, щоб ми їм помагали* (Дімаров, с. 6). Незначна кількість складнопідрядних речень, у яких підрядна частина поєднується з головною за допомогою сполучника *щоб*, зумовлена тим, що цей сполучник спеціалізується в українській мові на вираженні цільового (а не об'єктного) семантико-синтаксичного відношення між підрядною й головною частинами в складнопідрядному реченні. Наприклад: *Яринці чомусь дуже захотілось, щоб тато почув це не від неї, а од Юрка* (Дімаров, с. 184); *Хочеш, щоб тебе гадюка вкусила?* (Дімаров, с. 172); *Ледь умовили, щоб знов підійшла* (Дімаров, с. 71); *Женщина, скажіть своєму чоловікові, щоб він прибрав ноги!* (Дімаров, с. 167).

Незначну частину від усієї кількості складнопідрядних речень нерозчленованої структури із з'ясувально-об'єктною підрядною частиною складають речення із сполучниками сфери питальної мови. Наприклад: *Чи ви надієтесь, що він вас на руках носитиме?* (Дімаров, с. 53); *Хочеш, щоб і діти твої отакі були?* (Дімаров, с. 201); *Хочеш, щоб тебе гадюка вкусила?* (Дімаров, с. 172); *Іла, і все прислухалась, чи не залунають кроки в коридорі, по той бік дверей* (Дімаров, с. 63).

Важливим для характеристики стилю письменника є виявлення частотності використання тих чи тих одиниць. Найчастотнішим серед підрядних сполучників у з'ясувально-об'єктних реченнях в аналізованих творах виступає асемантичний сполучник *що*. Функціонування цього сполучника переважно в з'ясувально-об'єктних реченнях пояснюється тим, що він пов'язує підрядну частину з дієсловами мовлення, повідомлення, передавання інформації, внутрішнього стану. А саме такі дієслова найчастіше є опорними словами в складнопідрядних з'ясувально-об'єктних реченнях. Наприклад: *І тут йому стало здаватися, що в кишені чогось бракує* (Дімаров, с. 46); *Аліна не витримала, зауважила братові, що жінка його нечупайда* (Дімаров, с. 73); *Ми з матір'ю порадилися й вирішили, що будемо платити самі* (Дімаров, с. 6); *Уже знав, що в старих дочка працює в міськраді, допоможе швидше все оформити* (Дімаров, с. 69).

І. Р. Вихованець сполучник *що* зараховував до найтипівіших асемантичних сполучників української мови, бо «він указує лише на підрядний зв'язок між предикативними частинами, тобто стосується формально-синтаксичної функції, і позбавлений семантичного навантаження» [2, 320]. А. П. Грищенко також наголошував на тому, що сполучник *що* позбавлений будь-яких семантичних відтінків і виступає в складнопідрядному реченні виключно як показник синтаксичної залежності підрядного додаткового речення [1, 137].

Засобом зв'язку підрядної частини з головною також виступає асемантичний підрядний сполучник *як*, який «транспонований у сферу об'єктних семантико-синтаксичних відношень зі сфери порівняльних семантико-синтаксичних відношень, які відрізняються відтінком справжності» [3, 512]. В аналізованих оповіданнях виділено незначну кількість речень, у яких частини поєднуються за допомогою сполучника *як*. Функціонально цей підрядний сполучник може використовуватися в тих же конструкціях, що й сполучник *що*, проте сполучник *як* використовується при опорних дієсловах сприймання. Аналіз показав, що А. Дімаров надає перевагу реченням з опорними дієсловами із значенням внутрішнього стану та мовлення, саме тому в оповіданнях спостерігається незначна кількість речень із підрядним сполучником *як*. Наприклад: *Уяви, як хтось хазяїном походжатиме по цьому двору, милуватиметься нутр'ями* (Дімаров, с. 53); *Чула, як кілька разів проходив на кухню чи в туалет* (Дімаров, с. 25).

Асемантичний підрядний сполучник *чи*, який використовується для поєднання підрядної частини з головною, для оповідань А. Дімарова є нетиповим. Цей сполучник найчастіше пов'язується з опорними

дієсловами із значенням сприймання та отримання інформації. В аналізованих творах речення з опорними дієсловами такого типу вжито лише один раз: *Іла і все прислухалась, чи не залунають кроки в коридорі, по той бік дверей* (Дімаров, с. 63).

Підрядна частина може поєднуватися з головною сполучними словами. Характерною особливістю сполучних слів є те, що вони виступають членом речення. У складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури сполучне слово при з'ясувально-об'єктній підрядній частині може виконувати функцію підмета, додатка, означення, обставини.

Складнопідрядні речення, у яких підрядна з'ясувальна частина поєднана з головною сполучним словом, є типовими для оповідань А. Дімарова, однак простежується неоднакове їх використання. Так, найбільш частотними є речення зі сполучними словами *що, як*. Незначну кількість складають речення, у яких підрядна частина поєднується з головною за допомогою займенникового сполучного слова *який* та займенникових прислівників *коли, куди, поки, де, навіщо*.

Найчастіше в оповіданнях А. Дімарова підрядна з'ясувальна і головна частини поєднуються сполучним словом *що* та його відмінковими формами. Особливістю сполучного слова *що* у підрядній частині є його функціонування у ролі підмета або додатка, при цьому вся з'ясувальна підрядна частина найчастіше заміщує підмет або додаток, якого не вистачає у головній частині. Зазвичай сполучне слово *що* виконує роль додатка: *Ти чуєш, що твоя дитина витіває?* (Дімаров, с. 196); *Яринка не знайшлася, що відповісти, лише щасливо зітхнула* (Дімаров, с. 194). Меншу частку складають речення, у яких сполучне слово виконує роль підмета, наприклад: *Кажси, що там сталося* (Дімаров, с. 48); *Не хотів навіть думати, що буде далі* (Дімаров, с. 29).

За аналізу засобів зв'язку виявлено, що в оповіданнях А. Дімарова використовується значна кількість складнопідрядних речень нерозчленованої структури із з'ясувально-об'єктною підрядною частиною, у яких підрядна частина поєднується з головною сполучним словом *як*. Зазначимо, що у реченні це сполучне слово здатне набувати різних семантичних відтінків, зокрема:

– сполучне слово *як* із семантикою міри і ступеня: *Лише зараз відчула, як натомилась* (Дімаров, с. 188); *Уявила, як йому важко буде підіймати свої сто кілограмів на он ті вершини, глянула благально на хлопця* (Дімаров, с. 184); *Знаєш, як таку важко дістати?* (Дімаров, с. 29).

– сполучне слово *як* із значенням способу дії: *Вона таки знала, як його найболючіше вдарити* (Дімаров, с. 36); *Вже не знав, як завести розмову про гроші* (Дімаров, с. 20); *Житиму, як до цього жила* (Дімаров, с. 26); *Дивувалася, як можна було жити серед цього бруду, дивувалася й жаліла Арсена* (Дімаров, с. 61).

– сполучне слово *як* з'ясувальне: *Ви знаєте, як тепер зветься Атузи?* (Дімаров, с. 64); *Скажи, хоч як тебе звати?* (Дімаров, с. 75).

Дослідження показало, що для оповідань А. Дімарова не типово використання відзайменникових сполучних слів *який*, відприслівниковими сполучних слів *де, куди, коли, поки, навіщо*. Наприклад: *Бачиш, який у нас тато?* (Дімаров, с. 202); *Та ти хоч помітила, який у них паркет?* (Дімаров, с. 10); *Ледь дочекалась, поки вийшла з лікарні* (Дімаров, с. 26); *Другого дня, ледь, діждавшись, коли скінчиться робота, подався в юридичну консультацію шукати праву на колишню дружину* (Дімаров, с. 36); *Хоч ти мені скажи, куди побіг твій татусь?* (Дімаров, с. 161); *Тато знав, де будувати* (Дімаров, с. 69); *Ти не знаєш, навіщо я підірвав отой ешелон?* (Дімаров, с. 78).

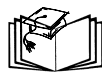
Отже, проаналізувавши структурно-семантичні особливості з'ясувально-об'єктних речень в оповіданнях А. Дімарова, дійшли висновку, що автор, по-перше, активно використовує такі конструкції, по-друге, письменник активно використовує усі семантичні групи сполучників – розповідної модальності, сфери питальної мови та сфери волевиявлення.

Для характеристики структурно-семантичних особливостей з'ясувально-об'єктних складнопідрядних речень важливим є аналіз засобів зв'язку предикативних частин. Аналіз зазначених конструкцій показав, що в оповіданнях А. Дімарова в якості засобів зв'язку у складнопідрядних з'ясувально-об'єктних реченнях використовуються і сполучники, і сполучні слова. Серед сполучників найтипівішим є асемантичний сполучник *що*, оскільки він позбавлений семантичних відтінків і виступає в реченні як показник залежності підрядної частини від головної. Сполучники *як, щоб, чи* не є характерними як засоби зв'язку частин з'ясувально-об'єктних речень.

Типовим засобом зв'язку предикативних частин складнопідрядних з'ясувально-об'єктних речень є сполучні слова. Найчастотнішим серед них є сполучне слово *що*, яке виконує в реченнях роль додатка, поширене також сполучне слово *як*. Інші засоби використовуються в оповіданнях А. Дімарова у незначній кількості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко // К.: Рад. шк., 1982.- С.137.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

3. Городенська К. Асемантичні підрядні сполучники у сфері об'єктних семантико-синтаксичних відношень / К. Городенська // Український синтаксис: навчально-практичний комплекс [в 2 ч.] / А. П. Загнітко, Л. В. Сегін. – 2-е вид., доповн. – Донецьк – Слов'янськ: ДонНУ, 2011. – С.511-520.
4. Дімаров А. А. Боги на продаж: Міські історії / А. А. Дімаров. – К.: Рад. письм. – 1988. – 512 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
6. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

Альбіна МІНЯЙЛО

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ФОРМАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ УМОВНОГО СПОСОБУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

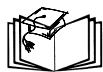
Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т. А. Нестеренко

Умовний спосіб маркує ірреальну ситуацію, яка ніколи не відбувалася в дійсності, існує тільки в уявленні людини, тобто, поза реальним часом. Переважно умовний спосіб уходить до складу умовних конструкцій, специфіка яких полягає в тому, що вони безпосередньо відображають типово людську здатність розмірковувати про альтернативні судження, робити висновки, що ґрунтуються на неповноті інформації, передбачати можливі кореляції між ситуаціями й розуміти, як світ змінювався б за певних умов, коли б певні співвідношення були іншими.

Погляди вчених на умовний спосіб репрезентують собою широку палітру різних поглядів на предмет дослідження – від заперечення його існування М. І. Гречем (на підставі того, що реалізація графеми забезпечується аналітичними формами, формами словосполучень) аж до абсолютизації умовного способу як єдиного, що відповідає вимогам двобічності графеми (полягає в підкріпленні граматичної семантики спеціальними морфологічними засобами). Однак, навіть за такого різноманіття підходів до аналізу дієслівних форм умовного способу можна виділити одну спільну думку, визнану всіма без винятку дослідниками-лінгвістами. Маємо на увазі семантику гіпотетичності умовного способу, що є самою суттю ірреальності. Дієслівні форми умовного способу слугують для вираження гіпотетичних, нереальних, маловірогідних дій або станів. Парадигматика умовного способу – це інвентар морфологічних форм, що є граматікованими засобами вираження категорійного граматичного значення гаданої, нереальної дії, проблематичного припущення. Показова точка зору на семантику категорії умовного способу дієслова О. Єсперсена: «Найбільше наближення до істини ми знаходимо в терміні «thought mood» – спосіб думки, на протилегу терміну «downright statement» – «пряма заявка», коли про щось згадують з певним коливанням, сумнівом чи непевненістю в його реальності [4, 89]. Умовний спосіб репрезентує будь-яке явище або подію не як факт, а як побажання, припущення, сумнів чи умову, щось проблематичне, або таке, що суперечить дійсності.

Мета пропонованої статті – проаналізувати формальну організацію та дослідити функціонування графем умовного способу дієслова в синтаксичних конструкціях, дібраних з творів українських письменників. Мета роботи зумовлює розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати особливості структури умовного способу; 2) визначити синтаксичні конструкції, типові для функціонування умовного способу в українській мові. Об'єктом аналізу є графема умовного способу українського дієслова. Предметом дослідження – дібрані з творів української літератури синтаксичні конструкції, у яких функціонує графема умовності.

Форма умовного способу структурно є аналітичною, до її складу входить суфікс *-в (л)*, що приєднується до дієслівної основи інфінітива, та елемент *би (б)*, статус якого трактують неоднозначно. Традиційно *би (б)*, співвідносять з відповідною часткою дієслівного походження: *хотів би, хотіла б, хотіло б, хотіли б*. Але І. Р. Вихованець небезпідставно відзначає: «Якщо умовний спосіб належить до граматичних категорій, то *би* має бути морфемою. Проте тут маємо специфічний випадок функціонування службових граматичних морфем. Елемент *би (б)* виражає семантику умовного способу не сам, а в поєднанні із флексією на позначення минулого часу» [2, 97]. Виходячи з цього, у сучасному українському мовознавстві переглянуто традиційну думку на структуру морфологічного умовного способу. Суть корекції полягає в тому, що семантику умовного способу виражає складна, аналітично-флексійна морфема, основним складником якої, або субморфемою, є елемент *би (б)*, а другу її частину становить флексія

минулого часу, тобто синтетична форма, від якої невіддільний цей елемент. Однак треба зазначити, що друга частина складної морфеми умовного способу омонімічна до флексії минулого часу.

Цим не обмежується специфічність *би* як частини складеної морфеми. Адже аналітична основна субморфема не закріплена за певним місцем слова: вона може знаходитися після відповідного дієслова, перед ним або може відриватися від дієслова і розташовуватися в іншому місці речення. Якщо подібні елементи зараховувати до слів, то в такому разі необхідно виключити умовний спосіб із числа граматичних категорій. Умовний спосіб стосується випадків, коли певне граматичне значення, що міститься в слові, виражається синтетично й аналітично. Це означає, що є різні прояви аналітизму, одним із специфічних його проявів у сфері дієслова є утворення складних аналітично-флексійних морфем. Таким чином, «елемент *би* (*б*) є не єдиним засобом вираження дієслівного умовного способу, він невіддільний від флексії, тобто від синтетичного засобу вираження значення граматичної категорії» [2, 97].

Визначальною особливістю умовного способу є його позачасовість, призначення передавати нереальні, гіпотетичні дії, процеси, стани. Хоча не можна твердити прямо, що грамема умовного способу є абсолютно амбівалентною щодо часу: часових ознак набувають лише форми умовного минулого, що становлять форми, утворені поєднанням умовного способу з минулим часом: «*Якби був знав, то й не співав*». На відміну від наказового способу, для граматичної семантики якого особа стає одним із основних визначальних елементів, умовний спосіб не має значення особи. Таким чином, в українській мові вираження умови й особи продукується відособленими компонентами. Зв'язок категорії умовності з системою дієвідмінювання в українській мові не встановлено. Значення особи в умовному способі, як і в минулому часі, виражається синтаксично, поєднанням з особовими займенниками: *Хотіла б я тебе, мов плуц, обняти* [6, 246].

Дієслівні форми умовного способу функціонують у розповідних та питальних реченнях. У спонукальних реченнях форми умовного способу не використовуються, оскільки цей тип речень визначається наявністю дієслова в іншому – наказовому способі. З виникненням науки про закони функціонування мови в мовленні – прагматики, поняття про комунікативні типи речень значно розширилося та було доповнене усвідомленням того, що, наприклад, питальні речення при їх функціонуванні в мові можуть передавати не лише питальне значення, але також спонукальне. Тобто, очевидним став той факт, що значення речень, актуалізоване за їхнього мовного функціонування, не зводиться до значення, зафіксованого в їхній поверхневій структурі. Таким чином, теза про те, що дієслівні форми умовного способу використовують у питальних та розповідних реченнях, вимагає уточнення. Можна вважати, що розглядані дієслівні форми можуть траплятися в питальних та розповідних реченнях, які функціонують у контексті мовних актів різних типів.

«Умовний спосіб виражає такі гіпотетичні дії, що реалізуються за наявності відповідних умов: здійснення раніше за них або паралельно з ними інших дій» [1, 257]. Це зумовило типові для дієслів умовного способу синтаксичні конструкції, першою з яких є складнопідрядне речення з підрядною умовною частиною, у якій визначено умови виконання певної нереальної дії, вираженої в головній частині. Характерологічною ознакою конструкції є й те, що підрядну частину приєднано до головної за допомогою сполучників *якби, аби, коли б* тощо і розташована вона переважно в препозиції щодо головної, наприклад: *Якби-то далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла, живого б любила, другу б задушила, а до неживого у яму б лягла* [7, 15]; *І якби на те моя воля, написала б я скрізь курсивами: – Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими!* [5, 193]; *Коли б я був великий художник чи різьбяр, чи коли б я завідував чимось великим, от тому я б створив пам'ятник епох* [3, 78]. Щоправда, трапляються випадки, коли підрядна умови стоїть у постпозиції щодо головної частини речення: *Рад би, шановна паніматко, та не смію, коли б не гнівались старі бояри, – я й так уже давно від них одбився* [6, 97]; *Душа б зазнала цих тортур, якби на світі десь лишився мій Сад Нетанучих Скульптур?!* [5, 504].

Як бачимо, форми умовного способу мають аналітичну структуру, яка реалізує свою семантику переважно в складному (складнопідрядному) умовному реченні типу: *якщо б я прийшов, то побачив би*. Крім того, у значенні умовного способу в певним чином організованих конструкціях може виступати наказовий спосіб, що свідчить про взаємозамінність форм, які виражають позачасові ірреальні значення.

Другим типом синтаксичних конструкцій, у якій можуть вживатися дієслова умовного способу, є безсполучникові складні речення, предикативні частини яких поєднані умовно-наслідковими відношеннями: перша частина визначає умову виконання нереальної дії чи набуття нереального процесу або стану, названих у другій предикативній частині, наприклад: *Були б там скрізь фігурки-теракоти, не знав би грек посмертної гіркоти* [5, 459]; *Та ж він тебе знапастив би тільки, потяг би по колючому ломиську струмочка лісового, біле тіло понівечив та й кинув би самотню десь на безвідді* [6, 169]; *Стояла б на березі моря, пройшло б ще триста років, ми б всі померли, згнили к чортям собачим, – люди нові любувались би нашою старовиною і старовиною наших предків над новим морем* [3, 236].

Третій тип синтаксичних конструкцій найменш уживаний. Це прості ускладнені речення, що є трансформами складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною, яка згорнулася в детермінантний

другорядний член, виражений прийменниками *за*, у *разі* та відпредикатним іменником. Саме цей детермінант є виразником умови виконання гіпотетичної дії чи набуття гіпотетичного стану, наприклад: **Якби вчасно внесли добрива, то одержали б вищий урожай пшениці – Одержали б вищий урожай пшениці в разі вчасного внесення добрив.**

Форми умовного способу можуть також виступати в умовних конструкціях – простих за формально-синтаксичною структурою, але семантично складних реченнях. Такі конструкції за будовою і семантикою бувають двох видів. Перший вид становлять власне-умовні конструкції, у яких роль підрядної частини відіграє дієприслівник або дієприслівниковий зворот, а також прийменниково-відмінкова форма. Ці конструкції репрезентують трансформи вихідних складнопідрядних речень з умовно-наслідковими відношеннями між частинами. **Як би знову не бути кимось удареним за що-небудь** [3, 120]; **Коли б мені пощастило написати як слід отсей сценарій** [3, 115]. Другий вид становлять еліптичні, обірвані, не повністю репрезентовані структури, а отже, також похідні від складнопідрядного речення з умовно-наслідковими відношеннями між частинами: **От вже б нізащо тут не жив** [3, 213]; **Здалась тоді б ти гадині, тепер – москалеві...** [7, 31].

Як ми згадували раніше, форми умовного способу є амбівалентними щодо часу: часових ознак набувають форми, утворені поєднанням умовного способу з минулим часом. Розгляньмо більш детально специфіку вияву категорійних значень умовного способу залежно від типу синтаксичних конструкцій, у яких вони вжиті. Значення умовного способу зреалізовано в паралельних конструкціях, де функціонують дієслова у формах умовного способу, що передають дві або кілька дій, пов'язаних між собою причинно-наслідковим зв'язком. Дії, виражені дієсловами, що входять до складу цих конструкцій, взаємно зумовлюючи одна одну, можуть відбуватися до моменту мовлення, у момент мовлення й після нього. Їх часове значення виражено описово, за допомогою прислівників і часового значення дієслів сусідніх речень або складників цих самих речень, що створюють темпоральний фон висловлення.

Паралельні умовні конструкції з позачасовим значенням найчастіше складаються з таких елементів:

по-перше, *якби* (дієслово у формі минулого часу) – *то* (дієслово у формі умовного способу): **Якби сама, ще б нічого, а то й стара мати, що привела на світ божий, мусить погубити** [3, 27]; **Якби ви вчилися так як треба, то й мудрость би була своя** [7, 290]; **Якби тут був Веремій, то він би побачив її ще здалеку навіть крізь щілину й, певна річ, обізався б, не ждав, поки в неї вискочить серце** [8, 42]. *То* може бути нульовим у безсполучниковому реченні: **Якби не він спіткав мене при лихій годині, давно б досі заховали в снігу на чужині, заховали б та й сказали:** «Так...якесь ледащо [7, 71];

по-друге, (дієслово у формі умовного способу) – *якби* (дієслово у формі минулого часу): **До генерала в двір заходять четверо немолодих уже колгоспників, одягнених по-різному, їх загорілі розумні обличчя могли б здаватися мужніми і навіть прекрасними, якби не вбогі, безбарвні, тісні кепочки, що здатні спотворити хоч якого красеня, принизити будь-якого героя** [3, 257]; **Поборовся б і я, може, Якби малось сили; Воно б, може, так і сталося, якби не осталося сліду панського на Україні** [7, 426]; **Ворон ще кілька разів чув у тумані те виразисте цмокання, про яке ніколи б нікому не розповів, якби не одна обставина** [8, 122]. *Якби* може бути нульовим у безсполучниковому реченні: **Заспівав би, – був би голос, та позички з'їли** [7, 61].

по-третє, *коли* (дієслово у формі умовного способу) – *то* (дієслово у формі умовного способу): **Коли б ви були людиною старою, то я багато б дечого спитала у вас: чому я виросла не горда, не достойна і не гідна?** [3, 364]. *То* може бути нульовим у безсполучниковому реченні: **Товаришу Сталін, коли б Ви були навіть Богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі** [3, 58]; **Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати klepanня коси** [3, 169].

по-четверте, (дієслово у формі умовного способу) – (дієслово у формі умовного способу): **Питала б сама, сама свого серця – дала б йому волю любити, кого знає** [7, 140]. **І хай би тоді мене судили, хай би оголосили поза законом, через день-другий відкрилася б правда і ми ще багато чого врятували б, повернули по-своєму** [8, 210].

Рідковживаним різновидом цього типу паралельних конструкцій (характерним тільки для мови белетристичного стилю) є поєднання позачасової форми умовного способу з формою минулого часу умовного способу. Конструкції з минулим умовним виражають таке співвідношення дій, коли одна з них могла б відбутися (відбуватися), якби раніше була виконана інша: **Та й сон же, сон напрочуд дивний, мені приснився – найтверезіший би упився, скутий жидюга дав би гривню, щоб позирнуть на ті дива** [7, 206].

У паралельних конструкціях умовного способу можуть виступати особові і неособові дієслівні форми. Особові форми, виражаються поєднанням форми минулого часу з морфемою *би* (*б*). Крім того, в одній із частин паралельних умовних конструкцій може вживатися дієслово в формі наказового способу: **Вона була б і вмерла вже не раз, та все немає і на смертнім ложі, – а де ж те слово, що його Тарас коло людей поставив на сторожі** [5, 156]; **І ти не думай, що я б йому дала на підмову** [6, 263]; **«Не питали б люде, що в мене болить, не питали б, за що проклинаю долю, чого нуджу світом?** [7, 49]; **Він бачив усе, і коли б**

страх смерті, що вражає катів в останню хвилину їхнього життя з особливою силою, не скував усі його почуття, він пожалкував би, що він не осліп [3, 373].

Неособові форми умовного способу виражаються інфінітивами у поєднанні з морфемою **би (б)**. У паралельній умовній конструкції неособова форма умовного способу виступає в одній із її частин; у другій частині міститься дієслово в особовій формі умовного способу: *Удосвіта жінка одна плакала, казала, що це кінець України, ну кордон, сказати б, межа* [3, 339]; *Зробити б це затемна зручніше, тільки тоді наш візит не вийшов би таким офіційним* [8, 325]; *Коли б розказати нормальній живій людині, напевно, реготала б до упаду, а може й не повірила б, що се не вигадка зловредного сатирика* [3, 65].

Неособові умовні конструкції, що утворено поєднанням предикативних дієприкметникових форм на *-но, -то* з допоміжним дієсловом *бути* у минулому часі і елементом *би*, завжди мають неозначено-особове значення Пор.: *Коли б листа було написано, ми б його одержали* – *Коли б листа написали, ми б його одержали*.

Як видно, одиниці розгляданих дієслівних форм можуть використовуватися в питальних та розповідних реченнях, які функціонують у контексті мовних актів різних типів. Оскільки форма умовного способу означає дію, що може бути зреалізованою за умови вияву іншої дії, то типовим для неї є функціонування в паралельному поєднанні як виразників двох взаємозв'язаних дій: одна з яких виражає гіпотетичну дію, друга – ту, що її зумовлює. Зв'язані спільністю комунікативного завдання паралельні форми умовного способу знаходять і спеціальну паралельну конструкцію, здебільшого складнопідрядне речення, часом складносурядне, зрідка просте, в одній частині якої розміщується одна форма, у другій – друга.

Отже, умовний спосіб виражає ірреальну дію, тому й не має значення часу. Цей спосіб кваліфікують переважно як граему, реалізовану у формах дієслова, які змінюються за числами і родами. Граему умовного способу складають об'єднані в єдину парадигму форми: чоловічого роду однини (*ходив би*), жіночого роду однини (*ходила б*), середнього роду однини (*ходило б*) та форма множини, спільної для всіх трьох родів (*ходили б*). Значення умовного способу знаходить вираження в складній, аналітично-флексійна морфемі, субморфемою якої є елемент *би (б)*, а другу частину її становить флексія минулого часу. Умовний спосіб виражає такі гіпотетичні дії, що реалізуються за наявності відповідних умов: здійснення раніше за них або паралельно з ними інших дій. Це зумовлює типові синтаксичні конструкції, у складі яких форми способу функціонують: складнопідрядне речення з підрядною умовною частиною, у якій визначено умови виконання певної нереальної дії, вираженої в головній частині; безсполучникові складні речення, предикативні частини яких поєднані умовно-наслідковими відношеннями де перша частина визначає умову виконання нереальної дії чи набуття нереального процесу або стану, названих у другій предикативній частині. Рідше вживані прості ускладнені речення, що є трансформами складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною, котра згорнулася в детермінантний другорядний член, який виступає виразником умови виконання гіпотетичної дії чи набуття гіпотетичного стану та простих за формально-синтаксичною структурою умовних конструкцій, що є семантично складними реченнями (власне-умовних і умовно-наслідкових).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – 398 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Довженко О. Вибрані твори / О. Довженко; передм. А. Пуляка. – К. : Сакцент Плюс, 2004. – 512 с.
4. Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен ; пер. с англ. В. В. Парсека, С. П. Сафроновой; под ред. Б. А. Ильиша. – М. : Издательство иностранной литературы, 1958. – 436 с.
5. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
6. Українка Л. Вибране / Л. Українка. – К. : Школа, 2009. – 368 с.
7. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко; вступна стаття О. Гончара. – К. : Дніпро, 1982. – 647 с.
8. Шкляр В. Чорний Ворон / В. Шкляр. – К. : «Ярославів Вал», 2009. – 356 с.

Юлія МУРОВИЧ

МОВА ДОБИ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ (М. МАТІОС, І. РОЗДОБУДЬКО, В. ШКЛЯР)

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор О.А. Семенюк

Аналізуючи відображення мови доби в художніх текстах, необхідно виходити з основного філософського розуміння ролі інтерпретації текстів (герменевтики) як одного із способів дослідження

історичних, культурних, світоглядних особливостей часового періоду. "Величезне значення літератури для нашого розуміння духовного життя і історії полягає в тому, що тільки в мові особистість отримує своє найповніше і об'єктивно зрозуміле вираження. Тож мистецтво розуміння досягає своєї кульмінації в тлумаченні або інтерпретації присутніх у писемності відбитків людського існування" [2,36]

Мета статті - висвітлити основні тенденції розвитку сучасної української літератури та відображення мови часу (XXI століття) у художніх текстах останніх років, наголосити на особливостях лексичних та фразеологічних одиниць в художньому мовленні сучасних письменників, визначити роль та місце іншомовних запозичень та неологізмів у творах, дослідити діалектну лексику, жаргонізми та ненормативну лексику як ознаки модерної літератури. Для досягнення мети необхідно розв'язати низку наступних завдань: 1) охарактеризувати українську мову доби XXI століття; 2) виявити та проаналізувати основні аспекти розвитку мови на сучасному етапі; 3) визначити особливості відображення лінгвістичних особливостей мови доби в досліджених художніх текстах; 4) виявити роль мови художніх текстів у розвитку сучасного мовного процесу в цілому.

Для нашого дослідження, в якому розглядаються тексти сучасної української літератури і відображення в них мови доби, має велике значення висловлюване останнім часом положення про те, що мова - це діяльність, що полягає у використанні мови з метою впливу, регуляції розумової діяльності співрозмовника. Художній текст у цьому випадку виступає як інструмент такого впливу. Функція впливу - одна з основних для художніх текстів, особливо яскраво проявляється в деяких текстах сучасної української літератури, підпорядковуючи собі певним чином і вибір мовних одиниць.

Мова здійснює свої основні функції, тільки організуючись в текст. Світоглядні позиції особистості, особливості індивідуальної картини світу знаходять відображення в тексті. "Мова як апіорна окремішній людині даність здійснює функцію світобачення, реалізується фіксуванням можливих семантичних точок зору на об'єкти дійсності і ментального світу" [6,83]. Реалізація цих точок зору можлива тільки в тексті і за допомогою тексту.

Ще більш важливою є роль аналізу тексту при описі не просто мови, мовних одиниць, а мови окремої (мови часу). Дослідники відзначають важливість розуміння терміна "мова часу" для визначення естетичної значущості будь-якого етапу розвитку мови, а також при вирішенні проблеми про способи можливої інтерпретації текстів досліджуваного часу. Більшість сучасних учених спирається на положення, висунуте В.Виноградова: "мова часу" - це сукупність мовних одиниць, що відбираються авторами текстів із загальнонаціонального, постійно розвивається мови для вираження думок і почуттів, властивих конкретній добі.

Продовжуючи в певній мірі традиції вивчення мови часу, закладені в роботах В. В. Виноградова, Г.О.Винокура, Р.А.Будагова та ін, сучасні дослідники відзначають, що «мова будь-якого авторського тексту особистісна, індивідуальна і лише за допомогою розуміння мови широкого кола авторів одного часу може бути адекватно зрозумілим і сам час».

Акцентуємо увагу ще на деяких положеннях (аспектах), що представляються значимими для нашого дослідження:

1. Мова часу - це завжди похідна від мови безлічі авторів, реалізація цієї мови.
2. Будь-який авторський текст, особливо художній твір, є реалізацією мови автора, яку необхідно розуміти не тільки як власне мову автора, але й як мову, що відображає певний лінгвокультурний, лінгвосоціальний зріз.
3. Вживаючи в роботі термін художній твір, маємо на увазі тексти художніх творів, так як саме текст є об'єктом соціокультурного та лінгвістичного дослідження.

Для позначення самодостатнього мовного прояву, яке можна співвіднести з поняттям тексту, в мовознавстві все частіше вживається термін дискурс. Під ним будемо розуміти "зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними - прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін факторами; текст, узятий в подієвому аспекті; мова, розглянута як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)" [Мовознавство 1998]. На відміну від тексту, дискурс звернений і до прагматичної ситуації, і до ментальних процесів учасників комунікації.

Як відомо, поняття, що вкладаються в термін дискурс дослідниками та представниками різних наукових шкіл, далеко не однозначні. Дуже часто філософська першооснова затілює власне лінгвістичний аспект. (Наприклад, Ю.Хабермас виділяв комунікативну дію, з одного боку, та дискурс - з іншого. Він же називав п'ять основних типів дискурсу, визнаючи "вільний дискурс" основною умовою демократичного суспільства [9,84]). Однак чи розглядається дискурс як "мова, занурена в життя" (Н.Д.Арутюнова), або як "аналіз текстів, наділених історичною, соціальною, інтелектуальною спрямованістю" (П.Серіо), він виступає як важливий елемент (інструмент) в комунікативному підході до мови, що відкриває нові можливості в дослідженні когнітивних, психологічних, духовних, естетичних та ін характеристик "людини мовця". Крім того, в статті використовується термін дискурс, коли йдеться про сукупність текстів,

індивідуальних мовних актів (проявів) певного історичного періоду або окремого мовного жанру (наприклад, політичний дискурс).

Щодо розглянутих нами творів, які й представляють відбиття мови доби ХХІ століття, можемо навести такі результати дослідження:

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, соціальними та політичними зрушеннями останніх років безпосередньо пов'язані й значущі мовні зміни та новоутвори ХХІ століття. Ці мовні реалії знаходять своє втілення у текстах художніх творів, що є одним із засобів відображення сучасного світу.

Уведення до творів зі стилістичною метою фразеологічних одиниць, неологізмів, іншомовних запозичень, історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних складників та жаргонізмів-належить до основних мовних засобів художнього стилю.

Наприклад, питання потреби використання діалектизмів досліджували Бевзенко С.П., Бугайко Т.Ф. та Ф.Ф. Бугайко, О.І. Єфімов, Бацій І.С., Врубель С.А., Назарова Т.В., Шарпило Б.А., Гришук В.В. Це дослідження про використання діалектизмів у віршах І.Некрашевича (XVIII ст.), творах І.Котляревського, Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, М.Вовчка, Ю.Фельковича, В.Стефаніка, І.Франка, Д.Павличка О.Гончара, Я.Галана, П.Козланюка. [1]

Кожен дослідник висловлює свою думку щодо вживання авторами діалектизмів (здебільшого сходяться на думці, що використання діалектизмів має бути обережним, стилістично виправданим).

Однак із досліджень випливає ще те, що самі діалектизми дають можливість авторові підкреслити територіальне походження персонажів, їх характери, індивідуальні особливості, освіту, розвиток, гумор, дотепність, душевний настрій у момент зображення. [1]

В авторській мові діалектизми використовуються в етнографічно-побутових описах, у створенні характеру зображуваної місцевості, з метою стилізації мови.

Усі ці аспекти маємо у творах українського філософа за освітою, народознавця, поета, прозаїка, публіциста за покликанням - Марії Матіос "Солодка Даруся", "Москалиця", "Нація"

Цікавою та художньо багатогранною є лексика цих творів, в якій величезну стилістичну і художньо-образну роль відводиться саме діалектним словам.

Діалектна лексика роману "Солодка Даруся" привертає увагу дослідників не тому, що є важливою складовою частиною інформаційно-комунікативного простору тексту, творить своєрідний діалектний субтекст у ньому, а насамперед тому, що є однією з домінуючих ознак індивідуально-авторської манери письма, за допомогою якої й відтворюється внутрішньо-психологічний вимір життя дійових осіб твору, представляється їх індивідуальне світосприйняття.

Наприклад, у процесі опрацювання романів Марії Василівни Матіос - «Солодка Даруся», «Москалиця», «Нація», розподіляємо діалектизми, які використовує автор на :

1) ЛЕКСИЧНІ – діалектні слова, що називають поняття, для позначення яких у загальнонародній мові використовуються інші назви. (що складають основну масу діалектної лексики у творах автора): *Агій на таке чудо.* (Агій – вигук, яким висловлюється здивування чи обурення (п.-з.-південно-західний діалект)); *Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, народили і пошкодували діточок, та й газдують собі як уміють...* (Газдують – господарюють (п.-з.)).

2) ЕТНОГРАФІЧНІ-діалектизми представлені тематичними групами слів.

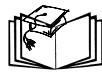
- Назви одягу та взуття: *Позлітка блистить на сонці, вітер колише кольорові нитки на рудому листі - і Даруся хоче співати.* (Позлітка – старовинна гуцульська прикраса шлюбного вінка (п.-з.)); *І притулилися Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні сардаки було чути прискорене биття серцець...* (Сардаки – зимовий одяг з домашнього сукна (п.-з.));

3) СЕМАНТИЧНІ діалектизми – слова загальнонародної мови, які в діалектах відрізняються значеннями: *Михайло пішов до жидівської корчми купити нафти, та, видно, невчасно - вперше на його пам'яті корчма була закрита.* (Нафта – газ); *Щось там переінакшилося на фронті, бо, чуєте, канони наближаються.* (Канони – гармати).

Можемо дійти висновку що у сучасних літературних творах важливу стилетворчу та образотворчу роль виконує діалектна лексика, яка є:

- 1) одним із засобів передачі колоритності тональності) у творі буковинської говірки;
- 2) домінантним образотворчим фактором (діалектна мова розкриває внутрішній світ персонажів);
- 3) засобом увиразнення, доповнення ментальності героїв на рівні світовідчуття;
- 4) засобом відтворення певних фрагментів навколишньої дійсності;
- 5) однією з ознак індивідуально-авторського стилю Марії Матіос;
- 6) засобом художньої оригінальності при відтворенні картини світу.

Широкого загалу у сучасній літературі набувають також жаргонізми, які у нашому дослідженні особливо ми вбачаємо у творчості І. Роздобудько та В. Шкляра. Зокрема у Шкляра : *Оце як попадемо в те капезе, що коло вокзалу, то там уночі чути, як гуркотять поїзд;. ..не меншим дивом було й те, що у відомості я розписався майже за символічну платню , а потім отримував конверт із «зеленими» - тут*

також уміли обводити кругом пальця податкову...Або у Роздобудько : *Ден та Макс – два круті хлопці, майбутні генії – швидко збігали в сільно і завантажилися кількома пляшками міцного «чорнила»; Але щоб ось так зіткнутися із цим через якусь шмаркачку!*

Таким чином, спостереження над використанням жаргонізмів у модерній літературі свідчать про те, що у суспільстві змінюється ставлення до жаргону: у ХХІ ст. він усвідомлюється як джерело експресивних слів і висловів. Експресивний і прагматичний потенціал жаргонної лексики динамізує сучасну комунікацію і всю мовну систему в цілому. Жаргон, включений у сучасний літературний обіг, дозволяє авторові виражати іронічне ставлення до описуваних подій і до навколишньої дійсності.

Широке функціонування таких слів у літературних текстах знижує жаргонність і переводить їх у шар розмовної лексики. Мовний процес переходу нелітературних (знижених, жаргонних) слів у розмовні є свідченням зростання ролі розмовності не тільки в особистісній комунікації, а й у суспільній. Як зазначає В.Г.Костомаров, „свіжість, відвертість, експресія розмовного мовлення відповідає сучасникам смакам суспільства й епохи. І не можна не визнати, що розмовність є найбільш перспективним, органічним джерелом динаміки літературного стандарту" [5, 109].

Питанням функціонування фразеологізмів у текстах присвячено роботи Л. Г. Авксентьєва, М. Ф. Алефіренка, В. М. Білоноженко, В. М. Вакурова, С. А. Ганжі, І. С. Гнатюк, С. Горожанової, І. В. Дубинського, В. С. Калашника, В. П. Ковальова, М. П. Коломійця, Л. Петленко, Ю. Ф. Прадіда, Л. Г. Скрипник, А. П. Супрун, В. Д. Ужченка, О. І. Федорова, Т. В. Цимбалюк, В. А. Чабаненка, М. М. Шанського, Л. Ф. Щербачук та ін. Усе ж у нашій науковій літературі ще мало праць, які спеціально висвітлювали б фразеологію мови окремих письменників.

Саме через призму авторського художньо-образного світобачення виступають фразеологізми в художніх текстах. Вони є органічним елементом у мові творів. Стійкі звороти – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів. За допомогою фразеологізмів краще розкриваються читачеві внутрішній світ, настрій, світогляд персонажів тощо. Стилістичне використання фразеологізмів письменниками – творчий процес. Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості.

Так, у досліджуваних нами творах широкий загал використання фразеологічних одиниць вбачаємо у художніх текстах В. Шкляра. Наприклад: *..- гострий неспокій оволодівав мною з голови до п'ят..., ... нагадував розчахнуті ножиці, що ними можна перетнути нитку життя. Тоді вже, як геть спасу не було од неї, давай вони її в колонію оформляти... - і її одвісли щічки вже грали такими густими рум'янями, що аж.* Або ж у І. Роздобудько : *Не судить, аби вас не судили. Адже яким судом будете судити – таким судитимуть і вас...*

У процесі розвитку суспільства виникають нові поняття, які потрібно називати. Крім того, навколишній світ, відкриває нові явища, котрі теж потребують називання. Такі нові слова мають назву – неологізми.

Поява в сучасній українській мові значної кількості неологізмів — цілком закономірне явище. Багато неологізмів з'являється в мові в часи великих, докорінних перетворень у житті того чи іншого народу. Потреба в нових словах зумовлюється насамперед позамовними чинниками, зокрема соціальними і політичними змінами в суспільстві. Про такі зміни можна сміливо говорити у ХХІ столітті, що знаходять своє відображення у художніх творах своєї доби. Велику кількість неологізмів, серед досліджуваних нами сучасних митців спостерігаємо у І. Роздобудько : *Там, у конференц-залі одного з п'ятизіркових готелів-монстрів, нас – чоловік зі сто – маринували до вечора з перервами на обід та щогодинною п'ятнадцятихвилинною кавою-брейк. Після двох-трьох доповідей та перегляду кількох роликів я непомітно втік до міста.*

Взаємодія української літературної мови з іншомовною лексикою є однією з важливих лінгвістичних основ мовленнєвої експресії, особливо в кінці ХХ - на початку ХХІ ст., коли мова художнього тексту є надто відкритою до іншомовних запозичень. Сучасні прозаїки уводять варваризми в український текст для надання йому колориту зображуваного середовища (М. Матіос, І. Роздобудько, Є. Кононенко, В. Наріжна). Так, наприклад у Роздобудько: *Вусаті смагляві аборигени щоденно просиджували в «кафанах» (так тут називалися ці кав'ярні)... «Клінци» - це барабанні палиці, «цинциляція» - щось на кшталт «барабанити»...*

Рекламний дискурс визначається як завершене повідомлення, що має строго орієнтовану прагматичну установку (залучення уваги до предмету реклами), що поєднує дистинктивні ознаки усного мовлення і письмового тексту з комплексом семіотичних (пара-і екстралінгвістичні) засобів.

Основними особливостями реклами є орієнтація на адресата і непрямий спосіб впливу, тобто його прихований, пом'якшений характер, так як пряме, неприховане вплив може викликати у потенційного споживача рекламованих товарів і послуг реакцію відторгнення. Саме тому в рекламі можна виявити всілякі способи пом'якшення прямого впливу. Одним з полів застосування рекламного дискурсу є художня

література, в якій можемо говорити не так про вплив на потенційного клієнта, як зображення автором середовища існування його героїв, де реклама виступає одним з чинників творення картини світу. Наприклад у текстах І. Роздобудько: *Грант-готель «Санта-Ріо» містився на набережній. Нас розселяли до невеличких дерев'яних будиночків, і ми відразу починали вивчати територію, дізнаючись, де розміщені ідальня, басейн, кінозал і найближче «Сільпо», в кому продається дешевий портвейн «777».*

Політичний дискурс у сучасних художніх текстах актуалізується як дискурс влади, виборчий дискурс, патріотичний дискурс чи дискурс президента. У тих же творах І. Роздобудько, прослідковуємо: *Після багатогодинних «планірок», на яких директор – старий, загартований партієць, хапався за серце й бив копитом, - ми все ж таки пішли новим шляхом. І відповідальним за всі «антирадянські дії» призначили мене. У «повітовому містечку N», у цій тихій затоці, я практично нічого не знав про мітинги, акції непокори та студентські голодовки.* і т.п.

Отже, ми висвітлювали основні тенденції розвитку сучасної української літератури та відображення у ній мови часу (XXI століття), наголосили на особливостях лексичних та фразеологічних одиниць в художньому мовленні сучасних письменників, зокрема зазначили наявність широкого застосування іншомовних запозичень та неологізмів, діалектної лексики, жаргонізмів та ненормативної лексики у модерній літературі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богдан М.М. Діалектизми в художніх творах М. Коцюбинського / М.М. Богдан // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 263-265.
2. Дільтей В. Виникнення Герменевтики / В. Дільтей // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія. – Київ: Ваклер, 1996. – С. 33-60.
3. Грещук В. Гуцульський діалект у творах І. Франка / В. Грещук // “Для добра мільонів. Хай вічно живе”: збірник наукових праць на пошану 150-річчя від дня народження І. Франка / [відп. ред. і упор. Роман Голод]. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – С. 349–367.
4. Грещук В. В. Мовний феномен новел Марка Черемшини / В.В. Грещук // Українознавчі студії –2002-2003. – № 4-5. – С. 3-14.
5. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа./ В.Г. Костомаров – М.: Педагогика-пресс, 1994. – 247 с.
6. Лазебник Ю.С. Модель мира/ Ю.С. Лазебник :поэзия.-Київ, 1995. – 332 с.
7. Лосев А.Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А.Ф. Лосев - М.: Изд-во МГУ, 1968.-296 с.
8. Мещанинов И. И. Проблемы развития языка./ И.И. Мещанинов - Л.:Наука, 1975.-351 с.
9. Хабермас Юрген . Комуникативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Юрген Хабермас // Ситниченко Людмила. Першоджерела комуникативної філософії .Хрестоматія.-Київ: Либідь , 1996.-С. 84-90.

Надія НАЗРУК

ПЕРШІ ГАЗЕТНІ ВИДАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доцент О. Ф. Баранюк

Сьогодні ми не уявляємо свого життя без інформації, яку отримуємо з телебачення, газет, журналів, інтернет-видань. Та ми рідко задумуємось над історією виникнення засобів масової інформації. Метою нашої статті є дослідження історії газетних видань в Україні та за кордоном. Матеріали статті можуть бути використані під час подальших наукових досліджень з даної теми, а також при підготовці до лекційних та практичних занять.

Газета – періодичне видання з постійною назвою, що виходить через певні, короткі проміжки часу, містить офіційні документи, оперативну інформацію і матеріали з актуальних громадсько-політичних, наукових, виробничих та інших питань, а також літературні твори, фотографії та рекламу [5, 96].

Походження слова «газета», яким іменуються мільйони періодичних видань у всьому світі, прийнято вести від назви срібної венеціанської монети чеканки 1538 р. За 1 гадзетту житель Венеціанської республіки міг купити рукописний листок, в якому повідомлялися різні новини [4, 11].

В 1631 р. французький медик Теофраст Ренодо використав слово «газета» в назві першого у Франції щотижневого друкованого видання «La Gazette». Це був невеликий листок розміром в половину звичайного стандартного аркуша паперу [3, 7].

Попередниками газет традиційно вважаються новинні повідомлення, що розповсюджувалися в Стародавньому Римі про події, що відбулися в місті. Римські газети представляли собою дерев'яні дощечки, на яких записували хроніку подій. Новинні зведення, як правило, мали неофіційний характер, поки Юлій Цезар не розпорядився в обов'язковому порядку поширювати звіти про засідання сенату, доповіді полководців і послання правителів сусідніх держав [3, 8].

Перш ніж детально зупинитися на історії газетних видань в Україні та поза її межами, ознайомимося з передумовами, які стали головним чинником у їх розвитку.

Шлях, пройдений газетою від її зародження до наших днів, можна умовно поділити на кілька етапів. Перший охоплює період так званої пражурналістики – з I ст. до н. е. Під ним розуміють виникнення первинних засобів а потім і систем передачі та розповсюдження інформації. Потреба в інформації посилювалася з розвитком суспільства, з виникненням держави. Правителі потребували передачі підлеглим управлінської інформації – у формі наказів, постанов. Спочатку ця інформація передавалася у фіксованій усній формі, її зачували гінці й послы, пізніше інформацію стали фіксувати у письмовій формі. Виникнення писемності було другою умовою зародження первинних форм передачі інформації.

Приблизно в XIV ст., з початку Відродження в Європі, почався другий етап. Він тривав до XVII ст. Найважливішою з цих передумов було поширення грамотності. Неписьменна людина могла отримувати інформацію тільки в усній формі – оповідання, чутки, перекази змісту документів і т. ін. Зростання кількості університетів, куди прагнули вступити молоді люди, відкриття безлічі шкіл приводили до появи грамотної аудиторії, здатної отримувати письмову інформацію. Проте цьому протягом тривалого часу перешкождала відсутність матеріалу, на якому можна було б фіксувати, розмножувати і зберігати цю інформацію.

Поява на початку XVII ст. в Європі перших справжніх газет знаменує собою початок третього етапу історії періодичного видання. На сьогодні існує багато версій відносно того, де з'явилася перша друкована газета. В 1609 р. в Німеччині почали видавати газету «Avisso Relation, oder Zeitung», в 1622 р. в Англії з'явилася щотижнева газета «Weekly News», а ще через десять років у Франції – «La Gasette». З посиленням буржуазії і формуванням капіталістичного суспільства газета стала товаром. Виникає і розвивається ринок друкованих періодичних видань. Процес поділу праці призводить до виникнення нових професій, пов'язаних з підготовкою, випуском та розповсюдженням газети. З'являються професійні журналісти, що спеціалізуються на керівництві редакціями і на підготовці текстів та ілюстрацій.

Четвертий етап історії газети пов'язаний з розквітом журналістики в капіталістичному суспільстві, з охопленням у XIX і XX ст. всього світу масовими друкованими періодичними виданнями. Для цього етапу характерні диференціація газет, їх все більш докладний поділ на різні типи – за ідеологічним, політичним, соціальним, національним, професійним та іншими спрямуванням. І комерціалізація газети – націленість на отримання доходів і прибутку.

Останній, п'ятий етап розвитку газети почався в другій половині XX ст. Його визначають виникнення нових засобів масової інформації, поява нових технологій – комп'ютерів, Інтернету, перспектива народження мультимедіа, що поєднують ознаки і можливості різних ЗМІ [2, 7].

У VIII-IX ст. початки періодичної преси зароджуються в Китаї – «Пекінський вісник» [3, 8]. Газети друкували з дошок, на яких вирізали ієрогліфи, покривали тушшю і робили відбитки. Ця технологія була вкрай незручною, оскільки дошка від частого покривання фарбою швидко ставала в непридатною.

В XV-XVI ст., з'являються летючі листки в Німеччині (Flug-blatter) з відомостями про політичні події, пошесні хвороби. На їх сторінках були опубліковані 95 тез М. Лютера. Згодом листи, що містили політичні і комерційні відомості почали зватися – «Zeitungen» (газети або часописи) [3, 8]. Роком народження європейської газетної періодики вважається 1609 р. (хоча деякі дослідники називають 1605 р.), місцем її появи стала Німеччина. Газета, що починалася словами «Relation: Aller Furnemmen», була надрукована в січні 1609 р. у місті Страсбург, і в ній були вміщені новини з Кельна, Антверпена, Риму, Венеції, Відня і Праги [3, 9]. Редактором-видавцем цього тижневика став друкар Йоганн Каролус, який раніше займався складанням рукописних листків-новин.

У тому ж 1609 р. в Аугсбурзі з'явилася «Avisa Relation oder Zeitung», щотижнева газета, яку видавав Лука Шульте [3, 12]. Те, що в німецький друк проникло італійське слово «avviso», свідчить про генетичний зв'язок між першими німецькими щотижневими газетами та їхніми венеціанськими прообразами. Перші друковані газети не мали чітко визначеної назви, місце видання та прізвище редактора-видавця зазвичай не вказувалися. Розташування новинного матеріалу залежало не від ступеня важливості описуваної події, а від дня надходження даної інформації. Самі новини практично не коментувалися і подавалися без будь-яких рубрик, політичні події чергувалися з далеко не завжди достовірними сенсаціями.

До числа перших газет, які нагадують сучасні нам видання, прийнято відносити газету «La Gazette», яка видавалася з 30 травня 1631 р. у Франції. Тираж газети налічував близько 1200 примірників, а її видавцем став, отримавши у 1630 р. патент на поширення новин на території Франції, дворянин Теофраст Ренодо. Політичне значення «La Gazette» було настільки велике, що деякі повідомлення в неї писали особисто король Франції Людовик XIII, а також кардинал Рішельє [4, 19]. Значення «La Gazette» було особливо великим ще й тому, що в «La Gazette» стала розміщуватися платна реклама.

«Куранти» – перша російська газета. Її писали від руки зверху донизу безперервно, тобто «стовпом». Звідси й друга назва газети – «Стовбці». Часом її називали просто «Вісті», або «Вістівні листи» [4, 23].

Виходила газета в одному примірнику. Та інакше не могло й бути – таку довгу паперову стрічку важко переписати кілька разів. Перша російська газета існувала понад вісімдесят років.

«Куранти» вміщували повідомлення, що надходили до Посольського приказу з інших країн. Посольський приказ відав іноземними справами Московської держави і мав своїх представників у столицях багатьох країн. Ці представники надсилали повідомлення для рукописної газети, а також відправляли до Москви зарубіжні видання, переважно німецькі і часом голландські.

Таким чином, у Москву надходило до двадцяти газет. Найцікавіші повідомлення з цих газет у Посольському приказі перекладали на російську мову. Вони доповнювали інформацію російських представників за кордоном.

Цю газету заповнювали різноманітною інформацією. Були тут вісті про військові битви, торговельні справи, а також новини світського характеру: про життя королів та їхніх придворних, різні смішні історії. Ніхто тоді не турбувався про вірогідність повідомлень, ніхто не перевіряв їх. Якщо інформація була явно неправдивою, на неї не звертали серйозної уваги. Адже усі вигадані пригоди розповідалися виключно для розваги царя й близьких до нього осіб.

Серед цих вістей траплялися часом вісті з українського життя, як місцевого характеру, так і зі східних українських земель. З останніх особливу увагу звертають, наприклад, вісті про призначення гр. Румянцева генерал-губернатором України, про перенесення столиці України з Глухова до Києва.

На українських землях, у порівнянні із західноєвропейськими країнами, преса з'явилася на 150 років пізніше. Визначні події з українського життя довгий час мали відгук і оцінку лише на сторінках західноєвропейської преси. Так, повстання Богдана Хмельницького, перемоги і творення Української держави знайшли відгук і освітлення на сторінках англійської, французької, німецької та ін. преси.

Перші періодичні видання в Україні, як і в багатьох інших країнах Європи, видавались іноземними мовами, якими тоді переважно послуговувались заможні люди – основні читачі преси.

У 1776 р. з'являється перший на українських землях тижневик французькою мовою, під назвою «Gazette de Leopol», проіснував він лише рік. На його сторінках були вісті із усіх важливих міст Європи, головними були вісті політичного характеру, а подекуди і з приватного життя. За формою тижневик нагадував нинішні телеграми, жодних статей (редакційних чи інших) тут не було [3, 13].

Перша газета українською мовою «Зоря Галицька» вийшла в Галичині 15 травня 1848 р. Вона видавалася до квітня 1857 р. як орган Головної Української Ради. В 1849 р. у Львові засновано урядовий часопис «Галицько-Руський вісник» [3, 16]. Він виходив тричі на тиждень і друкував головним чином офіційні матеріали.

На східних українських землях періодична преса з'являється ще пізніше, а саме в першій половині XIX ст. Спочатку у Харкові, потім в Одесі та Києві.

Першим таким часописом був тижневик під назвою «Харківський Еженедельник», його почав видавати 1812 р. харківський книгар Лангнер при найближчій участі професора Харківського університету К. Нельдегена. Припинив своє існування з огляду на малу кількість передплатників, що було зазначено управою університету такими словами: «...в тутешньому краї дуже мало людей, що цікавляться такими творами (сочиненнями)».

Першим щоденником на східноукраїнських землях став «Одесский Вестник», що почав виходити в Одесі 1827 р. і протримався до 1893 р.

У Києві перший часопис з'явився у 1835 р. Власне був це сурогат газети під назвою «Киевские Объявления», що виходили в 1835-1838 і 1850-1858 рр. Виходила вона щодня, але тільки впродовж одного місяця січня, під час контрактних ярмарків [3, 13].

Справжній світовий бум газет припав на XIX ст., коли в газети змістився центр політичного та суспільного життя багатьох країн Європи. У XX ст. газети продовжували успішно розвиватися, поступово видозмінюючись через появу таких нових електронних ЗМІ, як радіо (в 1920-і рр.) і телебачення (у 1950-і рр.).

Не будучи здатними конкурувати з радіо і телебаченням в оперативності передачі інформації та емоційності представлення сюжетів, газети зробили основну ставку на коментарі, докладний аналіз подій, а також на розвиток таких додатків, як висвітлення місцевих новин і всілякі дрібні оголошення.

В кінці XX ст., з появою Інтернету, куди пішла значна частина рекламних оголошень, газети стали переживати певну кризу. Відповіддю на цю кризу для багатьох газет став перехід до табloidного формату, що дозволяє економити папір, а також залучати більш короткими і емоційними статтями. Тим не менш, перехід у формат табloidу не є для сучасних газет панацеєю і не завжди приносить очікуваний економічний ефект. В даний час більшість газет світу знаходиться в пошуку нових форм подачі матеріалів і залучення читачів і рекламодавців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акопов А. И. Некоторые вопросы журналистики: История, теория, практика. / А. И. Акопов – Ростов н/Д: ЦК ВЛКСМ Молодая гвардия, 2002. – 367 с.

2. Гуревич С.М. Газета: вчера, сегодня, завтра. / С. М. Гуревич – М. : Аспект Пресс, 2004. – 288 с.
3. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко – К. : Наша культура і наука, 1999.
4. Ткаченко В. П. Енциклопедія видавничої справи [Текст] : навч. посіб. / В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова, П. О. Киричок, З. В. Григорова. – Х. : Прапор, 2008. – 320 с.
5. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця [Текст] : практичний посібник / М. С. Тимошик. – [2-ге вид., стереотипне]. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 560 с. – (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).

Олександра НЕЗАЙМАЙ **ОСОБЛИВОСТІ ЕКСКЛЮЗИВНИХ ВИДАНЬ**

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доцент О. Ф. Баранюк

Сучасний інформаційний світ має у своєму арсеналі чимало кількості різноманітної видавничої продукції. Це – газети, журнали, листівки, календарі, плакати, альбоми, буклети, каталоги, путівники, атласи і т.д. Кожен вид видання відрізняється своєю тематичною спрямованістю, характером створення, оформленням, змістовим наповненням, читацькою аудиторією тощо. Спільним для них є їхнє завдання – інформування читачів, донесення до них певної інформації. На противагу цьому є видання, які несуть в собі неординарні естетичні завдання – це ексклюзивні видання. Тобто, це видання виняткові, незвичні, які привертають увагу своїм неочікуваним оформленням. Також ексклюзивності їм може надати не тільки зовнішній вигляд, а й інші фактори, наприклад, термін написання книги (від кількох годин до десятків років), авторство (у видавничій практиці відомий такий випадок, коли автором книги виступає собака), кількість примірників (якщо таких видань було випущено зовсім мало, а то й одне, то воно матиме унікальніший характер, ніж ті, яких було видано чимало).

Окрім несподіваних прийомів оформлення, ексклюзивні видання відрізняються від звичайних ще й ціною, яка є чималою. По-перше, у книзі можуть бути використані матеріали, які дорого коштують (золото, срібло, натуральна шкіра, шовк, морські перлини, стрази тощо). По-друге, чимало ексклюзивних книг зроблені не за допомогою техніки, а вручну, і це потребує відповідної оплати людям, які приймали участь у виготовленні видання. По-третє, вони розраховані не на масового читача, і той, хто захоче мати в своїй бібліотеці таку незвичайну книгу, повинен платити за її малотиражність і винятковість.

З таким типом видань редакторів доводиться працювати довше і складніше, адже, щоб випустити його у світ, йому доведеться ґрунтовніше підійти, насамперед, до визначення споживачів подібної продукції, а потім – до концепції, оформлення та змісту видання.

Ексклюзивні видання мають як свої переваги, так і недоліки. Наприклад, позитивним є те, що вони: оригінальні в своєму роді, неповторні і виняткові; приносять чималий прибуток видавництву; безсумнівно привертають увагу читачів своїм зовнішнім виглядом.

До недоліків ексклюзивних видань можемо віднести: вони потребують складнішої і довшої редакторської роботи, ніж звичайні видання; їх ціна може сягати від кількох сот і до сотень тисяч гривень; вони малотиражні і придбати може не кожен; іноді для їх створення видавництву доводиться наймати спеціальних працівників.

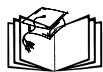
Отож, як бачимо, ексклюзивні видання мають як позитивні, так і негативні сторони. Та все ж попри всі матеріальні, технічні, часові та інші затрати на виготовлення такого видання, видавці відважуються на створення подібної продукції і цим самим привертають увагу громадськості передусім оригінальністю, незвичністю своєї ідеї.

Метою дослідження є з'ясувати особливості ексклюзивних видань, провести їх класифікацію, охарактеризувати роботу редактора з даним видом видань.

Щоб досягти поставленої мети, потрібно розв'язати такі завдання: виявити характерні особливості ексклюзивних видань; розробити власну класифікацію даного виду видань; розглянути обов'язки редактора при роботі з ексклюзивними виданнями.

Такий вид видань, як ексклюзивні, є малодослідженим і ті теоретичні відомості, які ми запропонуємо у статті, будуть цінними у видавничій справі.

Авторами попередніх досліджень з питань, які стосуються й нашої теми, є Микола Тимошик [4] та Юлія Паливода [3]. Це саме ті автори, які згадують у своїх дослідженнях ексклюзивні видання як вид видань, що формують редакційний портфель редакції. Дослідниця Світлана Гавенко [2] зосереджує свою увагу на оздобленні друкованої продукції.

Ексклюзивними є видання, за допомогою яких видавець хоче виділитися, привернути до себе увагу громадськості, передусім оригінальністю власної ідеї. Такі видання не мають великих накладів, розраховані на обмежене коло покупців. Це можуть бути книги з елементами тонкого гумору, сатири в назвах, незвичної книжкової форми, розміру, ваги тощо. З таким типом видань редакторів працювати доводиться довше і складніше, адже, щоб випустити його у світ, а це, своєю чергою, залежить від того, які пізнавальні, естетичні, бізнесові орієнтири видавець має на меті, йому доведеться ґрунтовніше підійти, насамперед, до визначення споживачів подібної продукції, а потім — до концепції, оформлення, змісту видання [2, 13].

Ми вважаємо, що наявність ексклюзивних видань у редакційному портфелі може бути зумовлена, передусім, чітким переконанням видавця в тому, що у нього вистачить креативу, натхнення, редакторських кадрів, коштів і, зрештою, найважливіше — здатності знайти ексклюзивному виданню його ексклюзивного читача.

Саме поняття «ексклюзивне видання» не обмежується якимись рамками, тому в розрізі цього терміну можна розглядати ще й ювілейні, експериментальні та подарункові видання.

На жаль, на сьогоднішній день ексклюзивні видання в теоретичному аспекті є малодослідженими. Вищезазначені дослідники видавничої справи у своїх роботах не торкалися питання класифікації цих видань, тому ми, аби допомогти в цьому плані, хочемо запропонувати розроблену нами *класифікацію*, яка максимально охоплює даний вид видавничої продукції.

Для початку варто виокремити види ексклюзивних видань за форматом, оскільки у світовій видавничій практиці налічується чимало видань як мініатюрних (Найменша із надрукованих книг має розміри 0,95 x 0,95 мм. 100 екземплярів «Дванадцяти часових знаків – китайський Зодіак», виготовила в жовтні 2000 р. друкарня «Топпан К°, Лтд.» під керівництвом Музею друку (Токіо, Японія). 16-сторінкова книга містить картинки із зображеннями 12 тварин китайського Зодіаку та їхні імена англійською мовою і японськими ієрогліфами), так і великоформатних (632-сторінкове видання Корану має розміри 2 x 1,5 м, вага – 800 кг, при його виготовленні використовувалися напівдорогоцінні камені, сусальне золото і срібло). Також є і ексклюзивні книги, які мають звичайні середньостатистичні формати: 60 x 90, 84 x 108, 70 x 100, 70 x 90, 60 x 84, 75 x 90, із часткою 1/16 або 1/32.

Отже, за форматом ексклюзивні видання поділимо на:

- малі;
- середні;
- великі.

Можемо поділити такий тип видань за матеріалом виготовлення: перш за все, це паперові книги, деякі книги роблять з тканини (наприклад, Інтернет-магазин «Немовлятко» пропонує дитячі книги з тканини; давні книги виготовляли з шовку), з дерева (найдавніша слов'янська пам'ятка – Велесова Книга), на глині (глиняні таблички Межиріччя та Близького Сходу; знаменитий Фестський диск), також використовуються такі матеріали як віск, кора дерев, шкіра, листи металу, скло тощо. Цей перелік не можна назвати вичерпним, адже кожен видавець може придумати свій матеріал і він може бути досить непередбачуваним. Таким чином за матеріалом виготовлення у нас вийдуть такі види книг:

- стандартні (книги з паперу);
- нестандартні (книги з дерева, скла, металу, глини і т.п.).

Також класифікувати можна ексклюзивні книги за способом друку. Наприклад, деякі креативні видавці обирають метод вишивання (Диплом I-го ступеня в номінації «Арт-книжка» в рамках національного конкурсу «Краща книга України – 2010» здобула книга «Арабески Миколи Хвильового» з вишитим текстом й ілюстрацією на обкладинці), до деяких книг застосовують методи різьблення, випалювання. Також окрім звичайного друку фарбою можуть використовувати друк золотом чи сріблом. Видавці-естети можуть викласти літери з маку, насіння, різноманітних круп та інших подібних предметів. Отже, за способом друку поділимо книги на:

- друковані фарбою;
- друковані іншими способами (нитками, золотом і сріблом, різьблені, випалені тощо).

Ще однією ознакою, за якою можна класифікувати як звичайні, так і ексклюзивні видання, є форма книги, яка постійно змінювалася залежно від досягнутого рівня матеріальної й духовної культури. «Перші книги дійшли до нас у вигляді чи то різноманітних малюнків на кам'яних стінах печер, чи то помережених витіюватими позначками глиняних виробів, чи то в грубих шкіряних або витончених шовкових сувоях, чи зв'язаними шкіряними нитками сторінок-дощечок з бамбуку, сосни чи берестової кори. Відомі також книги, виготовлені з пальмових листків, скріплених у вигляді віяла, писані на тонких пластинках і бронзи, свинцю, міді.

З перелічених вище форм попередників сучасної книги не всі витримали перевірку часом. Скажімо, сторінки, висічені на кам'яних брилах чи в печерах, виявилися незручними в користуванні – їх не можна було перенести до спеціальних сховищ чи передавати на певні відстані іншим. Оскільки для книги головне

зручність і простота не лише у виготовленні, а й у користуванні, то найбільше цим вимогам відповідали дві форми книги – сувої та кодекси» [4, 24]. Отож, за формою, ми поділимо ексклюзивні книги на:

- сувої;
- кодекси.

Також хотілося б виокремити види ексклюзивних видань за тривалістю написання. Наприклад, кілька років тому німецький благодійний фонд «Читання» з нагоди Всесвітнього дня книги оголосив в Майнці конкурс на найшвидше в світі написання книги. В конкурсі взяли участь одночасно 40 письменників. Книга обсягом понад сто сторінок писалася протягом лише двох годин. Того ж дня твір було віддруковано в Кельнській друкарні накладом одна тисяча примірників й відправлено для продажу в найбільші міста країни. Надвечір книгу вже купували в Берліні, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні [3, 92]. Також існує і протилежний приклад – книга «Доля селяка», автор якої Михайло Макарук. Почав він писати її ще в 1939 році, а закінчив аж через шість десятків років, і презентація видання відбувалася, на жаль, уже без його участі [5]. Таким чином, за тривалістю написання ексклюзивні видання можна поділити на:

- книги, що писалися за короткий термін;
- книги, що писалися кілька років;
- книги, що писалися десятки років.

Ще один критерій, за яким можна класифікувати ексклюзивні видання – це тиражність, адже є книги, які видані лише в одному екземплярі, а є й такі, що мають тираж у кілька тисяч. Наприклад, до дня народження співачки Тіни Кароль її вірні шанувальники – Фан-клуб Тіни Кароль – підніс справжню книгу про неї саму. До неї увійшли безліч фотографій артистки з шанувальниками, вірші, пісні, і навіть поеми, присвячені улюбленій зірці. Книга готувалася більше трьох місяців і була видана одним екземпляром [1]. Також є в Україні людина, на ім'я Наталя Шостак. Ще з дитинства вона полубляла вирізати з газет всілякі цікавинки, і зараз, будучи вже дорослою, вирішила уніфікувати зібрані матеріали за тематикою і методом наклеювання вирізок на папір створити видання, тираж якого – один примірник [6]. Є видання, які мали тираж у кілька тисяч, але в зв'язку з випробуванням часом зараз існують лише в одному примірнику. Наприклад, таким виданням є «Буквар» Івана Федорова, який був спочатку в 2000 примірниках, а зараз лише в одному. Загалом, книги, які або були видані, або дійшли до нашого часу лише в одному екземплярі є дуже цінними, і привертають увагу багатьох видавців, колекціонерів і людей, які знаються на видавничій справі.

Отже за тиражністю книги поділимо на такі:

- що вийшли одним примірником;
- що вийшли кількома примірниками, але зараз існує лише один;
- що вийшли чималим тиражем.

Ця класифікація не є вичерпною, адже існує дуже багато критеріїв для поділу ексклюзивних видань на підвиди за будь-якою характерною їм ознакою.

Редакторське опрацювання ексклюзивного видання. Приступаючи до редагування ексклюзивного видання, редакторів, перш за все, потрібно визначитися з яким саме видавничим продуктом він має справу, адже видання такого типу досить різноманітні за своєю тематикою, матеріальною конструкцією, формою, цільовим призначенням, характером інформації, адресністю читача тощо. Це дає змогу з'ясувати специфічні характеристики, які властиві тому чи іншому виданню найперше з точки зору методики редакторської підготовки.

В одному плані робота редактора над ексклюзивним виданням не є складною, оскільки такий вид видань не має чітких вимог до оформлення, головне – неповторність, естетичність, творча фантазія. А в іншому – аби видання було дійсно ексклюзивним, редакторів потрібно віднайти несподівані рішення, щось особливе для виходу в світ такої продукції.

Для роботи з ексклюзивними виданнями потрібен редактор-універсал, адже всі ці видання такі різноманітні: одні випалюють на металі, інші – вишкрябують на рисовому зернятку, ще інші – виготовляють із суконь. Але це просто не реально знати все. Тому для цього він повинен залучити для редакторського опрацювання спеціальну людину, яка знається на цьому і бажано на видавничій справі.

Таким чином, можемо сказати, що попри те, що ексклюзивне видання можна вважати незвичайним видавничим продуктом, але редактор все ж таки має над ним попрацювати.

На рахунок перспективи можемо сказати наступне – ексклюзивні видання є малодослідженими, тому в плані їх вивчення можна працювати і працювати. Ексклюзивні видання є унікальними, різноманітними, тому ракурси, з яких ці видання можна розглядати також різні. Це можуть бути і зовнішні характеристики, і конструкція, дослідження, які стосуються умов існування ексклюзивної книги сьогодні, нестандартні рішення в оформленні таких книг тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. На день народження чоловік подарував Тіні Кароль Жако. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/glamur/svitska-hronika/na-den-narodzhennya-cholovik-podaruvav-tini-karol-zhako.html>
2. Оздоблення друкованої продукції: технологія, устаткування, матеріали: [Текст] : навч. посіб. / С. Гавенко, Е. Лазаренко, Б. Мамут. – Київ-Львів. : Університет «Україна», УАД, 2003. — 180 с.
3. Паливода Ю. Сутність і способи діяльності редактора щодо формування видавничого портфеля [Текст] / Ю. Паливода // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 1. – С. 13-16.
4. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця [Текст] : практичний посібник. – 2-ге вид., стереотипне / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 560 с.
5. Тимошик М. С. Історія видавничої справи [Текст] : підручник. – 2-ге вид., виправл. / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2007. – 496 с.
6. Цимбалюк Є. Політв'язень писав книгу понад шість десятиліть [Електронний ресурс] / Є. Цимбалюк. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2012/02/27/>
7. Шостак Н. Тираж – один примірник [Електронний ресурс] / Н. Шостак. – Режим доступу : http://www.library.te.ua/library_content/articles/vg22.08.07.pdf

Ірина ПАНФІЛОВА

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. пед. наук доцент кафедри англійської філології Стрельченко Л.В.

Об'єктивне прискорення науково-технічного й соціального прогресу, кризові економічні, екологічні, демографічні, політичні та інші явища, що виникли у сучасному світі, неминуче позначаються на системі освіти, загострюють протиріччя й труднощі формування молодого покоління. Традиційні педагогічні засоби виховання, змісту й організації навчально-виховного процесу все частіше не спрацьовують. Через невідповідність темпів і характеру соціальних та педагогічних процесів виникає потреба в наявності спеціалістів, які володіють іноземними мовами. Мова йде про формування комунікативної компетенції, тобто здатності та готовності здійснювати безпосереднє іншомовне спілкування. Основу комунікативної компетенції становлять комунікативні вміння, одним із засобів розвитку яких є діалогічне мовлення.

Система навчання діалогу має передбачати оволодіння діяльністю промовою не як закріпленої схемою застиглих реплік або суворо відібраних набором правил діалогу, а як живої, активної, мовномисленнєвої діяльності, повністю орієнтованої на особистість співрозмовника і спонукає учнів до розв'язання проблемних завдань, висновків, резюмування і тощо.

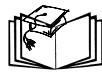
Метою статті є характеристика інноваційних технологій навчання англійської мовленнєвої компетенції учнів основної школи, їх місце і роль в сучасній школі.

Перш ніж розглянути сутнісні ознаки інноваційних педагогічних технологій, уточнимо ключові поняття «інновація» та «педагогічна технологія».

Слово інновація в перекладі з латини означає оновлення, зміну, введення нового. У педагогічній інтерпретації інновація означає нововведення, що поліпшує хід і результати навчально-виховного процесу. Дослідники проблем педагогічної інноватики (О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс та ін.) намагаються співвіднести поняття нового у педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове.

Актуальність використання інноваційних технологій навчання в процесі викладання іноземної мови обумовлена підвищенням рівня освіти учнів, оскільки вдосконалення змісту знань студентів в умовах освітньої системи посідає важливе місце в інтенсифікації навчально-виховного процесу. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить, що питання використання й вдосконалення інноваційних технологій навчання в процесі викладання іноземної мови є актуальною проблемою, оскільки якісна освіта є дієвим чинником інтелектуального й духовного потенціалу нації, підвищення якості підготовки фахівців і забезпечення конкурентоспроможності випускників вузів як на вітчизняному, так і на європейському ринках праці.

Від сучасного загальноосвітнього навчального закладу вимагається запровадження нових підходів до навчання, що забезпечують розвиток комунікативних, творчих компетенцій та стимулюють потребу учнів у навчанні на основі змісту та форм організації навчального процесу [5]. Метою навчання іноземної мови основної школи є формування в учнів професійної комунікативної компетенції шляхом розвитку та вдосконалення усіх видів мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, письма та аудіювання.

Вимоги часу й розпочата радикальна реформа системи освіти в Україні орієнтують нинішніх і майбутніх вчителів та викладачів на відмову від авторитарного стилю навчання на користь гуманістичного підходу, на застосування методів, які сприяють розвитку творчих засад особистості з урахуванням індивідуальних особливостей учасників навчального процесу й спілкування [5].

Формується характерна тенденція до посилення комунікативної спрямованості навчального процесу, його наближення до реального процесу спілкування. Отже, методичним змістом сучасного уроку іноземної мови має бути комунікативність.

У процесі навчання за комунікативним методом учні набувають здатності користуватись мовою залежно від конкретної ситуації. Вони навчаються спілкування у процесі самої комунікації. Відповідно усі вправи та завдання повинні бути комунікативно виправданими дефіцитом інформації, вибором та реакцією. Найважливішою характеристикою комунікативного підходу є використання автентичних матеріалів, тобто таких, які реально використовуються носіями мови. Мовленнєва взаємодія учнів інколи, хоч і далеко не завжди, проходить за співучастю викладача в найрізноманітніших формах: парах, тріадах, невеликих групах, з усією групою [3]. З самого початку учні оволодівають усіма чотирма видами мовленнєвої діяльності на понадфразовому й текстовому рівнях при обмеженому використанні рідної мови. Об'єктом оцінки є не тільки правильність, але й швидкість усного мовлення та читання.

Для досягнення комунікативної компетенції – комунікативних вмінь, сформованих на основі мовних знань, навичок і вмінь – викладач іноземної мови використовує новітні методи навчання, що поєднують комунікативні та пізнавальні цілі [2]. Інноваційні методи навчання іноземних мов, які базуються на гуманістичному підході, спрямовані на розвиток і самовдосконалення особистості, на розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, створюють передумови для ефективного поліпшення навчального процесу в основній школі. Основними принципами сучасних методів є рух від цілого до окремого, орієнтація занять на учня (learner-centered lessons), цілеспрямованість та змістовність занять, їх спрямованість на досягнення соціальної взаємодії при наявності віри у викладача в успіх своїх учнів, інтеграція мови та засвоєння її за допомогою знань з інших галузей наук. Існують різні варіанти цього напрямку в сучасній методиці, які мають різні назви – “Whole Language Content Approach”, “Cognitive Approach”, “Content-Based ESL Program”, “Cognitive Academic Language Approach”, “Co-operative Learning”, “Interactive training” [7].

Інтерактивний метод надає можливість вирішити комунікативно – пізнавальні задачі засобами іншомовного спілкування. Категорію «інтерактивне навчання» можна визначити як: а) взаємодію вчителя й учня в процесі спілкування; б) навчання з метою вирішення лінгвістичних і комунікативних завдань. Інтерактивна діяльність включає організацію і розвиток діалогічного мовлення, спрямованих на взаєморозуміння, взаємодію, вирішення проблем, важливих для кожного із учасників навчального процесу [6].

В системі інтерактивного навчання виділяють такі основні принципи методики співробітництва:

1) позитивна взаємозалежність : група досягає успіху за умови гарного виконання завдань кожним студентом;

2) індивідуальна відповідальність : працюючи в групі, кожен студент виконує своє завдання, відмінне від інших;

3) однакова участь : кожному студенту надається однаковий за обсягом час для ведення бесіди або завершення завдання;

4) одночасна взаємодія : коли всі студенти залучені до роботи [8].

В процесі спілкування студенти навчаються:

- вирішувати складні задачі на основі аналізу обставин і відповідної інформації;
- висловлювати альтернативні думки;
- приймати виважені рішення;
- спілкування з різними людьми;
- брати участь у дискусіях.

Сучасна комунікативна методика пропонує широке впровадження в навчальний процес активних нестандартних методів і форм роботи для кращого свідомого засвоєння матеріалу. У практиці виявили досить високу ефективність такі форми роботи: як індивідуальна, парна, групова і робота в команді.

Найбільш відомі форми парної і групової роботи:

- внутрішні (зовнішні) кола (inside/outside circles);
- мозковий шторм (brain storm);
- читання зигзагом (jigsaw reading);
- обмін думками (think-pair-share);
- парні інтерв'ю (pair-interviews) та інші [3].

Наприклад, читання зигзагом означає такий вид діяльності, що включає поділ тексту на частини або використання різних текстів за тією ж тематикою. Уривки тексту роздають студентам для читання з

подальшим обговоренням з метою виявлення змісту всього тексту або висловлювання різних точок зору щодо прочитаного.

Слід зазначити, що всі вище згадані форми інтерактивного навчання ефективні в тому випадку, якщо поставлена проблема попередньо обговорювалась на заняттях і учні мають певний досвід і думки, набуті раніше в процесі навчання.

Викладач також має враховувати той факт, що теми для обговорення не повинні мати обмежений характер. Однією з особливостей інтерактивних форм навчання є те, що вони мотивують учня не лише висловлювати власну точку зору, але й змінювати її під аргументованим впливом партнерів у процесі спілкування [1].

Серед визначених переваг інтерактивного навчання слід виділити такі:

- 1) встановлення дружньої атмосфери й взаємозв'язків між учасниками спілкування;
- 2) учні мають можливість бути більш незалежними й впевненими в собі;
- 3) викладач заохочує учнів до співпраці, підбадьорює їх, вони не бояться робити помилки;
- 4) студенти отримують можливість подолати страх перед мовним бар'єром;
- 5) викладач не домінує;
- 6) кожен учень залучений до роботи; має певне завдання;
- 7) слабкі учні можуть отримати допомогу від більш сильних;
- 8) учні можуть використовувати свої знання й досвід, набутий раніше [6].

Таким чином, новітні методи навчання іноземних мов сприяють одноразовому вирішенню проблем комунікативного, пізнавального та виховного характеру: розвивати уміння й навички спілкування, встановити емоційний контакт із учнями, навчити їх працювати в команді, зважати на думки і висловлювання інших.

Як показує попередній досвід, використання зазначених методів навчання знімає нервову напругу учнів, змінює форми діяльності, привертає увагу до основних питань уроку [1].

Отже, вивчення й застосування на практиці інноваційних методологічних підходів надають можливість викладачам іноземної мови впровадити та удосконалити нові методи роботи, підвищити ефективність навчального процесу й рівень знань учнів.

Нове бачення освіти має на меті створення мотиваційного середовища для учнів у процесі вивчення іноземних мов. Принцип функціонального підходу у процесі вивчення іноземних мов є основним. У цьому підході комунікативність, як основна функція мови, більш повно виконується, як в лінгвістичному, так і в концептуально-тематичному спрямуванні. Зростаюче значення культурних обмінів, інтеграція в Європу, доручення до світових цінностей, процес глобалізації збільшили можливості контактів з носіями мови [2]. Отже, вивчення іноземної мови в основній школі набуває практичного значення, а комунікативна функція мови відіграє головну роль в процесі вираження почуттів, суджень та засвоєнні інформації, знань, що подаються в будь-якій формі.

При використанні мови домінує одна мета: отримати інформацію, запросити інформацію, спонукати до дії, виразити почуття і т.д. Така матеріалізація актів комунікації може набирати різноманітних форм вираження, від найпростіших до найскладніших.

Аналіз практики викладання англійської мови в загальноосвітньому навчальному закладі показав, що підручники та методичні розробки, які використовуються в процесі навчання, ще недостатньо мірою враховують роль і значення мотиваційної сфери учнів, динаміку змістовних мотивів учіння в процесі навчання, міру та характер взаємозв'язку мотиваційної готовності до засвоєння знань, до оволодіння способами такого засвоєння з конкретними методичними прийомами [3].

Специфічними спонуканами вивчення англійської мови є комунікативні мотиви. Найважливішою умовою їх формування та розвитку є надання комунікативного характеру всьому курсу викладання англійської мови в основній школі [3].

Новаторський статус учителя іноземної мови в системі нормативно-розвиваючого навчання, а саме активного регулятора процесу викладання, надає йому свободу дій в методико-дидактичній діяльності та у всіх його ініціативах. Навколо особистості учня зосереджуються всі дидактичні ініціативи. Демократизація двобічних відносин «учень-вчитель» має на меті не тільки свободу рішень з боку учнів, а й відповідальність з боку вчителя в процесі перевірки набутих учнем знань. Вчитель повинен створити учням мотиваційне середовище, адекватне для вивчення іноземних мов.

Таким чином, одним з найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації вищої освіти України є забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Розв'язання цього завдання можливе за умови зміни педагогічних методик та впровадження інноваційних технологій навчання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гейхман Людмила Кимовна. Искусство быть и общаться с Другим (Интерактивное обучение) / Людмила Кимовна Гейхман. – Пермь: Центр развития образования, 2001. – 198с.
2. Крючков Г. Болонський процес як гармонізація Європейської системи вищої освіти / Г. Крючков // Іноземні мови в навчальних закладах. – Педагогічна преса, 2004. - с. 6 – 9.
3. Коваленко О. Концептуальні зміни у викладанні іноземних мов у контексті трансформації іншомовної освіти / О. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – Педагогічна преса, 2003. - с. 20 – 24.
4. Полат Евгения Сименовна. Теоретические основы составления и использования системы средств обучения иностранному языку для средней общеобразовательной школы. Автореф. докт. Диссертация / Евгения Сименовна Полат. - М., 1989.
5. Пометун О.І., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К., 2002.
6. Пометун О. І., Пироженко Л.В. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. — К.: Видавництво А. С. – К., 2004. – 192с.
7. Stern, H.H. (1983). Fundamental Concepts of Language Teaching. - Oxford: Oxford University Press.
8. Celce – Murcia, H., ed (1991). Teaching English as a Second or Foreign Language. Heinle L Heinle Publishers. Boston, Massachusetts.

Галина Петрук

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДІМЕННИКОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ СУФІКСАМИ -Н-, -ОВ-/ЕВ-(-ЄВ-) В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА БОРИСА ГРІНЧЕНКА)

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент О. П. Білих

Метою пропонованої статті є з'ясувати особливості словотвірної структури та семантики відіменникових прикметників із суфіксами -н-, -ов-/ев- (-єв-) в українській літературній мові поч. ХХ ст. Сформульована мета передбачає виконання таких конкретних завдань: 1) встановити рівень продуктивності зазначених суфіксів у зібраному матеріалі; 2) охарактеризувати особливості словотвірної семантики розглянутих прикметників із суфіксами -н-, -ов-/ев- (-єв-); 3) виявити морфологічні умови творення проаналізованих похідних.

Актуальність такого дослідження зумовлена необхідністю детального вивчення історії функціонування прикметникових суфіксів -н-, -ов-/ев- (-єв-), без чого неможливе створення повної картини розвитку словотвірної системи української мови.

Матеріалом роботи послужили відіменникові прикметники із словника Бориса Грінченка. Усього проаналізовано 758 слів.

Словотвірний тип із суфіксом -н-. Цей словотвірний тип, за спостереженнями дослідників, здавна був продуктивним у всіх слов'янських мовах [6, 145]. Одним із найбільш продуктивних він є і в розглянутому нами матеріалі. За його допомогою утворено 382 похідних, що становить 21,3 % від усієї кількості зафіксованих у словнику відіменникових суфіксальних прикметників. Похідні аналізованого типу об'єднуються загальним словотвірним значенням “ознака, яка має відношення до названого твірним словом”. Переважна більшість із них є відносними прикметниками, зрідка трапляються якісні. Твірними для цих похідних виступають іменники як з абстрактним, так і з конкретним значенням, в основному назви неістот.

Розглянуті відіменникові прикметники із суфіксом -н- залежно від семантичних особливостей діляться на три підтипи із такими словотвірними значеннями: “який характеризується наявністю того, що назване твірним словом”, “який характерний для того, що назване твірним словом”, “який викликає те, що назване твірним словом”. Представлена також невелика група похідних, які об'єднуються лише загальним значенням типу.

Найбільш поширеним є словотвірний підтип із значенням “який характеризується наявністю того, що назване твірним словом” (167 прикметників, або 50,3 % похідних аналізованого типу). Твірними для слів цього підтипу слугували іменники переважно з конкретними та (рідше) з абстрактними значеннями. Якщо твірні були назвами матеріалів, речовин чи продуктів харчування, то похідні виражали значення “який має у своєму складі те або виготовлений із того, що назване твірним словом”: *ячмінний* (4, 546)¹, *чавунний* (4, 442), *цибульний* (4, 428), *рибний* (4, 15), *жемчужний* (1, 478), *м'ясний* (2, 459), *м'ятний* (2, 459), *свинний* (4, 106), *сахарний* (4, 103), *плоскінний* (3, 197), *кирпичний* (2, 239), *єдвабний* (1, 466), *жирний* (1, 485). Крім того, серед похідних цього підтипу можна виділити підгрупу із значенням “схильний до того, що назване твірним словом”. Твірними тут частіше виступають іменники з абстрактними значеннями: *уважний* (4, 309), *бешкетний* (1, 54), *гамірний* (1, 270), *дотепний* (1, 433), *забобонний* (2, 7). Інші похідні підтипу

¹ Цифри в дужках позначають том словника та сторінку, звідки виписане слово.

характеризуються лише загальним значенням “який характеризується наявністю того, що назване твірним словом”: *кудерний* (2, 318), *простірний* (3, 482), *вільний* (1, 238), *запахний* (2, 77), *освічений* (3, 65), *свободний* (4, 110), *пітний* (3, 188).

Також достатньо великою кількістю утворень (134 слова, або 40,3 % похідних аналізованого типу) представлений словотвірний підтип із значенням “який характерний для того, що назване твірним словом”. Твірними для похідних цієї групи частіше виступають конкретні іменники, хоча зафіксовані похідні, співвідносні з абстрактними. Зрідка серед твірних цього підтипу трапляються власні назви та назви істот: *великодній* (1, 132) (від *Великдень*), *русальний* (4, 88) (від *русалка*), *сусідній* (4, 231) (від *сусід*). Хоча переважно похідні аналізованого підтипу співвідносні з конкретними іменниками – назвами неістот. Залежно від семантичних особливостей тут також можна виділити підгрупи. Так, достатньо виразну підгрупу становлять похідні із значенням: “який призначений для того, що назване твірним словом”. Твірними тут виступають назви установ, місць, обрядів, виробів: *шкільний* (4, 501), *церковний* (4, 427), *шлюбний* (*шлюбна сукня*) (4, 504), *базарний* (1, 19), *дзигарний* (1, 379), *віконний* (1, 237). Якщо твірні називають часові відрізки, похідні виражають значення “який відбувається в час, названий твірним словом”: *осінній* (3, 67), *обідній* (3, 10), *денний* (1, 367), *вечірній* (1, 144), *зімний* (2, 153), *північний* (полуночний, *північна доба*) (3, 157), *жнивний* (1, 488).

Найменшим за продуктивністю (8 слів, або 2,4 % похідних аналізованого типу) є словотвірний підтип зі значенням “який викликає те, що назване твірним словом”. Твірними для похідних цього підтипу виступають переважно абстрактні іменники: *жахний* (1, 476), *досадний* (1, 427), *збитний* (2, 123), *похмельний* (3, 387), *вигідний* (1, 152), *ганібний* (1, 271), *відворотний* (1, 208).

Порівняно невелика кількість відіменникових прикметників із суфіксом *-н-* (23 слова, або 7 % похідних аналізованого типу) об'єднані лише загальним словотвірним значенням “ознака, яка має відношення до названого твірним словом”: *паскудний* (3, 100), *казусний* (2, 208), *калагурний* (2, 209), *ідеальний* (2, 196), *дозвільний* (1, 410), *крайній* (2, 298), *звичний* (2, 131).

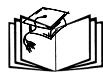
Творення проаналізованих прикметників у більшості випадків відбувається без морфонологічних змін: *гримний* (1, 327) (від *грим*), *простірний* (3, 482) (від *простір*), *гарматний* (1, 274) (від *гармата*), *доступний* (1, 432) (від *доступ*), *свободний* (4, 110) (від *свобода*), *пітний* (3, 188) (від *піт*). Крім того, серед проаналізованих прикметників спостерігаємо чергування *з/ж*: *бражний* (1, 91), *бережний* (1, 51), *катержний* (4, 225), *уважений* (4, 309), *жемчужний* (1, 478); *к/ч*: *бічний* (1, 70), *кулачний* (2, 322), *ручний* (4, 90), *річний* (4, 25), *зірочний* (2, 154), *рундучний* (4, 88); *х/ш*: *запахний* (2, 77), *грішний* (1, 328); *ц'/ч*: *гірничний* (1, 286), *криничний* (2, 307); *т/ч*: *архімандричний* (1, 10); *л/л'*: *костьольний* (2, 292), *могильний* (2, 438), *скальний* (4, 131), *снеральний* (1, 468), *ідеальний* (2, 196), *дозвільний* (1, 410), *джерельний* (1, 375); *н'/н*: *курінний* (2, 329); *т'/т*: *блакитний* (1, 72).

До похідних аналізованого словотвірного типу примикають утворення з формантами *-ичн-*, *-альн-* (*-яльн-*), *-ельн-*, *-івн-* (*-ивн-*), *-аин-*, *-еин-*, *-іин-*, *-овн-*. Серед дослідників немає єдиної думки щодо природи цих одиниць. Одні вважають їх похідними від *-н-* суфіксами [6, 123], інші пропонують розглядати їх як варіанти суфікса *-н-* [4, 148]. Ще інші дослідники утворення *-ичн-*, *-альн-* (*-яльн-*), *-ельн-*, *-івн-* (*-ивн-*), *-овн-*, *-еин-* і под. вважають комбінаціями суфікса *-н-* з інтерфіксами [3, 193]. У розглянутому нами матеріалі похідні з наведеними формантами семантично не відрізняються від прикметників із суфіксом *-н-*, тому ми вважаємо їх такими, що утворені за допомогою суфікса *-н-* та інтерфіксів. Найбільш поширеним із них є формант *-ичн-*. Похідні з ним співвідносяться з іменниками іншомовного походження переважно на *-ія* і характеризуються частіше загальним значенням типу: *історичний* (1, 284), *філософичний* (4, 376), *астрономічний* (1, 11), *економічний* (від *економія*) (1, 464), *етнографічний* (1, 465), *магічний* (2, 395), *поетичний* (від *поезія*) (3, 248).

Інші форманти, *-альн-* (*-яльн-*), *-ельн-*, *-івн-* (*-ивн-*), *-аин-*, *-еин-*, *-іин-*, *-овн-*, представлені кожен лише кількома похідними: *театральний* (4, 252), *триумфальний* (4, 284), *єпархіяльний* (1, 468); *днешній* (1, 394), *іванішній* (*относящийся ко дню св. Івана*) (2, 195), *домашній* (1, 418), *сінешній* (4, 127), *дзерівний* (від *дзер* – молочна сироватка) (1, 378); *газдівний* (1, 345), *гвалтівний* (від *гвалт* – крик, шум) (1, 347), *грунтовний* (1, 351), *гріховний* (1, 351), *духовний* (1, 459), *смертельний* (4, 156).

У подальшому розвитку української мови словотвірний тип відіменникових прикметників із суфіксом *-н-* зберіг, за спостереженнями дослідників, свою продуктивність [1, 209] і на сучасному етапі розвитку продовжує перебувати серед найбільш активних. За його допомогою утворюються прикметники із таким же широким колом словотвірних значень [6, 155].

Словотвірний тип з суфіксом -ов-/-ев- (-єв-). Суфікс *-ов-/-ев- (-єв-)* був досить поширеним у слов'янських мовах. Цей суфікс походить від старовинного суфікса присвійних прикметників *-ов-*, який вживався в давнину також і для творення деяких відносних прикметників із значенням відношення до матеріалу [1, 210]. Одним із найбільш продуктивних словотвірний тип із суфіксом *-ов-*, *-ев-* (*-єв-*) є і в розглянутому матеріалі, за його допомогою утворено 376 похідних, що становить 20 % усіх відіменникових суфіксальних прикметників, зафіксованих у словнику. Похідні цього типу, як і попереднього, об'єднуються

загальним словотвірним значенням “ознака за відношенням до того, що назване твірним словом”. У переважній більшості випадків вони є відносними прикметниками, співвідносними з конкретними іменниками, серед яких, на відміну від попереднього типу, представлені й назви істот.

Серед похідних аналізованого словотвірного типу відповідно до особливостей семантики також можна виділити словотвірні підтипи із значеннями: “який характеризується наявністю того, що назване твірним словом”, “який характерний для того, що назване твірним словом”, “який схожий на те, що назване твірним словом”, “який має колір того, що назване твірним словом”, а також є прикметники, які об’єднуються лише загальним словотвірним значенням.

Найбільш продуктивним серед розглянутих відіменникових прикметників із суфіксом *-ов-, -ев- (-єв-)* є підтип із значенням “який характеризується наявністю того, що назване твірним словом». Він представлений 159 словами, що становить 42,3 % похідних аналізованого типу. Твірними тут виступають конкретні іменники – назви неістот. Значна частина похідних цього підтипу характеризується вужчим значенням “який містить у своєму складі те або зроблений із того, що назване твірним словом”. Твірними для них виступають назви речовин, матеріалів, продуктів, рослин: *хмаровий* (4, 405), *тютюновий* (4, 426), *шпигиновий* (4, 496), *шовковий* (4, 507), *кленовий* (2, 250), *пуховий* (3, 503), *крицевий* (2, 308), *морелевий* (2, 445), *мигдалевий* (2, 422), *маковий* (2, 399), *книжковий* (2, 257), *огірковий* (3, 35), *пісковий* (3, 187), *восковий* (1, 257), *волосовий* (1, 251), *виноградовий* (1, 173), *валовий* (из валу) (1, 124), *діамантовий* (1, 386), *димковий* (1, 384), *габелковий* (1, 262), *грушевий* (1, 333).

Також достатньо поширеним є підтип із значенням “який характерний для того, що назване твірним словом” (124 слова, або 33 % похідних аналізованого типу). Твірними для похідних цієї групи частіше виступають іменники з конкретним значенням, хоча й трапляються похідні, співвідносні з абстрактними. Іменники, від яких утворені прикметники цього типу, є переважно назвами неістот: *грядовий* (1, 334), *кораблевий* (2, 282), *ранговий* (4, 5), *причілковий* (3, 452), *острішковий* (3, 72), *науковий* (2, 530). Залежно від семантичних особливостей похідних тут також можна виділити вужчі підгрупи із значеннями: “який призначений для того, що назване твірним словом”: *бочковий* (1, 90), *бутельковий* (1, 116), *виновий* (*виновий льох*) (1, 173), *гробовий* (1, 329), *горшковий* (1, 316), *плуговий* (3, 198), *овоцевий* (3, 34) (*овоцевий склад*); “який характерний для того часу або місця, що назване твірним словом”: *сутковий* (4, 232), *травневий* (4, 278), *ранковий* (4, 5), *понеділковий* (3, 310), *майовий* (2, 398), *зімовий* (2, 153), *жовтневий* (1, 489), *вечеровий* (1, 143), *степовий* (4, 202), *річковий* (4, 25), *гаєвий* (1, 264), *лісовий* (2, 370), *долиновий* (1, 417).

Інші словотвірні підтипи представлені кожен порівняно невеликою кількістю похідних. Так підтип із значенням “який схожий на те, що назване твірним словом” нараховує всього 9 слів (2,4 % похідних аналізованого типу). Твірними тут виступають іменники з конкретним значенням, назви неістот: *бобовий* (1, 78), *коловий* (2, 270), *альтовий* (1, 6), *дрібковий* (1, 443), *серпанковий* (4, 116), *горошковий* (1, 316), *квадратовий* (2, 229).

Ще меншою кількістю утворень представлений підтип із значенням “який має колір того, що назване твірним словом” (7 слів, або 1,9 % похідних аналізованого типу): *шарлатовий* (4, 486), *гурочковий* (огірковий колір) (1, 341), *мармуровий* (2, 406), *гранатовий* (1, 350), *буриштиновий* (1, 115), *бузковий* (1, 107).

Крім того, значна кількість похідних аналізованого типу (70 слів, або 18,7 % похідних аналізованого типу) об’єднані лише загальним словотвірним значенням: *кінцевий* (2, 245), *реєстровий* (4, 11), *рахунковий* (4, 7), *початковий* (3, 391), *обов’язковий* (3, 21), *муштровий* (2, 457), *місцевий* (2, 433).

Творення проаналізованих прикметників у більшості випадків відбувається без морфологічних змін: *казковий* (2, 208) (від *казка*), *грудовий* (1, 332) (від *груда*), *грошовий* (1, 331) (від *гроші*), *гасловий* (1, 276) (від *гасло*), *гамановий* (1, 269) (від *гаман*), *вітровий* (1, 242) (від *вітер*), *відерковий* (1, 212) (від *відерко*), *частковий* (4, 446) (від *частка*). Зафіксовані також чергування: *ц’/ч*: *каганцевий* (2, 206), *крицевий* (2, 308); *н’/н*: *яблуневий* (4, 534), *огневий* (3, 36); *л’/л*: *кришталевий* (2, 308), *морелевий* (2, 445); *д’/д*: *жолудовий* (1, 490).

У подальшому розвитку української мови словотвірний тип відіменникових прикметників із суфіксом *-ов-/ев- (-єв-)* зберіг свою продуктивність [1, 210] і зараз продовжує перебувати одним із найбільш продуктивних при творенні відіменникових прикметників.

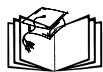
Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки.

1. Словотвірні типи відіменникових прикметників із суфіксами *-н-, -ов-/ев- (-єв-)* на початку ХХ ст. характеризувалися високим рівнем продуктивності.

2. За допомогою проаналізованих словотвірних типів утворювалися похідні з доволі різноманітними словотвірними значеннями, що було однією із причин їхньої продуктивності.

3. Морфотактичні характеристики суфіксів *-н-, -ов-/ев- (-єв-)* дозволяли сполучатись їм із широким колом основ, що також забезпечувало високу продуктивність.

4. У сучасній українській мові проаналізовані суфікси зберегли рівень своєї продуктивності і є достатньо активними засобами творення відіменникових прикметників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. — Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. — 416 с.
2. Грамматика русского языка: в 2-х т. Том I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология / Под ред. Н. Ю. Шведова. — М. : Издательство «Наука», 1980. — 789 с.
3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : Навч. посібник / В. О. Горпинич. — К. : Вища шк., 1999. — 207 с.
4. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. — К., 1972.
5. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. — Ч. I. — К., 1972. — 424 с.
6. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. — К. : Наук. думка, 1979. — 406 с.
7. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2-х т. — М. : Русский язык, 1985. — Т. 1 — 854 с., Т. 2 — 885 с.

Віра ПЛАХОТНИК

**«ЖІНКА – ЦЕ ДРАБИНА, ЗА ДОПОМОГОЮ ЯКОЇ ЧОЛОВІК СПУСКАЄТЬСЯ
ДО ПЕКЛА» (ЗА ТВОРАМИ В.ДАНИЛЕНКА «КАПЕЛЮХ СІКОРСЬКОГО» ТА «КОХАННЯ
В СТИЛІ БАРОКО»)**

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. н., О.О.Гольник

В останній десятиліття в українському літературознавстві стали говорити про регіоналізацію вітчизняного літературного простору, одним із проявів якої стала поява феномену івано-франківської та житомирської прозових шкіл. Таку класифікацію запропонував В.Даниленко у передмові до антології «Вечеря на дванадцять персон». Проте більшість літературознавців заперечує існування житомирської школи, оскільки в неї відсутні естетичні засади. Але на доказ її функціонування через десять років після «Вечері...» у Житомирі з'явилася наступна антологія Григорія Цимбалюка «Житомирський феномен», яка засвідчувала, що «житомирська прозова школа живе та збагачується новими художніми творами, що вона розростається, маніфестує своє літературне кредо, має резонанс і, головне, вже осмислюється у літературній критиці...» [1,с.38]. Житомирська школа має свої естетичні засади. Вона тяжіє «до класичних традицій, які по-своєму трансформував, інтерпретував і популяризував Борис Тен, по суті своїй – модерніст 20-х, котрий під впливом Зерова і Рильського перейшов на неокласичні позиції...» [1,с.38]. Отож має сенс шукати витоки інтелектуальної прози Валерія Шевчука, синтетичної прози Євгена Пашковського, психологічного письма Володимира Даниленка саме з творчих засад Бориса Тена.

Ми не даремно згадали про Житомирську школу, адже далі мова йтиме про її представника – Володимира Даниленка та його твори.

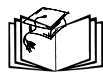
Володимир Даниленко – прозаїк, літературний критик, літературознавець, есеїст, член Національної спілки письменників України. Його твори перекладені і надруковані німецькою мовою. Проза Даниленка – це постійне і безперервне експериментування з формою і стилем. Саме завдяки його експериментальності українська література отримала два неймовірні романи: «Капелюх Сікорського» та «Кохання в стилі бароко».

Пропонуємо аналіз образів головних героїнь творів, які в письменника представлені доволі цікаво і незвично: повія, яка спонукає звичайного гімназиста стати всесвітньо відомим авіаконструктором та вдова, яка насправді була смертю, що приходиться раз у сто років до відомих чоловіків.

Після прочитання роману «Капелюх Сікорського» можна зробити висновок, що в нас продовжує розвиватись історико-біографічна література, яка раніше була представлена іменами Михайла Слабошпицького (романи «Марія Башкирцева», «Поет із пекла»), Романа Горака (цикл біографічних творів про Івана Франка, Маркіяна Шашкевича, Леся Мартовича, Василя Стефаника), Валерія Врублевської (романи про Ольгу Кобилянську). Сьогодні до цього переліку можна додати Степана Працюка «Троянда ритуального болю: Роман про Василя Стефаника», Романа Піхманця «У своїм царстві» - психологічний роман про В.Стефаника. На мою думку, до цього переліку можна віднести і Володимира Даниленка з його «Капелюхом Сікорського» - романом про життя відомого авіаконструктора Ігоря Сікорського.

Біографія Сікорського відтворена старанно, але в той же час виклад є мобільним, не затягнутим. «Суспільно-політичні події відтворені схематично, але рельєфно (Перша світова війна, більшовицький жовтневий переворот 1917 року, Друга світова війна)» [5]. Але нас цікавить не суспільні чи політичні події і навіть не розвиток світової авіації, а жінка, якій світ має завдячувати появою гелікоптера.

Кароліна Гулій – юна київська повія, з якою Сікорський познайомився ще гімназистом і яка була тією силою, котра вела його життєвими шляхами. З перших сторінок роману ми дізнаємось, що вона виросла в

сім'ї залізничника, «початкову освіту дала мати, в одинадцять років віддали до київської приватної жіночої гімназії Олександри Дучинської...була в курсі літературних і мистецьких подій» [3, с.21]. Повією вона стала після смерті батька та заміжжя матері. Але незважаючи на свою професію, дівчина не втратила багатства свого внутрішнього світу: «Хочу ходити на вистави Марії Заньковецької...» [3, с.30], їй близькі жіночі мрії: «Я хочу вийти заміж, мати свій дім, сім'ю» [3, с.30], – вона виявляє неабиякі національні чесноти: «У Києві є тільки одна смілива людина – мадам Косач, що навіть на прийомі у генерал-губернатора говорить українською» [3, с.29], знається на Конституції Орлика. Протягом твору автор не дає детальної зовнішньої характеристики Кароліни, лише описує очі, губи і почасти одяг: «Він...зупинив свій погляд на вирлоокій жінці...з густо нафарбованими червоними губами» [3, с.13], «Дивився на її ...широкі стегна, великі груди» [3, с.23]. Автор порівнює її з русалкою, «викинутою на берег Дніпра» [3, с.26]. Таке тонке порівняння! Адже ця дівчина була викинута матір'ю зі свого життя, людьми з нормального життя, неначе риба з води, на дно, де існують лише повії та безпритульні. Вона задихалася від такого брудного життя, їй не вистачало освічених людей, театрів, розкошів, на які вона заслуговує.

А чи кохає Кароліна Сікорського? Якщо так, то навіщо розриває стосунки? Рятуює його від себе? Цей садомазохістський вчинок дівчини ще в її дитинстві передбачила Мотря Маковійчук: «Мотря подивилася мені в очі, аж по тілу пішов мороз, і сказала, що, вибираючи між великим коханням і пісним шлюбом, я виберу пісний шлюб, щоб доставити собі насолоду відчаєм і стражданням» [3, с.20]. Вона виходить заміж, народжує дітей, але не пропускає жодної можливості побути з Сікорським, насолодитися коханням, за яким сумує «у пісному шлюбі». Як пояснити її поведінку? Можна назвати її непристойною, вульгарною...та є безліч епітетів! А можна захоплюватись її сміливістю відмовитись від коханого, щоб зберегти їхні почуття, не псувати буденність!

Незважаючи на свій молодий вік, Кароліна дуже мудра. Вона має свій погляд на загальнолюдські цінності. Ось наприклад її роздуми з приводу кохання: «...це слово заяложено людьми, які ніколи глибоко нічого не переживали. Усе, що жінка відчуває до чоловіка, дуже індивідуально» [3, с.60]. Глибокі роздуми як для повії, правда?

Яку роль Кароліна зіграла в житті Сікорського? Напевно, головну. Кохання до Кароліни Гулій – це той таємний механізм, який рухав Сікорським, змушуючи кидати гімназію і політехнічний інституту Києві, Морський кадетський корпус у Петербурзі, страждати і з відчаєм займатися конструюванням повітряних апаратів, щоб своїми винаходами підкорити серце коханої жінки. Все навколо неначе декорації до драми закоханого Сікорського: «Не війна терзала його душу, не повалення монархії, не робота, до якої звик. Його мучила думка, що Кароліна Гулій вже ніколи не буде його дружиною» [3, с.142]. Всі його злети і падіння пов'язані з Кароліною. Але чи хотів він бути інженером? Про що мріяв? Хіба прославити Україну і стати її героєм? «Мріяв створювати літаки, і коли навчиться це робити, сконструювати гелікоптера і одружитися з Кароліною Гулій» [3, с.85].

У романі багато запитань, на які кожна людина сама має дати відповідь. Наприклад, чи може бути видатна людина щаслива у особистому житті? Чи може герой нації знайти щастя у коханні? Чи як Сікорський, чи Коцюбинський мати благополучний «пісний шлюб», а потайки думати про ту єдину, яка володіє його серцем? Сікорського кохання до Кароліни живило все життя, давало сили на подвиги. Що обрати: кохання-фантом чи шлюб-реальність?

Отож, Володимир Даниленко у романі «Капелюх Сікорського» продовжив свою традицію у змалюванні фатальних жінок. Так, Кароліна Гулій не дияволиця, не відьма, не примара – вона реальна жінка, котра кохає одного, заміжня за іншим, а в недалекому минулому взагалі була повією. Чи є цей образ типовим для української літератури? Типовим ні, адже ми звикли, що в нашій літературі жінка зображується як апокрифічна істота, проте зараз мораль дещо змінюється і чи не стане образ розпусниці типовим для нас через декілька десятків років?

Ми маємо ще один прекрасний твір Даниленка «Кохання в стилі бароко», однією із головних героїв якого є фатальна жінка.

Якого кольору капелюх у смерті? Котре з імен вона обере наступного разу, коли захоче наблизитись до вашого життя? Як розпізнати її обличчя серед тисяч людей? Смерть – це жінка. Спокуслива, примхлива, нетерпляча та оманлива...І, як кожна жінка, вона потребує чоловічого плеча. От тільки що стається з тими, хто закохується в смерть? Яка доля чекає її фаворитів? [6]. «Кохання в стилі бароко» – детективний роман, у якому» винуватець злочину – смерть у червоному капелюсі, свідки – кам'яні скульптури будівель, а речові докази зашифровані у кросворді, який захоплює розгадає сам потерпілий» [6].

Ми маємо роман-загадку, яку загадує Юлія Маринчук – вдова з чорним волоссям і поглядом, який наперед знає чим усе закінчиться. Розгадати загадку прекрасної жінки має архітектор Валерій Колядевич. Загадка – це кросворд, який складається з тринадцяти запитань. За словами Юлії цей кросворд залишив їй покійний чоловік. Колядевич неодноразово відмовлявся від цієї авантюри, але, як то кажуть, від смерті не втечеш.

Розглянемо детальніше образ Юлії Маринчук.

Юля – молода самодостатня, розумна жінка з вишуканим смаком та таємничим минулим. Вже з перших згадок про Юлю стає зрозуміло, що вона не проста жінка – «вона була в білій спідниці і чорній блузі з бутонами троянд замість гудзиків... Чотири чорні бутони – парне число смерті» [4, с.13]. Автор, як і в попередньому творі, зовнішності героїні не надає великого значення, проте звертає нашу увагу на її очі: «...на кінчиках її бездонних очей тремтіла така неземна печаль...» [4, с.16], «вона... дивилась на нього своїми великими темними очима» [4, с.292]. Містика супроводжує образ Юлі впродовж всього твору. У розмові з Колядевичем Юля описує сама себе, але ні герой, ні читач про це не здогадуються: «Смерть – спокуслива жінка. Якщо вона вже когось вибирає, то від свого не відступить» [4, с.28]. Вона неначе натякає, попереджує Колядевича.

З уст Маринчук лунають роздуми про заміжжя: «Жінки виходять заміж за розсудливих, а люблять безрозсудних» [4, с.41], про талант: «Таланту без дефекту, що яблуку без черв'яка, бракує натуральності» [4, с.15], про чоловіків: «Чоловіки... консервативні в усьому, крім сексу й інтер'єру своєї спальні, яка в них пов'язана з тим же сексом» [4, с.51], про кохання: «У кожному коханні вигадують свою мову» [4, с.110].

Ця, на перший погляд «мажорна» леді, є персоніфікацією образу Смерті. Не даремно, коли Колядевичу сняться кошмари, які явно є передвісниками смерті, його завжди будить дзвінок Юлі, яка немовби говорить: «Ще трішки».

Цікавими є стосунки Колядевича і Юлі. Вона поводить себе як типова жінка: робить скандал на «рівному місці», йде назавжди, потім сама повертається. Така поведінка свідчить про її жіночність, реальність. Ніякої містики – типова жіноча поведінка. Але найнеочікуванішим вчинком стала її зрада на очах коханого. Колядевич був настільки пригнічений, що про примирення зі зрадницею і мови не могло бути. Але один її дзвінок і він як хлопчисько знову біжить до неї. Проте її пояснення щодо цього вчинку якісь безглузді: «Я хотіла перевірити на міцність наш зв'язок!» [4, с.260]. І, здавалося, на цьому всі несподіванки закінчились, але не в цьому творі. Відповідь на всі запитання дає останній розділ твору. Юля приходить до Колядевича: «...від неї пахло парфумами і нахабством, а на прозорій чорній блузі тьмяно зблиснула брошка у вигляді чорної сарани з черепом замість голови» [4, с.289]. У деяких народів сарана – символ смерті. Це перший сигнал тривоги. Потім Юля дарує чоловіку жовту лілію – символ розлуки – зі словами: «Понюхай... вона пахне іншим світом» [4, с.293]. Цей інший світ – світ мертвих. Несподіваною стала розгадка кросворду, яка містила ім'я Юлі Маринчук, котра за мить одягла червоного капелюха і стала схожа на дівчину з картини Олександра Мурашка, яка забрала його з життя. Колядевич злякався смерті, а вона з посмішкою промовила: «В тобі я знайшла себе» [4, с.293].

«Кохання в стилі бароко» – це твір про кохання, минуцність життя, гарячі серця кам'яних скульптур і холодні душі людей, про містику, якою супроводжується наше життя.

Даниленко показав нам два жіночих образи: жінка-повія (Кароліна Гулій) і жінка-смерть (Юля Маринчук). Це досить цікавий вибір. Кароліна постає тією єдиною, яку кожен чоловік шукає в житті, вона стає причиною всіх звершень Сікорського. Образ Юлі взагалі містичний. Це не жінка – це смерть. Завжди так буває – одна людина дає іншій сили для життя, праці, подвигів, а інша – забирає ці сили, приводячи до спустошення і смерті. Даниленко вміло описав два протилежні образи жінки, які змушують нас, жінок, замислитися над своїм призначенням у житті власних чоловіків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус П. Прозаїки житомирського кола/ Петро Білоус// Українська мова і література – 2008. – №43-44. – С.38 – 39.
2. Білоус П. Між першою та останньою філіжанками кави/ Петро Білоус// Літературна Україна – 2009. – №10.
3. Даниленко В. Капелюх Сікорського / Володимир Даниленко. – Львів: «Піраміда», 2010. – 290 с.
4. Даниленко В. Кохання в стилі бароко/ Володимир Даниленко. – Львів: «Піраміда», 2009. – 300 с.
5. Житомирський феномен/Голов.ред.і упорядник Г.Цимбалюк. – Житомир, 2007. – 416с.
6. <http://litakcent.com/wp-content/uploads>.
7. www.lib.zt.ua/danylenko/html.

Ірина ПОЛІНОВСЬКА

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО: ПРАВО НА СУД ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник - професор Поляруш О. Є.

Трагічні події спочатку війни з фашизмом стали доленосними, переломними в житті і творчості Олександра Довженка. Перебуваючи на фронті як військовий кореспондент, митець був свідком фактів зневажливого ставлення визволителів до звільнених жителів України, постійної підозри у зраді, прислужництві ворогам, осуду і скорих судів тих, хто потрапив у оточення, втік з полону. На них чекали суворі вирокі і недовіра з боку тоталітарної системи. І в ім'я справедливості він прагне відтворити світ

війни в його «оголеності» й «істинності». Ревізізність спрямована на форму репрезентації, тому опановує приватний дискурс – так з'являється світ Щоденника, який опонує світові Сталінських премій і є протестною моделлю українського воєнного нарративу.

У Щоденнику Довженко аналізує цей страшний матеріал і вирішує втілити творчий задум у кіноповісті «Україна в огні»: він не зміг змиритися з розправою над невинними людьми, з системою несправедливих вироків новоявленими суддями, відсутністю гуманного ставлення системи до людей. Митець-громадянин у повісті закликає до людяності, до виховання в добрі, виступає проти практики жорстокого і несправедливого судочинства. Ця проблема пройде наскрізно через усі кіноповісті як «право на суд», саме вона є предметом розгляду в даній статті.

За задумом автора кіноповісті «Україна в огні» можна визначити як повість-пересторогу, повість-заклик, повість-звернення до режиму змінити політику щодо України, її народу. Цією повістю О. Довженко виступив на боротьбу за долю рідного народу, його виживання після звільнення від фашистів [8, 132]. Таке призначення твору, його наскрізна провідна думка були тонко відчуті і чітко визначені у статті літературознавця з Мюнхена І. Кошелівця «Про затемнені місця в біографії Олександра Довженка».

У цій поліфонічній, як і сама кіноповість, картині Довженко, окреслюючи тему звільнення України від ворогів, порушує ряд глобальних соціальних, морально-етичних проблем, спрямованих на осмисленні долі окремої людини на війні [1, 101]. У «Щоденнику» занотовані критичні думки письменника, про манеру визволення: *«про наших армійських дурнів, у яких нема любові і співчуття до народу, про тупих районщиків, про підозру, арешти та інше непотрібне і шкідливе»* [4, 316].

О. Довженко ще на початку війни відчував, що очікує народ після звільнення від німців. Як відомо, митець довго виношував ідею написання твору «Україна в огні», він занотовував у свій Щоденник ключові фрази, думки героїв. 15 березня 1942 року автор пише: *«Левко Цар – які страждання, яка пекельна мука... А ще й подумати, що прийдуть наші і знайдеться і в нас молодчик не один, не розібравшись ні в чому і ні в кому й нічому не вірячи, почне знуцатись наді мною, слугою, мовляв, Гітлера. Сякий-такий, мовляв, не втік на схід. А як же утечеш?»* [4, 182-183]. Це та страшна правда, що буде панувати на звільненій території, вона лякала його, адже хто ж захистить простих сільських людей від страшного тоталітарного терору. Вже через місяць там же він, проаналізувавши і обдумавши ситуацію, напише таке: *«Коли подумаю часом, що навіть мізерний N збирається розстріляти мільйони українців, як це недавно заявив цей гомеопатичний поетик, робиться так смутно на душі, що й не сказати. Скільки ж темної шушвалі ненавидять наш народ. Скільки нужді повзає по народному тілу»* [4, 205]. Тут мова вже йде не лише про весь радянський народ після окупації, а саме про українців, та ставлення влади до нашого народу.

О. Довженко як воєнний кореспондент, спілкуючись не тільки з солдатами, але й з військовими командирами, бачив ставлення до українського народу, як вищі чини з презирством і з огидою сприяли простих жителів України. Це були не вигадані домисли чи здогадки, це були дійсні факти. У Щоденнику за 28.11.43р. є запис: *«Сьогодні В. Шкловський розказав мені, що в боях загинув велике множество мобілізованих на Україні звільнених громадян. Їх звать, здається, чорносвітниками. Вони воюють у домашній одежі, без жодної підготовки, як штрафні. На них дивилися як на винуватих»* [4, 324]. Це тільки зараз спливають ті страшні діяння, що пережили наші люди, ось, наприклад слова, Гр. Жукова на пропозицію озброїти і обмундирувати цих «штрафників»-новобранців: *«В чем пришли, в том и воевать будут!... Зачем мы, друзья, здесь головы морочим... На хрена обмундировывать и вооружать этих хохлов. Все они – предатели! Чем больше в Днепре потопим, тем меньше придется в Сибирь после войны ссылать»* [9, 45]. Уже після звільнення України, усі, хто перебував на окупованій території, були приречені на загибель, або на полі бою, або на заслання в Сибірі. Перші повідомлення про такі штрафні підрозділи опубліковано лише в часи перебудови.

У «Щоденнику» за 29.05.42р. О. Довженко описує жахливий епізод, який показує ставлення до солдат, які опинилися у прифронтовій зоні та безглуздість дій містечкових законників: *«Понад два мільйони нещасних синів України блукали у прифронтовій смузі, щоб перейти до нас. А ми замість того, аби зробити усе, щоб вони хутчій перейшли і кинути їх у бій, ми, холодні законники і містечкові патріоти, уже об'явили їх у табори. Уже дехто тікає назад, проклинаючи долю. Боже, які ж бо ми нерозумні, погані вчителі і керівники»* [4, 249]. Ця недовіра, підозра, ненависть один до одного, породжена тоталітарним режимом на нашій землі, добре прижилась.

О. Довженко, мабуть, єдина людина на той період, яка насмілилась на весь голос поставити питання, чому саме так сталося, адже тоталітарна влада посіяла те сім'я розбрату та руйнування, що в подальшому зіграло фатальну роль. 14 квітня 1942 року в Щоденнику він пише: *«Єдина країна в світі, де не викладалася історія цієї країни, де історія вважалася чимсь забороненим, ворожим і контрреволюційним, - це Україна. Другої такої країни на земній кулі нема. Де ж рождається, де плодиться дезертирам, як не у нас? Де ростити слабодухим і запродацям, як не у нас? Не вина це дезертирів, а горе. Не судить їх треба, а просить прощення і плакати за погане виховання, за духовне каліцтво у великий час»* [4, 208] – це слова, які несуть в собі благородство, мудрість, всепрощення, і одразу автор говорить про тих людей, які чинитимуть

правосуддя на цій землі, - *«Хто судитиме? Брати-слідчі з трибуналів, що розпивають горілку у їдальні, з непривільним поглядом очей»* [4, 208]. 31.05.42р. автор зазначає, що будуть мстити народу судді з трибуналу, будуть мстити всьому народу, й уже мстять.

Ця думка лякала митця і він 12.07. у Щоденнику з розпачем констатує: *«Прокурорів у нас вистачить на всіх, не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів. Вони теж поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить. Всі цілі й здорові, як ведмеді, і досвідчені в холодному своєму фахові. Напрактиковані краще од німців ще з тридцять сьомого року»* [4, 296]. Письменник побачив справжню сутність цієї влади, її справжні плани щодо України та її народу, В. Марочко у своїй праці пише: *«Фронтний кореспондент Довженко дійшов тоді такого сумного висновку – «це важка розплата за нищення народів 37-го року»* [7, 198].

20.06.42р. автор описує епізод, коли один з командирів Шостої армії вирвався з оточення, а решта – кілька сот чи тисяч билася в кільці. Командир благав послати туди зразу ж танки чи артилерію, це було близько і без всякого сумніву можна було вирвати цю решту бійців з ворожої пастки. Командир був стомлений, поранений. Він благав, хвилювався, плакав, так йому хотілося врятувати товаришів. Його тут же заарештували наші прокуратори, боячись, бачите, чи не шпик він. Далі митець з досадою та відчаєм говорить: *«Йому не повірили, посадили, допитали і погубили оту решту. Зате пильність була проявлена. Ай, горе, горе»* [4, 271]. На даний момент зрозуміти цю ситуацію неможливо, адже якщо так вважати, то кожен хто потрапляв в оточення і виходив з нього живим, автоматично переходив до категорії зрадників.

Так 14.07.42р. з'являється запис про трьох бійців, товаришів, які вирішили кинути зброю і піти до батьків, що жили у селі десь за 40 кілометрів, і там відпочити, поки прийдуть до села свої частини. Але під селом вони побачили німецьку заставу, всі троє ледве добралися до своєї частини. Їх посадили, засудили до розстрілу, потім розстріл замінили десятками роками каторги і вирядили їх на передові позиції. Тим часом почалася довга юридична полеміка між юристами і прокурором дивізії, армії, фронту. Згодом винесли вирок: зняти їх як недостойних злочинців і зрадників з фронту і посадити у в'язницю на 10 років. Коли поїхали по них, то виявилось, що один уже помер героїчною смертю, два других були поранені у славних боях і лежали у шпиталі, чекаючи нагороди. Але суд вирішив, щоб їх скорше вилікували у шпиталі, аби здійснити судовий вирок [4, 301-302]. Не міг О. Довженко зрозуміти такої політики, а тим більше, згодитися з нею. Адже як можна судити людей, які віддавали життя за порятунок всієї держави.

З невимовним трагізмом автор описує, як влада вишукувала та розправлялась з колишніми полоненими: *«Як утік один боєць з німецького полону, прикинувшись штиком. Як не сказав він нікому про це. Бився. Був нагороджений орденом за героїство...»*. І вже не підозрюючи, що його можуть в чомусь звинуватити після стількох заслуг, лежачи в шпиталі, під час читання однієї статті він сказав, що й сам колись так утік, тільки що нікому не сказав, бо не вважав за необхідне. Але «пильний» комісар шпиталю одразу ж доніс в особливий відділ, аби тільки вислужитись і показати свою відданість, чим і підписав смертний вирок юнаку: *«Одне слово, тягали хлопця-героя, багато списів ламалося навколо нього, багато суддів сперечалося, прокурорів і різних холодних умів і чинів, і хлопця розстріляли»* [4, 237]. Ці дії влади О. Довженко вважав абсурдними, адже як можна осуджувати людей, які принесли перемогу, в той час як судді відсиджувались і ховались якнайдалі від війни, і вже згодом прийшли чинити суд над народом-героєм.

Не було нічого страшнішого для радянської людини, як потрапити в оточення, адже відразу вважають їх за шпигунів та зрадників, пише в Щоденнику О. Довженко й з боєм заявляє: *«Раніш солдатку, що втік з полону, давали нагороду. Зараз саджають у тюрму»* [4, 294]. Цьому безчинству, митець протиставляє досвід Сполучених Штатів Америки, які посадили 2 колишніх адміралів, японських полонених за стіл переговорів підписувати акт капітуляції Японії, як авторитетних людей, а наші, зазначає письменник, натомість одразу б посадили до в'язниці як шпиків: *«Який жах! Гуманізм!!! Етика!!!»*, – з боєм у серці пише О. Довженко.

Але найбільше О. Довженка гнівить той факт, що: *«з Сибіру і Казахстану повернуться на Україну хазяїнами втікачі, ті, що на початку війни повтікали з чемоданами у грузовиках, і поїздах, рятуючи свою шкуру на англійському кордоні»* [4, 284]. Образ такого втікача автор втілює у образі Лиманчука з кіноповісті «Україна в огні», який на початку твору показаний у сцені з дівчатами-комсомолками, котрі прийшли запитати чи завоюють німці їхнє місто, на що голова відповів: *«Це місто ніколи не буде зайняте!»*, а сам тим часом *«рвав на дрібні шматочки якісь секретні папери»*. Цю розмову почув Василь Кравчина, він не зміг змовчати й не застерегти дівчат. Солдат говорить ключові для всього твору слова: *«...прийдуть німці, понівечать вас, заразять хворобами, поженуть у неволю, а цей незгораємий шаф, що збирається тікати, повернеться потім та й судитиме вас за розпусту»* [3, 105]. Так воно й сталося, повернувшись з «мандрів» на зруйновану й обезцешену землю, Лиманчук сам був чистим як краплинка сльози, а люди оплакували кривавими сльозами свою тяжку долю.

Проблема самосуду, яка панувала на звільненій землі представлена яскраво й в епізоді суду над Лавріном Запорожцем. На закиди партизан, що той був старостою, фашистським прихвоснем, продавав

людей у німецьку неволю, Лаврін з гідністю відповідав. І вже коли майже вирішилась доля нещасного, його запитали, як хоче, щоб його судили, й старий Запорожець з гідністю каже: *«Я хотів би, аби мене судили по закону народного лиха»* [3, 136]. Але на його слова зливою обрушилися докори й звинувачення, проте герой не розгубився й наче в ньому прокинулася свідомість, він був майже божевільний, і сказав такі слова: *«Я не знаю сьогодні класової боротьби і знати не хочу. Я знаю – Батьківщина, народ гине! Я раб німецьких робітників і селян! І моя дочка рабня! Стріляй, класова чистьоха!»* [3, 137]. Після цих слів запанувала тиша, кожен з солдат зрозумів, що хотів донести до них Лаврін Запорожець.

Також у творі яскраво представлено два протилежних підходи до суду «зрадників», на прикладі суду над Христю Хутірною. Перший спосіб втілює Лиманчук, який, переховуючись від німців під час війни, приїхав тепер на звільнені після окупації землі чинити суд. О. Довженко через цей образ розкриває реальне ставлення влади до людей, це те, чого так боявся на початку війни митець. А другий, представлений колишнім «зрадником» Лавріном Запорожцем, який вчиняв суд за законами народного лиха, людського всепрощення та морального розуміння, і каже Христі такі слова: *«Випий помсти, дочко. Оживеш, дякувати будеш, ось побачиш. Ми це на весіллі в тебе погуляєм. А це все, як брудна вода. Стече, це чистіші і мудріші будемо»* [3, 158].

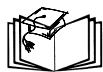
О. Довженко зображає у картині суду «чистого», «кришталево чесного» прокурора Лиманчука, який «діє на підставі закону». Дізнавшись, що партизани захопили у полон дружину фашистського капітана Пальму, він *«страшно зрадів і зараз же заочно присудив її до розстрілу як підлу зрадницю вітчизни. Він недавно прибув до загону з Великої землі з високою місією чинити в самому пеклі боротьби справедливий суд над підлими відступниками, запродавцями, націоналістами-душогубами та іншим пропащим людом»* [3, 153]. Христя Хутірна для нього лише «аморальна потвора, позбавлена найелементарніших людських ознак» [1, 101]. О. Довженко протиставляє йому мудре рішення Лавріна Запорожця: зрозуміти трагедію дівчини, дати їй забути, відродитись у праці: *«Все проходить, і це пройде. Знищимо ворога, забудеться і ненависть, і горе, і знову розцвіте земля наша в добрі і згоді, і будемо добрими, як були – це добрішими станемо»* [3, 140].

Коли Христю вели на допит вона не могла йти, розуміння того, що через лічені хвилини до тебе прийде смерть підкошували їй ноги: *«Все її молоде тіло утратило свою силу й ніби розтало. Вона немов падала з великої висоти на землю в страшній свідомості, що парашут за спиною не розчинився і вже тепер їй ні спинитися, ні крикнути, ні покликати... Земля невблаганно тягла її до себе, земля»* [3, 154]. Але, як не дивно, вона вирішила зробити останній ривок, зібравши всю свою силу, хоробрість, ненависть, дівчина на запитання Лиманчука: *«Де твоя національна гордість, де твоя людська гідність? Де твоя дівоча честь?»* — з гідністю каже: — *«Я знаю, що не вийти мені звідси живою... Так скажіть мені хоч перед смертю, чому ж цього в мене нема? А де ж воно, людоньки? Рід же наш чесний... Яка я повія? Мучениця я. Сльозами проводжала вас, сльозами і стрічаю. Чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі ви міряли наші чесноти на трудодень і на центнери бурякові? Націоналістка я? Яка там?»* [3, 156] – Христя згадує, як її суддя тікав через село, а вона наливала йому воду в радіатор, і плачучи запитала, чи не буде фашистів в їхньому селі. Він тоді у відповідь назвав її питання провокативним і тепер, каже героїня: *«я й осталась під німцем, повія і стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуєте смертю. А я хочу вмерти, хочу! Чим ви можете покарати мене?»* [3, 157].

Так з підсудної Христя стала обвинувачем свого судді й силою народної правди засудила його до вічної ганьби як людину несправедливу, брутальну й глибоко аморальну, як прокурора окупаційного режиму.

Хто опинився на окупованій території чи забраний в полон, до того одразу формувалася недовіра, підозра зради Батьківщині чи зв'язку з окупантами, вони так чи інакше були приречені на смерть від рук ворога чи від руки «завзятого, справедливого більшовицького суду». Так, у кіноповісті є слова командира батареї Сіроштана: *«отака й моя баба десь у Вінниці зосталась. З німцями, видно, качається. От, їй-богу, заберу Вінницю, голову одрубую»*, але на противагу цьому Довженко вкладає в уста Кравчини думку, якою керується сам: *«Невже ж ти, проливши кров свою, так не зрозумів нічого, хто й що ми? Що не обивателі, не свідки історії ми, а герої великого грізного часу? Що не наживем ні капіталів, ні земель чужих не заввоюєм, ні людей не підкорим, що прийдемо додому на пожарища, руїни, так що декому ніде буде і голову приклонити. І ні батька, ні матері, ні брата. І скажемо — ми перемогли. І це буде велика наша горда правда на множество століть»* [3, 268]. Це ті думки, які хотів донести всім людям О. Довженко, і творячи образ такого на перший погляд звичайного героя Кравчину, до його уст вкладає «думки їхні і мої».

У пізнішому своєму творі «Повість полум'яних літ» автор також продовжує розвивати проблему права на суд, він подає образ Орлюка, який під час війни потрапляє під трибунал, за те, що розстріляв двох солдат-дезертирів, які тікали з поля бою. Цей вчинок не можна виправдати, адже людськими життями розпоряджається лише сам Господь Бог. На суді Іван постає перед суддею Петром Величком, який з батьківською ласкою звертається до нього й жаліє його як власного сина, але має проголосити, що Орлюк потрапить за цей вчинок в штрафну роту. Несподіваною є реакція підсудного бійця: *«В штрафну роту! –*

сказав Орлюк таким тоном, ніби просився до Москви на сільськогосподарську виставку». Розуміючи свій злочин Іван Орлюк свідомо йде в штрафну роту, мабуть знаючи неминучість смертного вироку і бажання якось допомогти порятунку держави, в ньому прокидається відчайдушна сила і безстрашся.

Іван Орлюк, прийшовши весь пекельний вогонь війни, повертається в своє село і стає народним обвинувачем: *«Хвилювання перейняло його, як перед боєм, можливо, навіть більш високе. Він відчув себе як приналежність народу, як виразник його волі. Звернені до нього очі народу немов підносили його»*. Так автор описує внутрішній стан героя перед судом, він не має права на помилку, адже має виконувати волю народу, це надто важка і поважна місія, яку він достойно виконує.

В своєму Щоденнику О. Довженко пише сакральні слова, і якби їх свого часу прочитали більшовицькі мужі, то ми б і не знали, що була така людина на світі, ось як пише у своїй праці С. Тримбач: *«Довженко не міг не розуміти, що лише одне таке слово, прочитане чужими очима, могло стати для нього смертельним. Однак ж записував, не знаходячи жодного виправдання для вождя народів. Документував звинувачення, до суті якого приєднувався беззастережно... Це постійні думки Довженка, це той суд над системою, що витворена Сталіним і більшовицькою партією, котра й привела до національної катастрофи українців. Бо ж Довженко справді мислить в масштабах своєї нації...»* [9, 384]. Але О. Довженко цього не боявся, в нього завжди була надія на те, що його твори хтось прочитає і зрозуміє, весь біль та муки, які переживала тонка душа письменника, дивлячись на страждання українців.

Митець вказав на ті загрозливі небезпеки, які підстерігають український національний організм, підточений зсередини. Він вбачав трагедію українців у тому, що вони не навчилися робити правильних висновків із своїх невдач, історія їх нічому не навчила. Протягом століть вони зазнавали втрат і поразок через розбрат, неузгодженість позицій та переваги власного інтересу над громадським, непомірні амбіції, брак тверезого глузду та інстинкту самозбереження. І цим ключем до їхньої скриньки часто користалися вороги української державності [8, 169].

Важливу проблему підняв О. Довженко, морально-етичної категорії: це право на суд над людьми, звільненими від фашистів. Адже можна по різному підходити до цього питання: категорично вважати всіх зрадниками, або влаштовувати судові баталії. У своєму Щоденнику та творах автор мудро та людяно про це говорить, він закликає всіх жити за законами народного лиха і прощати людям їх помилки, давати шанс на реабілітацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гребньова В. Катарсис. Олександр Довженко і тоталітаризм. – Кіровоград, 1997. – 149 с.
2. Довженко О. П. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986. – 709 с.
3. Довженко О. П. Вибрані твори / Упоряд. текстів та передмова І. Михайлина. – Харків: Видавництво «Ранок», 2009. – 320 с.
4. Довженко О. П. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. – К.: Веселка, 1995. – 573 с.
5. Короговський Р. Довженко в полоні. – К.: Гелікон, 2000. – 352с.
6. Корогодський Р. О. Довженко : вчора, сьогодні, завтра в країні національної культури. – Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 52-54.
7. Марочко В. Зачарований Десною. Історичний портрет Олександра Довженка. – К.: Вид. дім «Кисво-Могілянська академія», 2005. – 285с.
8. Поляруш О. Є. Кризь час і простір до глибин художнього слова. – Кіровоград, 2010. – 224 с.
9. Тримбач С. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. – Вінниця: ГЛОБУС-ПРЕС, 2007. – 800с.
10. Харкун В. Соціалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. – Ніжин: Гідромакс. – 2009. – 460с.

Кирило ПОЛІЦУК

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНІВ В. ШКЛЯРА «КЛЮЧ» ТА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

(магістрант факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філологічних наук, проф. Марко В. П.

Проблема жанрів та родів літератури була і залишається однією з ключових проблем у літературознавстві. Вона є предметом ретельної уваги дослідників уже понад два століття [1, с. 251]. За життєвим матеріалом романи бувають історичні, філософські, політичні, родинно-побутові, містичні, пригодницькі, детективні [1, с. 251-252]. У контексті цього дослідження нас цікавили особливості лише історичного, пригодницького, детективного та містичного романів.

З погляду жанрових особливостей романи Василя Шкляра не ставали предметом вивчення. Дослідники зосереджуються переважно на сюжеті та проблематиці творів. Елементи характеристики, дотичної до теми нашого дослідження, зустрічаємо в працях Я. Голобородька, Г. Кривопишиної.

Дослідження жанрових особливостей романів Василя Шкляра актуальне, оскільки відсутні праці на цю тему. Ми зробили спробу визначити причини популярності, визначили жанрову оригінальність романів В. Шкляра. Об'єктом уваги є романи В. Шкляра «Ключ» та «Чорний ворон», а предметом – жанрові особливості цих романів.

Василь Миколайович Шкляр, „батько українського бестселера”, не обділений увагою критиків та читачів, адже його романи користуються шаленою популярністю, що робить його одним з небагатьох українських письменників, чії твори неодноразово перевидаються, перекладаються і публікуються за кордоном. За свої романи Шкляр удостоєний літературних премій «Золоте перо», «Коронація слова», «Золотий бабай», «Спіраль століть», Національна премія України імені Тараса Шевченка за роман «Чорний ворон».

Чітко та однозначно визначити жанр його романів досить важко, адже він синтезує в своїй творчості різні жанрові різновиди. Як уже було зазначено, доктор філологічних наук, професор Ярослав Голобородько почасти торкається проблематики жанру Шклярових романів, зокрема він пише: „Василь Шкляр розвиває, ущільнює романну канву в такий спосіб, неначе знімає кіно, в якому наявне авантюрне, психологічне й містичне начала, присутні якості-риси детектива, екшена й трилера. При цьому його романи проткані й заряджені такими споконвічно привабливими для людської свідомості константами, як енігматичність, динаміка інтриги, філософічність і містика” [2, с. 16]. Не можна не погодитися з цим твердженням, адже романи Василя Шкляра дійсно поєднують у собі елементи містичного і пригодницького, гостросюжетності, загадковості та надзвичайну динамічність. У своїй невеликій передмові, чи то зверненні до читачів, у романі «Ключ» Василь Шкляр пише: „Одні назвуть цей роман детективом. Другі оббачать у ньому твір еротичний. Треті вважатимуть його містичним, окультичним або й ритуальним. Усіх, хто шукатиме в цьому романі тільки перше, друге і третє, я прошу його не читати” [6, с. 5]. Таким чином, письменник сам підказує читачеві та досліднику, які жанрові різновиди присутні в романі «Ключ». Ми будемо лише прислухатися до порад автора, констатуємо наявність у романі елементів перерахованих жанрових різновидів не виділяючи серед них основний.

Характеризуючи жанрову специфіку романів Шкляра не можна забувати і про поняття бестселера (з англійської bestseller – той, що добре продається), яке по своїй суті є також унікальним жанром літератури. Григорій Сивокінь зазначає, що бестселер, як жанр, потребує уваги критиків, які б змогли визначити його особливості і визначили його місце в літературному процесі [8, 44]. А отже, дослідник виділяє бестселер в окремий жанр. Володимир Панченко виділяє три головних чинники, які створюють бестселер: „1. Літературне достоїнство твору. 2. Урахування психології і смаків масового читача. 3. Промоція, «проштовхування» твору” [8, с. 41]. Головною ознакою бестселера, безперечно, є його популярність. Якщо підставити ці чинники під романи Шкляра – всі вони спрацюють.

Повернімося до роману «Ключ». Сам сюжет і особливості нарації диктують нам назвати цей твір детективним, навіть певною мірою кримінальним (про що ми дізнаємося з прологу, де герой перебуває в суді за вбивство), в ньому присутня загадка (ключ від квартири, зниклий власник), і прагнення її вирішити. Рушійною силою, яка керує Андрієм Крайнім, головним героєм роману, є споконвічне людське бажання знати все, доторкнутися до таїни, і саме це приваблює читачів, адже вони починають ототожнювати себе з героєм, ставлячи питання: „А що б я зробив на його місці? Чи цікавило б мене, де зник містичний власник квартири?”. Така рушійна сила, сповнена загадок і навіть містичних таємниць, безперечно, напружує сюжет. На обкладинці перевидання роману 2012 року зазначено, що це „гостросюжетний роман-таємниця” [6], а отже, ми констатуємо наявність у творі напруженого сюжету, що є одним із характерних складників детективу. Розглянемо окремо елементи жанрових різновидів, зазначені автором в передмові, та виділені дослідниками. З першою позицією, тобто детективом, все зрозуміло. Головний герой, опинившись фактично на вулиці, отримує «дарунок» від невідомого – ключ від квартири, який фактично стає тягарем для нього. Власне це є зав'язкою твору. Герой прагне знайти відповідь на цю загадку, яка постійно змінює напрямок, плутає шляхи «суботнього чоловіка» і фактично приводить його до місця, де відбувається розв'язка – у мотель «Млин». Детективний сюжет, як вже було зазначено, має кримінальний відтінок – кривава «бійня» в кінці роману. Звичайно, не можна не зазначити, що в романі переплітаються елементи як детективу, так і пригодницького роману, якого характерні мотиви переслідування, викрадення, присутня атмосфера загадковості й таємничості, ситуації, в які потрапляють герої, передбачають розгадування, припущення [4, с. 610].

Анна Кривопишина, досліджуючи часопростір у романі «Ключ», підходить і до жанрових характеристик. Дослідниця співвідносить час у романі з авантюрним часом і в його контексті виводить такі продуктивні сюжетотвірні мотиви Шклярової прози: мотив зустрічі – зустріч Андрія Крайнього з незнайомцем, який дає головному героєві той ключ (цей знак виступає проміжним засобом, який сприяє творенню сюжету); мотив дороги – постійні роз'їзди героя по роботі, в пошуках відповіді на загадку, а також на початку твору, коли герой стає фактично безпритульним, тобто перебуває на дорозі, на перехресті. [3, с. 75-76]. Досить характерною рисою для Шклярових романів є цей мотив, а також важливі в

ньому пункти – готелі, кав'ярні, бари (від «Троє поросят»), звідки все починається, до «Млина», де сюжет закінчується, вичерпується конфлікт).

Шкляр постійно грається з читачем, підкидає йому все нові таємниці, доводить напруження до точок кипіння, затягує розв'язку, адже героєві не вдається знайти Саватія Ярчука, ставить загадки, на які не завжди знаходяться пояснення. Так, навіть головна таємниця не має очікуваного закінчення, від якого тінь містики спадає, спрямовуючи жанр роману в русло звичайнісінького криміналу. Торкаючись містики та навіть окультизму, зазначеного Шкляром, відмічаємо присутність у романі таких символів, як число 13 (номер квартири, ключ від якої дістався героєві), фігурує магичність числа 3 та 2 („Тричі – це добре. Трійка, – запевняє Сен Мартен, – це вихід з антагоністичної двійки, який веде до рівноваги, а отже, й до успіху” [6, с. 99]), символічність суботи і появи Саватія – суботнього чоловіка („жаль тільки, що сьогодні п'ятниця, до суботнього чоловіка годилося б їхати завтра, в суботу” [6, с. 99]), іграшкова мавпочка зі штучного хутра на ймення Кіті, яку Сана носила з собою, яка теж була учасником, а точніше спостерігачем подій, яка після трагічної загибелі коханої головного героя Сани стала об'єктом сублимації Андрія Крайнього.

Характерною рисою прози Василя Шкляра є присутність еротики, яка епізодично з'являється, не відіграючи істотної ролі в сюжеті, хоча впливаючи на нього. В романі «Ключ» такі еротичні сцени пов'язані з Андрієм Крайнім та його коханою Саною, де змальовуються епізоди любові, які за своїм змістом тяжіють до натуралізму, але стилістично нагадують скоріше еротичну поезію: „Сано...Вона дивилась на мене з якоюсь небесного світу. Потім таки легко скочила на килим, і тієї ж миті я лото схопив її за плечі і повалив долілиць на підлогу. Я карав її сердито, як звір, і мені з очей сипалися іскри. Я кусав її гострі лопатки, ніби хотів з'їсти Саніні крила, на які вона так необачно покладалася, ступивши на край безодні. Я вгамувався тільки тоді, коли відчув її конвульсивні здригання, і втопив своє обличчя між тими крилами” [6, с. 183]. Інші любовні сцени – Андрія Крайнього і дівчини Камілі з мотелю «Млин», в яких Андрій «блефує», намагаючись викрити власника мотелю: „Твердий живіт, наче жорна, третєся об мене, вона знов поволі здіймається у зеніт, і, коли її дихання наростає до стогону, я знов вириваюся з міцних обіймів і клею із себе вже не хлопчика мизинчика, а придурка Іванушку” [6, с. 216]. Так поетичні любовні сцени, характерні для Шкляревої прози, знайшли ми їх в «Ключі», а також і «Чорному Вороні».

Отже, навівши приклади, ми можемо констатувати, що в романі Василя Шкляра «Ключ» ми знаходимо елементи детектива та пригодницького роману, вираженого в напруженому сюжеті; елементи містичного роману в загадках, які постають перед головним героєм, символічних числах і знаках; елементи еротичного роману в зображенні автором любовних сцен з поетизацією їх. Таке поєднання є характерним для письменника, адже саме це робить його твори популярними.

На перший погляд, визначення жанру іншого знакового роману Шкляра «Чорний Ворон» не повинно викликати проблем, адже навіть неозброєним оком, видно, що цей роман історичний. Але, як зазначає Смолянчук, проблема історичного роману в терорії роману є складною з погляду теоретичної правомірності виділяти його як окремий літературний жанр. Так, зазначає дослідник, Г.Ленобль вважав доцільним уведення поняття "історичні жанри", що охоплювало би не тільки роман, а й повісті, п'єси, поеми [5, с. 298]. Розвиваючи цю думку, подивимось, яке визначення історичного роману подає літературознавчий словник-довідник: „побудований на історичному сюжеті, відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії. В романі історичному історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел вміщено в межі зображуваної епохи” [4, с. 608]. Власне дефініція історичного роману і теза Смолянчука наштовхнула нас на думку, що сам жанровий різновид «історичний роман» не є самодостатнім явищем і потребує інших різновидів, які б розвивалися на історичному фоні. Тобто саме слово «історичний» означає лише тло, в яке вплітаються соціально-побутові, детективні, пригодницькі, містичні, еротичні романи тощо. Тобто, на нашу думку, доцільно історичний роман в жанровій класифікації поставити над жанровими різновидами в один ряд з такими поняттями жанрів, як роман, роман-епос, оповідання, повість, а не пригодницький, містичний, соціально-побутовий і т.і.. Але правомірність такого виділення також дуже суперечлива та складна і може бути предметом окремого дослідження.

Отож, якщо в «Чорному Вороні» історичний роман розглядати як жанр, а не жанровий різновид, необхідно визначити, які ж жанрові різновиди вплетені в це історичне тло України 20-их років ХХ століття. Виділяємо наступні: детективно-пригодницький, психологічний, місцями еротичний, містичний, міфологічний (фольклорний). По-перше, як зазначено, це детективно-пригодницький – головною ознакою є гостросюжетність. Хоча читачеві і зрозумілий невтішний фінал для повстанців, але Шкляру вдалося виписати його настільки майстерно, що напруження і непередбачувані повороти в його стилі органічно вписуються в історію. Привести читача до певного невеличкого катарсису після смерті всіх героїв, зрад та поразок повстанців автору вдалося. У післямові, що має функцію епілогу, де всезнаючий автор ставить усі крапки над «І», присутній натяк на те, що колишній отаман Чорний Ворон все ж вижив і зустрівся зі своєю „красивою сіроокою жінкою” [7, с. 349]. Зникнення й повернення Вовкулаки «з того освіту»; загадковий

отаман Веремій, якого то ховають, то він ховається у лісах знову влаштовуючи набіги, який символізує собою всю боротьбу повстанців, яка ніби є, а ніби й немає, яка то ніби знищена більшовиками, похована, а все ж веде свою війну до останнього, до смерті, піднявши над собою чорний прапор з вишитими літерами «Воля України або смерть»; причинний невмирущий монах, якого не можуть вбити радянські солдати руйнуючи монастир; старезний чорний ворон на гілці який „одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не втомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням” [7, с. 7], який помер в ту саму хвилину коли і останній залишенець – отаман Чорний Ворон в лосі від власної гранати – все це є елементами детективу, але й водночас містичними елементами, які вводять у роман ту таємницю, яка створює напружений сюжет.

Еротичні епізоди та міфологічно-фольклорні елементи представлені в меншій мірі. У «Чорному Воронові» Шкляр продовжує своє поетизоване змалювання інтимних сцен. Окремо їх ми не виділяємо, адже увага в романі прикута зовсім до іншого, хоча мотив любові переслідує чи не кожного воїна холодноярця. У романі звучать народні пісні: „Закувала та сива зозуля//Вранці-рано на зорі...//Ой заплакали хлопці-молодці,//Гей-гей, та на чужині в неволі тюрмі...” [7, с. 68]; епіграф до роману – „Тобі зозуля навесні//Кувала щастя, а мені//Вороння каркало сумне, – //Забудь мене, забудь мене...” [7, с. 3]. Присутній згадуваний міфологічний чорний ворон та образ отамана Веремія, який уже встиг обрости легендами, створюють фольклорне тло роману.

На елементи психологічного роману дивитися треба з погляду особливостей нарації. У романі присутні три наративні моделі: оповідь від третьої особи, особливістю якої є присутність всезнаючого автора „А за плечима у Чорного Ворона це був карабін, кишенню чумарки відтягувала французька граната «кукурудза», і він дивувався, як з усім цим добром Мудей доніс його, непритомного до Євдосі” [7, с. 12]. Друга наративна модель – оповідь від першої особи – отамана Чорного Ворона. Саме вона є цінною в плані психологізму, адже показує боротьбу повстанців з погляду учасників боротьби, відображаючи суб’єктивне ставлення та своєрідне сприйняття: „Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота...Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тіки всяк переживав її по-своєму” [7, с. 7]. І третьою наративною моделлю є досить незвична модель збірного наратора, яка репрезентована в дописах, інформативних зведеннях, звітах уповноважених губчека – реальні історичні документи, які демонструють боротьбу в іншому ракурсі, такому, яким його бачить радянська влада: „После ряда успешных операций войсковых частей и агентуры в октябре месяце бандитское движение на Холодноярщине выглядит весьма подавленным. Еще в сентябре нам стало известно местонахождение бандитских логов в Черном лесу, и в первых числах октября туда был направлен отряд товарища Линдэ, усиленный курсантами Елисаветградской школы красных командиров, для полного уничтожения оставшихся там петлюровских банд” [7, с. 209]. Якщо враховувати цей останній аспект, жанр роману можна визначити навіть як документальний роман, тобто написаний на міцній матеріальній основі.

Полярні образи в романі повстанців та більшовиків, гіперболізоване, патетичне зображення мужності борців за Україну нагадує зразок соцреалістичного роману, але в зовсім оберненому ключі. Та ми обережно відсуваємось від такого порівняння, за цими критеріями визначивши жанр роману скоріше за все історико-героїчним. Але однозначного такого визначення слід остерігатися, адже воно є хибним (згадаємо авторську передмову до «Ключа», яка набуває форму застороги).

Отже, проаналізована романістика Василя Шкляра відзначається рядом спільних рис, які демонструють особливість художнього мислення автора, репрезентують його стиль. До таких рис належить синтезування жанрових різновидів, переплетення на такому рівні, коли відмежувати їх досить важко; гостросюжетність; елементи еротичного роману; психологізація через особливості нарації – оповіді від першої особи; містичність; беззаперечна висока художність творів, без якої не може бути справжнього бестселера, який до всього ж отримує не тільки любов читачів, а й найпрестижніші премії, серед яких і найвища мистецька премія України – Шевченківська. Жанрові особливості його творів – це авторова естетика, певна позиція в літературному, культурному й політичному житті сучасної України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галич О. Теорія літератури: Підручник / Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.
2. Голобородько Я. Енігматика. Гостросюжетність. Інфернальність [Текст] / Голобородько Я. // Українська мова та література. – 2010. – Число 13. – С. 16 – 19
3. Кривопишина А. Часопросторові (хронотипні) характеристики сюжетів романів Василя Шкляра "Ключ" та "Елементал" // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – Вип. 118. – С. 74-76. – (Філологічні науки)
4. Літературознавчий словник-довідник [Текст] / редкол.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – Київ : Видавничий центр "Академія", 1997. – 752с
5. Смолянчук Н. В. Історичний роман у межах типології романного жанру // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2010. – № 2. – С. 295-301 (Філологічні науки)

6. Шкляр В. Ключ : [роман] / Василь Шкляр. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 256 с.
7. Шкляр В. Чорний ворон : [роман] / Василь Шкляр. – К.: Ярославів Вал, 2009. – 356 с.
8. Що таке український бестселер? // Слово і Час, 2003. – № 2. – С. 41-44.

Олена ПРУС

**ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТІВ СИМВОЛІЗМУ В ПЕРЕКЛАДІ
ІВАНОМ ФРАНКОМ ПОЕЗІЇ ПОЛЯ ВЕРЛЕНА
„СЕНТИМЕНТАЛЬНА РОЗМОВА”**

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. О. Зубак

Перекладацьку творчість Івана Франка як організовану художню цілість ще не вивчено як слід, отже, не можна стверджувати, що повністю осягнуто його поетику, розкрито „секрети” його поетичної творчості й особливості художнього методу в сукупності різних складників. Адже І. Франко – автор оригінальних творів невід’ємний від І. Франка-перекладача.

Перекладацька діяльність письменника неодноразово піддавалася дослідженням. Деякі загальні проблеми його перекладів висвітлено в монографії І. Журавської „Іван Франко і зарубіжні літератури” (1961), у книзі Г. Вервеса „Адам Міцкевич в українській літературі” (1952), у кандидатських дисертаціях М. Греська „Творчість Гі де Мопассана в перекладах і критиці на Україні 1993–1950” (1963), О. Зуєвського „Проблема українського художнього перекладу” (1985), В. Коптілова „Нарис історії українського поетичного перекладу (дожовтневий період)” (1963), де І. Франкові присвячено цілі розділи. Слід згадати також праці з художнього перекладу Ф. Арват, розвідки М. Москаленка, О. Домбровського, Р. Зорівчак та ін., у яких франкознавча тема досить вагома.

Дуже глибоко проблему взаємозв’язку І. Франка й німецької літератури дослідив Л. Рудницький, його переклади з античних літератур всебічно вивчали М. Соневицький та В. Стець. Над перекладами І. Франка працював також В. Безушко. Надзвичайно багато цікавого матеріалу про нього як видавця, а отже, як популяризатора світової літератури знаходимо в монографії Б. Якимовича „Іван Франко – видавець. Книгознавчі та джерелознавчі аспекти”.

Найменш дослідженими є питання взаємозв’язків творчості І. Франка і французької літератури. До них зверталися такі дослідники, як В. Матвішин, М. Греська, Х. Паляниця, проте деякі аспекти цієї проблеми варто поглибити та деталізувати. Цим зумовлюється актуальність нашого дослідження.

Метою статті є вивчення перекладацької творчості І. Франка в царині французької літератури, зокрема на прикладі перекладу поезії Поля Верлена „Сентиментальна розмова”.

Іван Франко в передмові до збірки „Поеми” (Львів, 1899) гранично чітко обґрунтовував визначальні закономірності взаємодії літератур, їхнього взаємозбагачення духовними надбаннями різних народів шляхом перекладу. У цьому зв’язку доцільно наголосити: осягненню глибинних процесів взаємодії національних культур сприяють передусім такі найхарактерніші магістральні лінії, як міжлітературні зв’язки, рецепція та переклад.

Питання теорії й практики перекладу І. Франко порушував у багатьох передмовах до власних перекладів, до перекладацьких праць інших авторів, наприклад П. Куліша, Лесі Українки, а також у таких своїх ґрунтовних студіях, як „Шевченко по-німецьки”, „Шевченко в німецькій одязі”, „Шекспір в українців”, „Переклади українських творів”, „Переклади Шевченка на сербську мову”, „Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах”, „Каменярі”. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання” та ін.

Ґрунтуючись на з’ясуванні конкретних історичних обставин, що зумовлюють взаємодію літератур різних народів, Іван Франко слушно розглядав міжлітературні зв’язки і їх найпродуктивнішу ланку – переклад – як одну із кардинальних домінант взаємозбагачення національних культур, взаємопроникнення національного й інтернаціонального у світовому літературному річищі. Усією багатогранною діяльністю І. Франко-перекладач утверджував переклад як „акт найвищої дружби” між народами, прогножуючи закономірне перетворення літературних зв’язків у невичерпне джерело взаємообміну між національними культурами.

Шлях Івана Франка до французької літератури був досить складним. Занедбавши вивчення французької мови в гімназії, письменник досить гостро відчував цей брак, аж доки не навчився у 80-х роках

володіти цією мовою. Згодом французька література посіла чільне місце в його критичній та перекладацькій діяльності.

На ранньому етапі перекладацької діяльності, не володіючи достатньо французькою мовою, І. Франко популяризував французьку літературу через російську мову. Він став першим популяризатором творів Е. Золя українською мовою, переклавши його оповідання „Повінь”, взяте з російського журналу „Вестник Европы” (1875, кн. 8).

Іван Франко настільки захопився творчістю та художньою манерою Е. Золя, що не розлучався з нею до кінця своєї літературної діяльності. Митець на інтуїтивному рівні відчував спорідненість із французьким письменником. Він переклав декілька творів Золя, але найбільше його захоплювала концепція натуралізму, теоретиком та практиком якої той був. Приваблювало І. Франка в цьому методі, який, до речі, щойно з’явився й ще не встиг поширитись як напрям у літературі, те, що вперше Е. Золя намірився показати правдиве життя робітників й оголив без романтизації страшні картини людського існування, які досить довго приховувалися.

Іван Франко присвятив низку статей творчому методу Е. Золя та творам, написаним у руслі розробленої французьким прозаїком доктрини натуралізму й апробував цей метод у власній творчості. Найприкметнішою в цьому плані є диалогія „Воа constrictor” та „Борислав сміється”.

Перекладав Іван Франко й твори французьких поетів-символістів. Серед них особливу увагу на себе звертає переклад двох поезій Поля Верлена – „Сентиментальна розмова” та „Покутна псалма”, зокрема у зв’язку з тим, що стосунки українського письменника з декадентством були дуже непростими. „Мистецький конфлікт”, який виник між І. Франком і декадентством як літературним явищем, котре зародилося в модерній французькій літературі, не варто зводити до заперечення ним такої літератури загалом. По-перше, можна сміливо стверджувати, що якби І. Франко не вбачав у цих творах художньої вартості, він би не став перекладати П. Верлена. По-друге, у статті „Принципи і безпринципність” І. Франко визначає символізм як „напрямок чи зв’язок ідей, що почасти належить до невідлучних прикмет штуки від самого її існування” („Alles Kunstlerische ist Symbol”, – сказав уже Гете) [2, с. 17].

Звертаючись до праць І. Франка, можна дійти висновку, що митець розмежував символізм і декаданс. Докоряючи та осуджуючи декадентів за їхній аморальний спосіб життя та подекуди насичені порожніми фразами поезії, він підкреслював символічність літератури в цілому, адже кожен образ, уведений у літературний твір та художній світ автора автоматично стає символом. Символічність художньої літератури, за Франком, – одна з ознак, яка перетворює її на мистецтво, а відсутність символів у творі демонструє його низьку художню якість.

Р. Голод у статті „Митець – Каменярь? (Елементи символізму у творчості Івана Франка)” посилається на слова І. Денисюка, який говорить про те, що „левна толерантність І. Франка до символізму проявилась і в тому, що він сам написав кілька речей у дусі цього напрямку чи течії. Прикладом реалістичної символізації можуть бути могутні „Каменярі”. Але якщо тут увесь твір – суцільний символ, то в інших випадках у структурі франківського тексту поодинокі вузлові образи-символи, виконуючи роль „зв’язків ідей”, є тим, чим дорожочіні камені в механізмі годинника” [1, с. 126].

Сам Р. Голод стверджує, що „густа насиченість символічними образами поезії та белетристики І. Франка зумовлена навіть не підпорядкуванням певній естетичній доктрині, а індивідуальними особливостями креативного мислення письменника, його схильністю і вмінням перетворювати образ, обставини, місце дії у символ, знаходити вічне в буденному, сакралізувати найдрібніші деталі побуту, бачити „іскру божества” в дійсності” [1, с. 130].

Те, що І. Франкові дійсно був близький символізм, але символізм, якому образи-узагальнення та певна настроєва філософсько-моральна палітра, можна простежити в тому, як глибоко І. Франко „вжився” в поезії у П. Верлена „Сентиментальна розмова” та „Покутна псалма”, як тонко відчув настроєву палітру творів, як точно передав їхній зміст на всіх мовленнєвих рівнях, не порушивши при цьому найменшої ознаки символістської системи текстів. Проте приніс І. Франко в твори й дещо своє, власне перекладацьке бачення, але воно не спотворило ні змістового, ні (що найголовніше) естетичного рівнів поезій.

В оригіналі поезії П. Верлена „Colloque sentimental” („Сентиментальна розмова”) та в її перекладі І. Франком є деякі відмінності. Проаналізувавши їх, можна зрозуміти, що від цього втрачає і що отримує твір і чи може читач (адже І. Франко орієнтувався передусім на читача), який не володіє мовою оригіналу, адекватно сприймати відповідні оригіналу міркування автора та образно-ліричну систему твору.

У статті „Каменярі”. Український текст та польський переклад. Дещо про штуку перекладання” І. Франко при порівняльному аналізі оригіналу й перекладу досить велику увагу приділив статистичним даним – точним підрахункам кількості слів певних частин мови. Це для перекладача, на його думку, має бути принциповим: поезія повинна передаватися не тільки на змістовому, але й на лексичному, граматичному рівнях. Чим точніша відповідність, тим майстерніший переклад. Скористуємося і ми методом першого теоретика перекладу в українському літературознавстві.

В оригіналі поезії „Сентиментальна розмова”: іменників – 27, прикметників – 14, займенників – 20, числівників – 2, дієслів – 14, прислівників – 3, прийменників – 13, сполучників – 6, часток – 3, вигуків – 1, а також артиклів (відсутній в українській мові; у французькій мові вказує на рід та число предмета, означеність чи неозначеність його, а поєднуючись із деякими прийменниками, надає їм нових значеннєвих відтінків) – 9.

У перекладі: іменників – 25, прикметників – 19, займенників – 17, числівників – 2, дієслів – 15, прислівників – 11, прийменників – 8, сполучників – 9, часток – 9, вигуків – 3.

Як можемо бачити, основний масив морфологічних одиниць майже ідентичний і в оригіналі, і в перекладі. Яскраві кількісні відмінності спостерігаються тільки в розрядах прислівників та часток. Більша кількість прислівників у перекладі сприяє більшому інформативному насиченню – подається не лише ознака явища чи предмета, а ще й ознака цієї ознаки, що є статичною та уповільнює темп оповіді. Більша кількість часток у перекладі надає тексту більшої експресивності та емоційної виразності.

Жанрово-композиційно поезія оригіналу побудована у формі восьми двовіршів, у перекладі – у формі шести чотиривіршів. Цим досягається різна динаміка висловлювання строфи: у П. Верлена думка висловлюється ритмічно й чітко, у І. Франка звучить плавно саме завдяки додатковим двом рядкам.

На асоціативно-змістовому рівні перекладач абсолютно адекватно відтворив оригінал. В уяві чітко вимальовується (хоча в цьому випадку доцільним є сказати „навіюється”, адже картина діє на свідомість дуже ненав’язливо, легко торкаючись уяви, і завдяки цьому окреслюється дуже чітко) зображення: старий парк, нічний час, пора року, швидше за все, пізня осінь. Парком ідуть, розмовляючи, дві постаті. Ці дві постаті – колись закохані люди, вони згадують кохання і щастя, яке промайнуло разом із швидкоплинним літом. Зараз їхні душі вже не зігріває тепло почуттів і, спустошені, вони не можуть повноцінно відчувати радість життя.

Це поверхова образна частина поезії, а що ж до імпліцитного підтексту й вузлових моментів навіюваних автором символів та ідей, що швидше діють на рівні мимовільної уваги і впливають на підсвідомість, то відбувається не аналіз логічного ланцюжка подій, а переживання й відчуття емоцій та зображень, які й намагався навіяти, а не розповісти автор.

Можна виокремити дві асоціативні лінії, які виникають унаслідок рецепції твору:

1) царство мертвих: тіні, ніч схожа на марево, темні й потойбічні образи (у колористиці наявні елементи „готичного стилю”);

2) згасання почуття в душах людей: закінчилися дні щастя – літо, настала осінь – охолодження почуттів; тіні – люди, в яких у душах порожньо. Вони згадують про кохання, яке минуло, але згадують без емоцій, ніби просто констатують факт.

Настрєва гама створюється не лише за допомогою просторової локації, а й за допомогою часової: неокресленість обставини часу в оригіналі – *ont tout à l'heure* (одного разу) та її відсутність у перекладі створюють враження, що тіні, пройшовши через парк, розчиняються й губляться у вічності.

В оригіналі маємо *Deux spectres ont évoque le passe* (дві тіні згадують минуле) [4, с.96. Далі в тексті посилатимемося на це видання], у перекладі – *Двом тіням тим сниться колишнього тінь* [3, с. 329. Далі в тексті посилатимемося на це видання]. За допомогою тавтології *тіням–тінь* наголошується на примарності картини. В оригіналі слово *згадують* означає спілкуються, тіні – активний об’єкт дії, у перекладі *тіням сниться* – створюється ефект відчуження, тіні – пасивний суб’єкт дії, вони пасивно бачать сон.

Dans parc (через парк) – створюється ефект швидкоплинності, спектр місця дії розсіяний, неточний, об’єкт змінює своє розташування через певний проміжок часу. *У парку* – місце дії конкретизоване і статичне.

І в оригіналі, і в перекладі обставина місця у *парку* має усталене асоціативно-семантичне наповнення: парк із традиційно романтизованого місця зустрічей закоханих перетворюється в місце смутку та розчарування. В оригіналі маємо прикметник *vieux* (старий), у перекладі – *старезний* – згубіла форма прикметника.

В оригіналі П. Верлен вживає іменники *formes, specters*, що мають значення *міні*, це сприяє асоціаціям із потойбічним світом, натомість І. Франко замінює їх словом *постаті*, яке має ознаки семантичного поля „людина”.

В оригіналі відсутній прислівник *poruch*. Ця лексема в перекладі передає бажання ліричних героїв твору бути поряд, їх намагання бути ближчими один до одного.

Leurs yeux sont morts et leurs lèvres sont molles (Їхні очі мертві і їхні губи зів’ялі) – *Їх очі завмерлі, уста їх безкровні*. Порівняємо: очі мертві – дія завершена, очі дзеркало душі, вони мертві назавжди, отже речення передає доконану дію. Губи зів’ялі – асоціація з листям, що теж підкреслює пору року й семантично перегукується з нею. *Очі завмерлі* – ще не мертві, незавершена дія, вони ще можуть ожити і знову засяяти щастям. *Уста їх безкровні*: прикметник „безкровний” теж за семантикою наближається до поля „людина”, тому що містить сему „жива істота”. *Уста* – старослов’янізм, який слугує для експресивного вираження та контрасту зі словом *безкровний*, адже слово *уста* має позитивну конотацію.

Et l'on entend à peine leurs paroles (І чути погано їхню розмову) – *Розмови їх мало що й чуць*. *Чути* – інфінітив; *погано чути* – мається на увазі, тихо розмовляють; *розмову* – знахідний відмінок. *Розмови* – орудний відмінок. *Мало що й чуць* – розмовна форма, підсилюється за допомогою частки *й* та зниженої просторічної форми дієслова *чуць*. *Погано чути* – констатація факту, *мало що й чуць* – виражає незримую присутність автора, який намагається передати нам подію, зміст їхньої розмови.

Deux spectres ont évoqué le passé (Два привиди згадували минуле) – *Двом тіням тим сниться колишнього тінь*. У перекладі використовується лексема *тіні*, а не *привиди*, що зменшує концентрацію енергії містицизму. Вказівний займенник *тим* відсутній в оригіналі, він підсилює емоційне нагнітання, адже акцентується зайвий раз увага на конкретних об'єктах, а також створюється алітерація за допомогою повторення звука [т]. *Сниться* – у цьому контексті синонімічна метафора до дієслова *згадувати*. *Колішнього тінь* – минуле постає нечітко, а немов у тумані.

– *Te souvient-il de notre extase ancienne ?* (Ти пригадуєш наші давні насолоди?) – *Чи тямити колишній радощі наші?* Питального слова *чи* у французькому оригіналі немає, воно підсилює емоційність питання в перекладі. *Тямити* – діалектизм, синонім до слова *пам'ятати*. *Насолоди* – схиляється до ознаки тілесного, фізичного; *радощі* – означає моральну, духовну настроєвість.

– *Pourquoi voulez-vous donc qu'il m'en souvienne ?* (Навіщо мені зрештою це пригадувати?) – *А пощо їх тямити?* – *Аміль!* Очевидно, що зміст оригіналу переданий абсолютно точно, але засоби передачі дещо змінені. По-перше, в оригіналі на початку запитання стоїть питальне слово *Pourquoi* (навіщо), а в перекладі – підсилювальна частка *а*. По-друге, в оригіналі вживається нейтральне *навіщо*, а у перекладі діалектне *пощо*, яке є емоційнішим, ніж його нейтральний відповідник. Те ж саме відбувається і з заміною слів *souvienne* (пригадувати) на *тямити*. Вставка-вигук *Аміль!* відсутня в оригіналі, а в перекладі – це звернення до християнських мотивів. Ним закінчуються молитви, і в поезії він виступає символом кінця. В оригіналі маємо ще *donc qu'il* (зрештою), у перекладі ця лексема відсутня. У цьому контексті вона виражає бажання співрозмовника швидше закінчити діалог, байдужість.

– *Ton coeur bat-il toujours à mon seul nom ?* (Твоє серце завжди б'ється при згадці мого імені?) – *Чи все це у тебе так серденько б'ється, / Як тільки мій голос озветься?* Для вираження думки в оригіналі використовується один рядок, у перекладі для вираження тієї ж думки використовуються два рядки. В оригіналі відсутнє питальне слово *чи*. В оригіналі вжито *toujours* (завжди) – постійність дії, у перекладі – *все це* – констатація дії щодо конкретного моменту. У перекладі зменшено-пестлива форма *серденько*. В оригіналі причиною певного піднесення має стати згадка імені, а у перекладі – голос. Тобто маємо різні домінуючі фактори для відродження почуття, деталі – ім'я і голос.

Toujours vois-tu ton âme en rêve ? – Non. (Завжди ти бачиш мене у сні? – Ні.) – *Чи все це мене ти видаєш у сні? / „Ні”*. В оригіналі запитання і відповідь вміщені в одному рядку, у перекладі відповідь винесена у наступний рядок, чим увиразнюється ритміка. Як і в попередньому рядку, зустрічаємо заміну *toujours* (завжди) на *все це*. Нейтральне *âme* (бачиш) замінюється на експресивне *видаєш*.

Ah ! les beaux jours de bonheur indicible (Ах! Чудові дні щастя невимовного) – *Ах, гарні бували ті дні*. В оригіналі відсутнє емоційно піднесене словосполучення *щастя невимовного*. *Гарні* – нейтральне слово. У перекладі *бували*, а не *були* – означає непостійність, випадковість дії. В оригіналі речення односкладне, номінативне. У перекладі – речення двоскладне. В обох варіантах вживається вигук *Ah ! – Ах*.

Où nous joignons nos bouches! – *C'est possible.* (Коли наші губи поєднувалися! – Можливо.) – *Несказанна розкіш і вічно нова, / Коли то з устами уста зустрічались. / „Овва”*. В оригіналі думка передається одним рядком, у перекладі – трьома. Перекладач додав рядок *Несказанна розкіш і вічно нова*, який зовсім відсутній в оригіналі. Деталь „поцілунок” по-різному передається в оригіналі й у перекладі: *наші губи поєднувалися* – *з устами уста зустрічались*. *Уста* – старослов'янське, він підсилює емоційність тексту. „*Овва*” – діалектизм, вигук, виражає розчарування, яке межує з жалем.

– *Qu'il était bleu, le ciel, et grand, l'espoir!* / – *L'espoir a fui, vaincu, vers le ciel noir.* (Яке було синє небо і які великі надії! / Розсіялись надії, і залишилася лише ніч.) – *„Яке було синє те небо над нами / І скільки безмірних надій!” / „Пропали надії, мов хмари хиткіі / У чорній безодні онтій”*. В оригіналі думка сконцентрована й передається двовіршем, а в перекладі вона розгорнута й передається чотиривіршем. В оригіналі вона зводиться до того, що надії зникли, а замість них залишилася ніч. У перекладі думка розширюється тим, що надії порівнюються з хиткими хмарами, відсутніми в оригіналі. Що надії пропали в чорній безодні. *Хиткіі* – нестягнена форма прикметника наближає переклад до фольклорної емоційної парадигми. *Онтій* – діалектизм.

Tels ils marchaient dans les avoines folles, / Et la nuit seule entendit leurs paroles. (Так вони йшли зів'ялим листям, / І лише ніч чула їхню розмову) – *Йшли вони зів'яла, і ледве хилилась / Під ними зів'яла трава; / Лиш темная нічка там чула / Їх тихі слова*. В оригіналі – двовірш, у перекладі – чотиривірш. Перекладач додав речення *Ледве хилилась під ними зів'яла трава*. В оригіналі *вони йшли зів'ялим листям*. У перекладі додане означення *темная, нічка* – зменшено-пестлива форма слова *ніч*. В оригіналі *розмова*, у перекладі – *слова* – має те ж значення, що й *розмова*. Тут використаний прийом метонімії.

Проаналізувавши оригінал поезії П. Верлена, представника напряму символізму, та переклад цієї поезії І. Франком, можна дійти висновку, що перекладач на дуже високому змістовому та естетичному рівні відтворив її українською мовою, нічого не відкинувши, а той факт, що він дещо привніс свого особистого – авторського – у цю поезію лише поглибило її. Важливим є те, що при перекладі твір усе ж залишився символістським і не втратив особливої „аури”, яка властива творам, написаним у цьому стилі.

Свою перекладацькою діяльністю І. Франко, за висловом О. Білецького, „розбирав стіну національної обмеженості”, виводив українське слово на простори нових тем, живих контактів із літературами багатьох народів світу. Здобутки, досягнення Франка-перекладача не втратили своєї важливості та актуальності й на зламі ХХ – початку ХХІ століття, коли йдеться про аргументовану доцільність засвоєння надбань певної національної літератури крізь призму її інтерпретації різними мовами народів світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голод Р. Митець – Каменярь? (Елементи символізму у творчості Івана Франка) / Р. Голод // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – №7-8. – С. 124 – 130.
2. Зимомря М. Німецька література в оцінках та інтерпретаціях Івана Франка: дискурс рецепції / М. Зимомря // Іноземна філологія. – 2009. – №42. – С. 15 – 18.
3. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т.13. – К., 1978. – С. 328 – 330.
4. Verlaine P. Poésies / P. Verlaine. – Paris, 1988. – P. 96.

Елена СТЕПАНЕНКО

ЛИЧНОСТЬ И ХАРАКТЕР ПЕЧОРИНА В РОМАНЕ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА « ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Перзеке А. Б

У статті розглянуто різні аспекти вивчення роману “ Герой нашого часу” та особистості Печоріна, а також подається сучасний погляд на нього, як героя та антигероя.

Ключові слова: роман, образ, характер, герой, антигерой

В статье рассмотрены различные аспекты изучения романа "Герой нашего времени" и личности Печорина, а также подается современный взгляд на него, как героя и антигероя.

Ключевые слова: роман, образ, характер, герой, антигерой

"Герой нашего времени" - уникальное явление не только русской, но и мировой литературы. Это «одна из самых удивительных книг во всей мировой литературе» [1, 22]. Наряду с «Евгением Онегиным» А.С.Пушкина, «Мертвыми душами» Н.В.Гоголя лермонтовское произведение находится у истоков нового русского романа. «Эти произведения - те «три кита», на которых стоит вся последующая русская романистика второй половины XIX столетия, принесящая нашей отечественной словесности мировую славу» [9, 190].

Как всякое подлинно классическое произведение, «Герой нашего времени» живет интенсивной художественной жизнью, постоянно обновляясь в сознании новых поколений. Белинский глубоко справедливо, как доказало время, сказал о «Герое нашего времени»: «Вот книга, которой суждено никогда не стереться, потому что, при самом рождении, она была вспрыснута живою водою поэзии» [2, 41].

Реалистически показывая в романе определяющее значение среды и обстоятельств для формирования характера, Лермонтов в образе своего героя сосредоточивает внимание не на этом процессе, а на конечном итоге развития человеческой личности, на потенциальных возможностях внутренне суверенного развития, во многом определяющего ее поведение. Отсюда глубокий психологизм романа – одна из главных его новаторских черт, определившаяся своеобразием творческой индивидуальности поэта и историческими условиями, когда, по словам Герцена, «бедность сил, неясность целей указывали необходимость... работы предварительной, внутренней» [4, 9].

Одна из заслуг Лермонтова – в углублении представлений о сложности и многомерности человеческой личности. Рассмотрение диалектики внутреннего и внешнего в человеке обретает в романе как социальный, так и философский смысл. Еще в «Княгине Литовской», отметив в облике героя черты «в моде и духе века», автор заключал: «Но сквозь эту холодную кору прорывалась часто настоящая природа человека...» [6, 457].

Образ Печорина – одно из главных открытий Лермонтова. Он поистине эпохален. В нем получили свое выражение коренные особенности после-декабристской эпохи, в которой, по словам Герцена, на поверхности «видны были только потери» [4, 133], внутри же «совершалась великая работа... глухая и

безмолвная, но деятельная и непрерывная». Изображению и раскрытию образа Печорина как героя особой исторической эпохи и подчинена своеобразная композиционно-сюжетная структура романа. В читательском восприятии роман четко разграничивается на две части. Одна представляет собою объективное повествование о Печорине «извне» – в записках странствующего офицера («Бэла», «Максим Максимыч», «Предисловие» к «Журналу Печорина»); другая – субъективно-исповедальное самораскрытие героя изнутри в его «Журнале» («Тамань», «Княжна Мери», «Фаталист»).

Григорий Александрович Печорин для нас – вполне определенное лицо, узнаваемая индивидуальность, неповторимо яркая и самобытная, но притом какие-то линии его портрета – зыблущиеся, колеблющиеся. Портрет героя не является изображением только его внешности. Лермонтов дает при этом и индивидуально-психологическую характеристику. Портрет строится по определенной схеме: вначале даются внешние признаки, затем – признаки, характеризующие внутреннюю сущность персонажа: "Он был среднего роста; стройный, тонкий стан его и широкие плечи доказывали крепкое сложение, способное переносить все трудности кочевой жизни и перемены климатов, не побежденное ни развратом столичной жизни, ни бурями душевными... его запачканные перчатки казались нарочно сшитыми по его маленькой аристократической руке, и когда он снял одну перчатку, то я был удивлен худобой его бледных пальцев. Его походка была небрежна и ленива, но я заметил, что он не размахивал руками – верный признак некоторой скрытности характера... С первого взгляда на лицо его я бы не дал ему более двадцати трех лет, хотя после я готов был дать ему тридцать. В его улыбке было что-то детское. Его кожа имела какую-то женскую нежность; белокурые волосы, выходящие от природы, так живописно обрисовывали его бледный, благородный лоб, на котором, только при долгом наблюдении можно было заметить следы морщин, пересекавших одна другую и, вероятно, обозначающих гораздо явственнее в минуты гнева или душевного беспокойства. Несмотря на светлый цвет его волос, усы его и брови были черные – признак породы в человеке, так, как черная грива и черный хвост у белой лошади. Чтоб закончить портрет, я скажу, что у него был немного вздернутый нос, зубы ослепительной белизны и карие глаза..." [6, 494]. И эти колебания, порождающие эффект неопределенности, должны быть осознаны как структурно необходимый, эстетически значимый элемент художественного создания, как его самоценное слагаемое. Неопределенное не подлежит превращению, по воле интерпретатора, в определенное, в проясненное, не подлежит замене или отмене; оно продуктивно само по себе.

Печорин – это аристократ, осознавший пустоту своей жизни и порывающийся к деятельности, но в пределах своего сословного круга, притом к деятельности чисто эмпирической, не вытекающей из какой-то четко осмысленной системы убеждений. Возможно, это и определяет трагедию Печорина как личности. Однако именно это состояние (стремление к деятельности без ясно осознанных целей) делает образ Печорина типичным для передовой русской молодежи 30-х годов. Данное заключение вытекает из статьи Герцена "О развитии революционных идей в России" (1856), где все сказанное о Лермонтове можно отнести скорее к Печорину, нежели к самому Лермонтову. По словам Герцена, Лермонтов "... не видел возможности борьбы или соглашения... никогда не знал надежды, он не жертвовал собой, ибо ничто не требовало этого самопожертвования. Он не шел, гордо неся голову, навстречу палачу, как Пестель и Рылеев, потому что не мог верить в действительность жертвы; он метнулся в сторону и погиб ни за что" [3, 442].

Печорину свойственны типичные противоречия передовых людей его поколения: жажда деятельности и вынужденная бездеятельность, потребность любви, участия и эгоистическая замкнутость, недоверие к людям, сильный волевой характер и скептическая рефлексия. Противоречия и составляли, как известно, суть идейных поисков передовых русских людей 30-х годов. В этом познается типичность образа Печорина, реализм его изображения.

Крайняя противоречивость понимания "Героя нашего времени" и Печорина продолжает иметь место и в последующей критике. Для одних Печорин – натура антиобщественная, для которой самой характерной и основной чертой является властный индивидуализм, стремящийся подчинить все окружающее своей воле; для других же он "человек с ярко выраженным и очень активным социальным инстинктом". Некоторые исследователи и критики убеждены в том, что Лермонтов развенчивает Печорина; другие – что он его утверждает как своего героя и сочувственно оправдывает все его поступки.

Советская критика в большинстве своем полагает, что как личность Печорин шире ограниченных пределов его времени, среды, конкретных обстоятельств, предлагаемых ему обществом социальных ролей. "Однако стремление личности к свободному выбору своих жизненных позиций, своей видовой определенности в самодержавной России сталкивалось с предопределенностью жизненного статуса человека чуть ли не с его рождения. Узаконенные узкогрупповые социальные амплуа по сути своей противоречили универсально целостной человеческой природе. Печорин по своему происхождению мог бы обеспечить себе самую блестящую карьеру" [8, 80].

Отталкиваясь от того тезиса, что Лермонтов впервые в русской литературе вывел на страницы своего романа героя, который прямо ставил перед собой самые главные вопросы человеческого бытия – о цели и

смысле жизни человека, о его назначении, данные исследователи подходят к тому, что Печорин, помимо совершенствования своих душевных сил, хочет вызвать активность и в других, подтолкнуть их к внутренне свободному действию, а не к действию по канонам традиционной узкословной морали. "За ролью, за привычной маской Печорин хочет рассмотреть лицо человека, его суть. И здесь им часто руководит не только жажда истины, желание сорвать все внешние покровы и украшения, узнать, "кто есть кто", но и не менее страстная надежда открыть, вызвать к жизни "в человеке человека" [8, 83].

По мнению исследователя И. Нетбая, "...в России 1839 года, когда, кажется, уже окончательно не подлежат реставрации мечты о свободе, равенстве, братстве, которые основательно захоронены под обломками французской революции и расстреляны в декабре 1825 года на Сенатской площади, когда иссяк живительный источник, в свое время питавший бойкую и жизнерадостную музу Пушкина, новое время неизбежно рождало новые образы. И эти образы были не самые жизнеутверждающие..." [7, 324].

Все эти обстоятельства и стали причиной того, что на свет появился Григорий Александрович Печорин. Автор считает его пародией на романтического, изжившего себя в нынешний век героя в его логическом развитии. Хорошо зная и глубоко понимая историческую сущность окружающей его действительности, двадцатипятилетний Лермонтов создал образ героя своего времени, в котором обобщил большой жизненный материал. Лермонтову нужно было не только осмеять устаревший идеал, но и показать этот характер в различных ситуациях таким образом, чтобы стало ясно следующее: личность сильная, критически мыслящая и в высшей степени разумная, направляющая свой ум и знания не на благо людям, в конце концов трансформируется в антигероя, носителя зла. Лермонтов относится к своему герою всерьез, не иронически; но сам тип печоринской личности, возникший в определенное время и в определенных обстоятельствах, ироничен.

Характер Печорина задан с самого начала и остается неизменным; духовно он не растет, но от эпизода к эпизоду читатель все глубже погружается в психологию героя, чей внутренний облик как бы не имеет дна, принципиально неисчерпаем. В этом и состоит история печоринской души, ее загадочность, странность и привлекательность. Равная «самой себе», душа героя не поддается измерению, не знает пределов самоуглублению и не имеет перспектив развития. Поэтому Печорин постоянно испытывает "скуку", неудовлетворенность, чувствует над собой безличную власть судьбы, которая ставит предел его душевной деятельности, ведет его от катастрофы к катастрофе, угрожающим как самому герою ("Тамань"), так и другим персонажам ("Бэла", "Княжна Мери"). Печорин сам себе кажется демоническим существом, злым орудием неземной воли, жертвой ее проклятия. Поэтому "метафизическое" самоощущение героя, его человеческие качества важнее для Лермонтова, чем "социальная прописка" Печорина; он действует не как сословная личность – дворянин, светский человек, офицер, а как человек вообще.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андроников И.Л. Лермонтов. Исследования и находки. – М.: Худож. литература, 1977. – 238 с.
2. Белинский В.Г. Герой нашего времени // Избранные статьи. – М.: Детская литература, 1978. – С. 40-59.
3. Герцен А.И. Полное собрание сочинений. Т. 14. "Very dangerous!" – М.: Гослитиздат, 1960. – 373 с.
4. Герцен А.И. О развитии революционных идей в России. – М.: Гослитиздат, 1958. – 181 с.
5. Герштейн Э.Г. "Герой нашего времени" Лермонтова. – М.: Худож. литература, 1976. – 113 с.
6. Лермонтов М.Ю. Герой нашего времени // Сочинения в двух томах. Т. II. – М.: Правда, 1990. – С. 455-590.
7. Нетбай И. Кто такой Печорин? Что такое Печорин? // Вопросы литературы. – 1999. – №4. – С. 320-329.
8. Удодов Б.Т. Роман М.Ю. Лермонтова "Герой нашего времени": Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 174 с.
9. Эйхенбаум Б.М. Статьи о Лермонтове. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 188-204.

Наталія СУРЖИК

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВАЛЕНТНОСТІ СУФІКСА –ІВ В АНТРОПОНІМАХ ТА ОЙКОНІМАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О. І. Крижанівська

В останні десятиліття активізувалися дослідження в галузі морфеміки, результати яких знайшли віддзеркалення в «Морфеміці української мови» О.К. Безпояско та К.Г. Городенської, у колективних монографіях «Морфемна будова слова» (1979) і «Морфологічна будова сучасної української мови» (1978), в «Грамматике современного русского литературного языка» (1970) та «Русской грамматике» (1982), а перспективи і завдання визначено у статтях збірника «Морфемика. Принципы и методы системного описания» (1987). Дотичним до власне морфемних проблем присвячено монографії В. Чурганової «Очерк

русской морфологии» (1973), Т.В. Булигіної «Проблемы теории морфологических моделей» (1977), К.Г. Городенської і М.В. Кравченко «Словотвірна структура слова (відіменні деривати)» (1981) та ін.

Постійним і єдиним об'єктом вивчення морфемної структури слова у всіх вище названих працях були апелятиви. Матеріали онімної лексики, яка складає значну частину лексику будь-якої національної мови зі своєю специфікою функціонування, походження, а також і структури [Суперанская, 1969], залишалися поза увагою дослідників, хоч «вивчення морфеміки найбільш давніх слів-топонімів за допомогою порівняльно-історичного та зіставного методів дає можливість пізнати шляхи формування топонімів сучасних східно-слов'янських мов, пояснити походження реліктових явищ і непродуктивних типів топонімичних структур» [Горпинич, 1986].

Морфемна валентність у топонімних основах комплексно спеціально не вивчалася, хоч спробу вивчити специфіку сполучуваності морфем у структурі українських ойконімів зроблено в праці О.І. Крижанівської «Валентність морфем в основах ойконімів української мови» (1995), де проаналізовано особливості сполучуваності тільки первісно прикметникових суфіксів.

Помітно зріс в останні десятиліття інтерес і до проблем антропонімії. Витоки сучасних досліджень знаходимо в роботах середини минулого століття, коли чимало уваги виникненню особових назв присвятила Л.Л. Гумецька. Вона аналізує особові назви за принципом їхнього творення та вказує на їхню етимологію. Цінними є хронологічно раніші роботи В. Сімовича, в яких він дав ґрунтовний аналіз утворення й історичного розвитку особових назв на -н-о, -к-о, -хн-о, -енк-о, -л-о, та М.Л. Худаши, статті якого присвячені словотвірному та лексико-семантичному аналізу прізвищ-комполіт. Великим внеском у розвиток української антропонімії є праця Ю.К. Редька «Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімичними назвами». Ґрунтовними є дослідження П.П. Чучки атропонімії Закарпаття. Окремі вузькі питання, пов'язані з українською антропонімією, висвітлюються в роботах інших дослідників. Так, наприклад, С.Ковтюх та О. Кашталян 2012 року видали монографічне дослідження про особливості відмінювання українських прізвищ.

Морфемна структура антропонімів спеціально не вивчалася, хоч елементи морфемного аналізу застосовуються на словотвірному рівні для пізнання складових частин основи. Не вивчалася і граматична будова прізвищ, хоча спробу вивчити особливості морфемної та граматичної структури українських антропонімів зроблено в праці Т.В. Ліштаби «Антропонімія Північного Степу України» (1997).

Викладене вище обґрунтовує актуальність теми дослідження, яка зумовлена необхідністю всебічного вивчення антропонімичного та ойконімичного матеріалу в їхньому зіставленні. Виходячи з цього, виявляється актуальним дослідження морфемної валентності в основах українських антропонімів як з метою опису антропонімів окремих регіонів, так і у зв'язку з дослідженням загальної картини української антропонімії, та в ойконімах - як одного з найчисельніших класів власного імені, яке повинне розширити і поглибити уявлення про морфемну систему української мови та встановити валентність морфем в основах назв населених пунктів і прізвищах.

Об'єктом нашого вивчення є морфемна будова антропонімів та ойконімів української мови й загальні закономірності сполучуваності морфем; а предмет вивчення – порівняльна характеристика валентності суфікса -ів в антропонімах та ойконімах.

Мета роботи – дослідити валентність суфікса -ів в основах українських ойконімів та антропонімів, виявити його специфіку. Дослідження мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розчленування ойконімичних та антропонімичних основ на морфи та визначення системи кінцевих суфіксів;
- 2) дослідження сполучувальних можливостей кожного форманта, визначення його валентних особливостей;
- 3) виявлення морфемної моделі українських антропонімів та ойконімів;
- 4) на основі реалізації всіх попередніх завдань зробити висновки про особливості валентності суфікса -ів.

Пропоноване дослідження є спробою порівняльного вивчення морфемної валентності в основах українських антропонімів та ойконімів.

Ойконімія та антропонімія посіли чільне місце в системі людських цінностей. Вони належать до культурного надбання народу і є тим універсальним історично-соціальним фактом, який дає право трактувати їх як своєрідний феномен культури.

Морфемна структура топонімів значною мірою зумовлена епохою їх становлення і сама часто дає пряму вказівку на час і суспільно-історичні умови виникнення даної географічної назви.

Ойконіми на -ів/-ов, -ев/- — це ад'єктивні утворення, які сформувались на базі давніх прикметників, що «виражали посесивність на основі відношення між особою і предметом» [3, 117]. Вони фіксуються писемними пам'ятками з давньоруського періоду, стають найчисельнішими в часи формування окремих східнослов'янських мов, активно поповнюють український топонімкон у XVIII-XIX століттях. Під

впливом їхніх продуктивних моделей створюється значна частина назв населених пунктів, оформлена омонімічними формантами, які передають не посесивне, а відносно прикметникове значення.

Ці дві групи ойконімів при морфемному аналізі варто розглядати комплексно, як такі, що мають однакову формантну будову.

За кількістю суфіксальних морфів, які формують основу, назви населених пунктів на -ів/-ов-, -ев-/ поділяються на такі групи:

- 1) односуфіксні ойкооснови, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ сполучається безпосередньо з кореневим морфом: Мал-ев-е, Урал-ов-е, Зуб-ів, Кон-ев-а;
- 2) двосуфіксні ойкооснови, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до основи, ускладненої одним суфіксом або субморфом: Добр-ин-ів, Чиж-ик-ів, Гус-ак-ів;
- 3) трисуфіксні ойконімічні основи, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ сполучається з основами, що мають два післякореневі морфи або субморфи: Цвіл-ин-ів, Різ-ун-енк-ов-е;
- 4) чотирисуфіксні основи, які, крім форманта, мають три доформантні морфи або субморфи: Люб-еч-ан-ин-ів, Щас-л-ив-ц-ев-е, Іва-ш-ч-енк-ов-е.

Найтиповішою для аналізованого форманта є коренева валентність. Її зафіксовано в 1142 ойконімах, що становить 56,82% від загальної кількості назв населених пунктів на -ів/-ов-, -ев-. Більшість із них має первісне відносно-посесивне значення, меншість – власне відносне.

Ойконіми України з морфемною моделлю основи корінь + -ів /-ов-, -ев-/ характеризуються неоднаковою членістю, що зумовлено природою їхньої доформантної частини.

Окрему групу (218 назв – 23,62%) складають ті з них, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ сполучається з коренями, не співвідносними на синхронному рівні ні з відомими апелятивами, ні з онімами (це так звані радикасоїди): Зоз-ів, Тяз-ів, Шер-ов-е.

Безперечно, всі вони були похідними і членувалися на «живі» морфи, але з погляду синхронії втратили такі суттєві ознаки похідності, як співвідносність з мотивуючими їх основами, семантичну самостійність корневих морфем і перейшли в розряд слів зі зв'язаними коренями, втративши здатність до структурно-семантичного членування але зберігши формальну подільність (тобто в них чітко виділяється кінцевий формант -ів/-ов-, -ев-).

Аналіз доформантної частини ойконімів на -ів/-ов-, -ев-/ дає змогу встановити, що за фінальним складом радикасоїдів вони поділяються на групи:

- 1) ойконіми, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до радикасоїда з фонематичною структурою фіналі ГП (голосна + приголосна): Дегова, Глазова, Черетів;
- 2) ойконіми, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до радикасоїда з фонематичною структурою фіналі ГПП (голосна + приголосна + приголосна): Хобултова, Буглів, Берездів.

Лише назви Шкнева і Джугастрове не можна віднести до жодної з визначених груп, що може свідчити про їхню іномовність.

Стосовно ж антропонімії слід відзначити, що українськими антропонімами можна вважати: власне українські назви, що склалися на українській етнічній території відповідно до словотворчих формантів і ономастичних моделей української мови, і ті, які за походженням є неслов'янськими, але здавна фонетично, акцентуаційно й граматично адаптувалися в українському мовному середовищі. Отже, українська антропонімія – субсистема лексики української мови, підпорядкована її фонетичним, акцентуаційним та граматичним законам.

Вивчення морфології антропонімів взагалі проводиться по лінії опису її структури та способів вираження категорій роду, числа, відмінка, а вивчення її в плані міждіалектних і міжмовних контактів вимагає ще й виявлення території поширення тих чи інших антропонімічних структурних типів.

Номінативна природа антропоніма зумовила такі його властивості, як конкретність і одиничність. Ці властивості визначили морфологічну будову прізвища, найбільш поширений морфологічний тип чи оптимальну модель (інваріант), а нею є іменник або прикметник у називному відмінку однини. Статистичному вивченню можуть піддаватися всі антропоніми в цілому, а також й окремі їхні групи (наприклад, групи прізвищ, утворених від імен і група прізвищ, утворених від апелятивів).

За кількістю суфіксальних морфів, які формують основу, антропоніми на -ів/-ов-, -ев-/ поділяються на такі групи:

- 1) односуфіксні антропооснови, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ сполучається безпосередньо з кореневим морфом: Гриб-ов-ий, Ліс-ов-ий, Вишн-ев-ий, Сокол-ов, Пан-ов;
- 2) двосуфіксні антропонімічні основи, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до основи, ускладненої одним суфіксом або субморфом (суфіксальна валентність): Голов-ко-в, Лош-ак-ов, Сол-ян-ов;
- 3) трисуфіксні антропоніми, в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ сполучається з основами, що мають два суфікси або субморфи: Вдо-в-ич-енк-ов, Губ-ар-к-ов, Сад-ов-н-ик-ов.

Найтиповішою для досліджуваного форманта є коренева валентність, що становить 95,12% від загальної кількості прізвищ на -ів/-ов-, -ев-.

Треба зауважити, що антропоніми з морфемною моделлю основи на k^+ -ів/-ов-, -ев-/ характеризуються неоднаковою членімістю.

У 340 прізвищевих назвах (17,9%) суфікс -ів/-ов-, -ев-/ сполучається з коренями, не співвідносними на синхронному рівні ні з відомими апелятивами, ні з онімами (тобто з радикасоїдами): Акмазік-ов, Апат-ов, Кантакуз-ов. У них чітко виділяється кінцевий формант -ів/-ов-, -ев-/ , але вони втратили здатність до структурно-семантичного членування (співвідносність з мотивуючими основами, семантичну самостійність кореневих морфем).

За фінальним фонематичним складом радикасоїдів антропооснови поділяються на три групи:

1) в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до радикасоїда з фонематичною структурою фіналі ГП (голосна + приголосна): Жусов, Чминов, Ташов;

2) в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до радикасоїда з фонематичною структурою фіналі ГПП (голосна + приголосна + приголосна): Гержов, Лоцнов, Скуртов;

3) в яких суфікс -ів/-ов-, -ев-/ приєднується до радикасоїда з фонематичною структурою фіналі ГПП (голосна + голосна + приголосна): Тіухов.

Таким чином, проаналізований матеріал свідчить, що ойконіми, оформлені суфіксом -ів/-ов-, -ев-/ , є назвами населених пунктів прикметникової форми з первісним значенням присвійності. Серед ойконімів на -ів/-ов-, -ев-/ засвідчена значна кількість основ з формальною подільністю. Зумовлено це характером їх доформантної частини, яка в абсолютній більшості випадків є ім'ям людини. В основах назв поселень суфікс -ів/-ов-, -ев-/ зрідка нетипово поєднується з іменниками першої відміни (типу Ганнів < Ганна). Переважає коренева валентність, що виявляється в поєднанні суфікса -ів/-ов-, -ев-/ як з вільними, так і зі зв'язаними коренями. Суфіксальна валентність – це поєднання афікса із суфіксованими основами. За ступенем суфіксальної валентності найширші сполучувальні можливості серед ойконімів має якраз суфікс -ів/-ов-, -ев-/ , який сполучається з 57 різними морфами: -ай-, -ак-, -ал-, -ан-, -ар-, -ас-, -ат-, -ах-, -ач-, -аш-, -ей-, -ел-, -ен-, -енк-, -ер-, -ех-, -еш-, -иг-, -ик-, -ил-, -им-, -ин-, -иш-, -ич-, -ищ-, -ій-, -к-, -л-, -н-, -ой-, -ол-, -он-, -ос-, -ост-, -от-, -ош-, -с-, -ськ-, -уй-, -уг-, -ук-, -ул-, -ун-, -ур-, -ус-, -ух-, -уш-, -ц-, -ч-, -ш- тощо. Варто зазначити, що «чим більш віддалений суфікс від поняттєвої морфемі, тим з меншою кількістю морфів він може сполучатися» [2, 156]. Суфікс -ів/-ов-, -ев-/ у четвертій післякореневій словотвірній позиції поєднується з основами, які оформляються 4 різними суфіксами, у третій – з 12, а у другій – з 57.

В антропонімах розглядалий суфікс може виявляти кореневу або суфіксальну валентність. Для форманта -ів/-ов-, -ев-/ найтиповішою і найпоширенішою є коренева валентність. Із 180 відіменних прізвищ на -ів/-ов-, -ев-/ у 120 – антропоформант приєднується безпосередньо до кореня. За ступенем суфіксальної валентності серед антропонімів суфікс -ів/-ов-, -ев-/ займає друге місце після суфікса -ин/-ін. Він приєднується до 12 морфів: -к-, -ик-, -ин-, -ар-, -ол-, -ул-, -ак-, -ан-, -ун-, -аш-, -ач-, -енк-. Найчастіше суфікс -ів/-ов-, -ев-/ поєднується з морфами -ак-, -ан- (в 50 основах – 51,5%). Із іншими морфами сполучається лише в 57 основах, що свідчить про їх не типовість.

Отже, чим продуктивніший суфікс, тим ясніше його значення, тим ширші його сполучувальні можливості. Аналіз позиції суфікса -ів/-ов-, -ев-/ відносно кореня дозволяє зробити висновок: що віддаленіший суфікс від поняттєвої морфемі, то з меншою кількістю морфів він може сполучатися.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Марталого Т. В. Антропонімія Північного Степу України: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. В. Марталого. – Кіровоград, 1997. – 255 с.
2. Крижанівська О. І. Валентність морфем в основах ойконімів української мови: Дис. канд. філол. наук: 10.02.02 / О. І. Крижанівська. – Кіровоград, 1995. – 193 с.
3. Грищенко А. П. Морфемна структура прикметника української мови / А. П. Грищенко // Морфологічна будова сучасної української мови. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 96–140.

Марія ТЕЛІНА

ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПЦІЇ ДРУКОВАНОГО ЗМІ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Фенько Н. М.

Інтереси цільової аудиторії постають одним із найвагоміших чинників при розробленні концепції друкованих ЗМІ. Саме від смаків читачів залежить успіх та рівень якості майбутнього видання. Багато сучасних газет та журналів ігнорують читацькі вподобання, надаючи пріоритет фінансовим прибуткам. Натомість значний сегмент аудиторії залишається незадоволеним вузькою інформативністю періодичних видань.

Утім роль цільової аудиторії при створенні концепції видання не можна недооцінювати.

Одним із головних моментів при розробленні концепції засобу масової інформації, зокрема друкованого, постає врахування потенційної цільової аудиторії. Без дослідження споживацьких уподобань видання не матиме великого попиту та не принесе бажаного прибутку. Важливо пам'ятати, що від початку газету було створено для задоволення потреб людей у інформації, спілкуванні, тому й орієнтуватися необхідно на читачів.

Вивчення цільової аудиторії означає врахування її інформаційних запитів та інтересів, особливості її складу та структури. Для виявлення цільової аудиторії майбутнього друкованого ЗМІ треба визначити його тематику, специфіку, цільове призначення. Ми пропонуємо розглянути класифікацію газет та журналів за тематикою для визначення напрямку та потенційного споживача майбутнього видання.

Більшість газет, у порівнянні із журналами, розраховані на масового читача. За тематикою інформації визначають такі групи:

1. **Суспільно-політичні** – розраховані на читача, який цікавиться новинами політичної, економічної, соціальної ситуації міста, країни чи всього світу. Зазвичай, такі газети є наймасовішими.

2. **Ділові та фінансово економічні** – мають вужчу читацьку адресу, призначені для читачів-економістів, працівників приватних підприємств, тих, хто має бути в курсі всіх фінансових новин, стану економічного ринку.

3. **Спеціалізовані** – мають велику кількість підвидів: дитячі, молодіжні, газети для пенсіонерів, спортивні, конфесійні, за професійною спрямованістю та інші. Кожен з цих підвидів орієнтується на абсолютно різну читацьку аудиторію.

4. **Таблоїди** – цей вид стали виділяти з-поміж інших газет нещодавно. Це видання, які мають велику кількість ілюстрацій, матеріали сенсаційного характеру, містять чутки, неперевірену інформацію, часто використовують експресивну мову. Такі газети розраховані на читача з невибагливими потребами, мають велику популярність серед населення.

Дослідниця С.Г. Антонова умовно поділяє журнали за читацькою адресою на дві групи: журнали, адресовані масовому читачу, та журнали для читачів, які є спеціалістами з профілю видання.

Журнали для масового читача включають у себе такі підгрупи:

1) **науково-популярні** – журнали, що містять статті та матеріали про основи наук, про теоретичні чи експериментальні дослідження в галузі науки, культури та практичної діяльності. Їх функціональне призначення – слугувати розповсюджувачами знань, формувати науковий світогляд та розширювати кругозір читача, популяризувати досягнення науки, техніки, культури, мистецтва. Науково-популярні журнали публікують також матеріали практичного, розважального та літературно-художнього змісту, що ще раз підкреслює їх широкий читацький напрямок;

2) **популярні** – близькі до науково-популярних. Вони публікують різноманітні матеріали з питань культури, спорту, побуту, дозвілля і також орієнтовані на широку читацьку аудиторію. Їх тематика охоплює більше коло питань із різних галузей життя та діяльності суспільства. Вони доволі різноманітні за способом оформлення, розраховані на привабливість та можливість практичного використання;

3) **суспільно-політичні** – публікують статті та матеріали актуальної суспільно-політичної тематики, розраховані на широке коло читачів. Вони можуть містити сатиричні та гумористичні твори, а також інформацію галузевого та науково-популярного характеру. Мають широкий цільовий напрям та розраховані на різнопланового масового читача;

4) **літературно-художні** – тут основне місце займають твори художньої літератури різних жанрів, а також публіцистичні та критичні статті й матеріали.

Цільове призначення спеціальних журналів – розповсюдження спеціальної, ділової інформації на відміну від загальнозначимої. Вони призначені для наукової комунікації серед спеціалістів в інтересах їх професійної діяльності.

Спеціальні журнали – це передусім наукові журнали. Такі видання містять статті та матеріали про теоретичні дослідження, а також матеріали прикладного характеру, призначені для науковців. Читачами наукового журналу можуть бути не лише наукові працівники, а й технологи, інженери виробництва, спеціалісти, які займаються конструюванням та розробкою техніки. Наукові журнали в залежності від цільового призначення можна розділити на такі групи:

1) *науково-теоретичні* – такі друковані ЗМІ відображають найновітніші досягнення фундаментальних та галузевих наук. До їх складу входять журнали, які охоплюють інформацію загальнонаукового характеру, та численні видання, які складають різні тематичні класи. Читачами науково-теоретичних журналів є передусім наукові співробітники всіх рангів, викладачі вищих навчальних закладів, спеціалісти підприємств та проектних інститутів;

2) *науково-практичні* – цей вид журналів призначений для спеціалістів, чия професійна діяльність спирається на результати наукових досліджень, потребує осмислення практичного досвіду на теоретичному рівні та пов'язана із впровадженням наукових розробок у практику. Такі журнали покликані допомагати спеціалістам різних професій у розв'язанні практичних завдань, сприяти підвищенню їх кваліфікації. Науково-практичні журнали включають як теоретичні матеріали прикладного характеру, так і матеріали суто практичного змісту;

3) *науково-технічні* – їх профіль пов'язаний з технічними науками. Технічні науки розв'язують завдання вдосконалення знарядь праці та технологічних процесів. Саме тому науково-технічні журнали належать до видань, які суттєво впливають на цивілізацію суспільства. Їх функціональне призначення – конкретні завдання пов'язування науки з технікою [5].

Ознайомившись із класифікацією друкованих ЗМІ за характером інформації, варто визначити типологію цільової аудиторії. Потенційна цільова аудиторія будь-якого друкованого ЗМІ – це все населення регіону, країни або багатьох країн, залежно від території розповсюдження видання. Тому вона має багато розгалужень, особливостей та підвидів. Усіх потенційних читачів преси можна умовно поділити за такими характеристиками:

1. Вік
2. Стать
3. Професія
4. Захоплення
5. Політичні погляди
6. Релігійні погляди
7. Географічне місце проживання

Тепер розглянемо кожну з цих характеристик докладніше.

Вік. За віком цільова аудиторія для друкованих мас-медіа поділяється на дітей, молодь, населення середнього віку (від 25 до 50 років) та населення похилого віку (від 50 років). Для кожної із цих вікових категорій випускаються різні за характером, наповненням та специфікою видання. Особливо детального розгляду потребують дитяча та молодіжна преса.

Дитячі друковані ЗМІ у свою чергу поділяються на різні підвиди за типологічним призначенням. Наприклад, Т.С. Давидченко пропонує таку класифікацію дитячих періодичних видань:

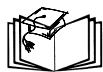
1) *пізнавальні* – до цього виду відносяться всі видання, що мають переважно пізнавальний зміст. Тематика таких газет і журналів вельми розмаїта. Більшість найпопулярніших серед дітей журналів і газет подають потрібну інформацію через гру, адже гра – найприродніше заняття для дітей. Усі пізнавальні видання чітко поділяються на два типи: енциклопедичні та суто ігрові;

2) *розважальні* – на сучасному ринку періодики для дітей чимало видань розважального характеру. Причиною виникнення багатьох розважальних видань стало те, що редакторам легше розважити дитину, аніж навчити й виховати. Такі журнали – це здебільшого ще один спосіб використати вільний час дитини, зацікавити її ненадовго коміксом, або кросвордом. Види розважальних видань представлені двома основними типами: журнали та газети кросвордів і журнали та газети коміксів;

3) *навчальні* – ці видання покликані насамперед допомогти дитині у навчанні. Одночасно такі журнали та газети можуть також стати у нагоді батькам, педагогам, вихователям, адже вони друкують корисний наочний матеріал (нові форми ігор, вправ);

4) *культурологічні* – основа кожного номеру таких видань – художній матеріал, вітчизняна, світова класика та фольклор;

5) *науково-популярні* – у таких журналах міститься наукова теоретична і практична інформація. Видання подібного типу розраховані не лише на дітей, що визначилися зі своїми інтересами, вони сприяють і пробудженню такого інтересу, виявленню схильностей [3].

Щодо молодіжних періодичних видань можна сказати, що вони мають велику популярність. Їх також можна поділити на декілька видів за цільовим призначенням:

1) *науково-популярні* – цей вид періодичних видань розрахований загалом для молоді, яка вже визначилась із своїми інтересами та майбутньою професією. Такі видання містять відомості з окремих галузей, часто допомагають у навчанні;

2) *пізнавальні* – спрямовані на сприяння розвитку загальної ерудованості читача та допомогу в процесі навчання. На відміну від науково-популярних видань мають переважно ознайомлювальний характер;

3) *розважальні* – цей вид видань зазвичай несе найменшу кількість пізнавальної інформації, спрямований лише на розважання читача. Має різноманітне наповнення. Часто використовується «сленг» та просторіччя [4].

Населення середнього віку (25-50 років) – це основний сегмент читацької аудиторії друкованих ЗМІ. Класифікація мас-медіа для цього віку читачів не відрізняється від стандартної класифікації всіх періодичних видань.

Видання для читачів похилого віку та пенсіонерів мають свою специфіку. Загалом це видання про здоров'я, розважального та пізнавального характеру. У виданнях пізнавального характеру міститься інформація про нормативні документи, законопроекти, які стосуються пенсіонерів, новини щодо пенсій, пільг, субсидій для людей похилого віку та ін.

Стать. За статтю цільова аудиторія поділяється на жінок та чоловіків. Відповідно існують друковані медіа, спрямовані на жіночу або на чоловічу аудиторію.

Жіночі періодичні видання у свою чергу поділяються на:

1) *пізнавальні* або газети та журнали порад – цей вид видань містить поради з догляду за домом, кулінарні рецепти, рішення для оформлення дому. Сюди можна також віднести видання, присвячені майбутнім та молодим мамам, які містять поради для догляду за дитиною;

2) *розважальні* – такі видання побудовані на функції розважання жіночої аудиторії. Часто містять новини зіркового життя, новини косметичної індустрії, поради психологів;

3) *комбіновані* – цей вид видань є синтезом двох попередніх видів.

Чоловічі періодичні видання можна поділити на:

1) *журнали та газети присвячені захопленням* – це видання про спорт, різноманітні хобі. Видання для автолюбителів належать до цього ж виду, але вони стали такими популярними, що їх можна виділяти як окремих вид друкованих мас-медіа для чоловіків;

2) *розважальні* – найчастіше видання цього виду позиціонують себе як «чоловічий журнал». Головна їх функція – розважати, не несучи майже ніякого інформаційного навантаження.

Професія. У цьому напрямку випускаються професійні друковані ЗМІ. Вони призначені для людей, які мають певну професію, працюють за нею, або цікавляться нею на професійному рівні.

Такі видання є не масовими, на відміну від тих, що були згадані раніше, а вузькоспеціалізованими. Професійні періодичні видання випускаються фахівцями з тієї чи іншої галузі, якій присвячені журнал чи газета. Ці мас-медіа друкуються в науковому чи науково-популярному стилі. Хоча ці видання не є масовими, вони мають постійний прибуток. Вони розраховані на певну нешироку цільову аудиторію, але ця аудиторія надійна та відносно постійна.

Захоплення. Періодичні видання, присвячені захопленням, набули неабиякої популярності за останнє десятиріччя. З'явилось дуже багато їх різновидів за захопленнями на будь-який смак. Такі видання виконують одразу дві головні функції – навчальну чи пізнавальну та розважальну. Саме завдяки такому поєднанню вони мають великий попит. Різноманіття видань такого типу охоплюють аудиторію будь-якого віку та статі.

Політичні погляди. Існують видання, які випускаються політичними партіями, рухами. Такі ЗМІ розраховані на населення, яке виявляє прихильність до тієї чи іншої політичної сили, цікавляться подіями, які відбуваються у тій чи іншій партії та поглядами, які вона виражає стосовно подій, що відбуваються в державі. Кількість подібних періодичних видань значно зростає під час передвиборчої кампанії та виборів. І багато з них, відповідно, зникають після проведення виборів.

Релігійні погляди. Такі видання найчастіше випускаються від імені церкви та мають постійних читачів. Вони, як правило, розраховані не на отримання прибутку, а на просвітництво та донесення інформації релігійного характеру до своєї цільової аудиторії.

Географічне місце проживання. Таке поняття, як локальні друковані ЗМІ є поширеним у будь-якому регіоні. Такі видання загалом розраховані на жителів конкретної місцевості. Вони включають у себе висвітлення місцевих подій, новин, розповіді та інтерв'ю з місцевими діячами політичної та соціальної сфери. На локальному рівні, якщо він охоплює досить великий регіон, існує власний видавничий ринок та власна конкуренція.

Таким чином, ми розробили умовний поділ цільової аудиторії за різними характеристиками та вподобаннями. Таку класифікацію не можна вважати остаточною. Вона умовна, але допомагає краще розібратися у видах друкованих ЗМІ, призначених для певної цільової аудиторії.

Говорячи про цільову аудиторію як невід'ємну складову концепції масового видання, варто зауважити, що при створенні друкованого мас-медіа редакційна колегія має на початковому етапі визначити свого майбутнього читача: до якого виду буде належати видання, на які верстви населення буде розраховано.

Якщо заздалегідь прорахувати майбутню читацьку аудиторію, можна спрогнозувати успішність та популярність видання, розрахувати оптимальний тираж та ціну на номер. Є декілька варіантів виявлення потенційної аудиторії видання, один із найпопулярніших та найдієвіших – проведення опитування населення. Для отримання більш достовірних результатів, можна здійснити опитування репрезентативної вибірки населення шляхом анкетування. Таке анкетування може проводитись на вулицях міст, телефоном, в інтернеті та іншими способами. Збір інформації таким чином зазвичай проводять соціологічні агентства. Існують різні приклади набору запитань у анкеті для опитування, які розроблялися тими чи іншими мас-медіа. Можна використати їх досвід, але найкращий спосіб – розробити анкету самостійно, включивши ті запитання, які є пріоритетними саме для конкретної редакції та майбутнього періодичного видання.

Дослідження цільової аудиторії постає надзвичайно важливим аспектом при створенні періодичного видання. Щоб прорахувати ефективність створення друкованого мас-медіа, попит на нього та прибуток, який воно приносить видавцю, необхідно виявити потенційного адресата майбутнього видання. Цим важливим аспектом не варто нехтувати задля збереження якості та створення позитивного іміджу серед читачів.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Бобков А.К. Газетные жанры: учебное пособие [Текст] / А. К. Бобков. – Иркутск : Иркут. ун-т., 2005. – 64 с.
2. Гуревич С.М. Газета вчера, сегодня, завтра. Учебное пособие для вузов [Текст] / С. М. Гуревич. – Москва : Аспект-Пресс, 2004.
3. Давиденко Т. С. Типологічна класифікація дитячих періодичних видань в Україні. [Електронний ресурс] / Т. С. Давиденко // – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2316>
4. Катерж Н. Реалії української молодіжної преси [Текст] / Н. Катерж // Друкарство. – 2006. – №1. – С. 52.
5. Редакторская подготовка изданий: Учебник [Текст] / С. Г. Антонова, В. И. Васильев, И. А. Жарков и др. ; под общ. ред. Антоновой С. Г. – М. : Издательство МГУП, 2002. – 468 с.
6. Ридван М. В. Визначення цільової аудиторії нішевого видання [Електронний ресурс] / М.В. Ридван // – Режим доступу : <http://intkonf.org/ridvan-mv-viznachennya-tsilovoyi-auditoriyi-nishevogo-vidannya/>

Ірина ТОЛКАЧ

КВАЛІЛОГІЯ ДИТЯЧИХ СЕРІЙНИХ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АНАЛІЗУ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філ. наук, старший викладач І. А. Ткаченко

Роль квалілогії видання як самодостатньої науки зросла на початку ХХІ століття, коли різко зменшилася кількість великотиражних видань, а на їхнє місце прийшли видання, які хоч і мають низький тираж, проте готуються у відносно короткі терміни та зорієнтовані на найвибагливіші читацькі вподобання. Відповідно, із зменшенням часу на підготовку видання та його редакційно-технічну обробку, збільшився і ризик появи значних змістових, естетичних, поліграфічних та промислово-технічних недоліків. Тому темою нашої роботи є системний квалілогічний аналіз сучасної української видавничої продукції.

Найбільшу увагу в процесі створення видання потрібно приділяти дитячій книзі, адже непрофесійно відредагована змістова частина книги, порушення логіки в тексті, невідповідність твору та ілюстрації дійсності й використання неякісних, а то й шкідливих поліграфічних матеріалів може не тільки відвернути дитину від книги, а й зашкодити її здоров'ю. Метою нашої роботи є виявлення шляхом квалілогічного аналізу основних недоліків дитячої серійної продукції та встановлення причин їх появи. Об'єктом нашої роботи обрано сегмент дитячого книговидання. Предметом дослідження є системний квалілогічний аналіз дитячих серійних видань.

Лише невелика кількість сучасних дослідників в Україні займаються квалілогічним аналізом того масиву продукції, який створюють вітчизняні видавництва. Серед таких дослідників можна виділити С. Гавенко [1, 2, 3] – єдиний книгознавець в Україні, якій належить теоретично-методологічне обґрунтування квалілогії видання як окремого наукового напрямку досліджень, І. Корнілов, В. Нічка, які презентують традиції квалілогічного аналізу Львівської Академії друкарства й український видавець і

директор Видавничого центру «Академія» В. Теремко [9]. Найвідомішим дослідником дитячих видань в Україні є Е. Огар [7]. Тому в теоретичному аспекті роботи ми посилатимемося на їхні здобутки та напрацювання. Враховуючи особливості обраної теми, ми використовуємо такі методи дослідження: контент-аналіз, бібліографічний метод та метод лабораторного дослідження, метод моделювання інформаційної продукції.

В наш час зникли великі тиражі, на підготовку яких видавництво витратило багато часу й зусиль, проте водночас збільшився випуск у світ книги за назвами – малотиражних і подекуди низької якості, адже час, затрачений на виготовлення однієї книги, тепер ділиться вп'ятеро, а то й більше. З початком нового тисячоліття зросла кількість дрібних видавництв і самвидавців, продукція яких нерідко не відповідає державним стандартам якості. Суттєвим недоліком є й те, що в Україні лише незначна кількість дослідників приділяють увагу квалілогії видання, якості видання. Лідером серед таких науковців можна назвати С. Гавенко. Навчальна дисципліна «Квалілогія видання» в учбових планах вишів з'явилася три роки тому. В КДПУ ім. В. Винниченка проблемами квалілогії видань займається І. Ткаченко [10]. До її творчих напрацювань належить розробка навчально-методичного забезпечення дисципліни, за якою готують майбутніх фахівців.

Недостатня розробленість методологічних підходів квалілогічних досліджень призводить до того, що весь масив книжкової продукції системно не аналізується, тому майбутнім видавцям дуже важко зорієнтуватися на сучасному видавничому ринку, адже вони не помічають всіх плюсів та недоліків роботи попередників. Тому українським видавцям і не під силу зробити крок вперед, адже вони не працюють над власними помилками й фактично дублюють їх у наступних книгах.

В Україні діє ряд державних та галузевих стандартів, які установлюють норми якості видавничої продукції. До головних стандартів, які опікуються випуском дитячих видань, належать такі стандарти, як ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення, ДСТУ 29.6-2002. Видання для дітей, ДСТУ 3018-95. Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення, ГСТУ 29.5-2001. Видання книжкові. Поліграфічне виконання та ГСТУ 29.4-2001. Типи обкладинок та палітурок. За санітарно-гігієнічними вимогами до якості поліграфічних матеріалів слідкують нормативні документи МОЗ України та ДСанПіН 5.5.6.012-98 «Державні санітарні правила і норми безпеки іграшок та ігор для здоров'я дітей».

«Ще донедавна основним критерієм оцінки якості був технічний рівень продукції, який містив порівняльну характеристику технологічних і експлуатаційних показників із нормативними показниками галузевих стандартів, і зовсім не враховувалися такі важливі аспекти квалілогії, як конкурентоспроможність, оцінка купівельних властивостей, що є дуже важливими в умовах широкого розвитку ринкових відносин» [1, 20]. Все більш важливим в наш час стають і соціально-економічні показники якості. Вони характеризуються відповідністю видання індивідуальним і суспільним потребам населення, доцільністю збуту і споживання товару та відповідністю ціни якості книги.

Друкованій книзі важко зберігати свої позиції в час, коли активно розвивається електронне книговидання. Якщо електронна книга може послуговуватись анімаційними та мультимедійними ефектами (наприклад, нове видання «Снігової королеви» видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА» з анімаційними ефектами падання снігу, розроблене спеціально для електронних книг), то друкована дитяча книга може вигравати лише за рахунок нестандартного художньо-технічного оформлення та залучення відомих ілюстраторів. Більшість дитячих видань із оригінальною конструкцією друкуються за кордоном, так як сучасне українське устаткування з технічного боку ще не дійшло в своїй стадії розвитку до світового рівня, а за рахунок цінової політики навіть перевищило його. Друкування книг за межами власної держави свої переваги і недоліки. Переваги – швидкість виконання замовлення і його відносно низьку ціну порівняно із українським аналогом, а також набагато ширші поліграфічні можливості, ніж у вітчизняного устаткування. До недоліків, безсумнівно, відносимо те, що в такий спосіб український видавничий ринок економить на розвитку власної потужної поліграфічної системи, вважаючи доцільнішим скористатися послугами іноземних поліграфічних підприємств, ніж створити якісне устаткування у власній державі. Крім того, в такий спосіб виробництва не можна обійтися без видимих огріхів та недоліків видань, адже видавець не має змоги безпосередньо спостерігати за поліграфічним процесом та проконтролювати якість матеріалів, які нерідко суперечать загальним вимогам до якості друкованої продукції для дітей.

Слідкує за якістю випущеної у світ книжкової продукції квалілогія – наука про якість. На передній план виходять властивості, які роблять книгу зручною в користуванні, це – надійність, кондиційність (відповідність виготовленого видання встановленим нормам та стандартам), релевантність (відповідність видання цільовому призначенню), дизайн та соціально-ідеологічне значення (відповідність суспільним потребам населення). «Квалілогія книги – це система теорій, які різняться засобами і методами вимірювання та оцінювання якості. Вона має три основні розділи – теоретична (математична), прикладна і експериментальна (практична) квалілогія» [2, 54]. Квалілогія видання розглядає якість видавничого продукту з погляду філософських, естетичних, соціально-психологічних, системно-технічних,

метрологічних, економічних, товарознавчих й інформаційних аспектів. Підкреслимо, що теорія системного квалілогічного дослідження базується на врахуванні типологічних особливостей видань.

Згідно концепції С. Гавенко, теоретична квалілогія охоплює загально-теоретичні проблеми оцінки якості книжкової продукції і використовує математичний апарат теорії вимірювань і оцінювань технологічних процесів поліграфічного виробництва й готових книжкових видань, її аксіоми і принципи та теорію побудови кваліметричних шкал. Спеціальна прикладна квалілогія побудована на основі експертної, ймовірно-статистичної, індексної кваліметрії, кваліметричної таксономії і т. д. А експериментальна (практична) квалілогія книги розвивається у напрямі оцінювання якості різних типів видань з позицій аксіології, технології виготовлення, ідентичності технологічних операцій, використаних матеріалів, устаткування [3].

Гігієнічна класифікація друкованої продукції для дітей (за показниками безпеки для здоров'я) ділить читацьку аудиторію на такі наступні групи: перша (видання для дітей дошкільного віку – до 6 років), друга (видання для дітей молодшого шкільного віку – для 6-10 років включно), третя (видання для дітей середнього шкільного віку – для підлітків 11-14 років включно) і четверта (видання для дітей старшого шкільного віку – для 15-18 років включно). Матеріали, що використовують для виготовлення видань для дітей, повинні відповідати вимогам нормативних документів, які погоджено МОЗ України.

«Показники якості імпортованих поліграфічних матеріалів мають бути не нижчими від вимог, встановлених у вітчизняних нормативних документах. Дозволяється використовувати синтетичні та полімерні матеріали, якщо їхня якість та безпека відповідають вимогам ДСанПіН 5.5.6.012-98 «Державні санітарні правила і норми безпеки іграшок та ігор для здоров'я дітей» [6, 51].

Для дитячих книжкових видань рекомендується використовувати офсетний, друкарський та книжково-журнальний папір одного виду й однієї маси. Крейдований і високоглянцевий папір вживати не рекомендується, а газетний взагалі заборонено. «У виданнях для дітей усіх вікових груп необхідно використовувати непрозорий папір, який забезпечує непрозорість друкованих елементів із зворотного боку сторінки не менше 90%, що попереджує пов'язані з цим можливі порушення зору. Білість паперу, залежно від номера, марки та сорту, повинна складати 70-88%. Поверхня паперу повинна бути гладкою, без засміченості, без глянцю (8-10 ° за Кізером; 4-5% за гляриметром). Для видань першої та другої вікових груп рекомендовано папір з масою площі 1 м² не менше 80 г. Рівень стороннього запаху всіх видів друкованої продукції не повинен перевищувати 1,0 бала» [6, 52].

Щодо різноманітних способів скріплення дитячої книжкової продукції, то найміцнішим та довговічнішим є шиття нитками. На сьогодні в Україні відсутня систематизація кваліметричних показників, які б контролювали якість шиття нитками книжкових блоків, проте згідно дослідження, яке проводили І. Логазяк та С. Гавенко, «якісне скріплення книжкового блока зшитого нитками залежить від міцності паперу, виду ниток, їх властивостей (натягу), виду і кількості стібків, їх довжини, яка здебільшого складає від 14 до 19 мм; відстані між стібком і краєм аркуша, яка становить не менше 20 мм. Слід зауважити, що при малому натягу ниток (менше 2,5 Н на стібок) зошити погано скріплюються, а при великому (більше 15 Н на стібок) утворюються тріщини і розриви паперу» [5, 79].

Критерії оцінки якості видавничої продукції для дітей виходять із розуміння дуалістичної природи книги (зовнішня і внутрішня, змістова природа книги). Ми узагальнили зміст критеріїв оцінки якості книжкових видань для дітей:

- відповідність цільовій аудиторії та її психологічним і віковим особливостям;
- врахування подвійної адресності дитячих видань;
- дотримання видавничих стандартів (у контексті типологічних особливостей дитячих видань);
- чітке розмежування понять «дійсність» та «авторська вигадка» для наймолодшої читацької аудиторії;
- визначення естетичної цінності видання та здатність задовольняти читацькі потреби;
- визначення соціально-економічних властивостей видання (відповідність індивідуальним і суспільним потребам читачів);
- визначення експлуатаційних показників видання (ремонтпридатність, довговічність, надійність, кондиційність, релевантність та ергономічні властивості книги);
- маркетингове обґрунтування споживчої вартості книги (прогнозування успішності видання на ринку);
- використання у виробництві екологічно чистих поліграфічних матеріалів;
- дотримання санітарно-гігієнічних норм на підприємстві в процесі виробництва, пакування та доставки в книжкові крамниці.

Популярність серійних видань прийшла до нас із радянських часів, коли не обов'язково було читати класиків, але зібрати вдома повну колекцію серії «Класики и современники» було просто необхідно. Вигідність серійного виробництва полягає в тому, що покупець, який придбав 1-2 видання серії, намагатиметься зібрати в своїй домашній бібліотеці всю серію, а видавництво цим самим забезпечує себе гарантованою роботою на декілька років. «Серія – видання, однотипово оформлене, що включає сукупність томів, об'єднаних спільністю задуму, тематики, цільовим або читацьким призначенням. Серія може бути

неперіодичною, періодичною та продовжуваною. Періодична або продовжувана серія складається з нумерованих чи датованих випусків. Неперіодичні видання утворюють відкриту серію, якщо тривалість її виходу і кількість випусків заздалегідь не встановлені, та закриту серію чи «бібліотеку», якщо її вихід обмежено певним часом і кількістю видань» [10, 57].

Продукуючи нову серію, видавництво нерідко допускається декількох поширених квалілогічних помилок, яких легко можна уникнути при більшій відповідальності до справи та деталізації уваги на дрібницях.

1) Шаблонне використання службових відомостей видання. Видавці часто спекулюють такими положеннями, як наклад, кількість умовних друкованих та обліково-видавничих аркушів, датою підписання до друку та номером замовлення, просто дублюючи їх із попередньої книги серії. Читач рідко звертає увагу на вихідні відомості видання, та це не означає, що їх потрібно вказувати неправильно. Так, згідно вихідних відомостей, вся серія «Сучасна дитяча проза» видавництва «Грані-Т» [8] підписана до друку 01.08.2008 року. Навіть ті книги, які вийшли друком в 2007 році. Причина цієї разючої помилки залишається неясною. Нам імponує практика західних видавництв, які просто не зазначають внутрішньовидавничі відомості на службових сторінках видання.

2) Недотримання єдності експлуатаційних показників видання (зміна формату різних книг серії, відсутність довідково-допоміжного апарату книги тощо). Для прикладу, книги серії «De profundis» видавництва «Грані-Т» [8] об'єднує лише те, що більшість із них написані в жанрі науково-популярного есе. Що ж стосується формату книг, наявності системи посилань, коментарів чи приміток, колонтитулів, розміщенні колонцифр, ілюстративного матеріалу, нероздільного співавторства чи написання в колективному авторстві – все це відрізняється в кожній книзі серії.

3) Невідповідність різних книг однієї серії зазначеній читацькій аудиторії. Це стосується серії науково-популярної прози «Природничі книжки для дітей» видавництва «Грані-Т» [8]. В службових відомостях зазначається, що це книги для середнього та старшого шкільного віку. Це вже й так наштовхує на роздуми, адже дуже важко написати книгу, цікаву одночасно для дитини 11 років та 17-річного підлітка. Та при аналізі конкретних книг серії виявляється, що деякі видання розраховані передусім на молодший шкільний вік і будуть занадто простими навіть для середнього.

4) «Барвистість» художньо-технічного оформлення різних книг однієї серії. Недоцільним є використання різного шрифтового оформлення передусім в науково-популярних книгах, де уніфікація шрифтів навпаки може допомогти читачеві орієнтуватися в масиві нової інформації.

5) Продуктування наступної книги серії лише заради випуску в світ ще однієї видавничої одиниці, а не заради створення якісної продукції. Таким чином видавці прагнуть втримати свою аудиторію й продати чергову книгу, не задумуючись над змістом видання. Це неприпустимий крок, адже читач, після прочитання неякісного тексту, що навіть не пройшов детальної редакторської правки, може розчаруватися в кваліфікації видавництва й звернутися до іншого, яке підготує якісніше видання з конкретної тематики. Тому при створенні чергової серії видавцеві перш за все потрібно розробити концепцію цілої серії, єдиний формат видань та загальний макет майбутніх книг.

Отже, квалілогія видання – це не тільки система засобів і методів вимірювання якості книги у змістовому і формальному (матеріальному, архітектонічному ракурсах). Це особливий філософський погляд на якість видання, з урахуванням системних і типологічних підходів редакторського аналізу.

Дитячі книги потребують особливо якісних поліграфічних матеріалів і точного виконання положень державних та галузевих стандартів, адже розраховані на наймолодшу читацьку аудиторію, якій неякісна книга може не лише вбити бажання будь-коли тримати книгу в руках, а й негативно вплинути на здоров'я.

Квалілогічний аналіз дитячої книги включає розгляд таких показників: технічні показники якості, експлуатаційні, естетичні, соціально-економічні та показники якості змісту видання. Квалілогічний аналіз відбувається з позицій системного підходу та врахування типологічних особливостей видавничої продукції. У статті подані узагальнені загальні вимоги до якості видавничої продукції (книжкові видання) для дітей різних вікових категорій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гавенко С. Оцінка якості поліграфічної продукції // Друкарство / Світлана Гавенко. – 1999. – №2(25). – С. 20.
2. Гавенко С. Системний аналіз та методи керування якістю книжково-журнальної продукції / С. Гавенко, І. Корнілов, В. Нічка. – Ужгород, 1996. – 76 с.
3. Гавенко С. Три кити квалілогії книги // Друкарство / Світлана Гавенко. – 1999. – №2(25). – С. 54 – 55.
4. Копистинська І. Тенденції сучасного вітчизняного книговидання : організаційний, тематичний та рекламно-промоційний аспекти (1991–2003 рр.) : дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2004. [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.disslib.org/tendentsiyi-suchasnoho-vitchyznjanoho-knyhovydannja-orhanizatsiynyi-tematychnyi-ta.html>]
5. Логозяк Ю., Гавенко С. Інформаційно-технологічні аспекти оцінки якості книжкових видань // Квалілогія книги / Юрій Логозяк, Світлана Гавенко. – 2009. – №1(15). – С. 75 – 79.

6. Мартинюк М. Аналіз якості поліграфічного виконання книжок для дітей // Квалілогія книги / М. Мартинюк. – 2009. – №1(15). – С. 51 – 52.
7. Огар Е. Дитяча книга : проблеми видавничої підготовки / Емілія Огар. – Львів: Аз-Арт, 2002. – 160 с.
8. Сайт видавництва «Грані-Т». – Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://www.grani-t.com.ua>].
9. Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії : монографія / Василь Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328 с.
10. Ткаченко І. Квалілогія видання : Навчально-методичний посібник / Ірина Ткаченко. – Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2011. – 76 с.

Тетяна ФІЛІПОВА

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ БРАТІВ КАПРАНОВИХ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор О. А. Семенюк

Вивчення мови творів письменників є одним з ключових питань мовознавства та теорії літератури, тобто лежить у полі інтересів як літературознавців, так і лінгвістів. Ця проблема завжди залишається актуальною і є однією з ключових при опрацюванні творчого доробку митця.

Питання мови літературного твору завжди цікавило багатьох вчених: Н. Сологуб, В. Ващенко, Н. Бойко, О. Пономарева та ін.

Нашу увагу привернула творчість братів Капранових, а саме лінгвістичні особливості їхньої мови, на прикладі роману «Щоденник моєї секретарки» і циклу різножанрових оповідань «Кобзар 2000». На матеріалі досліджуваних творів ми можемо виділити лінгвістичні засоби створення іронії, сатири і комізму, які стали виявом соціально-психологічних, історичних та етнокультурних чинників періоду початку ХХІ століття. У лінгвістиці вивчалася роль окремих стилістичних засобів різних мовних рівнів для створення комічного (гумористичного, сатиричного, іронічного) ефекту: словотвірних засобів (В. В. Виноградов), лексичних засобів (В. В. Виноградов, Я. В. Януш), антропонімів (Л. П. Кричун), каламбурів (В. М. Вакуров), цитації (О. А. Земська, С. І. Походня), авторського й персонажного мовлення (С. В. Іваненко).

Наявність творів певного періоду дає нам можливість аналізувати мовні особливості не тільки з точки зору їх новизни, актуальності і под., а й розглядати специфічність мови епохи в соціокультурному аспекті, крізь призму сприйняття особистістю автора і суспільства. Мова письменника реалізується саме у художньому тексті, що і являє необхідність осягнення питання про художній текст як об'єкт лінгвістичного аналізу. Дослідження цього поняття представлені в роботах М. Голянич, О. А. Семенюка, І. Р. Гальперіна, І. І. Ковалика та ін.

Мета статті – виявити лінгвістичні особливості мови братів Капранових. Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких **завдань**: 1) назвати соціально-психологічні, історичні та етнокультурні чинники в мові епохи; 2) розглянути художній текст як об'єкт лінгвістичного дослідження; 3) виділити засоби створення іронії, сатири та комізму в творах письменників.

Як відомо, мова матеріальна за своєю природою, у певному розумінні – явище ідеальне, бо вона нерозривно пов'язана зі свідомістю, служить засобом спілкування, є знаряддям думки, природною матерією мислення, в тому числі художнього. Разом з тим мова соціальна за своїми функціями, вона є одним із аспектів соціальної поведінки людини, проявом і водночас визначальною субстанцією її духовності [3], а в цілому мова – явище суспільне.

Природний зв'язок мови з мисленням, поєднання в акті мовлення матеріального та ідеального начал визначає виняткову поліфункціональність цієї знакової системи, зумовлює суттєві своєрідності в еволюції рівневих складових частин мови і мовної системи в цілому. Все це не дозволяє механічно переносити на мову методи і прийоми, які є закономірними щодо явищ економічного, політичного чи іншого порядку. Але суспільне, політичне і економічне життя мають безпосередній вплив на мову даної епохи і по-різному виявляються.

Визначальними чинниками сучасної мовної ситуації в Україні є:

1) наявність регіонів з неоднорідними національно-культурними і мовними, а також соціально-політичними традиціями та орієнтаціями, зумовлена попереднім тривалим роз'єднаним існуванням різних частин України у складі різних держав і різним часом їх об'єднання в складі однієї держави;

2) широке функціонування російської мови в різних сферах суспільного життя на більшій частині території країни, що, природно, обернено пропорційно впливає на повноту функціонування української мови, і поділ населення за мовним принципом на «україномовне» і «російськомовне»;

3) мовна політика новоутвореної держави й роль громадських та політичних організацій і засобів масової інформації (російськомовний інформаційний продукт в телерадіопросторі, в друкованих ЗМІ, на книжковому ринку й ринку освітніх послуг, і найбільшою мірою в інформаційно-комп'ютерній мережі й Інтернеті).

Побуває думка, що через політичну кризу молодшої держави, значна частина молоді в нашій країні не усвідомлює себе українцями, частиною свого народу. Це яскраво відображається у мові - існуванні так званих "сленгів".

Деякі дослідники, зокрема Семенюк О. А., роблять наголос на таких аспектах сучасної трансформації мовної картини світу: проникнення чужинного культурного компоненту в лінгвокультурний, ментальний простір, яке проявляється в значному поширенні жаргонізмів, вигуків та слів іншомовного походження, що призводить до превалювання "західних" цінностей над національними. Іншомовні елементи руйнують цілісну "національну" картину світу [4, с.443].

Отже, суспільне життя, сучасна політична ситуація впливає не лише на особистість і мову, але і на формування мовної особистості і цілісної картини світу. Всі ці компоненти мають своє відображення у творчості письменників, а саме у художньому тексті.

Дослідження тексту, увага до нього з боку вчених, пов'язана, перш за все, з розширенням поля дії лінгвістики, інтересом до соціальної і психологічної сторони мови і мовного функціонування, розумінням того, що "ресурс" дослідження традиційних об'єктів лінгвістики (слова і пропозиції) вичерпується. Р. Барт відзначав, що «лінгвістика не йде даліше предложения... хотя в последнее время новые требования, предъявляемые исследователями в области семантики, автоматического перевода и теории грамматической правильности, выдвигают на все более заметное место понятие контекста, или ситуации» [1, с.137]. Соціологізування лінгвістичних досліджень змусило звернутися до нового джерела. Таким джерелом стає текст, дискурс.

Важливим є загальна стратегія сучасної лінгвістики тексту, яка полягає в переході від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як *комунікативної системи*, детермінованої такими її складовими, як особа носія мови (мовна особа «творця» тексту) в сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних і ін. якостей; адресат і його рівень сприйняття; екстралінгвістичні характеристики двох типів ситуацій: того, про що йде мова в тексті, і того, що обумовлює його створення в соціокультурному контексті дійсності. Все це дозволяє аналізувати мовні одиниці в реальному контексті, враховуючи всі можливі екстралінгвістичні і лінгвістичні чинники впливу на них в тексті, що обумовлюють їх функціонування та ін. У тексті інтегруються на найбільш високому рівні системна структурність мови, інтенціонально обумовлені ознаки автора, його концептуальна сфера, що знаходить своє віддзеркалення в гносеологічно-онтологічному естві тексту, стратегії автора по відношенню до адресата, його інтерпретатора [2, с.173].

Важливим є те, що текст має свою макро- і мікроструктуру. Макроструктура тексту може бути представлена у вигляді ієрархії різнопорядкових смислових блоків – предикацій, де предикаціями першого порядку виступають мовні засоби, якими передана основна ідея повідомлення, як предикації другого порядку, третього і т.д. порядку – мовні засоби, якими переданий загальний його зміст. Мікроструктура тексту може бути представлена у вигляді повного набору внутрішньотекстових зв'язків, в які вступають опорні смислові вузли тексту. Такі смислові опори (назвемо їх «фактами») можуть бути виділені з тексту за допомогою спеціальної методики і утворюють «логіко-фактологічний» ланцюжок, що є основним смисловим стержнем тексту. І саме на рівні макроструктури ми можемо виявити лінгвістичні особливості мови братів Капранових, які розкриваються через лінгвістичні засоби створення іронії, сатири та комізму.

Представлені вони за допомогою:

1) співіснування двох (трьох) мов, використання росіянізмів, які часто стають своєрідними ключовими словами, які виражають зіткнення різних культур, ідеологій.

Одним із характерних прийомів уведення росіянізмів до художніх контекстів є:

– «українізовані» форми російських слів: *Мне вас рекомендовали серьезные люди. Я почему и пришел с документом, потому что я тоже серьезный человек; Мне сказали, что вы можете решить кое-что в министерстве; Знаете, там всякие дребниці, недоплатение збори, внески там, лицензию не переоформляют...; Драстуйте, дівчата!*; – змішування українських і російських форм: *Работать же надо, вы же понимаете; Конечно! Авжеж! Я люблю українську мову з самого детства!*; *Нам надо договориться!*; *Кадри решают всё!*; *Я питаю, вы сколько будете безпридлито?; Вот о чьом идыот справа. Тут двести тысяч долларов, ілі, как у нас говорят, баксов. Куда мне их нести, в министерство?;*

– активне використання «є» в позиції після приголосної, особливо в російських запозиченнях, ще й під наголосом: *Ви меня не поняли! Я не хочу ітти в министерство! Я хочу іметь дело з прілічним человеком. А разве там прілічные люди?; Ви серьезный человек, я серьезный человек; Нет, вы меня обижаете!; Нет, пане Сергію, я отсюда не уйду, пока ми не договоримся!; Это будет стоить денег, так быстро весь хор переодеть;*

– вживання русизмів замість нормативних українських відповідників: *Послушайте, шановний, які ігри? Шо ви, смейтесь – тут двесті тисяч доларов!; ...если ви не хотіте мене понять, я тогда оставляю этот дипломат вам, а ви уже делайте с ним, что хотіте, хоть выкіньте; на тлі телевізійного безприділу в голові раптом спливає спогад...; Як здоров'я жєни? Шо пише дочка?; Значить, привикай; Да, і нащот музики. Хор, вєночки, вишиванки – шоб всьо это било. Януковіч – українській президент!; Не, не годітца. Україна – європейская страна; І да, чтоб вишиванкі билі сіньськіє, понял?; Один Біг зна!*

2) застосування ненормативної, жаргонної лексики у вигляді:

– прокльонів: *Шляк би їх трафіл;*

– фразеологічних виразів: *Катька до нафтових махінацій була – приший кобилі хвіст* (не причетна, не зналася в цій справі); *Шо ні рожє, то Сірожа* (велика кількість людей із цим ім'ям); *Наше життя – це груповуха!*

– ненормативної лексики: *Катю, щось я не вкурив* (не зрозумів); *Ти б з ним поговорив, бо він цілими днями втикає біля комп'ютера* (багато часу проводить біля комп'ютера); *Не бзді, тьотка; Ти знову будеш надриватися, щоб витягнути їх із дуни; А за гуманіодами решта й собі взялися тобою козирияти...; Обієрався? – продовжував веселитися мій партнер; Я знав, що ці хлопці причучурені; Вночі попрєсують, зранку – на допит; Зарікалася «свиня»; ...Тим більше після тридобового сидіння в ментовському «обізнянику»; Бабло перемагає зло; Це ж яким треба бути йолопом; І на радостях вирішили набухатися; Для міністра гроші тириють, але й себе не забуває; А шо шиють?; Нам їхні ментовські штучки відомі;*

– жаргонів: *Серьога, када ти, блядь, запомніш? Ми работаєм, а не вийобуємось; «Дебіл», – підсумував Паша; А тут ще Україна з цими блядськими виборами; Бездітна офісна курва; «Юценко – лідер! Янукович – підер!»; Придурук; От падлюка!; Козли, які заважають нам жити; Блін, як же вона так не обережно; Отеті свої смехуйочкі заканчівай!*

3) використання прецедентних текстів:

– цитати відомих людей: *Наша міліція нас береже; Кожні сто тисяч доларів на вагу золота; Позаяк ця справа вимагає нагального вирішення; Все, що треба було зробити на Тузлі – давно зроблено; Якби я сказав, що я буду балотуватися, то Янукович став би самою щасливою людиною... Скинути такий тягар! – сказав Кучма на прес-конференції; Коли в оточенні Юценка є такий бруд, у мене до такого політика багато питань, – сказав Віктор Янукович; Я не виключаю, що влада піде варіантом державного перевороту – сказав Юценко; Не хвилюйтеся за моє здоров'я. Я альпініст, займаюся спортом, у мене міцний організм. Я вистояв у цій історії і впевнений у своєму повному одужанні. Віктор Юценко; «мой адрес – Советский Союз»;*

– цитати із ліричних творів: *Кохайтеся, чорноброві, та не з москалями...; Товариш москаль, на Україну зуби не скаль...; Що охороняєш, те й маєш; Увійдеш в білу воду, що місяць гойднув і над берегом вистелив, Скрикне риба і в лісі любов'ю поранений звір; Не питай, чом у мене заплакані очі; Бути чи не бути?; «Подумаю про це завтра», так, здається, говорила героїня «Віднесених вітром»; «На роботу славную, на дела хорошие вышел в степь Донецкую парень молодой».*

4) наявність іншомовних слів, знаків «західної» культури: *Він працював віце-президентом...; Думка, яку висловив мій візаві...; Той, який фаст-фуд із джазом?... особливо з адюльтерним присмаком; П'яницям-росіянам не продають тури ол-інклюдив...; Безкінечне дьюті-фрі; Кидаю побілку у кишеню і швидко біжу на ресепшн.*

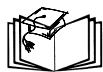
5) використання «ключових» слів: *«Наша Україна» Віктора Юценка, Організація українських націоналістів, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Регіональний штаб «Нашої України», ПОРА, видавництво «Донбас», «український Путін», «Пора прозріти», «ви нас не отруїте», «Так, Юценко», «Юценко пішов в президенти», «Так виглядає їх Україна», «Не дай себе ошукати!», акція «Україна без Кучми».*

6) цікава інтерпретація імен, наявність прізвиськ: *Марина – Хмаринка* (легка, майже невагома, і очі блакитні); *Катруся – Сапула* (в дитинстві забула вдома зошит і не правильно вимовила це слово – «сапула»); *Володя – Володар колес* (водій за професією); *Віталік – Матула*; *Вовка – Франкенштейн* (схожий на персонажа Мері Шеллі).

Отже, розглянувши специфіку мови братів Капранових, можна виокремити головну функцію використаних засобів у творах: працювати на художній текст і підтекст, на їх розуміння читачем, інтерпретування і головне, вияв зв'язку цих засобів із лінгвокультурними чинниками мови епохи. Використання росіянізмів, ненормативної лексики і жаргонів, іншомовних слів, «ключових» слів, прецедентних текстів – це явище, яке відображається, не тільки у творах братів Капранових, а й у мові багатьох інших сучасних письменників, і мові епохи загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск VIII. М.: Прогресс. 1978. С. 442-449.
2. Гольберг М. Лингвистичний аналіз тексту й інтерпретація художнього твору // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2000. Вип. 28. С. 171-176.

3. Площ М.Я. «Формування мовної особистості» //Науково-інформаційний вісник АН ВО України № 1(78) січень-лютий - Київ – 2012.

4. Семенюк О.А. Трансформація фрагментів мовної картини світу пострадянської особистості [Електронний ресурс] // Культура народів Причорномор'я. - 2002. - № 30. - С. 136-140.

Яна ХУПЕНІДЗЕ

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ХУДОЖНЬО-БІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ТРОЯНДА РИТУАЛЬНОГО БОЛЮ»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. педагог. наук, ст. викладач О.М.Ратушняк

Постановка проблеми. Особливості психобіографії письменників все більше цікавлять як науковців, так і письменників. Останнім часом психобіографічний роман здобув популярність в українській літературі (свідченням чого є роботи С. Процюка), а психобіографічний метод отримує визнання в літературознавчій науці. Однак дослідженню особливостей інтерпретації особистості в психобіографічних романах практично не приділено уваги. Саме тому вважаємо тему нашого дослідження **актуальною**.

Мета роботи – дослідити особливості інтерпретації творчої особистості Василя Стефаника в романі Степана Процюка «Троянда ритуального болю».

Виклад основного матеріалу. Біографічний метод, з одного боку, має багату історію свого формування та розвитку, вивчення і аналіз якої дозволить більш глибоко зрозуміти його сутність та можливості застосування. З іншого боку, біографізм має потужний евристичний потенціал і дедалі активніше входить в актуальну площину сучасного гуманітарного знання, що, в свою чергу, вимагає від дослідників вирішення ряду завдань: передусім, досліджень у напрямку термінологічної визначеності та створення аутентичної теоретичної доктрини та методологічної бази, враховуючи при цьому міждисциплінарність біографічного підходу.

Внаслідок дослідження літературно-психологічних передумов аналізу літературного твору зроблено такі висновки: 1. Від зародження психологічних розвідок і до наших днів інтерес до них не згасає, сучасне українське літературознавство йде поряд із західноєвропейською постмодерністською наукою. Проблема вивчення художнього твору перебуває нині у стані активного розвитку, вимагає модернізації аналізу літературного твору – удосконалення відомих його шляхів та запровадження нових. 2. Моніторинг досвіду попередників вказує на те, що здійснюючи психологічний аналіз, необхідно охоплювати всі три ланки (компоненти, рівні) твору: « автор – твір – читач» без надання переваги жодному з них. Як засвідчує вивчення практики психоаналізу у філологічній науці, превалювання котрогось зі складників неминуче призводить до спотвореного розуміння витвору мистецтва. 3. Відправною точкою має бути психологія автора. До кола інтересів психоаналізу літературного входять не клінічні стани психіки, як вважають деякі вчені, а поглиблення уявлення про внутрішній світ митця з метою подальшого аналізу його творчості та впливу на реципієнта.

На сучасному етапі у світлі тотального інтересу до історії як такої та докорінної ревізії її засадних підвалин (Г. Уайта, Ст. Грінблатта, Л. Монтроза та ін.) радикально змінилося ставлення до біографії. Зміни, що відбуваються нині всередині цього жанру, дуже яскраво відбивають процеси, найбільш характерні для постмодерністської літератури. Замість того, щоб вступити безпосередньо у бій з могутністю історії, вона руйнує її зсередини. У той час, як традиційний історичний роман та документалістика зайняті конструюванням реалістичного ефекту, постмодерністська історіографічна література зайнята його деконструкцією. Вважається, що біографія процвітає завдяки непохитній вірі в індивідуалізм, що вона «розсудлива, емпірична, гуманістична» [15, с. 65], але її розквіт сьогодні парадоксально пов'язаний із загрозою цим віруванням, яку несе в собі деконструкція – ця улюблена гра постмодерністської теорії. Біографи все ще сприймають як належне те, що будь-яке життя має початок і кінець, що їхнє місце може й повинне бути визначене на часовій шкалі та в історії націй. Біографи все ще діють згідно з установкою говорити правду. Тобто вони наполягають на істинності всього того, що постмодерністи радикально ставлять під сумнів. Саме це протиріччя і створює позитивну напругу, яка робить біографію такою привабливою в очах сучасних письменників та сприяє активному використанню ними всього багатства її різновидів. До того ж цей жанр протягом тривалого часу розглядався як не зовсім «серйозний», як належний до масової культури, що лише додавало (й додає) біографії привабливості. Адже постмодерністська історіографічна література є гібридною за своєю природою, заснованою на розмиванні кордонів між «реальністю» й «вигадкою», «високою» й «масовою» культурою.

Сьогодні поняття “біографія” об’єднує найрізноманітніші типи текстів, що належать до різних галузей гуманітарного знання і значно відрізняються один від одного ступенем відповідності історичним фактам, манерою оповіді та підходом до викладення матеріалу. Проте для них всіх характерне те, що в центрі нарративу стоїть людина, особистість. Прожите й випробуване на досвіді життя складне і являє собою суміш факту й вимислу. А біографія, «ця позашлюбна дитина історії й художньої літератури», як жодний інший жанр придатна для передачі цих складностей [15, с. 66].

Біографічний роман – жанровий різновид роману, в центрі опису якого – життя певної історичної особи – вченого, полководця, письменника, митця, суспільного діяча тощо. Біографічний роман спирається на документи, водночас значна роль у ньому відводиться художньому вимислу, який белетризує твір, нерідко заповнює прогалини у біографічних даних.

Психологічний роман як жанрова форма не залежить від часу створення, адже і приватне життя, і внутрішній світ людини, і психологічний конфлікт завжди є об’єктами зацікавлення.

Роман Степана Процюка «Троянда ритуального болю» є однією з перших спроб художньо-психологічного осмислення постаті Василя Стефаника. Тут Василь Стефаник постає як непересічна особистість у всій складності характеру. Його образ подано в абсолютно нестереотипних для письменника української літератури життєвих ситуаціях.

У першу чергу Степана Процюка цікавили особливості психотипу героя, його загадковий внутрішній світ, трагедія душі. Сам автор в одному з інтерв’ю зазначає: «...я навіть не намагався скрупульозно відтворити всі віхи життя свого героя. Мене цікавила передовсім його психобіографія, оті таємниці його довгого мовчання, витоки його експресіоністичного трагізму» [1]. Письменник створює біографію Василя Стефаника, пропустивши сухі історичні відомості крізь призму психоаналізу. Такий підхід дозволяє уникнути створення хрестоматійного образу митця: усі зовнішні біографічні етапи чітко верифіковані документальними джерелами, але разом з тим, автор уникає надмірного фактажу. Із загальновідомої біографії письменника С. Процюк вибирає ті відомості, які допомагають яскраво розкрити моменти, що визначали долю митця і мали, на думку автора, вирішальний вплив на становлення особистості Стефаника, його внутрішньо-емоційний стан. Скудність біографічного фактажу зумовлена тим, що на першому плані подано власне історію неврозів письменника, його болісних пошуків у літературі. Трагізм та емоції В. Стефаника є тим своєрідним «двигуном», який рухає внутрішній сюжет.

Характеристику внутрішнього світу митця посилюють описи, які правдиво відображають зовнішність у яскравій образній формі на основі особистих вражень та спостережень, доповнених фантазією письменника, художнім вимислом.

У психобіографічному романі С. Процюка мінімальна кількість і розмір описів. Портрети, пейзажі, інтер’єри автор подає лаконічно. У пейзажах роману реалістичне зображення дійсності тісно переплетено з почуттєвим, метафізичними й абстрактними речами: «Дорога курилася білим. Невідомо, чи це був сніг, чи ілюзія щастя» [6, с.12]. Подекуди важко провести межу між пейзажем і портретом, настільки вони невід’ємні один від одного і несуть цілісну картину в поєднанні з тим-таки метафізичним буттям. Це швидше пейзажно-портретні штрихи: «...він купається у якомусь світлому чарівному морі. Творчі води змивають печаль і додають сили. Лагідне лице господині води і повелительки радості світиться добром» [6, с.16]. Сильним у романі є опис Сцени Великого Забуття у мультикультурному і «культурному», «примруженому старому котярі, що не змирився із відходом молодих літ» [6, с.120] – місті Львові: «На імпровізованому кону прогулювалися тисячі забантикованих офірних цапів. Це була їхня виставка. Кожен господар намагався продати свого. У крайньому разі, обміняти на того, що ліпше би пасував йому до конкретного моменту. Це була справжня творчість: із елейними посмішками, швидкими перешіптуваннями удвох-утрьох, пристрасним хвилюванням і нервовим потовиділенням. Цапи міняли господарів, які чіпляли їм інші бантики. Очі кожного цапа залишалися надто невеселими. Але хто би на це зважав на сцені Великого Забуття?» [6, с.121].

Автор намагається зануритися у психічну структуру складної творчої особистості: «Стефаник у глибині душі двояко ставився до власного писання. З одного боку, вважав його найбільшою цінністю власного життя, з іншого – соромився. <...> Його душа складалася із такої мозаїки, збагнути яку дуже складно. Іноді здається, що майже непосильно» [8]. С. Процюк акцентує увагу на головному: великий і блискучий Василь Стефаник, визнаний громадський діяч і політик, був безкінечно самотньою, глибоко нещасливою людиною. У романі це підтверджують передсмертні слова матері письменника: «Відай, нещасливий мій син, коли люди так плачуть над його писаннями...» [6, с.45].

С. Процюк не намагається ідеалізувати митця, адже в його характері поєдналися «богопомазаник» і «грішник»: «Багато людей любили і поважали його. Він володів харизмом» [6, с.21]. «Він був доволі авторитарним та егоцентричним. Хоча це було приховано за шаром інших якостей та рис характеру...» [6, с.102]. У романі переважають прямі авторські характеристики героя. Ці характеристики лаконічні – на кілька речень, рідше автор дає розлогішу характеристику: «Він, можливо, і розчаровувався в її (радикальній партії) переродженні, але не міняв партій, як рукавички. Навіть політичний союз був для нього союзом, а

не іграшкою заради вигоди чи так званої стратегії. Він був консерватором у своїх уподобаннях, в тім числі і політичних. Окрім того, напевне, потребував приналежності до якоїсь, хоч трохи симпатичної йому, спільноти, щоб легше нести тягар власного самотнього «я». Найбільше його хвилювали проблеми, які пізніше філософи назвали екзистенційними. Стефанік був стихійним екзистенціалістом усе своє життя» [6, с.32].

Активно С. Процюк залучає самохарактеристику героя, вбудовуючи у структуру тексту цитати з листів та записів Стефаніка. У листі до Вацлава Морачевського письменник сповідається: «У мене зчаста лучаєся почуте безсилності і непевності... Давно я дуже грижівся сим, а далі геть привик до своєї малоти. Бувало так: увійду межи люде і нагле почую спад сили і звужене думок і невдоволене» [6, с.58], промовляє на ювілейному бенкеті: «...я, вірте мені, занадто великий естет, бо ясно здаю собі справу з того, що зробив. І все, що я писав, мені боліло» [6, с.167]. Використовуючи цитати, що містять самохарактеристику героя, автор не лише увиразнює сутність характеру й особливості внутрішнього стану Стефаніка з позицій власного сприйняття особистості митця, а й дає можливість читачам ближче познайомитися зі світом письменника, самостійно робити висновки і давати оцінки.

Характеристику героя доповнює і його дружина, яка розуміла і сприймала суперечності Стефанікового світу і намагалася впорядкувати його душевний простір своєю любов'ю, терпінням, розумінням: «...Тобі треба багато любові, тепла і впорядкованості. На тебе не можна тиснути, бо тоді ти чиниш опір. Інколи навіть той опір є безглуздом. Ти маєш усе вирішувати сам, мій мужу. Насправді ти подібніший до свого батька Семена, ніж може тобі здаватися. Щоправда, ти ще перейняв мамину м'якість і доброту. Так багато намішано у тобі суперечностей, що можуть збити з пантелику того, хто тебе мало знає... Коли ти не маєш роботи, то не можеш всидіти на місці. Тоді швидко ходиш, мовби від чогось втікаєш. Ти справді втікаєш від якихось еріній з чорними собачими мордами і крилами кажана, що мордують тебе. Деколи мені здається, що вони із тобою невідступно... навіть тоді, коли ти смієшся і передаєш усім свій веселий настрій. Який ти тоді прекрасний, як молодий цар!» [6, с.110].

Енергетично насиченими постають оціночні характеристики Олени Гаморак: «Всюдисущий, всевидющий» [6, с.110], гостей на ювілейному бенкеті: «Великий!» –прошепотів хтось. «Великий!» – повторили інші голоси» [6, с.167]. Такими однослівними характеристиками С. Процюк досягає вершинної лаконічності й оприявлює вищість і велич Стефаніка, підкреслює його яскраву неординарну особистість. Разом всі застосовані автором характеристики повною мірою викладають мозаїку складності особистості Стефаніка.

Портрети Стефаніка у романі С.Процюка мало назвати психологічними чи реалістично переконливими, це знакові портрети, живі, настроєві портрети-символи, портрети-спілкування з людиною, портрети-пізнання і розкриття внутрішнього духовного світу. Автор створив портрет митця, відшукавши гармонію духу і краси зовнішнього і внутрішнього світів: «Обличчя юнака, що раптом проступало як спалений і воскреслий Фенікс на якихось забавах, веселило присутніх і додавало енергії їхнім захирілим сутностям. Але лице старця, перемученого скорботою, що показувалося із-за юного аполлонівського профілю, гасило пориви навіть таких жартунів, як Мартович. Багатьох довколишніх паралізувало його відречене і холодне лице фанатика. Воно палило інші лица – і залишалося найдовше. Воно глумилося над іншими досвідами і зневажало тих, хто будував інший фундамент. І над усіма лицами вивищувалося те, що було перекривлене стражданням» [6, с.63]. Портретні характеристики Стефаніка у романі не відокремлені в єдину закриту завершену структуру, вони включені в асоціативні зв'язки з іншими текстовими структурами: «Буйний смоляний чуб, сам такий високий, смутний, хоча любив пожартувати... Ніколи ці села не знали такого дивного хлопця-вродливця із пронизливими очима вісімдесятилітнього діда...» [6, с.42]. «Аж не вірилося, що ця трохи понура людина щойно доводила зал до абсолютної тишини. Його ж видавав тільки юнацький блиск очей. Іноді на хвилину перед слухачами на правду оживав чорнобородий молодий чоловік, який щойно приїхав із Кракова відвідати батьків. Роки, відбиті на тілі, накоротко відступали перед напливом божественної пристрасті. Здавалося, що то був рідний, трохи молодший, брат покійного ювіляра» [6, с.141].

Характеристику зовнішності героя доповнює опис одягу, на який автор неодноразово звертає увагу читачів. Одяг є оболонкою, верхнім колом захисту та представленням людини.

Загальновідомий факт, що перше сприйняття людини відбувається через одяг, адже в ньому відображені смаки, уподобання, душевний лад особистості. Про свого героя автор говорить: «Стефанік завжди був модно, вишукано одягнений. Одяг був стильним, але без блазеньської крикливості чи вульгарного несмаку. Василь був надто готичним, щоб одягатися у різнокольорове чи яскраве» [6, с.156]. Стефанік надавав перевагу вишуканому темному одягу, часто носив довге чорне пальто. Ця деталь набуває у романі подвійного значення – є символом достоїнності і становища у суспільстві і, разом з тим, символом темряви, таємничості та скритності. Одяг для героя набуває вагомого значення, адже за вбранням визначають належність до певної категорії у структурі суспільства. Автор наводить цитату, у якій розкрито сприйняття свого першого «панського» одягу Василем: «Семен купив синові іншу одіж. Як він казав,

«панську». Видко, що сукно того одіння не було першого сорту. Бо я не міг стерпіти запаху того сукна й дуже високо носив голову» [6, с.20]. Такий «панський» одяг був чужим для гімназиста Василя і додавав свою частку в розвиток почуттів сорому та меншовартості.

Автор надзвичайно тонко і пронизливо передає символічність «обряду цілування руки», критичні моменти у житті В. Стефаніка. Поцілунок є знаком миру, довір'я, дружби, прив'язаності, примирення. Цілуючи руку, людина або шукає захисту, або виражає свою покірність. Рука – частина тіла, найбільш наповнена символічним змістом. Цілування руки В. Стефаніку є засвідченням пошани, вдячності, причетності: «Цілував материну руку. ...пізніше цілування руки стане одним із символів його життя і творчості. Йому цілував руку жрець штуки Пшибишевський, вважаючи причетним до касти. А як ще засвідчити пошану до жерця? Йому цілувала руку Та, що добровільно зійшла на підмостки жертovníка для мазохісток. Йому цілували руку підпилі друзі, бачачи у цьому жесті пошану до богопомазаника. Він не цілував руки більше нікому, окрім матері...» [6, с.16]. Страх слави і відчуття меншовартості героя автор передає у такій ситуації: «Якийсь хлоп поцілував його руку: – Ви спасли мою душу, пане Василю... – Не кажи мені пане! – Як ошпарений, виривав руку. Той цілунок пропікав йому серце» [6, с.115].

Супутниками Харизматичного Невротика також були сльози. Свідомість В. Стефаніка постійно перебувала у стані неспокою. Неврози й слабкість автор передає через ридання: «Знеможений Стефанік починає ридати. Три його «Я» розповзаються у різні сторони. Кожне хоче довести своє. <...> Сльози котяться його вилицями, падаючи на сорочку» [6, с.131]. Сльози В. Стефаніка здебільшого неконтрольовані, мимовільні: «...сльози зворушення текли його щоками мимовільно» [6, с.126]. «У розкішній ложі сидів немолодий чоловік – і плакав. Сльози текли і текли. Він витирив їх хустинкою, але їх звідкись бралось так багато, вони були такі неконтрольовані, що людина не могла справитися із сльозопадом... Людина вже не плакала – ридала» [6, с.166]. Сльози – не завжди зовнішній вияв почуттів, цим автор поглиблює емоційну напругу: «...А все ж його заливали внутрішні сльози. На суворому Василевому обличчі було непомітно, що його душа зараз відпочиває у катарсисному риданні...» [6, с.126].

Апелюючи до свого персонажа як творчої особистості, С. Процюк часто добирає цікаві метафоричні наймення і цим вияскравлює, надає більшої ваги неординарному мистецькому обдаруванню Василя Стефаніка. У переліку метафоричних номінацій найпомітнішими є наступні:

Базилевс. Наприклад, «Базилевс і багрянородна переповнені взаємною вдячністю» [6, с.9]. Це ймення оприявлюється й у фрагментах, написаних у формі оповіді від першої особи: «Я так само не ангел – і хочу ридати від сього. Але, пишучи, я стаю посудиною і інструментом волі неземного Базилевса. Я творю ті світи – і на хвилю чуюся базилевсом сам, нехай обмежений тілом, тлінним і недосконалим» [6, с.39]. Базилевс із давньогрецької – «цар», «володар». Це слово лягло в основу імені Василь. У давнину вважалося, що чоловікам, які носять це ім'я, протегує богиня мудрості та війни – Афіна Паллада [7].

Богопомазаник: «Йому цілували руку підпилі друзі, бачачи у цьому жесті пошану до богопомазаника» [6, с.16]. Помазаник, за церковними канонами, – монарх, над яким здійснено обряд помазання на царювання [2, с.854]. Стефаніка вища сила – Бог – «помазав» навхрест при народженні, і цей обряд наперед вирішив долю митця.

Слуга краси: «У слуги краси нема рідних місць і рідної мови» [6, с.50]. Автор підкреслює, що Стефаніку вготовано було слугувати красі, працювати в ім'я неї і присвятити своє життя саме їй – літературі.

Обраний: «Обраний не розкидається словами» [6, с.77]. Обраний – той, хто вирізняється з-поміж інших своїм громадським становищем, розумом, талантом і т. ін. [2, с.648]. Автор вказує, що Стефанік обдарований талантом, непересічним розумом і громадським становищем. Він з-поміж усіх інших став обранцем долі.

Кассандра: «Він був українською Кассандрою. Вона не могла бути троянським Стефаніком, бо жила значно раніше. Вони – люди подібного, доволі рідкісного психотипу. <...> Доля Кассандри – це символ трагедії неврозу» [6, с.56]. У цьому випадку С. Процюк самостійно розкодує оприявлене називання і вказує на аналогії. Кассандра – яскрава трагедійна особистість. Прирівнюючи В. Стефаніка до Кассандри, автор виводить його постать на простір світової культури, вказуючи на масштабність його таланту, який виходить за межі України.

Селянський король: «Зараз він вийде, селянський король у багряній мантиї, і порадить їм, як жити і що робити далі» [6, с.113]. Король, крім свого прямого значення – титул монарха, голова королівства, має ще й переносне значення – коли йдеться про чоловіка, що вирізняється особливою принагідністю, манерами тощо [2, с.456]. За змістом твору обидва смисли мають відношення до героя, який став і «правителем» селян, і вирізнявся з-поміж інших. Автор залюблений у свого героя, тому вивисує його особу, титулюючи її, наділяє безмежною владою, протиставляє іншим.

Мужицький Бетховен: «Го-смо всі реготали із сего, перепрошую, мужицького Бетховена» [6, с.114]. Людвіг ван Бетховен був одним з найбільш виразних символів своєї епохи. Називаючи В. Стефаніка Бетховеном, автор не лише вказує на його причетність до вічного – творчості, а й на його величність та

визначне місце у літературному процесі й житті країни. В. Стефанік – також один із найбільш виразних символів своєї епохи, проте задрість і неприйняття його вчинків, а, можливо, й особистості автор передає вживанням словосполучення в навмисне підкресленому іронічному тоні.

Оборонець: «... Вони ніколи не питали, як себе почуває їхній Оборонець» [6, с.134]. «Їхній оборонець соромив найбільш панічних, прицицькував найнетерпеливіших, додавав найтужливішим віри, що їхні діти і чоловіки живі» [6, с.144]. Неодноразово називаючи героя оборонцем, Степан Процюк загострює увагу на основній функції В. Стефаніка у громадському житті – бути захисником інших.

Як бачимо, авторське поле називань героя визначає неординарність і потужність постаті Василя Стефаніка в українській літературі, політичному житті країни кінця XIX – початку XX століття. Занурення у глибини психіки митця здійснене завдяки використанню елементів психоаналітичного інструментарію. Експресіоністичні штрихи створено завдяки лаконічності письма, недомовленості і потужній напрузі насичених смислів та передано дуже часто графічно – через три крапки. Візьмемо для прикладу наступний уривок: «...як витримати це? де шукати опори? в народові? але ж насправді ніхто не здатен розділити чуже горе... люди – це окремішні шкалочки сонця або гримаси місяця... вони народжуються, чогось прагнуть, кудись біжать... і сей трагічний політ перериває смерть, як його дружини і синів... ще дочки тримають на світі... але хочеться самоти і покори... якась, невідома йому раніше, байдужість, глибокий холод, вищий за його ество, обволікають і тиснуть, душать, заморожують...» [6, с.108].

Висновки. Таким чином, автор визначеними художніми засобами створює характер В. Стефаніка, глибоко проникає у його внутрішній світ. Світоглядна налаштованість С. Процюка є трагіко-песимістичною, що допомагає йому створити складний образ зболеного, шукаючого, психологічно розщепленого персонажа з трагічною вірою в людину, надмірною чутливістю до зовнішнього світу з його реаліями, нахилами до депресивних станів та дитинністю душі, а відтак «тонкошкірністю».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баран С. Історико-біографічні романи М. Слабошпицького [Текст] / С. Баран // Січеслав. – 2006. – № 1. – С. 115-117.
2. Великий тлумачний словник української мови [Текст] / Уклад. В.Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник [Текст] / З. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
4. Матюша В. Творчість Степана Процюка [Текст] / В. Матюша // Українська мова і література. – 2009. – № 17 – 19. – С. 35-44.
5. Пастух Б. Психісторія Василя Стефаніка від Степана Процюка [Текст] / Б. Пастух // Українська літературна газета. – 2010. – 3 вересня (№ 18). – С. 4.
6. Процюк С. Троянда ритуального болю: Роман про Василя Стефаніка [Текст] / С. Процюк. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 184 с.
7. Рогоза Б. Уроки державної мови. Відповідасмо на запитання читачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mova.kreschatik.kiev.ua/275.htm>. – Назва з екрану.
8. Соловей О. Штука, яка вбиває (Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаніка. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 184 с.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/06/09/dvi-knyhu-pro-vasylja-stefanyka.html>. – Назва з екрану

Катерина ЧЕРВОНА

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Гольник О.О.

Останнім часом усе більшу увагу в Україні привертають гендерні студії. Це питання належить до тих глобальних протиріч, які визначають як життя окремо взятої людини, так і суспільства загалом.

Передовсім, слово «гендер», за визначенням психологів Т. Говорун та О. Кікінеджи, містить розуміння «статі як соціальної категорії на відміну від біологічної статі. Це соціальний конструкт, який охоплює соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступ до влади, сімейні ролі та репродуктивну поведінку. Стосується він не анатомо-фізіологічних властивостей, за якими різняться чоловіки і жінки, а соціально-сформованих рис, притаманних «жіночності» та «мужності» [6; 302]. Подібне тлумачення цього терміна знаходимо у російського науковця А. Чекаліної, яка пише: «Гендер – соціально-психологічна стаття людини, єдність її психологічних характеристик і особливостей соціальної поведінки, які виявляються під час спілкування та взаємодії» [10; 12]. Літературознавчий словник подає таке значення поняття: «Гендер – це термін ідентичності та відмінності в річизі постмодерністської критики. Прихильники гендерного підходу стверджують, що не обов'язково прямо пов'язувати буття жінки з принципом фемінності, а буття чоловіка – з маскуліністю. Поняття розглядається як опозиційне до

терміну «стать». Відтак заперечувався біологічний чинник, традиційні уявлення про чоловічу та жіночу ідентичність. Відображена у літературному творі сексуально-гендерна система постає водночас соціокультурним явищем, семіотичним дискурсом, своєрідною репрезентативною подією, що визначає рівень значущості індивідів у громадському житті» [9; 150-151].

Сучасне літературознавство позначене впливом різних наук: філософії, психології, соціології, етнопедagogіки тощо. Тому природно, що поява гендерних досліджень у соціології та психології призвела до виникнення відповідних питань у художньому тексті та критиці. У літературознавстві ХХ ст. вітчизняні дослідження цього типу з'явилися лише наприкінці століття, оскільки у часи радянської України питання жіночої пригнобленості не порушувалося. Лише з 1990 року почав діяти неформальний феміністичний літературознавчо-суспільний рух. Біля витоків цього руху стояли три жінки: В. Агеєва, С. Павличко і Т. Гундорова. Вони перейняли проблемами сучасної жінки, висвітлюючи їх на сторінках наукових та літературних праць.

В. Агеєва пише: «Стереотипи жіночого виховання входять у суперечність з вимогами сучасного суспільства. Орієнтація на досягнення успіхів вимагає від жінки компетентності, самостійності, наступальності, почуття рівності з колегами, навіть вміння ризикувати. Натомість традиційне виховання, яке до сьогодні має безліч прихильників, нав'язує жінці поступливість, готовність задовольнятися другими ролями» [1; 14]. Проте і для хлопців усталені в суспільстві стереотипи гендерної поведінки можуть виявитися занадто вимогливими. Юнак, який не відповідає цим вимогам, не може бути лідером, – приречений на насмішки та зауваження, і не зможе себе реалізувати повною мірою. Тому досить важливо змінити саму систему виховання, щоб подолати протиріччя між статями.

У сучасній українській літературі особливу увагу звернено на жінку. Упродовж століть письменники демонстрували суто чоловічий погляд на світ, намагаючись у своїх творах зобразити психологію представниць прекрасної статі, але далеко не завжди могли зробити це повноцінно, різнобічно, органічно. Потреба створення власної, феміної моделі творчості, прагнення проявити свою інакшість, зігравши на різниці між жіночим та чоловічим світами, досягла апогею саме в наш час. Тому сьогодні назріла необхідність системного, багатоаспектного вивчення цієї проблеми в українській літературі. Йому потужно заявляє сьогодні про себе жіночий голос, проголошуючи фемінізацію людської культури, з якої віками викреслювалися жіночі цінності. Жінки повертаються до історії, політики, мистецтва, літератури.

В українському письменстві сьогодні зазвучав виразний «жіночий голос», представлений, зокрема, в творах І. Жиленко, О. Забужко, Є. Кононенко, С. Майданської, М. Матіос, Г. Пагутяк, Л. Тарнашинської та інших. Н. Зборовська стверджує: «Замість чоловічого (традиційного) уявлення про жінку оформляється власне уявлення жінки про саму себе, про своє призначення, що цілком закономірно вступає у суперечність із міфами патріархальної культури» [7; 28].

Активне художнє освоєння гендерної проблематики закономірно призводить до формування нового типу особистості жінки, проявленого в художньому образі «нової героїні» жіночої прози – жінки, представниці інтелектуальної, мистецької еліти, яка усвідомлює драматизм свого буття в патріархальному світі, вбаєє у творчості шлях до вивільнення з-під влади соціальних стереотипів і традиційних жіночих ролей, обстоєє в добу розпаду і зневіри одвічні цінності: любов, толерантність, мудрість.

До проблем методології гендерного дослідження, гендерної педагогіки, психології статевих гендерних відмінностей, гендерної соціалізації, гендерних стереотипів неодноразово зверталися зарубіжні та українські дослідники.

Літературознавці, письменники, культурологи та фахівці інших галузей науки пострадянського періоду зацікавились гендерною проблемою, зважаючи на те, що «гендер – радше суспільну категорію, аніж біологічну характеристику відмінності між статями – просто ігнорували як несумісну із совецьким суспільством форму» [2; 6]. Категорія гендера, як сукупності соціальних ролей, приписуваних індивідові, передбачає певну відмінність між його чоловічим та жіночим варіантом, тобто певну статево-рольову (гендерну) диференціацію, яка виявляє себе у різних сферах.

У гендерному ракурсі можна розглядати і художню літературу, адже гендер безперечно залишає свій слід як в літературних текстах, так і в історії літератури. Такий підхід серед українських літературознавців практикувала Соломія Павличко («Гендер та ідентичність»), його використовує Оксана Забужко, Тамара Гундорова, Віра Агеєва, Ніла Зборовська, Євгенія Кононенко, Людмила Таран, Оксана Кісь, Наталія Чухим та ін. У 1999 році видана книжка «Гендерний аналіз українського суспільства», у 2000 році – «Гендерні студії», у 2001 – «Гендер і культура: зб. ст. упорядкований В.Агеєвою та С.Оксамитною, у 2002 – монографія Н. Гапон «Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз», у 2003 – «Феміністичність та маскуліністичність», у 2004 – «Гендерна перспектива». У цих працях започатковано розгляд та розв'язання проблем гендерного характеру, які стосуються європейського та українського суспільства, роль статі та взаємовідношення між чоловіками і жінками.

Жінка-авторка на початку ХХ ст. виходить із родинних обумовленостей і ролей, абстрагується від традиційного патріархального уявлення про жіночу екзистенцію. «Беручи до рук перо, жінка замінює тихий

світ домашнього начиння на бичування тонкою нагайкою критиків. Важко собі уявити, щоб без особливого опору прихильники патріархального устрою соціуму сприйняли новий образ і стиль життя жінки, в руці якої перо замінило ткацький човник. Той старий закремпований світ визнавав тільки ідеальних матерів, дружин... і повій. Лише одиниці, яскраві індивідуальності намагаються не належати до жодної з вищезгаданих категорій. Їх назвали виродками. Авторки! Жінки науки! З талантом! Що це? Продукт жарту природи чи її жахлива помилка?» [1; 120].

Творчість чоловіка визнається як факт очевидний, що не підлягає ні запереченню, ні перегляду, ні осудженню.

Щодо процесу творення жінкою літератури, то літературні критики та дослідники вважають, що він спонукається і породжується якоюсь опосередкованою і невідомою силою, яка не піддається уярмленню, вкладанню в рамки традиційних патріархальних поглядів. Ця енергія вибухає спонтанно, без контролю. Розвиток творчих задатків у жінки викликає в критиків відчуття несподіванки, небажання сприймати того, що інша стаття така ж рівноцінна. Від несподіваного відкриття того, що в жінки є інтелект, що жінка може писати твори такі ж досконалі і самодостатні, як чоловік, розпочинається інтенсивний пошук трактування цього феномена. Досі ніхто не намагався пояснити природи чоловічої творчості, оскільки остання сприймалася виключно як дар Божий. Через неспроможність зрозуміти, пояснити причини жіночої творчості, природи жінки-авторки, пише Христина Клосинська, літературні критики визначили жіночу творчість через метафору «вулканічної крові». Під час «епохи жіночої німоти» накопичилося дуже багато творчої енергії, котру жінка почала інтенсивно реалізовувати. Зміна свідомості спричинила вивільнення нагромадженої, але приспаної, жіночої потенції, яка раніше не знаходила свого застосування. «Згідно із законом збереження енергії, жінка, як вулкан, що вивергає лаву, коли його розбудити. Жінка-авторка вибухає дітьми творчості своїх німих попередниць. Мотивація жіночого писання полягає (на відміну від раціоналістичної традиції аналізу чоловічої творчості) в несвідомому процесі самого писання, ніби рукою жінки керує невідома і таємнича сила, і має характер суто вибуховий» [1; 125].

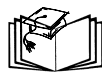
Проте сама тематика творів і стиль жіночого письма дуже були прив'язані до патріархальних цінностей. Жінки-авторки намагалися копіювати художній стиль відомих чоловіків-письменників, проектувати уявлення про жіночу меншовартість на своїх героїнь.

Вірджинія Вулф рекомендувала: перш ніж писати, вбийте в собі домашнього ангела. Жіночий образ, образ вічної жіночності, який утворився в культурі, не може бути їй незнайомим, він витає над її писаниною, і з ним вона вступає в деякі стосунки, чи то діалог, чи то відрікання. На думку Вірджинії Вулф, навряд чи знайдеться хоч одна жінка, яка б цілком відповідала образу вічної жіночності, а якщо б і віднайшлася, то вона ніколи не взяла б перо до рук [3; 25].

Чоловік і жінка. Дві статі. Таємниця стосунків між ними стала основним конфліктом світової літератури і мистецтва взагалі. Ніла Зборовська у критичній статті «Естетичне вбивство жінки» констатує: «Мистецтво, створене чоловіками, здавна було «компрометуючим» стосовно жінки (як, очевидно, і навпаки: жіноче мистецтво компрометувало чоловіків. З єдиною різницею, що мистецтво чоловіків займало панівні позиції і жіноча мистецька «компрометативна» опозиція була бунтом стосовно чоловічих міфів про жінку і спробою звільнення від них)» [8; 102]. Протягом століття представниці феміністичних поглядів намагалися відтворити новий образ жінки. Зокрема феміністичний дискурс зображає жіночу меншовартість, пропаговану минулими культурно-історичними епохами, не як природну зумовленість, а як сформований соціально-культурний тип особи. Загалом вже наприкінці ХХ ст. у літературному фемінізмі, або у так званій феміністичній критиці, головним критерієм щодо аналізу літературних явищ стає гендер. Поняття гендеру охоплює соціальний, культурно зумовлений аспект статі на відміну від суто біологічного трактування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: [монографія] / Віра Агеева. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Богачевська М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку. // Гендерні студії. Незалежний культурологічний часопис «Г». – Львів. – №17. – 2000. – С. 4–13.
3. Вулф В. Власний простір / В. Вулф. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 112 с.
4. Гендер і культура: зб. ст. / Упорядн.: В. Агеева, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – 224 с.
5. Гендерна перспектива / Упор. Передмова Віри Агеевої. – К. : ФАКТ, 2004. – 253 с.
6. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посібник] / Т. Говорун, О. Кікінеджі. – К. : Академія, 2004. – С 302 – 305.
7. Зборовська Н. Перемога плоті // Критика. – 1998. – №10. – С 28 – 29.
8. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. – Львів, 1999. – С 102 – 132.
9. Літературознавчий словник-довідник / [під ред. Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін.]. – К.: Академія, 1997. – С 150 – 151.
10. Чекалина А. Гендерная психология: [учебное пособие] / А. Чекалина. – М. : Ось-89, 2006. – С 12 –25.

Ольга ЧЕРНІЄНКО

ОЙКОНИМНО-ГОДОНІМНИЙ ВІЯВ ОНОМАСТИЧНОГО ПОЛЯ СМТ. ГОЛОВАНІВСЬКА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О. І. Крижанівська

Українська ономастика має примітні напрацювання у вивченні різних класів власних назв. Чи не найгрунтовніше описані топоніми. Увагу мовознавців привертають питання їхнього походження, проблеми класифікації за різними ознаками. Серед найвідоміших дослідників власних географічних назв імена Д. Г. Бучка, В. О. Горпинича, В. В. Лободи, Ю. О. Карпенка, Т. І. Поляруш, П. Чучки, Г. Лисенко та ін. Названі автори вивчали офіційні та розмовно-народні варіанти найменувань етномовної території в цілому та її окремих областей, визначали їхні загальномовні та регіональні особливості.

Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Першими їх почали вивчати польські та чеські лінгвісти, яких насамперед цікавили проблеми класифікації онімів (В. Ташицький, В. Шмілауер, С. Роспонд). У ХХ столітті польську топонімію досліджували Г. Борек, С. Грабець, М. Карась, М. Лесів, К. Римут, І. Рудницький, З. Штібер. Значний внесок у розвиток та функціонування білоруської топоніміки зробили Є. Адамович, М. Бірила, В. Смелянович, В. Лемцюгова, Ю. Мацкевич. У російському мовознавстві цікаві спостереження в цій галузі знаходимо у В. Ніконова, Е. Мурзаєва, Н. Подольської, О. Суперанської та ін.

Українські топоніми ще в ХІХ ст. досліджували М. Кордуба, М. Максимович, М. Сумцов, І. Франко та ін. Важливу роль у розгортанні науки про географічні найменування відіграли праці з теоретичної і прикладної ономастики К. Цілуйка, а його «Програмою збирання матеріалів для вивчення топоніміки України» користуються збирачі українських топонімів понині. Комплексно українська мікротопоніміка почала розвиватися наприкінці 50-х років минулого століття, коли відбулися четвертий (Москва, 1958) і п'ятий (Софія, 1963) Міжнародні з'їзди славістів, перша Республіканська нарада з питань топоніміки та ономастики (Київ, 1959) та конференція з питань ономастики (Будапешт, 1958).

Деяко пізніше вивчення топонімів переходить на якісно вищий рівень – починається студіювання різних класів власних географічних назв за окремими регіонами. Так, гідронімію Середньонадніпрянського Правобережжя досліджувала І. Железняк, Нижньої Правобережної Наддніпрянщини – О. Карпенко, Середнього Дніпро-Бузького межиріччя – В. Лучик, Східного Поділля – Л. Масенко, Західного Поділля – Я. Редька, топонімію Буковини вивчав Ю. Карпенко, Закарпаття – К. Галас, Дніпро-Бузького межиріччя – В. Лобода, північно-східного Лівобережжя України – Т. Поляруш, ойконімію Покуття – Д. Бучко. Чимало питань української топоніміки та народної географічної термінології, пов'язаної з нею, порушується в працях Й. Дзєндзелівського, В. Лучика, П. Чучки, Т. Громко, Т. Марусенко та ін.

Разом з тим, не можемо не відзначити, що вивчення топонімів має багату донаукову історію. Так, наприклад, М. Ломоносов, О. Потебня, І. Бодуен-де-Куртене у своїх мовознавчих дослідженнях певним чином спиралися й на топонімічний матеріал; інші (І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов, О. Соболевський, О. Селіщев) розглядали його як предмет окремого дослідження. До нас дійшли особливі давньоруські тексти, що являють собою збірники географічних назв і їхню класифікацію. У найдавніших руських літописах ми знаходимо не тільки географічні назви, але й спроби пояснення їхнього походження. Крім того, питання топоніміки розглядалися в працях з історії, географії, мовознавства від глибокої давнини і до наших днів, хоча сам термін «топоніміка» з'явився близько ста років тому.

Топоніми – унікальні лексичні одиниці, що зберігають у собі різноманітні мовні елементи, відбивають лінгвогеографічну історію краю, містять важливу інформацію про його розвиток, ландшафт і культуру. Актуальним є комплексне вивчення топоніміки, що охоплює семантику, структуру, словотвір назв об'єктів, сприяє ширшому розкриттю функціонування таких найменувань у лексичній системі мови.

Однак досі бракує ґрунтовних розвідок мікротопонімії багатьох регіонів України, що спричиняє низку проблем, передусім пов'язаних зі створенням загальноукраїнського фонду мікротопонімів, які слугували б матеріалом для інших наук – географії, картографії. До ареалів, що в українській лінгвістиці практично не досліджені, належить територія південно-східного Поділля. Географічно цей район охоплює басейн Південного Бугу в його верхній і середній течіях. За адміністративно-територіальним поділом сюди належать південно-східні райони Хмельниччини, більша частина Вінницької та південно-західні райони Кіровоградської областей.

За видами об'єктів називання топоніми неоднакові. Одні з них означають назви міст, інші – найменування річок, ще інші – гір. Кожен вид цих об'єктів має свою назву. Для назв населених пунктів прийнято вживати термін «ойконім»; для назв водних об'єктів – «гідронім»; для об'єктів рельєфу – «оронім», для назв вулиць – «годонім» та інші.

А краєзнавці додають ще спелеоніми (назви печер, скельних навісів) та хороніми (назви країв і країн) і більш детально класифікують ці види. Наприклад, серед гідронімів можуть виділятися: лімоніми (назви озер), потамоніми (назви річок), гелоніми (назви боліт). Серед ойконімів виділяються полісоніми (назви міст). В містах можуть існувати агороніми (назви площ), годоніми (назви вулиць), ергоніми (назви підприємств) та ін. У пропонованій статті ми розглянемо офіційні годонімні назви з погляду їхнього походження та принципів називання.

Крім того, всі топоніми розрізняються за ознаками природних реалій:

- а) особливостями рельєфу (верш. *Стіг*, підвищення *Гостра Могила*, тощо);
- б) водних об'єктів (р. *Біла*, м. *Жовті Води*);
- в) видами рослин (с. *Березівка*, р. *Рогозяна*);
- г) видами тварин (верш. *Кобила*). Однак збіг топонімів, зокрема гідронімів, з назвами тварин в абсолютній більшості випадків являє собою пізніше переосмислення д.-слов., тюрк. чи інших мов назв річок.

Разом з тим, констатуємо, що в українському мовознавстві практично немає робіт, присвячених дослідженню комплексів власних географічних назв окремих населених пунктів. Так, наприклад, мотиваційна база офіційних та неофіційних найменувань смт. Голованівська досі не була предметом ні наївно-краєзнавчого, ні глибокого наукового дослідження. Зовсім немає словників, а тим більше ґрунтовних розвідок про малі географічні об'єкти цього селища, що спричиняє низку загальнонаукових проблем, передусім пов'язаних зі створенням загальноукраїнського фонду мікротопонімів, які слугували б матеріалом для інших наук – географії, історії, картографії. Викладене вище обґрунтовує актуальність теми дослідження, яка зумовлена необхідністю всебічного вивчення топонімного матеріалу на регіональному рівні, в нашому випадку – селища міського типу Голованівськ Кіровоградської області. Така праця стане певним внеском до загальноукраїнського топонімного реєстру, збагатить українську ономастику новим матеріалом, доповнить дані топономастики особливостями територіальної специфіки українських власних географічних назв.

Об'єктом аналізу є топонімія смт. Голованівська в її системних зв'язках з місцевою говіркою, антропонімами, апелятивами. А предмет вивчення – принципи топонімоназивання в різних класах локальних топонімів.

Що стосується назви самого селища *Голованівськ* (розм. *Голованівське*), то є різні припущення щодо її походження. За відомими легендами їх можна згрупувати так:

- від слова «олово», яке, можливо, тут колись добувалось;
- від словосполучення «голова низько» (в межах населеного пункту є катакомби, які в різні часи з різною метою використовувались як місцевим населенням, так і пришельцями);
- від Ольвія – саме тут в сиву давнину починались володіння царства Ольвія (Гольвія – Гольванія – гольванівський край);
- можливо, підкреслювалась чиясь бідність («голий Ваня»);
- дехто доводить, що селище носить ім'я козака, уманського повстанця періоду Коліївщини – Голована. Але це помилкове твердження, бо ще до названих подій траплялася назва Голованівськ.

М. Т. Янко, укладач топонімичного словника України, дотримується думки, що містечко було засноване кріпаками-втікачами з Поділля та Київщини. Першу письмову згадку відносить до 1764 року. Назву виводить від прізвища одного з ватажків селянсько-козацького повстання – Коліївщини – Голована. Утворена за допомогою суфікса **-івськ**.

Більш-менш значний за розмірами населений пункт неможливий без лінійних топооб'єктів – вулиць, провулків, площ, кутків. В культурі нашого народу їх прийнято називати, а не нумерувати. Ці власні назви свідомо створюються людиною з метою виконання певних функцій:

- 1) номінативної – функції називання об'єкта (постійна) (**вулиця Аерофлотська**);
- 2) інформативної – назва несе в своєму змісті певну інформацію про об'єкт (**вулиця Скеляста**);
- 3) естетичної – підкреслюється мовна привабливість назви, її вишуканість та оригінальність, що досягається за допомогою різних критеріїв, наприклад, відповідність моді), як-от: **вулиця 8-го Березня**; особливостям ландшафту, як-от: **вулиця Набережна** тощо;
- 4) ідеологічної – назва відбиває те чи інше поняття панівної в суспільстві політичної ідеології, як-от: **вулиця Комсомольська, 20 Парт'їзду, 40 років Жовтня**.

Досліджено, що постання назви може відбуватися в двох найменувальних площинах: за народною традицією та в адміністративному порядку.

У селищі Голованівську налічується близько 60 вулиць. Найдавніше виникли вулиці IV району, який в усно-народному мовленні називають *Смажівка: Титова, Чехова, Талаліхіна, Будьонного* та *Чкалова*. Ця територія отримала назву від одного з перших поселенців – Смаги, який був учасником російсько-турецької війни, чумакував, їздив у Крим по сіль, а потім отримав землі на березі р. Кайнари і забрав сюди своїх братів. На жаль, жодна з вулиць не віддзеркалює давню історію цієї найдавніше заселеної частини нашого селища.

За радянського часу мало хто враховував думки жителів населеного пункту щодо назв вулиць, а існувала тенденція спускати «згори» назви. Коли 1924 року помер В.І. Ленін, то головні вулиці всіх населених пунктах стали носити його ім'я. Голованівськ – не виняток: у нас теж центральна вулиця донині носить ім'я комуністичного вождя.

1936 року було видано циркуляр «Про порядок присвоєння імен революційних, партійних, громадських діячів». За ним топоніми ставали своєрідною політичною агіткою, оскільки тепер десятки і сотні вулиць почали називати іменами революційних, партійних чи радянських діячів або поняттями, які віддзеркалювали марксистсько-ленінську ідеологію. З'явилися вулиці *Рози Люксембург* (на честь одного з найбільш впливових діячів німецької та європейської революційної лівої соціал-демократії, теоретика марксизму, філософа, економіста та публіциста), *М. Калініна* (названа на честь партійного і державного діяча Михайла Івановича Калініна), *М. Ватутіна* (Герой Радянського Союзу, командувач військами 1-го Українського фронту, генерал армії), *Радянської армії*, *К. Тімірязєва* (фізик, професор Московського державного університету), *М. Фрунзе* (командувач збройних сил УСРР, член ЦК РКП(б), народний комісар військових і морських справ СРСР), *О. Суворова* (російський полководець, один із засновників російської військової справи, генерал-фельдмаршал австрійських та сардинських військ), *М. Щорса* (український військовий діяч, підпоручник царської армії, член більшовицької партії), *О. Матросова* (Герой Радянського Союзу, червоноармієць), *Г. Котовського* (радянський воєнний і політичний діяч, учасник Громадянської війни), *Червоноармійська*, *Б. Хмельницького* (визначний український політичний і державний діяч, полководець, гетьман України), *С. Кірова* (радянський державний і політичний діяч). Усього таких назв - 28, що становить 50 % від усіх назв вулиць. Складається враження, ніби це не карта сучасного українського селища, а список особового складу Українських фронтів, героїв громадянської війни і партизанських загонів.

Частина вулиць свого часу отримала назви на честь свят або визначних подій:

- *8 Березня* (на честь Міжнародного жіночого дня, який закріплено за датою - 8 березня);
- *1 Травня* (День міжнародної солідарності трудящих), до ювілейних роковин жовтневого перевороту з'явилися найменування – *40 років Жовтня*, *50 років Жовтня*, на відзначення чергового з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу названо вулиці *20 Партз'їзду*, *22 Партз'їзду*.

Одна вулиця носить назву *53-ї Армії*, тому що це було оперативне військово-об'єднання в складі Збройних Сил СРСР в період Великої Вітчизняної війни.

Пізніше – в еру космонавтики – з'явилися на карті вулиць Голованівська імена *Ю. Гагаріна* (перший у світі російський космонавт, льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу), *Г. Титова* (радянський космонавт, друга радянська людина в космосі), *В. Чкалова* (радянський льотчик-випробувач).

«Живуть» у назвах вулиць мого селища майстри художнього слова *Т. Шевченко*, *І. Франко*, *О. Пушкін*, *А. Чехов*, *М. Островський*, *М. Кропивницький*, *Л. Українка*, *І. Карпенко-Карий*, *М. Коцюбинський*, *Л. Толстой*, *М. Горький*. Усього 15 назв (25 %).

Мікротопоніми *Зелена*, *Вишнева*, *Садова*, хоч і не є оригінальними, але підкреслюють мальовничі краєвиди населеного пункту. Промовисті топоніми – *Польова*, *Набережна*, *Лісова* - вказують на місцезнаходження: *Польова* – раніше на цьому місці було колгоспне поле, *Набережна* – на березі річки Кайнари, *Лісова* – простягається неподалік лісу.

Таким чином, проаналізований матеріал свідчить, що офіційна годонімія сучасного Голованівська зберігає радянську культуру називання лінійних об'єктів, оскільки мотиваційною базою для утворення більшості назв вулиць є імена відомих на той час партійних, радянських, військових діячів, «дозволених» російських й українських письменників, перших космонавтів; частина найменувань вулиць збігається з назвами офіційних свят чи визначних (у певний період) подій. Одиначні мікротопоніми, що вказують на місцезнаходження об'єктів, не є оригінальними годоназвами, оскільки не віддзеркалюють особливості досліджуваної території.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Заїнчовська О. Морфологічні варіанти мікротопонімів південно-східного Поділля / О. Заїнчовська // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць, 2008.
2. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: збірник статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
3. Поляруш Т. І. Мікротопонімія як клас онімів: обсяг, особливості, формування та структури / Т. І. Поляруш // Наукові записки. – Вип. 59, Кіровоград, 2003 – С. 152–161
4. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.
5. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 182 с.
6. Калакуцкая Л. П. Ономастика й норма / Л. П. Калакуцкая. – М. : Наука, 1976. – 256 с.

Ірина ЧЕХ

ДОТРИМАННЯ ВИДАВНИЧИХ СТАНДАРТІВ РЕДАКЦІЯМИ КІРОВОГРАДСЬКИХ ГАЗЕТ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Н. М. Фенько

В умовах активного науково-технічного прогресу суспільство швидко виходить на новий рівень розвитку, постійно вдосконалюється. Це стосується й інформаційного простору, оскільки у медіа-сферу впроваджуються новітні технології. Це, здавалося б, відкриває новий рівень якості. Утім практика показує, що насправді все не зовсім так. Щоб детальніше вивчити цю проблему на **предмет** дотримання видавничих стандартів друкованими ЗМІ, ми провели власне дослідження ринку періодичних видань.

Тема дослідження: дотримання видавничих стандартів у роботі редакції газети. **Об'єкт:** видавничі стандарти у національному інформаційно-комунікаційному просторі. **Метою** є визначення рівня дотримання представниками регіональної преси видавничих стандартів у своїй роботі. **Завдання:** визначити стандарти, що регулюють роботу редакцій; з'ясувати типологічні особливості газетних видань; проаналізувати рівень якості регіональної преси з погляду дотримання затверджених видавничих норм.

Результат проведених досліджень показує, що, по-перше, великої популярності набуває більш оперативна та інформаційно-насичена мережа Інтернет, яка поступово знижує попит на друковані засоби інформації. По-друге, техніка забезпечує належні умови роботи редакції, але не здатна замінити людину, «відчути текст» та особливості редакційно-видавничого процесу. Така ситуація створює **проблему** відповідальності за результат роботи, адже значну частину роботи виконує техніка, внаслідок чого людина відчуває себе не причетною до результату роботи комп'ютера. Утім не слід забувати, що навіть найскладнішою технікою керує людина. Саме тому тема дотримання видавничих стандартів у роботі редакції газети є **актуальною**.

Вагомий внесок до становлення і розвитку видавничої справи зробили В. Іванов, В. Крайнікова, З. Партико, М. Тимошик, М. Хойнацький, В. Шевченко та багато інших. Однак аналіз регіональних ЗМІ на предмет дотримання вимог редакційно-видавничого процесу, зокрема норм видавничих стандартів, засвідчує, що суб'єктам видавничої справи варто більш детально ознайомитися з працями цих науковців.

Вимоги, положення, стандарти поступово розробляються, але водночас ця галузь залишається найбільш недосконалою, невпорядкованою та малодослідженою. Головна причина цієї проблеми – недоступність через надмірно високу вартість видавничих стандартів, які регулюють процеси виготовлення газетних видань. Не можна оминати увагою і байдужість видавців та редакторів, для яких дотримання визначених правил часто стає другорядним аспектом роботи редакції, зокрема газетного видання. У сучасних ринкових умовах видавець намагається акцентувати увагу на привабливості продукту й аж ніяк не на його відповідності певним нормам.

Досліджуючи питання дотримання видавничих стандартів редакціями сучасних газетних видань, ми виявили реальну ситуацію на регіональному пресовому ринку.

Для початку окреслимо законодавчі норми, що регулюють діяльність редакції газети. Законодавство України у сфері інформаційних ресурсів та регулювання інформаційних потоків передусім враховує норми міжнародних конвенцій та угод, а саме: Всесвітньої конвенції про авторське право (1952 р.) та Європейської угоди про захист телерадіомовлення (1960 р., з двома протоколами). [10, с. 137]. Ці міжнародні норми закладені в окремих статтях Конституції України. Конституційні норми деталізовані в низці законів, які регулюють нормативну базу інформаційних ресурсів та інформаційних потоків в Україні: "Про інформацію", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про телебачення і

радіомовлення", "Про інформаційні агентства", "Про видавничу справу", "Про авторське право і суміжні права", "Про державну таємницю", "Про рекламу", а також окремі статті адміністративного, цивільного та кримінального кодексів та деякі видавничі стандарти.

Конституція України *статтею 34* гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. *Статтею 54* громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів. **Закон України "Про видавничу справу"**. (Першодрук документа — ВВР. — 1997. — № 32) регламентує права та обов'язки замовника, видавця, виготовлювача та розповсюджувача видавничої продукції. Окремою статтею в цьому розділі Закону прописана вимога до видавця щодо необхідності зазначення в кожному примірнику видання вихідних відомостей, елементами яких є: відомості про авторів та інших осіб, які брали участь у створенні видання; назва; надзаголовкові, підзаголовкові, вихідні дані; випускні дані, класифікаційні індекси, міжнародні стандартні номери, знак охорони авторського права. **Закон України "Про інформацію"** зазначає, що подана автором у повідомленні інформація повинна бути об'єктивною, вірогідною, повною і точною (ст. 5). **Закон України "Про авторське право і суміжні права"** (Першодрук документа — ВВР. — 1994. — № 13. Нова редакція Закону від 22.05.2003 р.) регламентує термін дії авторського права (стаття 28) — з 50 до 70 років після смерті автора, згідно з міжнародними нормами, визначає нові поняття піратство, плагіат — як види порушень авторського права, визначає норму Закону про співавторство на інтерв'ю.

Серед видавничих стандартів, які регулюють редакційно-видавничий процес, розглядають такі: **ДСТУ 3003:2006**. Технологія поліграфічних процесів. Терміни і визначення. Цей стандарт установлює терміни та визначення понять стосовно технології поліграфічних процесів. **ДСТУ 3017-95**. Видання. Основні види. Терміни та визначення. Цей стандарт поширюється на видавничу продукцію і встановлює терміни та визначення основних видів видань. Терміни, регламентовані в цьому стандарті, обов'язкові для застосування в документації всіх видів, яка входить у сферу дії державної стандартизації України або використовує результати цієї діяльності. Вимоги цього стандарту є обов'язковими для підприємств, установ і організацій, що діють на території України, а також для громадян-суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності. Цей стандарт регламентує газету як періодичне газетне видання з постійною назвою, що виходить через певні, короткі проміжки часу, містить офіційні документи, оперативку інформацію і матеріали з актуальних громадсько-політичних, наукових, виробничих та інших питань, а також літературні твори, фотографії та рекламу. **ДСТУ 3018-95**. Видання. Поліграфічне виконання, від 1996-01-01 встановлює терміни та визначення понять у галузі поліграфічного оформлення і виконання видань. **ГСТУ 29.3-2000**. Газети. Поліграфічне виконання. Технічні умови. Визначає технічні умови для поліграфічного виконання газети. **СОУ 22.2-02477019-03:2005**. Газети. Технічні умови. Визначає газету як опрацьовану й оформлену у встановленому порядку текстову та ілюстраційну інформацію, що призначена для поліграфічного відтворення. Містить технічні вимоги до технічних умов створення газети, до оригіналів, фотоформ, матеріалів та пакування.

Щоб виявити, наскільки добросовісно ставляться до продуктів своєї видавничої діяльності кіровоградські видавці, ми дослідили видання регіональної преси на предмет дотримання видавничих стандартів. Базова основа — СОУ 22.2-02477019-03:2005. Газети. Технічні умови [11]. Результати виявилися досить неоднозначними, тож кожному з видавців варто ретельніше поставитися до законодавчих вимог.

Оригінали газетних видань, що здаються до друку, мають усі необхідні мітки суміщення та фальцювання. У основних тиражах їх не видно, адже вони залишаються за межею шпальт у процесі монтажу фотоформ. Проте часто ці позначки можна помітити у додатках газети «Діалог» («Домашній доктор», «Порадник» і т. п.). Стандарт допускає на сторінках багатокольорних газет контрольні шкали. Найчастіше вони трапляються в «Україні-Центр».

На кожній сторінці оригіналу газети (крім першої) повинні бути колонтитул і колонцифра. У семи із дев'яти газет ці елементи наявні, одна газета — «Діалог» — їх не застосовує взагалі, а у двох інших — виявлено порушення: у «Новій газеті» пропущено колонтитул на стор. 5, а у «21-му каналі» — відсутній на стор. 12 через рекламу.

Оригінал газети згідно зі статтею 32 Закону України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні № 2783-ХІІ від 16.11.92 має містити вихідні відомості газети з такими даними:

Таблиця 1. Аналіз вихідних відомостей в кіровоградських газетах

Назви газет Вих. дані	Нова газета	Діалог	21-й канал	Україна-центр	Народне слово	Наше місто	Кіровоградська правда	Вечірня газета	Сільське життя
Назва видання	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Засновник	-	+	+	+	+	+	+	+	+
Редактор	+	+	-	+	+	-	+	+	+
№ вип., дата	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Індекс	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ціна	-	+	+	+	+	+	+	+	+
Адреса ред. і друк.	+	+	+	+	+	+	+	+	+/-
Сер. і № свід.	+	+	-	+	+	+	+	+	+
Видавець	+	-	-	-	-	-	+	-	-
Додатки		+		+					
Інф-я про дод.		+		-					

Вихідні відомості вкладки взагалі відсутні у «Діалозі», а у «Вечірній газеті» не вказана безпосередньо назва вкладки.

На наступному етапі ми знайшли недолік не лише в газетах: дві вимоги суперечать одна одній: 1 - «Текст теле-, радіопрограм, реклами має бути шрифтом кеглем не менше ніж 6 п. », 2 - «Текст, призначений для відтворення кольоровими фарбами на кольоровому фоні, має бути шрифтом кеглем не менше ніж 10 п.»

Сумнів і суперечливість виникли тому, що саме реклама здебільшого виконується кольоровими фарбами на кольоровому фоні, для чого потрібен 10-й кегль шрифту, а для реклами – 6-ий. Оскільки 60% реклами виконано 6-8 кеглем кольоровими фарбами на кольоровому фоні, можна говорити про порушення норм.

Дослідження проміжків між шпальтами та вертикально відокремлювальною лінією показало такі відхилення (у мм): коли стандартний проміжок між шпальтами має бути не менше ніж 12 п, тобто 4,52 мм (1 п.=0,376 мм), то насправді він зменшений і становить 1 – 2 мм. Проміжок між вертикальною відокремлювальною лінією та текстом має бути не менше ніж 6 п., тобто 2,26 мм. Знак «мінус» («плюс») у таблиці показує, на скільки зменшено (збільшено) розмір проміжків, визначених стандартами.

Таблиця 2. Відхилення розміру стандартного проміжку від норми

	Нова газета	Діалог	21-й канал	Україна центр	Народне слово	Наше місто	Кіровоградська правда	Вечірня газета	Сільське життя
Проміжок між шпальтами	-0,1	-0,2	1,5	0	0,3	-0,2	+1	0, +2	-0,5
Пром. між вертикал. відокр. лін.	-0,2	-0,3	0,2	-0,1	1,5	-0,3	0,2	0, +2	-0,2

Таблиця демонструє, що правильно верстають лише в редакції «Вечірньої газети» та «Кіровоградської правди». Аналогічна ситуація і з проміжками між ілюстраціями та текстовками.

Визначення лініатури растра дало такий результат: газети «Народне слово», «Нова газета», «Наше місто», «Сільське життя» та «Вечірня газета» – мають лініатуру растру 30см⁻¹ на кольоровому та 40 см⁻¹ на чорно-білому фоні, що цілком відповідає нормі. «21-й канал» та «Україна-Центр» мають щільнішу лініатуру – 40-50 см⁻¹ як чорно-білого, так і кольорового зображення. Найгіршими виявилися газети «Кіровоградська правда» та «Діалог» – 20-30см⁻¹.

Аналіз вимог до фотоформ, поліграфічного виконання та матеріалів задовольняє потреби стандарту.

Друковані засоби масової інформації зараз перебувають у досить складному становищі. Сильна внутрішня конкуренція, великий тиск більш оперативної та повної інформації Інтернет-ресурсів, дорожня папера та офісного обладнання: усе це призводить до порушення видавничих стандартів, що безпосередньо відображається на якості газетного видання. Це може спричинити втрату цільової аудиторії, адже об'єктом впливу негативних факторів виявляється масовий читач, котрий споживає друкований інформаційний продукт.

Ми пропонуємо шляхи подолання цієї проблеми для виведення газетних видань на новий якісний рівень.

По-перше, необхідно відокремити рекламу від інформаційних блоків. Так, без реклами неможливо. Але ж можна виділити для реклами окрему шпальту, яка не мулятиме очі тим, хто нею не зацікавлений.

По-друге, читач прагне отримувати якісну інформацію, авторську журналістику, глибоку аналітику. Переважна більшість сучасних регіональних видань заповнює газетну площу рерайтами статей інших видань, Інтернет-дайджестами, новинам шоу-бізнесу. Лише третина кіровоградського ринку преси надає перевагу та газетну площу місцевим темам. Решта обмежується полюсом відчепних новин.

По-третє, не слід робити бар'єр між редакцією і читачами. Серед останніх є багато талановитих, про яких і людям цікаво буде почитати, і відгук написати, а це ж – життя газети. Читач повинен знати, що він – друг редакції. Тоді нація зможе сміливо заговорити про всі проблеми, зможе допомогти собі. Для редакції цього вистачить, оскільки ми вважаємо, що в такій ситуації не лише її вина. Хотілося б звернутися з приводу стандартів до високоповажних чиновників, які зробили недоступними видавничі норми не лише бажаним їх переглянути, а й самим видавцям – тим, хто цим живе і працює.

Отже, за результатами дослідження, якісний рівень дотримання представниками регіональної преси видавничих стандартів недосконалий, але загальний рівень успішності досягає 70%. Найбільше порушення і в якісному, і в кількісному вираженні – використання газетної площі, яка стандартом визначена як проміжок. Законодавчу систему України з видавничої справи складає низка законів, кодексів та урядових постанов. Редактор-видавець зобов'язаний засвоїти їх та уважно стежити за змінами й доповненнями, які періодично приймаються на парламентському чи урядовому рівнях. Адже від цього залежатиме ефективність діяльності видавництва чи видавничого підрозділу, повнота реалізації намірів, проголошених у видавничій програмі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акопов А. И. Общий курс издательского дела: [уч. пособие для студентов-журналистов] / Под ред. проф. В. В. Тулупова. – Воронеж, 2004. – 218 с.
2. ДСТУ 29.3–2000 Газети. Поліграфічне виконання. Загальні технічні вимоги. – На заміну ОСТ 29.22–86, ОСТ 29.107–85; Чинний від 01.07.2000.
3. Добровольський О. О., Хойнацький М. С. Підготовка оригіналів до видання: На допомогу авторів, рецензентів, редакторів, коректорів / О. О. Добровольський, М. С. Хойнацький. – К.: Вища школа, 1991. – 111 с.
4. ДСТУ 3017–95. Видання. Основні види. Терміни та визначення
5. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види.
6. Іванов В. Ф. Техніка оформлення газети: Курс лекцій / В. Ф. Іванов. – К.: Товариство «Знання», 2000. – 222 с.
7. Тимошик М. С. Редакторські посади у видавництві: фахові вимоги та функціональні обов'язки / М. С. Тимошик // Електронна бібліотека Інституту журналістики
8. Мильчин А. З., Чельцова Л. К. Справочник издателя и автора: Редакционно-издательское оформление издания / А. З. Мильчин, Л. К. Чельцова. – [3-е изд.] – М.: «Фирма "Изд-во АСТ"», 1999. – 688 с.
9. Ныркова Л. М. Как делается газета: Практическое пособие / Л. М. Ныркова. – М.: «Гендальф», 1998. – 68 с.
10. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи: [навч. посіб.] / З. В. Партико. – Л.: Афіша, 2001. – 416 с.
11. СОУ 22.2-2-02477019-03:2005. Газети. Технічні умови.
12. Тимошик М. Державні стандарти з видавничої справи / М. С. Тимошик // Вісник Книжкової палати. – 2001. – №12. – С. 9-13.
13. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця: практичний посібник / М. С. Тимошик. – [2-ге вид, стереотипне.] – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с.
14. Хойнацький М. С. Основи стандартизації і використання стандартів у видавництві / М. С. Хойнацький. – К.: Вища школа, 1993. – 150 с.
15. Шевченко В. Е. Система рубрикації газети – основа її архітектонічної організації / В. Е. Шевченко // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 2. – С. 53-69.
16. Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування: Тексти лекцій для студентів відділення "Видавничі справа та редагування" / В. Е. Шевченко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 254 с.

Вікторія ШАБАНОВА

ФЕДІР БУРМАКА - ЛЮДИНА «НЕ ЯК УСІ» (ЗА ТВОРОМ Є. ГУЦАЛА «ХУСТИНА ШОВКУ ЗЕЛЕНОГО»)

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – професор В. П. Марко

Феномен Євгена Гуцала —непохитна вірність слову, честі, таке служіння йому, яке виключає розмінювання на будь-які інші види, нехай і корисної, діяльності. Письменник надзвичайно багатогранного й самобутнього таланту, дивовижної працездатності, він перебував у розпалі своїх творчих сил і ще зробив би дуже багато, якби доля виявилася щедрішою до нього. Прозаїк дуже тонко відчував силу слова, майстерно використовував усе багатство як літературної, так і народної мови. Лексика його творів доцільно дібрана, соковита, легка, але не легковажна. Пейзажні замальовки завжди відповідають настроям героїв. Вони рухливі, як рухлива душа героя.

Метою нашої статті є розкриття прихованих смислів твору «Хустина шовку зеленого» через дослідження багатогранного образу головного героя оповідання. Наше дослідження є актуальним, тому що вищезазначений твір досі не був ґрунтовно досліджений, ба навіть хоч якось об'ємно розглянутий у роботах літературознавців. У літературознавстві займалися дослідженням творів Є. Гуцала Кодлюк Я. П., Одинцова Г. С., Морозюк Н. Ф., Савчук Н., Шевченко А., але досі ще не проаналізовано оповідання «Хустина шовку зеленого» широко та серйозно.

З перших оповідань, з першої книжки «Люди серед людей» (1962) та наступних збірок «Скупана в любистку» (1965), «Олень Август» (1965), «Хустина шовку зеленого» (1966), «Запах кропу» (1969) та інших Є. Гуцало виявив себе як автор лірико-психологічної прози, акварельного письма, зосереджений не просто на внутрішньому світі людини, а на всіх його відтінках і нюансах, як поет природи, що тонко відчуває й відтворює її переміни — холодні світанки, сумні вечори, морозяні чи дощові днини, гру її кольорів, гаму запахів, як охоронець краси, добра, людськості й людяності.

Загальною літерою, визначальним словом у хрестоматії народу була завжди і є для Євгена Гуцала людина. Письменник ніколи не намагався виписувати її великими буквами, не подавав її «на виріст» — в ім'я безоглядного наслідування за канонами ідеального героя, а пізнавав людину незалежно від вимог «злоби дня» щодо того, яким бути сьогодні літературному героєві — ідеально позитивним чи в міру «грішним», звичайним, таким, яким є його прототип у житті. У центрі уваги автора — люди села, що постають у своїх живих і органічних зв'язках з навколишнім світом. Певна річ, є й твори, звернені до міського життя, чимало тут героїв, що тісно пов'язані і з містом, і з селом. Головне ж — в оповіданнях уважно висвітлюється те, в чому проглядають народна традиція, національна своєрідність нашого життя. Ми легко впізнаємо своє, українське, село, яке Є. Гуцало знає напрочуд глибоко й ґрунтовно: усі оті великі й малі клопоти селян, як догляд за худобою, городом, хатою тощо. Є тут і те, що прийшло в нові часи в село органічно, як знак ХХ віку, чи силоміць і штучно нав'язане: механізація, тваринницькі ферми й комплекси, кафе-забігайлівки, автобусне сполучення, велосипеди й мотоцикли, кіно, телебачення й багато іншого. Це все тло, на якому природно вибудовуються сюжетні перипетії та психологічні колізії героїв оповідань Є. Гуцала [2, с.25].

Твір, який ми пропонуємо розглянути в цій розвідці, входить до збірки «Хустина шовку зеленого» (1966), яка засвідчила сформованість Є. Гуцала як самобутнього новеліста, якому притаманні ощадливість і місткість простої оповіді, коли почування і стани душі людської (а це і був основний об'єкт зображення) дається відчуті і «доуявити» за якимось одним словом персонажа, жестом, поглядом. Водночас дається взнаки і тенденція до розлогого ліричного витлумачення переживань. Оповідання «Хустина шовку зеленого» Є. Гуцала насичене фактичними відомостями про сучасне українське село, де живуть і діють реальні люди з реальними адресами, у реально існуючих домівках, в оточенні предметів і речей, описаних із скрупульозною точністю, з реальними прізвищами і географічними назвами. Вони — незвичайно звичайні люди в усій складності і суперечливості душевних якостей, що акумулюють темні і світлі сторони часу і своє середовище. Головні риси новаторства Є. Гуцала у цьому творі насамперед у глибині відображення душі звичайної людини, у відкритті незвіданих багатств її духовного, емоційного життя.

Федір Бурмака — головний герой твору «Хустка шовку зеленого». Яскравої, детальної портретної характеристики автор йому не дає. Ми лише знаємо про нього, що він живе у свого брата Тимофія, своєї родини не має, хоч і старший за брата. Автор не вказує нам на причину родинної невлаштованості героя, це одна з особливостей творчого стилю письменника — відсутність широкої передісторії.

Ходить Федір босоніж, а взимку носить братові поношені черевики чи стоптані чоботи, з одягом так само. З'їсть за день скибочку хліба, вип'є кухлик молока та й ситий. Навесні та влітку спить на горищі, чи на сіні в повітці, чи на рядніні в садку, а в холод — на лежанці. Вже за скупими характеристиками цього

персонажа можна зрозуміти, що він людина незвичайна, не така, як усі, погляди на життя також кардинально відрізняються від інших, для нього не існує матеріальних цінностей, таких, як гроші, майно. Він навіть не помічає, як проходить час, для нього кожен день – неділя. Герой вражає своєю простотою і разом з тим недосяжністю, він щирий, відвертий, перейнятий добром і душевно багатий. Чим же пояснити таку його поведінку? Автор протягом усього твору вказує на його особливість та незвичайний внутрішній світ.

І ось автор нам в одному реченні відкриває завісу над питанням: «В чому особливість цього незвичайного героя?»

«Він і на брата Тимофія був би схожий, коли б у війну не приспало його в окопі та не контузило. Вважають, що після цього він і перемінився...» [1, 184].

Стає зрозумілим, що це людина, яку в народі називають «несповна розуму», цим і пояснюється його дивний вигляд, дивна поведінка. Яка доля чекає таку людину на селі? Насмішки, глузування, цькування, але ж ні! Федора в селі люблять, автор дуже яскраво характеризує персонажа через ставлення до нього оточуючих. Його люблять односельці, привітно вітаються, ніколи не сміються над ним, поважають. Ось такий парадокс автор закладає в образ головного героя. Виникає питання, чому в людей склалося таке ставлення до Федора, що у цьому дивакові такого, що змушує людей так ставитися до нього? Це лише жалощі або ще щось інше? Розкривши перед читачем зовнішній світ, що оточує головного героя, автор показує нам те, що в середині Федора. Виявляється, він – людина, яка несе в собі «божу іскру» – дар, талант, подарований долею: вміння так співати, так брати за душу найпрактичніших прагматиків, що в самого співака під час виконання в душі відбувається катарсис. Його запрошують на кожне весілля в селі, просять заспівати, і ось тут стається те диво, яке народжується всередині Федора і виливається звуками його голосу в душі інших людей, гуляння замовкає, на обличчях людей з'являється задум, вже не тіло слухає цей спів, а саме серце кожної людини. Але ж усі ми – це земні істоти, звичайні, буденні, які не можуть душею до кінця відчувати ту силу, яку передає їм Федір, прості люди не до кінця розуміють його послання, пісня втрачає свою силу. А Федір не може просто так відійти від цього катарсисного стану, він замовкне, сидітиме стомлений, відчуватиме себе порожнім. Весілля й далі вируватиме, люди веселитимуться, хміль у голові заб'є той момент душевного очищення, який почав зароджуватися, і ось у такій формі зпівставлення головного героя та інших людей автор характеризує оточення головного героя, того соціуму, в якому він перебуває.

Та є у Федора ще один талант – дар яснобачення. Він наперед знає, хто, де, коли й за кого вийде заміж. Ще й дівчина сама може не знає цього, а Федору це вже відомо, він іде в те село, гуляє на весіллі, співає, а потім повертається додому. З цим аспектом твору пов'язана його назва: хустина шовку зеленого як символ згоди дівчини, відповіді на кохання, яке Федору не судилося пережити, торкає найтонші струни людської душі. І все ж таки за всієї «недраматичності» сюжетних колізій новела сприймається як гостродраматична в силу внутрішньої конфліктності головного героя, психологічно напруженого стану, якого сягаємо лише в кінці твору. Тільки тепер розуміємо, чому без нього не обходиться жодне весілля, чому йде він за десятки кілометрів, аби заспівати там, «худне за час своїх мандрівок незвичайно, проте голос його набирає нових відтінків, з'являється в ньому нова, нечутна раніше журба, нове сяння»... Повертаючись у рідні місця, знову «прислухається до болісної порожнечі в самому собі та звучить з серця пісня, слова якої є головними».

Образ головного героя також є дуже складним та багатозначним через незвичайне поєднання в його свідомості реального та уявного світів. Реальний світ, у якому живе Федір, – це життя з родиною брата, мандрівки від села до села на весілля, поїздки на ярмарку, а уявний світ героя автор нам розкриває через його розмову з чоловіком, з яким познайомився на ярмарці:

«Говорили всяку всячину, і Федір розповідав, що має жінку — чорняву невеличку балакунку, має двоє дітей — хлопчика й дівчинку, обоє в матір, такі ж балакунці; розповідав, що мали перед цим корову, сім років її тримали, перекупили в когось, то зістарилась, а молоко дає; розповідав, що свою корову продав недавно, але ж дітей треба молоком годувати, бо яке воно без молока виросте? От і шукає собі гарну корівчину, щоб і до паші була проворна, і доїтись не окупувала. І тремтів голос у Федора, ніби виказував він найпотаємніше, а в грудях якісь хрипи-підхрипки озивалися» [1, 187].

А самі люди не могли й подумати, що на думці в цього чоловіка, гадали, що він живе лише забавками, не може створити родину через свою хворобу. А насправді в свідомості Федора існує картинка того «раю не землі», який він собі вимріяв, у який насправді вірить, але відкрити який може лише незнайомій людині, з життя якої він на ранок зникне назавжди. Цей конкретно-чуттєвий гуцалівський образ несе в собі алогізм – парадоксальну невідповідність “зовнішнього” і “внутрішнього” – і спрямований мовби на виявлення або на підкреслення суєтно-прозового в поетичному, буденного чи нетлінного в піднесеному, комічного в серйозному, тобто на розестетизацію дійсності, на “зниження” її регістру і на реалізацію її в тому чи іншому “прозовому” (іронічному, гумористичному, пародійному) ключі. Є. Гуцалу властивий пильний інтерес до ще незачеплених його сучасниками проблем побуту і до нічим не примітних, на перший погляд,

людей, таких, як і Федір. І варто замислитися, який з цих світів є для Федора насправді реальним, в якому він дійсно живе.

Не можна залишити поза увагою і образ брата головного героя, тому що часто в оповіданнях Є. Гуцала зустрічається герой, що знаходиться в кризовому стані, у ситуації своєрідного приголомшення душі. Письменник прагне всіма доступними йому засобами підкреслити протиставлення людини, що живе «як усі», зануреної в буденність, з її свідомістю, почуттями і баченням світу, людини, котра під тиском надзвичайних для неї обставин або випадку у стані особливого психологічного настрою вимушена вийти за межі цього «нормального» існування. Саме такою людиною, «як усі», є Тимофій. Ось що автор нам про нього говорить:

«Тимофій — завідувач молочної ферми в колгоспі. Клопотів у нього — не позичати, стільки, що вже голову об'їдають, що без вух, дивись, зостанешся. Про худобу думай, про поголів'я не забувай, про корми — спи, а щоб тобі снилося, про проценти, про жирність — теж пам'ятай, а коли забудеш, то нагадають, однаково забути не дадуть. Цілий тиждень крутять крутани Тимофієм, не визволишся. І тільки дочекав неділі чи свята якогось, тільки хоч відіспатись намірився, чарку перехилити,— а тут біжать до тебе чи додому, чи до родичів, чи в буфет: ідуть на ферму, бо Маньку обдуло, там її вже прирізати хочуть, а ветеринара, як на зло, не дошукаються. Завжди Тимофій — з опущеними очима, немає часу вгору глянути,— не ходить, а бігає, бігає, бігає, язика висолопивши» [1, 183]

Автор так окреслює стосунки братів: Тимофій прийняв брата на проживання до себе, ні в чому йому не відмовляє, намагається якось полегшити братову долю. Коли на якомусь весіллі він чує спів брата, то відчуває гордість та радість за нього. Автор у досить теплих тонах описує стосунки братів і сам образ молодшого брата, тому він викликає позитивне враження. Досить важливою, на мою думку, є його репліка в кінці твору: «Хай би жив у нас, не тинявся, бо всяке передумаєш, а він же не об'їдає...» [1, 189].

Його брат зовсім інший: він простий трудівник, який живе в гарячому ритмі своєї посади, не може з нього вирватись ні на хвилину, щоб поглянути в середину себе, пожити так, як він хоче. Два протилежні образи братів виведені автором у творі для підкреслення контрасту між людиною «як усі», філістером, пасивним спостерігачем життя та непересічною особистістю, якою був Федір.

На мою думку, Є. Гуцало створив парадоксальний місткий та смислонаповнений образ незвичайної людини, через образ цього героя розкриваються як соціальні (стосунки між людьми, війна та її вплив на людей), так і морально-етичні проблеми (стосунки між людьми в родині), проблеми психології людини, людської долі. Цей образ – одне з найбільших досягнень Є. Гуцала.

«Хустина шовку зеленого» - це літопис подій особливих, подій духовного внутрішнього життя людини. Вони відбуваються щодня з нами — щемливі спогади, осяяння, раптові спалахи уяви, несподівані настрої, ніби незначні, випадкові діалоги, які, однак, пробуджують цілу хвилю почуттів. Головною віссю тут виступає якщо не факт виразно морально-етичного плану, то цікавий, іноді, може, й дивакуватий, але неодмінно незвичайний, хоч і вірогідний, натуральний людський характер. Оповідання відзначається тонким психологічним описом логічно невловимих, невимовних почуттів, які раптово захоплюють людину і зривають її з якорів усталеності, життєвої визначеності, родинної стабільності.

Внесок Є. Гуцала в перетворення і подальше вдосконалення структури малого жанру досить вагомий. Він звів до мінімуму передісторію, прямі портретні характеристики персонажів, відмовився від розгорнутих побутових описів, підвищивши смислове навантаження художньої деталі (розгорнута метафора, алегорія, символ). Вирішальну і конструктивну роль відіграє авторський монолог, всезнаючий голос автора, що вбирає в себе всі елементи відображення. Отже, шляхи, прокладені Гуцалом у малих епічних жанрах, - це насамперед шляхи безперервного творчого пошуку, в процесі якого було створено розмаїття типів малої прози - яскраве свідчення оригінального письменницького таланту і воістину невичерпних можливостей, закладених самою природою цього жанру [3, с. 13].

Щирість, переконливість, глибина болю і співчуття розповіді становлять невід'ємні складові гуманістичного пафосу малої прози Є. Гуцала – серйозного і вдумливого письменника, з пильним, спостережливим зором, з добрим відчуттям слова і художнього образу, унікального своєю неповторністю. Народившись на триєдиній основі (таланті, фольклорі, традиціях класики і вітчизняної літератури), мала проза Є. Гуцала стала новим явищем в українській літературі другої половини ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуцало Євген. Хустина шовку зеленого / Євген Гуцало. – К. –1966. – 328 с.
2. Кодлюк Я. П., Одинцова Г. С. Євген Гуцало. Розповіді про письменників / Я. П. Кодлюк, Г. С. Одинцова. – Тернопіль, 2003. – С. 25–26.
3. Морозюк Н. Ф. Філософія добра і зла в оповіданнях Євгена Гуцала / Н.Ф. Морозюк // Укр. літ. В загальноосвіт. шк. – 2006. - №8. – С. 29–31.
4. Савчук Н. Руйнація інстинкту материнства в оповіданнях Євгена Гуцала / Н. Савчук // Укр. мова та літ. – 2006. – №16. – С.11–13.
5. Шевченко А. Феномен Є. Гуцала / А. Шевченко // Дивослово. – 2003. – №3. – С. 22–24.

Вікторія ШАБАНОВА

АДАПТАЦІЯ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І. М. Демешко

Уходження української мови в останні десятиліття у фазу свого активного розвитку (що було зумовлено вирішальним для існування й функціонування будь-якої мови екстралінгвальним чинником – і суспільною необхідністю) позначилося на тому, що до лексичного фонду почало входити все більше й більше нових одиниць іншомовного походження. Лексичні одиниці запозичені з близькоспоріднених і типологічно подібних (флексивних, синтетичних) мов в основному потребують лише деяких фонологічних і морфологічних змін, щоб набути статусу й ознак цілком питомих українських слів. Натомість слова, що входили і входять до українського словника з типологічно відмінних мов (зокрема аналітичного типу), вимагають більш глибокої мовної обробки. Окрім пристосування до фонологічних особливостей української мови, вони потребують ще й активної роботи мовної свідомості мовця щодо надання їм відповідних морфологічних характеристик.

Проблема невідмінюваних іменників іншомовного походження досліджувалася багатьма науковцями в різних аспектах, що вилилося в детальний опис специфіки вираження цими іменниками граматичних значень роду, числа, відмінка. У мовознавстві останніх років проблема адаптації невідмінюваних іменників іншомовного походження порушувалася в працях Л. А. Брусенської, В. Г. Дем'янова, А. П. Загнітка, І. М. Каминіна, Л. П. Кислюк, В. М. Фурси. Актуальність дослідження визначає необхідність комплексного вивчення особливостей адаптації невідмінюваних іменників іншомовного походження в сучасній українській літературній мові, зокрема в семантичному аспекті.

Мета статті – здійснити дослідження семантичних особливостей невідмінюваних іменників іншомовного походження в сучасній українській літературній мові.

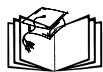
Матеріал дослідження – понад 600 лексичних одиниць, які отримані способом суцільної вибірки зі словників іншомовних слів, публіцистичні тексти, зокрема газети „Україна молода”, „Вечірній Київ”, „Голос України”, „Українське слово”.

Проблема вивчення системності лексичного фонду сучасної української літературної мови, зокрема адаптація невідмінюваних іменників, вкрай важлива. Вона має свою давню і суперечливу історію. Уперше системний характер мови обґрунтував В. Гумбольдт. Концептуально це явище схарактеризував Ф. де Соссюр. В українському мовознавстві проблему системності мови розроблено в працях О. О. Потебні. Помітної визначеності питання про лексико-семантичні зв'язки слів набуло в дослідженнях Ф. П. Філіна, який акцентував увагу на важливості таких понять, як лексико-семантична група, тематична група, галузева лексика [1, 10].

У випадку із запозиченими невідмінюваними іменниками мовна система перевіряє їх на подібність до власних, уже уставлених ресурсів і, де можна, переробляє їх на свій лад. Мова намагається освоїти невідмінювані слова, запозичені з інших мов, адаптувати їх під свої закономірності, тобто надає їм можливість набувати всіх відмінкових форм, для кожної з яких характерними є як свої значеннєві, так і формальні особливості.

Запозичення іншомовних слів є наслідком географічних, економічних, наукових, культурних та інших зв'язків між народами. Слова іншомовного походження є одним із шляхів збагачення лексичного складу кожної мови. У різних мовах співвідношення питомих та запозичених слів неоднакове – в одних їх більше, в інших менше, що пояснюється багатьма мовними та позамовними чинниками. Інтенсивне проникнення запозичень у системи національних мов – міжнародне явище, викликане насамперед глобалізацією, супутником якої в більшості країн є дво- чи багатомовність. Інформаційна чи мовна інтервенція здійснюється через такі середовища, як телебачення й радіо, пресу, масову культуру, Інтернет, інформаційне обслуговування споживчого ринку, особливо через рекламу. Глобалізаційні впливи стають дедалі помітнішими в системі освіти. Цьому сприяє вивчення інформатики та англійської мови, зростання ролі Інтернету в освіті. Набуває поширення система дистанційного навчання й тестування через Інтернет, що не знає міжнародних бар'єрів, крім мовного.

Проблема запозичень і досі залишається гострою та актуальною. Традиційно склалися три підходи щодо чужомовної лексики, які були сформульовані у 30-і роки ХХ ст. автором „Граматики иностранных слов” М. Юшмановим: пуристичний (ксенофобія), лояльний (ксеноманія) та раціональний (утилітарний). Пуристи заперечують будь-які іншомовні елементи в національній мові, зокрема інтернаціоналізми. Представники лояльного підходу, навпаки, підтримують процес запозичення як такий, що свідчить про

зв'язки між народами, культурами тощо. Раціональний підхід при потребі (у разі відсутності питомого провідника) користуватися запозиченими лексемами [2, с. 14].

Лексична система будь-якої мови є найбільш гнучкою і динамічною порівняно з іншими підсистемами. Це пов'язано з необхідністю якомога повніше відбити постійно мінливу картину світу, що сприятиме більшій ефективності процесу спілкування між людьми. Найінтенсивніше збагачується словниковий склад мови в період значних суспільних зрушень. Більшість новотворів зумовлена позалінгвальними чинниками.

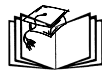
Одним з актуальних питань у вивченні невідмінюваних іменників є з'ясування особливостей їхніх змін під впливом мови-реципієнта. Процес семантичного освоєння цих слів відбувається в таких напрямках: 1) зміни семантичної структури, обсягу та характеру значень невідмінюваних іменників під час входження до лексико-семантичної системи української мови та функціонування в ній; 2) перегрупування значень у семантичній структурі невідмінюваних іменників, що пов'язане здебільшого з розвитком нового значення; 3) пристосування до лексико-семантичної системи української мови внаслідок взаємодії з близькими за значенням словами [4, с. 110]. Невідмінювані субстантиви за співвідношенням семантичної структури в мові-джерелі та в українській мові поділяємо на дві групи: 1) невідмінювані іменники, які функціонують в українській мові в такому самому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі; 2) невідмінювані іменники, які на українському мовному ґрунті зазнали семантичних змін [Там само, с. 111].

У лінгвістичній літературі домінує досить обґрунтована думка про те, що слово запозичується з однієї мовної системи в іншу зазвичай з одним значенням. Семантичний аналіз однозначних невідмінюваних іменників дає змогу зробити певні висновки про причини збереження однозначності. Розвиток семантичної структури слова залежить від належності його до активного чи пасивного словника: у застарілих назвах семантична структура не розвивається, оскільки вони обмежені в ужитку, що здебільшого консервує структуру слова. Обмежені можливості розвитку семантики, отже, й появи нових значень мають і термінологічні назви, що використовуються переважно в спеціальних сферах, напр.: *нейтринно*, *альbedo*, *сторно*, *конто*, *гофре*, *ажіо*, *комільфо*, *зеро*, *маренго*, *індиго*, *мальсеко*, *вітиліго*, *буриме*, *кабукі*, *романсеро*, *жоктау*, *антре*, *балансе* та ін. Вони мало поширені в повсякденному мовленні, через що і їхня семантична структура не зазнає змін.

За нашими спостереженнями, останнім часом з'явилося значна кількість нових невідмінюваних іменників іншомовного походження, деякі з них ще не зафіксовані й не витлумачені в лексикографічних працях української мови, напр.: *папараці* (італ. – від власного імені італ. фотографа-репортера) – „професійний фотограф, який намагається зафіксувати пікантні ситуації із світського життя (звичайно знаменитих людей)”; *кутюр'є* (франц. – шиття, швейне ремесло) – „модельєр, який має свою справу й створює високохудожні колекції одягу, визначає стиль у моді”; *сек'юриті* (англ. – органи безпеки) – „служба охорони порядку і безпеки; охоронець”; *мачо* (з іспан. – особа чоловічої статі) – „чоловік; сильний, сміливий”; *мультимедіа* (з англ. – багато і носій) – „в інформатиці – технологія, яка об'єднує дані, звук, анімацію і графічне зображення”; *зомбі* (афр. – кумир, ідол, який приносить удачу) – „запрограмована людина, психіка якої підпорядкована комусь”; *сафарі* (англ. – мандрівник) – „спеціальний заповідник, у якому дозволене полювання на диких звірів; полювання в такому заповіднику; одяг” тощо: *Під час катастрофи папараці перебували неподалік від авто та встигли зробити декілька знімків з місця аварії* (ПМК, №13, 2012, с. 43); *Службу сек'юриті насторожили скляні креслярські трубочки – їх сприйняли за якусь зброю, чи що...* (Вечірній Київ, 08.05.2011, с. 5); *Гарячий латиноамериканський мачо готовий знятися у фільмі* (Україна молода, 16.05.2012, с. 16); *Нова унікальна колекція 2002 року. Столи, фонтани, вазони, статуєтки, барбекю* (мармурова крихта). *Керамічна плитка* (Реклама в метрополітені).

Слід відзначити, що багатьом новим невідмінюваним іменникам іншомовного походження віддають перевагу і через позамовний чинник – престиж: вони сприймаються як престижніші порівняно з питомими словами, пор.: *прет-а-порте* замість *готове плаття*; *примейро* замість *перуїсть*; *ліберо* замість *вільний оборонець*. Напр.: *Найголовніше, що ті, хто вперше приходять на „Сезони моди”, присмню вражені рівнем українського прет-а-порте* (Україна молода, 19.03.2012, с. 13). *Через ці присмні турботи кілька дизайнерів тимчасово зійшли з дистанції українського тижня прет-а-порте* (Україна молода, 27.02.2012, с. 2). *Як справжня „бімбо” вона живе заради свого задоволення, насолоджуючись увагою чоловіків* (ПМК, № 39, 2012, с. 62). *19-річний футболіст дебютував в амплуа „ліберо”. Це місце, на якому виступають переважно досвідчені гравці* (Вечірній Київ, 28.08.2011, с. 3). Такі слова в активному вжитку здебільшого не затримуються довго. Тільки деякі з них входять до словникового складу української літературної мови.

Дещо активізувалися в українській мові запозичення в галузі спорту – невідмінювані іменники зі східних мов. Це переважно терміни на позначення різних єдиноборств: *айкідо* (з япон. – буквально *ай* – зустріч, *кі* – дух, *до* – майстерність) – „вид східного єдиноборства, що ґрунтується на оборонній тактиці недопущення нападу”; *сумо* (з япон.) – „один із найпопулярніших видів боротьби; перемагає зазвичай борець із великою вагою тіла”; *кунг-фу* (буквально *кунг* – стиль, заняття і *фу* – кулак) – „система вправ з китайської оздоровчої гімнастики і спортивної боротьби”, напр.: *Про те, що сумо – традиційна японська боротьба, знають усі. Для багатьох це змагання товстунів так і залишиться екзотичним видом спорту*

(Україна молода, 09.04.2012, с. 16). ... не довелося застосовувати прийоми *кунг-фу*, досить було перекопати цих сильних хлопців (ПКК, № 2, 2002, с. 6).

У сучасній українській мові спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості невідмінюваних іменників, утворених унаслідок скорочення, або усичення, іменних основ: *профі, тату, псевдо, промо* тощо. До важливих закономірностей, характерних для процесу запозичення, належить вибірковість запозичуваного значення. Переважно запозичується не повний обсяг семантичної структури іншомовного слова, а лише ті значення, яких потребує мова-реципієнт у певний момент.

Аналіз семантичної структури невідмінюваних іменників іншомовного походження дає можливість зробити висновок про те, що більшість полісемантичних лексем спрощують свій семантичний обсяг переважно до одного значення. Отже, семантична структура багатозначного слова – етимона в процесі запозичення спрощується.

Розглянемо конкретні приклади. Невідмінюваний іменник *турне*, запозичений із французької мови, у сучасній українській мові є однозначним: „подорож, поїздка круговим маршрутом // поїздка артистів або спортсменів за певним маршрутом для гастрольних виступів, змагань”. Етимон цього запозичення в мові-джерелі *tournee* має розгалужену семантичну структуру, до складу якої входять два значення: „1) короткочасна подорож за круговим маршрутом; 2) поїздка акторів на гастролі, а також спортсменів на змагання” (СІС, с. 913), пор.: *Візит на постраждалу від природної стихії Івано-Франківщину став для Прем'єра найвдалішим із усіх державно-передвиборних турне* (ПКК, № 10, 2012, с. 4); *Перший космонавт Африканського континенту має намір) здійснити освітнє турне по середніх та вищих навчальних закладах країни* (Україна молода, 14.05.2012, с. 16).

Спрощення семантичної структури слова-етимона до моносемії на основі прямого номінативного значення зазнали й інші невідмінювані іменники. *Манто* (франц. *manteau*) в мові-джерелі має три значення: 1) манто, плащ, шинель; 2) покрив, прикриття; 3) верхня частина каміна, що виступає наперед. В українську мову це слово увійшло зі значенням „широке жіноче пальто, звичайно хутрове” (СІС, с. 618): *Барбі може говорити, рухатись. „Ніна Річі” вдягла одну з ляльок у справжнє норкове манто* (Наука і суспільство, № 10, 1991, с. 13). Втрата окремих значень полісемантичною одиницею не обмежується прикладами, коли в мову-реципієнт входить тільки пряме номінативне значення багатозначного слова-етимона. Якщо засвоюється пряме номінативне значення і похідне або декілька (але не всі) похідних від нього значень, то відбувається спрощення на основі прямого і похідного або прямого і декількох похідних.

Втрата окремих значень багатозначним словом не обмежується прикладами, коли в мову-реципієнт входить тільки пряме номінативне значення полісемантичної одиниці слова-етимона. Якщо засвоюється пряме номінативне значення і похідне або декілька похідних від нього значень, то відбувається спрощення на основі прямого і похідного або прямого і декількох похідних. Наприклад: невідмінюване слово *амплуа* у французькій мові виражає три значення: „1) вживання, застосування; розклад занять; 2) посада; 3) театральна роль”. До мови реципієнта це слово увійшло з двома значеннями – „1) своєрідна спеціалізація актора на виконанні певних ролей, які найбільше відповідають його зовнішнім даним, характерові обдарування тощо; 2) *перен.* роль, рід занять та ін.” (СІС, 70). Наприклад: „*Важко згадати, коли наставник першої команди країни міг зібрати найкращих кандидатів у цьому амплуа захисника*” (Україна молода, 03.03.2012, с. 3.). ...шабліст Л. Тарантіно, найсильніший у своєму амплуа в Італії та постійний суперник титулованого росіянина Познякова в боротьбі за світову першість” (Україна молода, 09.10.2012, с. 15). Таким чином, помітна тенденція розбіжностей у семантичній структурі невідмінюваних лексем й мові-джерелі і в українській мові засвідчується динаміка значень у процесі їхнього освоєння мовою-реципієнтом. Пристосовуючись до лексико-семантичної системи сучасної української літературної мови, невідмінювані іменники зазнають спрощення своєї семантичної структури.

Семантичне освоєння – вирішальний етап адаптації невідмінюваних імен іншомовного походження. В. П. Секірін лексичну адаптацію кваліфікує як „один із видів асиміляції, суть якого полягає в розвитку в запозичених слів словотвірної продуктивності, здатності поєднуватися з питомими словами і входити до складу фразеологічної єдності, розвивати в них багатозначність і набувати загальнонародного вживання” [1, с. 13]. Належний ступінь семантичного освоєння невідмінюваних імен засвідчує поява в них переносних значень, пов'язаних не з системою мови-джерела, а зі словниковим складом української мови, тобто поява багатозначності. Невідмінювані імена, які розширили свій семантичний обсяг на українському мовному ґрунті, становлять незначну кількість, оскільки іншомовна лексика стає частиною нової лексико-семантичної системи і підпорядковується її загальним закономірностям. Активно забезпечуючи розвиток словникового складу української літературної мови, вона стимулює появу нових слів унаслідок якнайповнішого використання семантичних можливостей лексичних одиниць, тобто за рахунок переосмислення значень уже відомих слів. Це відповідає принципів мовної економії, який спонукає мову уникати інтенсивного приросту одиниць плану вираження і спрямовує номінативну діяльність у русло вторинної номінації [4, 112]. Наприклад, невідмінюваний іменник *резюме* на означення „короткий виклад основного змісту доповіді, дискусії тощо” (СІС, 793) в сучасній українській мові сформував нове значення –

„відомості про свою освіту, професійний досвід, наукові інтереси і т. ін., що їх повідомляє претендент на будь-яку роботу або особа, яка хоче вступити до вищого навчального закладу”. Пор.: „*За розміщеними асоціацією в Інтернеті резюме вже сьогодні звертаються підприємці, фірми і запрошують молодь з фізичними обмеженнями на роботу*” (Вечірній Київ, 09.01.2012, с. 8). „*У резюме вказуються професійні та особисті якості, обов’язково подається інформація про вік, освіту, досвід роботи, навички в тій чи тій сферах, наприклад, вміння працювати на комп’ютері, володіння іноземними мовами*” (Порадниця, 29.05.2012, с. 3).

Функціонування невідмінюваних іменників іншомовного походження в сучасній українській літературній мові, процес їхнього входження до нової лексико-семантичної системи, пристосування до неї – складне, багатоаспектне й протяжне в часі явище, яке розглядають у тісній взаємодії з позамовними та мовними чинниками.

Останнім часом значна група невідмінюваних іменників української мови істотно поповнилася новими лексичними одиницями. Більшість із них з’явилася традиційним способом – унаслідок лексичних запозичень з різних мов на означення нових реалій сьогодення. Друге місце посідають невідмінювані іменники, що є скороченнями відмінюваних одиниць, їх поява зумовлена законом мовної економії та суб’єктивним прагненням мовців до неординарності в професійному мовленні. Серед нових невідмінюваних субстантивів та ад’єктивів найбільше термінологічної лексики. Це переважно терміни спорту (*сумо, айкідо, кунг-фу* тощо) і таких сфер діяльності, як економіка, шоу-бізнес, кіно, мода, художня творчість, музичне мистецтво (*промо, оригамі, роялі, прет-а-порте, кутюр’є, портфоліо, караоке, техно, бугі-вугі* тощо), які активно функціонують на сторінках преси, в теле- та радіоефірі.

Невідмінювані іменники-терміни, незважаючи на виразний іномовний та спеціальний характер своїх значень, дедалі активніше втягуються в процеси детермінологізації, їхні переносні значення є своєрідними контекстуальними синонімами до загальноживаних слів української мови. Високою інтенсивністю переосмислення відзначається спортивна, військова, економічна та мистецька термінологія. Входячи до лексико-семантичної системи сучасної української мови, невідмінювані імена взаємодіють з її питомими словами чи з іншими запозиченими. Вони вступають в омонімічні та синонімічні зв’язки.

Подальші перспективи дослідження цієї проблематики вбачаємо в розробці питань, пов’язаних з адаптацією невідмінюваних іменників іншомовного походження в словотвірному й граматичному аспектах.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СІС – Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2000. – 1017 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брусенская Л. А. Грамматическая природа неизменяемых имен иноязычного происхождения и принципы их лексикографического описания : автореф. дис. ...канд. филол. наук / Л. А. Брусенская. – Ростов-на-Дону, 1982. – 23 с.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
3. Гриценко С. П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам’яток XVI–XVII ст.) : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.15 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка / С. П. Гриценко – К., 1999. – 20 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
5. Каминін І. М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі побутової лексики) : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.02 / Харківський пед. ун-т ім. Г. Сковороди / І. М. Каминін – Х., 1994. – 16 с.
6. Куштенко Л. Ю. Семантичне співвідношення лексичних відповідників в англійській та українській мовах / Л. Ю. Куштенко // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 72–76.

Тетяна ЮРЧЕНКО

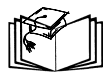
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Л. І. Гуцул

Мова твору письменника є одним із ключових питань мовознавства та теорії літератури, тобто лежить у полі інтересів як літературознавців, так і лінгвістів. Ця проблема завжди залишається актуальною і є однією із провідних при опрацюванні творчого доробку митця.

Питання мови літературного твору завжди цікавило багатьох учених: Н. Сологуб, І. Франка, В. Ващенко, Н. Бойко, О. Пономарева та ін. Концепція аналізу мови твору письменника вже достатньо розроблена, на особливу увагу заслуговує праця Надії Сологуб «Мовний світ Олесея Гончара» [9].

Олександр Васильович Ірванець – яскравий представник сучасної української літератури, і видається дивним той факт, що мова його творчого доробку ще не була предметом окремого лінгвістичного дослідження. Тому тему нашої роботи вважаємо актуальною; крім того питання вивчення мови твору письменника є актуальним у сучасній методиці і в шкільному курсі української літератури.

Метою дослідження є з'ясування особливостей мови художніх творів, зокрема поезії Олександра Ірванця.

Л. І. Мацько подає таке визначення стилю: „Стиль (лат. *stilus* – паличка для письма) – 1) суспільно необхідний, історично сформований різновид літературної мови (її функціональна підсистема), що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно до цього має свої особливості добору й використання мовних одиниць. Кожний стиль має свою сферу використання, призначення, ознаки і мовні засоби; 2) сукупність прийомів використання мовних засобів, що є характерною для творчості окремого письменника, діяча культури, мовця (індивідуальний стиль); 3) особливості мовлення з погляду відповідності його нормам літературної мови: стиль гарний, поганий, простий, ускладнений, неохайний, штучний [6, 450].

У роботі ми послуговуватимемось іншим визначенням, що позначає собою індивідуальний стиль, тобто ідіостиль як «надстильовий стиль» – використання арсеналу засобів усіх стилів в авторському мовленні, в нашому випадку – мові творів того чи іншого письменника.

Сучасне дослідження ідіостилю письменника повинне містити в собі аналіз лексичних особливостей художньої мови, звукової організації твору, синтаксичних засобів тексту.

Ще Іван Якович Франко відзначав важливість ідіостилю письменника і вважав, що письменник, який не витворив власного, скажімо так, почерку, є слабким письменником, що не може претендувати на оригінальність і тривалу популярність [6, 54].

Для історії української літературної мови дослідження індивідуального стилю письменника є важливими, тому що воно показує роль митців слова в нормуванні й розвитку літературної мови, в окресленні певних періодів і етапів життя національної мови.

Щодо стилю аналізованого письменника, то критики відзначають, що Ірванець пише просто, інколи навіть здається – спрощено. Спрощено підходить до теми, до проблеми, до життя, до кохання, до політики, до власних текстів. Але це тільки на перший погляд. Якщо перечитати більшість його творів, то знаходиш у них прихований другий план, продвійне дно, натяки та символи, хоча до символістів він не прагне. Просто йому вдається легко і невимушено поєднати поверхову еквілібристику "бубабізму" з глибинним відчуттям швидкоплинності та сенсу буття [5].

Як підтвердження висловленої вище думки, зробимо короткий аналіз вірша „Тінь великого класика”. При першому прочитанні може здатися, що автор висміює безграмотних чиновників, які на таблиці написали: „Вул. Уільяма-Шекспіра...” через дефіс. Навіть учні середніх класів знають, як пишеться прізвище класика. Але при повторному читанні переконуюєшся, що автор прагне сказати, що у світі все відносно, бо тінню великого класика виявляється зовсім не тінь Шекспіра. Для дівчини, з якою йде поет вулицею з вищезгаданою табличкою після перегляду індійського фільму „Любов і помста”, класиком є аж ніяк не великий драматург, а виконавець головної ролі – актор Ріші Капур. „А всі ваші вірші, товариші, – Ніщо супроти посмішки Ріші... Сумно... Але – факт”.

Олександр Ірванець у творах часто звертається до теми рідної землі, України, до теми українства й українця. Через жорсткий осуд, висміювання, іронію, він має надію розбудити, підняти, організувати чи спонукати до самоорганізації, до підняття національної гідності, самосвідомості, самоповаги, яка викличе повагу інших, надію розбудити гордість і бажання жити достойно.

Вірш „Любіть!” свого часу викликав цілу бурю емоцій, засуджень, прокльонів серед національно свідомої частини нашого суспільства. Автора звинувачували в найтяжчих гріхах, збоченнях, відсутності моральних принципів і навіть совісті. Адже поет не сказав: „Любіть Україну!”, як зобов’язаний говорити і писати кожен „інженер людських душ”. Він закликав народ (читачів, електорат...): „Любіть Оклахому!”, „Любіть Індіану!” і т.д.

Якщо підійти до аналізу ґрунтовно, то стане зрозуміло, що це простий, звичайний, красивий іронічний шарж, який межує з порушенням високих морально-етичних норм та відвертим і грубим несмаком, але завдяки своїй легкості та елегантності, почуттю гумору та інтелігентності автора, ніколи цих меж не порушує.

Різноманітність тем і парадоксальність їхнього вирішення, афористичність фраз і філігранність мови, ритмомелодика, простота форми й неоднозначність змісту дають підстави стверджувати, що Олександр Ірванець є поетом еліти. А карнавальність у його поезії посідає тільки чітко визначене автором місце й виконує певну, указану автором, роль.

До синтаксичних особливостей мови творів письменника слід, на нашу думку, зараховувати не всі синтаксичні конструкції, які автор тим чи тим чином використовує у своїх творах, а лише ті, які слугують засобом „одивнення” чи своєрідним способом донесення думки до читача.

Серед найяскравіших помічених нами синтаксичних особливостей організації поетичної мови, відзначимо такі:

– використання риторичних окликів та звертань „плакатно-агітаційного характеру”. Таким способом автор, на нашу думку, наслідує агітаційний стиль поезії радянської епохи. Вдаючись до цього прийому, письменник використовує його, широко послуговуючись іронією, в’їдливим сарказмом, створюючи карикатурну реальність, що співвідноситься з реальною дійсністю контекстуально: „...*Ви там не панькайтесь, пане Гнатишин, З тим оборзілим французьким хамлом!...*” („Відкритий лист прем’єр-міністрові Канади Браянові Малруні та генерал-губернаторові Роману Гнатишину...” 1992 р.); „*Любіть Оклахому! Вночі і в обід, Як ньеньку і дедді достоту. Любіть Індіану. Й так само любіть Північну й Південну Дакоту...*” („Любіть!...” 1992 р.); „...*Тож оформ неодмінно передплату в Нью-Йорк На журнал „Україна” І ра-адной „Аганьок”!*...” („Депутатська пісня” 1992 р.); „...*Бо вірує твердо у зірку свою. Чорнобиль. „Челенджер” йому – по бую!...*” („Пісенька про друга” 1987 р.);

– відсутність будь-яких знаків пунктуації. Цей прийом використовується автором, на нашу думку, з метою привернення уваги читача до твору, збудження його цікавості нестандартною постановкою тексту та можливості різнопрочитання і різного інтонаційного виділення елементів твору. У вірші „Короткий лист до Олесі” відсутнє навіть розрізнення великих та малих літер: „... *тобі тоді буде вже вибач з жінками про таке не згадують просто ми станемо старшими себто досвідченішими і мудрішими аж на цілих шабадабада шабадабада...*” („Короткий лист до Олесі (з циклу „Листи з Олександрії”); „*дівча пухнасте у короні маковій їсть пластівці й дурниці милі меле між індіан оплачених-оплаканих за те що ти украв її у мене*” („Вірш американського збоченця”);

– використання риторичних фігур. Риторичні фігури використовуються автором без особливих інновацій, однак є характерною рисою його індивідуально-авторського стилю: „...*Людоньки добрі! Я втратила діда! Я відчуваю – вчинила цю акцію Лолобригіда, тьху. сука фригідна!!!!...*” („Пісенька про пана Василя”);

– використання вставних і вставлених конструкцій у мові творів письменника досить часто є засобом творення додаткових відтінків значень, засобом підсилення колориту мовлення того чи іншого героя твору чи, власне ліричного героя: „*Травень, а так, помімаєте, холодно. Так, помімаєте, все навпаки: А за вікном починається поле І видно за полем село Бармаки...*” („Травнева балада” 1984 р.); „...*Я ще існую, бо я ще люблю Милу мою санітарочку Раю І мокру – під нею – вітчизну мою...*” („Травнева балада” 1984 р.); „*Поїду. як з’являться грошики лиш, За 200 км у містечко Париж*” („Пісенька про друга” 1987 р.);

– нерівномірна строфа. Вона хоч і не є частиною синтаксичної організації тексту з лінгвістичної точки зору, але є одним із ключових факторів авторського стилю мовлення. Її О. Ірванець використовує з метою одивнення та увиразнення (як за смислом, так і інтонаційно) інформації, що подається в поезії: „...*Я ще існую, бо я ще люблю Милу мою санітарочку Раю І мокру – під нею – вітчизну мою...*” („Травнева балада” 1984 р.); „... *І набакир збивається краватка, ткани і давно уже не модна...*” („Сон”); „*Доброго ранку, пане Василю!.. Просили батько. мати просили! Завтра, в суботу, у нас – ... – Що? Весілля? О Боже милій! Немає сили! Вранці прокинешся в понеділок, Череп розколюється важкий, - І кілька карток з сектора „дівок” Переставляєш у сектор „жінки”...*” („Пісенька про пана Василя”).

Отже, Олександр Ірванець у своїх творах використовує значний обшир синтаксичних засобів, витворюючи таким чином свій неповторний авторський стиль.

Однією із ключових особливостей індивідуально-авторського стилю Олександра Васильовича Ірванця є широке використання лексики різних функціональних стилів української мови – від офіційно-ділового до розмовного, використання діалектизмів, жаргонізмів, запозичених слів, вульгаризмів та лайливих слів, витворених авторських неологізмів (оказіоналізмів). Розглянемо найбільш цікаві, з нашої точки зору, випадки їхнього вживання в поезії підскарбія „Бу-ба-бу”:

– Використання запозичень з інших мов. Олександр Ірванець, добре володіє іноземними мовами – російською, білоруською, польською, французькою, тож, зважаючи на це, запозичення з цих мов є явищем цілком логічним. Серед запозичень у мові творів автора часто трапляються слова, взяті з російської мови, які подаються в українській транслітерації, що створює іронічно-комічний ефект та ефект т. зв. „суржикі”. Наприклад, у вірші „Травнева балада” ліричний герой скаржиться на холодну погоду, застосовуючи при цьому вставне слово „помімаєте”, що повинно налаштувати читача (слухача) на інтимно-довірливий лад, однак створює лад комічний: „*Травень, а так, помімаєте, холодно. Так, помімаєте, все навпаки: А за вікном починається поле І видно за полем село Бармаки...*” („Травнева балада” 1984 р.).

Слово *врем’я* вживається у творі „Турбація мас (Гімн-ода „Бу-Ба-Бу”)” із суто практичною метою – не порушувати віршовий розмір та як рима до слова *плем’я*: „...*Врем’я пранцовате Плем’я дурнувате, Час не танцювати...*” „Турбація мас (Гімн-ода „Бу-Ба-Бу”)”.

Автор часто вживає росіянізми та суржик, які є яскравою характеристикою особи з невисоким рівнем освіти чи знань: „...*Молодьож!.. Не має совісті! По ногах старій товчеться!!!*” („В районному автобусі”);

„...Що вони хочуть? Чого їм ще надо? Що їм іще там у вас не хвата?...” („Відкритий лист прем'єр-міністрові Канади Браянові Малруні та генерал-губернаторові Роману Гнатишину...” 1992 р.).

Говорячи про запозичення, варто згадати про власні назви іншомовного походження, що зустрічаються у творах О. Ірванця: „...Від Часів Лукреція І Часів Горація, Від Часів Гельвеція і Кооперація...” („Турбація мас”). Останнє слово не є власною назвою, однак стилізоване автором під неї.

– Уживання зменшено-пестливих форм письменником аргументоване їх використанням у розмовному стилі української літературної мови: „...З лобів затерпло витирали ніт: Коханенькі! Любенькі-дороженькі! Терпіли ж вже. Ще трохи потерпіть!...” („До питання про категорію часу”);

– Використання тавтології та слів, близьких за звучанням чи значенням є досить цікавою особливістю стилю віршових творів Олександра Ірванця. Передусім, тавтологія в поезіях автора виконує досить оригінальну функцію, передбачену їй письменником: вона доводить абсурдність зображуваного чи зображення і є одним із засобів створення комічного: „... А їм якісь інструктори з інструкцій Читали інструктивний інструктаж...” („До питання про категорію часу”).

Слова, близькі за звучанням, письменник уводить у свої твори як елемент гри з читачем – їхнє співзвуччя збуджує увагу читача та акцентує на цих словах увагу, особливо якщо до автора в зменшено-пестливій формі ці слова не вживались: „...На всі інтелігентненькі легеньки З лобів затерпло витирали ніт: Коханенькі! Любенькі-дороженькі! Терпіли ж вже. Ще трохи потерпіть!...” („До питання про категорію часу”).

– Уживання вульгаризмів та лайливих слів. Їх у своїх творах автор не цурається – вони є характерними як для мовлення героїв творів письменника, так і для власне мовлення ліричного героя. Вульгаризовані вирази, лайливі слова підсилюють емоційно-експресивну складову, доповнюють створюваний автором образ: „...Ви там не панькайтесь, пане Гнатишине, З тим оборзілим французьким хамлом!...” („Відкритий лист прем'єр-міністрові Канади Браянові Малруні та генерал-губернаторові Роману Гнатишину...” 1992 р.);

– Уживання індивідуально-авторських неологізмів є однією із „родзинок” письменника. Вони надають мові його творів свіжого та оригінального звучання і, попри те, що є новими для реципієнта, легко ним сприймаються. Всі неологізми можна поділити на дві групи: перша група – слова, які, маючи своє якесь певне значення, набули нових відтінків і значень через авторську обробку за допомогою словотворчих афіксів, основоскладання двох повнозначних слів чи повнозначного слова та слова, запозиченого з іншої мови: „Ой як же волику-сан подібна земля до пляцка о скільки сенсей-круторогий на пляцку тім плутанини...” („Чумак Хокайдо”).

Друга група – власне авторські словотвори: *турбація* – віддієслівний іменник (дієслово турбувати), уживається в словосполученні „турбація мас”, що має в собі звульгаризований підтекст; *цабадабада* – особливо оригінальна конструкція, створена за зразком своєрідного приспіву в пісні та шепоту. Цією конструкцією у своєму творі автор замінив певну утаємничену чи неважливу інформацію, можна навіть говорити про узагальнення інформації, яку письменник замінив цією конструкцією, з метою її більшої, скажімо так, всеохопності: „... тобі тоді буде вже вибач з жінками про таке не згадують просто ми станемо старшими себто досвідченішими і мудрішими аж на цілих цабадабада шабадабада...” („Короткий лист до Олесі” (з циклу „Листи з Олександрії”).

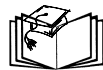
– Використання діалектизмів та провінціалізмів регламентується ситуацією спілкування та ситуацією дії твору. Автор, попри широке використання у своєму доробку всіх пластів лексики, намагається уникати діалектизмів.

– Використання фразеологічних одиниць у мові поетичних творів письменника обмежене вживанням паремії – прислів'їв та приказок: „...Робили, аж ввіходили у раж...” („До питання про категорію часу”); „Людина родиться для щастя, Як птах для польоту” („Урок II (цикл „Уроки класики”)” 1992 р.).

Олександр Васильович Ірванець є майстром у справі застосування фонетичних засобів у мові своїх поетичних творів. Виокремимо найяскравіші із них:

– Використання співзвучних слів можна вважати своєрідною „фішкою” автора. Співзвуччя в авторському стилі змушують читача мислити, уводять у світ літературної гри. Науково доведено, що на засвоєння тексту, що складається зі слів, які звучать дуже схоже, людський мозок витрачає більше часу, тож, можемо припустити, що письменник таким чином не просто „грає” з читачем, а й змушує його більш вдумливо читати: „... тобі тоді буде вже...” („Короткий лист до Олесі (з циклу „Листи з Олександрії”); „... На всі інтелігентненькі легеньки З лобів затерпло витирали ніт...” („До питання про категорію часу”).

– Асонанс та алітерація є чи не найбільш яскравим показником авторської майстерності. Досягти того, щоб твір звучав мелодійно та, при цьому, і значеннєво, і фонетично обіграти в ньому ідею, письменнику вдається легко. Залежно від ідеї, настрою твору, він звучатиме: а) грізно: „...Ви там не панькайтесь, пане Гнатишине, З тим оборзілим французьким хамлом!...” („Відкритий лист прем'єр-міністрові Канади Браянові Малруні та генерал-губернаторові Роману Гнатишину...” 1992 р.); б) мелодійно-меланхолійно: „Ой як же волику-сан подібна земля до пляцка о скільки сенсей-круторогий на пляцку тім плутанини...” („Чумак Хокайдо”); в) елегійно: „... тобі тоді буде вже вибач з жінками про таке не згадують просто ми станемо

старшими себто досвідченішими і мудрішими аж на цілих шабадабада шабадабада...” („Короткий лист до Олесі” (з циклу „Листи з Олександрії”).

Отже, по-перше, Олександр Ірванець у своїх творах використовує значний арсенал синтаксичних засобів, серед яких – риторичні конструкції (оклики та звертання) плакатно-агітаційного характеру, нехтування знаками пунктуації, використання вставних і вставлених конструкцій (переважно з метою надання іронічного забарвлення за допомогою повідомлення чи відтінку емоції), нехтування структурою строфи заради смислового та/чи інтонаційного виділення поданої інформації, витворюючи таким чином, свій неповторний авторський стиль. По-друге, Олександр Васильович Ірванець використовує досить багато пластів лексики з найрізноманітніших сфер уживання. Мова його творів насичена запозиченнями з інших мов (переважно з російської мови), вульгаризмами, суржилом, словами, що вжиті в зменшено-пестливій формі, діалектизмами та провінціалізмами, різноманітними фразеологічними одиницями. По-третє, вдало послуговується автор у своїх поетичних творах і фонетичними прийомами організації твору, серед яких найяскравішими можна вважати використання співзвучних слів, асонанс та алітерацію.

Загалом же, вважаємо, що мова творів Олександра Васильовича Ірванця дуже багата й різноманітна та заслуговує більш прискіпливого та детального вивчення в дипломній роботі, магістерському чи кандидатському дослідженні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бойко Н. І. Структурно-семантичні особливості професійно-термінологічної лексики у мові художньої прози / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 1984. - № 1.
2. „Бу-Ба-Бу” (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика / [авторський проєкт, упоряд., бібліограф. відомості та прим Василя Габора]. – Львів: ЛА „Піраміда”, 2008. – 392с.
3. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові / В. С. Ващенко. – Х. : 1958. – 187 с.
4. Волчанська Г. В. Вставні конструкції у малій прозі Володимира Винниченка / Г. В. Волчанська // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (літературознавство, мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Випуск 62. – С. 204–208.
5. Жан Ж. Знаки и символы / Ж. Жан. – М., 2002. – 205 с.
6. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник для філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – С.431–453.
7. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Наукова думка, 1993. – 248 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Громяк, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.
9. Сологуб Н.М. Мовний світ Олесея Гончара / Н.М. Сологуб// – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.

Катерина ЯНИШИНА

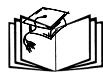
ОБРАЗ БАТЬКА В НОВЕЛІ МАРІЇ МАТІОС « ВСТАВАЙТЕ, МАМКО...»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Лаврусенко М.І.

Яскравим представником сучасного вітчизняного письменства є Марія Матіос. Творчість авторки фахівці відносять до вісімдесятників і традиційної літературної школи, називають «Стефаником у спідниці» й «грант-дамою» українського художнього слова. Жанрово-стильове розмаїття її прози, представлене збірками «Нація» (2001), «Життя коротке» (2001), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Чотири пори життя» (2009), драмою на три життя «Солодка Даруся» (2004), психологічною розвідкою «Щоденник страченої» (2005, 2007), гротескним романом-симфонією «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів» (2006), кулінарними книгами ««Фуршет» від Марії Матіос» (2003) й «Кулінарні фіглі» (2009), повістями «Москалиця; Мама Мариця – дружина Христофора Колумба» (2008), документальною книгою «Вирвані сторінки з автобіографії» (2011) свідчить, на нашу думку, про належність її до літератури постмодерної, оскільки цим текстом притаманні й іронія, інтертекстуальність, колаж, принцип гри.

Доробок М. Матіос став об'єктом уваги численних літературознавчих розвідок. Оцінка її творам дана в публікаціях Я. Голобородька [3], Т. Дзюби [4], Д. Дроздовського [5], С. Павличко [9], К. Родика [10], В. Соболя [11], Б. Червака [13] та ін. Художні здобутки письменниці осмислені також у дисертаційних роботах Ткаченко Т. І. «Фемінний дискурс другої половини ХХ – початку ХХІ століття» [12], Насмінчук І. А. «Проза Марії Матіос: особливості індивідуального стилю» [8] та ін. Висновки учених-філологів і критиків слушні, проте у своїй розвідці ми ставимо собі на меті зосередити увагу на специфіці змалювання образу батька в новелі авторки «Вставайте, мамко...» (об'єкт дослідження). Актуальність і доцільність нашої студії вбачаємо в тому, що окремої праці, присвяченої аналізу образу батька в новелі М. Матіос «Вставайте, мамко...» на сьогодні немає. Зосередженість на вказаному аспекті дослідження твору авторки допоможе нам належним чином зрозуміти його ідейний задум, зробити висновки про особливості письменницького бачення ролі батька в родині, бо, як представниця жіночої української прози,

М. Матіос заглиблюється у феміністичний контекст проблем буття, по-особливому зображує у своїх текстах чоловіків у ролі батька.

Тексти Марії Матіос відображають та візуалізують історії, що насправді відбувалися з людьми. Письменниця має від природи дар змальовувати психічні та емоційні людські стани. Вона проникливо передає межові ситуації, які переживають персонажі її творів. Цілком традиційно для вітчизняної літератури авторка практикує і психологічну розробку фабули, композиції, характеру з тим, щоб довести емоційний стан читача до найвищої напруги. Не є винятком, за чуттєвим сприйняттям, і новела «Вставайте, мамко...», де поштовхом до розвитку ситуації стає інформація про депортацію родини Василя Шандра за рознарядкою «для очищення території від бандформувань та їх посібників» [7, с. 70]. Текст оздоблено еталонно новелістичним – неочікуваним і виразним – фіналом: те, що було задумано родиною як вимушена вистава – симуляція смерті «мами Катерини» задля уникнення депортації – несподівано обертається її справжньою смертю. Уся художня проникливість тексту зосереджена в завершальних штрихах і фразах [3, с. 83]. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує змалювання художнього образу батька Василя Шандра.

У підручнику з теорії літератури за редакцією О. Галича, В. Назарця, Є. Васильєва подається два тлумачення художнього образу. «У широкому розумінні образом називають специфічну форму відображення та пізнання дійсності в мистецтві, на відміну від тих форм зображення, якими користуються, з одного боку, в науці, з іншого – у повсякденно-практичній сфері людської діяльності. У вузькому значенні під образом називають специфічну форму буття художнього твору в цілому й в усіх складових його елементів зокрема» [2, с. 96].

Якщо говорити про образ батька в українській культурі та літературі, то варто зазначити, що його зображення має певні стереотипи, що історично склалися й закріпилися в нашій свідомості. Стереотипами називають схематичний, стандартизований образ або уявлення про соціальне явище чи об'єкт, що володіє великою стійкістю. Виражає традиційне відношення людини до якогось явища, що склалося під впливом соціальних умов і певного досвіду. Стереотип – це синонім упереджених уявлень, хибних образів. Тобто, у широкому сенсі стереотип – це традиційний, звичний канон думки, сприйняття й поведінки [1, с. 6].

У світі існує патріархальний міф, що ставить чоловіка в центр світо устрою. Згідно з ним жінка займає другорядну роль у суспільстві. Тож, якщо розглядати гендерний стереотип образу батька, то слід говорити про те, що існують певні уявлення про характер, роль та становище батька в сім'ї. У нашій свідомості він – очільник родини, її захисник, а, отже, людина сильна, смілива, здатна приймати рішення та брати на себе будь-яку відповідальність. Проте змалювання чоловіка-батька сучасними письменницями дещо відходить від стереотипів. Ніла Зборовська стверджує, що у межах українського світу гендерне співвідношення має особливий характер. На «фемінну» чоловічість часто припадає «маскулінна» жіночість. Виходячи з цього, можна говорити, що образ батька у сучасній жіночій прозі, до якої належить новела Марії Матіос «Вставайте, мамко...», хоч і ґрунтується на патріархальних засадах, та все ж постає як образ чоловіка, у якому переважає фемінне (жіноче) начало [6, с. 103].

Зображуючи у творі родину Шандрів, письменниця наголошує на патріархальній системі стосунків цієї сім'ї. У ній чоловік має виконувати роль захисника і мудрого керівника свого роду. Саме так до Василя і ставляться його дружина й діти. Авторка називає його «старшим із них», «татом Василем». Лише один погляд батька викликає повну покору в членів сім'ї («тато подивився на усіх Шандрів разом – і їх винесло з хати як після розірваної бомби» [7, с. 69]). У творі його порівнюють з биком, «який ось-ось має стісати роги» [7, с. 69]. Це має свідчити про те, що Василь Шандро є охоронцем своєї сім'ї та має вказувати на такі риси характеру, як мужність, сила, сміливість, здатність захищати родину. Проте, аналізуючи новелу, розуміємо, що автор відходить від будь-яких стереотипів, і зображує героя, який є повною протилежністю до наших уявлень про батька як захисника та голови сім'ї. Василь постає перед читачами як чоловік, що не здатний вирішувати проблеми самостійно і брати на себе відповідальність. Він перекладає всю роботу на плечі своєї дружини, яка підкоряється та жертвує собою заради родини. Василь змушує свою сім'ю інсценувати смерть матері Катерини, та це закінчується трагічно. У фіналі твору вона справді помирає. Те, що Василь Шандра перекладає порятунок родини на плечі дружини, дає нам право ствердити, що в поведінці цього героя простежуються прикмети не тільки чоловічої, а й жіночої поведінки.

Прихід Корниля збентежив сім'ю Шандрів, а особливо батька Василя. Це відобразилося на його емоційному стані. Герой був помітно знервованим та неухважним, думки в голові плуталися, бо навіть на привітання Корниля «Слава Йсу!» відповів невлад: «Воистину воскрес!» [7, с. 68]. Це свідчить про невірноваженість та надмірне хвилювання. У цьому стані Василь перебував протягом усієї розмови з Корнилем, на що вказують авторські характеристики: «Шандрові сперло дух...», «знову сперло дух, що годі було дихнути» [7, с. 70]. Внутрішній стан героя повністю відображається на його поведінці. Він навіть розмовляв, «дивлячись собі під ноги» [7, с. 71], а, почувши про страшну звістку, відчув себе повністю безпорадним, «узяв руки в голову» [7, с. 71].

Прийнявши рішення про інсценування смерті своєї дружини, Шандро сподівався на вирішення проблеми із висилкою, та не подумав про наслідки, які можуть його спіткати. На нього, як на очільника сім'ї, покладалася велика відповідальність, з якою він «впорався», перекинувши все на жінку. І навіть тоді, коли відбувалися приготування до зустрічі із «заготівельниками усіх теперішніх людських душ» [7, с. 71], де кожен член родини мав якесь важливе завдання, навіть мати Катерина носила воду, «тато сидів на призьбі під хатою і не випускав люльки з рота» [7, с. 72], тобто залишався бездієвим. Щоправда, цю ситуацію можна прокоментувати й по-іншому: Шандро як голова роду обмірковував вихід із ситуації. Говорячи про поки що уявну смерть дружини, Василь не до кінця відчував серйозності подій, які відбувалися в його хаті. У словах героя, на наш погляд, відчувається лише жаль до себе й нарікання на жінку за те, що вона померла: «Жінка сьогодні спокійнилася, небога. Домовину лиш тільки зробили. Фамілії треба переказати. Діти малі лишила... бідна моя голова. Людей – ні одного. Хто до тіла прийде у таку даль? **Най Бог боронить, що завдала мені на голову**» [7, с. 76].

Розмірковуючи над ухваленням такого рішення Василя Шандра, на думці виникає питання: а які ж цілі він переслідував? Чи й справді він вважав, що це єдино правильне вирішення проблеми? І за кого він, у першу чергу, переймався, за долю сім'ї чи власну, а чи, може, узагалі не переживав, а просто зняв із себе будь-яку відповідальність?

Аналізуючи образ Василя Шандра, варто зазначити, що змалювання Марією Матіос чоловіка, зокрема батька, у новелі «Вставайте, мамко...» відходить від будь-яких стереотипів та уявлень про сильних та сміливих чоловіків. Домінує жіноче начало, яке проявляється й у внутрішніх, й у зовнішніх станах героя. Перед нами батько бездієвий, метушливий, не здатний захистити сім'ю. Подібно до Василя Шандри змальований ще один герой твору – Петро Шандра. Автор відводить для цього персонажа всього декілька речень, проте з них ми отримуємо всю інформацію, яка необхідна для того, щоб зрозуміти і розтлумачити цей образ: «Петро Шандро, той, що на нього кажуть Хромий, відкупився, та навіть не Петро, а його жінка, що має собі до діла з головою заготконтори...» [7, с. 70]. Обидва Шандри вирішують проблеми сім'ї за рахунок жінок. Один інсценує смерть дружини, а за родину іншого дружина розплачується власним тілом. Символічно, що ці чоловіки носять однакові прізвища. Цим авторка новели доводить, що, вирішуючи будь-яку проблему, український чоловік-батько прагне перекинути свої обов'язки на жінку, уникнути відповідальності за родину. А це ще раз доводить тезу Н. Зборовської про те, що в нашій культурі образ чоловіка наділений жіночими рисами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бега М.І. Вплив гендерних стереотипів на чоловічі та жіночі ролі в сучасній сім'ї / М.І. Бега // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. // 89-90/2008
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
3. Голобородько Я. Соціумний інтер'єр чи психологічний дизайн? (художні дилеми Марії Матіос) / Ярослав Голобородько // Слово і час. – 2008. – № 12. – С. 80–85.
4. Дзюба Т. Гріх і його спокута: рецензія / Тетяна Дзюба // Березіль. – 2006. – № 9. – С. 174–179.
5. Дроздовський Д. Український жоржсандизм ХХІ століття / Дмитро Дроздовський // Дивослово. – 2009. – № 17–19 (травень). – С. 52–53.
6. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Ніла Зборовська, Марія Ільницька. – Львів, 1999. – С. 145.
7. Матіос М. Нація. Одкровення / Марія Матіос. – Львів: ЛА «ПРАМІДА», 2007. – 256 с. [Першотвір].
8. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос: особливості індивідуального стилю: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / І. А. Насмінчук. – Івано-Франківськ, 2009. – 16 с.
9. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / С. Д. Павличко. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.
10. Родик К. Дорожня карта Марії Матіос / К. Родик // Книжник-review. – 2007. – № 11–12. – С. 14–15.
11. Соболь В. «Життя коротке, нація – вічна, а я шаслива – отут і вже...» / Соболь Валентина // Сучасність. – 2003. – № 11. – С. 147–148.
12. Ткаченко Т. І. Феміністичний дискурс другої половини ХХ – початку ХХІ століття: Автореферат дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007. – 15 с.
13. Червак Б. Символіка часу в творах Марії Матіос / Богдан Червак // Слово і час. – 2000. – № 4. – С. 52–53.

ІНОЗЕМНА ЛІНГВІСТИКА

Тетяна **БЕРЕЩЕНКО**

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник - доктор філ. наук, професор В. М. Манакін

Найголовнішими проблемами сучасної лексичної семантики є природа поняттєвої сторони слова, характер відображення пізнавального змісту в мовних одиницях, семантичні основи вживання і сполучуваності слів, модальна рамка значення, правила складання значень, синонімічні засоби мови і правила їх перефразування тощо[9, с.3].

Актуальністю проблеми є розгляд лексичних одиниць як елементів мовної системи. У центрі цих досліджень знаходиться слово, природа семантики якого виявляється насамперед через його предметний зміст, співвіднесеність з реальним світом речей, процесів, явищ. До малодосліджених лексичних груп належать назви смаку.

Назви смаку належать до перцептивної лексики, яка в різних аспектах вивчалася рядом дослідників (Н. Д. Аругюнова, О. А. Вербицька, О. М. Вольф, В. В. Грідасов, В. Дятчук, Л. О. Пустовіт, І. Г. Рузін, О. М. Шрам та інші).

Метою роботи виступає дослідження особливостей семантичного поля густативної лексики англійської мови.

Об'єктом дослідження поставали прикметники смаку в роботах М. П. Білоус (ономасіологічний аспект), І. В. Гайдаєнко (етимологічні, семантичні та функційні особливості), К. М. Герасимової, Н. О. Тимейчук, Т. Ю. Щукліної (лексико-семантичний аспект), Н. Е. Гронської (семантична структура, багатозначність), Ж. В. Лечицької (аспект номінації), А. В. Куценко (дослідження явища синестезії); вивчалися модули перцепції та їх вираження в мові (І. Г. Рузін, Т. Ю. Щукліна); прикметники-композиції на позначення смаку аналізує А. В. Висоцький.

Розмежування двох основних стратифікацій семантики слова – лексичного значення та смислу - логічно передбачають виділення двох рівнів аналізу семантики слова: рівня структури лексичного значення, та рівня смислової структури слова, котрий... орієнтований не тільки на сам предмет, позначений словом, а й на його концептуальне сприйняття... в рамках заданого дискурсу[12, с. 218].

Системний підхід до явищ мови є одним з головних принципів лінгвістичних досліджень кінця XIX – початку XX століття. Вперше розуміння системної суті мови було введено в лінгвістику Ф. де Соссюром [19, с. 147], а поняття «система» і «структура» стали центральними поняттями системного підходу[1, с. 194].

Польовий підхід до опису мовних явищ широко застосовується у лінгвістиці. Цей підхід виник у семасіології і поширився на велике коло явищ, зокрема лексичні групи або парадигми, парадигматичні (поняттєві) поля (Й. Трір [23; 24], У. Гуденаф, Ф. Лаунсбері, Е. Косеріу [22]), семантичні поля (Ю. М. Караулов [6]), синтаксичні поля (В. Порціг, Л. Вайсгербер), граматичні поля (В. Г. Адгмоні), граматико-лексичні поля (О. В. Гулига, Є. І. Шендельс [21]), функціонально-семантичні поля (О. В. Бондарко [2]).

Термін «поле» означає в дослідженні не угруповання, а принцип системної організації угруповання мовних одиниць. [17, с. 8].

Термін «поле» в лінгвістиці запровадив Г. Іпсен у 1924 р. Ідея поля виникла на рік раніше у Й. Тріра. Мовним полем Й. Трір називав групу споріднених значень (нім. *sinnverwandte Bedeutung*) або певну значеннєву сферу [23, с. 417–418]. Згадані лінгвісти були по суті засновниками двох діаметрально протилежних напрямів у розумінні семантичного поля, перший з яких - синтагматичний, пов'язаний з ідеями Г. Ібсена та В. Порціга; другий - парадигматичний, сформульований у працях Й.Тріра та Л. Вайсгербера [24].

Термін «поле»... часто вживається недиференційовано поряд з термінами «група» (...), «парадигма» (...) тощо. Поняття семантичного поля різними дослідниками трактується то як система, то як структура, то як система і структура, причому у працях з теорії поля відбиваються також різні розуміння понять «структура» і «система» [20, с. 23]:

- «Семантичне поле – ієрархічна структура сукупності лексичних одиниць, об'єднаних загальним значенням, які відображають у мові певну понятійну сферу» [18, с. 458];
- «...семантичні поля-це найбільші одиниці лексико-семантичної системи мови, вони сприяють семантичній систематизації граматично різноманітного лексичного матеріалу» [4, с. 23];
- Розуміння поля як системних відношень і зв'язків [20, с. 23].

У процесі опису мовних явищ польовий підхід постає дуже плідним внаслідок того, що він уможливує розкриття системної організації мови [22, 23, 24]. Ідея польової організації зв'язків між мовними явищами, первісно розроблена стосовно до лексичного матеріалу, згодом була переосмислена у загальний принцип будови мовної системи. Як слушно відзначають З. Д. Попова, І. А. Стернін, «польова модель встановлює уявлення про мову як систему підсистем, між якими відбувається взаємодія і взаємопроникнення...» [17, с. 7].

Під польовою структурою, услід за З. Д. Поповою, І. А. Стерніним, вважаємо об'єднання різних елементів системи мови, які мають ознаки мовного поля. Польовими структурами є як лексико-семантичні явища – різного роду лексико-семантичні і лексико-граматичні угруповання, так і суто семантичні явища, як семантема і семема [16, с. 8]. Такі мікросистеми, як лексико-семантичне поле, лексико-семантична група і синонімічний ряд, мають, на думку В. В. Левицького, характерні ознаки так званої «польової структури» [9, с. 218].

М. М. Покровський виокремлює семантичне поле на основі спільного застосування трьох критеріїв: а) тематичної групи (слова відносяться до одного кола уявлень); б) синонімії; в) морфологічних зв'язків – угруповання за принципом назв діяльності, знаряддя, засобів діяльності.

Л. О. Новіков визначає семантичне поле як «ієрархічну структуру множини лексичних одиниць, об'єднаних спільним (інваріантним) значенням, що відбивають у мові певну поняттєву сферу. З погляду ідеографічного (ономасіологічного) опису мови, інакше кажучи, у напрямі від змісту до засобів його вираження, лексику можна представити у вигляді системи взаємодіючих семантичних полів, які утворюють складну і специфічну для кожної мови «картину світу» [14, с. 158].

Типологія семантичного поля Л. М. Васильєва представлена такими видами лексичних об'єднань зі спільним інваріантом: 1) семантичні класи однієї частини мови, які знаходяться у парадигматичних відношеннях; 2) семантично співвіднесені класи слів різних частин мови, одиниці яких можуть знаходитися як у парадигматичних, так і у синтагматичних відношеннях один з одним; 3) функціонально-семантичні поля; 4) синтаксичні парадигми; 5) семантико-синтаксичні поля змішаного типу [3, с. 55]. Семантичне поле «Смак» характеризує другий тип парадигм – семантично співвіднесені класи слів різних частин мови, які вступають у парадигматичні і синтагматичні відношення.

Семантичне поле назв смаку виступає як досить об'ємна, широка підсистема у лексичній системі англійської мови. У процесі дослідження номенів смаку як мовних одиниць, що семантично й граматично тісно пов'язані між собою, було виявлено два ряди слів: слова першого порядку, або первинні назви на позначення смаку (bitter, sour, sweet, salty) і слова другого порядку, або вторинні назви смаку (honey, mint). Серед первинних назв виділяються ускладнені, тобто ті, що супроводжуються іншими видами відчуттів. На позначення цих смаків у межах норми використовуються лексеми, для яких смакове значення є основним (rough, soft) або вторинним (spicy, hot).

Поле «Смак» – це міжчастиномовне ієрархічно структуроване СП. Поле ГЛ, як і будь-яке інше системно-структурне об'єднання, має чітку структуру – ядро і периферію (див. схему 1.1).

Схема 1.1

Внутрішня організація структури СП „Смак”

Об'єднання мовних одиниць у семантичне поле виникає на підставі спільного інваріантного значення. Таким чином, одна і та ж сама одиниця може входити до складу різних семантичних полів, які виділяються дослідником залежно від обраної мети. Незважаючи на певний суб'єктивізм при виокремленні семантичних полів і визначенні їх меж, семантичні поля не є методологічною абстракцією, а представляють собою об'єктивну мовну структуру [10, с. 27–63].

Семантичне поле має своє ядро і периферію. Ядро семантичного поля характеризується більшою густиною семантичних відношень за допомогою сем лексичних значень слів, а периферія – меншою кількістю цих відношень. На периферії семантичного поля виявляються накладання семантичних відношень інших семантичних полів. Слова на периферії семантичного поля мають лексичні значення, семи яких тільки часткою належать до нього, інші ж семи – до сусідніх семантичних полів.

Корпус густативної лексики представляє собою слова, що пов'язані семантичними відношеннями і утворюють ієрархічну єдність, відповідну структурі поля [7, с. 79–86].

Так, наприклад, тематичні групи у семантичному полі „Смак” не мають спільної семи, до їх складу входять одиниці, об'єднані денотативною ознакою:

- тематична група *еталонного смаку*: *honeyed, honied* «медовий», *sugary, sugared* «сахарний»; *lemony, citric* «лимонний»;

- тематична група, лексичні одиниці якої виражають смакову якість *через відношення до конкретних предметів (плодів, ягід, фруктів, грибів і т.ін.)*: *minty* 'мятний'; *carrot* 'морквяний'; *nutty* 'який має горіховий смак, смачний'; *mushroom* 'грибний'; *vegetable* 'овочевий';

- тематична група іменників на позначення *додаткового смаку*: англ. *flavouring* 'смакова добавка'; *flavour* 'певний (при)смак'; *smack* 'смак, присмак, запах'; *spice* 'присмак, домішка'; *aftertaste* '(найчастіше неприємний) післясмак';

На думку С. Ульмана, у процесі семантичного розвитку слів діють дві протилежні тенденції: одні слова спрямовані на розширення свого значення, інші – на його звуження [22, с. 70–108]. Розширення значення слова – це збільшення кількості понять, що позначаються, при розширенні значення слово стає більш вживаним. Наприклад: *unsavory* прісний, без смаку; *unsavory* несмачний, неприємний на смак або запах: *unsavory* неприємний, гідкий, відворотний'. Ці лексико-семантичні варіанти входять до складу різних синонімічних груп: *unsavory – insipid, tasteless* 'без смаку'; *unsavory – distasteful* 'несмачний'; *unsavory – unpleasant, disagreeable, repellent, repulsive* 'неприємний'.

Одиниці тематичної групи, або семантичного поля денотативного типу, характеризуються:

- специфічним проявом синоніміко-антонімічних відношень, напр.: *unsavoury* 'несмачний' – *revolting* 'гідкий';

- специфічними гіпо-гіперонімічними відношеннями, що проявляється у переліку складових частин суперординати, напр.: до складу тематичної групи на позначення *складних смаків* входять назви комбінацій основних смаків: англ. *bitter-sweet* 'гірко-солодкий', *sweet and sharp* 'кисло-солодкий'.

Таким чином, ядро поля характеризується максимальною концентрацією ознак, властивих тому чи іншому прошарку лексики, на периферії відбувається ослаблення інтенсивності ознак.

Лексико-семантичне поле сенсорних прикметників – це система, що характеризується певною структурою. Ядром її є наявність у смислового змісті лексико-семантичних варіантів аналізованих прикметників спільних, інтегральних семантичних компонентів. Основні смислові опозиції в межах поля будуються за принципом наявності градаційного семантичного компонента і можливості взаємозаміни. Ці мікрополя становлять фрагмент лексико-семантичної системи мови, лексичну мікроструктуру, яка тісно пов'язана та активно взаємодіє з іншими лексико-семантичними полями прикметників смаку.

Подальші дослідження будуть зосереджені на вивченні структури семантичного поля, систематизації, способів утворення густативної лексики англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блумфілд Л. Язык / Блумфілд Л. – М.: Прогресс. – 1968. – 607 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. — 2-е изд. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 208 с.
3. Васильев Л. М. Теоретические проблемы лингвистики (Внутреннее устройство языка как знаковой системы) / Л. М. Васильев. — Уфа, 1994. — 208 с.
4. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке/ Гайсина Р.М. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1981. – 196 с.
5. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. [2 е изд.] — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 248 с.
6. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. — М.: Наука, 1976. — 355 с.
7. Квантитативная лингвистика: исследования и модели: Материалы Всероссийской научной конференции (6-10 июня 2005 г.). — Новосибирск: Изд. НГПУ, 2005. — 371 с.

8. Кочерган М.П. Слово и контекст [Лексическая сочетаемость и значение слова] / Михаил Петрович Кочерган. – Львов: Вища школа, 1980 - 184с.
9. Левицкий В. Опыт использования квантитативных методов на кафедре германского, общего и сравнительного языкознания Черновицкого университета / Виктор Левицкий // Problems of Quantitative Linguistics: A Collection of Papers. — Chernivtsi: Ruta, 2005. — P. 111–133. (128)
10. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти / Л. А. Лисиченко. — Харків: Основа, 2008. — 272 с.
11. Манакин В. Н. Основы контрастной лексикологии: близкородственные и родственные языки / Владимир Николаевич Манакин — Киев; Кировоград: Центрально-Украинское, 1994. — 264 с.
12. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
13. Нарустранг Е. В. Практическая грамматика немецкого языка / Е. В. Нарустранг. — Санкт-Петербург: Союз, 2000. — 368 с.
14. Новиков И. А. Проблемы языкового значения / Л. А. Новиков // Избранные труды. — Т.1. — М.: Изд-во РУДН, 2001. — 672 с.
15. Остгоф Г. Предисловие к книге «Морфологические исследования в области индоевропейских языков» / Г. Остгоф, К. Бругман // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX Век в очерках и извлечениях. — М.: Гос. учеб. - пед. изд-во м-ва просвещения РСФСР, 1964 (ч. 1). — С. 186–197.
16. Покровский М. М. Избранные труды по языкознанию. — М.: Изд-во АН СССР, 1959. — 383 с.
17. Попова З.Д. Полевые структуры в системе языка / Попова З.Д. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1989. – 197 с.
18. Русский язык: энциклопедия / [под ред. Ю.Н. Караулова]. – М., 2003. - 653
19. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики/ Соссюр Ф. де.; [ред. Ш. Балли и А. Сеше; пер. с фр. А. Сухотина]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. - 432с
20. Тарасова В.В. Семантичне поле «Засоби пересування» в сучасних англійській, німецькій, російській та українській мовах: [монографія]/Віталіна Василівна Тарасова. – К.:ТзОВ «SprintPrint», 2010. – 255 с.
21. Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. — Вып. V. — М.: Прогресс, 1970. — С. 250–299.
22. The Concise Oxford dictionary of English etymology / Ed. by T. F. Hoad. — XIV. — Oxford: Clarendon press, 1986. — 552 p.
23. Coseriu E. Trends in structural semantics / Eugeniu Coseriu, Horst Geckeler. — Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1981 — 85 P.
24. Longman dictionary of contemporary English / Longman. — Summers, Della: British Library Cataloguing-in-Publication Data, 2003. — 1953 p.
25. Macmillan English dictionary for advanced learners [Editor-in-Chief: Michael Rundell]. — Second Edition. — London: Macmillan Publishers Limited, 2007. — 1748 p.
26. Trier J. Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung / J. Trier // Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung. — Leipzig, Berlin, 1934. — S. 415–449.
27. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes / Trier J. — Heidelberg: Winter, 1931. — Bd. 1. — 347 S.).

Дар'я БУЛАХ

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРИРОДА СИМВОЛІВ У ЛИЦАРСЬКОМУ РОМАНІ ТОМАСА МЕЛОРИ «СМЕРТЬ АРТУРА»

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Кібальнікова Т.В.

Для сучасного етапу розвитку науки характерне злиття різних галузей знання задля вирішення певних глобальних питань, які за своєю природою є багатоаспектними. Одним із таких питань для сучасної науки є природа і функції символу. Це поняття викликає зацікавленість у представників різних наук – філософії, семіотики, математики, літературознавства. Новий підхід до розуміння символу було запропоновано вченими-лінгвокультурологами. Цей підхід синтезує погляди на символ як на явище культури, якому притаманні універсальні та національно-специфічні риси. У цьому напрямку символ став предметом численних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців (С.С. Аверінцев, Н.Д. Арутюнова, Е. Кассирер, А.Ф. Лосев, Ю.М. Лотман, В.А. Маслова, К.А. Свасьян). Головним результатом проведених досліджень є визначення місця символу в культурі.

Аналіз символів в аспекті їх значення для певної лінгвокультури здійснюється переважно на матеріалі художніх творів. Такий аналіз здатен виявити пріоритети певної культури у певний період її розвитку. Наразі пріоритетним є напрямок лінгвокультурного аналізу художніх творів епохи Середньовіччя, Відродження. Саме це визначає актуальність обраної теми.

Метою нашої статті є розкриття семантики лексем із символічним значенням у лицарському романі Томаса Мелорі «Смерть Артура» в аспекті їх значущості для британської лінгвокультури.

Мета обумовлює ряд конкретних завдань дослідження, а саме:

- проаналізувати підходи до тлумачення поняття символу в різних науках, у лінгвокультурології зокрема;
- проаналізувати стильові особливості роману Томаса Мелорі «Смерть Артура»;
- виокремити та проаналізувати деякі символи роману, що вербалізують ключові концепти британської лінгвокультури.

Об'єктом дослідження є лексичні одиниці з символічним значенням у романі Томаса Мелорі «Смерть Артура».

Предметом дослідження є їхні лінгвокультурні особливості.

Символ (від грецького *συμβολον* – знак, передвістя) – те, що слугує умовним знаком певного поняття, реалії, ідеї; прийняте в науці умовне позначення певної одиниці, величини [7, с. 717].

Символом можна назвати образ, річ, ідею, якщо вона містить певне додаткове значення, не закладене в поверхневій структурі самого явища. Символ можна вважати певною ієрархією значень – експліцитно виражених і прихованих. Аналізуючи навколишній світ, можна зробити висновок, що більшість речей, що нас оточують, є дійсними або потенційними символами, оскільки крім очевидної форми, призначення, структури, мають також і глибинний, символічний аспект – здатність виражати те, що виходить за рамки конкретного і не піддається точному визначенню [5, с.23].

Філософія (зокрема філософія Платона) розглядає символ як утілення ідей у речах [8, с.354]. Філософія має значний досвід утворення символів там, де реальне стикається з трансцендентним. За Платоном матеріальний світ, що нас оточує, є лише тінню, відображенням світу ідей. Усі явища і предмети реального світу мінливі. Вони з'являються і зникають, змінюються і перетворюються. Ідеї (ейдоси), в свою чергу, є незмінними, нерухомими, вічними [8, с.290].

Проблемою символу переймається також Арістотель. На відміну від платонівського розуміння, символ у Арістотеля виступає певним посиланням до об'єкту, який реально існує, до його відображення. Саме матеріальний світ виступає первинним стосовно світу ідей і символів, ідеального світу. Уся мова є сукупністю символів, оскільки мова є втіленням світу [1, с.103].

Наступним кроком у розвитку філософських поглядів на символ слід вважати вчення Канта про уяву. Уявою Кант називає здатність уявляти предмет без його наявності в полі зору. Це вчення засноване на твердженні про умовність пізнання. Саме воно дало змогу Канту стверджувати, що пізнання є опосередкованим, недосяжним. Таким чином, виникає потреба у пошуках інших шляхів досягнення дійсності. Цим шляхом стає уява (Див. [9, с.18]). Уява виконує трансцендентну функцію, поєднуючи реальний та ідеальний світ за допомогою символів, таким чином перетворюючи їх на особливий спосіб духовного досягнення реальності [4, с137].

Детальний аналіз символізму як явища дійсності є заслугою Анрі Бергсона. На його думку символізм є множинністю уявлень про реальність, відносним пізнанням, абстрактною функцією думки, відірваною від об'єкта, такою, що встановлює певну межу пізнання об'єкта. У реальності межею пізнання об'єкта є лише використання того чи іншого наукового методу. Зміна методів веде до нескінченності пізнання. Символ, у свою чергу, є штучним, обмеженим пізнанням, не властивим справжньому пізнанню (Див.[9, с.180-182]).

Проти філософії Бергсона виступає німецький філософ Ернст Кассирер. Представник марбурзької школи неокантіанства, він переосмислив трансцендентальний метод Канта на матеріалі природничих наук, а в більш пізніх працях застосування цього методу до всіх сфер культури привело до створення «Філософії символічних форм». Кассирер наголошує на символічності самої природи людського пізнання, що виражається в прагненні та необхідності людини долучатися до ідеального світу – світу релігії, мистецтва, науки, а не замикатися в межах біологічних потреб і практичних інтересів. Символ тут виступає категоріальним синтезом чуттєвого матеріалу, смислом, що виявляється в чуттєвому мисленні. Символізм слід вважати здатністю творчо конструювати світ, адже без такої здатності не існуватиме і прогресу [12, с.173-174].

Символ є також одним з основних предметів дослідження семіотики – науки про знакові системи. Сучасне уявлення про символи, що ґрунтується на семіологічній концепції, полягає в прирівнюванні їх до знаків, у яких відношення між позначуваним і тим, що позначається, умовне [2, с.23].

Знак за своєю природою є динамічним. Розподіл знаків на ікони, індекси та символи, запропонований Чарльзом Пірсом, безпосередньо виражає цю характеристику знаку. Чарльз Пірс визначає знак-символ як знак, який пов'язаний з референтом за допомогою конвенцій, прийнятих суспільством користувачів. Таке відношення є довільним, між компонентами символу відсутні фізична подібність чи сполучуваність (Див.[3, с.5]). Символи можуть використовувати матеріальні побудови знаків (слова) та матеріально організовані ситуації – жести, просторові фігури, звукові хвилі, які ми абстрактно вважаємо носіями інформації. Таким чином, символи є репрезентаціями не предметів і подій, а свідомих посилань і результатів свідомості [5, с.39].

Символ у лінгвокультурології виступає одним з основних засобів аналізу певної лінгвоетнокультури. Символ – знак, у якому первинний зміст виступає формою для вторинного. Важливо те, що первинний і вторинний зміст у символі є рівноцінними [6,с. 94].

Символу як категорії лінгвокультурології притаманні певні ознаки. Серед них - образність (іконічність), вмотивованість, комплексність змісту, багатозначність, розпливчатість меж значень, міфологічність, національно-культурна специфічність ряду символів, убудованість символу в міф, архетип[6,с.95]. Ступінь вираження цих ознак у кожному конкретному випадку залежить від сукупності

лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. До лінгвістичних факторів слід віднести фонетичну і морфологічну будову слова, його валентність, частоту вживання, приналежність чи неприналежність до ядерного вокабуляру. Серед екстралінгвістичних факторів провідну роль відіграють час, місце і умови функціонування лексеми з символічним значенням, її зв'язок з тою чи іншою культурою [6, с.97].

У руслі нашого дослідження доцільно згадати, що роман Томаса Мелорі «Смерть Артура» (“Morte d’Arthur”) вважається найвидатнішим твором цього автора і єдиним крупним художнім твором 15 сторіччя. Саме ці фактори і вплинули на вибір даного роману для аналізу. Лінгвокультурний аналіз символів роману дає змогу визначити провідні концепти британської лінгвокультури даного періоду - «колір» і «природа».

Одним із провідних концептів британської лінгвокультури, репрезентованим у романі Томаса Мелорі «Смерть Артура», є концепт кольору. Різні кольори мають символічне значення у творі. Слід зауважити, що кольоропозначення дуже часто стають символами. Нещодавні дослідження показали, що за сприйняття кольору відповідають 10 пігментних генів, які складають певний набір. Специфіка формування такого набору частково пояснюється культурною приналежністю носія свідомості. Саме тому існує різниця в реакціях на колір у представників різних культур. Колір як символ безперечно має трактуватися з позиції виявлення і врахування автентичних рис певної лінгвоетнокультури [6, с.105].

Білий колір є кольором абсолютної чистоти, істини, цнотливості, жертвовності і божественності [10]. У романі білий колір найчастіше трапляється у зв'язку з описом осіб жіночої статі, які в лицарські часи надіялися рисами чистоти, доброчесності, невинності. Так, Леді Озера постає перед Артуром і Мерліном, простягаючи їм загублений меч. Опис Леді Озера зводиться до опису її руки, вбраної в біле – «*In the middle of the lake Arthur saw an arm clothed in white*» [13, с. 29]. Білий олень, переслідуваний білим псом і 30 чорними псами, був подарований Абламару його коханою – «*O my hart, I repent to see you dead, for my lady gave you to me and I kept you badly*» [13, с. 53]. Також дама, що зустріла сіра Ланселота в лісі, була верхи на білому коні – «*And on his way he met a damosel on a white palfrey*» [13, с. 74].

Білий колір також виступає символом прихильності дами до лицаря. Так, Ла Бель Ісуд дала своєму коханому лицарю Трістраму білого коня і обладунки, в яких він і виграв турнір – «*Then La Belle Isoud gave Tristram a white horse and armour. He came into the field like a bright angel*» [13, с. 93].

Чорний колір найчастіше постає як колір негативних сил і сумних подій. Він символізує темряву смерті, горе, відчай, сум [10]. Мерлін, маг і чарівник, їздить на чорному коні. Це символізує його близькість із силами, що не доступні простим смертним – «*At last Merlin came on a great black horse*» [13, с. 25]. Коли на святкування весілля короля Артура і Гвіневер з'являється білий олень, переслідуваний 30 чорними псами, Мерлін просить лицарів не звертати уваги на такі дивні речі. Чорні пси вбивають білого оленя (символ жіночності) і згодом гине його господарка – світла (fair) леді.

Чорний колір також є символом злості. Сір Паламідес, почувши відмову від коханої дами, вдягає чорний щит і з ним неперевірено б'ється на турнірі – так, ніби темні сили захищають його – «*On the day of the tournament Sir Palamides came with a black shield and overthrew many knights*» [13, с. 93].

У британській культурі чорний колір є символом трауру за померлими. Так, невинна діва з Астолату гине від нерозділеного кохання до Ланселота. Її тіло кладуть у човен, оббитий чорною парчею, і пускають плісти Темзою до самого двору короля Артура.

Зелений колір асоціюється з молодістю, свіжістю, оновленням та надією. Смарагдово-зелений – християнська емблема віри, можливий колір Святого Граалю, у ранній християнській творчості – колір одягу Діви Марії [10].

У романі зелений колір здебільшого застосовується для опису одягу лицарів. Зелені лати надають лицарям сіра Трістрама надзвичайної сили – «*The knights in green did marvelously well, so that all men watched them in wonder, and their deeds were greeted with loud cheers*» [13, с.145]. Варто відзначити, що зелений одяг у романі робить лицарів непізнаними. Так, Ланселот перемагає одягненого в зелене Трістрама, думаючи, що це сір Паламідес. Таким чином, зелений символізує повне оновлення, перетворення, зміну певної якості.

Зелений колір також символізує і мир, адже зелений – це колір оливкової гілки – біблейського символу доброї звістки і примирення Бога з людьми. Одягнені в зелене, Ланселот і його лицарі повертають королеву Гвіневер, засуджену до смерті, до Камелоту, виконуючи волю Папи Римського.

Не менш важливим для розуміння глибинного змісту роману є врахування символічного значення **червоного кольору**. Він символізує активність, чоловіче начало, вогонь, війну, агресію, небезпеку. Червоний – колір крові, що символізує як кровну спорідненість, так і втрату життя [10]. Так, убраний у все червоне, лицар Балан вступає у бій зі своїм рідним братом Баліном. Не впізнавши одне одного, брати гинуть – «*Soon Balin saw a knight riding out of the castle. His horse was trepped in red, and he himself was all in red*» [13, с.114].

У християнстві червоний виступає емблемою воїнів Господа – хрестоносців, кардиналів, паломників [10]. У творі червоний колір обладунків позначає позитивних героїв, улюбленців короля і публіки – сір Трістрам здобуває славу у бою і прихильність публіки, вбраний саме у червоні обладунки – «*And so they*

armed themselves and dressed all in red, both Isoud and the knights. ... and the people cried: "O Tristram, O Tristram!" And Sir Palamides was clean forgotten. ... my fair fellows, know that I shall join King Arthur's party, for it will be a shame upon us knights of the Round Table to see our lord King Arthur and the noble knight Sir Lancelot dishonoured" [13, с. 157-158].

Водночас червоний є і кольором кохання та пристрасті [10]. Леді Елейн дарує коханому Ланселоту червоний рукав, вишитий перлами. Перли – символ як плодovitості, так і невинності [10]. Даруючи лицарю червоний рукав з перлами, леді Елейн символічно віддає Ланселоту своє кохання і водночас свою чистоту – *«Fair maiden, I agree to wear a token of yours on my helmet, and therefore show me what it is. It is a red sleeve of mine, embroidered with big pearls»* [13, с. 184].

Концепт «природа» вербалізується за допомогою незначної кількості лексем, проте всі вони наділені символічним значенням і містять специфічні для британської лінгвокультури семи.

Так, **ліс** завжди стає притулком для втомленого лицаря-мандрівника. З іншого боку, ліс містить у собі постійну загрозу, як і все величне та невідоме. Ліс – символ землі, пов'язаний з жіночим началом. Ліс – місце потенційної небезпеки, підвладне духам і демонам [11]. Саме в лісі дама плаче над тілом загиблого лицаря і просить у короля Пелінора допомоги. Не отримавши її, дама вбиває себе – *«As he was riding in a forest, he saw a damosel in a valley sitting by a well with a wounded knight in her arms»* [13, с. 59]. Символіка лексеми *forest* поєднується з символічним значенням **колодязя**.

Колодязь виступає символом зв'язку з минулим, зі світом померлих. Також колодязь позначає таємничу глибину, схожу на могилу [11]. Так само, знаходячи колодязь у лісі, королева Ла Бель Ісуд прагне втопитися в ньому, щоб не дістатись закоханому в неї Паламідесу – *«As for the queen, she had run into the forest, found a well, and had thought of drowning herself in it»* [13, с. 103]. Намагаючись обдурити сира Трістрама, сир Паламідес пропонує помираючому біля колодязя лицаря помінятися обладунками – *«So he rode up to a knight who had been wounded and was sitting by a well»* [13, с. 152].

Семантика колодязя тісно пов'язана з семантикою **води**, яка згадується в тексті роману у різних видах. Вода – один з 4 символічних першоелементів, що складають світ. Вода виражає принцип вічного руху, дає, але водночас і відбирає життя. Безкраї води океану символізують у біблейській інтерпретації хаос [11]. У романі вода постає у декількох формах. Озеро в оповіданнях про короля Артура пов'язано з жіночими чарами, оскільки вода символізує в даному контексті жіноче начало [10]. Саме жінка, леді Озера, причаровує Мерліна і полонить його у гроті. Жіноче начало являє собою поєднання чеснот і хитрості, особливих чар.

Так, саме леді Озера повертає Артуру загублений меч – *«They rode till they came to a lake which was broad and the water was fair in it. In the middle of the lake Arthur saw an arm clothed in white.... That is the Lady of the Lake.»* [33, с. 29-30]. Вода як сила, що тісно пов'язана зі смертю, зображена в епізоді, коли діва з Астолату заповідає покласти її тіло в човен і пустити плити Темзою аж до Вестмінстеру – *«And as they looked out at the Thames they saw a black boat and wondered what it meant»* [13, с. 198]. Чотири королеви у чорних каптурах забирають з собою смертельно пораненого короля Артура і відпливають на човні, таким чином ніби перетинаючи річку Стікс і забираючи короля у царство мертвих – *«And when they were at the waterside there was a ship near the bank, with many fair ladies in it, and all of them had black hoods on, and wept when they saw king Arthur»* [13, с. 222].

Камінь (скеля) – ще один з елементів ландшафту, який наділяється символічним значенням. Камінь – колись надзвичайно важливий символ магічних сил, що містяться в неживій матерії. У багатьох культурах камінь символізує силу, постійність, цілісність [10]. Поклоніння каменям було досить поширеним у Середньовічній Європі [11]. Король Артур витягає свій меч Екскалібур з каменя, доводячи таким чином свою духовну силу і чистоту. Даний епізод також описаний у романі Томаса Мелорі: *«And so he took the sword by the handle and lightly and fiercely pulled it out of the stone»* [13, с. 19]. Схожу семантику має також і скеля. Скеля як символ міцності, рішучості та принциповості неодноразово згадується у творі [11]. Так, безліч воїнів, убитих у бою між Артуром і королями Неро і Лотом, були поховані у великій скелі. Таким чином посмертно визнавалась їх мужність і відвага у бою – *«Also, twelve kings were slain in that battle who had been on the side of King Lot with Nero, and all were buried in the church of St. Stephen in Camelot, and the rest were buried in a great rock»* [13, с. 39]. Скеля стає могилою також для чарівника Мерліна, вірного помічника короля Артура. Туди його заманує леді Озера – *«One day Merlin showed her a great stone, and she made him go under that stone to let her know of the marvels there. But she made it so that he could not come out, for all his craft»* [13, с. 68]. У творі камінь стає символом смерті мужніх воїнів.

Отже, лексеми на позначення місцевості у романі виконують 2 основні функції: створюють пейзаж, типовий для Британії, таким чином реалізуючи своє денотативне значення, та символічно виражають ставлення людини до природи, реалізуючи культурно-специфічне конотативне значення.

Результати проведеного дослідження є підґрунтям для більш детального і широкого аналізу лексем із символічним значенням у романі з метою формування уявлення про ключові концепти британської

лінгвокультури 15 сторіччя з можливістю подальшого співставлення і порівняння даних концептів із тими, що є характерними для сучасної британської культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арістотель Протрептик. О чувственном восприятии. О памяти. /Арістотель. –Спб., Издательский дом СПбГУ, 2004. - 183с.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс//Теория метафоры / Нина Давидовна Арутюнова.– М., Прогресс, 1990. – 187с.
3. Елина Е.А. Семиотика рекламы/ Е.А. Елина. –Дашков иКо, 2010. – 136с.
4. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант. – М.: Мысль, 1994. – 241с.
5. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание /М.К.Мамардашвили, А.М. Пятигорский– М.: Школа «язык русской культуры», 1997. – 224с.
6. Маслова В.А. Лінгвокультурологія. Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів /Валентина Авраамовна Маслова - М.: Видавничий центр «Академія», 2001. –208с.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка/С.И.Ожегов, Н.Ю. Шведова– М.: "Азъ", 1992 - 396с.
8. Платон Федон, Пір, Федр, Парменід / Платон– М.: Мысль, 1999. - 528с.
9. Свасьян К.А. Проблема символа в современной философии/Карен Авраевич Свасьян - Академический Проект, Альма Матер 2010. – 240с.
10. Трессидер, Д. Словарь символов / Джек Трессидер - Москва, 1999. – 756с.
11. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. / Под ред. В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер – М.: Астрель, АСТ, 2006. – 624с.
12. Cassirer, E. The Logic of the Humanities / Ernst Cassirer – New Haven: Yale University Press, 1961. – 217p.
13. Malory, T. "Morted" Arthur" / Thomas Malory – Л.: «Просвещение», 1968. – 300с.

Анастасія ГАНОЛЬ

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАЙКЛА ОНДАТШЕ THE ENGLISH PATIENT)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства М. І. Данілко

Кожен витвір мистецтва є результатом образного пізнання і відображення реальної дійсності митця. Художній літературний твір має силу раціонального та емоційного впливу на читача завдяки індивідуально-образному зображенню світу письменником. Зображуючи дійсність, письменник неминуче відображає своє бачення світу, своє ставлення до нього, поєднує правду і вигадку [8, с. 21].

Дослідженням засобів досягнення образності художнього тексту займалися чимало лінгвістів, у тому числі І. В. Арнольд, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, М. Н. Кожина, Ю. М. Скребньов та інші [1, 4, 5, 10, 12].

Актуальність даного дослідження пояснюється посиленою увагою лінгвістів до стилістичних засобів, що вживаються на лексичному рівні художнього тексту, а також браком узагальненого теоретичного матеріалу з даного питання. Сучасний англomовний роман ще зовсім мало досліджений. Він значно відрізняється від уже досконало вивченого роману ХХ ст. і тому потребує особливої уваги.

Характерною рисою художнього тексту є те, що він містить не тільки семантичну, а й естетичну інформацію. Ця художня інформація реалізується тільки в межах індивідуальної художньої структури, тобто конкретного художнього тексту. [9, с. 60]. «Спілкування в художньо-естетичній області повною мірою може здійснюватися лише в тому випадку, якщо мова виразна, образна, емоційна, якщо вона пробуджує уяву читача, тобто, якщо вона виконує ще й естетичну функцію» [3, с. 122].

Тільки майстерно побудована і особливим чином організована мова може виконувати, естетичну функцію літератури і вважатися художньою. Саме образність, художня конкретність, а разом з тим цілісність сприйняття і вираження світу є специфічними ознаками художнього твору і найважливішими засобами впливу на читача. [11, с. 63].

Художній стиль відрізняється від інших функціональних стилів особливою естетичною функцією. Якщо розмовна мова виконує комунікативну функцію – функцію безпосереднього спілкування, науковий та офіційно-діловий – функцію повідомлення, то художній стиль виконує естетичну функцію, функцію емоційно-образного впливу на читача чи слухача.

Слово в художньому творі ніби поділяється на двоє: воно має те ж значення, що і в спільній літературній мові, а також додаткове, пов'язане з художнім світом, змістом цього твору. Тому в художній мові слова набувають особливої якості, певної глибини, починають означати більше, ніж те, що вони означають в звичайній мові, залишаючись зовні тими ж словами. Так відбувається перетворення звичайної мови на художню, такий, можна сказати, механізм дії естетичної функції в художньому творі [16, с. 197].

До особливостей мови художньої літератури слід віднести надзвичайно багатий, різноманітний словник. Якщо лексика наукової, офіційно-ділової і розмовної мови відносно обмежена тематично і стилістично, то лексика художнього стилю необмежена. Тут можуть використовуватися засоби усіх інших стилів – і терміни, і офіційні вирази, і розмовні слова і обороти. Усі ці різноманітні засоби піддаються естетичній трансформації, виконують певні художні завдання, використовуються у своєрідних комбінаціях. Проте принципів заборон або обмежень, що стосуються лексики, не існує.

Художня структура твору реалізується шляхом використання стилістичних засобів або тропів. В одному з можливих розумінь тропи можуть бути визначені як вживання слів у переносному значенні з метою посилення образності поетичної та взагалі художньої мови. В. П. Москвін дає наступне визначення: троп – це семантично двопланові найменування, що використовуються в якості декоративних засобів в художньому мовленні. Належність до розряду тропів повинна визначатися за трьома критеріями: 1) знаковість (троп – це номінативна одиниця), 2) двоплановість (семантичний критерій), 3) декоративність (функціональний критерій, що передбачає обмеження сфери використання тропів художнім мовленням, звідси – вирази типу «художні тропи», «поетичні тропи», а також визначення тропу «як слова-образу під конститутивним керівництвом внутрішньої художньої, поетичної форми» [14, с. 81-85]. В даній статті «троп» і «стилістичний засіб» вживаються як повні синоніми.

Дослідження вживання стилістичних засобів на лексичному рівні художнього тексту ми проводили на матеріалі роману Майкла Ондатше *The English Patient*. В результаті дослідження ми виявили, що найбільш вживаним стилістичним засобом є порівняння, що складає 198 випадків.

Суть даного стилістичного прийому розкривається самою його назвою. Два поняття, які зазвичай відносяться до різних класів явищ, порівнюються між собою за певною ознакою, причому це порівняння отримує формальне вираження у виляді таких слів, як: *as, such as, as if, like, seem* та ін.

The faint noise and the diverse colours and the regal walk and his face like a lean dark gun [18, с. 3].

Об'єкт *face* порівнюється із суб'єктом *a lean dark gun* за допомогою порівняльного сполучника *like*.

Обов'язковою умовою для стилістичного засобу порівняння є подібність якої-небудь однієї риси за повної розбіжності інших рис. Крім того, подібність зазвичай вбачається у тих рисах та ознаках, які не є вагомими, характерними для обох порівнюваних предметів чи явищ, а лише для одного члена порівняння [18, с. 168].

В порівнянні предмети та явища виступають не в тотожності, а в розмежованості. Ця розмежованість підтримується формальними засобами мови. Але в порівнянні подібною є певна ознака, характерна для одного ряду явищ, і зовсім випадкова для іншого [18, с. 169].

Порівняння включає в себе три складові частини: суб'єкт порівняння (те, що порівнюється), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюється) та модуль (ознака) порівняння (спільне у порівнюваних реаліях). Розрізняють два види порівняльних конструкцій: розгорнуті та редуковані [15, с. 130]. Наше дослідження виявило 62 розгорнуті та 236 редукованих конструкцій.

У розгорнутих конструкціях присутні всі три компоненти порівняння (об'єкт, суб'єкт і модуль порівняння):

His favourite garden in the world had been the grass garden at Kew, the colours (суб'єкт) so delicate and various (модуль порівняння), like levels of ash on a hill (об'єкт) [18, с. 2].

Даний приклад ілюструє, що суб'єкт порівняння *colours*, їх розмаїття, порівнюється із об'єктом *levels of ash on a hill* за допомогою порівняльного сполучника *like*. При чому модуль порівняння *delicate and various* не опускається, що уточнює порівнювану особливість.

У редукованих порівняльних конструкціях присутні тільки суб'єкт і об'єкт порівняння, а третій компонент (модуль порівняння) опущений:

Moving as if a part of a glass curtain (об'єкт), his body (суб'єкт) enveloped within that sphere [18, с. 2].

Суб'єкт порівняння *his body* уподібнюється порівнюється об'єкту *a part of a glass curtain* за допомогою порівняльної конструкції *as if*. При чому об'єкт порівняння передує суб'єкту, а спільну особливість (модуль порівняння) в даному випадку опущено.

Прийом порівняння відіграє величезну роль в житті та діяльності людини: порівняння застосовується як метод пізнання дійсності, що веде до встановлення характерних ознак предмета. Поряд із цим порівняння широко використовується в якості прийому художньої мови, який слугує одним із засобів створення образу.

Порівняння є потужним засобом характеристики явищ та предметів дійсності і значною мірою сприяє розкриттю авторського світовідчуття, розкриваючи суб'єктивно-оцінне ставлення письменника до фактів даної об'єктивної дійсності.

В ході дослідження було виявлено, що другим за частотою вживання є стилістичний засіб метафора (247 випадків).

Метафора зазвичай визначається як приховане порівняння, здійснюване шляхом застосування назви одного предмета до іншого і виявляє таким чином якусь важливу рису останнього. Також це відношення

предметно-логічного значення та значення контекстуального, засноване на схожості ознак двох понять. Метафора є способом ототожнення двох понять завдяки іноді випадковим окремим ознакам, які здаються подібними.

Метафора є одним із засобів образного відображення дійсності. Метафора є способом ототожнення двох понять завдяки іноді випадковим окремим ознакам, які здаються подібними. В той час як порівняння співставляє предмети, поняття, не ототожнюючи їх, а розглядаючи ізольовано [7, с. 127].

Метафора часто розглядається як один із способів точного відображення дійсності в художньому плані. У метафоричному контексті слово має нове значення, а вживання метафори дає, таким чином, можливість дізнатися це значення. Метафора створює або має на увазі певний погляд на предмет, а не виражає його відкрито [6, с. 129]:

Виражена одним образом метафора називається простою [6, с. 126]. Наше дослідження виявило 228 випадків уживання простої метафори:

He is her despairing saint [18, с. 1].

Слово *saint* створює метафору, виражену лише одним образом.

Метафора може не обмежуватися одним образом, а реалізувати кілька образів, пов'язаних між собою єдиним, центральним, стрижневим словом. Така метафора носить назву розгорнутої [6, с. 126]. У матеріалі нашого дослідження спостерігаємо 19 випадків уживання розгорнутих метафор:

For echo is the soul of the voice exciting itself in hollow places [18, с. 6].

Слова *soul* та *voice* створюють метонімічні, додаткові образи до основного образу – *echo*.

Для реалізації метафори необхідний контекст, в якому частини виразу виступають тільки в одному предметно-логічному значенні, уточнюючи те слово, яке несе подвійне значення – метафору. [6, с. 126]

Розрізняють мовну та мовленнєву метафори. Мовленнєва метафора завжди повинна бути оригінальною, а мовна метафора набирає відтінок штапованості. Перший тип метафори зазвичай є творінням уяви автора; другий тип – засіб виразності мови, який існує в мові поряд із іншими засобами вираження думки для більш емоційної, образної інтерпретації явищ, що описуються [6, с. 129]. В результаті дослідження ми виявили 9 випадків використання штапованої метафори, та 238 випадків вживання оригінальної:

Night fell fast, night filled up the valley and the mountains and they were left once more with lanterns [18, с. 26].

В даному випадку фраза *night fell fast* виступає у якості стертої, штапованої метафори, оскільки вона не передає індивідуального, оцінного значення. А фраза *night filled up the valley and the mountains* є оригінальною авторською метафорою.

Таким чином, метафора є одним із засобів образного відображення дійсності [6, с. 129]. Особливість використання метафор в рамках художніх текстів полягає в тому, що вона може стимулювати емоції і естетичні почуття читача з допомогою особливої мови, яка передбачає наявність художньої образності. Метафора надає художньому світу автора виняткову виразність, передаючи думки за допомогою чуттєвих образів.

Наступним за чисельністю в аналізованому матеріалі є стилістичний засіб епітет, що складає 193 випадки.

Образність створюється взаємодією предметно-логічного значення слова з його контекстуальним значенням, де основою образності є предметно-логічне значення [6, с. 125].

Епітет визначається як стилістичний прийом, що ґрунтується на взаємодії предметно-логічного і контекстуального значень у визначенні, яке може бути виражене словом, фразою або навіть реченням. Це визначення розкриває індивідуальне емоційно-забарвлене ставлення автора до предмета, який він описує [6, с. 135].

Епітет – це стилістичний засіб, суть якого полягає у виділенні якості або ознаки описуваного явища, що оформлюється у вигляді атрибутивних слів чи словосполучень, які характеризують дане явище з точки зору індивідуального сприйняття цього явища. Епітет завжди суб'єктивний, він завжди має емоційне значення або емоційне забарвлення. Емоційне значення може супроводжувати предметно-логічне значення, або ж може існувати як єдине значення слова. Багато дослідників розглядають епітет як основний засіб встановлення індивідуального, суб'єктивно-оцінного ставлення до описуваного явища. За допомогою епітета досягається бажана реакція на висловлювання з боку читача.

В англійській, як і в інших мовах, часте використання епітетів з конкретними означуваними словами створює стійкі сполучення. Такі сполучення перетворюються у фразеологічні одиниці: епітети ніби закріплюються за певними словами [6, с. 138].

Епітети поділяють на мовні та мовленнєві в залежності від певним чином сформованих відносин між епітетом і словом, до якого він відноситься. До мовних (стертих) він відносить епітети в словосполученнях, які стали стабільними літературними кліше, в готовому вигляді відтворюваними в мові, які інакше

називаються постійними, традиційними, фіксованими епітетами [6, с. 139]. В результаті дослідження ми виявили 2 випадки вживання мовних епітетів: *green boy* [18, с. 47], *breath of death* [18, с. 63].

Мовленнєвими є оригінальні епітети, створені спеціально для даного твору. Наше дослідження виявило 191 випадок вживання мовленнєвих епітетів: *listening heart* [18, с. 1], *naked plateau* [18, с. 58], *unconquerable face* [18, с. 35], *verbal nights* [18, с. 65].

3 точки зору семантики, епітети поділяють на асоційовані й неасоційовані [17, с. 161].

1) Асоційованими називаються епітети, що вказують на такі ознаки предмета, які притаманні йому по самій його природі. Вживаючи той чи інший асоційований епітет, письменник вибирає з багатьох ознак, властивих предмету чи явищу, той один, який він вважає найбільш істотним, і висуває його на перший план, залучаючи до нього увагу читача і відбиваючи в самому виборі тієї чи іншої ознаки своє суб'єктивне ставлення до предмета. В результаті дослідження ми виявили 32 випадки вживання асоційованих епітетів: *afternoon darkness* [18, с. 3], *desert silence* [18, с. 58], *dead branches* [18, с. 29].

2) Неасоційовані епітети характеризують предмет, додаючи йому схожості, яка може бути притаманна йому тільки в даних, описаних в тексті обставинах. Наше дослідження виявило 161 випадок використання даного виду епітетів.

Аналіз змісту неасоційованих епітетів дозволяє розділити їх на дві великі групи – образні, тобто такі, в основі яких лежить будь-якої зоровий, звуковий, тактильний і т.п. образ, і безобразні. В результаті дослідження ми виявили 22 випадки вживання образних епітетів: *white-dove shoulders* [18, с. 34], *wolf-grey eyes* [18, с. 59], *listening ear* [18, с. 31], *mane of hair* [18, с. 34] та 139 прикладів уживання безобразних епітетів: *hushed politeness* [18, с. 18]; *unbroken reading* [18, с. 65], *voices of abstract order* [18, с. 69].

Отже, ми розглянули особливості сучасного англomовного роману та тропи як засіб досягнення образності в художньому творі. В ході аналізу ми дослідили три найчастіше вживані стилістичні засоби, а саме: порівняння, метафору та епітет. Ми проаналізували ці засоби з позиції їх структурних та функціональних особливостей, а також визначили частоту їх вживання. Ми виявили, що найбільш вживаним стилістичним прийомом є порівняння – 298 випадків (40, 38%); метафора вживається 247 разів (33, 47%); епітет – 193 рази (26, 15%).

У результаті дослідження ми дійшли висновків, що специфічними ознаками художнього твору і найважливішими засобами впливу його на читача є образність, художня конкретність, а також цілісність сприйняття і вираження світу. Образність художнього стилю досягається використанням різноманітних стилістичних фігур, що використовуються для наголошення на певній характерній рисі чи особливості описуваного предмета, явища чи героя, а також для привертання уваги читача.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – М.: Наука, 1990. – 342 с.
2. Брандес М. П., Провоторов В. И. Предпереводческий анализ текста (для институтов и факультетов иностранных языков): Учеб. пособие. – 3-е изд. стереотип. – М.: НВИ ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
3. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – М.: Гос. изд. худ. лит., 1959. – 654 с.
4. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 255 с.
5. Винокур Г. О. Закономерности стилистического использования языковых единиц. – М., 1980. – 237 с.
6. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: ИЛ, 1958. – 456 с.
7. Голуб И. Б. Стилистика современного русского языка. – М.: Высшая Школа, 1986. – 336 с.
8. Домашнев А. И. и др. Интерпретация художественного текста: Нем. яз.: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2103 «Иностр. яз.» – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1989. – 208 с.
9. Звегинцев В. А. К вопросу о природе языка. // Вопросы философии. – 1979. – № 11. – 59-63 с.
10. Кожина М. Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики. – Пермь: Звезда, 1966. – 216 с.
11. Кожин А. Н. Очерки по стилистике художественной речи. – М.: Наука, 1979. – 254 с.
12. Кузнец М. Д. и Скребнев Ю.М. «Стилистика английского языка», Л., 1960. – 400 с.
13. Лотман Ю. М. Структура художественного текста М., 1970. – 188 с.
14. Москвин В. П. Тропы и фигуры: параметры общей и частных классификаций // Филологические науки. 2002. – №4. – 75-85 с.
15. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. – Харьков: Типография «Мирный труд», 1914. – 164 с.
16. Реформатский А. А. Введение в языковедение/ Под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
17. Galperin I. R. Stylistics, M.: Higher School, 1981. – 326 p.
18. Michael Ondaatje The English Patient, T.: McClelland & Stewart, 2006. – 320 p.

Світлана ГАРДАШНІКОВА

ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ПЕРФЕКТУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філ. наук, доцент І. Є. Снісаренко

Грамматика англійської мови є предметом уваги багатьох дослідників, таких як Napoli D. (1993); Greenbaum S. (2009); Yule G. (2006), Quirk R. (1999). Одним з найбільш суперечливих аспектів вивчення цього рівня англійської мови є вживання граматичної категорії **перфект**. Виникнення та розвиток цього мовного явища досліджувались значною кількістю лінгвістів. Однак, незважаючи на великі досягнення у цій царині, залишається невирішеною ціла низка питань щодо граматичної природи перфекту, що і визначає **актуальність обраної теми**.

Мета дослідження полягає у встановленні категоріального статусу граматичної категорії перфект. Відповідно до визначеної мети передбачено розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати динаміку розвитку перфекту; 2) узагальнити підходи до визначення категоріального статусу перфекту; 3) проаналізувати категоріальні ознаки перфекту. **Методи дослідження** зумовлені метою та завданнями. Відбір досліджуваних одиниць проведено методом суцільної вибірки з сучасних художніх англійських творів.

Протягом давньоанглійського періоду у системі дієслова з'являються окремі аналітичні утворення, які виникли на базі синтетичних конструкцій. Що стосується перфектних форм, то в давньоанглійській період дієслово «habban» переважно сполучалось із дієприкметником II перехідних дієслів, а для передачі подібних значень з дієприметником II неперехідних дієслів вживалося дієслово «beon/wesan». Наприклад, модель «habban + second participle» спочатку вказувала на те, що предмет «володів певною рисою, яка виникла в результаті направленої на предмет дії». Згодом подібні моделі набули значення результату дії [1, с. 108].

Перфектні форми, які виникли у давньоанглійській період, широко використовувались у середньоанглійському періоді. У працях Джефрі Чосера є багато речень, у яких використовуються Present Perfect та Past Perfect. Вірогідно, що значенням цих форм було *передування*. Можна також припустити, що ці форми виражали категорію дієслова, яку професор Смірницький О. І. [2, с. 247], маючи справу із сучасною англійською мовою, запропонував назвати *категорією темпоральних зв'язків*. Для прикладу наведемо такі речення з праць Чосера:

(1) «Lordinges, right thus, as ye **have understoude**, bar I stifly mine olde lhkisbondes on honed», що означає: «gentlemen, just thus as you have understood, Is*iiimchly made my old husbands believe» [1, с. 243];

(2) «but al thing, which that shyneth as the gold, it his hat hold as that I **have herd** it told» = «but not everything that shines like gold is gold, as I have heard it told» [1, с. 243].

Перфектні форми неперехідних дієслів часто утворювались за допомогою дієслова зв'язки *be*. Наприклад:

3) «the domes alle, that from the tyme of King William **were falle**», що сучасною англійською: «all the sentences that had been pronounced since the time of King William» [1, с. 244].

Система перфектних форм, яка виникла у давньоанглійській період та розвивалась у середньоанглійській період, набуває все більшого поширення у новоанглійській мові, що можна проілюструвати на прикладах творів Шекспіра У., де система перфектних форм є доволі розвинутою. Наприклад:

(4) «if I have too austerely punished you, your compensation makes amends» (William Shakespeare 'The Tempest' Act 4, Scene 1)

(5) «ears have not yet drunk a hundred words of that tongue's uttering» (William Shakespeare 'Romeo and Juliet' Act 2, Scene 2, Page 3)

Отже, перфект, як граматичне явище, з моменту виникнення та протягом трьох періодів набуває все більшого поширення та статусу невід'ємної граматичної форми в англійській мові. Також змінювалось і значення перфекту від «певної риси предмету, як результат певної дії на нього направленої» [1, с. 287] у давньо-англійському періоді, до «передування» у середньо-англійському періоді, яке залишалось актуальним до часів Шекспіра У.

Поширеною у сучасному мовознавстві є методика описання мови, що базується на теорії бінарності та ізоморфізму. Одночасно з тезою про бінарність у морфологію було перенесено поняття опозиції. Це поняття валідне у тих випадках, коли дійсно йдеться про бінарне відношення [3, с. 10]. Спираючись на ці методики, професори Іванова І. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. [3, с. 11] запропонували таку класифікацію основних граматичних понять, за допомогою яких визначають граматичні явища в мові, а саме – *граматична категорія, граматичне значення та граматична форма*.

Граматична категорія – це об'єднання двох чи більше граматичних форм, протиставлених або співвіднесених за граматичним значенням.

Граматичне значення – це загальне, доволі абстраговане значення, що об'єднує різні розряди слів та виражене за допомогою властивих йому формальних показників.

Морфологічні засоби передачі граматичного значення вміщені у граматичній формі слова, іншими словами, у комплексі його словоформ. Для флективних мов такими засобами є: флексія, словоформи, аналітичні форми [3, с. 13]. Оскільки ані флексія, ані словоформа не є відповідними граматичними формами для категорії перфекту, нашу увагу привертає останній пункт зазначеної класифікації.

Формально аналітичні форми подібні до словосполучень, а тому Іванова І. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. указують на окремі критерії їх розрізнення [3, с. 14]:

1) Допоміжне дієслово передає більш конкретні внутрішньо парадигматичні значення особи та числа, але загальне видо-часове значення складається зі значень усіх компонентів разом. Разом з тим, кожен компонент, взятий окремо, не несе інформації про загальне значення форми [3, с. 14].

Розглянемо речення, у якому використовується перфектна пасивна форма:

(6) «The perfect crime that just so happens to *have been committed*» [4, с. 6]

За умов окремого аналізу компонентів конструкції «*have, been, committed*» ми не отримаємо інформацію про те, що ця конструкція є перфектною формою. Про це значення нас інформує лише сукупність значень усіх компонентів.

2) Аналітичні форми історично склалися із синтаксичних сполучень, в основному з визначених типів складеного підмета. Вони перетворилися в аналітичні форми тільки тоді, коли їхнє граматичне об'єднання стало настільки тісним, що синтаксичні зв'язки між ними зникли. Звідси постає важливий висновок: між компонентами аналітичної форми синтаксичних зв'язків бути не може [3, с. 14].

На прикладі вищенаведеного речення ми можемо побачити, що конструкція «*have been committed*» вступає в синтаксичні зв'язки з іншими елементами речення як єдина одиниця, а не як сукупність окремих елементів.

Отже, вивчаючи граматичну категорію перфект ми повинні взяти до уваги твердження про те, що ця категорія є аналітичною формою і повинна сприйматися як єдина одиниця, усі компоненти якої складають єдине значення, не мають між собою синтаксичних зв'язків та виконують одну синтаксичну функцію.

Функціональне значення цієї категорії було інтерпретоване у лінгвістичній літературі кількома напрямками, представники кожного з яких зробили свій внесок у розуміння першого. Традиційна обґрунтована граматична точка зору на перфект – це його тлумачення як *часової форми* [5, с. 256; 6, с. 166]. Різниця між перфектними та імперфектними формами дієслова, згідно з цим підходом, полягає в тому, що перфект позначає другорядну часову характеристику дії. А саме, перфект указує, що дія передусім іншої головній дії або ситуації в теперішньому, минулому або майбутньому часі [6, с. 166].

Погляд на перфект як на другорядну часову характеристику є доволі переконливим, однак, вагомим є зауваження професора Блоха М. Я. [6, с. 167], з одного боку, необхідно взяти до уваги те, що перфектна структура може виконувати функцію другої часової характеристики, що показано на прикладі, наведеному нижче:

(7) «Grandfather *has taken* his morning stroll and now is having a rest on the veranda» [6, с. 167].

У цьому реченні перфектна структура безперечно виконує функцію другої часової характеристики. Ця функція зберігається і при трансформуванні даної ситуації у минулий час:

(8) «Grandfather *had taken* his morning stroll and now was having a rest on the veranda» [6, с. 167].

Трансформуючи ситуацію в майбутній час, часові зв'язки вже не настільки очевидні. Але причина не в тому, що погляд на перфект як на особливу форму часу недосконалий. Справа в тому, що ці зміни обумовлені природою майбутнього часу, який існує тільки у плані перспективи, тому очевидність різного часу дій зрівнюється. При темпоральній нейтралізації передумання перфекту може бути чітко передане навіть у перекладах майбутнього часу, що поширені певними конотаціями:

(9) «By the time he will be having a rest on veranda, Grandfather *will surely have taken* his morning stroll» = «Grandfather will have a rest on veranda only after he *has taken* his morning stroll» [6, с. 167].

Надаючи перевагу часовому значенню перфекта, ігнорується інша функція цієї граматичної категорії – видова функція, яка відображає дію, що послідовно пов'язана з певними часовими обмеженнями. Крім того, такий підхід не виявляє природу цієї форми, залишаючи, таким чином, статус перфекта невизначеним [6, с. 167].

Іншим аргументом, який спростовує визначення перфекту як часової форми, є семантичний аналіз форми перфекту [7, с. 36]. Якщо припустити, що перфект є часовою категорією, то Present Perfect був би поєднанням двох різних часів: теперішнього та завершеного, Past Perfect - минулого та завершеного, Future Perfect - майбутнього та завершеного. Дві часові категорії в одній формі нівелюють одна одну [7, с. 36]. Одна граматична форма може вміщати тільки один граматичний час.

На нашу думку, вищенаведені аргументи, що свідчать про очевидні недоліки цього підходу є переконливими, отже, ми можемо зробити висновок, що перфект не може вважатися особливою формою часу.

Другим напрямком визначення граматичного значення перфекту є його тлумачення як **видової форми** дієслова, що є поширеним серед граматистів. Ця точка зору представлена у працях Дойчбена М., Веста А. С., Воронцової Г. М. [8, с. 241], залишається валідною в сучасній граматиці [9, с. 460].

Згідно з точкою зору Воронцової Г. М., результативне значення, яке приписується перфекту як головна граматична функція, розуміється із більш загальним призначенням цієї форми. А саме, як особливий прояв її перехідної функціональної семантики [8, с. 243]. Дійсно, якщо порівняти нижчеподані речення, очевидно, що перше вказує на результат дії у той час, як друге показує зв'язок минулої дії з теперішньою [9, с. 689]. У широкому розумінні – загальне включення наступної ситуації у сферу впливу передуючої:

(10) «The wind *has dropped*, and the sun burns more fiercely than ever» [9, с. 689].

(11) «*Have you really never been* to a ball before, Leila? But, my child, how too weird» [9, с. 689].

Незважаючи на усю переконливість погляду на перфект як на особливу видову форму, існують певні недоліки цього підходу. Професор Воронцова Г. М. визначає перфект як результативний вид [8, с. 106], однак, існує значна кількість прикладів, які підтверджують невалідність цього визначення, наприклад:

(12) «I have lived in Kiev since 1969» - де перфект не вказує на результат дії [6, с. 168].

Також, доволі обгрунтованою є позиція професора Блоха М. Я. [6, с. 168], який виділяв два вагомих недоліки такої інтерпретації. По-перше, надмірна увага до аспектної природи перфекта призводить до того, що часові характеристики цієї форми нівелюються. Друга точка зору на перфект як на особливу аспектну форму не є достатньою для чіткого формулювання опозиційної природи цієї категорії [там само]. Отже, визначення перфекту як особливої видової форми топікалізує результативне значення перфекта, послаблюючи цим часові характеристики. Звідси можна зробити висновок, що точка зору на перфект як видову форму є недостатньо обгрунтованою.

Третій напрямок визначення граматичного значення перфекту був представлений у дослідженні визначного радянського лінгвіста Смірніцького О. І. [10, с. 112]. Його концепція щодо визначення категорії перфекту має назву «time correlation view», тобто концепція "часової віднесеності". Визначним досягненням цього вченого є однозначний доказ того, що перфектні форми, наділені опозиційними ознаками, створюють свою власну категорію. Ця категорія відрізняється від категорії часу (present – past – future) та категорії виду (continuous – non-continuous). Функціональний зміст категорії «часової віднесеності» був визначений як «передування, виражене перфектними формами у теперішньому, минулому або майбутньому, протиставлене значенню непередування, вираженому імперфектними формами» [10, с. 112].

Головною причиною запровадження нової інтерпретації перфекту була особлива структура перфектно-тривалої форми, яка привернула увагу Смірніцького О. І. Він зазначив [10, с. 112], що у таких структурах перфект є формою передування, у якій співставляються два часи, та співіснує з тривалою формою часу. Остання, у свою чергу, є формою, яка виражає одночасність для двох подій. Оскільки два вираження одного категоріального значення не можуть існувати в одній дієслівній формі, перфект не може бути ані видовою формою, ані часовою формою [там само]. Аналіз, проведений Смірніцьким О. І., є вагомим внеском не тільки у граматичну теорію категоріального статусу перфекта, але також для подальшого аналізу природи граматичної категорії узагалі.

Незважаючи на усі очевидні переваги розглянутого підходу до перфекту, останній також не позбавлений окремих недоліків. Професор Блох М. Я. наводить приклади, які, на його думку, засвідчують недосконалість цього підходу [6, с. 168]. По-перше, при такому визначенні видова характеристика перфекту в певним чином послаблюється. По-друге, ця теорія зміщує загальне граматичне поняття часу та виду з категоріальним статусом конкретних словоформ. Іншим аспектом є власне термінологія: «часова віднесеність» не відбиває повністю сутність часової характеристики категорії, адже її функцією є передування, а не «віднесеність».

Існує точка зору, що віддаючи перевагу такій інтерпретації, ми повертаємось до погляду на перфект як на форму часу [7, с. 37].

Визначення, запропоноване Смірніцьким О. І., є вагомим внеском у з'ясування категоріального статусу перфекта. Однак, зважаючи на зазначені недоліки, можна зробити висновок, що перфект не є формою часової віднесеності. А отже, усе ж існує проблема чіткого визначення граматичної природи перфекту.

З огляду на це, чітке визначення категорії перфекту, запропонував Блох М. Я. Він визначив перфект як *розпізнавальну форму дієслівної категорії, яка семантично є проміжною між видом та часом, але і самодостатньою у загальній категоріальній системі англійської мови* [6, с. 169]. Визначення перфекту як самостійної дієслівної граматичної категорії є доволі обгрунтованим [7, с. 37]. Граматична категорія – це система вираження загального значення за допомогою парадигматичних співвідношень граматичних форм. Кожна граматична категорія характеризується опозицією, категоріальним значенням та функцією [7, с. 7]. Звідси – основні

характеристики перфекта є такі: 1. система перфекта характеризується опозицією: Perfect: non-Perfect; 2. Категоріальне значення перфекта: завершена дія; 3. формальний маркер: *To have + V- ed (Participle II)*.

Зважаючи на переваги та недоліки існуючих точок зору, найбільш обґрунтованим визначенням категоріального статусу перфекту є визначення, представлене Блохом М. Я., згідно з яким перфект – це *самостійна дієслівна граматична категорія*. Однак, чітке визначення граматичної природи перфекта залишається відкритим, що спонукає до подальших наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ильиш Б.А. История английского языка (на английском языке) / Б. А. Ильиш. – Л.: Просвещение, 1973. – 350 с.
2. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: Высшая школа, 1959. – 420 с.
3. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М.: Высшая школа, 1981. – 280 с.
4. Cornwell P. The Front / Patricia Cornwell. – London: Sphere, 2008. – 229 p.
5. Irtenyeva N. F. Theoretical English Grammar / N. F. Irtenyeva, O. M. Barsova, M. Y. Blokh, A. P. Shapkin. – М.: 1969. – 432 p.
6. Блох М. Я. Теоретична граматика англійської мови (англійською мовою) / М. Я. Блох. – М.: Вища школа, 1983. – 383 с.
7. Пом'яньска К. П. Методичні рекомендації з теоретичної граматики англійської мови / розділ "Морфологія" / К. П. Пом'яньска. – Кіровоград: КДПІ, 1993. – 52 с.
8. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. / Г. Н. Воронцова – М.: издательство литературы на иностранных языках, 1960. – 480 с.
9. Quirk R. Longman Grammar of Spoken and Written English / Randolph Quirk. – L.: Pearson Education Limited, 1999. – 1204 p.
10. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: Высшая школа, 1957. – 360 с.

Галина ДЕДЕНКО

КОНЦЕПТ ILLNESS/ ХВОРОБА В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філол. наук, доцент В.Ю.Паращук

Етнокультурна специфіка менталітету того чи іншого народу знаходить своє мовне вираження і має різні форми вияву, однією з одиниць якого вважається лінгвокультурний концепт (В. І. Карасик; А. В. Маслова; Г. Г. Слишкін; Ю. С. Степанов та інші). Концепт ILLNESS/ ХВОРОБА знаходить множинне втілення в мовній семантиці та комунікативній діяльності носіїв усіх лінгвокультур. Однак специфіка функціонування цього концепту в наївно-мовній свідомості англомовних лінгвокультур ще недостатньо вивчена, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті полягає у виокремленні специфічних рис вербалізації культурного концепту ILLNESS/ ХВОРОБА в наївно-мовній свідомості на матеріалі англомовних лінгвокультур шляхом аналізу словникових дефініцій лексеми *illness*, її синонімів і пропозицій висловлень, що об'єктивують цей концепт.

Основними **завданнями** є узагальнення підходів до вивчення концептів у сучасній лінгвістиці та систематизація новітніх даних про типи концептів; опис поняттєвого змісту концепту ILLNESS/ ХВОРОБА шляхом аналізу засобів його вербалізації в англомовній лінгвокультурі; виокремлення особливостей образного компоненту концепту ILLNESS/ ХВОРОБА шляхом аналізу змісту висловлень, які вербалізують концепт в англомовній картині світу; з'ясування особливостей ціннісного компоненту концепту ILLNESS/ ХВОРОБА в англійській мовній свідомості.

Матеріал дослідження охоплює словникові дефініції лексеми *illness*, її синонімів та пропозицій паремій та афоризмів, що вміщують ці лексеми, відібраних у результаті обстеження лексикографічних джерел [12; 13; 17]. **Об'єкт** дослідження складає концепт ILLNESS/ ХВОРОБА, в якості **предмета** аналізу розглядаються особливості змісту поняттєвої, образної і ціннісної складової цього концепту.

Концепт як ментальна одиниця, що акумулює інформацію про фрагмент світу або частини такого фрагменту, має складну структуру, виражену різними групами ознак, які реалізуються різноманітними мовними засобами [6, с. 10]: концептуальна ознака об'єктивується в закріпленій і вільній формах поєднань відповідних мовних одиниць – репрезентантів концепту [там само, с. 10].

Описуючи засоби вербалізації концептів, О. М. Смірнова зазначає, що інформацію про змістове наповнення концептів лінгвісти-когнітологи отримують шляхом вивчення таких мовних засобів, як семантична структура слова, парадигматика, синтагматика й етимологія слова; його дериваційні мережі; частиномовні реалізації ключових слів-експлікаторів концепту, їх частотність [9, с. 250].

Перш за все, для виявлення внутрішньої форми імені концепту ILLNESS/ ХВОРОБА звернімося до його етимології. У всі часи людство намагалося зрозуміти поняття «хвороба». За даними The Online Etymology Dictionary [16], слово *illness* (хвороба) з'явилося в англійській мові приблизно у 1500 році й означало «низькі моральні якості», а значення «хвороба» набуло тільки в 1680 році. Слово *illness* утворено від прикметника *ill* (хворий), етимологія якого сягає 1200 року, коли воно мало значення «аморальний»

(іншими значеннями були «лихий», «грубий», «нешасливий»). Лексема походить від давньоанглійської *ill* (у значенні *morally evil* – внутрішньо ущербний), яку запозичено з давньоісландської *ill* (у значенні *bad* – поганий). Основне сучасне значення лексеми *ill* (*sick, unhealthy, unwell* – нездоровий) пов'язують з давньоісландською ідіомою «*it is bad to me*» [16].

англійської мови і 100 англомовних прислів'їв, приказок, афоризмів та авторських висловів.

Аналіз одиниць матеріалу спостереження засвідчив, що в англомовній свідомості концепт *хвороба* має такі основні лексичні вербалізатори: *illness* (хвороба, нездоров'я, розлад); *sickness* (хвороба, неміч, нудота); *disease* (хвороба, порок, розлад, захворювання, неміч, ураження); *disorder* (хвороба, розлад, безлад, розбід, порушення); *sick* (хвороба, хворий, хворобливий); *affection* (хвороба, пошкодження, хвилювання, прихильність); *affliction* (хвороба, недуг, фізична вада, горе, нещастя); *complaint* (хвороба, недуг, скарга, незадоволення); *malady* (хвороба, розлад, захворювання, нездужання); *trouble* (хвилювання, неприємність, хвороба, біда, горе, страждання, клопоти); *ailment* (нездоров'я, недуг, хвороба, захворювання, нездужання); *ache* (біль, хвороба, душений біль), *condition* (стан; мед.: захворювання, патологічний стан), та інші більш вузькі значення, як: *bug* (вірусне захворювання), *fever* (лихоманка), *distemper* (хандра, душевний розлад) [4] тощо. Більшість із наведених лексичних одиниць відзначається негативною маркованістю.

Аналізовані слова, які представляють лексико-семантичне поле концепту в нашому дослідженні, можна розподілити на дві лексико-семантичні групи: «види хвороб» (*distemper, fever, bug, ague, cold, collapse, dyscrasia, tonsillitis, hypertonia, morbilli, varicella, branks, impotence, otitis, conjunctivitis, pneumonia, palsy, pathology, bronchitis, arthritis, carcinoma, rhinitis, varicosity, adenoma, diabetes, typhoid, ulceration*); «суб'єкт хвороби» (*invalid, ill, patient*).

З метою визначення поняттєвої складової концепту ILLNESS/ХВОРОБА використаємо дані англомовних тлумачних словників і з'ясуємо значення лексеми *illness*. The Merriam-Webster Dictionary [15] подає такі його значення:

1) *a condition of being unhealthy in your body or mind* (стан нездоров'я у тілі або розумі);

2) *a specific condition that prevents your body or mind from working normally: a sickness or disease* (конкретні умови, що заважають тілу або розуму нормально працювати: захворювання чи хвороба).

The Oxford Dictionary [17] подає дещо інше значення: *a disease or period of sickness affecting the body or mind* (захворювання або період хворобливості, що впливають на тіло або розум). The American Heritage Medical Dictionary [19] наводить таке визначення слова *illness*: *disease of body or mind; poor health; sickness* (захворювання тіла або розуму; погане здоров'я; захворювання). Отже, семантичні ознаки концепту *illness* включають фізичний, емоційний та інтелектуальний стан людини і конкретні умови, які спричинили цей стан.

The Collins English Dictionary [13] фіксує такі значення DISEASE та SICKNESS:

1) *disease*: any impairment of normal physiological function affecting all or part of an organism, esp a specific pathological change caused by infection, stress, etc, producing characteristic symptoms; illness or sickness in general (будь-яке порушення нормальних фізіологічних функцій, які властиві усьому або частині організму, особливо конкретних патологічних змін, викликаних інфекцією, стресом і т. п., спричиняючи характерні симптоми, хвороби або захворювання в цілому); 2) *sickness*: an illness or disease (хвороба або захворювання); pause or queasiness (нудота або нездужання); the state or an instance of being sick (стан або випадок захворювання).

У результаті аналізу словникових дефініцій слова *illness* приходимо до висновку, що поняттєва сторона концепту «хвороба» в англомовній картині світу включає такі основні компоненти: 1) хвороба – це розлад діяльності організму (як фізичний, так емоційний та інтелектуальний); 2) хвороба – це розлад здоров'я.

Дослідивши паремії та афоризми, у складі яких вживаються слова *illness, disease, sickness*, ми виявили низку метафоричних моделей переосмислення хвороби: 1) ХВОРОБА – СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ: «*Every human being is the author of his own health or disease*»; 2) ХВОРОБА – ПОДОРОЖ: «*An illness is like a journey into a far country; it sifts all one's experience and removes it to a point so remote that it appears like a vision*»; 3) ХВОРОБА – ВІДПЛАТА: «*Diseases are the interests of pleasures*»; 4) ХВОРОБА – ЧАСТИНА ЖИТТЯ: «*Sickness and death are part of life*»; 5) ХВОРОБА – МИНУЛИЙ ГРІХ: «*Everything that used to be a sin is now a disease*»; 6) ХВОРОБА – НЕПРИСМНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ: «*Illness is a message from your body – listen to it carefully*»; 7) ХВОРОБА – ТРАГЕДІЯ: «*If they have one tragic event – illness, lost job or a death – they have need for the food bank*»; 8) ХВОРОБА – ПОМИЛКА: «*We classify disease as error, which nothing but Truth or Mind can heal*»; 9) ХВОРОБА – ВОРОГ: «*Health and sickness surely are men double enemies*».

При цьому *хвороба* набуває рис особистості: вона завдає поразки (*I was struck down with quite an unusual illness*), навчає (*My illness has taught me something...*), створює безлад (*For the most part, the deciding factor in whether or not parents do well is how able they are to understand that it's the illness, not the child, creating the chaos*).

Загальнооцінні визначення *хвороби* (як стану організму) «*abnormal*» / «ненормальний» свідчать про негативну характеристику стану хворого організму в англомовній картині світу. Ціннісне визначення

лексеми *хвороба* може отримати додаткові конотації за допомогою ад'єктивно уточнюючого ступеня відповідності норми на кшталт: *serious* (серйозна), *communicable* (інфекційна), *painful* (болісна), *unusual* (незвична), *mortal* (смертельна), *incurable* (невиліковна).

Опис досліджуваного концепту в англomовній лінгвокультурі було б неповним без звернення до фольклорних та авторських прецедентних текстів, аналіз яких дозволяє виявити ціннісну маркованість концепту ILLNESS/ ХВОРОБА.

Дослідження предикатів засвідчує як негативний, так і позитивний статус *хвороби* в англomовній лінгвокультурі. Негативний статус закладено у виразах: «*Diseases of the mind impair the bodily powers*», «*Disease is a physical process ... which death completes*», «*For the most part, ... it's the illness, not the child, creating the chaos*», «*I have suffered from depression ...*», «*I was struck down with quite an unusual illness*», «*The diseases which destroy a man ...*», що відповідає загальнооцінному визначенню *хвороби* в англomовній лінгвокультурі: «*Disease is a physical process that generally begins that equality which death completes*».

Позитивний статус вираження концепту ILLNESS/ ХВОРОБА відображено в таких висловах: «*My illness has taught me something about the nature of humanity, love, brotherhood and relationships that I never understood, and probably never would have*», «*It's a question of finding a sickness you like*», «*Illness has always brought me nearer to a state of grace*».

Тож оцінка *хвороби* в англomовній лінгвокультурі, як бачимо на прикладах, доволі розмита і варіюється від негативної або позитивної до нейтральної: «*Every human being is the author of his own health or disease*», «*Sickness and death are part of life*».

Аналіз прислів'їв, приказок, висловів та афоризмів, які становлять базу дослідження, дозволяє виявити метафоричні моделі, втілені в них. Прислів'я та вислови про людські недуги і *хвороби*, виступаючи протилежним полюсом фольклорних та авторських текстів про здоров'я, складають досить велику кількість. У них *хвороба* сприймається як одне з найбільших нещасть: «*The middle class is becoming the working poor. If they have one tragic event – illness, lost job or a death – they have need for the food bank*». Тож людина давно усвідомила важливість здоров'я: «*Health and intellect are the two blessings of life*».

У прецедентних текстах представлені всі складові того, що ми зараз кваліфікуємо як здоровий спосіб життя. Особливістю англomовної свідомості є занепокоєння не тільки про здоров'я тіла, а й душі. Більш того, в прислів'ях; висловах знаходимо і причини захворювання людського організму, серед яких:

– погане лікування: «*Medicine sometimes snatches away health, sometimes gives it*»; «*There are no such things as incurables; there are only things for which man has not found a cure*»; «*Beware of the young doctor and the old barber*»; «*Most diseases are the result of medication*»; «*Who takes medicine without being sick is consuming all his capital and interest*»; «*Who wants to keep sane should live far from a doctor*»;

– алкоголь або наркотики: «*We drink one another's health and spoil our own*», «*The majority of our patients are dually-diagnosed. They either have a mental illness and a drug or alcohol issue to deal with*»;

– надмірна турбота про здоров'я: «*Preserving the health by too strict a regimen is a worrisome malady*»; «*Fond of doctors, little health, Fond of lawyers, little wealth*».

Ми встановили, що в англomовній картині світу в тій чи іншій мірі виражені всі види оцінок концепту ILLNESS/ ХВОРОБА. Як показав огляд фольклорних та авторських прецедентних текстів, *хвороба* переважно має негативну конотацію: помилка, байдужість, трагедія, гріх, відплата, ворог.

Однією зі специфічних рис англomовної лінгвокультурі є прагматична установка концепту *хвороба*, яка передбачає раціональне ставлення до свого здоров'я і характеризується турботою не тільки про фізичне, але й інтелектуальне здоров'я. Саме такі відмінності формують національно-культурну специфіку концепту.

До перспективних напрямків подальшого вивчення можна віднести особливості експлікації концепту DISEASE/ ХВОРОБА в медичних наукових текстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С.А. Концерт и слово. / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267-269.
2. Воркачев С.Г. Культурный концепт и значение /С.Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки. – Т. 12. – Вып. 2. – Краснодар: Из-во Кубанского Университета – 2003. – С. 268-276.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр., і доп. / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284с.
4. Даниленко В. П. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера. /В. П. Даниленко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://islu/irk/ru/danilenko/articles/vaiskart/htm>.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс/ В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Палашевская И.В. Концепт «закон» в английской и русской лингвокультурах: Автореф. дис... канд. філол. наук.// И.В. Палашевская– Волгоград, 2001. – 24 с.
7. Прохвачева О.Г. Лингвокультурный концепт «приватность» (на материале американского варианта английского языка): Автореф. дис... канд. філол. наук/ О.Г. Прохвачева. – Волгоград, 2000. – 24 с.
8. Семьёхина А.А. Репрезентация концепта "KNOWLEDGE" и его роль в формировании смыслового пространства текста: Автореф. дис... канд. філол. наук/ А.А. Семьёхина. – Барнаул, 2005. – 25 с.

9. Смирнова О.М. К вопросу о методологии описания концептов// Филология. Искусствоведение: Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2009, № 3, – С. 247–253

10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования/ Ю.С. Степанов. – Изд. 3-е. испр. и доп. – М.: Школа «Языки русс. культуры», – 1997. – 834 с.

11. Усачёва А. Н. Лингвистические параметры концепта «состояние здоровья» в современном английском языке. Автореф. дис... канд. філол. наук/ А.Н. Усачёва. – Волгоград, 2002. – 17 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

12. Англо-український фразеологічний словник/ Укладач К.Т. Баранцев. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.

13. The Collins English Dictionary. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>

14. The Encyclopædia Britannica. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.britannica.com>

15. The Merriam-Webster Dictionary. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>

16. The Online Etymology Dictionary. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.etymonline.com/>

17. The Oxford Dictionaries. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://oxforddictionaries.com/>

18. TheFreeDictionary/ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/>

19. The American Heritage Medical Dictionary . –Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dictionary.reference.com/>

Богдана ДЕРЕНКІНА

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРФОГРАФІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

(студентка V курсу факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. пед. наук, обраний доцент кафедри германської філології Т.А. Хоменко

Мова є одним з основних атрибутів нації. Вона — не лише засіб спілкування, але й певний символ. Мова розвивається разом з громадою її носіїв, а тому вона змінюється разом зі зміною відповідної мовної спільноти, реагуючи на всі зрушення в розвитку останньої. “Становлення націй супроводжується бурхливими мовними процесами, що призводять до появи розвинених літературних мов” [6: 244].

Вивчаючи історію мови, можна помітити, що будь яка мова тісно пов’язана з історією літератури. Варто розрізнити в цьому зв’язку історію літературної мови й історію мови як деякої фонетичної й морфологічної системи.

Безсумнівним є зв’язок історії мови з розвитком релігії, економіки, науки. Так при перекладі латинських текстів релігійно-філософського змісту в давньовіснійнімецький період виникла необхідність у передачі абстрактних понять німецькою мовою. Це сприяло створенню німецької лексики абстрактного змісту й навіть розвитку спеціальних морфологічних елементів (суфіксів), за допомогою яких утворилися слова з абстрактними значенням. Збагаченню словникового складу німецької мови сприяв розвиток ремесел, торгівлі, техніки для будівництва, мистецтва, правознавства [1: 14-15].

Протягом багатьох років вивчення іноземних мов головний інтерес філологічної науки більшою мірою був звернений на звуковий характер мови. Письмо, хоча і привертало увагу філологів, але не виділялося як особливий об’єкт наукових досліджень і не розглядалося в його відношенні до звукової мови. Лише у кінця ХХ століття лінгвісти прийшли до усвідомлення писемної мови як окремого об’єкта дослідження, що вимагає самостійної наукової категоризації і систематизації. Важко переоцінити значущість таких досліджень для загальної теорії мови. Поступово сформувалася наука про письмо – орфографія як частина загальної лінгвістики [9: 169].

Орфографія є історично сформованою та загальноприйнятою системою правил мови щодо способів передачі мовлення на письмі, яка поряд із пунктуацією становить правопис певної мови (хоч нерідко терміни «орфографія» і «правопис» уживаються як тотожні). Орфографія визначає правила написання звуків (фонем) літерами, написання слів разом, окремо й через дефіс, уживання великої літери, правила переносу частини слова з рядка в рядок; крім того, орфографія регулює написання афіксів і закінчень відмінюваних слів. Орфографічні правила, як складова частина системи письмових норм літературної мови, повинні бути єдині для всіх, хто користується даною мовою. Єдність і обов’язковість орфографії для всіх полегшує спілкування людей за допомогою літературної мови, робить його дієвішим, ефективнішим, що, звичайно, сприяє піднесенню мовної культури народу. В основі орфографії лежить графіка; водночас вона ґрунтується на певних принципах, які зумовлені фонетичною та граматичною будовою мови та віддзеркалюють шляхи формування і розвитку її правописної системи [3: 449].

Всі, хто вивчає або вдосконалює німецьку мову, хто спілкується з представниками німецькомовних країн в усній та письмовій формі, мають потребу у досконалому знанні німецької орфографії, а особливо потребу в ознайомленні зі змінами в ній. Навчання іншомовного писемного мовлення останнім часом стали приділяти багато уваги. І не дивно, адже сьогодні постійно збільшується роль письмових форм спілкування в міжнародних і особистих контактах завдяки швидкому розповсюдженню нових інформаційних технологій.

Оскільки будь-яка мовна зміна здійснюється дуже повільно, поступово й нестримно, не завжди виявляється можливим використати чисто мовні критерії для відокремлення одного етапу розвитку мови від іншого. Цим, по-перше, пояснюється існування різних поглядів на періодизацію історії тієї або іншої мови. Цим, по-друге, обумовлені також спроби вирішити проблему з урахуванням не тільки внутрішньомовних, але й розмовних факторів, наприклад, історичних, соціальних, економічних, культурних й ін. [1: 15].

Варто зазначити, що ще з моменту появи писемності одним із найважливіших завдань істориків мови було встановлення того факту, як письмо, яке передає лише сенс, перетворилося на звукове письмо, адже більшість відомих писемностей засновані на звуковому принципі.

В силу своєї «стійкості», здатності передаватися від покоління до покоління і можливості багаторазово повертатися до письмового тексту, письмова мова відрізняється більшим ступенем впорядкованості, ніж усна. Створення писемності йшло двома шляхами: або створювався новий алфавіт, або відбувалася адаптація вже існуючого алфавіту до норм даної мови.

Так як при адаптації якогось алфавіту до нових умов деяким запозиченим знакам надавалася нова фонетична інтерпретація, то нерідко наступним поколінням було важко або неможливо встановити, як спочатку читалася та чи інша буква. Те ж саме можна сказати про додавання в запозичений алфавіт нових букв, наприклад, в німецькому алфавіті такий буквою є β [3: 450].

Німецька мова – це одна з найпоширеніших європейських мов. Уже в середньовіччі переважна більшість європейських мов мала досить усталену систему писемності й певну єдність правопису.

У німецькому мовному ареалі протягом усього середньовіччя панувала територіальна роздробленість політичних структур. Це сприяло паралельному розвитку великого числа різних діалектів німецької мови. Важливі регіональні особливості вживання мови ускладнювали процес створення культурної цілісності і спонукали поетів початку XIII-го століття ухилитися діалектних форм з метою розширення кола потенційних читачів, що розглядається першою спробою створення загальнонімецької мови. Виділяють такі періоди [5: 37]:

- 750 – 1050 pp. : давньоверхньонімецька мова Althochdeutsch;
- 1050 - 1350 pp.: середньоверхньонімецька мова Mittelhochdeutsch;
- 1350 - 1650 pp.: ранньоверхньонімецька мова Frühneuhochdeutsch;
- З 1650 до цього часу: нововверхньонімецька мова, сучасна німецька мова Neuhochdeutsch.

При наданні будь-якій мові статусу державної чи офіційної досить часто виявляється, що ця мова функціонально не відповідає новому статусові. Частіше за все це може бути брак відповідної лексики. Постає необхідність створювати та розвивати нову літературну норму [11, с. 339].

У «розсіпаній» між окремими князівствами й містами німецькій мові мали місце розбіжності як фонетичні, так і орфографічні. Яскравим прикладом цього може бути історія видання Йоганнесом Ментелем німецького тексту Біблії, що вийшла в 1461 році в Страсбурзі. Кожне наступне видання все більше втрачало схожість з оригіналом. Аналогічна ситуація трапилася і з перекладеним Мартіном Лютером «Новим Заповітом», що побачив світ у вересні 1522 року у Віттенберзі. Вже 2-ге видання, що вийшло в грудні того ж року у тому самому місті, мало розбіжності у написанні слів, конструкції речень тощо. Тобто, фактичним творцем фіксованого тексту щоразу ставав не автор, а переписувач чи друкар. Це викликало значні ускладнення як у розумінні написаного, так і в спілкуванні [3: 448].

Як зазначає Т.А. Хоменко [5: 146], за характером змін процесі реформування німецької орфографії можна умовно поділити на ті, що відбувалися стихійно та цілеспрямовані зміни. Якщо брати до уваги принцип стихійної орфографії, згаданий Н.Голевим, про формування орфографічних норм в процесі природної орфографічної діяльності тих, хто пише, як функціональних типів, то можна стверджувати, що першим стихійним реформатором у часи існування давньогерманських мов став єпископ Вульфільд (IV ст.). Оскільки тоді готи прийняли християнство у вигляді аріанства, метою Вульфільда було перекласти «Євангеліє» готською мовою з грецької.

Цілеспрямоване формування літературної мови, за словами Мирослава Гроха [12: 101-105], проходить через чотири етапи. На першому етапі підвищується інтерес до мови як предмета наукового дослідження. Другий етап — це спроби побудови мовних стандартів з метою ідентифікації літературної мови. На третьому етапі виникає необхідність досконалого оволодіння цією мовою представниками відповідної етнічної групи, бо лише тоді стандартизована літературна мова може виконувати свої функції. Найвищим та останнім етапом є вимога зробити нову літературну мову мовою діловодства та ринку. Це стосується як народів, що вже здобули державну незалежність, так і народів, які мають національно-культурну автономію в межах іншої держави.

Починаючи з XIV ст., законодавцями орфографії стали імперські та місцеві канцелярії. Реформаторами виступали канцлери, а діяльність, пов'язана з реформуванням орфографії, отримала більш цілеспрямований характер. Канцлер у Празі Йоганн фон Неймарк сприяв введенню дифтонгів ei , au , eu замість середньоверхньонімецьких i , $ū$, $ū$. У XV ст. канцлер у Відні Ніклас Циглер усунув південнонімецькі риси та

чисельні повтори приголосних *cz* для *z*, *dt*, *tt*, *ff*, *gk*, *gck* (Hellffershellffer, Czeytten). У XV ст. саксонська канцелярія в силу політичних та економічних причин мала вплив на мову інших східнонімецьких канцелярій. Основними її рисами були довге *ē* (*gehen*, *stehn*), довгі *ī* та *ū* (*Bruder*, *lieb*), нередуковані префікси (*bestellt*, *gestohlen*), дифтонги (*Haus*) [4: 146].

З винайденням та розвитком друкарської справи до стихійного процесу реформування долучилися друкарі. Друкарні великих центрів, таких як Аугсбург, Нюрнберг, Лейпциг, Франкфурт, Страсбург, Базель, були дуже зацікавлені в тому, щоб їхня продукція знаходила збут у всій Німеччині. Тому вони намагалися максимально нормалізувати правопис, орієнтуючись на традиції авторитетних канцелярій. Іноді автори не могли впізнати свої надруковані тексти.

Проте варто все ж зазначити, що найбільш істотним етапом у розвитку і закріпленні письмової норми новонімецької літературної мови є період реформації і діяльності Мартіна Лютера (1483-1546 рр.). За словами Енгельса [10: 346], «Лютер вичистив «Авгієві стайні» німецької мови, створив сучасну німецьку прозу і склав текст і мелодію того просякненого упевненістю в перемозі хоралу, який став «Марсельезою» XVI століття». Енгельс має на увазі зроблений Лютером німецький переклад Біблії і протестантський релігійний гімн «*Ein Feste Burg ist unser Gott*». Ця особиста ініціатива Мартіна Лютера мала бути осмислена в світлі дії тих історичних процесів, які зробили боротьбу за рідну мову і за її об'єднання одним із вагомих ідеологічних мотивів соціальної боротьби епохи реформації.

Мартін Лютер надавав величезного значення нормуванню німецької мови. Відповідною основою для цього він вважав східносередньонімецький варіант літературної мови. Орфографічна норма німецької мови існувала у вигляді ряду перехресних графічних систем, в яких в різноманітних варіантах комбінувалися як регіональні особливості, так і міждіалектні ознаки. Зусилля по уніфікації орфографії до XI ст. були поодинокими і мали обмежений вплив, оскільки в значній мірі носили індивідуальний характер.

Як зазначає А.В. Фадеєва [8: 169], перші писемні пам'ятки німецької мови датуються XIII століттям. Так, наприклад, найдавніші писемні пам'ятки давньоверхньонімецької мови – глоси, тобто окремі німецькі слова або словосполучення, що пояснювали важкі для розуміння латинські слова і звороти.

Германські племена користувалися рунічним письмом. Рунічний алфавіт називався «*Futhorc*» і відносився до писемності середземномор'я, до якого належали також давньогрецька та латинська писемності. Виникнення писемності германських мов пов'язано з процесом перебудови німецьких племінних утворень у феодальні держави.

В кінці VIII – на початку IX ст., за розпорядженням Карла Великого для навчання духовенства і народу основним положенням християнства з латини були переведені основні та найбільш важливі молитви: «Отче наш», «Символ віри». Переклади зроблені на алеманському, баварському і рейнскофранкському діалектах. Так старонімецька мова отримала писемність. Слід зазначити, що старонімецька писемність була фонетичною, тобто кожна буква асоціювалася з більш-менш конкретною вимовою.

В 1781 році вийшов перший великий словник німецької мови, виданий Йоганном Крістофом Аделунгом. В 1852 Брати Грімм почали створення великого Словника німецької мови (*Deutsches Wörterbuch*), який був завершений лише в 1961. Німецький правопис сформувався протягом XIX століття. Значного прориву у створенні спільного правопису було досягнуто в 1880 завдяки Конраду Дудену, який випустив «Орфографічний словник німецької мови». Ще в 1901 цей словник був засвідчений основою німецького офіційного правопису [5: 27].

Процес інтеграції старонімецьких діалектів протікав як взаємодія в першу чергу франкських і верхньонімецьких говорів. Франкські діалекти були центром основних інновацій в системі вокалізму та відкритими для сприйняття південних інновацій в системі консонантизму. Верхньонімецькі діалекти, навпаки, були відкриті для змін у системі вокалізмів, будучи, у свою чергу, центром інновацій у системі консонантизму. Консонантизм давньоверхньонімецького суттєво відрізнявся від загальногерманського. В основному це зумовлено другим пересуванням приголосних (*die zweite Lautverschiebung*), яке в значній мірі визначило долю німецького консонантизму. Воно стосується шести німецьких смичних (глухих і дзвінких), що є, в свою чергу, результатом першого (германського) пересування [13: 148].

Питання про час і причини першого пересування досі залишається відкритим. Можна припустити, що воно відбулося в період існування загальнонімецької мови-основи. Це явище було відкрите Расмусом Раском (1818) і представлено як система взаємопов'язаних фактів Я. Гріммом (1822). Його фонетичну суть вбачають в характерному для носіїв германських мов запізнюванні дії голосових зв'язок [8: 170].

Схематично ряди основних явищ першого пересування приголосних можуть бути представлені таким чином:

- Індоевроп. *p*, *t*, *k* – герм. *f*, *t*, *h*;
- Індоевроп. *b*, *d*, *g* – герм. *p*, *t*, *k*;
- Індоевроп. *bh*, *dh*, *gh* – герм. *t*, *d*, *g*, *b*, *d*, *g*.

Вже на початку XVI століття потреба формування єдиної національної мови отримала обґрунтування в університетських колах Гейдельберга, Страсбурга й Базеля. Однак практично до другої половини XIX

століття так і не було розв'язано орфографічні проблеми. У більшості шкіл і гімназій існували свої «домашні» правила правопису й пунктуації.

Реформування орфографії, як і будь-якого аспекту мови, викликається необхідністю винести рішення щодо подальшої долі варіантів-конкурентів на рівні норми літературної мови. Цікаво, що ці питання знаходилися у центрі уваги німецьких дослідників з самого початку існування лінгвістичної науки. Їх розробляли Я. Грімм, А. Шлейхер, Г. Пауль, А. Нореєн. Зараз проблемою правильності німецької орфографії займаються Р.Бергман, Г. Брекле, А. Капр, М. Корт, У. Маас, Д. Неріус, П. Паулі, Ш. Штрікер та ін.. Ото ж, як казав Ральф Валдо Емерсон: «Мова - це місто, для побудови якого кожна людська істота принесла камінь».

Згодом були сформульовані три принципи, які повинні були лягти в основу нормованого письма: походження і корінь слів (етимологічний), вимова (фонематичний) та вживання, які запропонували Хр. Гвейнц в 1645 р. та Ю. Шоттель в 1663 р.

Грамматика Й. Бедікера "Grundsätze der deutschen Sprache im Reden und Schreiben" (Bödiker J, 1690) («Основні положення німецького письмової та розмовної мови») орієнтувалася на мову «кращих письменників і вчених». Йому належить правило написання іменників з великої літери. Грамматика І.Бедікера зберігає своє значення до першої половини XVIII століття [7: 137].

Наступним кроком у розвитку орфографічної системи німецької мови служила праця Х. Фрайера «Anweisung zur Teutsche Orthographie» (Freyer, H. 1722) («Посібник з німецької орфографії»), в якій автор ввів принцип аналогії і виклав зв'язок окремих принципів [2: 22].

Найбільший вплив на формування німецької мови в XVIII в. надавав Йоганн Хрістоф Готтшед. Слідуючи орфографічним правилам Готтшеда, були скасовані подвоєні приголосні ck, ff, tz в позиції після голосного (Сk – k; ff – f; tz – z/c).

Грамматист і лексикограф І.Х.Аделунг [2: 27] – відомий як автор першого нормативного словника «Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der Hochdeutschen Mundart» (1782) («Перший повний граматичний словник верхньонімецька діалекту») – проголосив принцип фонетичного та логічного правопису. В основу своєї орфографічної системи він поклав фонетико-етимологічний принцип, проголошуючи вимову найвищим законом орфографії, а етимологію – важливим допоміжним засобом. І.Аделунг вбачав єдину орфографію як засіб для ліквідації регіональних відмінностей вимови і розвитку німецької літературної вимови.

Прихильником історико-етимологічного правопису виступив Якоб Грімм. Він підкреслював спадкоємність між історичними етапами в розвитку мови, яка повинна була забезпечуватися також і історичним принципом орфографії.

Обумовлені різним розумінням завдань писемної мови та орієнтуючись на різні тенденції в тодішньому мовознавстві, утворилися два підходи: історичний та фонетичний.

Мета історичного напрямку, полягала в тому, щоб повернути написання слів до старих форм, тобто повернутися до таких написань як Zal (замість Zahl), Lon (замість Lohn), komt (замість kommt), gieng (замість ging).

Мовознавець Р. фон Раумер сформулював основний принцип письма як: «Bringe deine Schrift und deine Aussprache in Übereinstimmung deutsche Sprache» («Приведи своє написання у відповідності зі своєю вимовою») [9: 199]. Ця теза дозволяла на противагу історичному правопису – сформулювати відносні критерії кодифікації орфографії. У суперечках між двома напрямками верх брав частіше фонетичний правопис.

Одним з фундаторів сучасного німецького правопису справедливо вважають учителя німецької мови, пізніше директора гімназії Конрада Дудена (1829-1911), ім'ям якого названо широко відомий нині словник.

Постійно стикаючись у практичній діяльності зі складностями й розмаїттям регіональних орфографій, К. Дуден написав і видав у 1872 році в Лейпцігу невеликий за обсягом посібник «Німецький правопис», який викликав серед викладачів і мовознавців підвищений інтерес. У цьому посібнику автор виклав своє бачення проведення орфографічної реформи й затвердження прийнятого для практичного вживання єдиного німецького правопису. Однак перша Орфографічна конференція, скликана у Берліні в 1876 році, не мала успіху і єдиний стандарт правопису німецької мови не було прийнято. Цього вдалося досягти на другій Орфографічній конференції, що відбулась у 1901 році в Берліні. Єдині правила німецької орфографії, як підсумок цього форуму, було узагальнено в 1902 році в сьомому виданні «Орфографічного словника» К. Дудена. Про складний характер роботи конференції свідчило, зокрема, те, що її рішення дозволяло подвійні форми написання.

За дорученням Німецького союзу книгодрукарів К. Дуден пише й видає в 1903 році «Правопис німецької мови для друкарень», у якому усуває подвійні форми написання понад 50 тисяч слів. До кінця життя Конрад Дуден наполегливо працював над дев'ятим виданням свого твору, в основу якого було покладено «Орфографічний словник» і «Правопис німецької мови для друкарень». У 1915 році книга

вперше вийшла з друку під назвою «Дуден. Орфографічний словник німецької мови». Нині «Дуден» відомий у всьому світі як енциклопедія німецької мови.

Наприкінці ХХ століття керівники німецькомовних країн - ФРН, Австрії, Швейцарії та Ліхтенштейна, а також представники Італії, Румунії та Угорщини прийняли рішення про проведення реформи німецької орфографії.

Отже, як зазначалося вище, в основу нині діючого німецького правопису покладено рішення другої Орфографічної конференції, з часу проведення якої минуло більше століття. Зміни, що відбулися за цей час у суспільстві, поява нових реалій і потреба їх відображення мовними засобами, розвиток педагогіки і мовознавства вимагали подальшої систематизації, удосконалення правил німецької орфографії з метою їх спрощення і доступності в умовах загальної освіти населення. Розв'язати цю проблему була покликана Віденська Орфографічна конференція, що відбулась у листопаді 1994 року. Представники німецькомовних країн прийняли нове зведення правил німецької орфографії. У липні 1996 року уповноважені ФРН, Австрії і Швейцарії підписали міжурядову угоду про встановлення нових правил німецького правопису, які офіційно було введено в дію з серпня 1998 року. Реформа здійснювалася у всіх німецькомовних країнах і була закінчена до 31 серпня 2005 року. У перехідний період дійсними вважалися як старі, так і нові правила правопису [3: 449].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левицький В.В. «Історія німецької мови», Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
2. Міщенко Л.А. Про новий німецький правопис. - Київ: «Освіта», 1997. – 45с.
3. Тимошук Т.О., асистент, Тимошук І.О. «Новий німецький правопис у силі», УДК 811.112.2 – С. 448 – 455
4. Хоменко Т.А. «Реформування орфографії німецької мови» Наукові записки, Випуск 89 (2) С. 145 – 149
5. Бах А. История немецкого языка. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 344 с.
6. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 387 с.
7. Исаев М.И. Закономерности развития литературного языка // Известия Северо-Осетинского научно-исследовательского института. Т.28. — Орджоникидзе, 1971. — С.244
8. Фадеева, А.В. Написание удвоенных согласных в немецкой орфографии. [Текст]/ А.В. Фадеева // Вестник МГОУ/ Серия «Лингвистика». – М: Изд-во МГОУ, 2011. – Вып. 5. – 182 с. – С. 168–175 .
9. Фадеева А.В. Из истории немецкого письменного языка. Вестник № 1 195 УДК 811.112.2 (091). – С. 195 – 199
10. Энгельс Ф. Диалектика природы. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., Т. 20. – С. 346 – 347
11. Firman W. «Kazakh language and prospects for its role in Kazakh. Groupness» Ab Imperio, 2/2005, S. 339 – 422
12. Hroch M. How much does nation formation depends on nationaism// Eas European Politics ans societies. - 1990. - voi.4, №1. - p. 101-105.
13. Schieb G. Die deutsche Sprache im hohen Mittelalter (mit Ausblick bis etwa 1500) // Kleine Enzyklopädie: Die deutsche Sprache. — Leipzig, 1969. — Bd. 1. — S. 148—149.

Наталія ДОНЧЕВСЬКА

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ «ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ»

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства К. Л. Бондаренко

У статті розглянуто лінгвокультурні особливості лексики на позначення продуктів харчування. Встановлено структуру досліджуваного мікрополя. Виділено лексико-семантичні групи, які входять до цих мікрополів. Визначено спільне та відмінне в вербалізації даного фрагменту дійсності лексичними одиницями англійської та української мов.

Актуальність теми визначається тим, що кулінарний дискурс постійно розвивається і його соціокультурна значимість з кожним днем зростає, в той час як поняття «Продукти харчування» залишається одним з найменш досліджуваних. Обмін рецептами національної кухні слугує зближенню народів, сприяє кращому розумінню культури, традицій та побуту тої чи іншої країни. Не дивлячись на те, що поняття «Продукти харчування» є універсальним, воно по-різному представлене в українській та англійській мовних картинах світу. Закритість радянського суспільства спричинила відсутність значної кількості інгредієнтів європейської кухні в українському ужитку, а, відповідно, брак відповідних номінацій у лексикографічних джерелах. Саме тому значну кількість лексичних одиниць на позначення продуктів харчування не відбито в українських словниках.

Вербалізацію фрагменту дійсності «Продукти харчування» висвітлено в лінгвістичних працях незначною мірою: більшість досліджень здійснювалось на матеріалі однієї мови (наприклад,

Мироною І. К. розглянуто концептосферу "Їжа" в російській національній свідомості [5], Кірсановою О. М. досліджено прагматику одиниць семантичного поля «Їжа» [3], Пахомовою І. В. – метафоричне представлення концепту "Їжа" в англійській мовній картині світу новоанглійського періоду [6], Савельєвою О. Г. концепт "Їжа" проаналізовано в лексико-семантичному та когнітивно-прагматичному аспектах [7].

Новизна роботи визначається зіставним характером дослідження, який передбачав, зокрема, виокремлення моделі зіставлення, яка становить собою структурну схему відповідного фрагменту дійсності. Підхід до матеріалу також може вважатися новаторським, адже для вибірки та зіставлення лексики на позначення продуктів харчування було обрано кулінарні телевізійні програми, аудіо-візуальний продукт, який становлять доволі значний та репрезентативний фрагмент так званого кулінарного дискурсу. Дискурс – це текст у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими) факторами, текст як цілеспрямована соціальна дія, компонент взаємодії людей та механізмів їхньої свідомості (когнітивні процеси), "мова у житті" [1; 136]. Для адекватного порівняння було обрано кулінарні передачі відомого британського кухаря, телеведучого та автора популярних у світі книг і телепрограм на теми кулінарії Джеймі Олівера та кулінарні передачі української телеведучої Даші Малахової. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу в англійській мові становить 18 годин, що дорівнює 361 д/а та 154147 знаків та 18 годин, що дорівнює 370 д/а та 157990 знаків в українській мові. Загальна кількість виокремлених українських лексичних одиниць на позначення продуктів харчування-компонентів страв становить 240, в англійській мові – 288 одиниць. Для тлумачення лексичних одиниць нами були використані такі словники, як Академічний тлумачний «Словник української мови» в 11 томах [8], Великий тлумачний словник сучасної української мови [2], The Oxford English Dictionary [10]. Слід відзначити доволі значну кількість українських лексичних одиниць, не зафіксованих у нормативних словниках української мови, що становить додатковий аргумент на користь актуальності дослідження.

Практична цінність зумовлена можливістю використання матеріалів у лексикографічній практиці.

Метою роботи є вивчення лінгвокультурних особливостей лексики на позначення продуктів харчування. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) встановлення структури досліджуваного мікрополя; 2) виділення лексико-семантичних груп (ЛСГ), які входять до складу мікрополів; 3) визначення кількісного наповнення кожної лексико-семантичної групи; 4) встановлення спільного та відмінного у вербалізації фрагменту дійсності "Продукти харчування" в українській та англійській лінгвокультурах.

Вибір у якості моделі для порівняння ієрархії лексико-семантичних груп зумовлений зіставним характером дослідження, адже "при зіставленні семантичних полів основне завдання дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати як здійснюється категоризація ("розчленування") позамовної дійсності в зіставлюваних мовах; при зіставленні ЛСГ можна отримати відповідь на питання, як об'єднуються в зіставлюваних мовах різні сегменти позамовної дійсності в межах однієї семантики (адже ЛСГ інвентаризуються за сукупністю значень одного багатозначного слова). Порівняльному аналізу повинен передувати етап інвентаризації елементів мікросистеми. Така інвентаризація може бути успішно здійснена за допомогою компонентного аналізу дефініцій у тлумачних словниках" [4; 382]. У нашому дослідженні семантичним полем є "Назви продуктів харчування", до якого входять 7 мікрополів, що складаються з лексико-семантичних груп.

1. Мікрополе *Назви хлібу, хлібних виробів, борошна, круп, виробів з них* включає 2 ЛСГ.

1.1. ЛСГ *Назви хлібу, хлібних виробів*

До складу цієї ЛСГ в українській мові нами були віднесені такі слова, як *французький багет* 'довга і відносно тонка (невелика в діаметрі) булка білого хлібу, м'яка всередині, і обов'язково з хрусткою скоринкою, іноді присипана борошном чи якимось насінням' в англійській мові це *ciabatta* 'an Italian bread made from wheat flour and yeast'.

Нами було виокремлено 4 українські та 4 англійські лексичні одиниці з відповідним семантичним комплексом, що опосередковано свідчить про схожість традицій споживання хлібних виробів у досліджуваних лінгвосоціумах.

1.2. ЛСГ *Назви борошна, круп, виробів з них*

У межах нашого дослідження було виявлено такі лексеми, як *кукурудзяна крупа* 'крупа, вироблена з подрібнених і мелених зерен кукурудзи'; в англійському матеріалі, відповідно, *regular plain flour* 'flour that does not contain a raising agent'.

Загальна кількість виявлених лексем становить 12 та 7 відповідно. Більша кількість лексичних одиниць на позначення борошна та круп в українській частині дослідження опосередковано вказує на специфіку традицій національної української кухні (порівняймо з приказками: "Кудай овес у грязюку, ячмінь у пилуку, жито — в ріллю", "Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти", "Усе те пригодиться, що на полі корениться").

2. Мікрополе *Назви молока, молочних виробів, яєць, виробів з яєць, жирів* містить 3 ЛСГ

2.1. ЛСГ *Назви молока, молочних виробів*

У запропонованих джерелах було виявлено такі лексичні одиниці, як *сир* 'харчовий продукт, який одержують із молока при його сквашуванні й відокремленні сироватки', *вершки* 'густий продукт молока з

великим вмістом жиру, одержуваний шляхом відстоювання або сепарування свіжого молока; в англійській мові, відповідно, **mozzarella** 'is a fresh cheese, originally from southern Italy, made from either buffalo's or cow's milk by the pasta filata method', **whipped cream** 'cream that has been beaten until light and fluffy'.

Усього у межах даної ЛСГ було виявлено 19 українських та 19 англійських лексичних одиниць. Великобританія є одним із лідерів по виготовленню різноманітних сирів, асортимент яких налічує більше 700 видів (напр. Cheddar, Cheshire, Dovedale, Double Gloucester, Lancashire, Red Leicester), тому для британських кухарів велике значення має, який саме сир використовувати для приготування їжі. В українській кухні таке різноманіття сирів відсутнє, але це не є таким принциповим для українців. В Україні сиром називають не тільки будь-який твердий сир, але і творог, тобто домашній сир.

2.2. ЛСГ Назви яєць, страв з яєць

В нашому матеріалі в українській мові нами виявлені такі одиниці, як **жовток** 'жовта речовина, що міститься у середині яйця'; в англійській мові **egg** 'the oval object with a hard shell which is produced by female birds, especially chickens, and which is eaten as food'. У межах зазначеної ЛСГ було виявлено 2 українські та 3 англійські ЛСГ.

2.3. ЛСГ Назви жирів

Прикладами одиниць цієї лексико-семантичної групи в нашому матеріалі є **качиний жир** 'жир качки, що використовується в смаженні, оскільки майже не містить холестерину'; **vegetable oil** 'a triglyceride extracted from a plant'.

Загальна кількість одиниць цієї ЛСГ складає в нашому матеріалі в українській мові 5, в англійській – 6 одиниць. Кількість лексичних одиниць у зіставлених мовах майже однакова, а якісний склад – різниться: українці надають перевагу соняшниковій олії над оливковою, частіше вживають жир птиці.

3. Мікрополе Назви м'яса, риби, м'ясних та рибних страв включає 4 ЛСГ

3.1. ЛСГ Назви власне самого м'яса ссавців та частин м'ясної туші

В нашому матеріалі в українській мові нами були виявлені такі лексичні одиниці, як **філе** 'м'ясо найвищого сорту із середньої частини хребта туші', **lamb** 'a young sheep, or the flesh of a young sheep eaten as meat'. Загальна кількість одиниць цієї ЛСГ в матеріалі в українській мові складає 4 лексичні одиниці, в англійській – 10 одиниць.

3.2. ЛСГ Назви м'яса птиці

Прикладами одиниць цієї лексико-семантичної групи в нашому матеріалі є **качка** 'птаха, цінний своїм м'ясом, яйцями й пір'ям'; **turkey** 'the flesh of this bird used as food'.

Усього цю ЛСГ в українській мові складають 2 одиниці, в англійській мові – так само 2 одиниці. При співвіднесенні результатів з даними за попередніми ЛСГ, припустимо, що перевага на користь номінацій птиці, вочевидь, зумовлена передусім соціально-економічними причинами (вартістю м'яса птиці та ссавців).

3.3. ЛСГ Назви м'яса риби

Українська мова наповнює цю ЛСГ такими лексичними одиницями, як **оселедець** 'невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді'; англійська – **anchovy** 'a small fish with a strong salty taste'.

Усього цю ЛСГ в нашому матеріалі в українській мові складають 3 одиниці, в англійській – 10 одиниць, що підтверджує вплив географічного статусу країни (у нашому випадку – острівного положення Великобританії) на її кулінарні традиції.

3.4. ЛСГ Назви м'яса молюсків, рептилій, раків

Прикладами одиниць цієї лексико-семантичної групи є **устриці** 'їстівний морський молюск, що має двостулкову черепашку'; **lobster** 'an animal which lives in the sea, its flesh is used as food'. Усього цю ЛСГ в нашому українському матеріалі складають 2 одиниці, в англійському – 5 одиниць.

4. Мікрополе Назви овочей, бобових, бахчевих, грибів включає 2 ЛСГ

4.1. ЛСГ Назви овочей, овочевих страв

Це мікрополе є чи не найбільшим як в нашому українському матеріалі, так і в англійському: **цибуля** 'овочева городня рослина з їстівною цибулиною і їстівним трубчастим листям'; в англійській мові – **shallot** 'a type of onion with long, pointed, pear-shaped, aggregated bulbs, used in cookery'.

Усього цю ЛСГ в нашому українському матеріалі складають 18 одиниць, в англійському – 36 одиниць. Таку різницю у кількості лексем можна пояснити тим, що в аналізованому матеріалі виявлено більшу деталізацію номінацій овочів, наприклад, цибулі (*red onion, shallot*), картоплі (*baby new potatoes*) і. т.д., що, вочевидь, є суттєвим при приготуванні тих чи інших страв.

4.2. ЛСГ Назви бобових, бахчевих, грибів

В українській частині зафіксовано такі одиниці, як **опеньки** 'їстівний гриб з жовтуватою шапкою на тонкій високій ніжці, що звичайно росте купками на пенях або біля коренів дерев', лисички 'їстівний гриб жовтого кольору'; англійський – **Japanese mushrooms** 'an edible mushroom native to East Asia, which is

cultivated and consumed in many Asian countries'. У межах зазначених ЛСГ було виявлено 13 українських та 12 англійських одиниць.

5. Мікрополе *Назви напоїв* включає 3 ЛСГ

5.1. ЛСГ *Назви різноманітних вин, горілок, наливок, настоянок*

Прикладами одиниць цієї лексико-семантичної групи в нашому матеріалі є **ром** 'міцний напій із соку, що перебродив, або з потоки тростинного цукру'; **Vin Santo** 'the name given to the amber-hued straw wines traditionally from Tuscany, central Italy'.

В українській частині дослідження виявлено 9 одиниць, в англійській – 12 одиниць. В англійській частині дослідження переважають конкретні сорти вин та лікерів – це зумовлено тим, що культура розпиття алкогольних напоїв в Британії є вишуканішою, а сорт обрання марки алкоголю, на думку кухарів, має чи не першорядне значення.

5.2. ЛСГ *Назви чаю, кави та інших напоїв до столу (зазвичай гарячих)*

В українській ЛСГ зафіксовано такі одиниці, як **гарячий шоколад** 'напій з какао порошку'; в англійській – **sarpuccino** 'espresso coffee mixed with steamed milk and sometimes sprinkled with cinnamon or powdered chocolate'. Усього цю ЛСГ в нашому українському матеріалі складають 6 одиниць, в англійському – 9 одиниць.

5.3. ЛСГ *Назви прохолоджуючих, тонізуючих та лікувальних напоїв*

Прикладами одиниць цієї ЛСГ в нашому українському та англійському матеріалі є **сидр** 'насичений вуглекислою яблучний напій'; **ginger beer** 'a carbonated drink like ginger ale but with a stronger flavor obtained from fermented ginger'. У досліджуваних джерелах було виявлено 10 українських та 15 англійських лексичних одиниць.

6. Мікрополе *Назви приправ, прянощів, соусів, заквасок, маринадів* включає 2 ЛСГ

6.1. ЛСГ *Назви приправ, прянощів*

В українському матеріалі нами були виявлені наступні лексичні одиниці **петрушка** 'дворічна, зрідка однорічна городня пряна овочева рослина, коренеплоди та листочки якої використовують як приправу для їжі'; в англійському матеріалі, відповідно, **fennel** 'a tall herb with feathery leaves and yellow flowers: its foliage and aromatic seeds are used to flavor foods'.

Усього цю ЛСГ в українському матеріалі складають 51 одиницю, в англійському – 55. В обох зіставлюваних мовах кількість лексем значна за обсягом, що вказує на специфіку традицій обох європейських кухонь.

6.2. ЛСГ *Назви соусів, заквасок, маринадів*

Прикладами одиниць цієї лексико-семантичної групи в українському та англійському матеріалі є **соевий соус** 'один з основних компонентів азійської кухні, продукт ферментації (бродиння) соєвих бобів під впливом грибків роду *Aspergillus*'; **pesto sauce** 'a sauce consisting of usually fresh basil, garlic, pine nuts, olive oil, and grated cheese'.

Усього цю ЛСГ в нашому українському матеріалі складають 10 одиниць, в англійському – 20 одиниць. Як ми бачимо, в англійській кухні соусів та маринадів вдвічі більше ніж в українській кухні – що є специфічною рисою останньої.

7. Мікрополе *Назви солодощів, мучних та цукристих виробів, фруктів, ягід, фруктових-ягідних страв, горіхів* включає 3 ЛСГ

7.1. ЛСГ *Назви солодощів, мучних та цукристих виробів*

В українському матеріалі нами були виявлені лексичні одиниці типу **зефір** 'сорт фруктових пастили, шоколад порошок з розтертого насіння какао'; в англійському матеріалі, відповідно, **chocolate** 'fermented, roasted, shelled, and ground cacao seeds, often combined with a sweetener or flavoring agent'. Усього цю ЛСГ в українському матеріалі складають 29 одиниць, в англійському – так само 29 одиниць.

7.2. ЛСГ *Назви фруктів, ягід, фруктових-ягідних страв*

Прикладами одиниць цієї лексико-семантичної групи в українському та англійському матеріалі є **калина** 'кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди'; **lime** 'a spiny evergreen shrub or tree, native to Asia and having leathery leaves, fragrant white flowers, and edible fruit'. У межах ЛСГ було виявлено 29 українських та 25 англійських одиниць.

7.3. ЛСГ *Назви горіхів*

Прикладами лексем, що належать до ЛСГ в українській частині дослідження, є **мигдаль** 'плід південного невисокого дерева з істінним солодким або гірким ядром'; в англійській – **nutmeg** 'the hard, aromatic seed of this tree, used as a spice when grated or ground', **walnut** 'any of several deciduous trees of the genus *Juglans*, having pinnately compound leaves and a round, sticky outer fruit wall that encloses a nutlike stone with an edible seed'. Загальна кількість виокремлених лексем становить 12 та 9 одиниць відповідно.

Результати кількісного аналізу наповнення ЛСГ номінаціями продуктів харчування представлено в наступній таблиці.

Таблиця 1

Кількісна характеристика конститuentів лексико-семантичного поля “Назви продуктів харчування” в українському та англійському кулінарному дискурсі

№	Лексико-семантичне поле “Назви продуктів харчування”	укр.	англ.
1.	Мікрополе <i>Назви хлібу, хлібних виробів, борошна, круп, виробів з них</i>		
	ЛСГ <i>Назви хлібу, хлібних виробів</i>	4 (1,67%)	4 (1,39%)
	ЛСГ <i>Назви борошна, круп, виробів з них</i>	12 (5,00 %)	7 (2,43%)
2.	Мікрополе <i>Назви молока, молочних виробів, яєць, виробів з яєць, жирів</i>		
	ЛСГ <i>Назви молока, молочних виробів</i>	19 (7,92%)	19 (6,6%)
	ЛСГ <i>Назви яєць, страв з яєць</i>	2 (0,83%)	3 (1,04%)
	ЛСГ <i>Назви жирів</i>	5 (2,08%)	6 (2,08%)
3.	Мікрополе <i>Назви м'яса, риби, м'ясних та рибних страв</i>		
	ЛСГ <i>Назви власне м'яса ссавців та частин м'ясної туші</i>	4 (1,67%)	10 (3,47%)
	ЛСГ <i>Назви м'яса птиці</i>	2 (0,83%)	2 (0,69%)
	ЛСГ <i>Назви м'яса риби</i>	3 (1,25%)	10 (3,47%)
	ЛСГ <i>Назви м'яса молосків, рептилій, раків</i>	2 (0,83%)	5 (1,74%)
4.	Мікрополе <i>Назви овочей, бобових, бахчевих, грибів, овочевих, грибних страв</i>		
	ЛСГ <i>Назви овочей, овочевих страв</i>	18 (7,5%)	36 (12,5%)
	ЛСГ <i>Назви бобових, бахчевих, грибів</i>	13 (5,42%)	12 (4,17%)
5.	Мікрополе <i>Назви напоїв включає</i>		
	ЛСГ <i>Назви різноманітних вин, горілок, наливок, настоянок</i>	9 (3,75%)	12 (4,17%)
	ЛСГ <i>Назви чаю, кави та інших напоїв до столу (завчай гарячих)</i>	6 (2,5%)	9 (3,13%)
	ЛСГ <i>Назви прохолоджуючих, тонізуючих напоїв</i>	10 (4,17%)	15 (5,21%)
6.	Мікрополе <i>Назви приправ, прянощів, соусів, заквасок, маринадів</i>		
	ЛСГ <i>Назви приправ, прянощів</i>	51 (21,25%)	55 (19,1%)
	ЛСГ <i>Назви соусів, заквасок, маринадів</i>	10 (4,17%)	20 (6,94%)
7.	Мікрополе <i>Назви солодоців, мучних та цукристих виробів, фруктів, ягід, горіхів</i>		
	ЛСГ <i>Назви солодоців, мучних та цукристих виробів</i>	29 (12,08%)	29 (10,07%)
	ЛСГ <i>Назви фруктів, ягід, фруктово-ягідних страв</i>	29 (12,08%)	25 (8,68%)
	ЛСГ <i>Назви горіхів</i>	12 (5%)	9 (3,13%)
РАЗОМ		240 (100%)	288 (100%)

Опрацювання аудіо-візуального матеріалу дозволило виокремити певну кількість українських та англійських лексичних одиниць на позначення продуктів харчування (240 та 288 відповідно). Моделлю для порівняння корпусів лексем стала семантико-ідеографічна модель, що передбачала виділення відповідних лексико-семантичних угруповань. Кількісний аналіз ЛСГ довів майже повну відсутність впливу глобалізаційних процесів на сферу кулінарії. Незважаючи на значну кількість екзотизмів-номінацій продуктів харчування, часто не зафіксованих у офіційних лексикографічних джерелах, загальні тенденції щодо вибору інгредієнтів страв залишаються у межах загальнокультурних парадигм досліджуваних соціумів. Перспективним залишається встановлення особливостей семантичних відношень між лексичними одиницями української та англійської мов, виявлення повних і часткових еквівалентів, лакун та безеквівалентної лексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 401 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) Уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Кирсанова Е. М. Прагматика единиц семантического поля "ПИЩА": системный и функциональный аспекты: на материале русского и английского языков: дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20. – М., 2009. – 294 с.
4. Левицкий В. В. Семасиология: монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. — Изд. 2, исправл. и дополн. — Винница: Нова Книга, 2012. — 680 с.
5. Миронова И. К. Концептосфера "Еда" в русском национальном сознании: Базовые когнитивно-пропозициональные структуры и их лексические репрезентации. – дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01. – Е., 2002. – 280 с.
6. Пахомова И. В. Метафорическое представление концепта "еда/пища" в английской языковой картине мира новоанглийского периода: дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04. – СПб., 2003. – 160 с.
7. Савельева О. Г. Концепт "еда" как фрагмент языковой картины мира: лексико-семантический и когнитивно-прагматический аспекты: На материале русского и английского языков: дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19. – К., 2006. – 270 с.
8. Словник української мови: В 11 т./АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — Київ: Наукова думка, 1970 – 1980
9. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
10. The Oxford English Dictionary. Second Edition. Edited by John Simpson and Edmund Weiner. Clarendon Press. 1989. – 21728 p.

Яна ЄЛІНСЬКА

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

*(магістрантка факультету іноземних мов)**Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент В.Ю.Кочубей*

Сучасна комунікативна лінгвістика, в межах якої будь-яка мовна одиниця розглядається як елемент реальної комунікації, спрямований на розкриття єдиної сутності комунікативного акту, дозволяє по-новому поставити питання щодо лінгвістичної природи всіх тих конструкцій, які в нормативних граматиках трактуються як нестандартні. Зокрема, це стосується парентетичних конструкцій (вставлень), які слід розглядати як феномен синтаксису речення і граматики тексту.

Вставні конструкції як мовне явище привертають увагу мовознавців з першої половини XIX сторіччя. Зокрема досліджувались такі аспекти вставних конструкцій, як характер зв'язку парентетичних конструкцій з основною частиною висловлювання (Кобрин, 1975; Рогозина, 1979), встановлення двох функціональних типів парентетичних конструкцій (Стунгене 1974; Биренбаум, 1976). Р.С.Самолетова розглядала їх з точки зору стилерозрізняючої функції (Самолетова, 1980). Науковці також вивчали парентези на основі принципу позиційності (Дружинина, 1970), в онтологічному аспекті (Давыдова, 1981). Окремі типи парентетичних конструкцій було проаналізовано в лінгвістичному контексті (Кольхалова, 1983; Шаймиев, 1982). Дослідники розглядали парентези в аспекті семіотики мови (Александрова, 1984; Долгова 1976; Долгова, 1978), доводили, що парентетичні конструкції беруть участь у реалізації прагматичної установки комунікації (Подгайская, 1994). Вчені розглядали еволюцію функціонування парентетичних конструкцій (Новоселецкий, 1993; Стойкович, 1989) та визначали функції парентетичних конструкцій з точки зору структурних зв'язків в тексті (Мецлер, 1987).

Мета дослідження - визначити структуру, синтаксичну будову та функціональні особливості вставних конструкцій у реченні та тексті на прикладі твору Сесилії Ахерн «Пост Скриптур: Я люблю тебе»[10].

Вставні конструкції розглядають як феномен синтаксису речення і граматики тексту, оскільки експресивна функція парентетичних внесень є результатом нашарування текстових характеристик на статичну природу речення. Мовна специфіка парентезних конструкцій, попри значну кількість наукових робіт, й досі залишається недостатньо з'ясованою, що й визначає **актуальність** даного дослідження.

Російські та українські синтаксисти (А. Загнітко, К. Шульжук, Л. Кадомцева, В. Сидоренко, М. Плющ та ін.) досліджують на матеріалі англійської мови як вставні, так і вставлені конструкції [1], тому виникає потреба висвітлення вставних і вставлених конструкцій у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві.

Варто зазначити, що вставні конструкції як окрема лінгвістична категорія досліджується порівняно недавно. У першій половині XIX ст. лінгвісти досліджували подібні конструкції, які називали вставленими і вставними. Пізніше у 50-х і в 60-х рр. XX ст. відомі мовознавці О.М.Гвоздев, І.А.Бабакова, М.О.Карпенко, І.І.Щеболева, А.І.Анікін, А.Б.Шапіро, працюючи над розмежуванням об'єктивної та суб'єктивної модальності, поступово почали відокремлювати вставлені конструкції від вставних. В 70-і – 80-і роки XX ст. такі конструкції досліджувались на базі сучасних європейських мов. В.В. Виноградов описував вставні синтагми і під цим терміном мав на увазі вставлені і вставні структури та вивчав їх з погляду вираження модальності. Пізніше за об'єкт детального дослідження було вибрано лише категорію вставлення [7]. Зокрема, детально досліджувались функції структури та позиціонування вставлених конструкцій. З огляду на такі засади зміст речень може перериватись додатковими повідомленнями, поясненнями, уточненнями, помітками і т.д. В українському мовознавстві Н.П.Плющ у своїй монографії «Інтонація вставності в українській мові» вбачала відмінності обох конструкцій в інтонаційній структурі [4], яка досліджувалась за допомогою спеціальної точної апаратури в лабораторних умовах. Однак згодом О.Г.Руднев і О.М.Гвоздев висловлюють свою думку про відсутність чіткої межі між вставленими і вставними одиницями, оскільки вони відрізняються лише за своїм змістом [3].

В синтаксично-мовній традиції англійської мови вставлені і вставні конструкції не розмежовують. Мовознавець О.В.Александрова зазначає, що « речення живої мови часто набувають різного роду порушення лінійної струнності, плавності ритму та інтонації за допомогою різних внесень » [1]. На позначення таких конструкцій запропоновано термін «парентетичні внесення» або скорочено «парентеза»[8].

О.В.Александрова визначає парентетичні конструкції як такі синтаксичні конструкції, що вріваються до складу речення і порушують лінійні синтаксичні зв'язки [1].

Ми погоджуємось з визначенням О. В. Александрової, що парентеза (англ. parenthesis) – це внесення до речення неузгодженого з ним граматичного слова, словосполучення чи іншого речення, яка представляє собою явище інкорпорації у синтагму іншого слова чи іншої синтаксичної конструкції [1].

Парентеза є і одиницею речення, і одиницею тексту, оскільки її експресивна функція спричинена нашаруванням текстових характеристик на статичну природу речення.

Спочатку явище парентези виникло в разі необхідності уточнення або доповнення і несло єдине функціональне навантаження – привнесення додаткової інформації до висловлення, однак, оскільки мова, як суспільне явище, постійно розвивається і змінюється, то й розширились, у порівнянні з минулим, функціональні рамки та завдання вставлених конструкцій: на сьогодні значно частіше випадки використання парентези абсолютно з протилежною ціллю – не внесення додаткової інформації, а оформлення головного смислового стержня висловлення у вигляді парентези задля кращого емоційного сприйняття, розуміння й запам'ятовування його адресатом, що відбувається на підсвідомому рівні у зв'язку з графологічною орнаментациєю парними дужками та посиленою увагою людини до всього невідомого і недослідженого, зокрема – чужих думок, а саме – думки автора, яка традиційно оформлюється у вигляді парентези [5].

Властивістю парентетичних конструкцій являється відображення перспективних та ретроспективних зв'язків у тексті. Це явище базується на двоїстій природі елементів, під чим маємо на увазі їх конкретність і зв'язок з певною ситуацією з одного боку і можливість формування здогадок отримувача повідомлення з іншого. Таким чином, парентеза як універсальне й багатоглядне явище локалізує зв'язки міжривневого характеру, що зумовлює взаємодію синтаксису, семантики і прагматики. Однак, внутрішня суперечність явища парентезації і наявність великої кількості суперечливих думок й оцінок відносно його лінгвістичного статусу все ще потребує пошуку нових шляхів аналізу, нових критеріїв синтаксичного членування тексту, осмислення природи дискретних одиниць, які при цьому утворюються. Парентези визначаються як такі, що синтаксично не пов'язані з реченнями і виражають ставлення мовця до висловленого, характеризуючись з морфологічного і семантичного боків [4].

Вставні члени речення в англійській мові – це слова або групи слів (фрази), які означають не якийсь член речення, а все речення в цілому. Вони звичайно виражають певне ставлення того, хто говорить, до висловленого (сумнів, упевненість, жаль, схвалення тощо). Вставні члени речення менш тісно пов'язані з реченнями, ніж інші другорядні члени, і інколи відокремлюються комами [6].

Вставні слова не змінюють основного модального значення речення, а надають йому особливого забарвлення. За своєю будовою парентетичні конструкції діляться на однослівні (however, then, otherwise, sometimes, whenever, perhaps, may, probably), сполучення слів з прийменниками (after all, at least, at any rate, in any case, no doubt) та внесення – речення (I suggest, I suppose, I would think, he said, it seems to me). Від вживання відповідної конструкції в повідомленні будуть залежати і тема, і мета цілого висловлювання.

До вставних слів, виражених одним словом, в першу чергу належать модальні слова.

Вставні слова, виражені модальними словами, можуть бути: indeed (справді, дійсно), certainly (звичайно, напевно), assuredly (безперечно), decidedly (безсумнівно), in fact (справді), truly (дійсно), naturally (природно, звичайно), surely (безсумнівно, звичайно), actually (справді, дійсно), possibly (можливо), perhaps (напевно), evidently (очевидно), obviously (очевидно, звісно), maybe (мабуть, може).

В результаті аналізу практичного матеріалу, ми визначили частоту вживання вставних слів у творі, що виражені модальними словами. Всього нараховано 153 випадки вживання модальних слів (100%), що функціонують як парентеза. Найвищу частоту вживання мають слова “maybe” (37 разів) та “actually” (28 разів), що відповідно складає 24.19% та 18.33%, а найнижчі показники спостерігаються у слів “surely” та “indeed”, що становить по 1.96 % у кожного. Наприклад:

“Maybe I'll call around later and we can have a chat” [10; C.8]

Actually I think it's the best thing that could have happened right now! [10; C.30]

Беручи до уваги фрази, що виконують функції вставного елемента слід зазначити, що вони можуть бути виражені прийменниковими зворотами або сполученням з інфінітивом або дієприкметником .

До вставних конструкцій, виражених за допомогою сполучень з інфінітивом або дієприкметником, відносимо: to be sure (безперечно, безумовно, певна річ), to tell the truth (правду кажучи), to begin with (поперше), generally speaking (взагалі кажучи), roughly speaking (у загальних рисах), strictly speaking (строго кажучи) та ін. Вставні слова, виражені за допомогою прийменникових зворотів, охоплюють наступні випадки: in a word (одним словом), in truth (щоправда, справді), in my opinion (на мою думку), in short (коротше кажучи), on the one hand (з одного боку), on the contrary (навпаки), at least (зрештою, принаймні), by the way (до речі, між іншим), for instance (наприклад) та ін.

В аналізованому нами творі визначено частоту вживання вставних конструкцій у творі, що виражені прийменниковими зворотами та сполученням з інфінітивом або дієприкметником. Всього вжито 79 фраз (100%), що функціонують як парентетичні конструкції. Найвищу частоту вживання мають фрази “ at least ” (42 рази) та “by the way ” (21 раз), що відповідно складає 53.16% та 26.58%, за ними слідує інфінітивна

конструкція “to be sure” (12 разів), що складає 15.19%, а найнижчі показники спостерігаються у словосполучень “to tell the truth” та “on the contrary”, що становить 3.8% та 1.27% відповідно. Наприклад:

By the way, the name Holly Kennedy rings a bell. [10; C.65]

But at least Meredith is still working, so you still have a regular income. [10; C.206]

“To tell you the truth, I’ve never even heard them play,” Daniel said worriedly. [10; C.53]

Парентези визначаються як такі, що синтаксично не пов’язані з реченнями і виражають ставлення мовця до висловленого, характеризуючись з морфологічного і семантичного боків Речення також можуть вживатись як парентеза. Вони можуть виражати відношення до того, хто говорить, до висловлювання і до всього речення в цілому [2].

Вставні речення можуть бути виражені за допомогою таких кліше: I suggest, I suppose, I would think, he said, it seems to me, а також реченнями, що виражають додаткову інформацію чи ставлення мовця до висловлюваного і на письмі відокремлюються дужками.

Ми визначили частоту вживання вставних речень у творі. Всього у творі вжито 254 вставні конструкції (100%), з них 153 слова, 79 фраз і 22 речення. Найвищу частоту вживання мають парентетичні конструкції, виражені словами (60,23%), на другому місці – вставні фрази (31,10%), і найменша кількість вставних речень у творі (8,67%). Наприклад:

• *She and Sharon had gone shopping in Bed Knobs and Broomsticks in Malahide, and both girls had eventually agreed on the beautifully carved wooden stand and the cream shade, which matched the cream and wooden furnishings of the master bedroom (of course they had chosen the most ridiculously expensive one, it would have been wrong to spoil tradition). [10; C.31]*

• *“Oh, you’re on his side, I suppose,” Sharon said grumpily. [10; C.110]*

Використання парентетичних елементів у висловленні є певним поясненням або ж приписом суб’єкта мовлення реципієнту, де подається вказівка на місце в розгорнутому дискурсі відповідного текстового твору, додаткова інформація та власні комунікативно-прагматичні настанови, в яких автор явно або опосередковано віддзеркалює своє ставлення, відношення та розуміння того, про що йде мова. Розрізняють два види прагматичних функцій парентетичних елементів: композиційно-прагматичні (інтегративна, дискретизуюча, ретроспективно-проспективна) та семантико-прагматичні (доповнююча, уточнююча, емоційна, оцінюючі, вказівка на джерело інформації) [9].

Парентетичні конструкції досить різноманітні за функцією та структурою, проте вони об’єднані загальною функцією: внесення суб’єктивної модальності, яке передається особливою суб’єктивно-модальною формою (чи конструкцією), тобто передає “ставлення мовця до повідомлюваного”, а також привнесення у загальний план змісту речення додаткової інформації, принагідного авторського зауваження [2].

За своїм функціональним значенням вставні слова, словосполучення і речення діляться на три групи:

1. Такі, що вказують на ставлення автора до висловленої ним думки, надають додаткову інформацію:
Their mother had called them her “two little elves” because they were always getting up to mischief around the house (this mischief was usually aimed at their eldest brother, Richard). [10; C.33]
Eventually, after she had persuaded herself she could show her face in public again (it took a long time), she crawled out of bed and hit the button on her answering machine. [10; C.66]
2. Такі, що вказують на авторство думки:
“OK, well, mine is less sentimental, but as a fellow female I’m sure you will appreciate it,” said Denise, handing her an envelope. [10; C.46]
“I suppose I could do that,” Alice replied sternly, but she couldn’t hide the glint of happiness in her eyes. [10; C.280]
3. Такі, що вказують на зв’язок висловлюваного з контекстом:
“Oh, by the way, did you give Ciara that birthday present?” Holly asked excitedly. [10; C.155]
On the contrary, it would be nice to have another loner in my company. [10; C.185]

Отже, ми розглянули парентетичні конструкції в сучасних англійських художніх творах, і можемо зробити висновок, що під парентетичними конструкціями розуміємо такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні, не пов’язуються формально з жодним з його членів і характеризуються специфічною інтонацією й семантикою, вираженням ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо[6].

Нами було визначено, що вставні конструкції в англійських художніх творах можуть бути виражені словами, фразами або реченнями. Ми дослідили функціональні особливості парентетичних конструкцій і визначили їх основні функції: вираження ставлення автора до висловленої ним думки, надання додаткової інформації; вказівка на авторство думки і зв’язок висловлюваного з контекстом.

Отже, ми бачимо, що це лінгвістично-психологічне явище унікальне в своєму роді і здатне віддзеркалювати оцінку суті висловлення, при чому, парентеза може бути носієм як «основної інформації»,

так і «додаткової», або ж взагалі проміжної. Початковий задум автора може неоднозначно сприйматись реципієнтом, що залежить від індивідуальних чинників: світосприйняття, інтелекту, менталітету, життєвих позицій тощо. Таким чином, функціональне навантаження парентез слід розглядати не лише на синтаксичному а й на емоційно-психологічному рівнях, що й становить перспективу подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / Ольга Викторовна Александрова. – М.: Высшая школа. 1981. – 185с.
2. Галайбіда О. Взаємодія вставних і вставлених слів / Оксана Василівна Галайбіда // 36. наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту. Серія філологічна. Випуск 2. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський ДПУ, 1998 – С. 80-83.
3. Гвоздев А.Н. Современный литературный язык / Александр Николаевич Гвоздев. – М.: Просвещение. 1973. – 350с.
4. Плющ Н.К. Интонация вставности в украинській мові / Надія Константинівна Плющ. – Київ.: Наукова думка. 1976. – 132 с.
5. Радзівська Т.В. До проблеми вивчення плану вираження сучасного мас-медійного тексту / Тетяна Вадимівна Радзівська // Актуальні проблеми менталінгвістики: Зб. статей за матеріалами V Міжнар. наук. конференції. – Черкаси, 2007. – 238-241.
6. Сердюк Н.Ю. Парентетичні конструкції в сучасному англійському художньому творі / Наталія Юрївна Сердюк – [Електронний ресурс] / I Міжнародна науково-практична заочна конференція „Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації”. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Режим доступу до статті – <http://naub.oa.edu.ua/2012/parentetychni-konstruktsiji-v-suchasnomu-anhlijskomu-hudozhnomu-tvori/>
7. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: Структура и семантика) / Зинаида Яковлевна Тураева. – Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.».– М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
8. Фенова Е.А. Соотношение синтаксической просодии парентетических внесений и предидирующей паузы (на материале английского языка): дис. канд. фил. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Евгения Александровна Фенова. – М., 1984. – 151 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – Л., 1941. – 265 с.
10. C.Ahern. P.S.I love you / Cecelia Ahern. – New York.: ATV Music Publishing. 2004. – 332 p.

Ірина ЗАДОЯНА

КУЛЬТУРНО-МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – професор Кучинський Б.В.

У лінгвістиці загальноприйнятим є погляд на прислів'я і приказки як на одиниці мови, що реалізуються у мовленні, оскільки дані ФО, з одного боку, є текстом, а з іншого, – їх використання у певному мовному колективі фіксоване (тобто належить мові): воно більш-менш єдине для всіх членів колективу, не будучи при цьому повністю мотивоване внутрішньою структурою тексту [8,с.55].

Незважаючи на смислову й формальну завершеність (у більшості випадків), здатність передавати завершену думку незалежно від сусідніх висловлювань, у мовленні дані висловлювання побутують самостійно, поза контекстом, поза реакцією на вербальну ситуацію не вживаються, хоч у наукових дослідженнях здебільшого аналізуються незалежно від контексту, за винятком поодиноких праць, присвячених розгляду особливостей функціонування прислів'їв та приказок у художніх творах (див., [7, с.12]).

Хоча ніхто з дослідників ФО не заперечує, що цим мовним знакам притаманні такі основні конституційні ознаки, як семантична цілісність, сталість, постійний компонентний склад, відтворюваність, здатність виражати певні граматичні категорії, які властиві всім одиницям фразеологічного рівня мови, проблема статусу прислів'їв і приказок у сучасному мовознавстві все ще досліджується. [див. 1, с.89-91; 6, с.98].

Нами розглянуто прислів'я і приказки як особливу групу мовних одиниць комунікативного типу в межах фразеологічного рівня, яка, незважаючи на всі спроби мовознавців вибудувати струнку систему певних моделей, не є однорідною ні за структурою, ні за семантикою, ні за функціями.

Прислів'я та приказки становлять дуже важливу частину культурної спадщини будь-якої мови. Головним, що відрізняє прислів'я від приказки, є той факт, що прислів'я - це закінчений пропозицію, оформлена думка, що формулює якусь народну мудрість. Приказка ж ніякої непорушної істини не передає. Вона лише представляє собою яскраве, образне, емоційно забарвлене висловлювання і найчастіше не є повноцінно оформленим пропозицією, а також не являє собою коротку притчу або ж мораль.

Людям завжди було властиво передавати наступним поколінням накопичені знання і життєвий досвід. Прислів'я та приказки відображають історичні особливості розвитку певного народу, життєвий уклад, моральний вигляд і багаті багатовікові традиції. Немало є в різних мовах приказок і прислів'їв, які повністю співпадають або ж дуже близькі за сформульованою думкою. Однак серед них є й такі, які в інших мовах аналогів не мають.

Приказки та прислів'я відносяться до стародавнього і надзвичайно популярного жанру, іменованому усною народною творчістю. Прислів'я застосовні, як правило, до абсолютно конкретних життєвих ситуацій, вони характеризують явища або властивості людей, оцінюють їх і наказують подальшу поведінку або ж розвиток подій.

Приклади німецьких прислів'їв [6, с.176]:

Armut schändet nicht.-Бідність - не вада.

Berg und Tal kommen nicht zusammen, wohl aber die Menschen.-Гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться.

Das sind die Weisen, die vom Irrtum zur Wahrheit reisen.-Той мудрий, хто від омани до істини йде

Der eine hat die Mühe, der andere hat den Lohn.- Один працює, а інший заробляє.

Der Satte weiß nicht, wie dem Hungrigen zumute ist.-Ситий голодному не товариш.

Der Wolf ändert wohl das Haar, doch bleibt er, wie er war.- Вовк кожен рік линяє, а вдачі не міняє.

Ein alter Freund ist zwei neue wert.- Старий друг краще нових двох.

Ein guter Nachbar ist mehr wert als ein Bruder in der Ferne.- Добрі сусіди краще, ніж далека рідня

Im schönsten Apfel sitzt der Wurm.- Не виросло те яблучко, щоб черв'яки його не точили.

Jeder Vogel hat seinen Gesang.- У кожної пташки свій голосок.

Katze aus dem Haus, rührt sich die Maus.- Кішки немає вдома - мишам воля.

Man glaubt einem Auge mehr als zwei Ohren.- Краще один раз своїми очима побачити, ніж сто разів почути.[6, с.176]

Приказкам властиво ідиоматичне вираження думки в недовомовленому варіанті. Приказки можуть бути образними (у цьому випадку в основі їх лежить якась метафора), іронічними, вони можуть носити характер приказки тощо - головне, вони завжди оцінюють якусь конкретну ситуацію або людину. Дуже часто приказки емоційно забарвлені.

Приклади німецьких приказок:

Das sieht ja ein Blinder!-Це ж цілком очевидно!

Mein lieber Mann!-Та ти що!

Das ist aber die Höhe!-Це вже через край (занадто)!

Kein Aber!-Ніяких «але»!

Kopf hoch!-Вище голову!

Wo brennt es denn?-Що за пожежу? Що трапилося?

Aus welchem Loch pfeift der Wind?-І звідки ж вітер дме?

Was fällt dir ein!-Що тобі спало в голову!

Da liegt der Hund begraben!-Так ось де собака заритий!

Du kriegst die Motten!-Та ти з глузду з'їхав!

Es ist noch nicht aller Tage Abend!-Ще не вечір! Ще не все втрачено!

Die Sache wird schon schief gehen.- Авось крива вивезе..

Серед приказок є такі, які дають людині або явищу певну розгорнуту характеристику. У таких приказках смислові зміни зі словами зазвичай не відбуваються, наприклад:

Wo brennt es denn? - Що сталося? (Що за пожежу?)

Існує окрема категорія приказок, які зазнали повного переосмислення і виражають емоційно-суб'єктивне ставлення мовця до яких-небудь подій, ситуацій, словами опонента в розмові, наприклад:

Alle Wetter! - Ось це здорово!

Himmel und Wolken! - Ну треба ж!

Німецькі приказки розповідного характеру передають певне судження про згадане явище чи предмет, причому замість останніх у складі приказки використовується фіксоване слово, замінити яке нічим іншим не можна. Наявність конкретизуючого займенника зазвичай допомагає з легкістю відрізнити приказку від прислів'їв зі схожою структурою, наприклад:

Du kriegst die Motten. - Та ти з глузду з'їхав!(приказка)!

Sorgen machen graue Haare - Горе косу білить.(прислів'я) [2, с.138].

Досить нечисленні німецькі приказки питального характеру можуть іноді припускати відповідь, який, однак, пов'язаний з приказкою не в лексичному значенні, а лише семантично, наприклад:

Wo brennt es denn? - Що сталося?(Відповідь передбачається).

Ich habe meinen Flug verpasst! - Я спізнився на літак!

Ich habe wichtige Papiere zu Hause vergessen! - Я забув удома важливі документи!

Die Vorstandssitzung beginnt in einer Stunde! - Через годину розпочнеться засідання правління!

Was fällt dir ja ein! - Що тобі спало на думку?(Відповідь не передбачається).

Наступним типом приказок є приказки з спонукальним характером, які можуть являти собою бездієслівні і дієслівні речення, наприклад:

Schwamm darüber! - Забудемо про це!(Дієслівна пропозицію).

Immer Mut! - Чи не труси́ся!(Бездієслівна пропозиція).

Keine Angst!.- Не бійся!(Бездієслівна пропозиція).

Найбільшою групою є приказки з емоційно-модальним характером. Вони можуть являти собою і односкладові, і складні речення, а можуть складатися з одних лише службових слів, наприклад:

So etwas lebt, und Schiller musste sterben! - Та як тебе земля носить!(Складне речення).

Da hört die Gemütlichkeit auf! - А ось це вже занадто!(Односкладне речення).

Mein Gott! - Боже мій!(Іменна група).

Und wie! - Ще б!(Модальна фраза із службових слів)[12, с.865].

Всі приказки формально об'єднані однією загальною ознакою, що носять формальний характер: вони мають лексичну і структурну стійкість, які не завжди поширюються на всю фразу (це можуть бути лише окремі елементи висловлювання) і не завжди абсолютні.

Унікальний симбіоз індивідуальності прислів'їв та приказок як неповторних, осмислених народно-авторських текстів, які були створені в конкретних суспільно-історичних умовах і неминуче пов'язані з цими умовами, і їх узагальнення, формальності, що поєднує їх зі словом, робить прислів'я водночас і метою, і засобом, на відміну від слова, яке є лише засобом для досягнення певної мети. Прикметно, що для наукової форми мислення також притаманне поєднання конкретності, індивідуалізованості й узагальненості, відірваності від конкретного факту, що вважається найвищим досягненням розумової діяльності[8, с.52].

Саме в синтаксичній організації прислів'їв, яка залишається незмінною впродовж століть, Тарланов убачає секрет довершеності ФО, які, на думку дослідника, є доброю основою для аналізу взаємозв'язків категорій граматики і поезики. Названі взаємозв'язки особливо виразно простежуються в найбільш репрезентативних групах ФО, побудованих на основі порівняння і контрасту, що реалізується в таких широко вживаних у прислів'ях і приказках прийомах, як антитеза, акротеза, дезідентифікація, оксиморон [6, с.88-90].

З'ясування генетичних історико-соціальних і побутових засад виникнення й існування конкретного прислів'я або приказки, його варіантів, набутих у процесі функціонування, – необхідними вимогами вивчення національних ФО одиниць.

Прислів'я і приказки слугують основою для виявлення загальнолюдських стосунків, адже всі прислів'я і приказки, зокрема про явища живої і неживої природи, опосередковано стосуються людини і її поведінки.

Висвітлення згаданих вище питань тісно пов'язане з проблемами вивчення людської свідомості, сприйняття й усвідомлення світу, оскільки, незважаючи на універсальність процесів мислення, етнокультурну незаангажованість перцептивних механізмів свідомості людини, відбувається засвоєння локальних (групових) лінгвокультурних смислів, що має важливе значення для самоусвідомлення людини у просторі інгрупової та автгрупової взаємодії. У цьому контексті мова є не просто одним із чинників і «технік» формування модальних етнопсихічних типів, але й важливою частиною того соціокультурного світу, в який закорінюється людина. Тому переконливим є твердження О. Снітко про те, що свідомість людини завжди етнічно маркована, адже в основі світобачення кожного народу є своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем, а неповторність етнічних культур є результатом властивої лише кожній із них організації елементів досвіду, наприклад: Trau, schau, wem (Довіряй, але перевірйай); Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben(Курчат по осені рахують). [9, с.5].

Отже, сучасні підходи до наукового трактування традиційних об'єктів лінгвістичних студій відкривають перспективи для дослідження прислів'їв і приказок окремих мов чи в міжмовному зіставленні із урахуванням екстралінгвальних даних і дають змогу дійти певних висновків лінгвокультурологічного та етнолінгвопсихологічного характеру.

Звернення до прислів'яно-приказкового фонду мови сприяє найбільш повного опису всіх сторін концепту, розкриттю його національно-культурних особливостей. Прислів'я та приказки показують не тільки ставлення до конкретної ситуації, вони дають можливість виявити специфіку оцінних переваг суспільства і їх мотивування, встановити систему ціннісних орієнтацій культури, визначити сукупність пануючих норм культури певного народу.

Прислів'я та приказки не однорідні за своїм складом і мають складну змістовну будову. Грунтуючись на образному переосмисленні різноманітних життєвих ситуацій, показують різне ставлення представників німецького соціуму до злочинства, скупості, жебрацтва, знахідку чужої власності та використанню особистої власності. Крім того, підтверджується своєрідність взаємозв'язку концепту відношення до власності в німецькій мовній картині світу з такими концептами, як ставлення до влади, до Бога, до долі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефіренко 1987: Алефіренко, М.Ф. Теоретичні питання фразеології. М. Ф. Алефіренко. –Харків : Вид-во при Харківському держ. ун-ті «Вища школа», 1987. – 136 с. – Бібліогр. : с. 125-134.

2. Барли 1984: Барли, Н. Структурный подход к пословице и максиме / Н. Барли //Паремиологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 126-148. – Библиогр. : с. 148.
3. Благова 2000: Благова, Г.Ф. Пословица и жизнь: Личный фонд русских пословиц в историко- фольклористической ретроспективе.
4. Воркачев 2001: Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании [Текст] / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
5. Крикманн 1978: Крикманн, А.А.Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы [Текст] / А. А. Крикманн // Паремиологический сборник : Пословица. Загадка : Структура, смысл, текст. – М. : Наука, 1978. – С. 82-104. – Библиогр. : с. 104.
6. Крикманн 1984: Крикманн, А.А. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы [Текст] / А. А. Крикманн // Паремиологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 149- 178. – Библиогр. : с. 178.
7. Мерзликіна 2001: Мерзликіна, О.В. Комуникативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (на матеріалі творів М. Сервантеса) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Київ. лінгв. університет. – К., 2001. – 20 с.
8. Пермяков 2001: Пермяков, Г.Л. Грамматика пословичной мудрости // Пословицы и поговорки народов Востока / Г. Л. Пермяков. – М. : Лабиринт, 2001. – С. 9-60.
9. Снитко 2003: Снитко, Е.С. Этнические культуры в зеркале языка /
10. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatics Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearb. von G.Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. Mannheim: Dudenverlag, 1992. – 864 S.
11. Röhrich. L. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 1,2,3. Freiburg: Herder,1991. – 1910 S.
12. Duden. Zitate und Aussprüche. Bearb. von W. Scholze-Stubenrecht. Mannheim: Dudenverlag, 1993. – 827 S.
13. Bertelsmann Universallexikon. Hrsg. vom Lexikon-Institut Bertelsmann. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1996. – 1008
14. Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. / Hrsg. von J. Pokorny. I—III. — Berlin, 1928.

Наталія ЗЕЛІНСЬКА

**ФУНКЦІЇ МЕТАКОМУНІКАТИВНИХ ОПЕРАТОРІВ
В АНГЛОМОВНОМУ ПЕРСОНАЖНОМУ МОВЛЕННІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОНА ГРІШЕМА “LITIGATORS”)**

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В. Ю. Паращук

Загальна спрямованість сучасної лінгвістики на вивчення комуникативно-функціональної сторони мови характеризується особливою увагою дослідників до її метакомуникативної функції [1; 3; 4; 5; 6; 7].

Функціональні характеристики метакомуникативних операторів як частини вербальної взаємодії дотепер не були об'єктом спеціального дослідження на матеріалі англомовного художнього дискурсу, які в експліцитній формі відображають особливості форми та змісту повідомлення, вербалізують комуникативні інтенції мовців, моніторять перебіг розуміння повідомлення та безперервність каналу спілкування, повідомляють координати певного висловлення в потоці мовлення відносно попередніх і наступних мовленнєвих дій [2, с. 199]. Вичерпний опис рис метаоператорів поглибить знання про ефективність механізмів вербальної інтеракції під час комуникативного акту на матеріалі різних лінгвокультур. Саме ці міркування зумовлюють **актуальність** нашого дослідження, яке спрямоване на пізнання закономірностей та особливостей комуникативної поведінки в англомовних лінгвокультурах і специфіки їхньої вербалізації на матеріалі персонажного мовлення.

Мета статті полягає у визначенні типології метакомуникативних операторів як складника вербальної взаємодії – інтеракції в ситуаціях міжособистісного спілкування шляхом аналізу англомовного персонажного мовлення. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: узагальнити сучасне розуміння метакомунікації, систематизувати новітні дані дослідження метакомуникативних одиниць, виокремити типологію функцій метакомуникативних операторів, що вживаються в персонажному мовленні.

Матеріал дослідження охоплює метакомуникативні оператори, відібрані шляхом суцільного обстеження тексту роману “LITIGATORS” сучасного американського письменника Джона Грішема (John Grisham). **Об'єктом** дослідження виступають метакомуникативні оператори, а в якості **предмета** розглядається специфіка їхніх функцій у вербальній взаємодії.

У сучасних наукових джерелах метакомунікація розглядається як особливий вид спілкування, предметом якого є сам процес спілкування, а його метою – організація й управління мовленнєвою взаємодією за допомогою вербальних засобів (А. Вежицька; О. Г. Арюхіна; Ю. В. Матюхіна; Г.М. Синіцина). Теоретичні засади нашого дослідження ґрунтуються на тлумаченні метакомунікації як частини вербальної комунікації, спрямованої на саму комунікацію в цілому та її окремі аспекти: мовну тканину й стратегічну динаміку дискурсу, фази інтеракції, обмін комуникативними ролями, представлення тем, регуляцію міжособистісних і соціальних аспектів вербальної інтеракції, норм спілкування, процесів обміну інформацією, її інтерпретації, ефективності каналу комунікації [2, с. 198].

Аналіз спеціальних джерел засвідчив, що на часі виокремлюються мовленнєві акти (МА), що обслуговують метакомунікацію в цілому: це метамовленнєві акти (В. І. Карабан), названі також мовленнєвоорганізуючі МА (D. Wunderlich), метакомунікативні МА (Н. Г. Наумова; M. Stubbs). Серед метакомунікативних висловлень виокремлюються фатичні, що мають провідну іллокуцію “залучення чи концентрації уваги співрозмовника” (А. А. Чалтикова). Фатичні метакомунікативні МА тлумачать як такі, що не передають, а сприяють передаванню когнітивної інформації (Т.Д. Четіані) і обслуговують контактоустановлення, контактопродовження, розмикання мовленнєвого контакту (Ю. В. Матюхіна). У нашому дослідженні ми позначаємо мовленнєві дії, що уособлюють вербальні коментарі до інших мовленнєвих актів, характеризуючи різні аспекти комунікативного процесу, *метакомунікативними операторами* (МО).

Аналіз матеріалу спостереження засвідчив, що в англomовному персональному мовленні метакомунікативні оператори найчастіше регулюють такі аспекти мовлення: 1) форму і зміст повідомлення; 2) експлікацію комунікативної інтенції мовця; 3) вибір мовних засобів; 4) манеру говоріння; 5) міжособистісні та соціальні стосунки; 6) контакт (привертання або підтримку уваги, сприйняття та розуміння повідомлення) та канал (фізичні параметри каналу); 7) дейксис дискурсу (для позначення точки відліку в системі координат повідомлення, індекси місця та часу).

Схарактеризуємо виокремлені функціональні типи метакомунікативних операторів детальніше.

МО моніторингу форми і змісту повідомлення. Формальні метаоператори охоплюють маркери початку, структурування та закінчення повідомлення, маркери його редагування, уточнення, напр.: (1) *“We’re looking for a lawyer,” the man said. “Divorce lawyer,” the woman corrected.* (2) *I quit the big firm, and here I am, ready to go to work.* (3) *“What type of work do you have in mind?” Oscar asked.* (4) *I had a burger and fries for lunch, then back to the beer, and then at some point I took a nap.* (5) *“You blacked out?” Whatever.*

Зміст повідомлення реалізується в категоріях *якості* (логічність, істинність та достовірність), *кількості* (обсяг та достатності повідомлення), *релевантності* й *доцільності* (теми та предмету спілкування, відношення до контексту), які в цілому відповідають постулатам кооперативного спілкування Г. П. Грайса. Згідно з цим, у матеріалі спостереження виокремлюємо такі МО моніторингу змісту повідомлення: 1) МО якості повідомлення; 2) МО кількості повідомлення; 3) МО доцільності та релевантності повідомлення.

Для забезпечення ефективності комунікації логіка будови висловлень та їхня достовірність відіграють одну з головних ролей. У найбільш загальному смислі семантика природних мов лежить на двох «китах»: *істинності/неістинності* та *інтенції/конвенції*. Аналіз матеріалу спостереження засвідчив, що метаоператори дозволяють мовцю:

– розташовувати аргументи згідно з їхньою важливістю, напр.: (1) *“The best I can tell,” Wally said, “is that he snapped on the elevator this morning as he was going to work. “That’s what I gather,” she said.*“;

– експлікувати істинність і достовірність висловлень і вказувати на неоднозначність складності теми обговорення, наслідки подій, напр.: (1) *“That’s not true, Barbara. Don’t start exaggerating like you always do, okay?” (2) Louder, Barbara responded, “And don’t you start lying in front of the lawyer, Cal. We agreed we would come here, tell the truth, and not fight in front of the lawyer. Didn’t we?”.*

Метаоператори моніторингу логіки, істинності повідомлення дають можливість адресату ефективніше структурувати повідомлення та аналізувати його.

МО експлікації комунікативної інтенції мовця. Загально визнано, що в процесі спілкування мовці обмінюються висловленнями, кожне з яких має певну мету, або комунікативний намір (інтенцію), а відтак ефективність мовленнєвої взаємодії залежить від вміння мовців експлікувати свою інтенцію. У тих випадках, коли адресат (A1) хоче, щоб адресат (A2) однозначно декодував його інтенцію, A1 експлікує інтенцію засобами метаоператорів, які вміщують дієслова говоріння, що вербалізують його комунікативний намір, напр.: (1) *“I want to talk about his death. I’m curious about what medications he was taking when he died.” (2) “I have a question,” he said, his eyelids getting heavier. “I have lots of questions,” she replied.*

У матеріалі спостереження вживаються різноманітні МО експлікації комунікативної інтенції, напр.:

а) уточнення: (1) *“This is our biggest moment.” “Another gold mine?” “Bigger than a gold mine. (2) “He was talking about Miss Spence. “Her last husband was Angus Spence. Ring a bell?”;*

б) окреслення власної комунікативної позиції, ставлення та оцінки: (1) *“That’s my point, Oscar. We have got to get serious about these mass tort cases. (2) “Let’s just say the case has real potential. “ Are you kidding?” David asked.*

в) надання експліцитної оцінки мовленнєвим діям партнерів-комунікантів: (1) *“Why does it matter?” “Tough question, Iris, but then I remember that you always ask the tough questions. That’s what I always liked about you. Tough question, and to be honest, I can’t answer it, because no one can predict what a jury might do. (2) “Word’s out that you were last seen diving back into an elevator.” “Just a rumor, dear, just a rumor”. (3) “Yes, they usually start the day with a round of bickering.” “I see.”*

г) заклик до дії, регулювання взаємодії: (1) *Let’s get down to business. (2) “You got a wife?” “Don’t ask.” “Sorry”.*

д) здійснення емоційного впливу на А2: (1) *I'll make it hot for you if you don't stick by your friends.*

е) наведення прикладів : (1) *By way of illustration I want to tell you about an accident which happened to me because of my carelessness...* тощо.

Чітка експлікація своїх комунікативних намірів дозволяє партнерам по комунікації планувати свої дії по досягненню своєї комунікативної мети, адаптуватися до змін під час перебігу комунікативної інтеракції.

МО вибору мовних засобів. На етапі планування висловлювання адресант продумує зміст і логічну побудову свого повідомлення. Залежно від комунікативної мети, передбачуваної аудиторії та змісту повідомлення, комунікант обирає відповідні мовні засоби, що відображаються в метاپовідомленнях, напр.: (1) *"I wish you wouldn't use strong language in front of the children".* (2) *"Don't talk in monosyllables, please"*

МО моніторингу манери говоріння. Манері говоріння відводиться велика роль у комунікативному процесі. Від неї залежать такі важливі складові ходу комунікації, як увага співрозмовників і ступінь розуміння інформації, що повідомляється. Метакомунікація дозволяє фіксувати манеру говоріння комунікантів, не тільки характеризувати, але й регулювати її. Аналіз нашого матеріалу спостереження засвідчив, що МО моніторять: особливості дикції, вимовляння, тональності мовлення, напр.: (1) *"In the second conversation," she said, "I got the clear impression that he was drinking. His tongue was a bit thick; his syllables were not as sharp."*; (2) *The driver said something unintelligible, and David barked, "Can you speak English?"* (3) *You know her better than me, so I think it'll be more reasonable if you break this news to her. Please, do it gently. "David, you don't sound so good. Are you all right?" "I'm fine.*

Метаоператори, що характеризують манеру говоріння, вказують на недоліки і помилки в мовленні адресанта, що дозволяє комуніканту звернути на них увагу і намагатися їх уникати для запобігання можливих комунікативних перешкод.

МО моніторингу міжособистісних і соціальних стосунків. У процесі комунікації мовці (не)дотримуються приписів спілкування згідно зі своїми статусними ролями. Наступний приклад ілюструє зверхнє ставлення та неповагу адресанта до адресата: *"Tell Roy to kiss my ass." "I beg your pardon." "You heard me. Tell Roy to kiss my ass."*

МО моніторингу контакту й каналу комунікації. Когнітивна або фізіологічна неспроможність комунікантів сприйняти й інтерпретувати повідомлення (незбігання їхніх пресупозицій, нерозбірлива вимова тощо) зумовлює комунікативні невдачі або й переривання вербального контакту, тому комуніканти використовують велику кількість МО контакту: (1) *"Are you with me, Abner? You look bored." "I'm listening."* (2) *"Anyway, I'm spending the next few days looking for Krayoxx cases, and I could sure use some help. Are you listening, Ms. Gibson?" "Sure." "Help me out here. What does AC stand for?" "Ambulance Chaser." (3) "What the hell does that mean?" "Protecting the rights of the injured". Not a word, until Rochelle asked, "Is something wrong?"*

МО дейксису дискурсу використовуються мовцями для позначення точки відліку в системі координат повідомлення, індекси місця та часу: (1) *"Have I told you about Roy Barton?" "Not yet."* (2) *"Who was that?" David asked Abner when he got close enough. "I'll tell you later.* (3) *"Do you hear me, Ms. Gibson?" "I've heard this before."*

Отже, на основі проаналізованого фактичного матеріалу, ми можемо зробити загальний висновок, що метакомунікативні мовленнєві дії, що характеризують повідомлення, полегшують сприйняття інформації, що спрощує процес орієнтації в безлічі переданих адресантом сигналів. Метакомунікативні оператори в англійському персональному мовленні виконують велику кількість функцій і згідно з цим можуть бути структуровані на декілька типів: МО моніторингу форми і змісту повідомлення, МО експлікації комунікативних інтенцій, МО вибору мовних засобів, МО манери говоріння, МО моніторингу міжособистісних і соціальних стосунків, МО моніторингу контакту, каналу та дейксису дискурсу.

Перспективу подальших досліджень функціонального аспекту метакомунікації в англійському персональному мовленні складають проблеми впливу національно-культурних конвенцій та статусно-рольових приписів на використання метакомунікативних операторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арюхіна Е. Г. Метакомунікативные высказывания, управляющие содержательной стороной диалога и интенцией высказываний : автореферат дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.04 / Е. Г. Арюхіна ; Белгород. гос. ун-т. – Белгород, 2006. – 22 с.
2. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
3. Матюхіна Ю.В. Развитие системы фатичной метакоммуникации в английском дискурсе XVI - XX ст.: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ю. В. Матюхіна; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.– Х., 2004. – 20 с.
4. Синицына А. Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / А. Н. Синицына; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2005 – 19 с.
5. Перфильева Н. П. Метатекст в аспекте текстовых категорий: монография / Н. П. Перфильева. – Новосибирск : НГПУ, 2006. – 285 с.
6. Чаптыкова А. А. Прагматическая характеристика метакоммуникативных высказываний английской разговорной речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. А. Чаптыкова ; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. – Л., 1987. – 16 с.

7. Стрибижев В. В. Речевые клише в современном английском языке : метакоммуникатив. функция : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. В. Стрибижев ; Белгор. гос. ун-т. – Белгород, 2005. – 18 с.

Ірина ІВАНОВА

ПАРЕМІОЛОГІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНОТЕМНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФІТОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор В.М. Манакін

Дослідження конотативних елементів лексичної семантики є важливим напрямком сучасної лінгвістики і викликає увагу таких вчених як, Архангельська А.М., Зорівчак Р.П., Манакін В.М., Пашенко О.М., Подолян І.Е. Телія В.М. та ін.. «Складність аналізу конотацій виявляється в тому, що далеко не всі додаткові семантичні та прагматичні особливості («свідомості»), які нашаровуються на предметно-понятійний аспект лексичних значень, тобто не всі конотації фіксуються в словниках... Завдяки тому, що конотації слів відображають найбільш яскраві особливості лексики, цей аспект може розглядатися як самостійний параметр міжмовного семантичного співставлення» [13, 209]. Однією з сфер реалізації символічно-конотемного потенціалу лексем є пареміологічна сфера. Це пояснюється тим, що «паремії є не просто знаками типових ситуацій – вони є їхніми знаками-символами. До набуття символічності паремії пройшли складний шлях творення узагальненого змісту за схемою “вислів – слово – образ” [6, 174].

Стаття присвячена пареміологічній реалізації конотемного потенціалу фітонімів в англійській мові.

Матеріал дослідження у вигляді семем дібрано шляхом суцільної вибірки із тлумачних, двомовних перекладних електронних, фразеологічних [10], пареміологічних [24] словників та словника ненормативної лексики [1].

Метою дослідження є аналіз способів реалізації конотемного потенціалу лексем, а саме фітонімів, в фразеолого-пареміологічному та лексико-семантичному аспектах англійської мови.

Найяскравішу активізацію в пареміях виявляє культурний компонент лексико-семантичного поля, заснований на попередньому досвіді нації, адже “культура – це насамперед пам’ять. Вона пов’язана з минулим і зорієнтована на минуле” [4, 6]. Саме надаючи денотату певного символічного навантаження, яке згодом відображається в усьому культурному просторі нації, людина утворює невичерпну базу інтерпретації лексем, що позначають цей денотат у мові.

Активізація образно-символічного потенціалу лексем у пареміях відбувається на основі найбільш сталих асоціацій, що базуються на інформації про найяскравіші ознаки денотата, адже “необхідна спеціальна спрямованість свідомості на... предмет з метою його виділення з-поміж інших предметів, з метою фіксування його як такого” [11, 264].

Враховуючи ситуативну зумовленість мовної діяльності, яка виникає через те, що “два деякі образи, уявлення, концепти, об’єкти тощо пов’язуються одне з одним, ставляться поряд, причому так, що одне з них виступає відомим, відправним, знайомим, старим, а інше – таким, що характеризує, описує, визначає” [9, 115], можна довести, що, виділяючи найяскравіші риси архетипової ситуації, людина створює універсальну описову модель (у тому числі у вигляді паремій), яка транспонує ці риси на інші подальші ситуації, і неабияку роль у цьому процесі відіграють конотації складників моделі.

Якщо розглядати ступені активізації конотативного потенціалу фітонімів в англійській мові, то можна помітити, найчастіше вони виявляються при реалізації конотем, які позначають найяскравіші ознаки відповідного фітоденотата, і найчастіше такі, що притаманні лише йому.

Наприклад, в англ. паремійному полі: *to tremble like an aspen leaf* [24, 21], що пояснюється яскравою особливістю листя осики (*Populus tremula*) – тремтіти навіть за умов повного затишшя. Ця особливість зафіксована у латинській видовій назві рослини (лат. *tremula* – “та, що тремтить”). Отже, спільним є те, що конотемізації зазнає найяскравіша ознака явища-основи.

Конотема ‘міцність’, присутня в семантичному полі лексеми *oak*, виникла та активізується на основі асоціації з основною властивістю рослини *Quercus robur*. У порівняльному аспекті спостерігається реалізація, хоча й не в ідентичних мовних корелятах, але в одному фреймовому полі: англ. *he is heart of oak* (досл. “серцевина дуба”) – про сильну, міцну людину [24, 364], *as hard as oak* [24, 127]. Подібне виділення основних властивостей денотата в конотемний потенціал лексеми пояснюється тим, що “з усіх асоціацій, що виникають, суб’єкт, який здійснює акт номінації в процесі мовної діяльності, обирає низку найважливіших з позиції свого змістового завдання, які, викристалізуючись, осмислюються як риси позначуваного, релевантні для творення номінативної одиниці” [17, с. 21].

Тож, якщо проводити паралель між концептуальною та мовною конотемізацією, помітно, що основні властивості денотата формують основу його концептуально-символічної значущості, а основні семи, що складають дефініцію поняття, приглушують образно-конотемний потенціал відповідної лексики.

Розглянемо, наприклад, англ. прислів'я *the smell of garlic takes away the smell of onions* [24, 745], де виявляє свою реалізацію конотема 'різкий запах', 'сморід', яка фіксує яскраві властивості відповідної рослини (*Alium sepa*). Ця конотема входить до складу фрейму 'міцність', ось чому у відповідному концептуальному полі поруч буде стояти. Реалізація схожої конотеми спостерігається й в інших прислів'ях: англ. *garlic makes a man wink, drink and stink* [24, 296] (досл. "часник примушує моргати, пити і смердіти").

Конотему 'cheap' в англійській мові можуть активізувати різні фітоніми: *fig: not worth a fig* [9, 255]; *leek: not worth a leek* [24, 454]; *nut: not worth a nutshell* [24, 584] або навіть *ivy* – фітонім, що позначає неїстівну рослину, на відміну від попередніх, – плющ (*Hedera helix*): *not worth an ivy-leaf* [24, 407]. З наведених прикладів узагальнемо, що дані фітоніми структурально схожі паремії, об'єднані фразею "не вартий і..."

Часто спостерігаються пареміологічні реалізації фітонімічних конотацій (у тому числі й конотеми 'дешевий') у фреймовому полі 'марність': англ. *birchen twigs break no ribs* (досл. "березовими гілками ребер не зламати") [24, 59]. При цьому врахуємо, що в деяких випадках подібний конотативний потенціал буде реалізовуватися лише в контексті висвітлення певних ознак денотата, характерних не загалом для всього класу, а лише за умови акцентування певної атрибутивної ознаки: англ. *cabbage twice cooked (sodden) is death* (досл. "двічі зварена капуста – це смерть") [24, 97], *bare as the birch at Yule even* (досл. "голий, як береза на святки") [24, 29], *as fine as a carrot new scraped* (досл. "гарний, як щойно очищена морква") [24, 193].

З погляду психології, "мова становить систему кодів, достатніх для того, щоб самостійно проаналізувати предмет і передати будь-які його ознаки, властивості, відношення" [12, с. 46]. Аналіз символічного навантаження фітонімів, що породжує конотації, які активізуються в пареміологічній сфері, доводить, що свідомість мовця переважно виділяє, а згодом робить сигнально-символічною семою, найяскравіші ознаки денотата. Семи, що позначають подібні ознаки, складають символічне ядро паремії, декодування якого і є метою лінгвокультурологічного аналізу.

Якщо поглянути на характер конотем, які реалізуються в словах-складниках пареміологічних єдностей, з психолінгвістичної точки зору, то можна помітити, що в одних випадках мовцями в конотемному потенціалі лексем виділяються яскраві, типові ознаки денотата, а в інших – ні. А тому в одних випадках конотеми будуть носити очікуваний характер, а в інших – неочікуваний.

Але подібний принцип розподілу не можна прийняти поза врахуванням моменту відносності, адже на процес конотемізації впливають такі позамовні фактори, як суб'єктивність, національно-культурний та національно-прагматичний фон. Ураховуючи той факт, що "лексичні та інші мовні засоби передають специфічні для кожної нації психоповедінкові архетипи" [8, с. 40],

Найчастіше у відносно очікуваній позитивній конотації реалізуються конотеми: 'гарний', 'красивий': англ.: *a woman and a cherry are painted for their own charm* (досл. "жінку і вишню малюють за їхню власну привабливість") [24, 907; 24, II, 324], *fresh as a daisy (buttercup, rose)* (досл. "свіжий, як маргаритка (жовтець, троянда)") [24, 287], *as red as a rose* (досл. "червоний, як троянда") [24, 668], *white (fair) as a lily* (досл. "білий (світлий), як лілія") [24, VI, 292]; 'приємний': англ.: *sweet as a nut* (досл. "солодкий, як горіх") [24, 793]; 'корисний': англ.: *eat an apple going to bed make the doctor beg his bread* (прибл. "якщо їстимеш яблуко на ніч, лікар стане жебраком") [24, 17].

Відносно очікувані негативні конотації спостерігаються в результаті реалізації сигнально-символічних конотем фітонімів, що позначають переважно бур'янисті рослини: англ.: *the more the camomile is trodden on, the faster it grows* (досл. "чим більше виплоєш ромашку, тим швидше вона росте") [24, 100]. Спостерігається також активізація негативних конотацій у позначеннях корисних і важливих у господарстві рослин, які, проте, мають деякі "неприємні" властивості: англ.: *parsley before it is born is seen by the devil nine time* (досл. "петрушка перед народженням була дев'ять разів побачена дияволом") [24, 610], *hemp for your hanging begins to bud* (прибл. "коноплі для мотузки на твою шибеницю починають розпускатися") [24, 368], *turnips like a dry bed but a wet head* (прибл. "ріпа любить суху грядку, але вологий качан" – активізація конотеми 'не росте у вологості' в межах фрейму "примхливість") [24, 848], *there is small choice in rotten apples* (досл. "між гнилих яблук невеликий вибір" – наявна атрибутивна ознака, що виділяє об'єкт з усього таксономічного класу) [10, 167].

Відносно очікувані конотації нейтрального плану виявляють характерні, але суттєво не важливі риси відповідних фітоденотатів, і в різних контекстах можуть бути інтерпретовані як з позитивного, так і з негативного боку: з англ. *lime makes a rich father and a poor son* (досл. "липа робить батька багатим, а сина – бідним") [24, 465], англ.: *he that will eat the kernel must crack the nut* [24, 215]; англ.: *like a bean in a monk's hood* (досл. "як біб у капюшоні монаха" – реалізація конотеми 'маленький') [24, 33], *when all fruit fails, welcome haws* (досл. "коли всі фрукти опали, з'явився глід") [24, 292].

Окремо в англійській фітоніміці можна виділити підклас сталих порівнянь, у яких активізуються відносно очікувані конотації, засновані на схожості двох об'єктів одного таксономічного класу: *as like as an apple to an apple* (досл. “схожі, як яблуко до яблука”) [24, 17], *as like as two peas* (досл. “схожі, як дві горошини”) [24, 851]. Відносно неочікувані конотації будь-якої оцінної шкали відображають властивості, притаманні не завжди якимсь певним фітоденотатам, вони не є суттєвими і виявляють себе лише за певних умов. Напр., англ. *a woman that loves to be at the window is like a bunch of grapes on the highway* (досл. “жінка, що любить стояти біля вікна, схожа на гроно винограду на дорозі”) [24, 909], англ. *better an apple given than eaten* (досл. “краще яблуко віддане, ніж з'їдене”) [24, 50], *one cherry-tree suffices not two jays* (досл. “одне вишневе дерево двох сойок не годує”) [24, 117], *as cool as a cucumber* [24, 143] – холодність все ж не є суттєвою ознакою огірка.

Іноді в пареміях трапляється реалізація відносно неочікуваних конотацій, заснованих на певних повір'ях чи забобонах: англ. *the more hazelnut the more bastard children* (досл. “більше лісових горіхів, більше покинутих дітей”) [24, 359], *set beans in the wane of the moon* (досл. “сій боби, коли місяць – старий”) [24, 35], *every elm has its man* (досл. “кожний в'яз має свою людину”) [24, 219].

Окремо в англійській фітоніміці можна виділити підклас сталих порівнянь, у яких активізуються відносно неочікувані конотації, засновані на несхожості двох об'єктів різних таксономічних класів: *as like as an apple to an oyster* (досл. “схоже, як яблуко на устрицю”) [24, 17], *as like as a dock to a daisy* (досл. “схожий, як щавель на маргаритку”) [24, 193].

Досить часто спостерігаються випадки транспонування здатності об'єктів навколишнього середовища поєднувати в собі як позитивні, так і негативні риси щодо відповідних властивостей певних фітоденотатів. У результаті подібного транспонування виникають конотації, які також знаходять свою реалізацію в пареміологічній сфері, причому акцент робиться саме на контрастних рисах об'єкта.

Таким символом поєднання та виявлення контрастних рис в англійській мові є троянда (*Rosa*). Ідентичність реалізації конотації ‘гарна, але з шипами’, ‘оманливо красива’ спостерігається в такій паремії: англ. *no rose without a thorn* [24, 684], що входить до фреймової картини оманливої краси певного об'єкта, ширше – до фрейму “підступність”. Тут можна виділити англ. прислів'я *it is better to be stung by a nettle than pricked by a rose* (досл. “краще бути вжаленим кропивою, ніж уколоти трояндою”) [24, 783], в якому символічно передається оманливість краси, поєднаної з наявністю захисних шипів троянди у порівнянні з наявністю подразнювальної речовини (кислота мурашина), поєднаної із зовнішньою непривабливістю в кропиві (*Urtica urens*).

Схожі за змістовим навантаженням конотації в англійській мові можуть реалізовувати й інші фітоніми: англ. *every bean has its black* (досл. “у кожного бобу є чорність”) [24, 35], *there is a devil in every berry of the grape* (досл. “в кожній виноградині сидить диявол”) [24, 180], *sweet is the nut, but bitter (hard) is the shell* (досл. “солодкий горіх, та гірка (тверда) шкарлупа”) [24, 793]. Остання англ. паремія має квазісинонімічний варіант *you are sweet nut if you were well cracked* (прибл. “був би горішок солодким, якби був добре лущеним”) [24, 793]. Помітно, що при реалізації конотації подвійного ставлення до активізованого образного складника приєднується активізований емотивний складник: англ. *in good years corn is hay in ill years straw is corn* (досл. “у добрі роки кукурудза – це сіно, в погані роки солома – це кукурудза”) [24, 327].

Символічне протиставлення негативних властивостей об'єкта позитивним, відтворене у конотаціях, окрім фрейму “оманливість”, може бути ще частиною фреймів “недовговічність”, “швидкоплинність”, “недосяжність”, і далі, в поєднанні з попереднім фреймом, – ширшого за обсягом фрейму “недосяжність”. Реалізація подібних конотацій у пареміологічній сфері виглядає наступним чином: англ. *the fairest rose at last is withered* (досл. “і найгарніша троянда нарешті в'яне”) [24, 684], *if you lie upon roses when young, you'll lie upon thorns when old* (досл. “якщо молодим лежиш на трояндах, старим лежатимеш на шипах”) [24, 460], *the vine forth three grapes: the first of pleasure, the second of drunkenness, the third of sorrow* (прибл. “лоза дає три виноградини: першу – задоволення, другу – пияцтва, третю – горя”) [24, 860].

У меншому обсязі, але трапляється протиставлення позитивних рис негативним, що породжує конотацію, протилежну до конотацій, описаних вище. У пареміологічній сфері її реалізація виглядає так: англ. *bean in liberty is better than a comfit in prison* (досл. “біб на свободі краще, ніж цукати у в'язниці” – контекстуальна меліорація конотеми ‘дешевий’) [9, 33], *willows are weak, yet they bind other wood* (досл. “верби хоча й слабкі, але обплітають інше дерево”) [24, 891]. Інтерпретація останнього англійського прислів'я може бути подвійною, залежно від схвалення чи засудження символізованих якостей об'єкта.

В англійській пареміологічній сфері можна спостерігати реалізацію конотацій, за допомогою яких символізуються негативні фактори, які на фоні позитивних виглядають незначними: *he that has a good harvest may be content with some thistles* (досл. “той, хто зібрав добрий врожай, може задовольнитися декількома будяками”) [24, 320].

Частими є випадки, коли в пареміях за допомогою конотацій відбувається порівняння рис двох об'єктів, а перевага (імпліцитно чи явно) надається якомусь одному. Фітоніми теж реалізують свій конотативний потенціал у цьому процесі: англ. *the vine embraces the elm* (досл. “виноградна лоза обіймає

в'яз" – протиставлення конотем 'гнучкий' та 'непохитний') [19, 860], *oaks may fall when the reeds stand the storm* (прибл. "дуб впав, а очерет ще стоїть") [24, 584], *lost with an apple and won with a nut* (or vice versa) (досл. "програв на яблуці, та виграв на горіхові" (або навпаки)) [24, 487], *cut down an oak and set up a strawberry* (досл. "зрубай дуб та посади полуницю") [24, 163], *the peach will have wine and the fig water* (прибл. "від персика буде вино, а від фіги – вода") [24, 616], *the willow will buy a horse before the oak will pay for a saddle* (досл. "верба вже купить коня ще до того, як дуб заплатить за сідло" – символічне позначення швидкого росту верби в порівнянні з дубом) [24, 891].

Іноді в пареміях в англійській мові спостерігається конотування однієї диференційної ознаки фітоденотатів, що належать до того самого таксономічного класу, причому акцент робиться на відсутності принципової різниці між цими об'єктами: англ.: *a black plum (grape) is as sweet as a white* (досл. "чорна слива (виноградина) така ж солодка, як і біла") [24, 65].

Можна спостерігати й конотування причиново-наслідкових зв'язків, а також принципу наступності, що реалізують фітоніми різних мов, активізуючи конотемний потенціал у пареміологічній сфері: англ.: *who has many peas may put the more in pot* (досл. "той, хто має багато гороху, може покласти більше в горщик") [24, 617], *many rains, many rowans; many rowans, many yawns* (досл. "багато дощів – багато горобини, багато горобини – багато позіхання") [24, 510].

Окрему групу складають паремії, в яких фітоніми реалізують конотацію, пов'язану з рідною країною: англ.: *when hemp is spun, England is done* (прибл. "коли прядиво [з конопель] закрутилося, в Англії все гаразд") [24, 368]. За концептуальною спрямованістю конотема, яка реалізується, має прагматично-утилітарний характер в англійській мові.

Отже, при аналізі фітонімів, які реалізують власний конотативний потенціал у паремійних одиницях, можна спостерігати, що фітоніми як лексеми накопичують у своєму семантичному полі конотемний потенціал, який виникає на основі символічного навантаження відповідної рослини, назвою якої вони є.

Можна зробити висновок – фітоніми, які реалізують конотемний потенціал у пареміологічній сфері, виявляють конотації з активним образним складником, який у багатьох випадках є частиною культурного компонента лексичних одиниць. Можна також побачити, що конотації в процесі власної реалізації в пареміологічній сфері можуть виявляти як яскраві, типові ознаки денотата (у такому разі це відносно очікувані конотації), так і нетипові, латентні (відносно неочікувані конотації) позитивного, негативного або нейтрального характеру. Дослідження цієї проблеми має значні перспективи, що визначені новими аспектами її розгляду: когнітивним, лінгвогенетичним, етнопсихолінгвістичним, лінгвокультурологічним і дискурсивним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский словарь американского сленга. – М.: Издательство "Книжный Сад", 1993. – 544 с.
2. Арнольд И.В. Функции коннотативных компонентов значений слов в поэтическом тексте // Структура и семантика предложения и текста в германских языках: Межвуз. сб. науч. тр. – Л.: 1987. – С. 3-8.
3. Архангельская А.М. Системные отношения компонентов фразеологических единиц (на материале русского и украинского языков): Дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Львовск. нац. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1994. – 210 л.
4. Белецкий А.А. Цивилизация и культура // Collegium. – 1993. – №1. – С. 5-8.
5. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 416 с.
6. Дуденко О.В. Українські паремії в знаково-символічному аспекті // Семантика мови і тексту: 36. ст. VI міжнар. наук. конференції 26-28 вересня 2000 р. – Івано-Франківськ: Плай. – 2000. – С. 173-176.
7. Зорівчак Р.П. До методології вивчення фразеологічних одиниць у контрастивних дослідженнях. // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 59-65.
8. Кононенко І.В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 39-46.
9. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
10. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Изд. 3-е, испр., в двух книгах. – М.: "Советская энциклопедия", 1962. – 1264 с.
11. Лосев А.Ф. Логика символа // А.Ф.Лосев. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 247-274.
12. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д.Хомской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320с.
13. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
14. Пашенко О.М. Семантична стратифікація фітонімічної номенклатури східнослов'янських мов: порівняльно-історичний аспект: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2006. – 19 с.
15. Подолян І.Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах (контрастивний етнопсихолінгвістичний аналіз). – Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Київськ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 330 арк.
16. Подолян І.Е. Семантичні асоціації фітонімів в українській, російській та англійській мовах (контрастивний психолінгвістичний аналіз) // Проблеми зіставної семантики. Доповіді та повідомлення Міжнар. наук. конференції. – К.: КДЛУ, 1997. – С. 197-199.
17. Тараненко О.О. Метафора // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П.Зяблюк та ін. – 2-ге вид, випр. і доп. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2004. – 824 с.
18. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
19. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц. – М.: Наука, 1986. – 144с.
20. *Anglin J.M. The Growth of Word Meaning.* – Cambridge (Mass.), London: the M. I. T. Press, 1970. – 108 p.

21. *Brown C.H.* Folk botanical life-forms: the universality and growth // *American Anthropologist*. – 1997. – №79. – p. 317-342.
22. *Harder P.* Functional Semantics: a theory of meaning, structure and tense in English / by Peter Harder. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1996. – 586 p.
23. *Nida E.A.* Componential Analysis of Meaning: an introduction to semantic structures. – The Hague, Paris: Mouton, 1975. – 272 p.
24. *The Oxford dictionary of English Proverbs*, 3rd edition. – Oxf.: At the Clarendon Press, 1970. – 930 p.
25. *Ullmann S.* Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Basil Blackwell & Mott Ltd., 1962. – 278 p.
26. *Warren B.* Sense Developments – A Contrastive Study of the Development of Slang Sense and Novel Standard Senses in English. Monograph – Stockholm, 1992. – 192 p.

Дар'я ІВАНОВА

СЕМАНТИКА І СТРУКТУРА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – професор Б. В. Кучинський

Предметом нашого дослідження є особливий пласт – фразеологія, яка в лінгвістиці ще недостатньо досліджена в семантичному та структурному аспекті. Як наука, фразеологія виокремилася лише в ХХ ст. Саме тому ця галузь лінгвістичної науки привертає увагу мовознавців. Лінгвістичні дослідження у сфері фразеології знайшли своє відображення у працях зарубіжних дослідників (Дж. Поуві, А. С. Хорнбі, Ш. Баллі, Л. Сміт) та вітчизняних лінгвістів (В. В. Виноградов, В. М. Мокієнко, В. П. Жуков, Л. Г. Скрипник, Л. Г. Авксентьев, О. В. Кунін, Н. М. Амосова). Однак щодо певного кола проблем у фразеології думки науковців розходяться.

Оскільки термін “фразеологізм” є предметом фразеології як науки, то мовознавці пояснюють його значення по-різному. Зазвичай, такі поняття як “фразеологічна одиниця” та “фразеологізм” мають ідентичне значення. Зокрема, В. В. Виноградов стверджує, що “ідіоми, або фразеологічні зрощення, характеризуються семантичною неподільністю, абсолютною непохідністю значення цілого з його компонентів” [2, с. 124]. Н. М. Амосова виокремлює фраземи та ідіоми, “які мають цілісне значення, і на відміну від фразем, є одиницями постійного контексту” [1]. Відповідно, В. М. Мокієнко розуміє поняття фразеологізму як “порівняно стійке, відтворюване, експресивне сполучення лексем, що має цілісне значення” [6, с. 5]. Отже, у наведених тлумаченнях домінує цілісність і неподільність фразеологізму як одного з його семантичних особливостей.

Розпочнемо з того, що єдиного та однозначного тлумачення термінів “фразеологія” та “фразеологізм” досі не визначено. О. В. Кунін наводить таке визначення: “фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці, тобто про стійкі сполучення слів з ускладненою семантикою, які не утворюються за структурно-семантичними моделями змінних сполучень, що їх утворюють” [5, с. 5]. Таке трактування, на наш погляд, є найповнішим серед інших.

Матеріалом дослідження слугували 500 фразеологічних одиниць, відібраних з словників фразеологізмів англійської мови, тлумачних словників та художньої літератури.

Джерела походження фразеологізмів у сучасній англійській мові дуже різноманітні.

І. ФО власне англійського походження:

1) Фразеологічні одиниці, які відображають звичаї та традиції англійського народу: *baker's dozen* – *чортова дюжина* (за старим англійським звичаєм торговці хліба отримували від булочників тринадцять хлібин замість дванадцяти, і тринадцята хлібина йшла на рахунок прибутку торговців); *good wine needs no bush* – *гарний товар сам себе хвалить*.

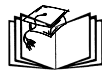
2) Фразеологічні одиниці, пов'язані з англійськими реаліями: *carry coals to Newcastle* – *возити вугілля в Ньюкасл*; *blue stocking* – *«блакитна панчоха», педантка*.

3) Фразеологічні одиниці, пов'язані з іменами англійських письменників, вчених, королів тощо. Їх в свою чергу можна поділити на три підгрупи:

а) фразеологізми, до яких входять прізвища: *according to Cocker* – *«як по Кокеру»*, *правильно, точно за всіма правилами* (Е. Кокер, 1631 – 1675, автор англійського підручника з арифметики, який був широко розповсюджений у XVII ст.); *the Admirable Crichton* – *вчений, освічений чоловік* (за ім'ям Джеймса Крайтона, відомого шотландського вченого XVI ст.);

б) фразеологізми, до яких входять імена: *King Charles's head* – *нав'язлива ідея* (вираз із роману Діккенса «Давид Копперфілд»); *Queen Anne is dead* – *«відкрив Америку!»*;

в) фразеологізми, до яких входять імена та прізвища: *a Sally Lunn* – *солодка булочка* (за ім'ям жінки кондитера кінця XVIII ст.); *a Sherlock Holmes* – *Шерлок Холмс* (герой творів А. К. Дойля; названий за прізвищем О. У. Холмса, улюбленого письменника Дойля).

4) Фразеологічні одиниці, пов'язані з прикметами: *a black sheep* – паршива вівця, ганьба у сім'ї (за старою прикметою чорна вівця означає знак диявола); *an unlinked cub* – молоко на губах не обсохло.

5) Фразеологічні одиниці, пов'язані з астрологічними забобонами. Астрологи стверджували, що розташування небесних світил впливає на долю людини. Наведемо приклади подібних фразеологізмів: *be born under a lucky star* – народитися під щасливою зіркою; *believe in one's star* – вірити у свою долю; *curse one's star* – проклинати свою долю; *have one's star in the ascendant* – бути успішним; *the stars are against it* – сама доля проти цього; *be through with one's star*; *thank one's lucky stars*.

6) Фразеологічні одиниці, взяті із казок та байок: *Fortunatus's purse* – повний гаманець (Fortunatus – казковий персонаж); *(in) borrowed plumes* – ворона в павлиному пір'ї.

7) Фразеологічні одиниці, пов'язані з історичними фактами: *the curse of Scotland* – «прокляття Шотландії».

8) ФО пов'язані з легендами: *halcyon days* – безтурботні дні.

9) ФО термінологічного походження: *spick and span* – бездоганно убраний, охайний; *jump the gun* – діяти без підготовки, діяти передчасно.

10) Шекспіризми: *fool's paradise* ("Romeo and Juliet") – безтурботне існування, примарне щастя; *to one's heart's content* ("Merchant of Venice") – досхочу, стільки скільки душа забажає.

II. ФО запозичені з інших мов:

1) ФО пов'язані з античною міфологією, історією, літературою – *Achilles' heel* – слабка місце; *the apple of discord* – яблуко розбрату.

2) Фразеологічні запозичення з французької мови – *after us the deluge* – після хоч попом; *let us return to our mittens* – вернемось до теми нашої розмови.

3) Фразеологічні запозичення з німецької мови – *blood and iron* – мілітаризм, зрuba сила; *speech is silver, silence is golden* – сказане слово – срібло, а мовчання – золото.

4) Італійська мова – *every dog is a lion at home* – вдома і стіни допомагають.

5) Китайська мова – *lose face* – зганьбитися, згубити свій престиж.

6) Датська мова – *an ugly ducklin* – бридке каченя.

7) Іспанська мова – *blue blood* – аристократ; *the knight of the Rueful* – лицар печального образу.

8) Голландська мова – *still life* – натюрморт; *forlornhope* – безнадійна справа.

Проблема фразеологічного значення – одна із найскладніших у лінгвістичній науці. Складність теми значення фразеологізмів впливає із рідчиза нерозв'язаних завдань як стосовно значення слова, так і значення фразеологізму.

Дослідження семантики фразеологізмів має свою історію, біля витоків якої у вітчизняному мовознавстві стояв О. О. Потебня. Та фактичне вивчення цього питання щойно починається.

Нині широко визнані два шляхи визначення природи фразеологічного значення. Один із них полягає в тому, що фразеологізми відображають предмети і явища об'єктивної дійсності. У фразеологічному значенні розрізняють також план змісту і план вираження або десигнат і десигнатор. Під десигнатом розуміємо думку про предмет у формі поняття або судження. Під десигнатором уявляємо собі матеріальну оболонку фразеологізму у його відношенні до десигната. Треба розрізняти лексичне та фразеологічне значення, адже вони не є тотожними, проте навряд чи можна говорити про кардинальну різницю щодо природи їх виникнення.

Семантика ФО і його форма перебувають у діалектичній єдності. Процес фразеологізації для кожної такої одиниці мови був тривалим і складним. Особливості структури багатьох фразеологізмів не можна зрозуміти і пояснити, якщо не зіставити їх з відповідними словосполученнями - прототипами. Проте розглядати той чи інший конкретний фразеологізм як словосполучення значить по суті підмінити якісну своєрідність фразеологізму якісною своєрідністю його генетичного джерела. Це, безперечно не означає, що у фразеологізмі не можуть бути відбиті різні в минулому особливості словосполучення. Утворившись унаслідок багаторазового вживання в людському колективі, в тій чи іншій виробничій галузі вирази поступово часто мимоволі самих носіїв, розширювали свої функції, набували нового змісту, вузьке конкретне їх значення замінилося ширшим, узагальнюючим. Разом із новим значенням ці вирази набували і якісно нових семантичних ознак, ставали якісно новими мовними одиницями. У цьому легко переконатися, розглянувши семантику фразеологізмів, які утворилися у різних сферах виробничої діяльності людини: *to give smb a crop* - під одну гребінку підстригти (з мови перукарів); *to put the screws on smb.* - закрутити гайку, знімати стружку (з мови технічного персоналу); *to set out on the path of* - ставати на рейку (з мови залізничників).

О. В. Кунін поділяє фразеологізми на такі три розділи: власне фразеологізми, або ідіоми, ідіофразеоматизми та фразеологізми неідіоматичного характеру. Такий розподіл ґрунтується на різних типах значення фразеологізмів: від більш до менш ускладнених [5, с. 2, 26].

Цікавою у цьому плані є класифікація фразеологізмів П. Г. Єрченко за смислорозрізнавальною функцією на такі: проміжні фразеологічні одиниці, ФО з ідіоматичним змістом, з нормативним змістом та ілюстративні [3, с. 1–3]. Така класифікація дає повніше та ширше уявлення про семантичне й емоційно-експресивне наповнення фразеологічних одиниць.

Деякі дослідники, зокрема І. В. Корунець схилиються до класифікації, що пов'язана з частинами мови, до яких належать компоненти ФО, тобто класифікують ФО за граматичним принципом [4, с. 458]. Відібраний матеріал ми розподілили на наступні ФО:

1) Дієслівні фразеологізми. Дієслівними ФО слід вважати ті фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження виражено дієсловом. Більшість дієслівних фразеологічних одиниць стосуються людини, дії, що вона виконує, або в якому стані знаходиться. Вони виражають дію і функціонують найчастіше у ролі присудка. Наприклад, *raise Cain* – *скандалити, підняти галас*; *eat crow* – *терпіти образи*.

Іменники також можуть мати різні препозитивні та постпозитивні означення, наприклад: *foul one's own nest* – *виносити сміття з хати*; *to draw the long bow* – *перебільшувати, розповідати небиллиці*.

Існує чимало поширених фразеологічних висловлювань. Їхню структуру можна зобразити наступним чином (дієслово + іменник + прийменник + іменник), але така структура може дещо змінюватися в залежності від кількості компонентів, наприклад: *to start business from scratch* – *починати все з нуля*; *to have one's heart in one's mouth* – *бути дуже наляканим, душа упала в п'яти*.

Багато фразеологізмів починаються із допоміжних дієслів *be* і *have* і означають перебування людини в якомусь стані, наприклад: *be on one's bones* – *дійти до крайності, бути у тяжкому матеріальному становищі*; *have a bone in one's throat* – *не могли ні слова сказати*.

Існують в англійській мові і парно-синонімічні звороти, наприклад: *cut and contrive* – *зводити кінці з кінцями*; *hum and haw* – *мямлити*; *sink or swim* – *будь що буде*.

Дієслівні компаративні звороти передають означено-обставинні відносини, називаючи дію і її якісну характеристику, вказуючи на ступінь інтенсивної дії. Характерною особливістю дієслівних компаративних зворотів є використання в якості першого компоненту переважно англосаксонських дієслів, що позначають звичайну дію: *chatter, drink, eat, feel, fight, hate, laugh, live, look, run, sell, sleep, smoke, speak, swim, talk, work* і деякі інші. Наприклад, *to work like a horse* – *працювати, як віл*; *to feel like fish out of water* – *відчувати себе не в своїй тарілці*. Структуру дієслівних компаративних зворотів можна продемонструвати за допомогою наступної моделі (дієслово + сполучник *like* + означений/неозначений артикль + іменник). Це найпростіша модель, вона може дещо змінюватися в залежності від кількості компонентів.

2) Субстантивні фразеологічні одиниці. Субстантивними ФО слід вважати ті фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження виражено іменником. Деякі інші дослідники називають цю групу фразеологічних одиниць номінативною. Але в даному дослідженні ми будемо притримуватися назви субстантивні ФО. Найхарактернішою структурною моделлю субстантивних ФО є прийменниково-іменникове утворення, тобто поєднання іменника з іменником з препозитивним означенням (або без нього) за допомогою прийменникового підрядного зв'язку. Наприклад: *big card* – *муз, велика цяця*; *the Trojan horse* – *троянський кінь*; *a big gun* – *важлива персона, шишка*; *a one-track mind* – *обмежена людина, людина з обмеженим кругозором*.

Також до цього виду належать прийменниково-іменникові утворення: два іменника, пов'язані з прийменником, наприклад: *a dog in the manger* – *собака на сні*; *a word the wise* – *розумний розуміє з півслова*; *a stab in the back* – *удар у спину*. Це основні моделі утворення субстантивних фразеологічних одиниць. Вони можуть дещо змінюватися в залежності від кількості компонентів.

3) Адвербіальні фразеологізми. Адвербіальними ФО слід вважати ті фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження, виражено прислівником. Адвербіальні ФО поділяються на два підкласи: якісні і обставинні адвербіальні фразеологізми, наприклад: *tit for tat* – *в кінці кінців*; *by and again, now and again* – *іноді час від часу*.

4) Ад'єктивні компаративи передають означальні відносини називаючи ознаку і вказуючи на її ступінь. Перший компонент ад'єктивних компаративів вживається звичайно у буквальному значенні. Функція другого компонента завжди підсилювальна, наприклад: *(as) drunk as a lord* – *п'яний, як чин*; *(as) fierce as a tiger* – *лютій, як тигр*; *(as) cunning as fox* – *хитрий, як лис*.

5) Фразеологізми з граматичною структурою речення утворюють окремий різновид чи розряд одиниць лише у структурному відношенні. Фразеологізмами можуть бути:

цілі речення (*time and tide wait for no man* – *на козаку немає знаку*);

словосполучення (*to be or not to be* – *бути чи не бути*);

метафорично генералізовані власні назви (іноді географічні назви) (*Tom Taylor* – *крavecь*; *Tom Pepper* – *великий брехун*; *Nosy Parker* – *людина, що суне ніс не в свої справи*).

Таке ж явище присутнє і в українській мові, наприклад: *Чалий* – *підступна, зрадлива людина*; *Макар Касян* – *ненажера*.

Дослідивши вказану тему, можна зробити такі висновки: 1) згідно з нашим дослідженням фразеологічні одиниці - це групи слів, які неможливо створити у процесі мовлення, вони існують у мові як готові одиниці. Саме вони найвиразніше передають дух і нев'янучу красу мови, яку створив народ упродовж віків для потреб спілкування в усній та писемній формах; 2) за походженням ФО бувають власне англійські та ФО запозичені з інших мов. Через велику кількість фразеологізмів думки науковців щодо їх класифікації розходяться. Мовознавці беруть за основу різні принципи: семантичний, граматичний, лексико-синтаксичний та структурно-семантичний.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с. 70
2. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М., 1977. – 254 с.
3. Єрченко П. Г. Класифікація фразеологічних одиниць / П. Г. Єрченко // Іноз. філологія. – 1994. – Вип. 4. – С. 8–12.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навч. посібник. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 458с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
6. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 98 с.
7. Collins V. H. A Second Book of English Idioms. With Explanations / V. H. Collins. – London, New York, Toronto : Longman, Green and CO, 1958b. – 256 p.
8. Dictionary of Modern Legal Usage. Bryan A. Garden, 1987. – 458 p.
9. Smith L. P. Words and Idioms. Studies in the English Language / L. P. Smith. – London, 1948. – 228 p

Марина КРАМАР

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В РОМАНІ ДЖ.РОУЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР ТА ДАРИ СМЕРТІ»

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – професор Б.В. Кучинський

Сучасна синтаксична наука вирізняється лінгвістичними дослідженнями не лише речення як цілісного утворення [4, с.34], але й окремих синтаксичних одиниць, притаманних тій чи іншій мові [1, с.61], які відображають своєрідність поверхневої репрезентації глибинних пропозиційних структур. Завдання таких досліджень полягає у комплексному вивченні синтаксичних одиниць з позицій аналізу їхньої форми, змісту та функціонування [8, с.9].

Для англїстики особливий інтерес становлять синтаксичні структури вторинної предикації (далі СВІ), які не мають безпосереднього аналогу в українській мові [6, с.3]. До них належать структури, що традиційно іменуються складний додаток/ об'єктний предикативний інфінітивний зворот або об'єктний відмінок з інфінітивом (Complex Object), складний підмет/ суб'єктний предикативний інфінітивний зворот або називний відмінок з інфінітивом (Complex Subject), інфінітивна конструкція з прийменником for (For-to-Infinitive Construction), абсолютна конструкція (Absolute Construction), сполучникова інфінітивна конструкція (Conjunctive Infinitive Phrases) і герундіальна предикативна конструкція (Gerundial Predicative Construction). Усі названі одиниці мають різне граматичне оформлення, проте характеризуються такою спільною рисою, як неузгодженість суб'єктно-предикатних відношень у їхній поверхневій структурі [5, с.43].

Метою даної статті є встановлення функціональних особливостей інфінітивних конструкцій в сучасній англїській мові шляхом лінгвістичного та структурного аналізу ілюстративного матеріалу.

Матеріалом дослідження слугували інфінітивні конструкції, відібрані методом суцільної вибірки з 759 сторінок сучасного англїського тексту (Harry Potter and the Deathly Hallows by J.K.Rowling). Загальна кількість відібраних одиниць, що ілюструють функціональні, структурно-семантичні та стилістичні особливості інфінітивних конструкцій – 500.

Характерними особливостями інфінітива є його суб'єктна співвіднесеність і модальність значення, що виникає у словосполученні. Вказані особливості спостерігаються в більшості випадків його вживання в реченні.

Інфінітив виступає у синтаксичних функціях: підмета, іменної частини складеного іменного, складеного дієслівного, складного модального присудка, означення, додатка, обставини, а також інфінітив поєднується з конструкціями.

У всіх перерахованих синтаксичних функціях поряд з інфінітивом повнозначних дієслів вживається інфінітив зв'язкових дієслів, що поєднуються з предикативним членом. Інфінітив рідко виступає ізольовано; зазвичай він є центром інфінітивної групи із залежними від нього додатками та обставинами. Незалежне вживання для інфінітива не характерно.

Як залежний компонент інфінітив вживається в наступних словосполученнях:

а) у дієслівних словосполученнях:

He was busy he liked to give it all of his attention [9, с.345].

б) в ад'єктивних словосполученнях:

He had no desire to stick to anything ... [9, с.469].

в) в тричленній дієслівній конструкції як «об'єктно-предикативний член»:

He watched him take magic after magice... [9, с.271].

Інфінітив, як член речення, володіє наступними синтаксичними функціями:

а) підмета (2%):

To know him is to hate him[9, с.765].

Можна виділити два випадки вживання інфінітива у функції підмета [3, с.165]:

1.Зв'язок з яким-небудь діячем відсутній, що спостерігається при висловлюванні загальновідомих істин, не пов'язаних з конкретною ситуацією або конкретною дійовою особою. Формальними ознаками такого висловлювання є: форма теперішнього часу в простому складеному присудку з простою дієслівною формою і часто так звана «симетрична побудова», тобто наявність інфінітива і в підметі і в присудку:

To have a chance is to use decoys[9, с.50].

2.Зв'язок дії інфінітива з діячем виступає досить яскраво в тих випадках, коли висловлювання пов'язане з конкретною ситуацією. Присудок найчастіше стоїть у формі минулого часу або перфекта теперішнього часу; виробник дії виражений присвійним займенником в об'єктному відмінку, іменником в загальному відмінку або ж з'ясовується з контексту:

To spell became almost the sole business of his life [9, с.567].

Виступаючи у функції підмета, інфінітив передає найбільш узагальнене значення дії, не співвіднесене ні з яким суб'єктом:

To reach the escarpment top meant another spell among the trees [9, с.765].

В інших випадках дія інфінітива співвіднесена з семантичним суб'єктом, позначеним підметом:

Did he have a wish to give you that sword, Potter, because he believed, as do many, that you are the one destined to destroy He-Who-Must-Not-Be-Named?"[9, с. 129]

б) складовою частини присудка (57,4%):

- іменного (як предикатив):

All they do is to make trouble ... [9, с.341]

Інфінітив має власну суб'єктну співвіднесеність в предикативній конструкції з *for*, що зустрічається досить рідко, а також у складі іменної частини присудка уточнює значення предикатива - прикметника:

It's extremely funny for me to be consoling you [9, с.567]

• дієслівного складеного присудка:

...there seemed to be two speakers, one with a slightly lower, slower voice than the other. [9, с.294]

There seemed to be a cottage a short way away under the wide starry sky, and he thought he saw movement outside it [9, с.475].

His rage was dreadful and yet Harry's grief for Dobby seemed to diminish it, so that it became a distant storm that reached Harry from across a vast, silent ocean [9, с.478].

...he seemed to remember wrenching them out of someone's hand [9, с.481].

Harry was suddenly reminded of how unsure, when they first met, of how much he like Ollivander. Even now, having been tortured and imprisoned by Voldemort, the idea of the Dark Wizard in possession of this wand seemed to enthrall him as much as it repulsed him [9, с.497].

- складеного модального присудка:

So don't ask me. I can't tell [9, с.343].

• з конструкціями: «would + інфінітив», «used + інфінітив», «come + інфінітив», «(is) going + інфінітив»:

I used to notice that when you did it, Harry [9, с.575].

We used to sneak out at night and put graffiti on the walls: Dumbledore's Army, Still Recruiting, stuff like that. Snape hated it [9, с.575].

His eyes feasted on her, and he thought that he would like to stand and look at her forever, and that would be enough [9, с.699].

I would like to think he did feel the horror and shame of what he had done. Perhaps that lie to Voldemort was his attempt to make amends . . . to prevent Voldemort from taking the Hallow . . . [9, с.719].

в) додатка (10%):

If you just learned to apply Occlumency [9, с.280].

...he learned to suppress any sign of pain or discomfort, for the other two showed nothing but impatience at the mention of the thief [9, с.291].

Після дієслів *to allow, to order, to beg, to ask, to request, to teach* ми часто стикаємося з двома додатками, один з яких виражений інфінітивом:

I asked to borrow it, to examine it. I had long since given up my dream of uniting the Hallows, but I could not resist, could not help taking a closer look... [9, с.714]

Інфінітив може бути виражений складним додатком:

I never saw you act this way before.. [9, с.786]

Слід зазначити, що прямий додаток - поняття, співвідносне з непрямым і прийменниковим додатком, оскільки прямий додаток є окремим випадком додатку взагалі, коли об'єктні відносини виражаються нулем. Інфінітив не може поєднуватися з прийменником і тим самим не може виконувати функцію прийменникового додатку.

г) означення (11,4%):

Uncle Vernon and Aunt Petunia froze where they stood, staring at Dudley as though he had just expressed a desire to become a The Dursleys Departing ballerina. [9, с.38]

У функції означення інфінітивів співвіднесений з означеним як зі своїм суб'єктом, активним або пасивним, в тих випадках, коли означуване виражено конкретним іменником, неозначеними або негативними займенниками, прикметниками чи числівниками в ролі предметного члена.

Інфінітив у функції означення часто зустрічається також після слів *the first, the second, the third, the last* і т.д. і дорівнює за значенням означальним підрядним реченням з присудком в тому ж часі, в якому стоїть дієслово в головному реченні.

I knew that the Wizarding world as clamoring for the full story and I wanted to be the first to meet that need [9, с.23].

Інфінітив у функції означення вживається також для вказівки призначення предмета, вираженого іменником або займенником:

She gave him some water to drink [9, с.342].

д) у функції обставини інфінітив вживається (11%):

1. для вираження мети:

And if you remember the last time you tried to outrun wizards, I think you'll agree you need help [9, с.35].

Перед інфінітивом, що виражає мету, можуть стояти сполучники *in order, so as* «щоб, для того щоб». Ці сполучники, однак, рідко вживаються, особливо в розмовній мові.

"Ready, Diddy?" asked Aunt Petunia, fussily checking the clasp of her handbag so as to avoid looking at Harry altogether [9, с.38].

2. для вираження наслідку (зі словами *too, enough*):

A few of the books had been shaken roughly enough to part company with the covers and sundry pages littered the floor [9, с.179].

В англійському речення перед інфінітивом, що виражає наслідок, сполучники *in order* і *so as* не вживаються. *In order* і *so as* можуть стояти тільки перед інфінітивом, що виражає мету [7, с.249].

3. для вираження порівняння, введені сполучники *as if* і *as though*;

He seemed just as shocked as Harry at what his hand had done, at the tiny, merciful impulse it had betrayed, and he continued to struggle more powerfully, as though to undo that moment of weakness [9, с.470].

4. для вираження деяких обставин:

Harry was determined never to mention his name again, and Hermione seemed to know that it was no use forcing the issue [9, с. 312].

е) Інфінітив утворює ряд фразеологічних сполучень, уживаних у якості ввідного члена речення [2, с.221]: *to tell the truth, to begin with, to be frank, to be sure, to say nothing but*, і т. п. (0.2%):

..to begin with, there were moments when he did not know whether he was angrier with Ron or with Dumbledore [9, с.313].

ж) Інфінітив може поєднуватися з прислівниками (*when, where, why, how*), зі сполучниками (*whether, as if, in order, so as*) та зі сполучниковими зв'язками (*who, what, which*) (2%):

..... But its beginning to look as if we cant compete [9, с.344]

Проведений аналіз мовного матеріалу дозволяє зробити наступний висновок: стилістичні можливості інфінітива з урахуванням усієї складності взаємин між його граматичною формою й функціональним проявом досить високі. Інфінітив має багатий арсенал лексичних і синтаксичних стилістичних засобів художньої зображальності. Функціонування інфінітива в художній літературі здобуває своє стилістичне значення, украй мінливе й різноманітне. Теоретичне осмислення образного вживання інфінітива як функціонально-стилістичного прийому організації мови привертає особливу увагу. Важливо відзначити, що стилістичне явище виникає в самому процесі реалізації інфінітива, в акті мови, а стилістичну функцію

інфінітив здобуває в конкретній комбінації з іншими мовними засобами в межах того або іншого функціонального прояву.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бабич Б. В. Інтерпретаційна модель формально-синтаксичних структур української мови. – К.: Київ. нац. лінгвіст. ун-т, 2000. – 113 с.
2. Бархударов, Л. С., Штелинг, Д. А. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. - М.: «Высшая школа», 1973. - Изд. 4-е, испр.
3. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч.2. Синтаксис. -М., 1958.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. – М.: Просвещение, 1998. – 188 с.
5. Карамішева І. Д. Ознаки структур вторинної предикації у сучасній англійській мові // Нова філологія. – 3: ЗДУ, 2002. – №3(14). – С. 65-73.
6. Карамішева І. Д. Структурні та функціональні особливості предикації в сучасній англійській мові. – К.: Київ. нац. лінгв. ун-т, 2005. – 19 с.
7. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами. М, 1997. - 717 с.
8. Jackendoff R. “Construction after construction” and its theoretical challenges // Language. – Stanford, CA: CSLI Publications, 2008. – Т.84. – №1. – Р. 8 – 28.
9. <http://www.elisd.org/www/laredoisd/site/hosting/Library/Harry%20Potter%20and%20the%20Deathly%20Hallows.pdf>

Ляпіна О. О.

СТРАТЕГІЯ ОДОМАШНЕННЯ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КОМЕДІЙНОГО СЕРІАЛУ THE SIMPSONS)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Стасюк Б. В.

*«Існує два принципи перекладу. Один з них вимагає переселити чужоземного автора до нас, щоби ми могли побачити в ньому свого співвітчизника; другий, навпаки, вимагає, щоби ми переселилися до цього чужоземця й пристосувалися до умов його життя, способу висловлювання та особливостей»
(Йоганн Гете)*

Процес перекладу – це процес пошуку схожих рис між мовами та культурами. Визначення цих рис можливе лише тому, що перекладач постійно стикається із відмінностями між ними. Але переклад не може бути спрямованим на усунення цих розбіжностей чи, навпаки, на штучне створення їх [1]. Перекладений текст має бути місцем прояву іншої культури, відкривати новий світ, і в той же час, він має бути адаптованим, яскравим, викликати асоціації та надавати змогу читачеві розуміти і співпереживати героям.

Кожна фаза перекладацького процесу – вибір оригіналу та стратегії перекладу, його редагування та прочитання – відчуває вплив різних культурних цінностей, що існують у цільовій культурі. Перекладач може підкоритися чи протистояти цим цінностям, і в залежності від цього він надає перевагу одній з можливих стратегій – очуження або одомашнення оригіналу [1].

Переклад-очуження – запропонований Ф. Шляєрмахером і розвинутий його послідовниками в епоху Романтизму. Заслугою Ф. Шляєрмахера стало те, що він розглядав переклад як герменевтичний процес. За його теорією, об’єктивне і суб’єктивне в процесі перекладу треба поєднати так, щоб перекладач, а за ним і читач, відчули себе всередині автора, іншими словами, герменевтичний переклад – це “емфатична самопроєкція перекладача на креативну діяльність автора” [2].

Переклад-очуження має занурити читача в іншомовну культуру, змусити його відчути, проїнятися духом та мисленням авторського задуму, знищити ворожість чи упередженість щодо інших культур.

Одомашнення ж ґрунтується на аналогії – найпростішій формі взаємодії між культурами. Аналогія немов “схиляє” культуру оригіналу до цільової культури. На ранній стадії ери перекладу в різних культурах принцип аналогії – тобто одомашнення – застосовували спонтанно, без попереднього філософського осмислення, як найприродніший. Перекладацька стратегія одомашнення представлена у французькій, російській та англо-американській традиціях, принаймні з часів Н.П. Д’Абланкура, Ж.-Ф. Дусі, Д. Денгема, Д. Драйдена, В. А. Жуковського, Б. Пастернака та Колардо [3].

Читаючи «одомашнений» текст або дивлячись «одомашнений» фільм, ми розуміємо ситуації, не залишаємось байдужими, робимо проєкції у власний культурний досвід, співчуваємо героям і не шукаємо додаткових відомостей, щоб зрозуміти творчу ідею автора.

Очужувати цільовий текст – тобто зберігати в ньому оригінальні образи, оригінальну ритмомелодику, оригінальні реалії, алюзії тощо – доцільно лише до тієї межі, доки це не шкодить стилістиці й когерентності. Адже стилістично незграбний, важкий для читання і розуміння переклад навряд чи дає адекватне уявлення про оригінал і творчу особистість автора, а також культуру, до якої той належить [4].

Проте, вся історія дискусій про методи художнього перекладу, по суті, зводиться до змагання між двома гранично протилежними позиціями – очуженням та одомашненням і більшість перекладознавців схиляються до думки, що слід притримуватись золоті середини під час інтерпретативного процесу, щоб не «скалічити» переклад складними і невідомими конструкціями або повним віддаленням від оригінальної ідеї.

Одним з опорних понять нашої роботи є поняття про аудіовізуальний переклад. Власне, це перекладацька діяльність, яка характеризується взаємодією тексту (усного чи письмового) зі звуком та зображенням. Два найпопулярніші типи перекладу, які відносяться до аудіовізуального перекладу, є дублювання та субтитрування [6].

Серед провідних зарубіжних науковців, що займаються теорією аудіовізуального перекладу слід зазначити Х. Діаса Сінтаса (J. Diaz Cintas), Й. Іварссона (J. Ivarsson), А. Матамалу (A. Matamala), П. Райха (P. Reich) та ін. В Україні наявний практичний досвід аудіовізуального перекладу, але теоретичне підґрунтя розроблене недостатньо, що, в свою чергу, негативно відбивається на якості та адекватності перекладу кіно- й телепродукції [7].

Одним з найважливіх завдань при аудіовізуальному перекладі є необхідність зберегти оригінальність ідеї та в той же час зробити переклад зрозумілим для цільової аудиторії. Особливістю «Сімпсонів» є те, що жанр серіалу – комедійний і емоції та враження, які він має викликати у глядача мають бути відповідними. Головна ідея серіалу – пародія на американську родину, її цінності та духовну орієнтацію, навмисна гіперболізація та утрирування стереотипності образів. Як передати цей творчий задум українському глядачеві та змусити його сміятись і відчувати комічність ситуацій?

Студія «Пілот», а саме автор перекладу серіалу, Федір Сидорук, звертається до стратегії одомашнення, що створює необхідний комічний ефект.

Так, до ключових одомашнених культурних явищ можна віднести адаптацію мовлення героїв. Наприклад, персонаж на ім'я Апу Нахасапімапетілон (Apu Nahasapeemapetilon) є стереотипним емігрантом з Індії, який має власну невеличку крамницю «Хутко-Март» (“Kwik-E-Mart”) та розмовляє з чітко вираженим акцентом. У його репліках часто використовуються граматичні викривлення та фонетичні порушення («Please to be removing your thumb» – «Просити забирати палець»).

В українському дубляжі цей мультиплікаційний герой робить синтаксичні помилки набагато частіше, ніж в оригінальній версії, не узгоджуючи слова у відмінках та особах («I won't lie to you. On this job, you will be shot at». – «Сказати чесно, на цій роботі у Вас стріляти»), що додає персонажеві додаткового колориту. До того ж, під час перекладу мовлення цього персонажа автори вдалися до фонетичного увиразнення, наділивши Апу пом'якшеною вимовою приголосних. З одного боку, Апу в українському дубляжі розмовляє менш грамотно від свого американського прототипа, проте, з іншого, перекладач прагнув стилізувати героя з огляду на українські реалії, «збагативши» його мову тими типовими хибами, яких сповнене «українське» мовлення вихідців із Південної Азії [5].

Також, стратегія одомашнення відчутна і при перекладі фразеологічних одиниць. Наприклад, в одному з епізодів Гомер Сімпсон після звільнення з АЕС організував страйк, що призвело до невдоволення керівництва, яке запропонувало йому натомість вищу посаду за ту, яку він обіймав раніше (*I want you to rejoin our power plantfamily... I want you to be in charge of safety here at the plant. – Safety? But, sir, if truth to be known, I actually caused more accidents around here than any other employee... Me, in charge of safety? This place could blow sky high... Mmm, what the hey. I'll take the job. – Сімпсоне, я хочу, щоб Ви повернулися у нашу родину... Я хочу, щоб Ви відповідали за безпеку всієї станції. – Безпеку? Сер, якщо чесно, то я був причиною більшості аварій, які тут сталися... Відповідальний за безпеку? Місто перейменують на Чорнобиль... Ммм, грець з ним, я згоден*). Комічним у цій ситуації є те, що для припинення страйку на відповідальну посаду беруть його лідера – Гомера Сімпсона, який не тільки не впевнений у своїй компетентності, а ще й не має відповідної освіти. Вдалим, на нашу думку, з огляду на необхідність відтворити саме чорний гумор, є звернення до сумнозвісної української реалії у фразі “Місто перейменують на Чорнобиль” замість того, щоб шукати еквівалентний фразеологізм до оригінального “blow sky high”. Глядачеві простіше зрозуміти, на скільки поганими можуть бути наслідки призначення Гомера на нову посаду [10].

Таку ж стратегію автор перекладу використовує для перекладу прізвиська тварин. В оригінальному тексті в одному з епізодів Гомер, головний герой серіалу, згадує ім'я відомих американських собак – *Old Yeller* та *Lassie* – з романів “Старий брехун” (“Old Yeller”) та “Лессі, повертайся додому” (“Lassie Come Home”), написаних американськими авторами Фредом Гіпсоном (Fred Gipson) та Роді Мак-Давелом (Roddy McDowall). Якщо для американського глядача не стане проблемою відчувати це посилання автора, то в

українського та російського глядача ці прізвиська навряд чи викликали б асоціації. Тому автор адаптує їх, перекладаючи як *Капитанка* (А. Чехова) та *Му-Му* (І. Тургенєва) [9].

Анімаційний серіал «Сімпсони» багатий на різноманітні культурні явища. Окрім мультиплікаційних героїв, кожен із яких відображає певний соціальний шар або групу, мультсеріал містить алюзії на різноманітні події та явища і локального, і міжнародного характеру. Кожна з цих подій обігрується сценаристами так чи інакше, спираючись на американський соціум та його фонові знання. І через доволі велику відмінність між фоновими знаннями пересічного американця та українця автори дубляжу вдаються до численних трансформацій для досягнення адекватного перекладу та збереження комізму ситуації [5].

Завдяки відтворенню заміни суто американських культурних явищ українськими, відтворенню авторських висловів та суто американського гумору з огляду на сприйняття їх українським глядачем, мультсеріал набуває українського колориту на тлі американського сюжету. Через це українськомовна версія «Сімпсонів» сприймається глядачем як окремий незалежний продукт із низкою влучно озвучених персонажів, із доволі знайомим побутом, звичною побутовою мовою та зрозумілими жартами [8, с.56].

Відповідно, переклад досягає головної мети: відтворити авторський задум – висміяти типові вади суспільства, втіливши їх зрозумілою мовою й образами.

Отже, у висновку зазначимо, що стратегія одомашнення в сучасному аудіовізуальному перекладі, хоча і не має чітко виражених норм та напрямів, посідає чільне місце в створенні професійного, адаптованого, зрозумілого перекладу. Одомашнення в аудіовізуальному комедійному перекладі є особливо актуальним. Кваліфікований перекладач має викликати своїм україномовним текстом в аудиторії відчуття та емоції, які автор вклав в свій задум. Стратегія одомашнення полегшує сприйняття серіалу та не змушує глядача відволікатись на пошук відповідників та тлумачень, коли він хоче відпочити і насолодитись улюбленими епізодами. Тим часом, що в Україні «Сімпсони» мають шалену популярність саме завдяки їх напрочуд вдалому перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Подміногін В., Якимчук А. Наукові записки –Х.: Випуск 89. – 98-102 с.
2. Коломієць Л. В. Тенденції розвитку поетичного перекладу / Лада Володимирівна Коломієць // Вісник «СумДУ». – 2006. – №11(95), т. 1. – С. 162–168.
3. Кам'янець А. Про критерії адекватності художнього перекладу // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. VIII (96). Художня література в контексті культури. Теорія і практика перекладу. – 249-255 с.
4. Кам'янець А., Некряч Т. Інтертекстуальна іронія і переклад. – Київ: Видавець Карпенко В. М., 2010. – 176 с.
5. Мазур О. В., Кузнецов Є. С., Відтворення комізму явищ культури в українському перекладі анімаційного серіалу «Сімпсони», 2011. – Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 74-77 с.
6. Кривонос Я. В. Нормативні проблеми українського перекладу американської кінопродукції [Електронний ресурс] / Я. В. Кривонос // Лінгвістика. – 2010. – № 1 (19). – С. 177–182. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ling/2010_1/27.pdf
7. Солодько П. «Український дубляж скасовано»: що насправді відбулося і що робити [Електронний ресурс] / Павло Солодько // Українська правда. Блог Павла Солодька. – 31.10.2010. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/solodko/4ccd4a502d132/>
8. Юрковська М. М. Культурні явища у гуморі сучасних англомовних анімаційних фільмів / М. М. Юрковська // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 9. – С. 273.
9. The Simpsons [Електронний ресурс] // Wikipedia, the free encyclopedia. – 03.04.2011. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/The_Simpsons#Idioms
10. Петиція: «Сімпсони» українською [Електронне джерело] // Режим доступу: <http://narodu.vplyv.com/2009/02/22/petition-ukrainian-simpsons/>

Микола МАНЬКО

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПІДМОВИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

(магістрант факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філ. наук, доцент О. С. Бондаренко

В результаті інтенсивного розвитку науки та в зв'язку з проблемою кодування, фіксації, збереження і передачі науково-професійного знання проблема терміна і термінології привертає увагу лінгвістів. За останні тридцять років було видано ряд робіт, які було присвячені термінам та термінології. Проблему термінології розвивали такі вчені як Л.С.Бархударов, Л. І. Борисова, В. М. Головін, З. І. Комарова А. А. Реформаторський [2, 3, 6, 12].

Міжнародна безпека, а відповідно і термінологія міжнародної безпеки в наш час набувають все більшої ваги, що і зумовлює **актуальність дослідження**. На сучасному етапі є необхідністю певним чином узагальнити досягнуті результати та виробити цілісні уявлення про структурні, семантичні, словотвірні ознаки аналізованої термінологічної лексики підмови міжнародної безпеки. *Метою* дослідження є

проведення комплексного зіставного і порівняльно-типологічного аналізу термінів підмови міжнародної безпеки та виявлення структурно-семантичних особливостей термінології підмови міжнародної безпеки.

Мета дослідження зумовлює необхідність виконання таких практичних завдань: з'ясування структури термінів підмови міжнародної безпеки; дослідження структурно-семантичних особливостей термінології міжнародної безпеки. *Об'єктом* дослідження є тексти і терміни англійської і української підмови міжнародної безпеки [14]. Матеріалом дослідження слугували 192 пари англо-українських термінів, що були відібрані методом суцільної вибірки з 9 декларацій ООН. *Предмет* дослідження складають подібності і розбіжності в лексичній, семантичній і граматичній структурі порівнювальних терміносистем і їх термінів, що представляють в мові оригіналу і мові перекладу одне і те ж поняття.

Під терміном підмови безпеки розуміють "спеціальне найменування, яке має просту або складну формальну структуру (словосполучення), що співвідноситься з певним поняттям із сфери безпеки, в семантичній структурі якого є сема "безпека", "мир" [5, с. 48].

Терміни складають основу професійної підмови. Багатоаспектність терміна, пов'язана з його функціонуванням як одиниці наукового знання і як одиниці загальної мови, і викликає різні підходи до його розуміння. Згідно з поглядами тих лінгвістів, які відкидають концепцію термінології як складової частини літературної мови і вважають, що терміни кожної сфери знань належать до певної термінології, а значення кожного терміна розкривається повністю лише в системі останньої, термінологія є автономним шаром лексики [13, с. 18]. Інші науковці стверджують, що між загальноновживаними словами і термінами не слід створювати штучного бар'єру, який може ускладнити розуміння процесів термінотворення. Потрібно враховувати певні особливості термінів, але розглядати їх та загальнолітературні слова треба у зіставленні, а не у протиставленні. Таке трактування термінів ґрунтується на ряді об'єктивних чинників. Зокрема, розмежування між загальноновживаними словами і термінами є складною проблемою, оскільки має місце сплетіння і перехід термінів у загальноновживані слова і навпаки. Відомим фактом є те, що термінотворення ґрунтується на тих самих принципах, що і загальне словотворення, і будується за такими ж словотвірними моделями. Основною функцією, яку виконують загальноновживані слова і терміни, є комунікативна функція. Таким чином, існує взаємозв'язок між термінами та загальноновживаними словами.

Дослідження інтра- та екстралінгвістичних аспектів різних професійних підмов показують, що вони формуються у руслі загальних тенденцій розвитку та функціонування національної мови за наявності певної специфіки, а саме, "обмеженість (вибірковість) синтаксичних, словотворчих та фразотворчих засобів, особливість архітектоники всіх жанрів спеціальних текстів, широке використання невербальних засобів номінації тощо" [1, с. 15]. Отже, термінологія повинна характеризуватися як такий шар лексики літературної мови, який забезпечує виконання найважливішої соціальної функції мови – спеціальної професійної комунікації.

Спираючись на дослідження багатьох лінгвістів, вважаємо, що абсолютної межі між загальноновживаною лексикою та лексикою підмови міжнародної безпеки не існує. У процесі формування нових термінів сфери підмови міжнародної безпеки найбільшу словотворчу активність виявляють такі структурні елементи: префікси: *aero-*, *anti-*, *counter-*, *cyber-*, *de-*, *e-*, *Euro-*, *info-*, *mega-*, *non-*, *over-*, *pre-*, *re-*, *super-*; суфікси: *-able*, *-er*, *-ize*, *-y*. Лексичні одиниці, що утворюються за допомогою афіксів *anti-*, *non-*, *super-*, *de-*, *re-*, *pre-*, *over-*, *aero-*, *counter-*, *-er*, *-able*, *-ize* рівномірно розподіляються за синхронними зрізами. У період з 1940-х до 80-х років виникають нові слова з афіксоїдами *para-*, *heli-* (*parabomb*, *heliborne*), суфіксами *-y*. Починаючи з 1950-х років активну участь у творенні нових лексем бере префікс *mega-* (*megadeath*). Наприкінці XX – початку XXI століття у підмові міжнародної безпеки починають функціонувати "нові" префікси *Euro-*, *cyber-*, *info-*, *e-* (*Euromissile*, *cyberwar*, *infowar*, *e-bomb*). У першій половині XX століття афіксація виявляється одним з найпродуктивніших способів словотворення в межах терміносистеми підмови міжнародної безпеки (9%). Активність афіксального способу словотворення зменшується наприкінці XX століття та складає 5% у термінології [10, 11].

Протягом XX – початку XXI століття головним способом словотвору у сфері лексики підмови міжнародної безпеки залишається словоскладання. У цілому, 57% загальної кількості інновацій термінології утворюються шляхом словоскладання. Серед композитів переважають бінарні лексичні одиниці, утворені за моделями $n + n$, $adj + n$, які розглядаються як складні слова [10, с. 64].

Словотвірна модель $n + n > N$ надає широкі можливості для номінації предметів і явищ дійсності, характеризує їх і співвідноситься одночасно з двома предметами, ознаки яких має той предмет, що отримує назву. Вона репрезентована декількома варіантами: $n + n \rightarrow N$ (*airburst*, *roadmap*), $n's + n \rightarrow N$ (*aircraftsman*), $n + n\ er \rightarrow N$ (*al-Qaeda fighter*), $n + n\ ing \rightarrow N$ (*mouseholing*). Серед нових складних двокомпонентних лексем підмови міжнародної безпеки поширеними є лексичні одиниці, утворені за моделлю $adj + n$. Цей тип словоскладання посідає перше місце за кількістю лінгвальних інновацій (*general war*, *combat mission*, *maritime operation*).

Поповнення словникового складу підмови міжнародної безпеки здійснюється значною мірою шляхом семантичної деривації, у процесі якої відбуваються зміни семантики вихідних одиниць. Нова лексика

виникає внаслідок метафоричного переосмислення вже відомих лексичних одиниць, які переходять до сфери термінології безпеки на позначення: 1) військовослужбовців: pathfinder (n) – “пілот літака наведення”; 2) військових дій: extract (v) – “евакуувати”, exfiltration – вивід військовослужбовців з території противника; 3) зброї, боєприпасів: soft bomb (n) – “бомба, що виводить з ладу лінії електропередач”, small arms – “стрілкова зброя”; 4) військової техніки: battle star (n) – “військовий супутник”; 5) приладів, обладнання: hunter-killer satellite (n) – “супутник-винищувач”; 6) споруд, укриття, загородження: atomic cemetery (n) – “могили ядерних відходів”.

Джерелами метафоризації у термінологічній лексиці підмови міжнародної безпеки стають лексичні одиниці, що належать до таких груп, як: 1) антропоморфізми: wingman (n) – “другий літак у бойовому ряду”; 2) зооморфізми: Raptor (n) – “літак”; 3) артефакти, побутоморфізми: barrel (n) – “бочка (фігура вищого пілотажу)”.

Термінології підмови міжнародної безпеки притаманна номінативна метафора, в основі якої є перенос типу “об’єкт” – “об’єкт”, який відбувається за схожістю: 1) зовнішнього вигляду та форми об’єкта: cloverleaf (n) – “техніка патрулювання”; 2) способу дії: cartwheel (n) – “колесо, переворот через крило, фігура вищого пілотажу”; 3) розміру: big friend (n) – “бомбардувальник”; 4) кольору або світлових характеристик: dark biology (n) – “біологічна зброя”; 5) звучання: buzz-bomb (n) – “літак-снаряд”.

При створенні термінологічної лексики підмови міжнародної безпеки використовується метонімічний перенос. У термінологічній лексиці існують певні категорії назв, які мають два денотата, наприклад, процес і результат (bombing, blocking), приміщення і люди (air operations center), організація і військова техніка (air carrier), військові дії і зброя (atomic deterrence), процес і вантаж (airlift). Нові термінологічні поняття можуть позначатися назвами осіб, як правило, власними іменами винахідників: Lewis – “кулемет Льюїса”. Метонімічний перенос у сфері лексики безпеки здійснюється також у тому випадку, коли реалізується зв’язок між одягом людини і нею самою: Red Berets – “парашутисти повітряних сил Великої Британії [11, с. 51].

Одним із важливих шляхів поповнення лексики підмови міжнародної безпеки є евфемія, навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком, що використовується з метою запобігання комунікативних конфліктів. Основна функція евфемії у сфері термінології міжнародної безпеки є маскуваність. Евфемізми вживаються з метою: 1) прикриття агресивних військових дій, відволікання уваги від військових операцій: purge = attack violently – “агресивно атакувати”; 2) завуалювання наслідків війни, кількості жертв: civilian impacting = non-military casualties – “втрати серед цивільного населення”; (3) пом’якшення військових помилок: fratricide = friendly fire – “завдавати вогню по своїм позиціям”; (4) маскуваність уражувальної сили зброї: surgical strike = bombing raid – “точний удар” [8, с. 391].

Протягом XX – початку XXI століття відбувається процес збагачення підмови міжнародної безпеки фразеологічними одиницями. Під фразеологією слід розуміти особливий шар лексичного складу підмови міжнародної безпеки, який включає мовні одиниці, що позначають поняття, безпосередньо пов’язані з військовою справою, збройними силами, і які розподіляються на стійкі сполучення лексем з повністю або частковим переосмисленим значенням, а також на стійкі сполучення слів, які не містять переосмислених компонентів, включення яких до об’єкта дослідження ґрунтується на широкому розумінні фразеології, що вивчає не тільки фразеологічні ідіоми та фразеологічні сполучення, а й стійкі фрази різних структурних типів.

У процесі творення фразеологізмів, що належать до термінологічної лексики підмови міжнародної безпеки, закони логіки не порушуються. В основі багатьох з них є такі центральні поняття сфери безпеки як, security, war, missile, armor, bomb(ing) та інші. Їх компоненти не переосмислюються. Вони формують гнізда фразеологізмів. Наприклад, bomb complete round, bomb control panel, bomb damage assessment, security threat. Характерною ознакою фразеологізмів є їх здатність утворюватися за певними моделями.

Аналіз семантичної, морфологічної та граматичної структури термінів, а також моделей утворення термінологічних словосполучень, є набором обов’язкових процедур, які виявлятимуть експлікативну функцію терміна. Однією зі специфічних особливостей підмови є «розподіл термінів за частинами мови», оскільки «не дивлячись на те, що практично значна частина слів (іменники, дієслова, прикметники, прислівники і т.д.) може вживатися і вживається в функції термінів», лише іменник, на думку багатьох вчених, «Максимально повно відповідає тим вимогам, які дозволяють термінам виконувати свою основну номінативно-дефінітивну функцію» [9, с. 69].

Дослідження показало, що підмова міжнародної безпеки представлена наступними частинами мови: іменниками, прикметниками, дієсловами, а також іменниковими та дієслівними словосполученнями. Основний фонд даної підмови представлений іменниками та їх словосполученнями, що виражають поняття про явища, предмети і процеси в міжнародній безпеці. Наприклад: security assistance – допомога в забезпеченні безпеки, border control – прикордонний контроль, crisis area – район кризи, response time – час реагування, peace agreement – мирний договір, alliance – альянс, operation – операція.

Прикметники беруть активну участь в утворенні термінів, але в більшості випадків вони є визначеннями в складових термінах і не є самостійними. Таким чином, терміни-прикметники, виступаючи в самостійному значенні, становлять невелику питому вагу в підмові міжнародної безпеки: *secure* – безпечний, *ballistic* – балістичний, *nuclear* – ядерний, *tactical* – тактичний.

В даний час, в результаті практичної необхідності, все частіше виникають терміни, які передаються за допомогою термінологічних словосполучень. Прагнення до точності передачі терміном певного поняття вимагає повноти терміну, в чому й полягає суперечливість такої характеристики терміна як «стислість». В підмові міжнародної безпеки найбільшу питому вагу складають двокомпонентні терміни, представлені наступними найбільш вживаними структурно-семантичними моделями.

A + N – *maritime operation* – військово-морська операція, *international security* – міжнародна безпека, *cyber attack* – кібернетичний напад, *strategic airlift* – стратегічне авіап перевезення. Модель A + N виявилася найпродуктивнішою словотворчою моделлю серед складних термінів – 77 термінів і займає 48,4% від загальної кількості складних термінів підмови міжнародної безпеки та 56,6% від загальної кількості двокомпонентних термінів підмови міжнародної безпеки.

N + N – *security institutions* – інституції безпеки, *aircraft carrier* – авіаносець, *peace treaty* – мирний договір, *point defense* – точка оборони, *response force* – сили швидкого реагування, *conflict resolution* – врегулювання конфлікту. Модель N + N є другою за продуктивністю словотворчою моделлю – 43 терміни, що становить 27 % від загальної кількості складних термінів та 31,6% від загальної кількості двокомпонентних термінів.

N + prep + N – *prisoner of war* – військовополонений, *limitation of armaments* – обмеження озброєння, *impounding of weapons* – конфіскація зброї, *consolidation of peace* – консолідація миру, *haven for terrorists* – притулок терористів. Словотворча модель N + prep + N налічує лише 11 термінів, що становить 6,9% від загальної кількості складних термінів.

V + N – *to perform mission* – розгортати місію, *to use force* – застосовувати силу, *to lead operation* – проводити операцію, *to safeguard the security* – гарантувати безпеку. В процесі аналізу матеріалу дослідження було знайдено лише 4 терміни із 159, що утворенні за структурою V + N, що становить 2,5% від загальної кількості складних термінів.

Для трьохкомпонентних термінів характерні такі моделі як:

N + N + N – *election support force* – групування військ по підтримці виборів, *air exclusion zone* – зона, заборонена для польотів, *border crossing point* – прикордонний пункт пропуску.

A + N + N – *National Security Agency* – Управління національної безпеки, *regional security officer* – регіональні служби безпеки, *Special Operations Forces* – війська спеціального призначення.

A + A + N – *civil-military exercise* – цивільно-військові навчання, *military-to-military coordination* – міжвійськова координація,

N+A+N – *weapons of mass destruction* – зброя масового знищення, *a base for terror attacks* – база терористичних атак.

V+A+N – *to deploy military power* – розгортання військових сил.

У нашому дослідженні було виявлено 19 трьохкомпонентних термінів, що становить 11% від загальної кількості складних термінів. Найпродуктивнішою моделлю є модель N + N + N, вона нараховує 6 термінів, що становить 3,7% від загальної кількості термінів.

Для чотирьохкомпонентних термінів характерні такі моделі як:

A+N+N+N – *International Security Assistance Force (ISAF)* – Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ), *operational mentoring and liaison teams* – групи оперативної підготовки та зв'язку

A+A+A+N – *strategic air and maritime lift* – авіа- та морські стратегічні перевезення.

N+N+N+N – *air command and control system* – військово-повітряна система командування та управління.

Загальна сума та чотирьох компонентних термінів у нашому дослідженні лише 4 з 159 складних термінів, що становить 2%.

Таким чином, аналіз термінотворчих моделей за кількістю їх складових показав, що переважна більшість складних термінів підмови міжнародної безпеки (загальна кількість відібраних нами дорівнює 159 одиниць), утворених за певною структурною моделлю, є такими, що складаються з двох компонентів 136 термінів (85,5%) (*security nationwide, armed conflict, strategic interests*) та трьох компонентів 19 термінів (12,17%) (*Special Operations Forces, to deploy military power*). Найменші групи складають чотирьохкомпонентні – 4 терміни (2,51%) (*strategic air and maritime lift*). Найбільш продуктивними виявилися такі словотворчі моделі: A+N – 77 термінів, що становить 48,4% від загальної кількості складних термінів підмови міжнародної безпеки та 56,6% від загальної кількості двокомпонентних термінів підмови міжнародної безпеки. Наприклад: *advising mission, national army, humanitarian assistance, military advisor*. Другою за продуктивністю є структура N + N – 43 терміни, що становить 30% від загальної кількості складних термінів та 31,6% від загальної кількості двокомпонентних термінів. Наприклад: *force reduction,*

security institutions, enforcement mandate, crowd control. Інша за продуктивністю структура N + Prep + N налічує лише 11 термінів, що становить 0,07% від загальної кількості складних термінів. Наприклад: freedom of movement, prisoner of war. Інші трьох- та чотирьох компонентні терміни підмови міжнародної безпеки становлять лише 28 термінів з 159(0,17%).

Підмова міжнародної безпеки включає односкладові терміни та термінологічні словосполучення різних морфемних і граматичних структур, що лежать в основі організації знання, а представлені основні структурно-семантичні моделі охоплюють весь структурний склад термінів підмови міжнародної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах: Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.15 / Нац. академія наук України. Інститут укр. мови. – К., 1996. – 48 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Борисова Л. И. Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода. Учебное пособие. — М.: МПУ, 2001. — 208 с.
4. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 357 с.
5. Гарбовский Н. К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи (на материале русского и французского языков). – М.: Наука, 1988. – С. 48-49.
6. Головин Б. Н. О некоторых проблемах изучения терминов. – М.: Наука, 1971. – 259 с.
7. Даниленко В. П. Терминологизация разных частей речи // Проблемы языка науки и техники. – М.: Изд-во на иностр. яз., 1970. – 182 с.
8. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Наука, 1996. – С. 391-402.
9. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина // Вopr. Языкознание. – М.: Прогресс, 1986. – 147 с.
10. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 186 с.
11. Положин М. М., Омельченко Л. Ф. Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т. – 1997. – С. 48-49.
12. Реформаторский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Прогресс, 1968 – 76 с.
13. Суперанская А. В. и др. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с..
14. North Atlantic Treaty Organization. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/SID-2F203474-ECA9848F/natolive/official_texts.htm

Артем НАЗАРЕНКО

ХРОНОТОП РАННЕЙ ПРОЗЫ М. А. БУЛГАКОВА: ЛЕКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

(магистрант факультета иностранных языков)

Научный руководитель – доктор филологических наук, профессор О.А.Семенюк

Поворот лингвистики к целостному тексту как объекту исследования, а также рассмотрение его с позиций антропоцентрического подхода и когнитологии поставили ученых перед необходимостью изучения концептуального смысла текста. Исследование семантического пространства текста (в совокупности его эксплицитных и имплицитных смыслов) обязательно включает универсалии «время» и «пространство». Как справедливо отмечает Е.С. Кубрякова, «пространство и время входят в число главных бытийных категорий, являя собой две важнейшие из познанных человеком формы существования материи, введенные им в язык как для того, чтобы говорить о важнейших тайнах вселенной, так и для того, чтобы постичь самые простые формы ориентации человека в конкретном месте и конкретном времени» [6,с.5]. Человек осознает себя в мире и воспринимает все существующее вокруг него обязательно в координатах времени и пространства.

Для обозначения неразрывной связи времени и пространства, воплощенной в художественном тексте, используется термин «хронотоп». Впервые данная терминологическая единица была введена в научный обиход А.А. Ухтомским: «С точки зрения хронотопа, существуют уже не отвлеченные точки, но живые и неизгладимые из бытия события, те зависимости (функции), в которых мы выражаем законы бытия, уже не отвлеченные кривые линии в пространстве, а «мировые линии», которые связывают давно прошедшие события с событиями данного мгновения, а через них – с событиями исчезающего вдали будущего» [7,с.398]. М.М. Бахтин отнес термин А.А. Ухтомского к художественному миру: «Существенную взаимосвязь временных и пространственных отношений, художественно освоенных в литературе, мы будем называть хронотопом (что значит в дословном переводе «время пространство»)» [3,с.234]. Специфика взаимоотношений категорий времени и пространства в художественном тексте связана с их производностью от мировоззрения и мировосприятия автора, то есть от третьей содержательной универсалии текста - человека. Автор творит в соответствии со своим замыслом воображаемый хронотоп,

при этом он создает иллюзию реальности времени и места совершения и протекания событий. Условность литературного хронотопа приводит к тому, что «трехмерное пространство, воспринимаемое нашими органами чувств, становится многомерным: оно способно сжиматься и расширяться в связи с миром событий, описываемых с последовательностью (и непоследовательностью)» [5, с.97].

Специфика сосуществования категорий «время» и «пространство» в художественном тексте связана с их производностью от мировоззрения и мировосприятия автора, Писатель творит в соответствии со своим замыслом воображаемый хронотоп, при этом он создает иллюзию реальности времени и места совершения и протекания событий. Хронотоп в художественном тексте функционирует в многообразии индивидуально-авторских модификаций конкретизированного времени на определенном участке пространства.

Особенностью хронотопа ранней прозы М. А. Булгакова является взаимодействие оппозиций двух типов пространств:

1. Реальное/ирреальное (потустороннее).

Реальный и потусторонний миры часто лишены четких границ. Например, в повести «Дьяволиада» реальное пространство бюро претензий на глазах главного героя трансформируется в фантастическое (глава «Машинная жуть»). Иногда подобная размытость границ задается хронотопом всего произведения. В «Белой гвардии», например, смешение потустороннего и реального миров во многом связано со спецификой времени, к которому отнесены события романа. Действие в данном произведении укладывается в промежуток между Рождеством и Сретением, т. е. значительная часть событий в романе происходит на Святки. В это время, отмеченное особой символикой, граница между двумя мирами становится проницаемой, что в рамках произведения М. А. Булгакова реализуется во «внутреннем пространстве» квартир (Турбиных, Юлии Рейсе, Василисы): *«Стоячая лампа, изображающая египетскую царевну, прикрытую зеленым зонтиком с цветами, красила всю комнату нежно и таинственно, и сам инженер был таинствен в глубоком кожаном кресле... В зеленой тени он чистый Тарас Бульба»*. Лампа, колдовской характер которой подчеркивается семантикой лексемы «таинственный», моделирует окружающую действительность, превращая Василису в литературного героя, «одушевляя» предметы: *«Конно-медный Александр II в трепаном чугунном мыле бакенбард, в конном строю, раздраженно скопился на художественное произведение Лебедя-Юрчика и ласково - на лампу-царевну»*. *«В кабинете загорелась зеленая лампа, и Александр II, возмущенный до глубины души, глянул на троих»*. Претерпевает изменения и «внешнее пространство» Города. Мир Города формируется как нереальное, волшебное пространство: в нем живут «загадочные» женщины, лежит «нетронутый» снег, да и сам Город возникает в воображении Алексея (он отражен во сне Турбина). Постепенно все улицы, дома, трамваи, фонари - всё, что есть в Городе, превращается в сады, «безмолвные и спокойные», а они, в свою очередь, сливаются в единый «Царский сад». В повести «Роковые яйца» ирреальность происходящего задается описанием фантастического научного открытия.

2. «Точечное», внутренне ограниченное пространство (дом)/неограниченное пространство внешнего мира (локусы Город, Москва).

Для первой пространственной модели «дом» характерны следующие признаки: замкнутость пространства, знаковый характер (дом позиционируется как основа человеческой жизни, единственная защита от событий внешнего мира), подчеркнутая детализация описания, запечатленность образа времени в предметах. Ведущую роль в создании данной пространственной модели играет художественный предмет. Особую значимость в рамках модели приобретают предметы-символы (часы, лампа (абажур), печь; в новых условиях коммунальной квартиры - примус), которые непосредственно включаются в процесс формирования ведущих идей исследованных произведений.

Пространственная модель «город» организуется противостоянием двух локусов: Москвы и Города. Противопоставление двух городов формируется на основе оппозиций «свобода (Город) - рабство (Москва)», «вертикальность (Город) - горизонтальность (Москва)», различных полюсов оценки - положительной для Города/отрицательной для Москвы.

Пространственную модель *Город* отличают: параметр исключительности, немного размытый, «сказочный» тип изображения, насыщенность традициями, идущими из прежних веков русской старины («мать городов русских», «Запорожская Сечь»), библейская основа описания («райский сад» - «Царский Сад»), разделение жителей на «исконных» и «пришельцев».

Пространственной модели *Москва* свойственны: организация пространства как заколдованного круга, неестественность и искусственность (гигантизм, «воющие» звуки, электрическое освещение), развенчание общенациональных представлений о доминантах пространства (Кремль, Спасская башня), представление жителей как единой серой массы («толпа»).

Константами картины мира М. А. Булгакова, отраженной в ранней прозе, являются дом № 13 по Алексеевскому спуску и храм Христа Спасителя (в воссоздании внешнего вида используется единый принцип описания - повтор одной и той же языковой формулы в начале и конце произведения).

Исследуя категорию **времени** в первом романе М. Булгакова, мы обратились к предложенной Л.О. Черненко методике гештальтного анализа, которая заключается в «описании структуры языкового знания, т. е. представлений носителей языка, скрытых в имени и раскрывающихся в его сочетаемости, в обнаружении образов содержания знака». В структуре художественного концепта «*время*» на синтагматическом уровне выделяются следующие гештальты:

1. Персонифицированные гештальты: **человек** («*во время тех страшных и не совсем ясных мыслей*»); **живое существо** («*время подходило к одиннадцати часам*», «*назад пошло времечко*». «*тронутые временем эполеты сороковых годов*»); **птица** («*а время тем временем летело и летело...*», «*вот оно, налетело страшное времечко*»).

2. Неперсонифицированные гештальты: **огонь** («*время мелькнуло, как искра*»); **болезнь** («*на время лечения вы уж откажитесь от вашей упорной мысли о Боге*»); **война** («*меч, длинный, каких уже нет ни в одной армии со времен крестовых походов*»); **предмет** («*много времени он потерял в сумеречном магазине*», «*не будем терять времени, чтобы их не расхоложивать*»); **груз** («*а тут еще такое тяжелое время*», «*тяжкое, тяжелое время, что говорить*»); **непрочное основание** («*зыбкое время*»); **время - источник эмоций: страх** («*налетело страшное времечко*»), **ужас** («*оно верно, время-то теперь ужасное*», «*несмотря на такое, ужасное время*»).

Проведенный анализ демонстрирует, что время (на основе репрезентированных концептуальных признаков: время - сила, которой покоряются, которая подавляет, которой опасаются, которой управляют, независимая сила) предстает в романе «Белая гвардия» как самодостаточная сила, враждебная героям, способная управлять их судьбой. Турбины не могут противостоять такому времени. Даже когда время предстает как предмет, которым герои манипулируют, оно, время, вырывается из-под их власти и действует в функции злого хозяина.

Совершенно иначе показано *время* в таких образцах ранней прозы М. Булгакова, как повести «Дьяволиада», «Роковые яйца» и рассказ «№ 13. - Дом Эльпит-Рабкомму на» (при жизни автора были опубликованы в одном сборнике). Названные произведения объединены единой линией времени, которая задается в первом романе М. Булгакова: повествование «Белой гвардии», опираясь на прошлую жизнь героев, страны, задает и новую точку отсчета: «*Велик был год и страшен год по Рождестве Христовом 1918, от начала же революции второй*» (необходимо отметить, что долгое время - по крайней мере до Великой Отечественной войны - советские отрывные календари и вели такой двойной отсчет). В «Дьяволиаде», «Роковых яйцах», «№13. - Дом Эльпит-Рабкоммуна» эта новая константа летоисчисления продемонстрирована - в фокусе оказывается настоящее Советской России.

В той действительности, в которой существуют герои произведений, время перестает быть какой-либо силой: оно дробится, превращается в бесконечные осколки минут и секунд.

Лексема *время* употребляется в основном в сочетании с указательным местоимением и обозначает конкретный момент: «*в то время, как все, поди, скакали со службы...*», «*в то время, как на диске вне луча...*», «*с этого времени луч поглотил и Иванова*», «*в это время начались звонки*». Единственное упоминание о премии л как о бытийной категории связано с прошлой жизнью: «*Большое было время... И ничего не стало. Sic transit gloria mundi Страшно жить, когда падают царства*» («№ 13. - Дом Эльпит-Рабкоммуна»). В современной Персикову, Короткову, Эльпиту России время превращается в товар: гештальт – **денежный эквивалент** («*отнимаю ваше драгоценное время*», «*время - деньги, как говорится*»).

Все повествование в сборнике демонстрирует изменившийся рваный ритм новой советской жизни.

Таким образом, хронотоп ранней прозы М. А. Булгакова служит проводником и автономным средством трансформации и накопления представлений об авторской картине мира.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алескис Г. П. Триптих М. Булгакова о русской революции: «Белая гвардия», «Записки покойника», «Мастер и Маргарита». М., 1999. С. 35.
2. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа. М: Екатеринбург, 2004. С. 173.
3. Бахтин, М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. - М.: «Художественная литература», 1975. - С. 234—408
4. Булгаков М. Роковые яйца. Рига: Литература, 1928. С. 76
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: «Наука», 1981.-139 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // Известия АН. Серия литературы и языка. - 1997. - № 3. - С. 22-32.
7. Ухтомский А.А. Письма // Пути в неизвестное: Писатели рассказывают о науке: Избранные очерки. - М.: «Сов. писатель», 1973. - 812 с.
8. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени. М., 1997. С. 295.

Олена ОБЕРТАС

НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – професор Кучинський Б.В.

При вивченні різних мов та їх детальному дослідженні впадає в око той факт, що різні мови мають між собою багато спільного. Це стосується як будови мови з боку фонетики, синтаксису чи морфології, так і з лексичної сторони. Звісно, схожість у синтаксисі різних мов можна пояснити їх спорідненістю чи випадковістю. Ідентичність слів у різних мовах має іншу причину. Всім відомо, що народи всього світу перебувають у постійному безпосередньому контакті між собою. Таким чином, контактують їх культури та, насамперед, мови. При особливо тісному контакті різні мови зазнають впливу одна одної. У першу чергу впливу зазнає їх лексика. Словниковий запас мови змінюється, адже до нього додаються нові слова, що були запозичені в інших мовах.

Лексичний запас кожної мови розвивається досить динамічно та постійно – певні лексичні одиниці вибувають з побутового вживання, так би мовити, «вимирають», інші – приходять і вливаються в мову настільки вдало, що з часом неможливо відрізнити запозичене слово від власного. Розвиток лексики – явище постійне і невід’ємне для будь-якої мови, тому поняття лексичного запозичення завжди цікавитиме дослідників. Дослідженням цього питання займалися такі лінгвісти як В.В. Акуленко, В.А. Височина, Н.А. Семенова, О.А. Лисенко та інші.

Запозиченням загалом можна назвати будь-який елемент мови, що був перенесений до іншої мови. Таким чином, якщо ми досліджуємо лексичний запас німецької та української мов, доцільніше буде говорити саме про лексичне запозичення як таке.

У сучасній мовознавчій літературі з питань запозичень розрізняють екстралінгвістичні та лінгвістичні причини появи запозиченої лексики [3, с.86-89]. До причин зовнішніх (екстралінгвістичних), насамперед, належать контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного розташування, так і потребами спільного розв’язання певних політичних чи економічних питань, культурним та науковим обміном.

Суто лінгвістичними причинами запозичення є [3, с.86-89]:

а) потреба у поповненні чи, можливо, створенні якоїсь лексико-семантичної групи, відсутньої або недостатньої в певний історичний момент у мові, що запозичає (наприклад, назви політичних установ: *der Bundestag* - бундестаг; назви посад і титулів: *der Reichskanzler* – рейхсканцлер);

б) потреба у семантичному обмеженні певного слова, усуненні його багатозначності (наприклад, *der Block* – блок);

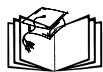
в) вищий ступінь термінологічної визначеності запозичуваного слова, яка склалася в мові-джерелі, порівняно з існуючим у приймаючій мові відповідником (наприклад, *das Kabinett* – кабінет).

Дослідивши детальніше процес запозичення різних слів з німецької мови в українську, можна помітити, що кожне з даних слів належить до певної сфери життя, в якій воно найчастіше використовується. Проаналізовані нами 250 лексичних одиниць можна загалом розділити на декілька сфер, серед яких – військова справа, політика та економіка, побут, освіта та наука.

Історичні події значним чином вплинули на процес збагачення лексики української мови шляхом запозичень з німецької мови. До сфери військової справи ми віднесли 15 слів, наприклад, *die Warte* - «варта» (охорона, сторожа), *warten* - «вартувати» (охороняти), *die Wache* - «вахта» (караул, варта), *werben* - «вербувати» (агітувати на військову службу), *der Hof* - «гоф» (казармений плац) [2, с.16-20]. Зазвичай, це наказово-командні слова, назви предметів солдатського обладнання, ступенів військової ієрархії, назви військових вправ та дій, солдатське арго тощо.

У сфері політики було виділено 65 лексичних одиниць. Серед запозичених слів переважають терміни, що позначають політичні установи: *Bundestag* - «бундестаг», *Bundesrat* - «бундесрат»; назви посад та титули: *Herzog* - «герцог», *Reichskanzler* - «рейхсканцлер», *Staatssekretär* - «статс-секретар» [5, с.491]; певні абстрактні поняття: *Neutralität* - «нейтралітет», *Parität* - «паритет» [5, с.127] тощо.

Що ж стосується сфери економіки, то її можна розділити ще на декілька сфер, наприклад сфери сільського господарства, торгівельних відносин та промисловості. Відповідно, дана група запозичень вважається найбільш численною (90 лексичних одиниць проаналізовано). Наведемо декілька прикладів німецьких лексичних запозичень у сфері торгівлі: *Borg* - «борк» (борг, кредит), *Bernstein* - «бурштин» (янтар), *Handel* - «га(е)ндель» (торгівля), *Händler* - «гендляр» (торговець). У сфері сільського господарства зустрічаються такі слова: *Leintuch* - «лантух» (1. Рване рядно; 2. Грубе полотно; 3. Великий мішок на збіжжя), *Refftuch* - «рептук» (мішок, в якому дають коням корм), *stodol* - «стодола» (сарай, в якому зберігають сіно, солому тощо), *Tasche* - «ташка» (сумка), *Vorwerk* - «фільварок» (панський двір). До

промислових термінів належать наступні: *Gewinde* (різьба, нарізка) - «гвинт», «гвінт», *Heber* - «гевер» (ручка пили), *Rahmen* - «рам(а)» (рамка вікна) та інші [2, с.39-40].

Німецькі лексичні запозичення, що набули особливо широкого вжитку, відносяться до побутового життя українського народу і переважають у мовленні Західної України. Така територіальна приналежність зумовлена близькістю польського кордону. Тому не дивно, що багато запозичених з німецької мови слів прийшли до нашої мови саме через польську. Проаналізувавши західноукраїнські говірки, знайдемо близько 60 слів та понять: *Decke* - «дека» (ковдра), *Zeiger* - «дзигар» (1. Годинник; 2. Цигарка), *Durchschlag* - «друшляк» (посудина з дірочками), *Kotze* - «коц» (ковдра), *Kranz* (вінок) - «кранц» (край кухонної плити), *Reindel* - «ринка» (невисока кастрюля), *Vorhang* - «фіранка», «фірганг» (завіска), *Flasche* - «фляш(к)а» (пляшка) [2, 35-37].

Потребують нашої уваги також німецькі лексичні запозичення, що закріпилися в українській мові у сфері освіти і науки. Їх було досліджено близько 20. Ці слова та поняття настільки вжилися в нашу мову, що нерідко вважаються власними. Наприклад, *Aspirantur* - «аспірантура» [5, с.60], *Fakultät* - «факультет» [5, с.597], *Zensura* - «цензура», *Klaviatur* - «клавіатура», *Publizistik* - «публіцистика», *Zitat* - «цитата» [5, с.646] та інші.

Проникаючи в мову, запозичені слова проходять декілька етапів адаптації до різних систем мови. Як правило, адаптація відбувається на фонетичному, графічному, морфологічному та семантичному (лексичному) рівнях. Прикладами фонетично пристосованих лексичних запозичень з німецької мови можуть бути наступні слова: *Buchhalter* - «бухгалтер», *Perlmutter* - «перламутр», *Postamt* - «поштамт», *Stöpsel* - «штепсель» [5, с.591]. За цими прикладами бачимо, що іншомовні фонемі, що не існують в українській мові, були замінені власними, схожими на них фонемами.

Подібних змін зазнають іншомовні запозичені слова при графічній адаптації до української мови. Варто зазначити, що ціла низка запозичених з німецької мови слів зазнала лише пристосувань до графічної системи української мови, зберігши первісні морфологічні, фонетичні та семантичні якості. До таких слів належать насамперед такі: *Landschaft* - «ландшафт», *Rucksack* - «рюкзак», *Schlagbaum* - «шлагбаум», *Wunderkind* - «вундеркінд», *Kurort* - «курорт», *Schrift* - «шрифт» [5, с.663].

Адаптація на морфологічному рівні означає пристосування граматичних якостей запозичених слів до граматичної системи української мови. Іншомовні слова набувають того чи іншого граматичного роду, частіше шляхом приєднання до «оригіналу» відповідного закінчення або інших модифікацій. Таким чином, запозичені слова стає майже неможливо відрізнити від власне українських. Таким змінам були піддані наступні запозичення з німецької мови: *Trauer* - «траур», *Agentur* - «агентура», *werben* - «вербувати», *Gastrolle* - «гастролі», *Mark* - «марка», *Platzkarte* - «плацкарта», *Schacht* - «шахта», *Schiene* - «шина» [5, с.662].

Адаптація на семантичному рівні стосується лише багатозначних німецьких слів, адже термін, що має лише одне трактування, запозичується мовою саме в цьому значенні. Що ж стосується більшості випадків, то запозичене з німецької мови слово зазвичай або звучує свої численні значення до одного або декількох (наприклад, слово *der Block* - «блок» у значенні «угода, союз між державами, партіями, групами людей для досягнення спільних політичних цілей», що в німецькій мові виступає як одне зі значень поруч з «квартила», «блок циліндрів», «блокнот»), або ж набуває нового – притаманного лише українській мові. Останнє явище відбувається завдяки метонімічному переосмисленню запозиченого слова (наприклад, слово «протест» вживається в українській мові в багатьох значеннях – «морський протест», «протест векселя», «протест прокурора»). Таким чином, лексичне запозичення набуває значення, якого не існує в мові-джерелі.

На основі проведеного нами дослідження можна зробити висновок, що німецькі лексичні запозичення є дуже поширеним явищем для нашої мови. Запозичені слова проникли майже у всі сфери життя українського народу, а отже, прижилися у мові дуже вдало. Стосунки між Україною та Німеччиною ще з прадавніх часів, головним чином, спричинили появу в лексиці української мови слів німецького походження. Це стосується як періоду світового науково-технічного прогресу, так і сучасного стану німецької та української мов на фоні глобалізації та європейської інтеграції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Височина В.А., Семенова Н.А. Німецькі слова в українській мові // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1986, – С. 79 – 85.
2. Лопушанський В.М., Пиц Т. Б. Німецькомовні лексичні запозичення в говорах Західної України: Навч. посібник для студ. III-V курсів фак. ром.-герм. філ. — Дрогобич: Відродження, 2000. – 68 с.
3. Скачкова В.В. Деякі наслідки семантичного засвоєння німецьких лексичних запозичень // Збірник наукових праць лінгвіст. кафедр «Лінгвістичні дослідження» ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Х: Слово, 1992, – С. 86 – 89.
4. Скачкова В.В. Німецькі лексичні запозичення в сучасній українській мові у сфері рослинного і тваринного світу // Сборник научных статей «Филологические заметки» ХНПУ им. Г.С.Сковороды. – Х., 2009. – С. 66 – 68.
5. Словник іншомовних слів. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
6. Словник іншомовних слів. За ред. Морозова – 2-е вид., виправлене і доповнене. – К., 2002. – С.480.

7. Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука – 2-е вид., випр. і доп. – К: гол.ред. УРС, 1985. – С.680.
8. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

Альбіна ОСТАННЯ

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ МЕНТАЛІТЕТУ МОВЦІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТІВ “РОЗУМ – ДУРІСТЬ” І “ПРАВДА – БРЕХНЯ”)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник - канд. філ. наук, доцент Г.В.Скляніченко

У сучасній лінгвістиці останнім часом значно зросла кількість робіт, присвячених порівняльним дослідженням фразеологічних одиниць різних мов. Найбільша увага приділяється питанню міжмовної фразеологічної еквівалентності – переважно в роботах з теорії перекладу. Відомими в цьому плані є наукові дослідження І. Федорова, С. Траутманна, В. Райхштейна, І. Пророченко. Структурний аспект порівняльної фразеології представлено в роботах В. Ротт, О. Глазиріна, Л. Неведомської. Семантика фразеологізмів у порівняльному плані досліджувалася О. Курковою, Р. Голіковою, М. Гарифулїним та ін. Однак, у лінгвістичній літературі практично відсутнім є порівняльний аналіз образних стереотипів, які відіграють головну роль у формування фразеологізмів англійської та української мов.

Фразеологічні одиниці належать до експресивних мовних одиниць, семантика яких формується взаємодією трьох субкатегорій: образності, емоційної оцінки, інтенсивності.

Формування фразеологізмів тісно пов'язане з процесами метафоризації. Особливу роль у цих процесах відіграють образні стереотипи, які підсумовують емпіричні знання етносу й входять до так званої образно-мовної картини світу. Ці образні уявлення в традиційній лінгвістиці співвідносяться з поняттям внутрішньої форми [3, 6].

Об'єктом нашого дослідження є фразеологічні одиниці, що належать до тематичних опозицій *розум – дурість, правда – брехня*.

Предметом дослідження є внутрішня форма зазначених фразеологізмів, образні стереотипи, які лежать в їх основі.

Метою роботи є виділення ізоморфних та аломорфних образних конкретизаторів аналізованих сталих виразів.

Під внутрішньою формою слова зазвичай розуміється його вихідне етимологічне значення. Ще О. Потебня зазначав, що “... етимологічне значення ... теж є форма, тільки внутрішня”; “Внутрішня форма є теж центр образу, одна з його ознак, переважаюча над усіма іншими” [4, 42].

Подібне трактування внутрішньої форми з тими чи іншими модифікаціями пропонують інші лінгвісти. Так, В. Виноградов запропонував наступне визначення: “Внутрішня форма слова, образ, що лежить в основі значення або вживання слова, може бути зрозумілою лише на фоні тієї матеріальної і духовної культури, тієї системи мови, в контексті якої виникло або видозмінилося дане слово або сполучення слів”. Такого трактування в цій статті дотримуємося і ми.

За твердженням О. Смирницького, внутрішня форма фразеологічних одиниць є більш стійкою, ніж внутрішня форма слова, що пояснюється переосмисленим характером фразеологічного значення, нарізнооформленістю фразеологізмів та специфікою прототипів фразеологізмів [5, 204].

Прототип фразеологізму – це мотивуюча база, з якою фразеологізм пов'язаний дериваційними відношеннями в синхронії або діахронії [2, 46]. Він базується на різного роду асоціативних відношеннях – історичних, фольклорних, текстових, пов'язаних з історичними традиціями, фактами, реаліями, фольклорними уявленнями, релігійними віруваннями і їх атрибутами. Наявний у нашому розпорядженні фактичний матеріал свідчить, що образи, які транспонуються внутрішньою формою досліджуваних фразеологізмів, можна розподілити на три групи.

1. Антропоцентричні та антропоморфні образи.
2. Образи навколишньої дійсності.
3. Образи надприродних істот.

Найбільш широко і різноманітно представлена група антропоцентричних та антропоморфних образів. Їх вибір зумовлений притаманним людині інтересом до самої себе й собі подібних. У вираженні уявлень про розум і дурість показовими, наприклад, є образи людини, якій властиві ці якості. Розумна людина характеризується носіями мов як: *a man with brains, премудра голова, a man of sense, здоровий розум, lucid*

mind, живого ума, wise head, розуму не треба позичати.

Нерозумну людину українці та англійці характеризують як: *not to have got a brain in one's head, weak in the head, убогий на розум, wrong in the wits, dull brain, несповна розуму, на голову шкандибає.*

Наявність розумових здібностей, якими визначаються вчинки, поведінка людини, передається образами людини, позбавленої аномальних якостей: *душа не з лопуцька, не з лика шитий, to be able to tell, cheese from chalk, to be not born yesterday.*

Навпаки, відсутність указаних якостей породжує протилежні характеристики: *борода виросла, а розуму не винесла, big head and little wit, шовкова борідка та розуму рідко, to come in out of the rain, вивихнути шкереберть мозок, втратити голову, to lose one's head, dead above the ears, to eat one's heart out, to put the finger in one's eye.*

До антропоцентричних належать також образи дій і занять людини, пов'язаних з уявленнями про правду і брехню. Дії і заняття, спрямовані на приховування певних фактів, традиційно позначаються театральною фразеологією: *вийти в роль, to put on a mask, надівати личину, to wear a mask, ламати комедію, to put on an act, грати комедію, to act a part, грати роль, to play a part.*

Із закінченням театральної дії пов'язані уявлення про правду: *вийти з ролі, to throw off the mask, зняти личину, to discard the mask, зірвати маску, to tear the mask off smb.*

Образ гри взагалі є пов'язаним з уявленнями про правду і брехню: *грати двоїсту гру, to play double, грати подвійну гру, foul play, грати крапленими картами, false play, to play fair, to play ball, розкрити свої карти, to show one's cards.*

Широко представлено низку фразеологічних одиниць, внутрішня форма яких позначає дії людини, що у свідомості мовців можуть асоціюватися з **брехнею**: *для відводу очей, to obscure the issue, замилювати очі, to draw the wool, лудити очі, over one's eyes, замовляти зуби, to dress up the window, пил пускати у вічі, to throw dust in one's eyes.*

На противагу відзначеному на образи пов'язані з усуненням перешкод на шляхах взаємодії людини з навколишнім світом, спираються фразеологізми, які містять уявлення про **правду**: *зривати завісу, the scales fell from his eyes, роззутти очі, he wears his heart, серце на долоні, upon his sleeve, поволока спала з очей, to bring out in the open, з відкритим забралом, showing one's hand, the bare truth.*

Характерним засобом мовного позначення **брехні** можуть виступати образи занять людини, пов'язані з обманом, наприклад:

а) полювання на тварин, риболовля: *спіймати в сімі, to spread one's net for smb, впіймати у сільця, ловити на гачок, to fall for the bait, розкинути тенета, to swallow the bait, взяти на приманку, to bring one to one's lure (принада для соколів), піїмати в пастку, піїмати в западню.*

б) торгівля: *to make a market of smth, to sell smoke, to sell a gold brick, to take eggs for money.*

Принцип, згідно з яким людина – мірило всіх речей, лежить в основі функціонування не тільки антропоморфних образів, але також і образів навколишньої дійсності, які охоплюють явища живої та неживої природи, механізми тощо.

У виборі цих образів важливу роль відіграє частотність використання певних об'єктів у практиці людини. Оцінна маркованість таких образів встановлюється з урахуванням корисності предмета: для вираження уявлення про позитивну, з погляду носія мови. Наприклад, образи справних, а тому й корисних ємностей, механізмів: *макітра варить, a depository, of learning, шарика працюють, мати всі клепки в голові, fount of wisdom.*

Навпаки, відсутність розуму бачиться українцям та англійцям крізь призму образів зіпсованих механізмів, непотрібних ємностей та пустих приміщень: *гайка слабка, to be a button short, to have lost a button, to be wrong in one's garret, empty pate, голова як те решето, to have a head like a sieve, жуки в голові, розсохлися клепки, to have a cog loose, без сьомої клепки.*

Вибір образів надприродних персоніфікованих істот, Бога, Долі, Душі тощо, через які в українській та англійській мовах реалізується уявлення про розум і дурість зумовлений вірою в залежність людини від вищих сил Всесвіту. Оцінна модальність таких образів визначається ступенем прихильності тих чи інших істот до людини. Наприклад, з прихильністю Бога пов'язуються інтелектуальні здібності людей. Наприклад: *Бог розум послав, to be endowed with brains.* Більшість досліджуваних образів являє собою міфологеми – національно-специфічні образи, які відображають загальнолюдську дійсність, зокрема, світ живої і неживої природи, крізь призму етнічних та індивідуальних переваг. Будучи наслідком тривалого міфологічного модулювання дійсності, вони втілюють у собі її анімістичне сприйняття, переносять на природу світовідчуття людини. Основою історичної пам'яті міфологем виступають емпіричні знання про навколишню дійсність, культурний, історичний і власне мовний досвід, що дозволяє використовувати їх.

При вивченні відображення особливостей світобачення етносу засобами мови встановлено, що у складі англійської та української фразеології найбільш повно й різнобічно представлена парадигма образів-міфологем світла і темряви. Більш широко ця опозиція представлена в українській мові. Наприклад, розумна

людина представлена як: *світла голова, голова просвітліла, виблиски розуму, he is a bright lad, bright intellect, ясна голова, lucid mind, bright spirit.*

Уявлення про правду реалізують фразеологізми: *кинути світло, пролити світло, виводити на світло денне, to shed light on, to bring smth to light, to throw a flood of light on smth.*

Навпаки, такі негативні якості, як дурість, брехливість, передаються в англійській та українській фразеології за допомогою образів темряви чи відсутності світла: **дурість** – *темна голова, блукати в темряві, his mind went dark; брехня* – *темна душа.*

Відповідно позитивною чи негативною маркованістю позначені образні уявлення, асоціативно пов'язані з архетипами світла і темряви.

Архетипні уявлення світла реалізуються у фразеології через образи сонця, дня, чистоти (при вираженні уявлень про **правду**): *за хвіст та на сонце, від чистого серця, у чистому вигляді, to make a clean breast of smth, with a clear conscience, what is done by night appear by day, as open as the day.*

Архетипні уявлення темряви втілюються в низку образів, які передаються фразеологізмами із значенням дурості та неправди. До цих образів належить, зокрема, образ туману, який у зіставлених мовах символізує:

а) дурість

безпросвітний туман, his mind is in a haze, he is in a fog

б) брехню

напускати в очі туману, туманити голову, to cast a mist before one's eyes, to put one in a fog.

Аксіологічна амбівалентність образу води пояснюється, зокрема, великою творчою силою цієї стихії. Тому образ води може слугувати еталоном позитивної категорії – **правди**: *чистої води, виводити на чисту воду, of the first water, to be in smooth water.*

Здатність даного образу позначати негативні явища (брехню) пояснюється небезпечністю стихійної сили води, що відображається у фразеологічних одиницях із значенням: *to fish in troubled waters, каламутити воду.*

Таким чином, порівняльний аналіз парадигм образів фразеологізмів англійської та української мов обраних досліджуваних тематичних груп, крім переважаючих рис схожості, дозволив виявити деякі відмінності в їх природній сутності. Так, наприклад, серед англійських фразеологізмів, на відміну від українських, відсутні, зокрема, образи людини, що характеризується стосунками з іншими людьми при вираженні уявлень про дурість (*дурному брат, дурний ніп хрестив*). Відсутні також образи темряви, що реалізують уявлення про брехню (*темна душа*). І, навпаки, серед англійських фразеологізмів існують деякі образи, зовсім не притаманні українським фразеологізмам. Таким є, наприклад, образ соціальних обмежень, що використовуються на позначення правди (*англ. as true as taxes*). Серед образів занять людини численним в англійській фразеології є образ торгівельної діяльності при вираженні уявлень про брехню (*to sell smoke, to sell a gold brick*) і правду (*to nail one smth to the counter*), не притаманний українським фразеологізмам. Серед образів дій і занять людини чільне місце у англійській фразеології посідає образ гри і, зокрема, гри в карти (*англ. to play with a loaded dice*), що використовується на позначення брехні. Більшість досліджуваних образів являють собою міфологеми, національно-специфічні образи, які відображають дійсність у дзеркалі етнічних та індивідуальних пріоритетів. Такі образи є наслідком тривалого міфологічного моделювання дійсності, вони втілюють у собі анімістичне її сприйняття. У зіставному аспекті більшість образів, які використовуються при створенні фразеологічних одиниць із значенням “розум – дурість”, “правда – брехня” є співвідносними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 639 с.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа. 1986. – 336 с.
3. Ляшенко Н.С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти. АҚД. – К.: 1997. – 24 с.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 189 с.
5. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: 1956 – 260 с.

Ольга ПОЦІЛУЙКО

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філософії у філологічних науках, професор Кучинський Б.В.

У багатій скарбниці німецької усної народнопоетичної творчості та у фразеології німецької мови важливе місце займають прислів'я та близькі до них за художньою побудовою та образною системою приказки. Представляючи собою лаконічні, виразні, глибоко змістовні тлумачення тих чи інших явищ дійсності, ці фразеологічні одиниці завжди користувалися і користуються великою популярністю.

Прислів'я – це стислі афористичні вирази з повчальним змістом в ритмічно організованій формі. Вони являють собою узагальнюючий історичний і соціально- побутовий досвід поколінь, який використовується для яскравої і поглибленої характеристики різних сторін життя і діяльності людини, а також явищ навколишнього світу [5, 5-7]. Прислів'я – граматично і інтонаційно оформлені судження, які співвідносяться не з словами, а з реченнями. Мовна форма цих виразів значною мірою визначається їх головними рисами: узагальнюючим характером змісту, фольклорним походженням, а також переважно повсякденно-розмовною сферою вживання: *Das gleiche gesellt sich. Übung macht den Meister* [8, 41].

Приказки – словесні комплекси, організовані як речення, але вони не мають повчального змісту і не формулюють загального правила. Це літературно-розмовні, повсякденно-розмовні та просторічні сталі вирази, що виражають лише конкретний зміст, який можна передати будь-якою синтаксичною схемою речення з будь-якою формою дієслова [7, 73]. Приказки не містять узагальнень про закономірні зв'язки дійсності, як прислів'я, і тому вживаються лише по відношенню до конкретної ситуації. Хоч ситуації ці є досить типовими, але кожна приказка може без змін використовуватися багатьма людьми в різних випадках безліч раз, наприклад: *Da hört sich alles auf! Da lachen ja die Hühner!*

Прислів'я та приказки – це дуже давній пласт фразеології, їх реєстрація у словниковому складі німецької мови починається з давньоверхньонімецького періоду, набуваючи особливої інтенсивності та розквіту у період Реформації та Селянської війни, а також в епоху Просвітництва. Дослідженням прислів'їв та приказок, а саме їх походженням, розмежуванням та вивченням структурних та семантичних особливостей займалися такі вчені-мовознавці, як В.Флейшер, Х.Байєр, А.Д.Райхштейн, І.І.Чернишова, П.М.Костюк, О.С.Малик та інші.

Метою статті є розгляд основних структурних та семантичних особливостей німецьких прислів'їв та приказок, аналіз їх синтаксичних функцій та співвідношення узагальненого й компонентного значення приказок.

Німецькі прислів'я в основному розповідні та частково спонукальні речення. Питальні та окличні конструкції для них не характерні. Основною формою дієслова в прислів'ях є «позачасовий» презент індикатив. Саме тому більшість прислів'їв побудовані як неозначено-особові речення із займенником *man*. Так, наприклад: *Was man nicht im Kopfe hat, muss man in den Beinen haben. Den Freund erkennt man in der Not.*

Серед прислів'їв, які мають форму складнопідрядного речення, переважають моделі: *wer ... (der).../wem ..., dem.../was ..., das .../wie..., so ... - Wer gut schmiert, der gut fährt. Wem nicht zu raten ist, dem auch nicht zu helfen. Was der Mutter ans Herz geht, das geht dem Vater nur an die Knie.*

У ряді німецьких прислів'їв знаходимо особливі синтаксичні структури, які не характерні для інших сталих та вільних фраз німецької мови. Ці структури відрізняються відсутністю особових форм дієслова і, відповідно, – особливою лаконічністю форми, підвищеною експресивністю і порівняно нечітким формальним вираженням смислового зв'язку між частинами прислів'я. Наприклад: *Keine Rose ohne Dornen. Ein Mann, ein Wort. Mitgegangen, mitgefahren. Wie der Baum, so der Frucht. Bald gesagt, schwer getan.*

До згаданих синтаксичних конструкцій необхідно додати пасивні моделі із постійним лексичним компонентом: *Besser schlecht gefahren als gut gelaufen. Recht geht vor Macht. Ehre geht vor Reichtum.*

Необхідно зазначити, що, стосовно структурних особливостей приказок, то їх поділяють на дві основні функціонально-значимі групи: характерні (розповідні, питальні, спонукальні) та емоційно-модальні, ядром яких є семантичні неподільні вигуківі та модальні фрази [8, 73-76].

Розповідні німецькі приказки виражають у мовленні судження про який-небудь предмет чи явище. Проте, назва цього предмету, тобто суб'єкту судження, як правило, відсутня, і його місце у приказці займає займенник *ich, die, es, das, darauf, darüber*. Саме завдяки займеннику у складі розповідної приказки, вона широко вживається для ознакової характеристики досить різноманітних явищ, наприклад: *Das kommt in den besten Familien vor. Das spricht Bände. Das kommt nicht in Frage.* Серед розповідних приказок є декілька у формі складного речення: *Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts. Es kam, wie es kommen musste.*

Питальні приказки відрізняються тим, що на них можна дати відповідь, яка не є регулярним синтаксичним і лексичним трансформом питання. Це значить, що, запитуючи *Wo brennt es denn?* (Що сталося?) - почує у відповідь, відносно певної ситуації, самі різноманітні пояснення, наприклад: *In 12 Minuten geht mein Zug! – Könnten Sie mir nicht eine Schüssel borgen?* – і т.д., але не вираз *Es brennt (irgendwo)*. Як правило, приказки, які мають форму питального речення, не містять питання, а тому не вимагають відповіді. Вони мають емоційні або модальні значення: *Was fällt dir ein!* (Та ти що!)/*Wo denkst du hin!* (Та що ти!). В основному, питальні приказки вживаються для пояснення стану людини, її думок або намірів. Окремі питальні приказки мають переносно-образне значення і спираються на стійкі фразові звороти: *Wo drückt der Schuh?* (У чому біда?)/ *Aus welchem Loch pfeift der Wind?* (Чим діло пахне?).

Далі коротко розглянемо особливості групи спонукальних приказок. Вони включають дієслівні і бездієслівні речення. Серед перших є приказки-кліше, тобто дієслівні фразеологічні сполучення, що вживаються переважно в окличній формі і утворюють тим самим склад цілої фрази: *Laß die Finger davon!* *Mach dir nichts daraus!* Проілюструвати бездієслівні спонукальні приказки можуть наступні: *Schwamm darüber!* (Забудемо про це!)/ *Kopf hoch!* (Вище голову!)/ *Hand aufs Herz!* (Скажи відверто!) Частина з них містить лексично змінний компонент, наприклад: *Schluß mit etwas!* /Кінці в воду! [8].

Група емоційно-модальних приказок охоплює найширше коло синтаксичних структур: *Und wenn schon!* (Ну й що з того!)/ *Ach nee!* (Та ну!). Емоційно-модальні приказки не дуже відрізняються за структурою від характерних приказок. У них також можна виділити елементи, які називають чи означають ситуацію або її частини. Цими елементами можуть бути: 1) займенники-конкретизатори у своєму звичайному значенні: *Wer hätte das gedacht!* (Хто б міг подумати!)/ *Sehe ich recht?!* (Очам своїм не вірю?!); 2) самостійні слова і словосполучення, які не втратили свого звичайного значення: *Hast du Worte?* (Та що ж це таке?!)/ *Das fängt ja heiter an!* (Ну і справа!).

Емоційно-модальні приказки досить неоднорідні за своєю синтаксичною структурою. Один і той же зміст може бути виражений різними синтаксичними структурами, і навпаки – в однакових структурах часто виражається різний емоційний і модальний зміст. Особливо це стосується приказок з формою двоскладового розповідного речення. Можна відзначити лише окремі характерні структурно-семантичні серії [8, 82]. Так, приказки з підметом *ich* і дієсловом у формі майбутнього часу виражають загрозу: *Den werde ich mir greifen langen!* (Ось я тебе дістану!)/ *Dem' werde ich 's versalzen!* (Такого духопелу тобі дам!). Впевненість у досягненні позитивного результату є змістом серії приказок із займенником *wir* і дієсловом у теперішньому або у майбутньому часі, наприклад: *Wir werden das Kind schon schaukeln!* (Все буде добре!). У структурі питання знаходять своє вираження переважно емоційні значення здивування та незадоволення: *Ist denn das die Möglichkeit?* (Бути цього не може!)/ *Höre ich recht?!* (Вухам своїм не вірю!).

Багато приказок виражають у формі питання обурення співбесідником. Вони вживаються, як правило, щоб закликати до порядку, зробити зауваження: *Was ist in dich gefahren?* (Та що з тобою?). Ряд питальних за формою приказок виражають модальні значення заперечення, незгоди, що супроводжуються відповідними негативними емоціями: *Wo denkst du hin?* (Що ти! Нічого подібного!)/ *Sonst noch was?* (Ще чого?).

До емоційно-модальних приказок належать також окремі вирази, які мають форму підрядного речення, але вживаються вони самостійно. Так, наприклад: *Dass ich nicht lache!* (Просто сміх!)/ *Wenn ich dir sage!* (Будь певен!)/ *Wenn es weiter nichts ist!* (Тільки і всього!) [8, 87].

Поряд із характеристикою прислів'їв та приказок на особливу увагу заслуговує розгляд їх семантичних особливостей. А саме, фактичний зміст прислів'я у більшій чи меншій мірі відрізняється від його компонентного значення. Це значить, що прислів'я є ідеоматичними. Основним елементом їх змісту є «цитатність», тобто посилання на авторитет загальноприйнятої думки, на яку ніби спирається мовець, відтворюючи прислів'я у традиційній формі. Іноді це посилання знаходить своє вираження за допомогою зворотів *wie es im Volksmund heißt, ... sagt ein Sprichwort*. Цим прислів'я відрізняються від індивідуальних фраз із структурою, що містять узагальнення.

У багатьох працях, присвячених питанням дослідження семантики прислів'їв, вказується, що значення прислів'я є таким же стійким, як і його форма. Проте прислів'я часто виступають не в абстрактному загально-переносному значенні, а лише у якому-небудь більш вузькому значенні, тобто ступінь фактичного узагальнення у фразеологічних виразах може бути досить різноманітним. Так, наприклад, прислів'я *Aller guten Dinge sind drei* означає лише те, що в даних умовах щось необхідно зробити тричі або мати щось у трьох примірниках. А прислів'я *Der Mensch denkt, (und) Gott lenkt* – виражає в устах сучасної людини не залежність від Божої волі, а реальну можливість яких-небудь непередбачених обставин. Саме відхилення мовленнєвого значення прислів'я від його найбільш узагальненого значення, що витікає із його компонентного складу, і можливість вживання прислів'я у такому специфічному значенні затримує у мовленні деякі прислів'я, які першопочатково виражали мораль, певні погляди і соціальні умови, які давно відійшли в минуле: *Gott gibt es den Samen im Schläfe* (наприклад, про випадкову удачу), *Alles Gute kommt*

von oben (наприклад, про діяльність розумного керівника), *Reden ist Silber, Schweigen ist Gold* (наприклад, у вигляді зауваження бовтуну) [6, 34; 3].

Традиційне значення мають також деякі прислів'я з нестандартним образом, суть якого важко пояснити із самого прислів'я, так як слова, які входять до його складу, не мають подібного переносного значення ні в якому іншому випадку їх вживання у німецькій мові, а тому не викликають досить чітких асоціацій. Наприклад: *Jeder Topf findet seinen Deckel (І на дірявий гаманець знайдеться купець)/ Mit dem Hute in der Hand kommt man durch das ganze Land (Хто шукає, той знайде)*. [1; 8, 48]

Слід зауважити, що ряд німецьких прислів'їв містить не виражену оцінку характерного явища – їм властива іронія або негативна оцінка, яка не випливає з їх компонентного складу. Так, прислів'я містять в собі осуд: *Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm. Gleiche Brüder, gleiche Kappen*. Негативно-іронічне значення і несхвалення яких-небудь дій виражають такі прислів'я, як: *Die Geschmäcke sind verschieden/ Einbildung ist auch eine Bildung/Jedes Tierchen hat sein Pläsierchen* [8, 49; 2].

Основна особливість семантики прислів'їв полягає в тому, що думка в них виражена не прямо, а опосередковано, ідіоматично, з тим чи іншим відхиленням від стандартного компонентного значення фрази через образ, гіперболу, іронію, непряме узагальнення, замовчування або надлишкові елементи і ін. Наприклад: *Das fängt ja heiter an! (Ох і хороша справа!)* – іронія/ *Da hört doch alles auf (Ну це вже занадто!)* – гіпербола.

Відповідно до характеру співвідношення узагальненого значення приказки з її компонентним значенням можна виділити: 1) образні приказки, які побудовані на метафоричному переосмисленні; 2) іронічні приказки, значення яких прямо протилежне їх компонентному значенню; 3) приказки, значення яких непрямо виводяться із їх компонентного значення; 4) приказки, об'єктивний зміст яких вичерпується їх першою частиною.

Стосовно значення приказки, то воно проявляється у тому, що в мові приказка завжди конкретна, завжди використовується оповідачем для оцінки конкретної ситуації (з його власної, суб'єктивної точки зору). Приказка виражає як об'єктивну характеристику явища, так і суб'єктивне емоційно-оцінююче або модальне відношення оповідача. Цим фразеологічним виразам у цілому властива підвищена експресивність, що пов'язана з безпосередньою шохвилинною реакцією оповідача на події або слова співрозмовника.

Більша чи менша зовнішня сталість приказок обумовлюються цілим рядом різноманітних факторів. Так, максимальна стабільність їх форми пов'язана із такими обставинами:

1. семантичною неподільністю вигуківих і модальних приказок, їх лесико-граматичною ідіоматичністю, наприклад: *Heiliger Himmel!*;
2. структурно-значимою нерозгорнутістю і нестандартністю фрази, наприклад: *So weit, so gut!*;
3. мовною традицією, особливо помітною у приказках, які утворилися із крилатих виразів, наприклад: *Was ist der langen Rede kurzer Sinn?*;
4. наявністю особливих структурно-мовленневих засобів – рифми, розміру, наприклад: *Aber sicher, sagte Blücher* [4, 193].

Вигуківі, модальні та інші окличні вирази вживаються лише як окремі висловлювання або вставні фрази, пов'язані з контекстом лише за змістом. Навпаки, приказки з мінімальною експресивністю, наприклад розповідні типу *Darüber sind sich die Gelehrten noch nicht einig*, можуть виступати і самостійно, і як будь-яка частина складного речення. Поширеним стилістичним прийомом є також використання у мові окремих частин приказок, достатніх, щоб викликати у читача або слухача відповідні асоціації.

Таким чином, розряд німецьких приказок досить неоднорідний як за формою, так і за значенням. Він включає:

- 1) неподільні (вигуківі та модальні) фрази типу: *Ach du liebe Zeit!* ; *Und ob!* Подільні (характерні, емоційні та модальні) приказки типу *Ich verstehe immer Bahnhof! So haben wir nicht gewettet!*;
- 2) закінчені приказки і приказки з лексичним змінним компонентом і подільною або неподільною сталою частиною, наприклад: *für j-n ist das Beste gerade gut genug*;
- 3) абсолютно сталі приказки і приказки-кліше, наприклад: *Das macht den Kohl nicht fett/ Jetzt platzt mir aber der Kragen!*;
- 4) образні приказки, побудовані на метафоричному переосмисленні усього виразу, наприклад: *Da liegt der Hase im Pfeffer!* Та необразні приказки, які побудовані на інших видах семантичного зрушення, наприклад: *Dreimal darfst du raten/ Das ist ja allerhand!*

Образність особливо типова для характерних і емоційних приказок, причому саме вигуківі приказки найбільш схильні до демотивації образу, але найменше образних виразів серед модальних приказок [8].

В індивідуальній мові можливі різноманітні заміни традиційної форми прислів'я. Причиною може бути свідоме використання прислів'я для полеміки з його традиційним змістом, для його уточнення або заперечення (взагалі або у конкретній ситуації). У ряді прислів'їв у індивідуальній мові особливо часто відбувається заміна лексичних компонентів. Тим самим утворюються цілі серії однотипних виразів. Заміна

необразних компонентів часто спостерігається у таких прислів'ях, як: *Eigener Herd ist Goldes wert / Vorsicht ist die Mutter der Weisheit* [3].

Отже, прислів'я та приказки з граматичної точки зору є дистрибутивно незалежними висловлюваннями і відрізняються від інших речень природної мови, які вільно конструюються у мовленні. Однак, вони будуються за тими ж законами, що й інші речення; частини мови, що функціонують у їх складі, в цілому ряді випадків не втратили своїх морфологічних та синтаксичних якостей, граматичних категорій, а вживання теперішнього часу в подібних висловлюваннях підкреслює той факт, що стверджуване в них залишається дійсним і справедливим також у наш час. Більшість прислів'їв являють собою конструкції, які відповідають основним структурним ознакам німецького речення – номінативність, предикативність та двоскладність. До специфічних ознак семантики німецьких прислів'їв належить ідеоматичність, а додатковим змістом в даних фразеологізмах є посилання на авторитет народної мудрості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бухбиндер В.А. Основы методики преподавания иностранных языков. – К.: Выш. шк., 1986. – 216 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1978. – 312 с.
3. Вульфус И.К. Вопросы о классификации идиом // Русский язык в школе, 1989. - № 6. – С.18-23.
4. Гавриш В.І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові./ Походження та вживання/. – К.: Рад. Школа, 1981. - 248 с.
5. Костюк Л.М. Німецькі прислів'я та приказки. Посібник для учнів старших класів та студентів вузів. – К.: Рад. Школа, 1963. – 252 с.
6. Малик О.С. Семантические и структурные особенности немецких пословиц и поговорок // Вопросы лексики и фразеологии. X., 1964. – Вып.1. – С. 31-37.
7. Мокненко В.М. Загадки русской фразеологии. – М.: Высш. школа, 1990. – 160 с.
8. Райхштейн А.Д. Немецкие устойчивые фразы: [Пособие по лексикологии немецкого языка для студентов старших курсов педагогических институтов]. – М.: Просвещение, 1971. – 180 с.

Наталія ПУСТОВІТОВА

ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філол. наук, професор Б.В. Кучинський

Дослідження лексичних груп і підсистем лексики із спільною предметно-понятійною віднесеністю мають у мовознавстві давню традицію. Науковцями одержані численні докази системної організації таких груп як у плані змісту, так і в плані вираження. Принцип класифікації слів за тематичними ідеями довів свою плідність у теорії мовознавства, в лексикології, в практиці лексикографії, а також у методиці викладання рідної та іноземної мов. Однією з таких сфер віднесеності є темпоральність.

Час як форма буття реального світу, як фундаментальна категорія людської свідомості продовжує привертати увагу науковців. Написано багато фундаментальних праць, хоча проблема достатньо вивчена, проте до кінця так і не вирішена. Коло питань, пов'язаних із проблемою темпоральності – невичерпне. Проблемою темпоральності в різний час займалися багато лінгвістів: G. Jakobson, G.E. Clifford, М.М. Покровський, О.В. Бондарко, Ю.М. Караулов, Л.В. Гарська, В.С. Врусе, R. Kučera, А.П. Клименко, О.В. Тарасова, Н.Л. Жабицька І.В. Волянська, Л.К. Малімон, М.В. Всеволодова, К.С. Яковлева, В.В. Морковкін. Роботи різняться обсягом – від аналізу окремої лексеми чи мінімальної лексичної парадигми до дослідження лексичної чи лексико-граматичної темпоральної системи в цілому.

Концепт часу, маючи фізично-філософську природу та мовне «обличчя», не зводиться до фізико-філософського праобразу як визначальної та структуротворчої основи. Мовне уявлення про час має об'єктивно-суб'єктивний характер і відповідає як незалежним від людини природним явищам (зміна пір року, доби), так і історичності та всьому тому, що пов'язане з реєстрацією фактів. Людському суспільству притаманні певні категорії і норми поведінки, які складаються на основі усталеного розуміння часу. Вміння людини орієнтуватись у навколишньому світі, зокрема адекватно сприймати його темпоральний вимір, експліцитно маніфестоване в мові. Іншими словами, мова виражає когнітивну здатність людини співвідносити реалії часу з його відповідним виміром [1, с.140].

Огляд поглядів на співвідношення концептуальних часових понять і засобів їх мовної репрезентації показав, що основними аспектами вивчення проблеми темпоральності є ономазіологічний/семасіологічний, синхронічний/діахронічний, парадигматичний/синтагматичний та функціонально-семантичний аспекти, задачею яких є вивчення функціонування одиниць мови в мовленні, зокрема їх частотності та сполучуваності. Усі ці аспекти дослідження проблеми темпоральності є, безумовно, надзвичайно важливими, проте, особливо актуальним є останній, функціонально-семантичний підхід, оскільки, як

відомо, мовне явище може вважатися достатньо вивченим лише тоді, коли досліджено його місце в системі мови й особливості його функціонування в мовленні.

О.В. Помозова та О.В. Полівод визначають темпоральність як концептуальну категорію, в основі якої знаходиться тимчасова характеристика дії або стану, і яка спирається на різні морфологічні, синтаксичні, лексичні та інші засоби мовного вираження часу. Вона показує відношення до моменту мови або до якогось іншого моменту, прийнятого за точку відліку для тимчасових відносин і слугує для тимчасової локалізації дії в межах перцептуального часу. Реальний час відноситься до об'єктивно існуючого світу. Виходячи з цього, темпоральність (мовний час) - це своєрідна двопланова об'єктивно-суб'єктивна категорія, яку можна представити як особливу форму сприйняття світу, що поєднує в собі якості реального, перцептуального та індивідуального часу. [10, с.36].

Отже, метою статті є визначити семантичні та комбінаторні властивості іменників на позначення часу. Аналіз парадигматичних особливостей лексичних одиниць, доповнений на рівні синтагматики, дає можливість встановити певні властивості мовних елементів по відношенню один до одного, виявити залежності між системою одиниць мови та їх функціонуванням у тексті.

У роботі аналізуються 7 англійських іменників на позначення часу: minute, hour, day, week, month, year, time, які були відібрані із художньої літератури. Відбір лексем, які стали об'єктом дослідження, обумовлений двома критеріями: частотою (за даними "Частотного словника сполучуваності сучасної англійської мови", М., 1971, ці іменники належать до першої тисячі найчастотніших слів у цій мові) та долею семи темпоральності.

За результатами нашого дослідження ступінь усталеності долі семи темпоральності цих іменників знаходиться в зоні максимального або високого ступеня. Під ступенем усталеності долі семи темпоральності ми розуміємо різницю між максимальним і мінімальним значеннями семи темпоральності.

У сучасних мовних системах час підлягає вираженню не стільки граматичними, скільки лексичними засобами [11, с.204].

Загальним значенням для усіх елементів такого мовного угруповання є вираження темпоральності, тобто лінгвістичного змісту категорії часу. Для вираження цих відношень у англійській мові є спеціальні засоби:

Грамматичний час: а) морфологічний час – категорія дієслівного часу, б) синтаксичний час – категорія часу речення. Лексико-синтаксичний час – категорія іменної темпоральності. Лексичний час – слова, у тлумачення яких входить компонент часу: темпоральні прислівники, іменники, прикметники тощо. [12, с.17].

З усіх частин мови найбільш чітко виділяється іменник, завдяки тому що він відображає насамперед мислимі об'єкти, а ці матеріальні об'єкти людська свідомість розрізняє найлегше, а отже, межі іменників виявляються досить чіткими [13, с.91].

Н.Г. Жабицька виділяє такі важливі диференційні компоненти значення темпоральних іменників, як «довгий» (long) – «короткий» (short), «визначений» (definite) – «невизначений» (indefinite) [5, с.7].

І.В. Волянська, а слідом за нею Л.К. Малімон звертають увагу на те, що семантична структура досліджуваних іменників описується такими семантичними ознаками: «тривалість», «кількість», «обмеженість», «асоціативність» та антиподами «некількість», «необмеженість», «неасоціативність» [3, с.8]. Оперуючи постійним компонентом «тривалість» та трьома вищезгаданими перемінними компонентами, вчені описують семантичну структуру виділених лексико-семантичних варіантів. [9, с.13].

Актуальність теми дослідження визначається декількома факторами:

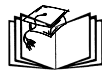
- 1) значущістю денотата, зростаючим інтересом до проблеми співвідношення екстралінгвістичної реальності та відображення її у мові;
- 2) поглибленим вивченням системної організації лексики, стратифікації словникового складу мови;
- 3) інтенсивністю розвитку лінгвістичних досліджень з проблем організації й функціонування тексту;
- 4) науково обґрунтованим відбором лексичного й граматичного мінімуму в процесі навчання іноземної мови, який враховував би вживаність слова та його моделей сполучуваності в мовленні.

Дослідження ведеться за такими параметрами: частота, поширеність, сполучуваність, які дають можливість вивчити поведінку елементів мови в мовленні, виявити фактори, які впливають на закономірності функціонування лексичних одиниць у тексті.

Мета магістерської роботи полягає у тому, щоб встановити семантичну структуру іменників на позначення часу (в плані мови) та особливості їх функціонування в текстах художньої прози.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення низки конкретних завдань:

- 1) виявити місце досліджуваних лексем на позначення часу в структурі лексико-семантичного мікрополя темпоральних іменників;
- 2) описати семантичну структуру досліджуваних іменників та компонентний склад їх лексико-семантичних варіантів;
- 3) вивчити частоту й поширеність досліджуваних іменників у текстах художньої прози;

4) проаналізувати функціонування досліджуваних іменників із службовими словами (детермінативами, квантифікаторами та прийменниками);

5) встановити набори моделей граматичної сполучуваності іменників, вивчити їх поширеність і частоту;

6) дослідити лексичну сполучуваність досліджуваних іменників у рамках найуживаніших моделей, характерних для всіх аналізованих слів.

У роботі комплексно застосовуються різні за характером методи й прийоми лінгвістичного аналізу: 1) метод компонентного аналізу, необхідність застосування якого викликана розглядом іменників, тісно пов'язаних семантично, й виявленням у структурі семантичного мікрополя місця досліджуваних лексем, а також аналізом семантичної структури останніх; 2) метод дистрибутивного аналізу, за допомогою якого досліджується набір усіх можливих позицій елемента відносно інших елементів того ж самого рівня, тобто його сполучуваність [1, с. 76].

Методологічну основу дослідження становлять положення про мову як засіб відображення об'єктивної дійсності, про взаємозв'язок мови й мовлення.

Основними вихідними теоретичними положеннями, на яких базується концептуальний апарат дослідження, є:

- **Час** - одна із форм існування матерії, суб'єктивно-об'єктивний факт людського життя, фундаментальна категорія людської свідомості. Концептуалізація й поділ об'єктивного часу невід'ємні від мови. Мовні засоби виконують посередницьку роль між людською свідомістю в її пізнавальній діяльності та об'єктивною дійсністю, на яку націлена ця діяльність.

- Категорія **темпоральності** носить універсальний характер, оскільки вона властива всім мовам і охоплює всі рівні кожної конкретної мови. Структура темпоральності може бути представлена у вигляді мовного поля часу, яке об'єднує різнорівневі засоби вираження часових понять, серед яких важливе місце займають лексичні засоби, зокрема, іменники на позначення часу.

- **Денотативне значення** слова можна розчленувати на певні семантичні компоненти (семи), які є конструктами, що забезпечують зручність опису. Будучи імпліцитними сутностями, вони об'єктивно присутні в семантиці слова. Лексико-семантичний варіант слова являє собою слово в одному із його значень. У межах семантичної структури слова лексико-семантичні варіанти перебувають у відношенні протиставлення. На синтагматичному рівні комбінаторні можливості лексико-семантичних варіантів розглядаються як прояв семантичних компонентів цих лексико-семантичних варіантів.

- **Об'єктом дослідження сполучуваності** є будь-яка осмислена, синтаксично організована група слів, з'єднаних одним із трьох типів граматичного зв'язку - підрядним, сурядним чи предикативним. Співвідношення валентності й сполучуваності як потенції й актуалізації відображає співвідношення мови й мовлення.

На відміну від науково-технічної літератури, де переважна більшість одиниць належать до галузевих термінів, в художній літературі досліджувані одиниці функціонують здебільшого як вільні словосполучення, рідше - як сталі вирази (*Good Morning*) або фразеологізми (*in the height of the season*), які в тексті виконують функцію позиціонування подій у часі (*about twenty minutes to eleven*), опису послідовності подій (*several weekends later*), їх тривалості (*the look only lasted a second*), частотності, циклічності (*every other weekend*)[10, с.55-57].

Під час дослідження перекладу одиниць, що містять темпоральні іменники було виявлено, що найбільш розповсюдженими способами перекладу досліджуваних одиниць як в науково-технічній, так і в художній літературі, є прийом калькування (*error-day - помилко-день, last week - минулого тижня*) та метод підбору перекладацького відповідника (*chiral separation - розділення оптичних ізомерів, in off moments - засмучений*)[10, с.29-31]. В науково-технічній літературі також досить часто застосовуються методи інверсії (*second order reaction - реакція другого порядку*), описового перекладу (*fault time - час, втрачений внаслідок неполадок*) та транскодування (*absolute activation analysis - абсолютний активаційний аналіз*), а в художній літературі - прийоми модуляції (*at that very moment - тієї самої секунди*), компенсації (*for a long minute - цілу хвилину*) та опущення (*in half an hour's time - за півгодини*). [11, с.207]. Крім того, для художньої літератури не характерно використання прийому транскодування, натомість, зустрічаються випадки перекладу досліджуваних одиниць із застосуванням прийомів конкретизації, генералізації та антонімічного перекладу. На основі таких фактів ми вважаємо, що вибір прийому перекладу значною мірою залежить від семантичних характеристик одиниці перекладу. Так, в науково-технічній літературі, де більшість одиниць належать до галузевих термінів, найчастотнішими є саме ті прийоми перекладу, які дозволяють у повній мірі відтворити значення термінів. У той же час в художній літературі для перекладу досліджуваних одиниць використовується широкий набір прийомів, оскільки такі одиниці дослідження найчастіше в тексті несуть певне стилістичне навантаження, адекватне відтворення якого інколи вимагає перефразування одиниці, використання інших лексико-граматичних та лексико-семантичних засобів - тобто, застосування більш «гнучких» прийомів, як, наприклад, модуляція або компенсація [2, с.509].

Час - об'єктивно-реальна форма існування матерії. Три фундаментальні категорії - простір, час і рух - утворюють єдність, яка знаходить вираження як на рівні понятійного, так і на рівні мовного членування світу. Іменник як частина мови слугує лише для вираження тривалості часу. У межах одного дослідження неможливо охопити все коло питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Перспективним вбачається розширення рамок дослідження за рахунок низькочастотних лексем, аналізу так званих індивідуалізуючих моделей сполучуваності, притаманних лише окремим лексичним одиницям, а також дослідження темпоральної лексики в складі фразеологічних одиниць та в типологічному плані.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гошилік Н.С. Когнітивна модель циклічності концепту час – Нова філологія / за ред. Манакіна В.М. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 34. – 331 с.
2. Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантического поля. //Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1984. – №6. – С.495-510.
3. Волянская И.В. Лексико-семантические особенности существительных, обозначающих единицы измерения времени в английском и русском языках: Автореф дис. канд. филол. наук. – М., 1973. – 24 с.
4. Жалейко Р.А. Перцептуальное время и его выражение в функционально-семантическом поле темпоральности: Автореф дис. канд. филол. наук. – М., 1980. – 24 с.
5. Жабицкая Н.Г. Историко-семасеологическое исследование существительных, выражающих понятие «время»: Автореф дис. канд. филол. наук. – М., 1974. – 23 с.
6. Гарская Л.В. Структурно-семантическое исследование английских существительных, обозначающих части суток, времена года, в сопоставлении с русским языком: Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1976. – 23 с.
7. Кищенко А.П. Существительные со значением времени в современном русском языке: Автореф дис. канд. филол. наук. – М., 1965. – 19 с.
8. Рудометкина М.И. Слова категории времени (на материале английского языка): Автореф дис. канд. филол. наук. – К., 1972. – 23 с.
9. Малімон Л.К. Системні та функціональні характеристики іменників на позначення часу в сучасній англійській мові: Автореф дис. канд. филол. наук. – К., 1999. – 23 с.
10. Помозова О.В., Полівод О.В. Особливості логіко-темпоральних зв'язків в англомовних текстах офіційно-ділового стилю. – Вісник Кременчуцького держ. політех. ун-ту ім. Михайла Остроградського, Випуск 1/2009. – 126 с.
11. Бехта І. Дискурс наратора в англомовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
12. Фунтова Ю.С. Своєрідність функціонально-семантичного поля темпоральності з погляду когнітивної лінгвістики – Вісник Запорізького держ. ун-ту., 2001 – С. 14-20.
13. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 115 с.

Ольга РЕВЕНКО

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ
КОМІЧНОГО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ДЖЕРОМА К. ДЖЕРОМА «ТРОЄ В ЧОВНІ
(ЯК НЕ РАХУВАТИ СОБАКИ)»)
(магістрантка факультету іноземних мов)**

*Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства
І. А. Чернишенко*

У статті розглянуто лексичні та прагматичні особливості перекладу одиниць комічної лексики. Описано основні форми комічного та мовні засоби його вираження. Простежено, що вставні конструкції є важливим елементом в організації художнього тексту Джерома К. Джерома. Встановлено, що вони використовуються для створення гумористичного ефекту, виражають емоційне ставлення героїв до подій, надають повісті розмовного відтінку.

Різнопланові та численні дослідження феномену гумору в суміжних науках не можуть надати загального уявлення про це явище, якщо не враховувати його лінгвістичної природи [1; 4].

Гумор народжується у надрах життя нації, вбираючи в себе її неповторну своєрідність та багатство життєвого досвіду. Національні особливості гумору визначаються своєрідністю народного життєво-історичного досвіду. Його естетичні функції та форми прояву визначаються історичною та національною самобутністю народу та залежать від індивідуальної манери автора [8, с. 5-6]. Проблема комічного та мовні засоби його вираження в художній літературі стали об'єктом уваги багатьох дослідників, зокрема В. Бойчевський, Ю. Борев, Б. Дземидок, С. Походня та ін.

Актуальність роботи визначається необхідністю дослідження мовних засобів створення комічного ефекту в художній літературі та аналізу способів їх адекватного перекладу. Об'єктом дослідження є переклад гумористичної лексики у повісті К. Джерома «Троє в човні (як не рахувати собаки)» з англійської на українську мову. Предметом дослідження є лексико-граматичні та прагматичні особливості перекладу комічного з англійської мови на українську.

Мета цієї статті – дослідити мовні засоби вираження форм комічного в гумористичній повісті Джерома К. Джерома, які використовує автор для створення комічного ефекту в художньому творі та лексико-граматичні і прагматичні особливості перекладу комічного.

Для досягнення поставленої мети в статті зосереджена увага на вирішенні таких завдань:

- 1) дати визначення терміну «комічне»;
- 2) проаналізувати вживання форм комічної лексики в повісті Джерома К. Джерома;
- 3) визначити прийоми перекладу мовних засобів вираження комічної лексики.

Ю.Б. Боров стверджує, що першим теоретиком комічного був Аристотель. Безумовно, розуміння комічного сформувалося в грецькому театрі та грецькій комедії. Саме з грецької комедії та народного гумору виникли усі сучасні форми та жанри комічного [1, с. 18]. Існує декілька видів комічного: гумор – почуття, яке виражає здатність до естетичних переживань комічних ситуацій; сатира – разом з гумором утворює основний тип комізму, проте об'єкт сатири є соціально небезпечним порівняно з гумором, який супроводжується дружнім сміхом; сарказм – іронічне зауваження, висловлене з метою образити людину та завдати їй болю; каламбур – вид мовної гри, який ґрунтується на об'єднанні в одному тексті або різних значень одного слова, або різних слів та словосполучень, які схожі за звучанням [1, с. 25].

Поняття гумору є полісемантичним та поліфункціональним. Це пояснюється наявністю лінгвістичного, психологічного, соціологічного та літературознавчого підходів до вивчення цього явища. Як свідчать загальні висновки з дослідження гумору, це поняття є занадто єдиним, щоб звести його до однієї теорії. Б. Дземидок виділяє 6 теорій гумору: 1) теорія деградації; 2) теорія контрасту; 3) теорія протиріччя; 4) теорія негативної якості або теорія переваги над об'єктом; 5) теорія відхилення від норми; 6) теорія змішаного типу [3, с. 11].

Національна диференціація гумору була відзначена В.Я. Проппом, котрий зауважив, що французький гумор відрізняється витонченістю та дотепністю, німецький – важкістю, англійський – іноді доброзичливий, а іноді глузливий (Дж.К. Джером), російському – притаманні гіркота та сарказм [7, с. 21].

Переклад є процесом трансформації змісту мовного фрагменту однієї мови в іншу. Головною вимогою до перекладу є адекватність, тобто точна передача форми та змісту оригіналу рівноцінними засобами.

Під час перекладу, крім денотативного та конотативного компонентів змісту, необхідно також ураховувати прагматичний компонент. Це впливає на передачу денотативного та конотативного компонентів змісту і таким чином сприяє відповідному впливу повідомлення на одержувачів тексту оригіналу і тексту перекладу [5, с. 98]. Прагматика – це розділ семіотики та мовознавства, який вивчає функціонування мовних знаків у мовленні. Термін «прагматика» ввів американський дослідник Ч.У. Морріс. Він запропонував розділити семіотику як науку про знаки на три розділи: семантика, що вивчає відношення знаків до об'єкта, синтаксис – розділ міжзнакових зв'язків, та прагматика, що вивчає ставлення до знаків тих, хто говорить [10, р. 301].

Вплив прагматики визначається змістом та оформленням вислову. В результаті перекладу частина прагматичних значень може бути втрачена. За А. Нойбертом, існує 4 рівні прагматичних взаємозв'язків у перекладі: 1) висока перекладність; 2) успішна перекладність; 3) переклад тексту з обмеженнями; 4) майже неможливість відтворити прагматичний матеріал у перекладі [*Интернет ресурс*].

Найбільш універсально проявляється природа комічного у художній літературі. За останні десятиліття проблема комічного та мовних засобів його вираження в художній літературі стала об'єктом уваги багатьох дослідників, таких як: Лук А.Н., Мінський М., Почепцов В.Г. та інші.

У кожного автора існує свій метод створення комічного ефекту в творах. Для прикладу використання великої кількості форм комічного може слугувати гумористична повість Дж.К. Джерома «Трое в човні (як не рахувати собаки)». Твори Дж.К. Джерома позбавлені сатиричної заостреності. Насамперед дійові особи йому потрібні, щоб ставити їх у «смішні» ситуації, завдяки цьому автор зосереджує свою увагу на «комічності ситуації».

Під час стилістичного аналізу повісті Дж.К. Джерома можна простежити особливості використання форм комічного. Автор з іронією висловлюється про те, що відбувається:

▪ *“Sea-side!” said my brother-in-law, pressing the ticket affectionately into his hands; “why, you’ll have enough to last you a lifetime; and as for exercise! why, you’ll get more exercise, sitting down on that ship, than you would turning somersault on dry land. He himself – my brother-in-law – came by train. He said the North-Western Railway was healthy enough for him [9, p. 8].*

Дж.К. Джером з іронією описує, як герой намагався продати квиток на прогулянку морем. Він продав його молодому чоловікові, котрому лікар порадив подихати морським повітрям та зайнятися гімнастикою. У цьому фрагменті автор використовує такий мовний засіб, як метафора – *North-Western Railway was healthy enough for him* – для його здоров'я добра й Північно-Західна залізниця [2, с. 15]. Залізниця уособлює в собі засіб для покращення здоров'я, тому виникає комічний ефект.

Автор уживає метафори з метою надання словам більшої експресивності, метафора є засобом вираження оцінки, яка є важливою текстотвірною категорією.

▪ *Time to drink in life's sunshine – time to listen to the Aeoline music that the wind of God draws from the human heart-strings around us – time to –* [9, p. 23].

▪ *Удосталь часу, щоб упиватися сонцем життя, і щоб слухати, як вітер господній грає на еолових арфах наших сердець, і щоб...* [2, с. 30].

У цьому випадку метафора використана для опису природи, все досить логічно описується, але раптом фраза обривається і створюється комічний ефект. Ця метафора перекладена шляхом підбору відповідного еквіваленту. Також у цьому реченні використано прийом перестановки для збереження змісту речення.

Також автор використовує такі мовні засоби, як: епіфора – *I knew for sure that it was my liver that was out of order* [9, p. 2]. *Я точно знав, що в мене було негаразд з печінкою* [2, с. 8].

Автор також уживає епітети – *savage haul, bally idiot*.

▪ *“Ah, the bally idiot!” you hear him mutter to himself; and then comes a savage haul, and away goes your side* [9, p. 15].

▪ – *Чортів ідіот! – бурмоче він сам до себе, тоді раптом шарпає теж – і висмикує з землі вже ваші кілочки* [2, с. 22].

У цьому прикладі вжиті епітети, при чому під час перекладу на українську застосовано прийом опущення, тобто *savage haul* відсутнє в українському реченні, оскільки воно має таке ж негативне значення, що і *bally idiot*.

Важливу роль у реалізації комічного відіграють засоби синтаксичного рівня – лексико-синтаксичні алогізми, вставні конструкції, синтаксичні повтори, різні типи речень. Суть лексико-синтаксичного алогізму полягає в тому, що комічний ефект створюється вживанням несумісних понять в одному синтаксичному ряді. У повісті Дж.К. Джерома є приклад алогізму, а саме оксюмору, який створює комічний ефект:

▪ *“We waited breathless for a minute, and then – oh, divinest music of the darkness! – we heard the answering bark of Montmorency”* [9, p. 116].

▪ *“З хвилину ми чекали, затамувавши дух, а потім – о божественна музика темряви! – до нас долинула відповідь – гавкіт Монтморенсі”* [2, с. 153].

Вставні конструкції, виступаючи у художньому творі на перший план, змінюють подекуди семантику висловлювання, створюють іронічний ефект. Повісті Дж.К. Джерома «Трос в човні (як не рахувати собаки)» притаманні вставні конструкції, або як їх ще можна назвати – парентезні конструкції. Парентезна конструкція – це вставлені у речення або текст слова, словосполучення або навіть і речення, які містять суб'єктивно-оцінні зауваження.

Вставлені речення-конструкції у повісті Дж.К. Джерома здебільшого створюють гумористичний ефект, який досягається за допомогою суперечності між урочистим тоном повісті та сатиричним стилем зауважень у дужках:

▪ *I do not blame the dog (contenting myself, as a rule, with merely clouting his head or throwing stones at him), because I take it that it is his nature* [9, p. 122].

▪ *Я не ганю свого собаку (задовольняючись звичайно тим, що стукаю його по голові або жбурляю в нього камінцем), бо вважаю, що така його природа* [2, с. 133].

Серед вставних конструкцій у повісті Дж.К. Джерома переважають вставні словосполучення, які виражають очевидність зображуваної події: *beyond all mistakes; of course; імовірність: supposing such a thing likely*; висловлення власної думки: *speaking for myself, in my opinion* та ін.

Наприклад,

▪ *I followed the directions, with the happy result – speaking for myself – that my life was preserved, and still going on* [9, p. 5].

▪ *Я послухався цих вказівок – результат, бачте, непоганий, принаймні для мене: життя моє було врятоване, і я й досі живий* [2, с. 11].

У цьому прикладі вжите вставне словосполучення, яке було адекватно перекладене на українську мову і виражає власну думку автора. Завдяки цій вставній конструкції і утворюється ефект комічного.

Наприклад,

▪ *In the present instance, going back to the liver-pill circular, I had the symptoms, beyond all mistake, the chief among them being “a general disinclination to work of any kind”* [9, p. 5].

▪ *Однак це вже між іншим, а тепер, як вірити тій рекламі печінкових пілюль, у мене були незаперечні симптоми захворювання печінки, серед яких головний – “гостра нехоть до будь-якої праці”* [2, с. 12].

У цьому прикладі використане вставне словосполучення, яке виражає очевидність зображуваної події. Це речення має адекватний переклад на українську мову, також використано прийом перестановки для забезпечення кращого розуміння змісту для українського читача.

Наприклад,

▪ *I must have been very weak at the time; because I know, after the first half-hour or so, I seemed to take no interest whatever in my food – as unusual thing for me – and I didn't want any cheese* [9, p. 6].

▪ *Я, напевне, був тоді в дуже тяжкому стані, бо, пам'ятаю, через якихось півгодини вже втратив будь-який інтерес до їжі – річ незвичайна для мене – і навіть не схотів сиру* [2, с. 13].

У цьому прикладі вставне словосполучення виражає власну думку автора. Речення адекватно перекладене, крім того, модальне дієслово *must* в перекладі на українську мову виражене через конструкцію зі вживанням слова *напевне*, що надає українському реченню ще одне додаткове вставне слово, тобто парентезу. Використано прийом додавання.

Вставлення є досить активним у структурно-композиційній організації художнього тексту. У повісті Дж.К. Джерома у них відтворено реакцію дійових осіб на висловлення інших:

▪ *“We shan't want any tea,” said George (Harris's face fell at this); “but we'll have a good round, square, slap-up meal at seven – dinner, tea and supper combined”* [9, p. 31].

▪ *– Вечірнього чаю ми не матимемо, – сказав Джордж, і Гарріс від тих слів відразу скис. – Зате о сьомій годині добряче, ситно, вволю вечерятимемо. Це нам буде зараз і полудень, і чай, і вечеря* [2, с. 39].

У цьому прикладі вставне речення відтворює реакцію одного героя на репліку іншого. Парентеза англійського речення в українському передана як частина складного речення. Також використаний прийом перестановки та розчленування, тобто складне речення поділили на 2 простих.

Подібні вставлення виконують текстотвірну та текстозв'язуючу функції.

У результаті дослідження проаналізовано форми комічного. Проведено аналіз мовних засобів створення комічного ефекту, таких як: метафора, епітет, епіфора, оксюморон, вставні конструкції. Ці мовні засоби, які утворюють комічний ефект, є невід'ємною частиною гумористичних творів. Більше того, вставні конструкції (або парентезні конструкції) у повісті Дж.К. Джерома є вагомим засобом створення гумору, вираження ставлення автора до зображуваних подій, мають експресивні можливості. Для них характерне комунікативно-інформаційне навантаження. Загалом можна зробити висновок, що в повісті Дж.К. Джерома «Троє в човні (як не рахувати собаки)» превалює парентеза, яка виконує текстотвірну функцію.

Перспективою дослідження є аналіз лексико-граматичних та прагматичних особливостей перекладу комічного з англійської мови на українську.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Боров Ю. Б. О комическом / Юрий Борисович Боров. – М.: Искусство, 1957. – 232 с.
2. Джером К. Джером. Троє в одному човні (як не рахувати собаки). Оповідання / Джером Клапка Джером [пер. з англійської Юрія Лісняка]. Видавництво художньої літератури. – К.: Дніпро, 1974. – 303 с.
3. Дземидок Б. О комическом / Богдан Дземидок [пер. с польского С. Свяцкого] – М.: Прогресс, 1974. – 233 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 302 с.
5. Комисаров В. Н. Общая теория перевода / Вилен Наумович Комисаров. – М.: ЕТС, 1999. – 368 с.
6. Нойберт А. Четыре уровня прагматического взаимоотношения в переводе // режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Прагматика>.
7. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / Владимир Яковлевич Пропп. – М.: Искусство, 1976. – 182 с.
8. Титаренко О. Ю. Мовні засоби вираження гумору (на матеріалі англійської та американської літератури 18-19 ст.ст.): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04/ Київський державний педагогічний інститут іноземних мов / Олена Юрївна Титаренко. – К., 1993. – 17 с.
9. Jerome K. Jerome. Three men in a boat (To say nothing of the dog) / Jerome Klapka Jerome. London: Simpkin, Marshall, Hamiltin, Kent & Co. Limited, 1889. – 256 p.
10. Morris C. W. Writings on the general theory of signs / Charles William Morris. The Hague, 1971. – 310 p.

Ярослава СКАЛІВЕНКО

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОР У ПОЛІТИЧНИХ ВИСТУПАХ БРИТАНСЬКОГО ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА ДЕВІДА КАМЕРОНА

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Т.В. Кібальнікова

Політика як суспільне явище передбачає вплив на масову свідомість. Щоб досягти своєї мети, політики намагаються вербально впливати на аудиторію, не дивлячись на те, що кожна людина має право на вибір своєї громадської позиції. Аудиторія мимоволі погоджується чи не погоджується з тим, що лунає з трибуни, а отже політичний діалог відбувається незалежно від слухача.

Початок дослідження текстів політичного дискурсу поклали представники кембріджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті рр. ХХ ст., які здійснили аналіз лінгвістичного контексту

суспільної думки. Політичні промови є об'єктом досліджень багатьох науковців (Є.В. Ключев [3], Л.І. Мацько [4], О.В. Найдюк [5], Г.Г. Почепцов [7], О.Й. Шейгал [11]). Проте особливості використання метафор у суспільно-політичних промовах вивчені недостатньо, що і зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є визначити особливості використання метафор у політичних промовах британського прем'єра Девіда Камерона. **Об'єктом дослідження** виступають тексти політичних промов Девіда Камерона. **Предметом дослідження** є метафори, які трапляються в промовах Девіда Камерона, та їх семантичні особливості.

Вивчаючи вплив політики на громадську свідомість як один з найбільших серед впливів інших суспільних явищ, ми розглядаємо текст політичної промови як інструмент можливих маніпуляцій суспільною свідомістю під час здійснення політичної комунікації.

Існує значна кількість літератури, у якій стверджується, що мова може впливати і дійсно впливає на політику. Наприклад, В.М. Вандишев стверджує, що „політична мова і є політична реальність<...>, мова є інтегральним елементом політичної сцени – не просто інструментом для опису подій, але й частиною подій, яка здійснює сильний вплив на формування їх значення, сприяючи оформленню політичних ролей, що визначають і політичні діячі, і суспільство в цілому” [2, с.46].

Політичний дискурс – це складне і багатогранне лінгвістичне явище, яке особливо тісно пов'язане із поняттям зв'язного тексту, і яке наприкінці двадцятого століття отримало свої відмінні риси, характеристики й особливості.

О.А. Філінський дає таке визначення політичного дискурсу: «політичний дискурс може бути визначений як сукупність усіх мовленнєвих актів у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, які оформилися згідно традицій, що існують, та отримали перевірку досвідом» [8, с.76].

На думку О.Г. Алтуняна, політичний дискурс виконує такі основні функції: 1) персуазивну (функція переконання); 2) інформативну; 3) аргументативну; 4) персуазивно-функціональну (створення переконливої картини кращого устрою світу); 5) делімітативну (відмінність від іншого); груповиділяючу (змістовне і мовне забезпечення ідентичності) [1, с.39].

Диференціація жанрів політичного дискурсу на основі локалізації подій дає змогу виокремити такі жанри політичного дискурсу:

- 1) ритуальні жанри (інавгураційна промова, ювілейна промова, традиційне радіо звернення);
- 2) орієнтаційні жанри (партійна програма, конституція, звітна доповідь, наказ, угода);
- 3) агональні жанри (лозунг, рекламна промова, передвибірчі дебати, парламентські дебати) [3, с.60].

3-поміж жанрів політичного дискурсу промова, її види та особливості, привертають найбільше уваги дослідників. У сучасній науці постійно робляться спроби класифікувати промови.

В.М. Вандишев наводить декілька класифікацій промов, поширених в ораторському мистецтві. Науковець виокремлює такі види промов за метою висловлювання:

- 1) розважальна промова,
- 2) інформаційна промова,
- 3) надихаюча промова,
- 4) переконувальна промова,
- 5) агітаційна промова [2, с.55].

За сферою застосування В.М. Вандишев систематизує промови таким чином:

- 1) промова академічна,
- 2) промова урочиста,
- 3) промова соціально-політична,
- 4) промова судова,
- 5) промова церковно-богословська,
- 6) промова соціально-побутова [2, с.56].

У межах політичного дискурсу О.Г. Алтунян виокремлює політичну промову. Оскільки, політична промова є об'єктом нашого дослідження, то розглянемо детальніше її особливості [1, с.35].

Політична промова – один із найважливіших видів суспільно-політичного красномовства. Дієвість політичних промов змушує політиків надзвичайно вдумливо ставитись і до їх змісту, і до форми – мови, стилю, композиції усного або письмового тексту політичної промови [6, с.13].

За сферою функціонування Н.П.Осипова диференціює політичну промову на:

- 1) парламентську,
- 2) мітингову,
- 3) воєнну [6, с.14].

З погляду функціональності та просторового спрямування І.В. Фоменко поділяє політичні промови на:

- 1) промови внутрішньої політичної комунікації;
- 2) промови зовнішньої політичної комунікації;

3) промови міжнаціональної політичної комунікації [9, с.48].

Отже, політичний дискурс поєднує в собі лінгвістичні, і комунікативні ознаки, і реалізується у суспільстві як промова, яка належить одній політичній особі, з її характерними мовними особливостями, відображає мовні, соціальні та культурологічні особливості народу, в якому здійснюється, і орієнтований на певну цільову аудиторію, зі своїми психологічними й етнічними особливостями.

Політичні промови характеризуються певними мовними особливостями. Окрім логічності та чіткості викладу матеріалу, важливим аспектом політичних промов є словесне вираження або дикція – один із канонів риторики, найтісніше пов'язаний зі сферою лінгвістики. Цей аспект розглядає організацію конкретного мовного матеріалу на рівні підбору окремих слів і структур окремих речень [1, с.55].

Словесне вираження в політичній промові має відповідати трьом критеріям: правильності (відповідність правилам граматики, нормам орфографії й орфоєпії); зрозумілості (підбір загальновідомих слів у загальноприйнятих сполученнях); вишуканості (естетичність і багатство мови, що реалізується за допомогою уведення в текст лінгвостилістичних фігур) [8, с.86].

З огляду на мету нашого дослідження розглянемо мовні особливості політичних промов Девіда Камерона. За спостереженням О.А. Філінського, промови британського політичного діяча Девіда Камерона мають низку певних характеристик. По-перше, провідна інтенція Девіда Камерона – маніпулювати аудиторією, оскільки він прагне підпорядкувати погляди всіх членів цільової аудиторії своєму баченню картини світу. Камерон застосовує монологічний характер, подаючи аудиторії інформацію і не вступаючи в діалог із нею. Оскільки діалог як такий не відбувається, то політик доволі часто використовує жарти, ставить питання та дає на них відповідь, що створює атмосферу діалогу між оратором і слухачами [8, с.89].

Ми розглядаємо політичну промову як текст, кінцевим призначенням якого є вплив на свідомість аудиторії, на її вибір, життєві позиції, думки, переконання. Ураховуючи той факт, що політична промова готується наперед, то відповідно наперед можна передбачити дію вербальних засобів, використаних у промові. Також можна передбачити реакцію публіки на певні мовні елементи впливу.

Для підсилення емоційно-психологічного впливу політичної промови використовують насамперед стилістичні прийоми лексичного рівня. До групи найбільш уживаних лексико-стилістичних прийомів належать метафори.

Приєм метафори являє собою перенесення назви з одного об'єкта чи явища на інший, подібний з першим у будь-якому відношенні [5, с.12]. Узагальненість та образність метафори роблять її доволі зручним методом комунікації, оскільки у випадку її використання відсутній раціональний послідовний опис предмета чи явища. Метафора як стилістичний прийом дає можливість інтерпретувати сказане і пропонує можливість альтернативного вирішення питання. Метафора виконує інформаційну та прагматичну функції, впливаючи на судження та ставлення аудиторії до обговорюваного питання, викликаючи відповідні психологічні та дієві реакції з боку цільової аудиторії [10, с.55].

На думку О.А. Філінського, у політичній мові існують такі види метафор: метафори розміру, метафори особистої зверхності, метафори відстані, метафори субординації та метафори вибору [8, с.56]. Аналіз фактичного матеріалу доводить релевантність цієї класифікації стосовно метафор у промовах Д. Камерона.

У промовах політичного діяча завдяки **метафорам розміру** досягається полегшення сприйняття інформації слухачем, особливо пов'язаної із розміром та обсягом. Також промовець сприяє формуванню образу у свідомості та закладає початкове ставлення до тих чи інших понять. Так наприклад: “<*we must train record numbers of people to master difficult languages*>” [18]. У наведеному прикладі ми можемо побачити, що вдало підібраний метафоричний вираз допомагає створити образ великої кількості людей. Враження після першої метафори позитивне, так як ідеться про сприяння рекордній кількості людей у вивченні іноземних мов, а наприклад інша метафора “*a diplomatic force*” [12] дещо насторожує: хоча йдеться про дипломатію, слово *force* несе військове забарвлення і асоціюється насамперед з війною та насиллям. А метафора “*the most ambitious development agenda*” [12] дає якісну характеристику у впровадженні дипломатії у світі.

Метафори відстані зазвичай використовуються для того, щоб дати уявлення про певне явище у порівнянні з минулим чи майбутнім, чи в певних територіальних рамках, і щоб запевнити аудиторію, що подальші дії будуть здійснені [8, с.66]. This council placed the burden on Iraq to comply and disarm and not on the inspectors to find that which Iraq has gone out of its way to conceal for so long [17]. Автор пояснює слухачу, що Ірак не досяг запланованої мети, збившись із свого довгого і важкого шляху. Політик розглядає концепт “відстань” не лише буквально, а і як шлях до досягнення мети.

Метафора субординації особливо характерна для диктаторського суспільства. Вона, як правило, вказує на те, що адресати промови не можуть змінити ситуацію, тому що існує непорушна встановлена зверху система суспільного устрою [8, с.56]. Демократія ж сама по собі передбачає рух, вибір, відсутність чітких вказівок (імперативів), тому політики-демократи за допомогою метафор субординації намагаються підкреслити основне правило демократії – право вибору [8, с.69]. У промовах Д. Камерона часто трапляються метафори субординації: “to defend freedom from communism” [13], “power that favors freedom”,

“to combat the ideology of hatred” [16], “the noble spirit of the service” [17]. Як ми переконалися, метафори субординації у промовах Девіда Камерона мають демократичне забарвлення і несуть у собі заклики до боротьби та до захисту свободи як одного із ключових понять серед цінностей британського народу.

Метафори вибору – це знову ж таки метафори демократії. Вони використовуються політиком для того, щоб показати виборцям наявність альтернативи [7, с.66]. Наприклад: “to meet our new priorities”, “we are increasingly shaping the course of history”, “to draw neat, clear lines between our security interests, our development efforts and our democratic ideas” [12]. Вище зазначені метафори створюють уявлення, що майбутнє держави завжди знаходиться в руках її громадян, і що їх свідомий вибір допомагає у встановленні демократичних ідеалів і засад, що стануть запорукою успіху їх батьківщини.

Отже, ми розглянули політичну промову як текст, кінцевим призначенням якого є вплив на свідомість аудиторії, на її вибір, життєві позиції, думки, переконання. Враховуючи той факт, що політична промова готується наперед, то відповідно наперед можна передбачити дію вербальних засобів, використаних у промові. Також можна передбачити реакцію публіки на певні мовні елементи впливу.

Політична промова Девіда Камерона – це усний політичний текст, який проголошується прем'єром перед масовою аудиторією, ставить нарізлі завдання у тій чи іншій сфері громадського життя, дає рекомендації щодо здійснення поставлених завдань. Вона виконує функції переконання, агітації, вітання, має завчасно створений сценарій, який залежить від комунікативної ситуації. Кількість учасників цієї комунікативної ситуації точно не визначена, оскільки йдеться про масову комунікацію, де основна частина мовленнєвої дії (промови) відводиться промовцю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов: [учеб.пособие] /Александр Генрович Алтунян. – М.: Универсальная книга; Логос, 2006. – 384 с.
2. Вандишев В. М. Риторика: экскурс в историю вчень і понять: [навч.посібник] / Валентин Миколайович Вандишев. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
3. Клюев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция.): [учеб.пособие для вузов] / Евгений Васильевич Клюев. – М.: Приор, 2001. – 270 с.
4. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: [навчальний посібник] / Мацько Любов Іванівна, Мацько Оксана Михайлівна. –К.: Вища школа, 2003. –311 с.
5. Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у англomовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Найдюк Оксана Василівна; КНУТШ. –К., 2009. –17 с.
6. Осипова Н. П. Ораторське мистецтво: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.. За ред. професора Н. П. Осипової. – 2-е вид.- Х.: Одиссей, 2006. -144 с.
7. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов. – 2-ге вид., доп. –К.: Вид. центр «Київ ун-«, 1998. –С. 478.
8. Филинский А. А. Критический анализ политических дискурсов предвыборных кампаний 1999-2000 гг.: дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Алексей Анатольевич Филинский. – Тверь, 2002. -163 с.
9. Фоменко И. В. Цитата / Игорь Владимирович Фоменко // Введение в литературоведение: Основные понятия и термины. – М.: Высшая школа, 1997. – С. 496-506.
10. Чудинов А. П. Политическая лингвистика / Анатолий Прокопьевич Чудинов. –Москва: Флинта, 2008. -267 с.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал. – Волгоград: Перемена ,2000. – 386 с.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

12. David Cameron. Speech on Immigration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newstatesman.com/uk-politics/2011/11/immigration-british-work>
13. Cameron's speech on the European court of human rights in full (25.06.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.guardian.co.uk/law/2012/jan/25/cameron-speech-european-court-human-rights-full
14. David Cameron's welfare crackdown speech in full [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.politics.co.uk/comment-analysis/2012/06/25/david-cameron-welfare-crackdown-s\(25.06.2012\)](http://www.politics.co.uk/comment-analysis/2012/06/25/david-cameron-welfare-crackdown-s(25.06.2012)).
15. The House of Lords reform rebels in full [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.politics.co.uk/comment-analysis/2012/07/11/david-cameron-s-speech-on-family-planning
16. News Headlines - 03 June 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.huffingtonpost.co.uk/2012.02.16/david-camersons-edinburgh-scotland-independence-](http://www.huffingtonpost.co.uk/2012/02.16/david-camersons-edinburgh-scotland-independence-)
17. Full text: British PM David Cameron's speech [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ibnlive.in.com/news/full-text-british-pm-david-camersons-speech/174937-2.html
18. We need policies for jobs and growth [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politics.co.uk/comment-analysis/2011/10/06/tuc-we-need-policies-for-jobs-and-growth-c>.

Марія СОЛОГУБ

ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – професор Кучинський Б. В.

Для задоволення потреб суспільства словниковий склад мови безперервно поповнюється. Це пов'язано з багатьма факторами: глобалізацією, розширення торговельних ринків, культурною уніфікацією. З'являються нові лексичні одиниці, щоб описати щойно створені явища, події та предмети. Більша частина англійських слів утворюється шляхом словотвірної деривації, так як словотвір, більш безпосередньо, ніж інші лінгвістичні системи, відображає всі зміни в оточуючій нас дійсності. При цьому збагачення словникового складу англійської мови здійснюється майже винятково за рахунок власних мовних ресурсів.

Питання словотвору англійських лексичних одиниць є предметом дослідження великої кількості вчених. Тож, теоретичною базою дослідження є роботи зарубіжних (В. Бішина, Б. Бікса, П. Гудріха, Д. Мелінкофа) та вітчизняних вчених (Н.Ф. Клименко, Е.Ф. Скороходька, Т.Р. Кияка, В.М. Лейчика, А.Д. Белової, В.І. Карабана, Б.Н. Головіна, С.В. Гріньова, Т.А. Журавльової, В.Г. Гака, І.С. Квитко, Л.Ф. Омельченко, А.В. Суперанської, Л.Б. Ткачової та інших).

Актуальність дослідження зумовлена тим фактом, що хоча дана тема і достатньо опрацьована науковцями, але у мові постійно з'являються нові слова, тому виникає потреба у їх дослідженні та детальному розгляді їх засобів утворення.

Мета статті – це системне дослідження словотвору англійської мови та виокремлення найпродуктивніших дериваційних процесів. Так, матеріалом послугували 500 прикладів відібрані з англійської художньої літератури.

Для реалізації цієї мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) проаналізувати історичні процеси у словотворі англійської мови; 2) провести аналітичний огляд існуючих афіксів у сучасній англійській мові; 3) визначити найпродуктивніші афікси в сучасній англійській мові.

Вивчення словотворчих процесів бере свій початок з часів стародавньої Греції та Риму. Питанням перетворення коротких слів у довгі, більш складні займалися такі видатні філософи як Платон та Аристотель. Античне вчення базувалось на матеріалі грецьких та латинських слів. Надалі, словотворчі процеси вивчались у XIX ст. в історичному мовознавстві у плані порівняльного аналізу та у XX ст. у руслі різних галузей мовознавства. [1, с. 23]. Словотворчі процеси та механізми словотворення впродовж останніх 50 ти років досліджувались у системі мови загалом, на матеріалі художньої літератури, у текстах різної стильової та тематичної орієнтації, зокрема газетного та наукового стилів, на матеріалі різноманітної термінологіки. [2, с.13]. Аналіз теоретичного доробку з теорії словотворення дозволив виокремити такі основні напрями його вивчення: онтологічний та когнітивний. У кожному з напрямів виокремлюються різні підходи до тлумачення словотвору англійській мові, що обумовлено вибором предмета вивчення, акцентуацією уваги на чи іншому аспекті словотворення та домінуючою лінгвістичною парадигмою. Так, у межах онтологічного напрямку виділяються морфологічний підхід, у рамках якого визначено морфологічні характеристики складників похідного слова як частини мови та як синтаксичного атома, та виявлено способи словотвору такі як: афіксація, словоскладання, скорочення різних типів, конверсія, реверсія, запозичення.

В основі когнітивного напрямку до вивчення словотворення лежить твердження про те, що поява нових слів у мові зумовлена перш за все когнітивним фактором, тобто яскраво вираженою пізнавальною діяльністю людини, спрямованою на адекватне відображення навколишнього середовища й усвідомлення свого місця в ньому, необхідністю найменування нові об'єкти та явища, які осмислив і вичленив у своїй картині світу її носій [2, с. 34].

Когнітивна теорія лінгвістики спирається на теорію номінації, згідно з якою процес найменування встановлює зв'язок мовних елементів з фактами навколишньої дійсності, та включає понятійний клас найменування предметів у певну систему мовних знаків, пов'язаних з іменуючим предметом.

В англійській мові нові слова виникають синтаксичним, морфологічним, синтаксо-морфологічним, фонетично-морфологічним способами – шляхом словоскладання, афіксації, кореневого словотвору, скорочення слів та іншими способами [5, с.58]. Не всі способи і шляхи творення нових слів і збагачення словникового складу мови відіграють однакову роль в сучасній англійській мові. Дослідження показують, що найпродуктивнішими видами словотвору є афіксація, словоскладання, конверсія та скорочення. Менш продуктивні - це бленд, звукозміна, чергування, зворотній словотвір, звукова імітація, подвоєння та окремий вид словотвору притаманний англійській мові – конверсія [5, с. 59].

Афіксація - це морфологічний спосіб творення слів, при якому нові слова утворюються за допомогою приєднання до основи словотворчих афіксів – суфіксів та префіксів. На відміну від основних морфем афікси не виступають самостійно, а лише в зв'язку з дериваційними основами (основними морфемами чи словами). Афікси мають певне закріплене в мові значення і можуть бути носіями словотвірного та граматичного значення слова. Вони уточнюють значення кореня, видозмінюючи первинне лексичне значення та вказують на відношення його до інших однокоренових слів. Афікси виступають носіями морфологічної мотивації похідних слів [2, с. 25-26].

Значення афіксів виявляється в єдності з коренем слова. Добре відоме значення англійського префікса *in-* (заперечне) у словах *indiscreet*, *indecent*, *incogect*, *intransitive* (нетактовний, непристойний, невірний, неперехідний) утворює з коренем *different* слово, яке має не таку просто морфологічну мотивацію: значення слова *indifferent* не зводиться до простого додавання заперечного значення до кореневої морфемі, тим більш, коли якийсь із афіксів семантично розширився до меж омонімії [5, с. 25-26].

У морфологічному словотворі англійської мови, частка вільних коренових морфем (наприклад *dog*, *syntax*) набагато вища ніж в інших мовах, наприклад українській. Англійський дериватив являє собою чисто префіксальне або суфіксальне утворення.

Префікс стоїть перед кореневою морфемою та модифікує її значення. Так, наприклад, префікс *en-* (*enable*, *enact*, *enclose*, *encircle*, etc.) служить для утворення дієслів від інших частин мови, але все ж таки префіксальні деривати залишаються в межах тієї самої частини мови.

Класифікація префіксів здебільшого базується на таких критеріях: значення, походження, продуктивність. Той самий префікс може однаково приєднуватись до різних частин мови, наприклад, *unkind*, *unclean*, *undo*, *untie*, *unaccompanied* належать до різних частин мови, маючи той самий префікс [5, с. 27-29].

Власне англійські префікси походять від окремих слів. Таких префіксів не багато – *a-*, *be-*, *fore-*, *mid-*, *un-*. Префікс *mis-* - змішаного типу (нім. *mis*, лат. *minus*, фр. *me*, *mes*). Префікс *a-*, що походить від давньоанглійського прийменника *an*, вживається з іменником, прикметником і дієсловом і передає значення стану, становища, напр.: *aback*, *afloat*, *agaze*, *alike*, *anew*, *apiece*, *arise*, *asleep*, *atremble*, *awake*. Поряд з власним префіксом *a-* в англійській мові існує префікс *a-*, запозичений з грецької мови, що має значення протилежності, напр.: *amorphous*, *anomalous*. Цей префікс вживається рідко, переважно у складі запозиченого слова. [5, с. 75]

Від прийменника походить і префікс *be-* (ненаголошена форма від *by-*). Основне значення префікса (як і прийменника) – „біля”, проте за відтінками значення відповідні деривативи діляться на декілька підгруп. Та частина слів, де префікс утворює прислівники, невелика, причому окремі прислівники сприймаються як прості слова, напр.: *before*, *beyond*. У тих випадках, де давня форма *by* залишилась наголошено, утворились похідні слова, що пишуться через *risuku*, напр.: *by-gone*, *by-law*.

У сучасній англійській мові префікс *be-* вживається головним чином, для утворення дієслів. Серед них можна виділити: 1) підгрупу перехідних дієслів, до яких префікс додає значення „всюди, скрізь”, напр.: *belays*, *beset*, *bedeck*; 2) підгрупу перехідних дієслів, до яких додається значення остаточності чи надмірності дії, напр.: *becall*, *betray*; 3) підгрупу, де префікс спонукає до перетворення неперехідних дієслів у перехідні, напр.: *bespeak*, *bethink*; 4) підгрупу, де за допомогою префікса утворюються перехідні дієслова із загальним значенням „творити, робити”, напр.: *belate*, *belittle*; 5) підгрупу, де за допомогою префікса утворюються перехідні слова із загальним значенням „називати таким чином”, утворених від іменників, напр.: *bedevil*, *befool*; 6) підгрупу перехідних дієслів із значенням „оточувати; впливати на щось; обходитись з кимсь певним чином”, утворених від іменників, напр.: *becalm*, *befriend*, *becloud* [4, с. 28].

Значну групу морфем, що вживаються як префікси, складають запозичення пізнього періоду – *ante*, *extra*, *hyper*, *intra*, *meta*, *para*, *tetra*. Це явище пов'язане з розвитком технології, і залучення подібних словотворчих елементів продовжується в наш час. У деяких класичних мовах вживалися як самостійні слова, але в англійській мові ці елементи самостійного значення не мають, не вживаються окремо, а є лише словотворчими елементами [7, с. 64].

Підсумовуючи усе вище сказане, на нашу думку, слід підкреслити, що префіксація набула широкого вжитку в англійській мові завдяки відсутності закінчень. Вирівнювання відмінкових закінчень та зникнення дієслівних флексій призвели до глибоких лексичних розмежувань, що викликаються вживанням префіксів.

Розвиток у словотворенні полягає не у появі нових способів словотворення, а у використанні переважно одних і тих же моделей. Суфікс, за визначенням А. Іскова та А. Ленкова, це словотворча морфема, яка стоїть в кінці слова та приєднується до основи. Під суфіксацією у загальному значенні, на думку Г. Бусмана, мається на увазі «утворення слів та форм слів за допомогою приєднання суфікса до вільної морфемі, сполучення морфем, основи слова».

Суфіксальний словотвір розрізняється в залежності: а) від суфікса, що походить з власної мови: *darkness*. У цих випадках наголос новотвору не змінюється, навіть у словах з трьома складами: *commonness*; б) від запозиченого суфікса, що приєднується як до власно мовних, так і до

запозичених коренів, не змінюючи при цьому наголосу: *movable, serviceable*. В) від запозиченого суфікса, що вживається з іншомовними коренями, змінюючи при цьому наголос і/або голосний чи приголосний кореня: *China – Chinese*; г) коли до запозиченого слова, утвореного за допомогою іншомовного суфікса, приєднується ще один, власно мовний, суфікс, таке утворення називається корелятивним: *president – presidency* [6, с. 4].

Підгрупи різних за походженнями суфіксів можуть утворювати один клас певної частини мови. За такими спільними ознаками розрізняються групи суфіксів, що утворюють: 1) назви конкретних імен: *-er (driver), -or (sailor), -ing (darling), -ee (refugee), -ice (apprentice), -ician (politician), -ist (socialist), -ite (erudite), -ent (absolvent), -ant (emigrant)*. Ці іменники можна розподілити на дві підгрупи з переважаючими ознаками: а) той, що вказує на дію і б) той, що стосується її; 2) назви абстрактних найменувань: *-age (bondage), -ance (alliance), -ancy (discrepancy), -ation (adoration), -ence (efficiency), -dom (freedom), -hood (childhood), -ing (gazing), -ion (invention), -ism (behaviorism), -ment (betterment), -ness (happiness), -ship (friendship), -ty (naivety)*; 3) певну лексико-граматичну категорію: існують декілька суфіксів, що утворюють іменники жіночого роду: *-ess (stewardess), -ette (usherette), -ina (regina), -ine (heroine)* [8, с. 234].

Значна кількість суфіксів надає словам емоційного забарвлення. Це, в першу чергу, суфікси, які відбивають характеристики зменшування: *-en (maiden), -et (bullet), -kin(s) (Malkin), -let (ringlet), -ock (bullock)*. Більш поширену вживаність мають суфікси, що чергують між собою: *-y (-ey) -ie*: *Betty, Mickey, laddie*. Суфікси ефективно вживаються у звертаннях – як у власних назвах, так і у загальних типу *doggie, granny, daddy*. У повсякденному мовленні суфікс може утворювати колоквіалізми типу *nightie, bookie*. Зменшувальні ознаки надає за своїм значенням напівсуфікса *-mini*: *minicab, mini-skirt*. Ряд суфіксів відбиває негативні якості та ознаки речей. Однак, ця риса властива не усім утворенням: *-ard (drunkard, але standard), -ster (gangster, але lobster)* [7, с. 98-101].

У вживанні прикметників з суфіксами *-ic* та *-ical* в окремих випадках діє закон лінгвістичної економії; такі терміни, як *botanical, historical, geographical* можуть вживатися у скорочених варіантах. Проте різниця у значеннях зберігається: *economic (based on profit) – economical (saving) person, tropic parallel – tropical heat (disease)*.

Більшість наукових термінів, утворених протягом новітнього часу, має скорочену форму: *carbonic, magnetic*. Подібна варіативність у вживанні слів з паралельними формами є наслідком впливу інших мов, із яких запозичено словотворчі елементи.

Якщо порівняти суфіксацію та префіксацію як засоби словотвору, то можна зробити висновок, що суфіксація є значно ширшою, ніж префіксація, бо пропорційна частина власно мовних суфіксів значно більша, ніж серед префіксів. Навіть активне запозичення латинських, грецьких та французьких суфіксів не витіснило власні англійські словотворчі елементи. Хоча, час від часу спостерігається зворотній процес: власні англійські слова витісняються словами утвореними за допомогою запозичених суфіксів [9, с. 44-46].

Нами було представлено найпродуктивніші афікси в сучасній англійській мові, які утворюють найпродуктивніший спосіб словотвору. Перше місце займає суфіксація, яка ґрунтується на додаванні до кінця основи слова суфікса. Незважаючи на те, що крім власних англійських суфіксів, існує велика кількість суфіксів запозичених з латинської, грецької, французької та інших мов, власні суфікси все ж переважають у мові. За допомогою суфіксів утворюються іменники (як загальні, так і власні назви, як абстрактні, так і конкретні назви), прикметники, дієслова тощо.

Наступним за поширеністю засобом словотвору в сучасній англійській мові є префіксація, що базується на приєднанні до початку основи слова префікса. Вона увійшла в число основних засобів через те, що в англійській мові відсутні закінчення і саме префіксація допомагає розмежовувати частини мови. Префікси, на відміну від суфіксів, не змінюють граматичних характеристик слова, і новоутворені слова належать до тих самих частин мови, що й їх основи.

Дослідження показує, що англійська мова на сучасному етапі розвитку має велику кількість способів словотвору, що є підґрунтям для безперервного збагачення словникового запасу та основу навіть власних лексичних ресурсів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Е.Т. Дерді; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2003. — 21 с. — укр.
2. Антрушина Г.Б., Афанасьєва О.В., Морозова Н.Н. Лексикологія англійського мови: Учебник для студентів пед.ін-тів по спец. №2103 «Іностр.яз.», - М.: Высшая школа, 1985. – 223 с.
3. Арнольд И.В. Семантическая структура слов и методика ее исследования. – М., 1968, 287 с.
4. Баранцев К.Т. Курс лексикологии современного англ.языка – учебник для вузов. Радянська школа. Київ – 1955.
5. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської і української мов. Посібник для перекладацьких відділень вузів. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 160 с.
6. Беляева Т.М. Словообразовательная потенция, валентность и активность глагольных основ в английском языке. АДД. – Л., 1974, 34 с.
7. Елисеєва В.В. Лексикологія англійського мови, СПб., 2003, 144 с.
8. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. – М., 1976, 245 с.
9. Смирницкий А.И. Лексикологія англійського мови. – М., 1956, 259 с.

10. Терміни-словосполучення в англійській юридичній термінології // Гуманітарний вісник. Серія "Іноземна філологія". – Черкаси: ЧІТІ, 1999. – С. 79-82.
11. Collins Cobuild, English Grammar., 1994.
12. Longman Dictionary of Contemporary English., 1999.
13. Rozina R.I. Course of English Lexicology. – М., 1995, 238с.

Сергій СТЕЦЬ

**ПЕРЕКЛАД СТИЛІСТИЧНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ
КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА «STALKY &
CO.» ТА РОМАНУ МАРКА ТВЕНА «THE ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN»)**

(магістрант факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філ. наук, обраний доцент М.М. Тарнавська

Актуальним аспектом сучасного перекладознавства є проблема кореляції художнього мовлення та загальнонародної мови, вербальне моделювання етнопсихологічних явищ у зв'язку з мовною картиною світу. Категорія розмовності, виражена різнорівневими мовними засобами, є неодмінним естетичним атрибутом художнього стилю в цілому й індивідуального стилю письменника зокрема. Лінгвостилістичний аналіз її принципово важливий для з'ясування специфіки авторського ідіолекту.

Дана стаття присвячена проблемі передачі стилістично знижених висловлювань. Проблема передачі такого роду висловлювань так чи інакше висвітлювалася всіма провідними теоретиками перекладу: про неї писали Я. І. Рецкер, А. В. Федоров, Л. С. Бархударов, О. Д. Швейцер, В. Н. Комісаров та інші. Проте зазвичай докладно розглядався тільки один мовний рівень - лексичний; інші рівні - фонологічний, морфологічний, синтаксичний - якщо і згадувалися, то побіжно. Крім того, описувалися методи передачі в перекладі таких видів стилістично знижених висловлювань, одиниці яких відносяться до лексичного просторіччя, і практично не порушувалося питання проблеми передачі стилістично знижених висловлювань, одиниці яких відносяться до територіальних та соціальних діалектів, котре підпадає, як і просторіччя, під поняття мовного субстандарту. Гострота цієї проблеми пов'язана з тим, що, безумовно, як територіальні, так і соціальні діалекти залишаються надзвичайно використовуваними пластами в мові людей. Хоча діалекти переважно існують в усній формі, вони можуть реалізовуватися і на письмі, особливо в художній літературі. Для досягнення у тексті перекладу комунікативного ефекту, виробленого текстом оригіналу, перекладач зобов'язаний відтворити всі нюанси мови героїв. Останнє, безумовно, є одним з основних завдань при перекладі будь-якого літературного твору. У світлі всього вищевикладеного нами було прийнято рішення перевести розгляд питання про передачу особливостей стилістично знижених висловлювань засобами іншої мови в план проблематики перекладу мовних одиниць діалектного походження.

Актуальність теми полягає в тому, що можливості застосування прийому компенсації для передачі в перекладі функцій стилістично знижених висловлювань, а, стосовно нашої статті - висловлювань, одиниці яких відносяться до територіальних та соціальних діалектів, не отримали достатнього висвітлення у перекладознавчій літературі. Крім того, в роботах, присвячених вивченню цього питання, акцент найчастіше робиться на стилістично знижену лексику, тобто авторами розглядаються одиниці лексико-фразеологічного рівня; в нашому ж дослідженні ми розглядаємо різні стилістично знижені засоби на різних мовних рівнях, в тому числі фонологічному, морфологічному та синтаксичному.

Наукова новизна полягає в тому, що в ній вперше робиться комплексне дослідження прийому компенсації при передачі територіальних і соціальних діалектів на різних рівнях тексту. В якості об'єкта дослідження у статті виступають соціальні та територіальні діалекти англійської мови (девонширський діалект ХVІІІ ст. і негритянський діалект як приклад етносоціального діалекту), що зустрічаються в художній літературі. Предметом дослідження є прийом компенсації при передачі стилістично знижених висловлювань, одиниці яких відносяться до територіальних і соціальних діалектів. Метою даної статті є теоретичне обґрунтування застосування перекладацьких трансформацій як оптимального методу передачі стилістично знижених висловлювань, одиниці яких відносяться до територіальних та соціальних діалектів. Для повного аналізу особливостей перекладу стилістично зниженої лексики ми передбачаємо розкрити і дати власне визначення поняттю «стилістично знижені вислови», проаналізувати метод компенсації та шляхи застосування різних перекладацьких стратегій при перекладі текстів, що містять територіальні і соціальні діалекти. Методологія статті будується на основі положень теорії перекладу, розроблених, зокрема, Я. І. Рецкером, А. В. Федоровим, Л.С. Бархударовим, В. Н. Комісаровим, теорії прагматичної еквівалентності та теорії міжкультурної комунікації. Серед використаних методів слід виділити

порівняльний аналіз оригіналу й перекладу і компонентний аналіз. Матеріалом для статті послуговували наступні твори художньої літератури та їх переклади англійською мовою: Mark Twain "The Adventures of Huckleberry Finn" [1] в перекладі Ірини Стешенко та Rudyard Kipling "Stalky & Co." [2] у власному перекладі автора даної роботи.

Теоретична значущість полягає в тому, що отримані конкретні висновки дають підстави для уточнення деяких положень теорії перекладу, що стосуються проблеми передачі в перекладі особливостей територіальних і соціальних діалектів українською мовою. Практична цінність даного дослідження вмотивована насамперед тим, що одержані напрацювання будуть використані при публікації перекладу оповідань Редьярда Кіплінга «Stalky & Co.» [2] автором статті. Крім того, отримані результати можуть бути використані перекладачами-практиками в своїй роботі і їм може бути знайдено застосування при навчанні студентів на практичних заняттях з перекладу та при оцінці якості виконаних перекладів. Також дана робота становить інтерес і для практичної порівняльної стилістики.

В якості об'єкта аналізу було обрано мову негра Джима з твору «Пригоди Гекльберрі Фіна»; з циклу оповідань Редьярда Кіплінга були обрані фрагменти мовлення героїв, котрі послуговуються діалектом або використовують знижену лексику. В мові Джима основні відхилення від норми також зустрічаються переважно на фонологічному (автор передає фонетику за допомогою орфографії) та морфологічному рівні. Для аналізу ми взяли на розгляд досить великі фрагменти мови героя, в яких можна виділити деякі особливості негритянського мовлення (всі вони, само собою зрозуміло, характерні для його мовлення протягом усього роману), а саме: монолог Джима, присвячений батькові Гека і розповідь Джима про свою втечу, а також фрагмент, в якому Джима розігрують хлопчачки.

Як уже зазначалось вище, вітчизняна практика перекладу художньої літератури не досить широко висвітлює проблему передачі соціальних та територіальних діалектів на фонетичному та синтаксичному рівнях. Проте, проаналізувавши мовлення персонажа, можна виокремити певні характерні особливості, притаманні його мовленню, котрі можна передати в перекладі. Якщо говорити про фонологічний рівень, то в першу чергу можна виділити таку рису, як редукція звуків. Це явище у мовленні неосвіченого персонажа в оригіналі Марка Твена передається наступним чином: а)редукований звук замінюється апострофом (на початку,середині або ж наприкінці слова): *'bout (about), 'way (away), 'em (them), b'long (belong), didn', doan', ta in;* б) звук [p] замінюється звуком [d]: *dah (there), dat (that), de (the), dey (they), dis (this), wid (with);* в) звук [o:] замінюється звуком [o]: *yo ('your), po' (poor), do ('door), sho'(shore), mo ('more);* г) звук [i] замінюється на звук [e]: *ben (been), EF (if), resk (risk), set (sit),tell (till)* і навпаки звук [e] в деяких випадках замінюється на звук [i], як, наприклад, в словах *git (get), agin (again)*. Зустрічаються також поодинокі випадки відхилення від норми: *alwuz (always), ole (old), a'nuffn / sumfn ' / nuffin (anything / something / nothing)* (в останньому випадку звук [ə] замінюється на звук [f]), *gwyne (going), kin (can)*.

Як виявилось, в українському перекладі Ірини Стешенко подібні відхилення мовної норми персонажа не передаються. Наприклад: *"Say, who is you? Whar is you? Dog my cats ef I didn' hear sumfn. Well, I know what I's gwyne to do: I's gwyne to set down here and listen tell I hears it agin."* - *Кого це тут носить? Де ж ви? Хай мені біс, якщо я вас не чув! Гаразд, ось що я зроблю: сяду на цьому самому місці й прислухатимусь, поки знову почую.*

Таким чином, можна стверджувати, що перекладач слідував правилу радянських теоретиків перекладознавства (О.А.Лаптева, І.Б. Голуб), суть кого можна описати як відмову від передачі діалекту на всіх мовних рівнях, зумовлену неможливістю забезпечення адекватності вихідного продукту.

Подальший аналіз показав, що на лексико-фразеологічному рівні відхилень від норми зустрічається не так багато, проте можна навести такі приклади:*Missus, ain't, hain't* котрі не передаються в перекладі. На морфологічному рівні серед відхилень від мовної норми можна відмітити невірне, з точки зору стандарту вживання форм дієслова *to be* (як в теперішньому, так і в минулому часі): *But you is alright.* (р. 26); вживання невірних форм неправильних дієслів в минулому часі: *begin* (замість *began*), *done* (замість *did*); неправильне, з точки зору стандарту, вживання подвійного заперечення: *I couldn't git nuffin' else* (р. 49).

На синтаксичному рівні зустрічаються випадки опущення присудка:*Who dah?* (р. 14); *Dog my cat ef I didn' hear sumfn;* (р. 14).

Як бачимо, автор роману передав територіальний діалект персонажа Джима на всіх мовних рівнях, що додає йому неабиякої експресії та самобутності. У нашому випадку, перекладач Ірина Стешенко в своєму перекладі традиційно підійшла до вирішення проблеми передачі негритянського мовлення, при цьому здійснювалась компенсація втрат при її передачі на двох рівнях тексту: на лексико-фразеологічному і граматичному, не зачіпаючи взагалі фонологічний рівень. Суть методу компенсації полягала в тому, щоб передати природу персонажа шляхом використання стилістично-зниженої лексики, котру можна характеризувати, як просторіччя.

На лексико-фразеологічному рівні текст перекладу достатньою мірою насичений розмовними, просторічними і грубо-просторічними словами і виразами. Наприклад: *свинство, халупка, бути на роду написаним, дати тягу, ушитися, швендяти*. На рівні морфології компенсація відбувається, наприклад, у

випадку неправильного, з точки зору стандарту, вживання відмінків: *Значить, можна роздобути чого-небудь і краще сунуці.* (с. 235) (*Den we kin git sumfn 'better den strawbries.*).

Зауважимо, що перекладач широко застосовує компенсацію на рівні синтаксису, приміром, вживаються окличні речення (характерні для розмовної мови): *Dog my cat ef I didn 'hear sumfn.* (р. 14) - *Адже я все чув, свинство яке!* (с. 204) *I reck'n I could eat a hoss. I think I could.* (р. 49) - *Просто коня з'їв би!* *Їй-Богу, з'їв би.* (с. 235). Також у перекладі у великій кількості зустрічаються неповні речення: *It's gwupе to set down here and listen tell I hears it agin.* (р. 14) - *Гаразд, я знаю, що мені робити: сяду і буду сидіти, поки знову щось не почую.* (с. 204) *Sometimes he spec he'll go 'way, en den agin he spec he'll stay.* - *То думає, що піде, а інший раз думає, що лишиться.* Варто відзначити випадки членування речень (короткі речення більш властиві українській розмовній мові): *I tuck out en shin down de hill en 'spec to steal a skift' long de sho 'som'ers' Bove de town, but dey wuz people a-stirrin' yit, so I hid in de old tumble-down cooper shop on de bank to wait for everybody to go 'way.* (р. 50) - *Спустився я згори; думаю, свисну човен де-небудь на річці вище міста. А там людей повно.*

Схожі перекладацькі стратегії були використані в перекладі оповідань Редьярда Кіплінга автором статті, а саме:

1) *"No, sorr, nor do I care if ye belonged to the Castle itself. Answer me now, as one gentleman to another. Do ye shoot foxes or do ye not?"*

- *Не, сер, мені всьо одно, будь Ви хоть кум королю чи сват міністру. Скажіть мені, як чоловік чоловікові – Ви стріляєте лисів?*

У даному випадку компенсація була задіяна на лексико-фразеологічному рівні для передачі ірландського діалекту, котрий суттєво відрізняється від літературної англійської, ми використовуємо елементи просторіччя, проте з елементами суржику, що дає змогу відтворити відхилення від фонетичної норми.

2) *"Come yeou right in an' set down, my little dearrs," said the woman. "They'll niver touch my man. He'll poach 'em to rights. Iss fai! Fresh berries an' cream. Us Dartmoor folk niver forgit their friends. But them Bidevor poachers, they've no hem to their garments. Sugar? My man he've digged a badger for yeou, my dearrs. 'Tis in the linhay in a box."*

- *Проходьте, ся садовіть, хлопчики, - примовляла новоспечена лісничиха. – Чоловіка вони не зачеплять, він осьо їм дасть! Ич які! Ось сметанка, полунички беріть. Ми, дартмурці, добро пам'таім. Ой, а шо то на тих бракунерах за одежа? Може, цукру? Хлопчики, там мій борсука для вас викопав, у сараї глянете в коробці.*

Вищенаведений приклад можна класифікувати як злиття соціального та територіального діалекту, оскільки мовлення продукується девонширською селянкою. Відчутний вплив девонширського діалекту та неосвіченість персонажа складаються у подібну картину, що представляє собою інтерес та навіть певну складність для перекладача. Слід зазначити, що в оригіналі стилістична зниженість реалізується за рахунок використання графону та діалектної лексики. Подібний підхід ми застосували і в перекладі. Проте, варто виділити те, що застосована лексика може характеризуватись як суржик, котрий на нашу думку, вважається тим мовним явищем, котрим можна скористатись для передачі просторіччя.

3) *"Then her moused different to any made cat o' God's world, Lena. I up with the top-board, an' she were lying on her back, an' I turned un ovver with the brume-handle, an' 'twas her back was all covered with the plaster from 'twixt the lathin'. Yiss, I tal 'ee. An' under her head there lay, like, so's to say, a little pillow o' plaster druv up in front of her by raison of her slidin' along on her back. No cat niver went mousin' on her back, Lena. Some one had shoved her along right underneath, so far as they could shove un. Cats don't make theyselves pillows for to die on. Shoved along, she were, when she was settin' for to be cold, laike."*

Ага, тіки от ні одна кішка на світі мишей так не лове. Я доску підняв, а вона на спині лежить. Я її шваброю поторсав, а в неї спина в штуркатуркі вся. Отак от. А під головою в неї лежала наче подушечка така з гіпсу, це він так зібрався під нею, коли вона совалась. А коти на спині не соваються, це я тобі, Лено, точно кажу. Хтось її туди запхав. Кішки собі подушки не роблять, щоб на них здихать. Засунули її туди, коли вона лиш захолола.

Проаналізувавши переклад територіальних діалектів, ми розглянемо також приклад передачі так званого «чистого» соціального діалекту. Цей монолог належить слугі Річардсу, котрий працює в коледжі. Мовлення цього чоловіка відрізняється від територіального діалектного, оскільки він не використовує лексичних одиниць та граматичних конструкцій, притаманних вищезгаданому типу мовлення. Натомість, його мовлення відрізняється іншими маркерами зниженості, котрі вказують на відсутність освіти, а не на належність до котроїсь етнічної групи. В перекладі мовлення цього персонажа було передане шляхом інтенсивнішого використання суржику та використанням такого виду трансформацій, як перестановка, що і визначило зміни на лексичному та синтаксичному рівні.

Отже, дослідивши випадки вживання стилістично-марковані лексики на матеріалі творів Марка Твена [1] та Редьярда Кіплінга [2] («The Adventures of Huckleberry Finn» та «Stalky & Co.» відповідно) та їх

перекладів українською мовою, ми можемо зробити висновки, що маркованість територіальних і соціальних діалектів неможливо передати в повному обсязі; в першу чергу це стосується територіальних діалектів: у більшості випадків територіальна ознака при перекладі неминуче виявляється повністю втраченою. Щодо соціальних діалектів, то передача їх соціальної ознаки у повному обсязі при перекладі можлива тільки в тому випадку, якщо в мові перекладу існує схожий за своєю маркованістю соціальний діалект. Між територіальними та соціальними діалектами існує тісний зв'язок (територіальні відмінності найчастіше зберігаються в мові малоосвічених людей), і саме тому в перекладі може робитися акцент на соціальний компонент діалекту, який замінює його територіальну ознаку. Таким чином, всі інформативні втрати в перекладі, пов'язані з неможливістю відтворити територіальну ознаку діалекту, компенсуються іншими способами вказівки на те, що знайдені перекладачем еквіваленти не відносяться до літературної норми. У світлі вищесказаного оптимальний спосіб передачі територіальних і соціальних (але не професійних) діалектів - просторіччя, що розуміється як одна з форм національної мови, поряд з діалектним, жаргонним мовленням і літературною мовою, і котра характеризується, зокрема, ненормованістю мови і стилістичною недиференційованістю. При передачі територіальних і соціальних діалектів перекладачі різного на різних рівнях використовують різні види компенсації. Стилiстична адекватність при передачі стилістично знижених висловлювань при цьому досягається не тільки за рахунок компенсації на лексико-фразеологічному рівні, але і за рахунок компенсації на морфологічному і, особливо, синтаксичному рівнях. Фонологічний рівень виявляється мало задіяним. Перспективами дослідження є подальший аналіз передачі стилістично-маркованої лексики за допомогою компенсації в сучасній українській перекладній літературі та визначення нових оптимальних шляхів перекладу згаданого мовного явища.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Twain M. The Adventures of Huckleberry Finn. – Lnd.: Penguin Books, 1994. – 288 p.
2. Kipling, Rudyard. The complete Stalky and Co. / Ed.; with an introd. by Isabel Quigly / Rudyard Kipling. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1987. – 331 p. – (Oxford World's Classic).
3. Виноградов В. С. Перевод: Общие и лексические вопросы: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. – М.: КДУ, 2004. – 240 с.
4. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. – М.: Наука, 1980. – 238 с.
5. Рецкер Я. И. Теория и практика перевода английского языка на русский язык. Краткий курс лекций для заочного обучения. – М., 1956. – 122 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода/Дополнения и комментарии Д. И. Ермоловича. – М.: «Р. Валент», 2004. – 240 с.
7. Скворцов Л. И. Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии//Литературная норма и просторечие. – М.: Наука, 1977. – с. 29-57.
8. Скворцов Л. И. Орфография просторечных и жаргонных слов//Нерешенные вопросы правописания. – М.: Наука, 1974. – с.86-97.
9. Скребнев Ю. М. Введение в коллоквиалистику. – Саратов: Саратовский гос. университет, 1985. – 210 с.
10. Смирницкий А. А. Лексикология английского языка. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
11. М.Твен. Пригоди Тома Сойєра. Пригоди Гекльберрі Фінна. (Переклала Стешенко Ірина) К.: Веселка, 1990. 496 с. - С.: 231-496.
12. Соловьева Т. А. К проблеме сленга//Вопросы лексикологии английского, французского и немецкого языков. Учен. зап. Ивановского гос. пед. ин-та. Т. 27. – Иваново, 1961. – с. 109-127.

Наталія ТКАЧЕНКО

СТРУКТУРНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ДИСКУРСУ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філ. наук, доцент І.Є.Снісаренко

Однією з центральних проблем сучасної філології є вивчення дискурсу та його особливостей. Ця галузь філологічних досліджень є досить новою – термін «дискурс» був уведений Зеллігом Харрісом на початку 50-х рр. XX ст. За діяльнісного підходу, під дискурсом розуміють цілеспрямовану соціальну дію, компонент взаємодії людей та механізмів їхньої свідомості [2; 136–137]. Отже, у дослідженнях акцент переходить зі структурних аспектів мови та мовлення до прагматичних.

На сучасному етапі розвитку все частіше об'єктом дослідження стають різні типи інституційних дискурсів. Значний внесок у вивчення юридичного дискурсу здійснили праці В.І. Карасика (2000), С.В. Дорди (2011), Л.В. Пономарьової (2009), Н.Є. Коваль (2007), М.С. Власенко (2001), Л.М. Шестопалова (2006), І.А. Біля-Сабадаш (2009), М.А. Власенко (2000). Законодавчий дискурс як тип юридичного дискурсу відображає правові відносини в суспільстві, визначає загальноприйняті правила. Глобальні процеси в світі змінюють сутність та механізми правового регулювання, посилюють роль інтерпретації законодавчих текстів. *Актуальність* дослідження зумовлена недостатньою вивченістю англомовного законодавчого дискурсу як у зарубіжній, так і у вітчизняній філології, зокрема прагматичного аспекту синтаксичних особливостей законодавчих текстів.

Метою цієї довідки є встановлення синтаксичних характеристик англомовних законодавчих текстів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних завдань: дослідити особливості пунктуації законодавчого дискурсу; з'ясувати особливості композиційної та синтаксичної організації законодавчих текстів, зокрема Кримінального кодексу штату Каліфорнія; визначити типи речень, що переважають у досліджуваному тексті.

Юридичний дискурс має на меті нормування та регулювання соціальної реальності – соціальних відносин між індивідами, виконання ними соціальних функцій, їхні позиції в соціальній структурі. Маючи політичні, суспільно-культурні та економічні основи реалізації цієї цілі, юридичний дискурс, крім того, базується на системі соціального контролю, яка утворюється за допомогою інших інститутів, наприклад, освіти або релігії [5; 35].

Як зазначає Н.Є. Коваль, юридичний дискурс є специфічним видом комунікації, який функціонує у різних середовищах: 1) судові засідання; 2) консультація (адвокат - клієнт); 3) допит свідка в усній формі; 4) законодавчі документи (закони, контракти, угоди); 5) судові протоколи та рішення суду. Юридична сфера охоплює широкий діапазон явищ: 1) юридичні товариства та спільноти; 2) юридичні суб'єкти, інститути; 3) нормативні підсистеми, традиції; 4) методи, засоби юридичної діяльності; 5) юридична етика та культура. Всі елементи юридичного поля опосередковані дискурсом, відображаються в дискурсі, реалізуються через дискурс: вони або становлять предмет спілкування (його референтний аспект), або виступають як елементи прагматичного контексту [6; 90].

У межах юридичного дискурсу Н.Є.Коваль виокремлює такі його основні типи: 1) законодавчий; 2) усний судовий; 3) письмовий судовий; 4) освітньо-правовий. Інтегральною ознакою юридичного дискурсу є ситуація спілкування в юридичній сфері, яка разом з екстралінгвістичними чинниками визначає його диференційні мовні ознаки [6; 92].

Учасники законодавчого дискурсу (ЗД) відрізняються від комунікантів інших видів дискурсу: 1) адресат ЗД – це масовий (узагальнений) і водночас достатньо визначений адресат, яким може і повинен бути кожен громадянин окремої держави; 2) для успішного спілкування у правовій сфері комуніканти повинні, з одного боку, знати право, з іншого – володіти правовою мовою; 3) законодавчі тексти призначені для всіх громадян, тому мають бути чіткими за змістом, виразними та простими для сприйняття. Між адресантом і адресатом існує зв'язок у вигляді письмового законодавчого документа. Законодавець створює письмовий законодавчий документ і, крім прав та обов'язків громадян, перераховує конкретні правила, яких має дотримуватись адресат, і наслідки недотримання зазначених правил. Адресант ЗД є завжди колегіальним автором [6; 95].

Законодавчі тексти є нормативними документами, створеними законодавцями, та належать до офіційно-ділового стилю. Для текстів законодавчих документів притаманний такий тип мовленнєвого акту, як експозиція (виклад), форма вираження – в основному письмова [4; 6].

Загальною комунікативною інтенцією всіх законодавчих текстів є об'єктивне спілкування, головним призначенням (прагматичною метою) – повідомлення інформації через чіткий, зрозумілий, послідовний та

об'єктивний виклад достовірних фактів. Кожен з різновидів законодавчих документів має свою особливу прагматичну мету, яка залежить насамперед від предмета висловлювання та від конкретного призначення. Зокрема, у нашому дослідженні у Кримінальному кодексі представлені юридичні норми про злочинність і карність діянь (безпосередній адресат – злочинець, правопорушник, потерпілий) [4; 7].

Мова та текст законів мають характеризуватися такими найважливішими ознаками:

– *правильністю*, тобто відповідати літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним);

– *змістовністю*, яка передбачає глибоке осмислення проблеми, теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією з цієї теми; різнобічне та повне розкриття теми, проблеми й уникнення зайвого;

– *послідовністю*, тобто логічністю та лаконічністю думок;

– *точністю*, яка залежить від глибини знань та поінформованості упорядника нормативного документа, а також від його активного словникового запасу. Виражаючи власні думки, слід добирати слова, які найбільш відповідають висловлюваному змісту;

– *виразністю*, для досягнення якої слід виділяти найважливіші місця висловлювання і виражати ставлення до предмета;

– *доречністю та доцільністю*, яка залежить від того, наскільки повно й глибоко оцінюється проблема, ситуація, інтереси, стан тощо;

– *багатством*, що передбачає використання різноманітних засобів вираження думок у межах офіційно-ділового та наукового стилю, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень [8; 95].

Мова законодавчого дискурсу типово є ритуальною та архаїчною, вона підпорядковується дуже суворим стилістичним нормам у відношенні способу висловлювання і реєстру, а також високою мірою кодифікованих жанрових структур. Стиль більшості документів не повинен викликати додаткових асоціацій та відвертати увагу від суті документу, відсутні будь-які індивідуально-авторські риси. Нейтральне викладення юридичних норм підвищує ефективність правового регулювання.

Існують жорсткі обмеження на всіх рівнях, починаючи з макроструктури тексту до абзаців, речень та зворотів, з неодмінним намаганням дотримуватися стандартизованих форм [7; 181].

Як зазначає Н.А. Власенко, граматичне речення як основна мовна одиниця тексту нормативного правового акта повинно а) адекватно передавати регулятивний характер правової норми; б) мати чітку, логічну, ясну, збалансовану структуру; в) характеризуватися осмисленим, обґрунтованим використанням розділових знаків і сполучників [3; 151].

Кримінальний кодекс штату Каліфорнія – The Penal Code of California – був прийнятий в 1872 і складає основу застосування кримінальних законів в штаті Каліфорнія (США). Сьогодні, Кримінальний кодекс штату Каліфорнія (далі ККК) включає 6 розділів (“Parts”), які поділені на підрозділи (“Titles”), що складаються з глав (“Chapter”), статей (“Article”) та пунктів (“Sections”). Звернення до положень КК відбувається за номером пункту.

Текст усього Кримінального кодексу штату Каліфорнія має загальну прагматичну мету – встановлення норм, які визначають принципи кримінальної відповідальності, встановлюють, які небезпечні діяння є злочинами та міри покарання за них.

Текст ККК є графічно сегментованим – окремі пункти відокремлюються інтервалами. Шрифтове оформлення ККК передбачає різний розмір шрифту для виділення назв частин, розділів. Серед використаних пунктуаційних знаків можемо відзначити такі:

1) Використання лапок – “ ” – у вступних положеннях з метою окреслення понять та термінів, наприклад: ... *the word "willfully", when applied to the intent with which an act is done or omitted, implies simply a purpose or willingness to commit the act, or make the omission referred to...*

Варто зазначити, що у вступних положеннях (пункти 1–24) в лапках вжито 35 понять та термінів, у Розділі 1 (пункти 25–88, 187–199) – 12 понять. Велика питома вага вживання лапок у вступних положеннях пояснюється прагматичною ціллю цього розділу ККК – окреслення особливостей тлумачення положень та визначення основних юридичних термінів.

2) Використання круглих дужок – () – для відсилання до певного розділу, підрозділу чи пункту, наприклад: *Whenever any offense is described in this code, the Uniform Controlled Substances Act (Division 10 (commencing with Section 11000) of the Health and Safety Code), or the Welfare and Institutions Code...*

Проте, найчастіше круглі дужки вживаються для введення цифрового позначення грошових сум, зазначених словами (у співвідношенні 2:16): *...by a restitution fine of not less than two thousand dollars (\$2,000) or not more than ten thousand dollars (\$10,000)...*

Також, круглі дужки використовуються в нумерації:

(a) *Every executive or ministerial office;*

(1) *Nothing in this section;*

3) Використання подвоєного дефісу – -- – для перелічення класів чи видів, наприклад:

(a) *Voluntary--upon a sudden quarrel or heat of passion...*;

(b) *Involuntary--in the commission of an unlawful act...*

4) Використання крапки з комою – ; – для безсполучникового зв'язку простих речень у структурі складного, або для відокремлення другорядних частин речення в межах простого: *Words used in this code in the present tense include the future as well as the present; words used in the masculine gender include the feminine and neuter; the singular number includes the plural, and the plural the singular; the word "person" includes a corporation as well as a natural person; the word "county" includes "city and county"...*;

Говорячи про синтаксис законодавчих текстів, варто відзначити, що в них «виявляється найвища форма юридизації мови» [1; 42], тобто її формалізації – на форму, зміст та мову накладається система обмежень з метою уникнення суб'єктивних модусів, оцінок та різного тлумачення смислів, зокрема, використання однозначних синтаксичних структур.

З розділу 1 ККК нами було відібрано та проаналізовано 150 речень. З переліку окреслених основних типів синтаксичних структур, в розділі 1 ККК було виокремлено прості, складносурядні та складнопідрядні речення.

Згідно з результатами опрацювання фактичного матеріалу, загальна кількість складних речень серед 150 речень вибірки з розділу 1 ККК складає 80% (120 одиниць), серед них: складнопідрядні речення становлять 71% (107 одиниць), складносурядні – 9% (13 одиниць), та безсполучникові речення – 1,3% (2 одиниці). Нами з'ясовано, що в тексті Кримінального кодексу штату Каліфорнія представлено всі типи складних речень.

Означальні підрядні речення (9%) використовуються для введення додаткової інформації, або уточнення понять. На нашу думку, підрядні означальні речення на рівні складного речення відповідають основній тенденції законодавчих текстів до конкретизації, уточнення та уникнення різнотлумачень. Наприклад: *The rule of the common law, that penal statutes are to be strictly construed, has no application to this Code.* В цьому реченні означальне підрядне окреслює засаду, до якої звертається текст пункту ККК.

Підметові підрядні речення (4%) функціонують у ККК з метою конкретизації положень та введення додаткових відомостей, наприклад: *It is the intent of the Legislature by this subdivision to abrogate the holdings in People v. Corey, 21 al.3d 738, and Cervantez v. J.C. Penney Co., 24 Cal.3d 579, to reinstate prior judicial interpretations of this section as they relate to criminal sanctions for battery on peace officers who are employed, on a part-time or casual basis, by a public entity, while wearing a police uniform as private security guards or patrolmen, and to allow the exercise of peace officer powers concurrently with that employment.* В цьому реченні використання однорідних підметових підрядних речень зумовлює ясність та логічність речення, допомагає уникнути розбіжностей у тлумаченні пункту, що є однією з провідних особливостей законодавчих текстів.

Додаткові підрядні речення (8%) використовуються у ККК з метою введення умов ситуацій, окреслених в положеннях, або уточнення особливостей тлумачення певних пунктів ККК. Наприклад: *In case of a reasonable doubt as to whether the defendant served a prior prison term for murder in the first or second degree, the defendant is entitled to a finding that the allegation is not true.*

Найбільшу питому вагу у ККК займають різні типи підрядних обставинних речень. Серед них, найбільш уживаними є:

- найбільш чисельним типом обставинних складнопідрядних речень в ККК є підрядні умови 20% (30 одиниць), що пояснюється прагматичною функцією законодавчих текстів, зокрема тих, що відносяться до кримінального законодавства – встановлення умов, за яких певне небезпечне діяння визнається злочином, та окреслення умов покарання, а також передача логічних причинно-наслідкових відношень у межах законодавчих текстів, наприклад: *If the theft of the thing given or offered would be grand theft the offense is a felony punishable by imprisonment pursuant to subdivision (h) of Section 1170.*

Також, зустрічаються складнопідрядні речення, що містять кілька підрядних умов: *If the person has been previously convicted of a violation of this section, such previous conviction shall be charged in the accusatory pleading, and if that previous conviction is found to be true by the jury, upon a jury trial, or by the court, upon a court trial, or is admitted by the defendant, he or she is punishable by imprisonment pursuant to subdivision (h) of Section 1170.*

- підрядні обставини часу є одними з найбільш чисельних 13% (19 одиниць) і позначають темпоральне співвідношення подій, про які йдеться у пункті кодексу: *Whenever, by any of the provisions of this Code, an intent to defraud is required in order to constitute any offense, it is sufficient if an intent appears to defraud any person, association, or body politic or corporate, whatever.*

- підрядні обставини місця є менш чисельними 9% (13 одиниць) і вказують джерело або справу, якої стосується пункт кодексу: *However, in those cases where the trial transcript exceeds 10,000 pages, the briefing shall be completed within the time limits and pursuant to the procedures set by the rules of court adopted by the Judicial Council.*

- підрядні мети – 5% (7 одиниць) використовуються для конкретизації цілей певних процедур, зазначених у пунктах ККК: *Every person who [...] mutilates or defaces the names so that they cannot be read, or changes the names on the pieces of paper, except in cases allowed by law, is guilty of a felony.*

- підрядні порівняння складають 2% (4 одиниці) від загальної кількості речень вибірки і використовуються на позначення процедури виконання певних дій, зазначених у кодексі, наприклад: *The various provisions of this title, except Section 76, apply to administrative and ministerial officers, in the same manner as if they were mentioned therein.*

- нами знайдено випадок вживання підрядного обставинного речення поступки на позначення ідеї, що логічно протиставляється: *... any other circumstance which extenuates the gravity of the crime even though it is not a legal excuse for the crime.*

Складносурядні речення є менш чисельними у порівнянні зі складнопідрядними (9%), що пояснюється прагматичною метою законодавчих текстів – уточнення умов, обставин небезпечних діянь, за яких вони класифікуються як злочини, а також встановлення причинно-наслідкових зв'язків між злочином та покаранням. Складносурядні речення виконують функцію надання додаткової інформації або поєднання ідей. Наприклад: *Treason against this state consists only in levying war against it, adhering to its enemies, or giving them aid and comfort, and can be committed only by persons owing allegiance to the state.*

Окрім складносурядних і складнопідрядних речень, в Кримінальному кодексі штату Каліфорнія вживаються також і прості речення, сумарна кількість яких складає 20% загальної вибірки речень (30 одиниць).

У перших 24 пунктах кодексу, що складають вступні положення, основна функція простих речень – введення дефініцій та понять, наприклад: *The word "property" includes both real and personal property.*

Широко використовуються поширені прості речення з кількома однорідними членами речення – підметами, присудками, додатками, обставинами: *The omission to specify or affirm in this Code any liability to damages, penalty, forfeiture, or other remedy imposed by law and allowed to be recovered or enforced in any civil action or proceeding, for any act or omission declared punishable herein, does not affect any right to recover or enforce the same.*

В інших підрозділах першого розділу прості речення використовуються здебільшого як вступні до пункту, або ж на позначення окремих ідей або явищ: *Misprision of treason is the knowledge and concealment of treason, without otherwise assenting to or participating in the crime.*

У тексті ККК нами виокремлено випадки змістової інверсії – виділення реми, «нового» в реченні – з метою наголошення певних умов та обставин застосування пункту або логічного поєднання ідей в межах пункту.

In no case shall any person be sentenced to confinement in a county or city jail, or in a county or joint county penal farm, road camp, work camp... Часткова інверсія в цьому реченні наголошує ідею неприпустимості покарання при певних обставинах.

In every crime or public offense there must exist a union, or joint operation of act and intent, or criminal negligence. Обставина на початку речення наголошує той факт, що тільки діяння, в якому присутні 2 основні елементи карного діяння – мотив та дія.

Whenever in this Code the punishment for a crime is left undetermined between certain limits, the punishment to be inflicted in a particular case must be determined by the Court authorized to pass sentence, within such limits as may be prescribed by this Code. Підрядне речення часу стоїть перед головним, що теж є інверсією з метою привернення уваги до того, що в пункті йдеться про невизначене покарання за будь-який злочин.

Текст кодексу є структурованим (поділяється на шість розділів), графічно сегментованим (відступи між пунктами), використання пунктуаційних знаків є доцільним та адекватним прагматичній меті ЗТ.

Найбільш характерним типом речень для Кримінального кодексу штату Каліфорнія є складнопідрядне речення, що відповідає основній прагматичній меті закону – окреслення причинно-наслідкових зв'язків між діянням, що класифікується як злочин, та мірою покарання за його здійснення. Також, часто вживаними є прості речення, прагматична мета яких – дефініція, виокремлення ідеї та вступ до пункту кодексу.

У ККК використовується інверсія як у простих, так і у складнопідрядних реченнях з метою підкреслення найбільш суттєвих положень, умов, ідей.

Отже, з вищезазначеного робимо висновок, що в тексті Кримінального кодексу штату Каліфорнія відображені структурні та синтаксичні особливості англійських законодавчих текстів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абишева Н.К., Никитина С.А. Общие особенности юридического дискурса / Н.К. Абишева, С.А. Никитина // Текст: проблемы и перспективы: Материалы междунаучно-практ. конф. – М: МГУ, 2004. – с. 41–46.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс [Текст]: Лингвистический энциклопедический словарь / Н.Д. Арутюнова. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 247 с.

3. Власенко М. А. Языковые и графические средства законодательной техники / М. А. Власенко // Законодательная техника: научно-практическое пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – с. 146–162.
4. Власенко М. С. Комунікативно-прагматичний аспект іспанського законодавчого тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / М. С. Власенко. – К., 2001. – с.21.
5. Дорда С. В. Юридичний дискурс як особлива модель інституціонального дискурсу / С.В. Дорда // Правовий вісник Української академії банківської справи [Текст] : наук.-практ. журн./ Укр. акад. банк. справи. – 2011. – № 2 (5).– С. 34–39.
6. Коваль Н.Є. Комунікативно-прагматичні аспекти юридичного дискурсу / Н.Є. Коваль // Викладання англійської мови як мови фаху в контексті глобалізації університетської освіти. – 2006. – № 1. – С. 87 – 97.
7. Семьонкина І.А. Специфіка англомовного законодавчого дискурсу в аспекті перекладу / Семьонкина І.А. // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – 2010. – № 896. – С. 181–184.
8. Шестопалова Л.М. Особливості мови законодавства / Л.М. Шестопалова // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук.-практ. конф. – К.: КНУВС, 2006. – С. 93–96.

Юлія ТУЗКОВА

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ІННОВАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – професор Б.В. Кучинський

В останні десятиліття проблемі неології приділяється багато уваги як вітчизняними так і закордонними дослідниками (В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, О.С. Кубрякова, Л.В. Черепанова, А. Blank, D. Reah). Підвищений інтерес до інновацій обґрунтовується тим, що в англійській мові з'явився великий прошарок нових слів та словосполучень, утворених під впливом різноманітних соціальних чинників. Усі ці новотвори потребують комплексного аналізу. Ще не досить повно вивчено такий ракурс наукового аналізу нового слова, як когнітивний аспект. Але без його залучення неможливе подальше вивчення неологічної лексики, зокрема одного з її шарів – нової фразеології, представлені фразеологічними інноваціями. Під фразеологічними інноваціями ми розуміємо: новоутворені фразеологічні одиниці (такі, що не існували в англійській мові й були утворені наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття); семантичні фразеологічні новотвори (такі фразеологічні одиниці, що вже давно існували в англійській мові, але набули нового значення саме в період, що досліджується); фразеологізми-запозичення (такі фразеологізми, що перейшли в англійську мову з інших мов у період, що досліджується).

У роботі досліджується антропоцентричність, як одна з визначальних рис інноваційних фразеологізмів сучасної англійської мови.

Матеріалом дослідження стали понад 450 фразеологічних неологізмів, що виникли в англійській мові наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Джерелом фразеологічних інновацій слугували словники та довідники нової лексики, англомовні художні та періодичні видання, електронні бази даних нових слів, інтернет-сайти, присвячені проблемам неології.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття дослідники (Н.Д. Арутюнова, В.З. Дем'яков, О.С. Кубрякова, О.І. Шевченко) приділяли і продовжують приділяти багато уваги людському чиннику (антропоцентризму). Перш за все ми пов'язуємо антропоцентризм із поняттям картини світу, тому що він є основним принципом побудови мовної картини світу. До того ж у процесі пізнання світу та побудови мовної картини світу центр перспективи – людина, одночасно є центром конструювання універсума [3, с. 45].

Антропоцентризм полягає в тому, що наукові об'єкти вивчаються перш за все за їх роллю для людини, за їх призначенням в її життєдіяльності, за їх функціями для розвитку людської особистості та її вдосконалення. Людина стає точкою відліку в аналізі тих чи інших явищ, що вона залучена до цього аналізу, визначає його перспективи і кінцеві цілі. Він знаменує тенденцію поставити людину у главу кута в усіх передумовах наукового дослідження [11, с. 212].

Відомо, що кожна окрема людина створює свій неповторний образ світу, який вбирає в себе риси колективного світорозуміння, характерні для певної історичної, а також попередніх епох з нашаруванням соціальної та біологічної характеристик даної особистості, які відображають її національність, професію, рівень освіти, приналежність до певної субкультури, стать, вік тощо. Тобто, як вважав Гегель, яка людина, такий і світ, і який світ, така і людина: один акт створює обох. З одного боку людина пізнає світ, навколишню дійсність. З іншого боку, наука про пізнання цього світу – когнітивізм як принцип орієнтує дослідника вивчати людину як систему переробки інформації, а поведінку витлумачувати й пояснювати у вигляді внутрішніх станів людини [6, с. 200].

Антропоцентризм як одна із рис когніції пов'язаний із усвідомленням людиною себе у центрі світу. Як слушно наголошує Тейяр де Шарден, з самого початку свого існування людина являє собою видовище для

самої себе. Фактично вона вже десятки століть дивиться лише на себе [9, с. 38]. Наявність “людського” в картині світу є її основною характеристикою, яка розкриває сутність самого процесу пізнання людиною навколишньої дійсності. Отже, все сказане вище пов’язує поняття “картина світу” і “когнітивна наука” з поняттям “антропоцентризм”.

Варто також зазначити, що людський чинник відіграє значну роль у когнітивній лінгвістиці – вона розвиває ідеї антропоцентризму. Кінець ХХ століття був відзначений появою нової галузі знання – лінгвістичної антропології або антропологічної лінгвістики, об’єктом дослідження якої є людина та її світ у мові. У сучасній лінгвістиці, антропоцентричній за своєю суттю, предметом дослідження є також питання про міру впливу людини на мову, яку вона використовує, і про вплив природної мови на поведінку та мислення людини, особливо в плані формування її картини світу [11, с.214-215].

Антропоцентричний підхід до дослідження мовних одиниць є більш широким ніж когнітивний – перший включає другий, що вивчає тільки один аспект взаємодії за віссю „людина – мова”, а саме взаємозв’язок мовних, мисленневих та психологічних структур та проявів.

Антропоцентризм як методологічний принцип сучасної лінгвістики стає особливо важливим. На сьогоднішній день сформульовані дві глобальні проблеми дослідження людського чинника у мові: як коло питань про те, який вплив має певна природна мова на поведінку та мислення людини і що дає в цьому відношенні існування у людини певної картини світу, і як коло питань про те, як людина впливає на мову, якою користується, якою є міра її можливого впливу на неї, які ділянки відкриті для її лінгвокреативної діяльності, і взагалі залежать від людського чинника дейксис, модальність, експресивні аспекти мови, словотвір тощо [11, с. 214].

Взаємозалежність мови та людського чинника також проявляється у тому, що людина зафіксувала в мові свій фізичний вигляд, свій внутрішній стан, свої емоції та свій інтелект, своє ставлення до предметного та позапредметного світу, природи – земної та космічної, свої дії, своє ставлення до колективу людей, та іншої людини. Вона “передала мові ... свою здібність до творчості... Майже в кожному слові можна знайти відбитки людини. Мова наскрізь антропоцентрична” [1, с. 3].

Фразеологія, як система непрямих номінацій, має вибірковий характер, вона покриває понятійні зони, пов’язані з людиною, тобто фразеологічна семантика носить ярко виражений антропоцентричний характер. Найбільш інтенсивне поповнення новими словами та фразеологізмами відбувається у таких традиційних секторах і фрагментах англомовної картини світу як “Політика”, “Людина і суспільство”, “Стиль життя та розваги”. Цей факт підтверджує тезу про провідну роль антропоцентричної сфери та її подальше більш детальне та ретельне членування засобами мови.

Світ не відображається безпосередньо в мові, світ відображається у свідомості, а свідомість закріплює, фіксує, кодує це відображення в конвенційних знаках. Іншими словами, між річчю та іменем стоїть відображений у голові людини образ речі, уявлення про неї, деякий концепт, тобто певне усереднене уявлення про предмет.

У результаті пізнання та осмислення людиною навколишнього світу, його закономірностей формується концептуальна мовна картина світу, яка дозволяє людині ефективно орієнтуватися в ньому, використовувати його та перетворювати для життєвих потреб. Результати пізнавальної діяльності закріплюються у мовних формах, однією з яких є фразеологізми, що видаються серед інших форм когнітивними та прагматичними аспектами. Ці одиниці відображають ставлення людини до людини, природи і артефактів і є творчістю людини про людину і для людини. Антропоцентризм фразеологізмів обумовлений і тим, що вони взагалі, як і їх складова частина паремії зокрема, навчають основним логічним операціям (ствердженню, запереченню, порівнянню, ототожненню), дозволяють оволодіти найбільш складними категоріями мислення.

Основна частина фразеологічних одиниць створюється за антропометричним принципом, згідно якого “людина – міра всіх речей”. У наш час одним із найбільш значних центрів фразеологічних новоутворень залишається людина і її характеристика, адже антропоцентричний підхід до вивчення фразеологічних неологізмів проявляється ще й в тому, що людина не тільки безпосередньо залучена до акту словотвору як суб’єкт номінації, але й непрямом як її об’єкт [7, с. 33].

Все сказане вище і проведене нами дослідження фразеологічних неологізмів англійської мови дає змогу говорити про те, що більша їх частина поєднана однією спільною рисою, а саме їх антропоцентризмом. Зазначимо, що антропоцентризм цих одиниць виявляється у їх концентрації навколо лексико-семантичного поля “**Людина**”, яке, у свою чергу, поділяється на такі групи:

- “**Людина та її діяльність**”:

(to have the edge on/over someone, a dab hand at, monkey business, keep one’s nose to the grindstone, keep the ball rolling, slave driver, jack of all trades, take it up a notch, go easy on smb, make the grade, stick in a rut, put something on hold, on the ball, on the go, carry the ball, big wheel, big honcho, big cheese, play it by ear, wing it, get the sack, cut the mustard, pass the buck, pencil pusher, pink slip, take a rain check, sweat blood, new broom, a fresh pair of eyes);

• “Людина та суспільство” :

(*more than meets the eye, money to burn, keep up with the joneses, in the chips/money, in (out of) the mainstream, in the red, in the black, money pit, bury the hatchet, give someone a snow job, pull the wool over someone's eyes, cook up, in a bind, play hardball, pull someone's leg, pull strings, run elbows with someone, throw the book at someone, pay through the nose, cost an arm and a leg, pick someone's brain, take someone to the cleaners*);

• “Людина та її характеристика”:

(*be full of oneself, walk the walk, lame duck, monkey around, lucky dog /stiff, know the ropes, honest as the day is long, off one's rocker, off the beaten path/track, off the wall, run of the mill one-off, on the level, old hat, butter someone up, horse around, come out of the shell, blow hot and cold, hold one's own, hold water, roll out the red carpet, off the wall, eager beaver, egg on one's face, up in arms, up in the air, up to snuff, pinch pennies, take something with a grain of salt, bite the bullet, take the cake, stew in one's juice, stick-in-the-mud, stick to one's guns, stuffed shirt, wet blanket, be putty in hands, be off the hook, dead as a dodo*);

Усе життя людини – це процес раціонального оволодіння знаннями, фактами, теоріями. Але ми також хочемо оточити себе предметами, людьми, які викликають певні емоції, до яких ми емоційно прив'язані. Доведено, що людина не просто реагує на ті чи інші подразники середовища, але і пізнає їх через відчуття та сприймання, орієнтуючись на значення для неї цих подразників та почувавши при цьому задоволеність, або незадоволеність. Людина, пізнаючи навколишній світ ставиться до предметів, явищ із замилюванням, гнівом, радістю, сумом. Спираючись на це, ми виділяємо ще одну важливу групу фразеологічних одиниць, яка входить до лексико-семантичного поля “Людина”, а саме – “Людина та її почуття/емоції”.

• “Людина та її почуття/емоції”:

(*look like the cat that swallowed the canary, lose one's temper, keep one's cool, get hot under the collar, keep one's shirt on, hold one's horses, last laugh, last straw, kick up a stink, lose heart, carry a torch for someone, catch someone's fancy, chip on one's shoulder, climb the walls, go bananas, at the end of one's rope, go haywire, beside oneself with something, pop the question, rub someone the wrong way, set someone's teeth on edge, get someone's dander up, nothing to write home about, leave someone out in the cold, eat one's heart out, egg on one's face, get something off one's chest, tickle someone's fancy, tickled pink, tie the knot, take a shine to, throw a fit, grit your teeth, have goo-goo eyes, hit a nerve, have a crush on smb, get a grip*);

Навіть у функціонально неантропоцентричних фразеологічних неологізмах присутній антропоцентризм. У таких фразеологізмах антропоцентризм виступає принципом концептуалізації, котрий полягає у впливі людини на профілювання фразеологічних понять. Фразеологічне значення, навіть денотативно “об’єктивного” поняття, нерозривно пов’язане із прагматичними смислами суб’єкта.

Таким чином, розглянуті нами риси та прояви антропоцентризму дозволяють зробити висновок, що антропоцентризм (або людський чинник) є тісно пов’язаним із поняттями (картина світу, когнітивна наука, когнітивна лінгвістика, теорія номінації, фразеологія), які ми досліджуємо, він є складовою багатьох із них.

У процесі створення нового словосполучення, на першому місці стоїть соціальний чинник і саме він є одним із вирішальних чинників, що впливає на народження фразеологічної інновації. Будь-яка інновація створюється для обслуговування діяльнісних ситуацій, тому що і фразеологія і лексика існують тільки в тій мірі, в якій вони необхідні для обслуговування діяльності людини.

Іншими словами, створення нового словосполучення або слова в більшій кількості випадків диктується необхідністю позначення нового поняття, яке з’явилося в результаті науково-технічних досліджень, розвитку суспільства, суспільних стосунків, змін у системі освіти, у сфері повсякденного життя, появи певних негативних чинників та, як наслідок, боротьби з ними, появи нових ідей та течій у мистецтві, економічних трансформацій тощо. Пізнання об’єктивної дійсності відбувається при суспільно необхідній діяльності й розкриває різнобічні характеристики об’єктів, виявляючи їх взаємозв’язки, відношення в різних ситуаціях, а також місце і роль в екстралінгвістичній реальності.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Арупонова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – С. 3-10.
2. Бакай Б.Я. Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи: Дис... канд. філол. наук: 10.02.15. – Дрогобич, 2000. – 228 с.
3. Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М.: Рос. гос. гум. ун., 1995. – С. 239-320.
4. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высш. шк., 1989. – 126 с.
5. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О., Зацна В.Ю. Соціолінгвістичні аспекти вивчення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – 284 с.
6. Зеленюк А.С. Из історії лінгвістичних вчень. – Луганськ, 2002. – 226 с.
7. Ребрый А.В. Антропоцентричный подход к изучению окказиональных инноваций // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 32-37.
8. Рогач Л.В. Когнітивний аспект семантики лінгвістичної термінології // Записки романо-германської філології. – Вип.. 5. – Одеса, 1999. – С. 151-157.
9. Телия В.Н. Что такое фразеология? – М.: Наука, 1966. – 86 с.

10. Чередниченко В.О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) – Запоріжжя: Запорізький національний ун-т, 2005. – 220 с.
11. Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – 432 с.

Вікторія ЧИНІНА

КАТЕГОРИЗАЦІЯ СКЛАДНОГО СЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – кандидат філ. наук, доцент кафедри германської філології Г.В.Скляніченко

Серед порівняльних досліджень, спрямованих на виявлення спільних та відмінних рис у будовах різних мов, чільне місце займає питання контрастивної дериватології. Словоскладання є одним із універсальних способів словотвору наявних в різних мовах світу, англійської та української зокрема. Моделі побудови складних слів в кожній окремій мові тісно пов'язані з її типологічними характеристиками. Тому порівняльний аспект структури складних слів є безперечно актуальною проблемою контрастивної дериватології. У мовознавчій літературі наявні чисельні праці, що описують структуру складних слів в англійській та українській мовах окремо. Історії виникнення іменників-комполітів в українській мові присвятили свої праці М.Я.Плющ, П.П.Плющ, С.П.Самійленко, І.Й.Тараненко; словотвірну структуру й семантику складних слів у сучасній українській мові вивчала Н.Ф.Клименко; процеси утворення складних слів як один із способів формально-граматичної реалізації семантичної структури речення розглядала К.Г.Городенська. В працях Є.Рудницького, І.І.Ковалика, В.М.Русанівського, Н.С.Родзевич, В.О.Горпинича та інших утворення комполітів тлумачиться як наслідок лексикалізації назв понять, виражених словосполученнями, що супроводиться зміною форми (структури) та семантики одиниць, що виступають як компоненти комполітів. Питання про складні терміни знайшло відгук у працях М.П.Богуцької, А.А.Бурячка, Л.С.Гончаренка, В.С.Марченка, В.М.Овчаренка. Проблемам словоскладання в англійській мові присвячені дослідження І.В. Арнольд, Г.С. Кириченка, Г.Л. Лук'янової, З.А. Харитончик, О.М. Бортичук, П.В. Царьов та ін.. Однак на жаль є не так багато розвідок, присвячених порівняльному аспекту словоскладання в англійській та українській мовах.

Основна мета цієї статті полягає у визначенні ізоморфних та аломорфних характеристик складних слів в англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження виступають моделі словоскладання в сучасній англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є порівняльний аналіз моделей словоскладання в англійській та українській мовах.

Англійська та українська мови належать до різних груп індоєвропейської мовної сім'ї. Порівнювані мови належать до структурно різних типів: англійська мова – до аналітичного типу, українська – до синтетичного. Цей фактор певним чином впливає і на критерії визначення складного слова в обох мовах.

Професор В. Аракін виділяє моделі складних слів за такими критеріями:

1. за кількістю коренів або основ, що утворюють складне слово: двокомпонентні, трьохкомпонентні і т.д.;
2. за способом поєднання компонентів: прилягання основ (юксапозиція), за допомогою інтерфікса, за допомогою службових слів (прийменників, сполучників);
3. за характером синтаксичного зв'язку, за допомогою якого утворено складне слово: сурядний, підрядний (предикативний, атрибутивний, об'єктний);
4. за розташуванням основного та другорядного компонентів: в препозиції чи постпозиції [1, 208].

Словоскладання зустрічається у всіх класах слів, однак, в більшості випадків, складні слова у англійській мові – це іменники, дієслова або прикметники. В українській мові – це іменники, прикметники та прислівники. Слід відзначити, що компоненти складних слів у англійській мові можуть функціонувати як вільні форми [5, 60]. В українській мові більшість складних слів – результат основокладання з допомогою інтерфіксів о, е (є) – чорногуз, бурелом, життепис, або без них – всюдихід. Більшість з таких основ не функціонують як вільні форми.

Існують різні класифікації складного слова в обох мовах. За їхніми критеріями виділяють моделі комполітів. Оскільки англійська та українська мови належать до структурно різних типів мов, це спричиняє наявність аломорфних характеристик у виокремленні цих моделей.

Наприклад, за функціями компонентів у відповідних синтаксичних структурах, у які можна трансформувати складні іменники виділяють такі “синтаксичні” моделі:

I. Суб'єкт + дія: вода спадає – водоспад.

Ця модель представлена такими способами поєднання структурних компонентів:

1) іменник (суб'єкт) + віддієслівний іменник;

Укр.: серцебиття, снігопад, сонцестояння

Англ.: sunrise, rainfall, headache

Така модель є досить продуктивною у обох досліджуваних мовах.

2) віддієслівний іменник + іменник (суб'єкт);

В англійській мові за цією моделлю творяться складні іменники, де першим компонентом є віддієслівний іменник на – ing: flying machine, firing squad, investigating committee і він є дуже продуктивним. В українській мові таких прикладів небагато: падолист, трясогузка.

3) дієслово + іменник (суб'єкт).

Ця модель зустрічається лише в англійській мові: playboy, watchdog.

II. Об'єкт + дія :вказує дорогу – дороговказ.

1) іменник (об'єкт) + віддієслівний іменник;

У англійській мові ця модель характеризується середньою продуктивністю: birth- control (x controls birth), handshake. В українській мові така структура є дуже частотна: душолюб, сінокіс, гречкосій, родовід.

У англійській мові окремо виділяється модель: іменник (об'єкт) + віддієслівний іменник – ing, e.g. book-keeping, town-planning. В українській мові віддієслівний іменник із закінченням –ння також зустрічається у складних словах цього типу: містобудування, сироваріння.

2) іменник (об'єкт) + агентивний іменник;

Англ.: matchmaker, gamekeeper, songwriter

Укр.: серцеїд, квартиронаймач, користолюб, містобудівник

Оскільки в українській мові є більша кількість суфіксів для утворення агентивних іменників ніж в англійській, то ця модель представлена в українській мові ширшою палітрою другого компонента. В англійській мові це лише іменники із суфіксом -er.

3) дієслово + іменник (об'єкт);

Англ.: call – girl, push – button, drawbridge

В українській мові перший компонент складних іменників цієї моделі представлений дієсловом у наказовому способі: голиборода – х голить бороду, крутивус, пройдисвіт, дурисвіт. Часто зустрічається у назвах рослин: дерипліт, ломиніс, ломикамінь.

4) віддієслівний іменник + іменник (об'єкт);

Ця модель складних іменників у англійській мові має перший компонент із закінченням – ing: chewing gum (x chews gum), drinking water, spending money.

III. Дія + обставина: ходить пішки – пішохід

В англійській мові ця модель представлена такими різновидами:

1) віддієслівний іменник із закінченням -ing + іменник (адвербіальний компонент, який можна подати прийменниковою словосполученням): writing desk (write at a desk), hiding place (hide in a place), living room (live in a room), walking stick (walk with a stick);

2) іменник (адвербіальний компонент) + віддієслівний іменник із закінченням -ing: sunbathing (bathe in the sun), handwriting (write by hand);

3) іменник (адвербіальний компонент) + агентивний іменник: city – dweller (dwell in the city), baby sitter (sit with the baby);

4) іменник (адвербіальний компонент) + віддієслівний іменник: homework (work at home), gunfight (fight with a gun);

5) дієслово + іменник (адвербіальний компонент): grindstone (grind with a stone), dancehall (dance in a hall);

В українській мові прикладами четвертої моделі є такі слова: місцеперебування, світогляд, працездатність.

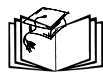
Однак в українській мові продуктивною є також модель складних іменників: прислівник (адвербіальний компонент) + віддієслівний іменник, наприклад, скоропис, марнослов'я, пішохід.

За одним з критеріїв для визначення типології складного слова професора В. Аракіна, а саме за способом поєднання компонентів у порівнюваних мовах виділяють такі моделі утворення композитів [1, 208]:

1. Композити, що виникли в результаті компресії словосполучення за допомогою прилягання основ: snowfall, sunrise. Будучи типологічною особливістю сучасної англійської мови, ця модель є менш продуктивною в українській мові, наприклад, хата-читальня, кабінет-аудиторія, часто-густо.

2. Композити, що утворилися внаслідок з'єднання їх частин з інтерфіксом. В англійській мові така модель є малопродуктивною, на відміну від української, в якій представлена велика кількість складних слів цієї моделі: Afro-American, sportsman; пароплав, льодохід.

3. Аломорфною є модель складних слів, однією з складових яких є службове слово. Така модель притаманна лише англійській мові, наприклад, a take off, a comeback.

4. Аналітизм англійської мови, а саме тенденція вираження всіх значень і форм поза межами словоформи, а також тенденція до мовної економії, сприяє розвитку такого явища, як компресія цілого речення до рівня складного слова. Це надає висловленню експресивності, чіткіше відтворює його емоційне забарвлення, забезпечує цілісність номінації. Англійська мова через свій аналітизм тяжіє до створення полікомпонентних лексем. Відсутність принципової різниці між словом та кореневою морфемою спрощує інтеграцію синтаксичних одиниць в окрему лексему. Трансформація синтаксичних одиниць у лексичні в англійській мові, як правило, відбувається без зміни у формі вираження, наприклад: *state of the union* → *state-of-the-union (address)*; *law and order* → *law-and-order (policy)*; *freedom of information* → *freedom-of-information (legislation)*. Це явище Е. Бенвеніст назвав метаморфізмом [3, 255]. Композити такої моделі можуть влучно передавати ставлення автора, виражати емоції, для яких важко підібрати будь-яке найне загальновживане слово: “All this “You-Know-Who” nonsense – for eleven years I have been trying to persuade people to call him by his proper name: Voldemort” [15, 14]. “Що то за безглузде “Відомо-Хто” – я вже одинадцять років переконую всіх називати його справжнім ім'ям – Волдеморт” [13, 14]. Зазначений спосіб словотворення має різну назву у дослідників: лексикалізація синтаксичних груп [11], синтаксичне словоскладання [9], компресія [12], уподібнення слову [10]. Цей спосіб словотвору також може стосуватися підтипу складних слів зі сполученням за допомогою службових слів, утворених на основі сурядного зв'язку [1]. Такі складні одиниці також називають лексикалізованими словосполученнями, які функціонують як еквіваленти слова [4]. В англійській мові така модель є продуктивною, в такий спосіб спочатку утворилися терміни родинних стосунків *father-in-law*, *mother-in-law*. Усі інші одиниці такого типу були побудовані за принципом аналогії, значна кількість утворено за допомогою сполучника *and* (*in-and-out*, *hook-and-eye*). Синтаксичне словоскладання також набуває активності в українській мові, ймовірно, під впливом англійської мови. Проте, незважаючи на стрімко зростаючу кількість синтаксичних композитів, ця проблема не достатньо досліджена у вітчизняному мовознавстві. Складні слова, утворені за цією моделлю, представлені в українській мові оказіональними словами, наприклад, поговорити “ти-знаєш-стосовно-чого” [7, 126], готовність-до-нової-любови [8, 98]. Дослідження прозових творів сучасної української літератури виявило “тенденцію до стереотипізації, що полягає у написанні через дефіс синтаксичних конструкцій” [2, 148]. За класифікацією М. В. Бондар [5], подібні конструкції виражають: 1) штампи, сформовані у свідомості людей за часів СРСР (білий- верх -чорний-низ); 2) загальновідомі, базові поняття дисциплін (до-ре-мі-фа-оль); 3) традиційні для певних контекстів репліки (“прасті-пращай-не -жді-радная”); 4) основне функціональне призначення (губи-щоки-очі); 5) традиційний набір предметів (музика-жінки-шампанське); 6) коло інтересів, яке зведене до мінімуму (читання-фрукти-незнані-країни). За твердженням Л. Верби, яка займається порівняльною лексикологією англійської та української мов, слова синтаксичного типу – суто англійський спосіб словотворення [6, 69].

Таким чином, аналіз структури складних слів англійської та української мов дозволяє зробити наступні висновки. Більша частина моделей, за якими вони утворені є ізоморфними. Аломорфізм у сфері словоскладання проявляється у більшій варіативності моделей композитів в українській мові, а також у наявності в англійській мові композитів синтаксичного типу. Аналітичний лад англійської мови сприяє вираженню граматичних значень за межами словоформами, тому типологічним для неї є прилягання як основний спосіб поєднання компонентів складного слова, тобто юкстапозиція. Флективно-фузійний тип української мови є причиною того, що найбільш поширеною моделлю в ній є модель складних слів, корені яких з'єднані інтерфіксом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: учебник / В.Д. Аракин. – 3-е изд., испр.-М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005. – 232 с.
2. Балюта Е.Г. Новая лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри: Дис. канд. філол.наук. – Запоріжжя, 2007.
3. Бенвеніст Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Бондар М.В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кін. XX – поч. XXI століть: Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2004.
5. Ботчук Е.Н. Словообразование в современном английском языке. — К., 1988. – 167 с.
6. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: по-сібник для переклад, відділень вузів/ Л. Г. Верба. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 160 с.
7. Дереш Л. Поклоніння ящірці. – Львів: Кальварія, 2004.
8. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Факт, 2004.
9. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2005.
10. Малинина И.И. “Уподобление слову” в языке и речи: Дис. канд. філол. наук. – М., 1993.
11. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. – Харків: Основа, 1992. – 255с.
12. Нухов С.Ж. Языковая игра в словообразовании (на материале лексики английского языка): Автореф. дис. докт. філол. наук. – М., 1997.
13. Ролінг Дж.К. Гарри Поттер і філософський камінь пер. з англ. Віктора Морозова]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002.
14. Arnold I.V. The English Word. Moscow, 1973.
15. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. – L.: Bloomsbury, 1997.

*Вікторія ЧМИР***МОВНО-СТИЛІСТИЧНІ ШЛЯХИ ЕСТЕТИЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЖАХЛИВОГО ЕДГАРОМ
ПО В ПЕРСОНАЖНИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ "THE BLACK CAT")***(магістрантка факультету іноземних мов)**Науковий керівник – канд. філологічних наук, доцент О.В.Долгушева*

Едгар Алан По – класик американської літератури, цікава, неординарна особистість, котра залишила по собі безцінну спадщину не менш яскравих та неповторних творів. Серед них, зокрема, – два цикли – «Гротески» та «Арабески», до яких входять комічні та жахливі оповідання. Нас цікавить перш за все другий цикл, що включає коротке оповідання, об'єкт дослідження нашої статті.

До творчості Е.По в різні часи зверталися як зарубіжні (Дж.В.Кратч [18], П.Стерн [19], Е.Фромм [12], Е.Л.Доктроу [15], Р.У.Емерсон [16], Е.Вегенкнефт [21], Ш.Бодлер [2], Дж.Томпсон [20]), так і вітчизняні (Ю.В.Ковальов [11], Ф.М. Достоевський [5], С.М.Пригодій [10], О.П.Горенко [10], С.О.Тузков, І.Тузкова [11] та ін.) літератори й критики. Значну увагу науковці приділяли вивченню біографії письменника, його поезії, проблемам перекладу творів Е.По та їх літературознавчому аналізу з позицій критики «читацького відгуку», полісемантики імені, проявів античності в естетиці митця слова тощо. Зацікавленість та особлива увага дослідників до творчості Е. По виявлялася до теперішнього дня у детальному аналізі поетики лірики письменника, комплексного вивчення його комедійних та сатиричних оповідань. Проте недостатньо вивченими все ще залишаються мовно-стилістичні особливості коротких оповідань Е.По.

Актуальність публікації зумовлена спробою вперше запропонувати цілісний та детальний аналіз поетики жахливого в одному з коротких оповідань Е. По з точки зору лінгвостилістики. **Метою** статті є дослідження мовно-стилістичних шляхів естетизації категорії жахливого Е. По в персонажних характеристиках, визначення їх функцій.

Для досягнення поставленої мети, нам необхідно вирішити ряд наступних **завдань**:

- визначити категорію «Жахливого» у світлі лінгвістичних, літературознавчих та естетичних підходів;
- виокремити елементи поетики жахливого в оповіданні Едгара По в параметрах лінгво-стилістичних засобів її вираження.

Об'єктом дослідження виступає оповідання Едгара По «The Black Cat».

Предмет дослідження – мовно-стилістичні шляхи естетизації категорії жахливого в персонажних характеристиках героїв твору Е.По

Для початку зазначимо, що поняття жахливого є частиною категоріальних апаратів різних галузей знань. З точки зору естетики категорія жахливого це – «поняття, що охоплює явища дійсності, якими людина вільно не володіє і які несуть нещастя і загибель, непереборні навіть на історичному рівні. Жахливе, асоціюючись з лихом, страшними подіями, загибеллю прекрасного, знищенням доброго, не містить в собі жодного просвітлення, не залишає ніякої надії на звільнення від нещастя» [6, с. 38].

Жахливе – парна категорія, яка протиставляється комічному – «специфічній сфері естетичного досвіду, в якій на інтелектуально-ігровій основі здійснюються доброзичливе заперечення, викриття, засудження якогось фрагменту буденної дійсності (характеру, поведінки, претензії тощо), що претендує на щось вище, значне, ідеальне, чим дозволяє його природа з позиції цього ідеального (етичного, естетичного, релігійного, соціального)» [9, с. 102].

Слід зауважити, що категорія жахливого займає одне з провідних місць в естетиці готики й передромантизму, оскільки жах і особливо страх, на думку перед романтиків, здатен не тільки викликати сильні почуття, але й доставляти істинну естетичну насолоду. Е. Бьорк розглядає категорію жахливого як джерело піднесеного і дає таке її визначення: «Почуття, яке викликає в нас велич і піднесеність природи, оволодіває нами і називається здивуванням (astonishment); і здивування є такий стан душі, в якому всі її рухи завмирають у передчутті жаху (horror). Жодне з почуттів не може позбавити наш мозок розсудливості і здатності до дії в такій мірі, в якій це здатен зробити страх (fear)» [7, с. 94].

За сучасним словником української мови жахливим є явище – «яке викликає почуття жаху; страшне, страхітливе» [3, с. 426].

У літературі існує окремий жанр «жахливої літератури», (або «готичної»). Атмосфера твору в стилі готичної літератури пройнята таємницею, містичним жахом (саме цю літературу називають джерелом натхнення сучасного жанру в кінематографії – фільму жахів). Настрій творів можна описати як меланхолійний і, кажучи сучасною мовою, депресивний. Серед стародавніх прикладів літератури цього жанру зустрічаємо сюжети, одягнені в прозаїчну форму: страшні пасажі у Апулея, короткий, але знаменитий лист Плінія Молодшого, дивна компіляція "Про чудеса" Флегонта, грека-вільновідпущеника

імператора Адріана. Також у Флегонтовому творі "Філінніон і Махатес" маємо змогу ознайомитися з історією про мертву наречену, що згодом надихнула Гете на створення своєї «Коринфської нареченої». Середньовічна література так само сповнена демонізмом і страхів. Скандинавські "Едди" та саги, англосаксонська пісня про Беовульфа і більш пізні континентальні пісні про Нібелунгів повні надприродного і чаклунського. Першопрохідцем у класичному освоєнні моторошної атмосфери став Данте [1, с. 9].

Категорія жахливого часто поєднується із поняттям смерті. Вона для Е.По є, певним чином, джерелом натхнення. Такий підхід перегукується з твердженням А.Шопенгауера, який уважав смерть «генієм-натхненником філософії» [13, с. 126].

Реалізація категорії жахливого у творчості Е.По найяскравіше виявляється у характеристиках його героїв, адже жахливе у нього – «це передусім жахи самотньої душі, розлад гармонії розуму й почуттів, внутрішня необлаштованість і спустошеність» [10, с. 213].

На підтвердження цього, звернімося до оповідання – об'єкту нашого дослідження «The Black Cat». Серед персонажів твору найяскравішими в плані художньої презентації є головний герой (автор не називає його імені) та власне сам кіт. Те, що автор починає оповідь з інформації про свою майбутню смерть, вже саме по собі інтригує: «*But tomorrow I die*». Двічі По використовує інверсію на рівні фрази («*Mad indeed would I be to expect it...*», «*Yet, mad am I not...*»), чим має на меті привернути увагу до особи оповідача. Тут же спостерігаємо повторення епітета «*mad*», якщо наштотує читача на припущення щодо характеру героя та того, які події чекають на нього у подальшому розвитку сюжету.

Ще однією підказкою в цьому напрямку слугує пряме позначення впливу подій на героя: «*these events have terrified – have tortured – have destroyed me*». Звернімо увагу на розділові знаки в цьому реченні: тире, вжиті для зв'язки присудків, створюють ефект нагнітання атмосфери. Далі, ніби підсумовуючи характер подій, автор вживає іменник на позначення жаху: «*To me, they have presented little but Horror...*». А той факт, що він написаний з великої літери, позначає його владний статус над оповідачем.

Зміни стану героя По описує за допомогою ряду епітетів: «*moody*», «*irritable*», «*(more) regardless (of the feelings of others)*». Усі вони характеризують зміни на гірше. Ці зміни вплинули і на стосунки героя з дружиною, на те, як він з нею розмовляє: «*intemperate language*» («*різка мова*»). Тут епітет характеризує різницю у тому, як дружба з чорним котом майже зруйнувала взаєморозуміння між подружжям.

Далі – ще гірше, герой починає пити, при чому називає свою алкогольну залежність хворобою: «*disease...like Alcohol*». І знову спостерігаємо авторську тенденцію до графічного виділення ключових слів шляхом написання їх з великої літери. На позначення стану сп'яніння автор уживає епітет «*intoxicated*». Уважаємо цей факт важливим, адже з точки зору семантики воно характеризує отруєння розуму героя, а не просто його фізичний стан. Жах перетворення героя якнайкраще ілюструє речення: «*The fury of a demon instantly possessed me*». Особливо яскравою є аналогія з демоном, яка, на нашу думку, відбиває пік цього перетворення. Така людина більше не бачить межі дозволеного, підтвердженням чого слугує епізод спроби розправи з котом: «*I took from my waistcoat-pocket a pen-knife, opened it, grasped the poor beast by the throat*». Ужитий епітет «*poor beast*» є одним з елементів характеристики самого kota, який з одного боку «бідний», а з іншого, вже не є просто домашнім улюбленцем, він – «звір». Варто звернути увагу на те, наскільки жахливою є, власне, доля тварини: «*I deliberately cut one of its eyes from the socket*». Ми схильні вважати, що герой знаходиться в стані афекту, на підтвердження чого приведемо цитату: «*I blush, I burn, I shudder, while I pen the damnable atrocity*». Це лише посилює ефект страху та жаху який справляє твір на читача, адже від людини в такому стані можна чекати чого завгодно, вона не контролює свої дії і чинить, керуючись раптовими емоціями. Напади люті змінює коротке просвітлення: «*When reason returned with the morning... I experienced a sentiment half of horror, half of remorse, for the crime of which I had been guilty*». Але почуття жаху та провини за скоєне все ж поверхневе: «*but it was, at best, a feeble and equivocal feeling, and the soul remained untouched*». Епітет «*equivocal*» ніби пом'якшує їх, а далі сприяє їх розвіянню. Герой демонструє слабкість, адже те, що не полишило думки саме по собі, він заливає алкоголем: «*soon drowned in wine all memory of the deed*». Але скоєне не дає про себе забути. Результат сутички з твариною – вибите око, щоденно нагадує про неї: «*The socket of the lost eye presented, it is true, a frightful appearance*». Епітет на позначення вигляду ока сугестує те, що герой не жалкує про те, що зробив, а лише відчуває відразливий страх.

Для kota ж цей інцидент не пройшов безслідно не лише через фізичне каліцтво, він почав демонструвати страх перед своїм кривдником: «*He went about the house as usual, but, as might be expected, fled in extreme terror at my approach*». Зважимо на іменник «*terror*», який демонструє ступінь того жаху, якого сповнена тварина. Цей момент спричиняє коротке просвітлення розуму героя: «*to be at first grieved by this evident dislike on the part of a creature which had once so loved me*», проте воно швидко переходить у роздратування: «*But this feeling soon gave place to irritation*». На цьому очерствіння душі оповідача не припиняється, адже на зміну роздратуванню приходить ще жахливіше поняття: «*the spirit of*

PERVERSENESS». І знову спостерігаємо авторський намір привернути увагу до, у цьому випадку, кульмінаційного слова шляхом написання усіх його літер великими.

Уважаємо за доцільне звернути увагу на внутрішній діалог героя, під час якого він засипає себе запитаннями: «*Who has not, a hundred times, found himself committing a vile or a silly action, for no other reason than because he knows he should not? Have we not a perpetual inclination, in the teeth of our best judgment, to violate that which is Law, merely because we understand it to be such?*». З одного боку вони нібито свідчать про здатність героя аналізувати власні вчинки, а з іншого – є спробою виправдати себе, певним проявом його слабкості.

Розгляньмо ці питання детальніше. З лінгвістичної точки зору привертають увагу епітети на позначення дій, які аналізує оповідач. Він називає їх «*vile*», «*silly*». Яскравою є метафора, що характеризує судження «*in the teeth of our best judgment*». Її можна вважати прикладом того, якого великого значення сам автор надає здатності людини мислити та усвідомлювати, тому як це на неї впливає. У процесі роздумів оповідач сам знаходить влучну характеристику свого морального падіння: «*my final overthrow*». Префікс «*over*» вже сам по собі означає кінцевий ступінь чогось, корінь «*throw*» – падіння. Тобто, можемо говорити про те, що читач спостерігає за ефектом жаклих змін героя навіть на рівні словотвору.

Далі вважаємо логічним звернути увагу на образ самого kota, у створенні якого автор не менш щедрий на засоби художньої виразності. Перш за все це епітети на змалювання його зовнішнього вигляду: «*a remarkably large and beautiful animal, entirely black, and sagacious to an astonishing degree*». Прислівники, що передують прикметникам, підсилюють ступінь їх семантичного відтінку. Цікавим нам здається і те, що на початку на його позначення вживається лексема «*pet*», далі – «*cat*», «*animal*» і нарешті – «*brute*». Такі зміни не випадкові, вони відображають зміни у ставленні героя до свого улюбленця. Градація почуттів варіюється від слів ледве емотивно забарвлених – «*dislike*», «*disgust*», «*annoyance*» до надзвичайно емоційних – «*bitterness of hatred*». Глибина небажання оповідача стикається з котом позначена метафорою «*the breath of a pestilence*». Однією з причин такого небажання може бути той моторошний факт, що так само як і у Плуто, у цього kota не було одного ока: «*like Pluto, it also had been deprived of one of its eyes*». Уживання пасивної конструкції, що натякає на винуватця, свідчить про те, що героя мучить спогад про факт, як він в пориві люті сам позбавив улюбленця ока. Лише слова на позначення жаху виникають в свідомості чоловіка: «*the terror and horror with which the animal inspired me*». Він уже називає його навіть не звіром, а монстром: «*the monster*».

Естетизацію жакливого подибуємо і в змалюванні образу дружини головного героя. Хоча на початку оповідання її презентації приділяється не так багато уваги, завершується твір яскравим та промовистим описом трупу жінки, що повстав з могили: «*The corpse, already greatly decayed and clotted with gore, stood erect before the eyes of the spectators. Upon its head, with red extended mouth and solitary eye of fire, sat the hideous beast whose craft had seduced me into murder, and whose informing voice had consigned me to the hangman*». Для його змалювання автор вживає епітети: «*red extended mouth*», «*solitary eye*», «*hideous beast*» та метафору: «*eye of fire*».

Наведені вище приклади презентують собою лише невелику частину того, як майстерно письменник створює портрети персонажів та описує їх внутрішній стан.

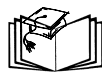
Отже, категорія жакливого будучи естетичною категорією у літературі реалізується в рамках окремого жанру «жакливої літератури» і протиставляється категорії комічного. У Е.По вона часто пов'язана з категорією смерті. У ході аналізу короткого оповідання американського митця слова було виявлено, що образна характеристика героїв створюється за рахунок вживання автором низки лінгвістичних та стилістичних засобів художньої виразності, серед яких провідне місце займають епітети та графічні засоби (написання слова з великої літери, виділення всіх літер слова). У процентному співвідношенні використання епітетів становить 42,1%; метафор – 8,7%; інверсій – 1,7%; графічних засобів – 17,5%; повторень – 1,7%; паралельних конструкцій – 3,5%; порівнянь – 7%; синонімічних рядів – 5,2%; прислівників, що підсилюють значення епітетів, яким передують – 3,5%; варіацій синонімів – 5,2%; засобів словотвору – 1,7%; пасивних конструкцій – 1,7%. Функції вищезазначених засобів полягають у показі жаху як зовнішності, так і внутрішнього стану героїв, їх деградації.

З вищезазначеного можемо зробити висновок, що художня мова Едгара По розмаїта, неординарна та багата на засоби художньої виразності.

Перспектива подальших досліджень бачиться у компаративному розгляді мовно-стилістичних прийомів актуалізації естетики й поетики жакливого американським письменцем та українським митцем слова М.Гоголем через типологічну подібність (а отже й відмінність) національно-художніх проявів цієї естетико-літературної категорії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біркхед Е. Історія жаху: Дослідження готичного роману [Електронний ресурс]: фундаментальна електронна бібліотека. – Режим доступу: [http:// www. Feb-web.ru](http://www.Feb-web.ru)
2. Бодлер Ш. Проза. Авторский зборник: в 2 т. / Шарль Бодлер; [Составитель: Евгений Витковский]. – М.: Фолио, 2006. – Т.2 – 528 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Перун, 2001. – 1440 с.
4. Вулис А.З. “Жук весь золотий, чисте золото...” / Абрам Зіновійович Вулис // “Питання літератури”, 1984 – Вип. 2. – С. 86-104.
5. Достоевский Ф.М. Собрание сочинений в 15 т. / Федор Михайлович Достоевский. Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1983 – Т.14 – 515 с.
6. Эстетика: Словарь / Под общ. ред. А. А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
7. Карасьов Л. В. Маятник Едгара По. Питання філософії / Леонід Володимирович Карасьов // Питання філософії, 2005. – № 8. – С.82-90.
8. Ковалев Ю. В. Эдгар Аллан По. Новеллист и поэт: [Монография] / Юрий Витальевич Ковалев. — Л.: Худож. лит., 1984. — 296 с.
9. Петрушенко В.Л. та ін. Етика та естетика Навчальний посібник / Віктор Леонтійович Петрушенко. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 180 с.
10. Пригодій С.М. Американський романтизм. Полікритика: Навч. Посібник / Сергій Михайлович Пригодій, Олена Павлівна Горенко – К.: Либідь, 2006. – 440 с.
11. Тузков С. А. “The Pit and the Pendulum”: об особенностях постмодернистского дискурса в новеллистике Эдгара По / Сергей Тузков, Инна Тузкова // Наукові записки КДПУ. – Серія: “Філологічні науки”, 2009. – Вип. 81(2). – С. 116-119.
12. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм. – М.: Республика, 1992. – 114 с.
13. Шопенгауер А. Избранные произведения / Артур Шопенгауер. – М.: Просвещение, 1992. – 479 с.
14. Burke, Edmund. A Philosophical Inquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful [[Електронний ресурс](http://www.gutenberg.org/files/15043/15043-h/15043-h.htm)]. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/15043/15043-h/15043-h.htm>
15. Doctorow, E. L. Creationists: Selected Essays / Edgar Lawrence Doctorow. – N.Y.: Random House Trade Paperbacks, 2007. – 192 p.
16. Emerson, R.W. English Traits / Ralph Waldo Emerson. – N.Y.: Cosimo Classics, 2007. – 240 p.
17. Hart, J. D. The Oxford Companion to American Literature. Third edition / James Hart. – New York: Oxford University Press, 1956. – 184 p.
18. Krutch, Joseph Wood. Edgar Allan Poe. A Study in Genius. – N.Y.: A. Knopf, 1992. – 244p.
19. Stern, Ph. V. D. Introduction to Edgar Allan Poe. The Viking Press Portable Library / Philip Van Doren Stern. – N.Y.: Viking, 1957. – 150 p.
20. Thompson, G.R. Poe’s fiction. Romantic irony in the gothic tales / Gary Richard Thompson. – Madison.: University of Wisconsin Press, 1973. – 254 p.
21. Wagenknecht, E. Edgar Allan Poe. The man behind the legend / Edward Wagenknecht. – N.Y.: Oxford University Press, 1963. – 276 p.

Джерело фактичного матеріалу

1. Poe. E. A. Complete Short Stories and Poems / Edgar Allan Poe/ - N.Y.: Doubleday, 1984. – 832 p.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Артем БЕЗШКУРЕНКО

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УСРР (БЕРЕЗЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1921)

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор О.О. Рафальський

Юридичне закріплення радянської державності на території України відбулося після того, як III Всеукраїнський з'їзд рад (6-10 березня 1919 року, Харків), прийняв першу Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР), котра була розроблена на основі конституції Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (далі – РСФРР) від 10 липня 1918. Слід зазначити, що завершальна редакція Конституції УСРР була прийнята Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом на засіданні 14 березня 1919 року. Цей основний закон, як і Конституція РРФСР, був більшою мірою політичним, ніж правовим документом, і безумовно ґрунтувався на марксистсько-ленінському вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. Нова Радянська Республіка проголошувалася класовою організацією, відповідно – вся повнота державної влади належала трудящим у формі Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головним завданням «диктатури працюючих» визначалося здійснення переходу від «буржуазного ладу» до соціалізму, шляхом проведення соціалістичних реформ і подолання всіх «контрреволюційних намірів з боку заможних класів» [7, с.1-5]. Після здійснення цих завдань планувалося зникнення диктатури, а слідом за нею, після створення комуністичного ладу, зникнення й держави, котра залишить місце вільним формам суспільного життя, збудованого на основах організації загальної праці на загальну користь і братерську солідарність людей [7, с.1-5]. Також визначалося, що «Республіка заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже Радянськими Республіками і про свій намір вступити з ними в тісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції». Також Конституція УСРР скасовувала приватну власність, утверджувала для «трудового народу» свободу слова, зібрань і союзів [7, с.1-5].

За новою конституцією до центральних органів державної влади відносилися – Всеукраїнський з'їзд рад, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (далі – ВУЦВК) та Рада Народних Комісарів (далі – РНК). Відповідно влада трудящих мала здійснюватися через встановлену систему рад робітничих, селянських, та червоноармійських депутатів, а також через обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми). До повноважень центральної влади належали всі питання загальнодержавного значення, зокрема: затвердження, зміна і доповнення Конституції; установлення і зміна державних кордонів; оголошення війни й підписання мирних договорів; формування збройних сил; загальне керівництво внутрішньою політикою; цивільне, карне і процесуальне законодавство; керування грошовою системою; державний контроль над закономірністю і доцільністю грошових витрат [7, с.1-5].

Центром оперативного управління радянською Україною була Рада Народних Комісарів. Згідно з постановою ВУЦВК від 14 березня 1919 року «Про конструювання Ради Народних Комісарів», РНК мала право видавати законодавчі акти під контролем ВУЦВК. Кількість і назви наркоматів за рішеннями ВУЦВК постійно змінювалися. Першу Раду Народних Комісарів очолював Християн Георгійович Раковський [3]. У Конституції УСРР 1919 року про повноваження РНК говорилося мало. Крім того, що її було визнано органом центральної влади, було сказано таке: «Рада народних комісарів має право приймати на свій розгляд усі питання й справи, що стосуються до законодавства і загального керування країною, але має право розв'язувати ті чи ті питання або справи лише із загального або спеціального повноваження Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад; за відсутності такого повноваження ухвали Ради народних комісарів подаються на затвердження Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад. [2, с. 187] Слід також зазначити, що у ст. 14 наркомати були визначені як «окремні відділи Всеукраїнського центрального виконавчого комітету», які здійснювали «завідування окремими галузями керування країною». Таке визначення наркоматів, незважаючи на наявність у Конституції, не набуло поширення в наступні роки, але в 1919 році ним користувалися [2, с. 187]. Українські урядовці у своїй роботі використовували російський досвід. Як свідчить аналіз діяльності створених за російським прикладом українських наркоматів, при кожному народному комісаріаті була створена колегія, склад якої затверджувався Раднаркомом. Подібно до РСФРР народні комісари і члени колегії були відповідальними

перед ВУЦВК і РНК УСРР. Постановою президії ВУЦВК, яка була опублікована 20 лютого 1920 р., створювалося лише сім наркоматів: внутрішніх справ, землеробства, освіти, продовольства, юстиції, соціального забезпечення, охорони здоров'я. До складу РНК УСРР входив також уповноважений Вищої ради народного господарства (ВРНГ) Влас Чубар. Підкреслимо таку деталь: Рада народних комісарів складалася саме з 8 осіб (Християн Раковський був одночасно головою і наркомом внутрішніх справ). До IV Всеукраїнського з'їзду рад, який відбувся у травні, кількість наркоматів збільшилася. 21 березня 1920 р. у «Вістях ВУЦВК» було опубліковано рішення президії ВУЦВК про створення наркомату зовнішніх справ, яке очолив знову таки Християн Раковський (на початку травня посаду наркома внутрішніх справ обійняв Володимир Антонов). Причина утворення нового наркомату була суто зовнішня – «з огляду на те, що УСРР вступає в переговори із закордонними державами» [2, с. 189].

Щоб переконати населення у тому, що більшовицька влада є радянською, РНК УСРР, ще 8 лютого 1919 року, опублікувала постанову під назвою «Про організацію місцевих органів Радянської влади і порядок управління (тимчасове положення)». У цьому положенні нічого не говорилося про право вищих органів влади змінювати місцеве керівництво. Натомість вказувалося, що виборці, які обирали того чи іншого депутата, мають право у будь-який час відкликати його та організувати вибори нового. І хоча це стосувалося лише нижчої ланки обраних депутатів – місцевих рад, така норма начебто свідчила про схожість рад зразка 1919 року із радами 1917–1918 рр. Та й сам термін повноважень низового депутата (3 місяці) немовби змушував його бути близьким до потреб місцевого населення.

Значним кроком для подальшого формування державної влади було схвалення в липні 1919 року Партиїною нарадою у Москві підпорядкування партійних організацій КП(б)У Центральному комітетові РКП(б). КП(б)У від часу свого заснування у липні 1918 року мала права губернської партійної організації. Вищим компартійним органом був з'їзд, у період між з'їздами партійним і політичним життям керував ЦК КП(б)У. З 1920 року вищий орган компартійної влади в Україні змінив назву – з'їзди почали називатися конференціями. Це було пов'язано зі змінами у статуті РКП(б). Слід зауважити, що з першого погляду функціонери ЦК КП(б)У не були державними службовцями, оскільки формально УСРР проголошувалася республікою рад. Хоча на персональному рівні більшість комуністів посідали ті чи інші державні посади і могли навіть отримувати там заробітну плату, як це видно на прикладі із членами ВУЦВК, їх діяльність на цих посадах підпорядковувалася компартійному керівництву. Цікаво, що у 1919-1920 рр., тобто у період формування основ більшовицької моделі радянської влади, з'їзди (з 1920 – конференції) КП(б)У проходили саме напередодні Всеукраїнських з'їздів рад. Відповідно навіть персональний склад делегатів був багато в чому подібний [2, с. 193].

Утвердження радянської влади в Україні супроводжувалося діями направленими на зміцнення доцентрових тенденцій через формування системи революційних комітетів (далі – ревкомів). Для цього 11 грудня 1919 року в Москві було створено Всеукраїнський революційний комітет [6, с. 378], який зосередив у своїх руках вищу законодавчу і виконавчу владу в Україні. Головою даного комітету був обраний Григорій Іванович Петровський. До основних завдань новоствореного центрального органу влади входило формування нових органів радянської влади та придушення антибільшовицьких сил. Всеукраїнський революційний комітет розмістився в Харкові. В свою чергу центральний ревком призначав губернські революційні комітети, а ті надалі створювали повітові ревкоми та затверджували волосні й сільські [1].

Громадянська війна та революційна ідеологія позначилися на формуванні та організації державної структури. Ради існували переважно в губернських містах, а на місцевому рівні діяли, як правило, надзвичайні органи влади — військово-революційні комітети. Це можна пояснити тим, що більшовики, не впевнені в підтримці народних мас, робили ставку на диктаторські органи управління і не поспішали віддавати владу демократичним виборним Радам. Навіть там, де Ради обиралися, цей процес здійснювався під контролем ревкомів, які визначали кандидатів у депутати, блокували висунення в кандидати на багатопартійній основі, контролювали процес виборів тощо.

Ревкоми були опорними пунктами більшовизму, які цементували диктаторський режим в Україні. Цю ж функцію виконували і комітети бідноти, які активно створювалися радянською державою на селі. Вони були покликані внести розкол у найчисленнішу верству суспільства — селянство, ізолювати заможних селян і цим сприяти реалізації більшовицьких планів.

Після опанування більшовиками України наприкінці 1919 – на початку 1920 року, вся повнота влади фактично належала Всеукрревкому, 27 січня 1920 року була видана спеціальна постанова, якою регулювалися законодавчі акти УСРР. У ній наголошувалося: «В розвиток угоди Всеукраїнського ЦВК від 1 червня 1919 року про об'єднання діяльності обох Республік, надалі до остаточного оформлення взаємовідносин останніх, оголошується: 1. Всі декрети і постанови УСРР, що стосуються органів влади і підвідомчих установ, зв'язаних з вищевказаною угодою (як-то: Військових, ВРНГ, Продовольства, Праці, Шляхів сполучення, Пошти та Телеграфу) анулюються й замінюються декретами РСФРР, що вступають у дію на усій території України з моменту публікації цього і підлягають негайному виконанню». З цього випливало, що названі галузі мали напряму керуватися з Кремля [2, с. 189]. Діяльність Всеукраїнського

революційного комітету була спрямована на зміцнення більшовицької радянської влади в Україні на принципах централізму та уніфікації всіх сторін життя суспільства відповідно до норм, що склалися у РСФРР [9, с. 379]. У січні 1920 року були підтверджені угоди про об'єднання військових сил УСРР та РСФРР. У лютому 1920 року після відносної стабілізації державної влади ревком склав свої повноваження і передав владу РНК та ВУЦВК [5, с. 381].

Зокрема, ВУЦВК у період між Всеукраїнськими з'їздами рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів був найвищим законодавчим, розпорядчим, виконавчим та контролюючим орган державної влади УСРР. ВУЦВК обирався Всеукраїнським з'їздом рад і був відповідальний перед ним. Кількість членів і кандидатів у члени ВУЦВК визначалася Всеукраїнським з'їздом рад. ВУЦВК здійснював загальне керівництво державою, галузями господарського та культурного будівництва. Він мав право зупиняти чинність, скасовувати і змінювати акти всіх органів влади та управління, підпорядкованих йому. До повноважень ВУЦВК також відносилось обрання Президії ВУЦВК та утворення Ради народних комісарів УСРР. Робота ВУЦВК контролювалася і спрямовувалася КП(б)У. Діяльність Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету відбувалася посесійно. Сесії ВУЦВК скликалися Президією: чергові — не рідше 3 разів на рік; надзвичайні — з ініціативи Президії ВУЦВК або за поданням Раднаркому УСРР чи на вимогу не менш як третини членів ВУЦВК. У період між сесіями функції найвищого органу державної влади виконувала Президія ВУЦВК. З березня 1919 року Президія була наділена правом підготовки проектів законів, а вже з квітня почала видавати власні декрети. Деякі з цих декретів набували чинності без затвердження ВУЦВК. Згодом (липень 1919), до компетенції Президії було віднесено затвердження рішень РНК.

Вагомим фактом об'єднання центральних органів влади УСРР та РСФРР стало підписання 28 грудня 1920 року «Союзного робітничо-селянського договору між Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою» [8, с. 382]. Згідно з цим документом УСРР та РСФРР уклали військовий та господарський союз. Для реалізації цього положення створювалось кілька об'єднаних наркоматів (військових і морських справ, зовнішньої торгівлі та фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти і телеграфу, Вища Рада народного господарства). Керівництво об'єднаними наркоматами здійснювалось через Всеросійський з'їзд Рад, а також Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет, до якого УСРР обирала своїх представників на основі постанови Всеросійського з'їзду рад. На момент ратифікації договору V Всеукраїнським з'їздом рад було вказано «приступити негайно в згоді з Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом до розвитку тих пунктів договору, які торкаються відношень поміж Українським та Російським ЦВК». Українське керівництво сприйняло цей договір як надання УСРР певного обсягу державних повноважень і почало діяти в цьому напрямі. У постанові ВУЦВК від 30 березня 1921 року наголошувалося: «Отримувані розпорядження з РСФРР, не підтверджені органами центральної влади України, не є законними і становлять лише інформаційний матеріал» [2, с. 186].

Законодавчим актом, спрямованим на подальше зміцнення Рад як місцевих органів державної влади, уточнення їхніх взаємин із вищими органами та посилення їхньої ролі в умовах мирної господарської діяльності, стала Постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про радянське будівництво» від 1 березня 1921 року [4, с. 383]. Встановлювалося, що рішення місцевих з'їздів Рад можуть скасовуватися в разі необхідності лише вищими з'їздами Рад, їхніми виконкомами та ВУЦВК і його Президією. Жодні інші органи влади та управління такого права не отримали. Важливе значення мало положення про те, що центральні відомства повинні були провадити всі справи через місцеві Ради та їхні відділи. Тим самим місцеві Ради й виконкоми визнавалися єдиними повноважними і повноправними органами державної влади на місцях.

Отже, протягом 1919 – 1921 років в УСРР було прийнято ряд законодавчих актів спрямованих на уніфікацію політичної структури влади за зразком РСФРР. Дані кроки були зумовлені тим, що реальна влада в країні належала більшовицькій партії, яка безумовно контролювалася ЦК РКП(б). Протягом даного періоду відбувалася остаточна втрата Україною незалежності, тривав поступовий процес входження УСРР в майбутньому до нового політичного об'єднання створеного 30 грудня 1922 року – СРСР.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гай-Нижник П. «Самостійна» УСРР: хронологія виникнення маріонеткової псевдодержави та її «добровільного» вступу до СРСР // Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День». – 2011. – 27 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>
2. Історія державної служби в Україні / Авт. колектив: О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін, С.В.Віднянський, П.П.Гай-Нижник та інш. / Відп. ред. Т.В.Мотренко, В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії України; Головне управління державної служби України. У 5 т. - К.: "Ніка-Центр", 2009. - Т.2. - 512 с.
3. Керівники урядів Української Радянської Соціалістичної Республіки // Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1261168&cat_id=661258

4. Постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про радянське будівництво» (1 березня 1921 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 383
5. Постанова Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про завершення роботи та припинення діяльності Всеукраїнського революційного комітету і створення Ради Народних Комісарів УСРР (19 лютого 1920 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 381
6. Постанова Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР про створення Всеукраїнського революційного комітету (Всеукрревкому) (11 грудня 1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 378
7. Радянські Конституції // Бібліотека історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.univ.kiev.ua/download/LibraryKNUHHistory/Sources/Constitutionalism%20PyzhykAM%20-%20Radyans'ki%20konstitutsii.pdf>
8. Союзний робітничо-селянський договір між Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою (28 грудня 1920 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 382
9. Тимчасове положення Всеукраїнського революційного комітету про організацію Радянської влади на Україні (22 грудня 1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 379

Людмила БОЙЧУК

АРХЕОЛОГІЧНА КАРТА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ В ПРАЦЯХ ВІКТОРА ІВАНОВИЧА ГОШКЕВИЧА

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. істор. наук, доцент О. В. Чорний

Початок вивчення археологічного минулого нинішньої Кіровоградщини та її околиць майже співпадає в часі з будівництвом фортеці Святої Єлисавети. Саме у 1763 р., за 30 верст на північний схід від фортеці, був розкопаний скіфський курган кінця VII – початку VI ст. до н.е., відомий серед місцевого населення під назвою Литої або Червоної могили. Ініціатором розкопок був губернатор Новоросійського краю, генерал-поручик О. П. Мельгунов, ім'ям якого курган почав іменуватися в науковій літературі. Ці дослідження й започаткували вивченню археологічного минулого нашого краю.

Впродовж XIX – XX століття значний внесок у дослідження давньої історії краю зробили Володимир Антонович, Вадим Щербаківський, Олексій Бобринський, Микола Бранденбург, місцеві краєзнавці Володимир Ястребов, Павло Рябков, українські дослідники Олексій Тереножкін, Дмитро Телегін, Нінель Бокій та інші. Проте, на цьому перелік дослідників ранньої історії Центральної України аж ніяк не закінчується. Не можна залишити поза увагою археологічний доробок Віктора Гошкевича, котрий залишив по собі досить популярну серед археологів працю “*Скарби та старожитності Херсонської губернії*” [5]. Саме на основі вміщеного в книзі матеріалу сучасні історики-краєзнавці та археологи мають можливість детально вивчати минуле краю, співставляти відомості, систематизувати факти та робити відповідні висновки щодо давньої історії Кіровоградщини, культур, що локалізувалися на її території, пам'яток, що залишилися ще з епохи палеоліту.

Видатний вітчизняний археолог Віктор Іванович Гошкевич відомий в історичній науці перш за все як засновник Херсонського музею старожитностей (нині – Херсонський краєзнавчий музей). Мало хто відзначає його заслуги в археологічних дослідженнях Кіровоградщини, згадуючи лише відкриття городищ на берегах Дніпра, Дніпро-Бузького лиману, в Таврійській губернії, у Подністров'ї, Придніпров'ї та Нижньому Побужжі.

Інтерес до археології у Віктора Гошкевича проявився вже під час навчання на історичному відділенні історико-філологічного факультету Київського університету (1882 – 1886), де його керівниками були видатні вчені В. Б. Антонович та М. І. Петров [5]. Маючи за плечима теоретичні знання та практику від таких викладачів, 1889 року Віктор Гошкевич робить своє перше археологічне дослідження. Користуючись археографічними даними та археологічними розвідками, він зумів знайти замок князя Симеона Олельковича, який правив Києвом у XV столітті та локалізувати літописний Городець. За результатами проведеної роботи, 1890 року було опубліковано першу наукову роботу В. І. Гошкевича “*Замок князя Симеона Олельковича та літописний Городець під Києвом*” [4, с. 78].

У квітні 1890 року сімейні обставини змусили В. І. Гошкевича переїхати до Херсона, де він отримав від губернського правління запрошення виконувати обов'язки секретаря Херсонського губернського статистичного комітету за рекомендацією старшого брата – Михайла Івановича Гошкевича, що працював

херсонським міським лікарем. Віктор Іванович працював на цій посаді впродовж 15 років і був звільнений 1905 року за прихильність до революційних ідей [9, с. 173]. За цей час Херсонський губернський статистичний комітет став важливим осередком краєзнавчого руху на Півдні. Перебуваючи на державній службі В. Гошкевич не обмежувався лише виконанням покладених на нього обов'язків, а й вивчав давню історію краю, захоплювався археологічними пошуками. Разом із добровільними помічниками він організував стаціонарні дослідження краю на предмет виявлення матеріальних пам'яток минулого, започаткував збір колекції старожитностей [3, с. 68].

Ще у 1863 році Імператорська Археологічна комісія звернулася через центральні статистичні комітети до губернаторів із проханням задіяти губернські та обласні статистичні комітети до збирання “матеріалів для археологічної статистики Росії и создания археологических карт”. Виконання цього завдання базувалося на основі спеціально укладеної програми археологічних досліджень з шести пунктів. Пізніше, у 1873 році, статистичним комітетам була надіслана програма з дванадцяти пунктів орієнтована на збір даних про давні городища [9, с. 171]. Очевидно, що саме тоді Віктор Гошкевич зрозумів, що його напрацювання та зібрані колекції можуть стати в нагоді для створення археологічної карти губернії.

В ідеалі археологічна карта являє собою схематично позначені місця відкриття археологічних пам'яток (городищ, селищ, стоянок, жител, курганів, могильників, поховань, скарбів, знахідок поодиноких речей тощо) на географічній карті. Подібні карти складаються за ознаками території, археологічних культур, районів їхнього поширення та археологічних періодів. Проте, в середовищі археологів панує думка про абстрактність даного поняття.

Так, серед найвідоміших археологічних карт, що вже були відомі Віктору Гошкевичу, можна назвати доробки Володимира Антоновича [1] та Юхима Сіцинського. 1899 року в Києві відбувся XI археологічний з'їзд, що став значним стимулом до розвитку археологічних досліджень в Україні. До збірника праць XI археологічного з'їзду увійшли дві археологічні карти: Волинської губернії – Володимира Антоновича та Подільської – Юхима Сіцинського. Ще раніше, у 1895 році, в Москві додатком до XV тому “*Записок Одеського Товариства історії та старожитностей*” Володимир Антонович оприлюднив археологічну карту Київської губернії.

Ці карти складені на основі як власних досліджень авторів, так і писемних джерел. Велику частину відомостей авторами взято з анкет, розісланих місцевим священикам, які мали вказати історичні пам'ятки на території своїх парафій. Це внесло деяку плутанину: окремі пам'ятки, позначені на картах як могили чи городища, за сучасними розвідками виявилися природними підвищеннями або ж не виявлені зовсім, інші могли бути записані кілька разів, якщо знаходилися на кордонах парафій. Але не дивлячись на деякі неточності, згадані вище археологічні карти стали наочним прикладом для В. І. Гошкевича, який поставив собі за мету створити археологічну карту Херсонської губернії.

Археологічний доробок Володимира Ястребова – місцевого етнографа, археолога та фольклориста теж став у нагоді Віктору Івановичу при укладенні його археологічної карти. Так, 1894 року, в XVII томі “*Записок...*” було опубліковано результати його досліджень під назвою “*Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии*”, до яких, звісно ж, входили матеріали, котрі стосувалися і Єлисаветградщини. У роботі інформація була подана в алфавітному з уточненням географічних орієнтирів кожної з виявлених пам'яток [10, с. 67].

1896 року Віктор Іванович Гошкевич продовжив археологічні пошуки вже як новообраний член Одеського товариства історії та старожитностей, публікуючи на сторінках “*Записок...*” повідомлення про результати власних розвідок [3, с. 67].

Вагомим вкладом у дослідження археології Херсонської губернії та Єлисаветградщини, як її складової, визначається ще одна робота дослідника “*Скарби та старожитності Херсонської губернії*”, що вийшла друком 1903 року, а передплатники газети “*Юг*” отримали її як безкоштовну премію на 1902 рік [5]. Широко відома серед фахівців, аматорів та просто шукачів скарбів книга містить досить важливі відомості не лише про пам'ятки матеріальної культури знайдені на території колишньої Херсонської губернії, частина якої сьогодні адміністративно входить до складу Кіровоградської області, але й вказує на те, що вже в останній третині XIX ст. за пошуками скарбів вівся нагляд на загальнодержавному рівні, що свідчить про ґрунтовність вивчення предметів старовини в цей період, а також про перехід на якісно новий щабель наукових археологічних досліджень [5, с. 6].

Багаторічні розвідки, систематична обробка вже наявного матеріалу, використання різноманітних наукових методів дозволили Віктору Гошкевичу створити своє “археологічне дітище”, ідею якого він обмірковував впродовж 12 років. Структурно книга розподіляється на дві частини “Скарби” та “Старожитності”. У першій частині автор пояснює причини та мету видання праці, описує методи пошуку та класифікації скарбів, а також вміщує нариси нумізматичного напрямку. Друга частина містить важливі поради щодо методик ведення археологічних розвідок та розкопок, класифікації “наукових скарбів”, засобів їхнього зберігання, а також докладні описи різновидів поховань та конструкцій поховальних споруд.

Робота В. І. Гошкевича за структурою нагадує доробок Ю. Сіцинського *“Археологічна карта Подільської губернії”*, про яку йшлося вище. Вона також містить короткий опис усіх пам’яток матеріальної і духовної культури доби первісного суспільства і раннього середньовіччя (давні стоянки, поселення, городища, вали, кургани, могильники, капища, скарби, предмети побуту), що були виявлені у ході археологічних розвідок, досліджень та випадкових знахідок у XIX столітті в усіх повітах губернії.

Особливо цікавими для нас є відомості, що територіально стосуються сучасної Кіровоградщини. У *“Скарбах та старожитностях Херсонської губернії”* ми зустрічаємо детальний опис пам’яток давнини, що географічно розташовані на території краю з інформацією про те, в якому стані та за яких обставин вони були виявлені. Взявшись за обробку археологічного матеріалу по Херсонській губернії та з’ясувавши, що наявний матеріал є недостатнім або ж недостовірним, В. І. Гошкевич організував власні розвідки [7]. Так, на сторінках його праці зустрічаємо як посилання на повідомлення місцевих жителів, так і на власні дослідження.

Серед археологічних знахідок, виявлених на території Єлисаветградщини та описаних автором, можна виокремити срібні та бронзові монети польсько-литовського періоду, зброю, глиняний посуд, фрагменти одягу, залишки житлових споруд та городищ. Такий перелік археологічних знахідок Віктор Гошкевич поєднав із різноманітними легендами про велику кількість скарбів (особливо часів козацтва), що були сховані на території Єлисаветградського повіту. Вказує їхнє можливе місце знаходження, але, підводячи підсумки, спростовує їх, доводячи міфологічність усіх опублікованих розповідей [5].

Весь зібраний дослідником археологічний матеріал був описаний, систематизований та зберігався під особистим наглядом Віктора Івановича, а згодом, після створення в 1890 році музею при Херсонському губернському статистичному комітеті, переданий до його фондів [7].

Про залучення Віктором Гошкевичем різноманітного археологічного матеріалу та результатів археологів-попередників свідчить публікація на сторінках першої частини *“Скарбів та старожитностей”* таблиці 40 найбільш відомих знахідок на території Херсонської губернії, при укладенні якої використано принципи хронологічної послідовності та алфавітного порядку.

На описі знайдених матеріальних пам’яток автор не обмежився. Друга частина праці містить відомості, що стосуються курганів та курганних насипів та методики їхнього дослідження. З 1884 року в Херсонській губернії, а отже і на Єлисаветградщині зокрема, вже велися неперервні археологічні дослідження В. Ястребовим, В. Антоновичем та В. Гошкевичем.

Так, Володимиром Ястребовим в різні періоди було досліджено 3 кургани поблизу смт. Компаніївка Кіровоградської області та близько 8 курганів в інших частинах Єлисаветградського повіту [10, с. 69]. Впродовж 1895 – 1899 рр. сам Віктор Гошкевич дослідив 12 курганних насипів на території сучасної Кіровоградщини. Результати досліджень були викладені, як і в першій частині, в алфавітному порядку, що дозволяє досить швидко знайти потрібний матеріал та зробити висновки про глибину, з якою дослідник підійшов до свого проекту.

Опублікована 1903 року робота Віктора Гошкевича заслуговує на увагу науковців і нині. Досить детальний опис пам’яток, розташованих в межах колишніх Єлисаветградського та Олександрійського повітів, дає значний матеріал сучасним дослідникам для вивчення минулого краю. Разом із тим, цінність роботи В. І. Гошкевича заключається в тому, що вона стала першим узагальненим зібранням щодо археологічних досліджень в Херсонській губернії. Особисті розвідки, застосування матеріалів розкопок та подорожей краєзнавців-попередників, використання різноманітних наукових методик дозволили В. І. Гошкевичу стати справжнім *“хранителем старовини”*, а його праці – цінним джерелом для археологів та краєзнавців [4, с. 80].

Завдяки своїй невтомній праці вже напередодні Першої світової війни Віктор Гошкевич здобув неабиякий науковий авторитет в російській імперії та за кордоном. Для прикладу, 1914 року герой нашого дослідження став членом-кореспондентом Московського археологічного товариства.

При створенні *“Скарбів та старожитностей”* дослідник планував опублікувати лише одну книгу, проте в ході роботи над нею зрозумів, що одним виданням він не обмежиться, оскільки мав простір і територіально, і хронологічно. Матеріали для другої книги були підготовлені і В. І. Гошкевич вірив у можливість їхньої публікації, але в 1928 році дослідник помер.

Його ученицею та науковою спадкоємицею можна назвати Ірину Василівну Фабриціус, наукова діяльність якої пов’язана з Херсонським музеєм старожитностей. Вже з юних років вона брала активну участь в археологічних дослідженнях під керівництвом свого вчителя-наставника, згодом стала його соратником [8, с. 89]. В 1925 році, після виходу В. Гошкевича на пенсію, стала директором музею в Херсоні. Прекрасна підготовка під керівництвом видатного дослідника Херсонської губернії, доступ до його неопублікованих та відомих загалу матеріалів дозволили І. Фабриціус створити в 1951 році величезну наукову працю *“Археологічна карта Причорномор’я Української РСР”* [2]. Ця робота стала узагальненням численних матеріалів, зібраних впродовж більше ніж півстоліття В. І. Гошкевичем та І. В. Фабриціус. Археологічна карта включає більшу частину Північного Причорномор’я, від Дунаю до Дніпра – в межах

Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Дніпропетровської та Запорізької областей України і частково Молдавії.

Значення наукового спадку Віктора Івановича в дослідженні Херсонської губернії важко не відзначити. Поряд із активним дослідженням південних територій губернії він не полишав без уваги центр та її північні окраїни. Так, значний археологічний матеріал, що був симбіозом вже наявних до В. Гошкевича досліджень та його власних розвідок на Єлисаветградщині, вилилися у ґрунтовний науково-методичний збірник, який кваліфікують як археологічну карту Херсонської губернії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Археологическая карта Вольнской губернии // Труды XI Археологического съезда. М., 1901. – Т. 1. – С. 1 – 133.
2. *Фабрициус И. В.* Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР Издательство: АН Украинской ССР, 1951. – 150 с.
3. *Былькова В. П.* Археологическая деятельность Виктора Ивановича Гошкевича // Проблемы археологии Северного Причерноморья: К 100-летию основания Херсонского музея древностей: Тез. докл. юбилей. конф. – Херсон, 1990. – Ч. 3. – С. 67 – 69.
4. *Виктор Иванович Гошкевич* (21.III.1860-2.III.1928) // Константи. – 1996. – №2(5). – С. 77 – 80.
5. *Гошкевич В.И.* Клады и древности Херсонской губернии: Кн.1. – Херсон, 1903. – 178 с.
6. *Кедровський В.* Обриси минулого (Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 р.). – Нью-Йорк – Джерсі-Сіті, 1966. – 133 с.
7. *Оленковський М.* В.І.Гошкевич – засновник Херсонського краєзнавчого музею //Надніпрянська правда. – 2000. – 15 березня. – С. 4
8. *Оленковський М.П.* Учні та послідовники В. І. Гошкевича // Музей і XXI сторіччя: Зб. наук. праць. – Херсон, 2000. – С. 88 – 95.
9. *Сінкевич І. Ю.* Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX – початок XX ст.) // Південна Україна XVIII – XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України: Зб.ст. – Запоріжжя, 2000. – Вип.5 – С. 171 – 178.
10. *Ястребов В.* Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии // Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса, 1894. – Т. 17. – Отд. I. – С. 67 – 73.

Юлія БУРГАЗ

ВІЛЬЯМ ГЛАДСТОН – ЛІДЕР ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ВІКТОРІАНСЬКОЇ ДОБИ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент Бабак О.І.

Великобританії XIX століття притаманний динамізм, період швидких змін у соціально-економічному та духовному житті населення. Модернізоване й індустріалізоване суспільство було відкритим для ліберальних ідей. Британські інституції були винятковими: не зазнавали революційних та окупаційних потрясінь, важко піддавалися реформам. Двопартійна система лібералів та консерваторів домінувала на політичній сцені держави протягом всього XIX століття. Становлення парламентської системи, формування політичного механізму сучасного типу, перегворення угрупувань у політичні партії є характерними для доби вікторіанської епохи. Ліберальні симпатії в суспільстві домінували і завдяки лідеру ліберальної партії, прем'єр-міністру Вільяму Гладстону (1809-1898рр.).

Вільям Еварт Гладстон народився 29 грудня 1809р. у Ліверпулі в сім'ї Джона Гладстона. Значну роль у становленні характеру Вільяма відіграв його батько, який брав активну участь у політичному житті країни як член парламенту й представник консервативної партії. Часто Джон Гладстон обговорював разом із дітьми важливі питання, навчав їх мати власну думку, аргументовано її доводити. Мати Вільяма - Анна Робертсон, розумна й освічена жінка, володіла багатого уявою й тактом. Від неї діти перейняли глибокі релігійні почуття.

Освіту В.Гладстон отримав в одній із публічних шкіл Ітона та в Крайст-Черч Коледжі Оксфордського університету. Завзята інтелектуальна праця розбудила у Вільяма живий інтерес до літератури, особливо класичної. Навчання в Ітоні й Оксфорді розширило його кругозір, додало йому глибоких і різносторонніх знань.

На формування характеру В.Гладстона вплинули: глибокі релігійні переконання, які він перейняв від матері й старшої сестри Анни; виховання, авторитет і політичні погляди батька; оточення, освіта та самоосвіта Вільяма. Такі умови лише сприяли розширенню світогляду, викликали інтерес до суспільного і політичного життя в країні.

1832 року В.Гладстон завершує навчання в університеті. В історії Англії даний період представляє собою правління аристократії, що базувалося на трьох привілеях цього класу: привілеї англійської церкви; обмеження виборчого права, коли перевага надавалася поміщикам; привілеї спадкового

землеволодіння, що охороняли «хлібні закони», і населення вимушене було жити «милостю» поміщиків і духовенства.

Парламентська реформа 1832 року знищила одну з цих привілеїв, хоча практично виборче право було розширено лише на чотириста тисяч нових виборців. Було зроблено перший крок для надання і розширення політичних прав [3,7]. Середній клас та робітники об'єднаними зусиллями виривали свої права у аристократів, у палати лордів.

Парламент, який був обраний після реформи, не виправдав сподівань і надій людей старих порядків, ні бажань нової генерації. Діяльність англійського парламенту почала виявляти ознаки реакції і незадоволення зі сторони суспільства й політикуму.

За таких історичних умов В. Гладстону було запропоновано балотуватися до парламенту як кандидату від одного з так званих, «кишенькових» округів. Вільям розпочав свою політичну діяльність у 23-річному віці як консерватор від округу Ньюарк. На початку своєї політичної кар'єри йому притаманні були риси, що необхідні політику – початківцю: відмінне здоров'я, фізична сила і витривалість, приваблива зовнішність, значний інтелект і велика працездатність.

Перший законодавчий досвід був нелегким і відповідальним. На порядку денному стояло питання щодо умиротворення в Ірландії. В.Гладстон під час дебатів заявив, що число протестантських прилатів в Ірландії непропорційно числу протестантів серед населення, він був впевнений, що незабаром протестантська церква в Ірландії оживе, і тоді справ буде достатньо для всіх єпископів.

1834 року В.Гладстон входить до складу консервативного уряду Роберта Піля. У наступних торійських кабінетах він послідовно займав посади міністра торгівлі (з 1843 р.) і міністра по управлінню колоніями (з 1845р.). З 1850 року, після смерті Р.Піля, політична позиція Гладстона була не визначеною протягом дев'яти років.

Політичне суперництво між В.Гладстоном і Б.Дізраелі розпочалося з 1850-х років. Залишаючись членом партії торі, В.Гладстон виступив проти бюджету кабінету консерваторів, міністром фінансів якого був його політичний суперник. 1859 року остаточно стає зрозумілим, що В.Гладстон перейшов на нові політичні позиції, він ввійшов у другий кабінет лорда Пальмерстона. Розрив із партією торі стає остаточною. Після смерті Пальмерстона з 1865 року В.Гладстон очолював фракцію лібералів у Палаті громад, а через два роки – ліберальний кабінет міністрів.

Еволюція поглядів В.Гладстона була тривалою. Головним джерелом лібералізму П.Еделман вважає його релігію. Гладстон вірив, що політика була і повинна бути сферою християнських вчинків. Звідси і з'явилася гладстонська концепція «свободи», яка для нього була ідеалом морального розвитку як для всієї нації, так і для кожної людини цілком [1,75].

У зовнішній політиці, В.Гладстон дотримувався християнського принципу - підтримувати і захищати слабкого, не втручатися у внутрішні справи, не претендувати на роль цензора [1,76].

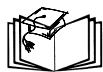
Протягом 1869-1874рр. В.Гладстон головував у Палаті громад. Даний період був періодом безкінечних реформ: реформи ірландської церкви, освіти, в системі правосуддя, виборчої системи, реформи в організації армії і флоту.

В.Гладстон у 1865 році виступив з промовою про незадовільне становище англійської церкви в Ірландії. Церква спиралася на протестантську меншість населення, однак, католицька більшість сплачувала обов'язкову десятину. Першим законом уряду В.Гладстона в 1869 році стала ліквідація державного статусу протестантизму в Ірландії. Ці дії викликали хвилю незадоволення супротивників. Оксфордський університет, який він представляв у 1847-1865 роках у парламенті, розірвав з ним зв'язок. Однак, В.Гладстон не сумнівався у своїй правоті, і стверджував про необхідність таких реформ у Шотландії та Уельсі [4,240].

Після відставки кабінету, В.Гладстон склав із себе повноваження лідера ліберальної партії, вважаючи, що пік політичної кар'єри пройдено. Посилення католицизму та конформізму в Британії, а також успіхи науки викликали в суспільстві в 1860-1880 роках значну увагу до релігійних проблем. В.Гладстон вважав, що настав час боротьби за розум людини в питаннях віри, і чисельними своїми публікаціями приймав участь у цьому.

У 1880-1885 роках другий уряд В.Гладстона продовжив свої реформи і експансійну політику попередників – консерваторів. Перед урядом постали два важливі завдання: стабілізувати становище в Ірландії, розв'язати проблеми на Балканському півострові. В Ірландії ще з 1879 року розпочинається сильне «бродіння»: внаслідок ряду неврожайних років селянство наскільки збідніло, що виявилось не в змозі платити своєчасно ренту. Розпочалися масові зігнання дрібних орендарів з поміщицьких земель. Тисячі сімей залишилися без засобів існування й житла. Ч. Парнелл проводив активну агітацію, створив Земельну лігу.

Уряд консерваторів залишив у спадок невирішене ірландське питання, і В. Гладстону потрібно було стабілізувати ситуацію, створивши умови, які б задовольнили і Парламент, і Ірландію. Через декілька місяців, уряд запропонував обмежити в Ірландії владу землевласників. 1881 року було вирішено провести

новий поземельний закон, який суттєво покращив би становище ірландських селян. Протягом весни – літа 1881 року був запропонований і прийнятий Парламентом Поземельний акт. Створювалася особлива поземельна Комісія, яка мала право на 15 років призначати помірні ренти, допомагати селянам придбати у власність за гроші орендовану землю.

Ірландські представники відмовилися визнати Акт і продовжили агітацію. Як результат, Земельна ліга була заборонена, заарештували Президента Ч. Парнелла. Приводом даної акції послугував так званий «лист Парнелла», в якому зазначалося розкриття організаторів терористичних дій в Ірландії і Великобританії, включаючи вбивство колишнього лорда-канцлера Кавандиша та секретаря міністра Борка в Фенікс-парку 6 травня 1882 року організацією «Земельна ліга»[2]. Мета цього заходу була зрозумілою – нейтралізувати демократичну суспільну думку Великобританії, що відкрито виражала своє невдоволення репресіями, що готувалися в Ірландії, зірвати поворот у відносинах ірландського народу і створити «суспільну думку» на користь нового репресивного закону.

Розпочався період озлоблення, не витримавши цього В. Гладстон у травні 1882 року відправляє Фраделя в відставку, а Парнелла було звільнено з в'язниці.

Ключовим періодом повороту В.Гладстона до гомрулю стало літо 1885 року. Гладстон прийшов до висновку, що гомруль був єдиним вирішенням ірландської проблеми. Він двічі вносив законопроекти про надання Ірландії права на самоврядування (1886-1893роки), але вони були відхилені. В умовах наростаючої національної боротьби в Ірландії, В.Гладстон зіткнувся з складним завданням – поєднати вимоги ірландців про самоуправління з принципами єдності Британської Імперії. Схема гомруля, яку ліберальний уряд був готовий запропонувати, не відповідала ірландським національним вимогам, так як вона представляла збереження верховної влади британського парламенту, що не влаштувало ірландських націоналістів.

Звернувшись до проблеми Ірландії, В.Гладстон намагався виконати своє завдання за короткий термін часу, не підозрюючи, що цій справі присвятить все своє життя. Він обирає тактику мирного шляху врегулювання взаємовідносин Англії та Ірландії. Це була тактика тиску, політичних компромісів і економічних реформ. Йому вдалося просунути рішення земельного питання, про що свідчать Біллі про впорядкування умов оренди і прав ірландських орендарів. Окрім того на деякий час навіть напруження національного руху в Ірландії було послаблено.

Якими б не були досягнення кожної людини, політика, і як би блискуче вона не вирішувала поставлені перед нею завдання, взаємини з іншими людьми відіграють значну роль. Відносини В.Гладстона з оточуючими були різноманітними, на це вплинули деякою мірою його характер та виховання.

В.Гладстон був стриманим, серйозним, іноді офіційним, не розумів важливості особистих контактів і не прагнув спеціально завоювати прихильність колег і знайомих. Це дуже часто заважало йому. В.Гладстон тримався осторонь від своїх колег у Палаті громад, а в побуті намагався відокремити дружні стосунки від службових. Він був дуже люб'язний і доступний в офіційних відносинах, але не вбачав обов'язковим мати дружбу з людьми лише через те, що вони були його колегами. Ніхто з членів Кабінету жодного разу не був запрошеним до нього як знайомий, а лише як член ліберальної партії.

За свою довгу політичну кар'єру В.Гладстону доводилося працювати з багатьма політиками, але не з кожним йому вдавалося знайти спільну мову. Одна з причин цього полягала в його характері.

Напруженими виявилися стосунки з Королевою Вікторією. Вона недолюбувала Гладстона. На початковому періоді його політичної кар'єри серйозних конфліктів було небагато. Можливо на це вплинуло те, що принц Альберт, високо цінував ліберального лідера. Остаточо їх відносини зіпсувалися після того, як Гладстон запропонував королеві передати свої повноваження принцу і принцесі Уельським, оголосивши нації про неможливість виконання їх самою Вікторією за станом її здоров'я. Цього вона йому не пробачила до кінця свого життя[4,246].

Окремої уваги заслуговує історія взаємовідносин В.Гладстона і Б.Дізраелі. Їх суперництво стало невід'ємною частиною парламентської історії Великобританії XIX ст. Ці два політики не належали до старої правлячої еліти, обидва були з тієї категорії, яку називають середнім класом. Але В.Гладстон за походженням, освітою, вірою повністю відповідав вимогам, які ставилися перед політиками в середині XIX ст. За характером та манерам поведінки він більш, ніж відповідав уявленням респектабельності, досить цінним для королеви Вікторії.

А от Б.Дізраелі був інородцем, хрещеним євреєм з характерною не оксфордською манерою мови. Його освіта не була систематичною, йому була чужою респектабельність і представництво. І через це йому знадобилося багато зусиль, щоб королева проникла великою симпатією до нього.

Наприкінці XIX ст. взаємовідносини політиків та державних діячів Англії дуже часто набували бурного та непередбачуваного характеру. У цьому плані не набули виключення і контакти між вождем ірландських націоналістів Ч.Парнеллом і лідером ліберальної партії В.Гладстоном. Їх відносини склалися неоднозначно. Спочатку цілковите непорозуміння один одного, потім зближення лише завдяки

перспективам вирішення спільних проблем і проєктів, в тому числі і гомруля (автономії) Ірландії, а в кінці політичної кар'єри Парнелла знову повне відчуження і цілковитий драматичний розрив.

В.Гладстон став відображенням Великобританії вікторіанської епохи. За своє довге й активне життя він значно вплинув на розвиток англійського суспільства, на формування політичної культури. Саме він був в очах сучасників відображенням англійського лібералізму, формував епоху, яку можна рівноцінно можна назвати як вікторіанською, так і гладстоніанською.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бородавкіна Н.В. У.Э. Гладстон и Б. Дизраэли: два викторианца // Новый век: история глазами молодых. – Саратов, 2008. – Вып. 6. – С. 74-86
2. Каменський А.В. У.Е. Гладстон. Его жизнь и политическая деятельность. / [Сост., общ. ред. Н.Ф.Болдырева]. – Челябинск, 1999.
3. Литон Стрэчи. Королева Виктория. Серия «След в истории». – Ростов-на-Дону: «Фенікс», 1999.
4. Тивоненко Е.В. Отношения Ч.Парнела и У.Гладстона Филипп Александр Беатрис де л'Онуа. Королева Виктория. Серия «Жизнь замечательных людей». – «Молодая Гвардия». 2007.

Каріна ВАТУЛЬОВА

СІМЕЙНО-ПОБУТОВІ ТРАДИЦІЇ МІЩАН В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У XVIII – XIX СТОЛІТТІ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Сім'ю можна визначити як осередок громадської структури, заснований на шлюбі, кровній спорідненості, ізольованості домашнього побуту і господарства. Сім'я як найважливіший інститут, пов'язаний з відтворенням самої людини, здавна підтримується нормами звичаєвого і державного права, а також нормами релігійної моралі. У традиційному суспільстві сім'я забезпечувала передачу побутових, трудових і культурних навичок від старших поколінь до молодших, безперервне функціонування сімейного господарства і виробництва [1, с. 8].

Сім'я є об'єктом вивчення багатьох наук. Вітчизняна історіографія інтенсивно вивчала в основному селянську російську родину. Лише з 70-х рр. XX ст. починається вивчення міської родини (роботи Б.Н. Миронова [7], Н.А. Араловец [1], Г.В. Жирнової [5] та ін.).

Постановка проблеми про міщанську родину цілком правомірна. У цей період у побуті міського населення існували ще значні відмінності, зумовлені насамперед становою приналежністю різних його груп. Особливо сильно ці відмінності виявлялися в сімейно-побутових традиціях, обмежуючи певним чином шлюбні між станами, шлюбний вибір.

Облік сімейного стану міщан вівся безперервно у посімейних списках міщан, призовних списках, у церквах – у сповідних розписках. Ведення посімейних списків міщан за встановленою формою було покладено на міщанські управи або міщанських старост, які кожні чотири місяці повинні були доставляти міській управі відомості, про зміни що відбулися у складі громади. Глави міщанських родин у разі будь-яких змін у складі їх сім'ї або у визначені терміни, повинні були представляти міщанському старості письмову довідку про свою сім'ю. Людина, яка подавала прохання про зачислення до міщанської громади, обов'язково вказувала всіх членів своєї родини, їхній вік і ступінь споріднення.

Зміни у сімейному стані міщан, які перебували за межами міста, вносилися у посімейну книгу на підставі офіційних повідомлень, адресованих міщанському старості, причту церков і соборів, поліцейськими управліннями, волосними правліннями, лікарнями та іншими установами.

У XVIII – XIX ст. переважна більшість городян протягом свого життя вступали у шлюб. Установки на створення шлюбу були досить сильні серед усіх верств суспільства. Вступ до шлюбу традиційно розглядалося як найважливіший етап у житті людини. Можна навести досить характерний для того часу вислів: «Кожна людина тільки в шлюбі і за допомогою шлюбу стає цілною людиною». Визнання чільної ролі сім'ї у матеріальному і моральному благополуччі людини відбилося в численних прислів'ях і приказках, що стосуються сімейного побуту: «У сім'ї і каша густіша», «Сімейний горщик завжди кипить», «Сім'я воює, а самотній горює», «Холостий – що скажений. Холостий – пів людини» [3, с. 67]. Шлюб лежав в основі формування сім'ї, що відіграла основну роль у відтворенні населення, організації сімейного господарства та повсякденного побуту, в соціалізації дітей. Подібні установки багато в чому визначали загальний характер шлюбності населення Росії.

Традиційним було ставлення до сім'ї як до виконання свого обов'язку перед Богом і суспільством. Подібні ціннісні установки мали в своїй основі релігійний світогляд. До незаміжніх дочок і неодружених синів, які вчасно не вступили в шлюб, ставлення було неповажне. Безшлюбність різко засуджувалася громадською думкою.

У XVIII – XIX ст. шлюб у міського населення ґрунтувався на суворому розрахунку, економічних і престижних міркуваннях. Право шлюбного вибору належало не стільки особам, які вступали в шлюб, скільки їхнім батькам. Особливо сильно влада батьків виявлялася у відношенні дочок. Аж до кінця XIX ст. у невеликих провінційних містах діяв звичай вступу в шлюб за допомогою сватання та весілля. Вирішальну роль у виборі шлюбного партнера відігравали батьки. Шлюби “самокруткою”, тобто за особистою домовленістю нареченого і нареченої, без попередньої на те згоди батьків, зустрічалися надзвичайно рідко, громадська думка ставилася до них вороже, вважаючи їх протизаконними і аморальними [2, с. 84 – 91].

До кінця XIX – початку XX ст. складається новий порядок передшлюбного залицяння, з'являється система молодіжного передшлюбного спілкування. Розширюються і цілі контактів між молодими людьми – не тільки пошук чоловіка, як було раніше, а також розвага, емоційний контакт, отримання задоволення. Однак знайомство і спілкування міської молоді, що досягла шлюбного віку, відбувалося в соціально однорідному середовищі.

До прикладу, у бідному міщанському середовищі знайомство зав'язувалося на вечірках, молодіжних збіговиськах типу селянських “вечірок”. Їх відвідували, як правило, не більше шести-семи пар, причому без попередньої домовленості та запрошення на таких вечорах зазвичай ніхто не був. Таке спілкування відбувалося найчастіше по суботах і неділях у будинку у когось із учасників. Тут пили чай, грали в ігри, співали і танцювали. У більш заможних і культурних колах міщанства було прийнято на манер купецтва і чиновників влаштовувати домашні вечори на честь іменинниць і іменинників. На цих святах збиралося ще більш вузьке коло молоді з сімей, що підтримували між собою ділові, дружні або родинні відносини.

Жирнова Г.В. писала, що в кінці XIX ст.: “Знайомство і зближення міської молоді, що досягла шлюбного віку, проходили переважно всередині того соціального середовища, з якою вона була пов'язана походженням” [4, с. 29 – 25]. Це визначалося, зокрема, тим, що місця знайомств, так само як і характер розваг, способи спілкування та проведення вільного часу несімейної молоді були у кожного стану свої, залежно від його культурно-побутових традицій.

У російських городян існував цілий ряд обмежень шлюбного вибору. Найбільш серйозною перешкодою для вступу в шлюб була спорідненість. Офіційне законодавство і православна церква забороняли вступати в шлюб аж до четвертого ступеня споріднення, і священнослужителі були зобов'язані з'ясовувати ступінь споріднення нареченого і нареченої перед вінчанням. Відхилення від встановлених норм допускалися лише з дозволу голови місцевої єпархії. Іншим обмеженням шлюбного вибору було духовне споріднення. Заборонялися шлюби хрещеника і хресної, хрещениці і хрещеного батька. Ще більш розширювали обмеження побутові традиції.

Істотно обмежувався шлюбний вибір становою приналежністю. Шлюби городян, як правило, укладалися або всередині станових груп, або між особами з близьким соціальним статусом. Існувало традиційне упередження проти соціально-змішаних шлюбів.

Вік наречених міщан, які вступали у перший шлюб, у містах становив у середньому 24 – 25 років. В інших станах, крім селян, тобто серед дворян, чиновників, військових, різночинців одружувалися пізніше, в 25 – 30 років. Вік міщанських наречених у більшості випадків становив 19 – 21 рік. Зазвичай чоловік у міщанській родині був старший за дружину на 4 – 6 років [7, с. 233].

Інакше ставилися в сім'ях до дочок, їх прагнули якомога раніше і вдаліше “збути з рук”, тобто видати заміж. Більш ранні шлюби у дівчат-міщанок у містах були пов'язані з існуючими соціальними установками, прагненням батьків раненько видати дочок заміж, влаштувати їм життя і тим самим виконати батьківський обов'язок, а також тим, що серед міських станів поступово послаблювалася тенденція затримувати дівчат у родині для використання їх в якості робочої сили у батьківському господарстві, характерна для селянства. Дівчата після 25 років у міщан, як втім і в інших станах міста, вважалися тими, що “засиділися в наречених”. До таких дівчат в родині ставилися з деяким жалем і навіть презирством. Вступ у шлюб чоловіків у містах відкладався на пізніший час [7, с. 250 -254].

У разі вдовства і за умови молодих років, міщани вступали у шлюб повторно, це робилося головним чином в інтересах дітей. Саме потребами дитячого виховання пояснювався найчастіше повторний шлюб після смерті одного з батьків.

Однією з найважливіших характеристик сімей є їх людність, тобто число осіб, що входили до складу сім'ї. Історики давно встановили взаємозв'язок розмірів сімейного осередку з господарською діяльністю сім'ї, її соціальним становищем, способом життя, внутрішньосімейними відносинами та іншими аспектами сімейного побуту. У другій половині XIX ст. розміри і склад сімей городян багато в чому визначався соціально-економічними процесами, що відбувалися в країні. Розвиток капіталізму, складні соціальні і

демографічні проблеми, а також поступове розкладання станового ладу в Російській імперії не могли не позначитися і на кількісному складі сімей міщан.

Міщанські родини за своїми розмірами розрізнялися досить істотно. Їх людність варіювалася від одного до декількох десятків чоловік, проте переважна кількість сімей мала у своєму складі не більше 5 – 6 чол. Середній розмір міщанської родини становив 4 – 5 чол., у той час як у купців, що мали великі сім'ї, – 5 – 7 чол. Селяни, які постійно проживали в містах, за розмірами сімей небагато чим відрізнялися від міщан (4 – 6 чол.) [8, с. 226].

Найчисленнішою групою були прості сім'ї (подружні пари з неодруженими (незаміжними) дітьми або без дітей), їх частка становила 50 – 70%, з яких 10 – 15% були неповними, тобто сім'ями овдовілих, у більшості своїй – жінок. Значну частину родин, що склалися всього з двох чоловік, складали матері з сином або дочкою або батьки з сином або дочкою, а також брати і сестри, що залишилися без батьків і родичів [8, с. 222].

Певну частку серед міщанських родин складали різні варіанти розширеної сім'ї. Під розширеними тут розуміються сім'ї, які утворюються в разі одруження одного з представників молодшого покоління в простій сім'ї, народження дітей у новій шлюбній парі. Таких сімей налічувалося 20 – 25% [8, с. 223]. Дуже часто в таких сім'ях з батьками (нерідко з одним з тими, що залишилися в живих) жили діти, при цьому старший син був одружений, маючи іноді і власних дітей. Поширеними варіантами розширених сімей були такі, де разом з подружньою парою та їхніми дітьми проживали вдови тітки (рідше – дядька), іноді племінники. Складні по типу внутрішньої структури сім'ї (батьківські і братські), що склалися з кількох шлюбних пар, були в меншості, їхня частка не перевищувала 5%. Складні й великі родини, що нараховували 15 і більше осіб і склалися з чотирьох і більше подружніх пар, і були скоріше винятком [8, с. 223].

Мала сім'я серед міщанства вже в середині XIX ст. стала найпоширенішою формою сімейної організації. Велика нерозділена сім'я у містах поступово переживала себе, займаючи помітне місце лише в окремих групах міського населення, наприклад, серед частини ремісників, візників, купецтва, у старообрядців і євреїв, тобто в силу специфічних економічних і світоглядних особливостей невеликих груп міщан.

Велика стійкість патріархальних форм сім'ї, відбивається у більш високій людності сімей старообрядців, багато в чому зумовлювалася тим, що в умовах приниженого їхнього правового становища сімейна кооперація допомагала виживанню і збереженню релігії. При деякій незалежності, замкнутості, автономності релігійного вчення розкольники становили громади з міцним зв'язком, вони прагнули до взаємодопомоги, взаємовиручки і взаємопідтримки.

Для міщан була характерна велика частка розширених і складних сімей, ніж для більшості інших станів, що проживали у містах, чому сприяв більш ранній вік вступу у шлюб, необхідність сімейної кооперації у ремісників деяких спеціальностей, відсутність організованої системи піклування вдів (на відміну, наприклад, від вдів чиновників, багато з яких отримували пенсію, хоча і мізерну).

Серед міщанських родин абсолютно переважали двопоколінні сім'ї, представлені шлюбними парами з дітьми, одним із батьків і їх дітьми, а також спільно проживаючими далекими родичами. Однопоколінні сім'ї були представлені головним чином подружжям, яке ще не встигло завести дітей чи вони вже виростили, або втратили їх. Значне число сімей включало до свого складу представників трьох поколінь. Дуже часто старше покоління в таких сім'ях було представлене подружньою парою, пов'язаною кровною спорідненістю (батьки – діти) або властивістю із середнім поколінням. На відміну від простих сімей, які включали представників одного або двох поколінь, складні сім'ї часто склалися з осіб, що відносилися до трьох, а іноді чотирьох поколінь [7, с. 268 – 272].

Таким чином, розгляд структури поколінь міщанських родин показує, з одного боку, різноманіття їх варіантів, з іншого, – домінування певних видів родини.

Родини не були стабільними, статичними утвореннями. Вони знаходилися у безперервному русі, внаслідок чого з часом змінювалася їх людність, характер родинних зв'язків, покоління і шлюбні структури. Діахронії розгляду історії міщанських родин дозволяє виявити основні фактори, що викликають зміни сімей, характер і спрямованість цих змін. Основними процесами, що приводять до змін сімейних колективів, були:

1) поділи сімей, що призводили до збільшення їх чисельності, скорочення людності і спрощення структури;

2) соціальна мобільність, що призводила до виключення, як окремих членів, так і сімейних осередків (подружніх пар) з міщанського стану та складу сім'ї;

3) природний рух населення (шлюби, народження, смерті, розлучення), що призводило в конкретних випадках як до розростання й ускладнення сімей, так і до їх спрощення.

Структурні показники родини були пов'язані і з внутрішньосімейними відносинами. Регламентация сфери внутрішньосімейних взаємин у дореволюційній Росії з боку церкви і держави була незначною.

Взаємні права і обов'язки подружжя, батьків і дітей були зведені у Зводі законів до кількох норм, які, безумовно, не вичерпували всього різноманіття в цій області сімейного побуту.

І чоловік, і дружина за законом наділялися обов'язками по відношенню один до одного. Закон визначав верховенство чоловіка: "Дружина зобов'язана коритися чоловікові, як главі сімейства, перебувати до нього в любові, повазі, у слухняності, надавати йому всяке догодження, прихильність, як господиня дому" [10, с. 24].

Глава сім'ї – "начальник сімейства", як він називався за законом, представляв її у зовнішніх зв'язках, користувався серед домочадців практично необмеженою владою, розпоряджався одноосібно сімейним майном і особистою долею кожного з них, одружував дітей по своїй волі і міг віддавати їх в роботи на певний термін навіть без їхнього на те бажання. Його розпорядження повинні були виконуватися беззаперечно, до неслухняних і тих, що провинилися застосовувалися покарання, у тому числі у звичай була і фізична розправа. Як і в селянських сім'ях, усі роботи ділилися на чоловічі і жіночі, і перші виконувалися під наглядом господаря, а другі – господині. Сімейна власність перебувала під безпосереднім наглядом і керівництвом глави сім'ї: він стежив за всіма витратами і доходами, здійснював різного роду угоди.

У літературі неодноразово зазначалося, що головною особливістю провінційних міських сімей середини XIX ст. була патріархальність сімейних відносин. Про авторитарність сімейних відносин говорять і прислів'я: "У чоловіка дружина завжди винна", "Дружині спускати – добра не бачити", "Дружина без грози – гірше кози", "Люби дружину як душу, тряси її як грушу", "Бий дружину без дітей, бий дітей без людей", "Непокараний син – безчестя батька", "Чим більше дружину б'єш, тим щі смачніші", "Дружина не горщик – не розіб'єш", "Бий бабу молотом – буде баба золотом" [3, с. 49].

Величезний вплив на характер сімейних відносин надавала релігія. У християнстві чоловік у сім'ї вважався головним, а жінка повинна була у всьому йому коритися. Разом з тим вважалося, що відносини в родині повинні ґрунтуватися на взаємній повазі і любові чоловіка і дружини. Покірність і покірність батьківської волі вимагалось від дітей. Таким чином, у відповідності з християнською етикою, відносини в родині повинні були будуватися на основі любові, поваги, відповідальності один перед одним, покірності дружини перед чоловіком, а дітей перед батьками. Однак, в реальному житті етичні сторони християнства набували більш примітивної і грубої форми. Переважали нерівноправність і покірність дружин, дітей і безмежна влада чоловіка і батька. Такий порядок міг призводити і до конфліктів у сім'ї, протесту в самих грубих формах.

Важливою особливістю сімейних відносин серед міських станів було те, що вони носили публічний характер. Як зазначив Б.Н. Миронов: "Окремі сім'ї не представляли із себе фортеці, куди заборонений був вхід стороннім особам. Навпаки, кожна сім'я перебувала, з одного боку, у тісному контакті з родичами, з іншого боку – з відповідною корпорацією: міщанська родина – з міщанською громадою, купецька – з купецькою гільдією, ремісничка родина – з цехом. Сім'я була як би продовженням корпорації, і навпаки – корпорація була проекцією і відображенням сімейних відносин" [7, с. 254].

Живучість патріархальних відносин обумовлювалася як соціально-правовими, так і економічними чинниками. Глава сім'ї видав усіма справами родини, відповідав перед державою за виконання повинностей і виплату податей. Він, таким чином, був не тільки годувальником засобів до існування, але і посередником між сім'єю та державою.

У разі смерті господаря, вдова до повноліття дітей ставала главою сім'ї і виконувала всі його функції, на неї записувалось господарство. Якщо у неї був сильний характер, то і дорослі одружені сини не виходили з-під материнської влади. Такі випадки не були великою рідкістю, але й не порушували загальноприйнятих норм. Головне – порядок у родині залишався таким же, як і при господареві-чоловікові.

Залежному положенню жінки багато в чому також сприяло визнання церковного шлюбу єдиною формою шлюбу, а за ним дружина була зобов'язана всюди слідувати за своїм чоловіком, і могла бути за судом примушена зробити це. Дружина могла отримати паспорт тільки з дозволу чоловіка. Порухення подружньої вірності могло спричинити тюремне ув'язнення. Авторитарність підтримувалася максимальним утрудненням розлучень, навіть при повній психологічній неможливості спільного життя подружжя. Такий порядок охоронявся церквою ідеологічно і державою законодавчо [6, с. 34].

Переважаання чоловіків серед ініціаторів розлучень за мотивами "прилюбного життя" зовсім не означає, що жінки були сексуально розкуті. Навпаки, чоловіки мали набагато більше можливостей для позашлюбних сексуальних зв'язків. Наприклад, серед купецтва, частини міщан, чиновників цьому сприяли часті і тривалі поїздки з торгових і службових справах. Подібні зв'язки у переважній більшості випадків не призводили до розлучень. У відношенні ж жінок панувала крайня нетерпимість. Найменший натяк на позашлюбний зв'язок міг стати і ставав приводом для розлучення [9, с. 85].

Все це призводило до крайньої нетерпимості до позашлюбних народжень. Становище жінки, яка народила байстрюка, було надзвичайно складним: вона практично не мала шансів вступити у шлюб, знайти роботу. Поступово формування міського способу життя, поширення освіти, більш ліберальні закони сприяли поліпшенню правового та фактичного становища жінок і дітей у сім'ї. Однак гуманізація

внутрішньосімейних відносин у російському місті в сім'ях міщан і ремісників, а також основної маси купецтва робила скромні успіхи.

У кінці XIX – початку XX ст. в сім'ях городян відбуваються значні зміни в здавна сталому побутовому порядку, міняються ролі окремих членів сім'ї. У ці роки розвиток сімейного ладу в цілому йшов по шляху пом'якшення авторитарності. Однак традиційність, стійка патріархальність всередині сім'ї перешкодили завершенню процесу демократизації внутрішньосімейних відносин. Навіть серед привілейованих станів їх патріархально-авторитарна основа не була серйозно підірвана і в основних рисах збереглася до революції 1917 р.

Залучення в другій половині XIX ст. жінки у професійну діяльність сприяло її суспільній активності й відбилося у зміні соціально-економічного статусу чоловіків – все це разом узяте поклало початок кризі патерналістських сімейних цінностей. Однак зміни в сім'ї, пов'язані з ламанням старих сімейно-побутових традицій і з появою нових рис у свідомості і в побуті, мали різноманітні і часом суперечливі наслідки [10, с. 30].

Характерним проявом відходу від патріархальних цінностей стало поширення в середовищі городян змішаних у становому, національному та віросповідних відношенні шлюбів, що стали у пореформений час вже побутовим явищем. Практично вільно вступали в шлюб один з одним східні слов'яни – росіяни, білоруси та українці. Серед дворян і чиновників поширеними були шлюби лютеран із православними. Поляки-католики у масовому порядку одружувалися на православних російських дівчатах. У шлюби з православними вступали також старообрядці і навіть євреї, щоправда, в останньому випадку був потрібний перехід у християнство. Шлюби представників різних національних і конфесійних груп стали істотним чинником у формуванні єдиної міської культури, міського способу життя і сприяли разом з тим більш швидкому розкладанню патріархальних сімейних традицій.

Поступово змінювалися традиційні зв'язки між суспільством, сім'єю і особистістю. Росли конфлікти в сім'ях між поколіннями. Молоді люди стали активніше чинити опір вступу в шлюб за рішенням батьків, приниженому положенню дружини у будинку чоловіка, традиційної організації побуту, замкнутому способу життя в родині.

Наростаюча незадоволеність молодих людей авторитарними проявами батьківської волі, старими порядками, за якими жило старше покоління, все частіше завершувалося відділенням молодих подружніх пар від батьків і, як наслідок цього, дробленням сімей.

Таким чином, міщанська родина мала значні особливості, що відрізняли її від родин інших станів – дворян, купців, духовенства. Тим не менш, існувала суперечливість соціальних процесів у містах, а також специфіка способу життя різних національно-конфесійних груп городян, що призводили до значної варіативності сімейних відносин.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Араловец Н.А. Городская семья в России. 1897-1926 гг.: историко-демографический аспект / Араловец Наталья Аркадьевна. – Москва: РИО ИРИ РАН, 2003. – 233 с.
2. Бабилов К.И. От колыбели до могилы. Мужчина-женщина: Картины и очерки публичной и семейной жизни современного русского общества / Константин Иванович Бабилов. – Москва: Иогансон, 1873. – 272 с.
3. Желобовский А.И. Семья по воззрениям русского народа, выраженным в пословицах и других произведениях народно-поэтического творчества / Александр Иванович Желобовский. – Воронеж: Тип. В. И. Исаева, 1892. – 125 с.
4. Жирнова Г.В. Традиционные места встреч молодежи в городе в середине XIX – начале XX в. / Галина Васильевна Жирнова // Полевые исследования Института этнографии АН СССР в 1974 г. – Москва: Наука, 1975. – С. 29 – 35.
5. Жирнова Г.В. Брак и свадьба русских горожан в прошлом и настоящем (по материалам городов средней полосы РСФСР) / Галина Васильевна Жирнова. – Москва: Наука, 1980. – 276 с.
6. Лещенко В.Ю. Семья и русское православие (IX – XIX вв.) / Василий Юрьевич Лещенко. – Санкт-Петербург: Изд-во Фроловой Т. В., 1999. – 393 с.
7. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства / Борис Николаевич Миронов. – Т. 1. – Санкт-Петербург: Изд-во Дмитрий Буланин, 1999. – 567 с.
8. Миронов Б.Н. Семья: нужно ли оглядываться в прошлое? // В человеческом измерении // Борис Николаевич Миронов. – Самара: Бахрах-М, 1989. – С. 213 – 237.
9. Трохина Т.Н. “Пикантные ситуации”: некоторые размышления о разводе в России конца XIX в. / Татьяна Николаевна Трохина // Семья в ракурсе социального знания. – Барнаул: Наука, 2001. – С. 82 – 96.
10. Харламов И.Н. Женщина в русской семье / Игорь Николаевич Харламов // Русское богатство. – 1880. – № 3. – С. 23 – 31.

Владислава ЗАДОРЖНА

ВІЦЕ-АДМІРАЛ НАХІМОВ В ІСТОРІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент О. В. Чорний

Серед видатних флотоводців минулого виключне місце займає герой Кримської війни та оборони Севастополя Павло Степанович Нахімов, з ім'ям якого пов'язана героїчна боротьба російських солдатів і матросів проти турецьких та англо-французьких інтервентів. П. С. Нахімов був яскравим втіленням національного військового генія, представником бойової школи російського військово-морського мистецтва. Чудовий моряк, який вбачав у службі на флоті єдиний сенс і мету свого життя, Павло Степанович поєднував самотній дар флотоводця з рідкісним даром привертати до себе серця підлеглих. Офіцери і особливо матроси любили П. С. Нахімова за непідробний самотній героїзм, за глибоку прихильність до моряків, з якими він ділив радість і горе. Він був справжнім фанатом морської служби, ніколи не мав сім'ї та "сухопутних" друзів. Для нього Севастополь, Архангельськ, Сухум-Кале були не містами, а лише якірними стоянками. Всі ці якості обумовили той факт, що матросів він сприймав, як власну велику родину.

Павло Степанович Нахімов народився у багатодітній дворянській родині 23 червня 1802 року в селі Городок Вяземського повіту Смоленської губернії. Хлопчику з дитинства прищеплювали любов і патріотизм до Батьківщини. Його батько – Степан Михайлович, був майором у відставці. Із одинадцяти дітей у родині п'ятеро були чоловічої статі, і в подальшому всі стали військовими моряками. П. С. Нахімов мріяв стати морським офіцером, його вабило море, тому він не роздумуючи вирішив готуватися до іспитів для вступу в кадетський корпус. З того часу "морская служба была для Нахимова не важнейшим делом жизни, каким она была, например, для его учителя Лазарева или для его товарищей Корнилова и Истомина, а единственным делом, иначе говоря: никакой жизни помимо морской службы, он не знал и знать не хотел"[7, с. 4 – 13]. Плавав в якості волонтера на риболовецьких суднах, навчався мистецтву постановки вітрил і управління ними, брав участь у шлюпкових перегонах, ретельно вивчав морську справу та займався спортом. У нього не було жодних сумнівів, що він стане гардемарином.

Життя юнаків у корпусі було досить складним, але він стійко переніс усі труднощі. У цьому йому допомогла участь у подорожі на вітрильному учбовому судні "Фенікс". У ході плавання П. С. Нахімов переконався, наскільки тяжке життя моряка.

У лютому 1818 року П. С. Нахімов успішно закінчив навчання в Морському кадетському корпусі. Отримавши звання мічмана, був направлений служити на Балтійський флот, де він став членом морської команди вітрильного транспортного судна "Янус". Молодий офіцер добре ніс службу і не мав нарікань на свою адресу. У той час командир російського корабля під назвою "Крейсер", тридцятирічний капітан другого рангу Михайло Петрович Лазарев, проводив набір моряків для кругосвітнього плавання. Його вибір упав на сумлінного та ініціативного 20-річного офіцера П. С. Нахімова. У той же час герой нашого дослідження уже давно мріяв про подібну пропозицію. Наукові експедиції та кругосвітні плавання були прекрасною школою для офіцерів і матросів російського флоту. У важких умовах трирічної подорожі моряки, в тому числі й П. С. Нахімов, пройшли чудову практичну підготовку.

По закінченню морського походу, в 1823 році за вагомий особистий вклад в освоєння морів і океанів П. С. Нахімов був нагороджений орденом Святого Володимира 4-го ступеня та отримав військове звання лейтенанта й нове призначення на лінкор "Азов", що ось-ось мав спуститися на воду[3, с. 85 – 93].

Бойове хрещення в складі нового екіпажу відбулося 1828 року у ході битви в Наваринській бухті. Після успішного бою лейтенант П. С. Нахімов з російськими моряками взяв участь у блокаді протоки Дарданелли. Разом з тим, герой нашого дослідження відзначився при захопленні в полон турецького брига, який він згодом доправив у Кронштадт для переобладнання і ремонту. За участь у військових діях 1828 року молодий офіцер був нагороджений орденом Св. Георгія 4-го класу та удостоєний військового звання капітан-лейтенанта.

У 1832 році П. С. Нахімов був призначений командиром вітрильного фрегату "Паллада", який йому довелося добудувати на Охтинській верфі. Завзято взявшись за зведення корабля, командир став чудовим прикладом старанності для моряків і будівельників. П. С. Нахімов значно поповнив свої знання в галузі суднобудування. Незабаром вище згаданий фрегат став у стрій другого дивізіону Балтійського флоту, яким на той час командував Ф. Ф. Беллінсгаузен. Служба на фрегаті проходила успішно. У 1834 році за рекомендацією М. П. Лазарева П. С. Нахімова було призначено командиром лінкора "Сілістрія", будівництво якого саме закінчувалося на Миколаївській верфі.

На флоті про Нахімова говорили, що він служить і працює 24 години на добу. Від екіпажу корабля П. С. Нахімов вимагав високого рівня бойового вишколу, згуртованості та дисциплінованості. Однак,

вимогливість П. С. Нахімова поєднувалася з великою турботою про підлеглих. Він вникав в найдрібніші подробиці їхнього життя, допомагав і словом, і ділом. Офіцери і матроси зверталися до нього за порадою. Не дивно, що таким ставленням до людей він заробив собі великий авторитет.

Система виховання П. С. Нахімова базувалася на глибокій повазі до особистості матроса і твердій впевненості в його високих бойових і моральних якостях. Він вимагав від офіцерів людського ставлення до матросів, неодоразово повторював, що у бою вирішальна роль належить матросу: "Пора нам перестать считать себя помещиками, а матросов-крепостными людьми. Матрос есть главный двигатель на военном корабле, а мы только пружины, которые на него действуют. Матрос управляет парусами, он же наводит орудие на неприятеля; матрос бросится на abordаж, ежели не будет смотреть на службу, как на средство для удовлетворения своего чистолюбия, а на подчиненных, как на ступени для собственного возвышения. Вот кого нам нужно возвышать, учить, побуждать в них смелость, геройство, ежели мы не себялюбцы, а действительно слуги Отечества..." [5, с. 46 – 47].

Вимогливий до підлеглих, Павло Степанович був ще більш вимогливим до себе, був зразком невтомної відданості обов'язку служби. У цей час П. С. Нахімов уже користувався заслуженим авторитетом у військово-морській справі. Він брав участь у розробці проекту Морського статуту, зводу морських сигналів та інших документів. Значного поширення набули його висловлювання про шляхи подальшого розвитку морської тактики. Надаючи великого значення досягненню раптовості в бою, він був переконаним прихильником рішучих дій.

Впродовж 11 років герой нашого дослідження командував судном "Сілістрія", удосконалюючи організаційні здібності та вміння спілкуватися з людьми. У 1845 році він отримав звання контр-адмірала й 13 травня того ж року очолив першу бригаду 4-ї флотської дивізії. За 27 років морської служби контр-адмірал П. С. Нахімов отримав багатий досвід, став прикладом для товаришів по службі і зразком для наслідування підлеглими. 1852 року його перевели на посаду начальника 5-ї флотської дивізії, в тому ж році П. С. Нахімов отримав звання віце-адмірала.

На початку 50-х років XIX ст. загострилися протиріччя європейських держав на Близькому Сході, посилилася колоніальна експансія Англії і Франції в регіоні, виникла реальна небезпека, що Босфор і Дарданелли перейдуть під їхній контроль. Таким чином, у ході боротьби європейських держав за азійські ринки проблема Чорноморських проток набула особливого значення.

Провокуючи війну, у вересні 1853 року англо-французький флот пройшов через Дарданелли і став біля Босфору. Це був відкритий виклик Росії. Восени 1853 року стало відомо про намір Англії організувати наступ турків на Закавказзі. Планувалося перекинути турецький десант морем на східне узбережжя Чорного моря. Враховуючи становище, Чорноморський флот перебував у стані бойової готовності. Його завдання зводилися до спостереження за діями противника на Чорному морі, контроль за пересуванням турецьких військ на Кавказ. Разом з тим, моряки Чорноморського флоту займалися укріпленням чорноморської берегової лінії.

Наприкінці вересня – на початку жовтня 1853 р. ескадра у складі 12 лінійних кораблів, 2 фрегатів, 2 корветів, 4 пароплаво-фрегатів, 3 пароплавів і 11 вітрильних транспортів під командуванням П. С. Нахімова впродовж семи днів здійснювала десантування з Севастополя в Анакрію 13-ї піхотної дивізії з двома артилерійськими батареями, продовольством і боєприпасами. Всього було перевезено 16 393 людини, 825 коней, 16 гармат і велику кількість боєприпасів. Операція проводилася в умовах негоди на гребних судах, у її ході матроси і морські офіцери П. С. Нахімова продемонстрували високий рівень бойової підготовки. Значною мірою це є заслугою Павла Степановича. За підсумками операції, результати якої вплинули на розгортання подій в регіоні, герой нашого дослідження був нагороджений орденом Св. Володимира 2-го ступеня.

Після описаних подій, морські бойові судна під командуванням віце-адмірала виконували безперервне патрулювання морських шляхів від Босфору до Батумі. 4 жовтня 1853 р. Туреччина оголосила війну Росії і почала бойові дії на Дунаї і в Закавказзі. Це ознаменувало початок Кримської війни. На той час віце-адмірал П. С. Нахімов командував ескадрою Чорноморського флоту. Початок бойових дій застав його з ескадрою в морі біля Анатолійського узбережжя.

Отримавши звістку про початок військових дій, Павло Степанович негайно ж оголосив про це ескадрі, яка складалася з п'яти 84-гарматних суден, віддав наказ, що закінчувався словами: "Уведомляю командиров, что, в случае встречи с неприятелем, превосходящим нас в силах, я атакую его, будучи совершенно уверен, что каждый из нас сделает свое дело" [5, с. 38 – 42]. Цього ж дня, П. С. Нахімов на нараді з офіцерами зазначив: "С уверенностью в своих командирах и офицерах и командах, я надеюсь с честностью принять сражение... Не распространяясь в наставлениях, я выскажу свою мысль, что, по мнению моему, в морском деле близкое расстояние от неприятеля и взаимная помощь друг другу есть лучшая тактика" [5, с. 50].

На початку листопада 1853 р. П. С. Нахімов дізнався, що турецька ескадра під командуванням Осман-паші, обігнувши береги Кавказу, вийшла з Босфору і зайшла в Синопську бухту. У розпорядженні

командира російської ескадри було 8 суден і (720 гармат), у Осман-паші - 16 кораблів з (510 гармат) під захистом берегових батарей. П. С. Нахімов вирішив атакувати противника, покладаючись на професійні бойові якості російських моряків.

Розбивши ворожий флот в Синопській битві 18 листопада 1853 року, російська ескадра, незважаючи на наявні пошкодження, в умовах штормової погоди повернулася до Севастополя. Цей перехід ескадри адмірал В. О. Корнілов назвав другою перемогою ескадри П. С. Нахімова.

Сучасники високо оцінили подвиг російських моряків та їхнього флотоводця. П. С. Нахімову було адресовано рескрипт Миколи I, в якому йшлося: "Истреблением турецкой эскадры при Синопе вы украсили летопись русского флота новой победой, которая навсегда останется памятной в морской истории. Исполняя с истинною радостью постановление статута, жалуем Вас кавалером Св. Георгия 2-й степени большого креста" [7, с. 60 – 61].

У 1854 році Туреччина залучилася підтримкою Англії і Франції. Головний удар англо-французьке командування планувало по Севастополю, що мав велике стратегічне значення як база російського Чорноморського флоту. У вересні 1854 р. англо-франко-турецький флот підійшов до Євпаторії, підтягнувши багатотисячний військовий десант.

У Криму в цей час перебувала 35-тисячна армія під командуванням князя О. С. Меншикова, сили якої у вересні зазнали поразки на річці Альма, після чого відійшли спочатку до Севастополя, а потім, побоюючись, що противник відріже їх від центральних районів Росії, а також в цілях свободи маневру і можливого створення загрози з флангу і тилу ворога О. С. Меншиков відвів війська до Бахчисараю.

Після відходу польової армії загальна чисельність військ севастопольського гарнізону складала трохи більше 22 тис. бійців. Чорноморський флот мав у розпорядженні 50 бойових суден, у тому числі 14 лінійних і 7 фрегатів. Крім того, у складі флоту було 11 колісних пароплавів, але жодного гвинтового. Управління обороною північної частини міста було покладено на В. О. Корнілова, а південної – на П. С. Нахімова [6, с. 268 – 269].

На південній стороні зусиллями П. С. Нахімова і Е. І. Тотлебена була зведена лінія укріплень. З метою недопущення прориву противника на Севастопольський рейд, за наказом Павла Степановича в ніч з 10 на 11 вересня на вході в бухту було затоплено 7 кораблів, а їхній особовий склад направлено на зміцнення гарнізону міста. Напередодні цього П. С. Нахімов підписав наказ, в якому зазначав: "Неприятель подступает к городу, в котором весьма мало гарнизона. Я по необходимости нахожусь вынужденным затопить суда вверенной мне эскадры, а оставшиеся на них команды, с абордажным оружием присоединить к гарнизону. Я уверен в командирах, офицерах и командах, что каждый из них будет драться как герой" [5, с. 146].

У Севастополі за короткий строк була створена глибоко ешелонувана лінія оборони, що дозволила ефективно використовувати всі сили і засоби, у тому числі морську і берегову артилерію. За увесь час бомбардування Севастополя російські війська зазнали значних втрат, з-поміж інших загинув віце-адмірал В. О. Корнілов.

Після смерті останнього увесь тягар управління обороною ліг на плечі П. С. Нахімова. У лютому 1855 року він був офіційно призначений командиром Севастопольського порту і військовим губернатором міста. Павло Степанович правильно оцінював стратегічне значення оборони Севастополя, як головної бази Чорноморського флоту. Він наголошував: "Имея Севастополь, мы будем иметь флот..., а без Севастополя нельзя иметь флота на Черном море: аксиома эта ясно доказывает необходимость решиться на всякие меры, чтобы заградить вход неприятельским судам на рейд и тем спасти Севастополь" [6, с. 256]. Розуміючи це, П. С. Нахімов зробив усе можливе для зосередження в районі бази значної бойової сили і тим самим не дав противнику захопити місто сходу.

Під керівництвом П. С. Нахімова велася робота по зміцненню оборонних ліній, будівництву додаткових берегових батарей і їхній захист, формувалися бойові батальйони з моряків. Він знав про все, що відбувається на бастионах: кому потрібні снаряди, куди потрібно надіслати підкріплення, завжди вчасно надавав допомогу. Він отримав кілька контузій, хворів, але, пересилиючи негоди, незмінно об'їздив позиції. Ночував, де доведеться, дуже часто спав, не роздягаючись, свою квартиру віддав під лазарет. Він користувався величезним авторитетом і любов'ю серед захисників Севастополя.

16 червня 1855 р. почалася чергова атака на місто. Головним її напрямком був Малахов курган. Штурм противника був зустрітий на всіх напрямках. Незважаючи на це, становище севастопольців залишалося тяжким, їхні сили танули. 28 червня з четвертої години ранку почалося бомбардування 3-го бастиону. П. С. Нахімов поїхав на Малахов курган, щоб підтримати його захисників, підкорегувати дії в умовах бою. Прибувши туди, він увесь час спостерігав за ходом бою в підзорну трубу, віддавав накази. Керуючи обороною кургану він отримав смертельне поранення в скроню і, не приходячи до тями, помер через два дні.

Павла Степановича Нахімова поховали в Севастополі, у Володимирському соборі, поруч з адміралами М. П. Лазаревим, В. О. Корніловим та В. І. Істомінім. Севастопольці важко переживали цю втрату. Його

труну несли адмірала і генерали, стояла почесна варта від армійських батальйонів і всіх екіпажів Чорноморського флоту, звучали дріб барабанів і урочистий молебінь, прогрімів гарматний салют. Труну Павла Степановича вкривали три прапори – два адміральських і один, роздертий ядрами, кормовий прапор з лінійного корабля "Імператриця Марія" – флагмана Синопської перемоги.

Один із очевидців цих подій повідомив у Петербург: "Все были в слезах, стечение народа было так велико, что по всему пути шествия процессии до склепов, где покоятся Лазарев, Корнилов и Истомин, разрушенные крыши и обвалившиеся стены были тесно покрыты людьми всех сословий" [3, с. 398 – 343].

Військово-морехідна діяльність Павла Степановича Нахімова високо оцінена нащадками. У роки Великої Вітчизняної війни Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 березня 1944 засновані орден Нахімова 1-го і 2-го ступенів, а також медаль Нахімова. Орден одержували офіцери Військово-Морського Флоту за вагомий вклад в розробку й проведення морських операцій, в результаті яких була відбита наступальна операція противника або забезпечені активні дії флоту, завдано ворогові значних втрат і збережено військові сили. Разом з тим, ім'я Нахімова увічнено в назвах військово-морських навчальних закладів, бойових кораблів, училищ та площ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асланбегов А. Адмирал Павел Степанович Нахимов. (Биографический очерк) // Русский архив.– 1868. – Изд. 2-е. – М., 1869. – С. 373 – 410.
2. Выверец Г. Павел Степанович Нахимов. / Галина Выверец.–Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2010. – 122 с.
3. Зонин А. И. Жизнь адмирала Нахимова. – Л.: Сов. писатель, 1987. – 448 с.
4. Нахимов П. С. Письмо П. С. Нахимова к вдове М. П. Лазарева / Сообщ., коммент. Б.А. Перовского // Русский архив. – 1868. – Изд. 2-е. – М., 1869. – С. 410 – 412.
5. Нахимов П. С. Документы и материалы, М., 1954. –864 с.
6. Тарле Е. В. Крымская война. – М.; Л.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1950. –Т. 2. – 448 с.
7. Тарле Е. В. Нахимов. [1802 – 1855] / Тарле Евгений Викторович. – М.: Воен. – мор. изд., 1950. –128 с.

Юлія ЗАЙЦЕВА

ІСТОРИОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ М.С.ГРУШЕВСЬКОГО У ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЇ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник — кандидат історичних наук, доцент І.А.Вівсяна

В історії української науки і культури кінця XIX — першої третини XX ст. одне із почесних місць по праву належить Михайлу Сергійовичу Грушевському — видатному вченому, людині широкої ерудиції, надзвичайної працьовитості. Володіючи енциклопедичними науковими знаннями, здатністю всебічно аналізувати і в художній формі відтворювати історичні процеси, він яскраво виявив себе в багатьох галузях знань: історії, археографії, літературознавстві, фольклористиці та ін.

Еміграційна доба життя та діяльності Михайла Грушевського справедливо відноситься до однієї з найменш вивчених у грушевськознавстві. Дослідники тільки підходять до реконструкції головних її складових — суспільно-політичної активності вченого та розгорнутої ним дослідницької й науково-організаційної роботи. Ці магістральні складові еміграційного життя М.Грушевського містять широкий спектр важливих для повноцінного їх осмислення складових. Такими при реконструкції наукової діяльності вченого п'ятиліття його перебування поза Батьківщиною є дискусії, котрі виникали довкола появи нових наукових і публіцистичних праць дослідника.

Важливість зауваженої проблеми стосовно еміграційної доби творчості вченого є особливою. Адже саме в цей час М.Грушевський значно розширив обрії своїх творчих зацікавлень і поряд із традиційними студіями в царині української історії, дав надзвичайно цікаві та вагомі в історії нашої науки праці з історії літератури, соціології, історії релігійної думки. А перебування вченого у цей час в Західній Європі, зацікавленість культурного світу до діяльності недавнього голови відродженої української держави, спрямована активність самого дослідника по популяризації своїх ідей багатьма європейськими мовами, призвели до значного розширення, порівняно із попереднім періодом, кола зацікавлених його працею оглядачів тогочасного інтелектуального життя. Тому дослідження цієї проблеми не лише урізноманітнить традиційну грушевськознавчу тематику, але й значно розширить світовий контекст артикуляції українознавчої проблематики.

Але насамперед М. С. Грушевський — це визначний історик і патріот свого народу, який створив перше найбільш повне, узагальнююче дослідження з історії України від найдавніших часів до другої половини XVII ст. Наукова концепція М. С. Грушевського ґрунтується на органічній єдності високого професіоналізму викладу матеріалів, глибоких знаннях літератури і джерел та оригінальності їх трактування. Його праці й понині користуються великою популярністю.

У вивченні цієї проблеми вагомими є праці таких авторів: Л.Винара, О.Краківського, В.Трошинського, Б.Мартоса.

Формування історичних поглядів відбувалося у студентські роки, коли Грушевський глибоко вивчав історію Середньої Наддніпрянщини доби Давньої Русі, а також середньовічну історію України загалом. Молодий дослідник готує і публікує в "Киевской старине" і "Киевских университетских ведомостях" серію солідних наукових статей, серед яких особливо слід відзначити "Південноросійські панські фортеці в першій половині XVI століття" (1890), "Волинські питання 1077—1102 років" (1891), "Громадський рух на Україні-Русі в XIII столітті" (1891).

По закінченні університету Грушевський захистив як кандидатську дисертацію докладну й концептуально новаторську роботу "Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття", в якій, спираючись на численні джерела, обґрунтував ідею про те, що Батисва навала, за всіх її тяжких наслідків для Русі, аж ніяк не обірвала лінію історичної наступності на території Середньої Наддніпрянщини [2; 11–15].

Залишившись при університеті для підготовки до професури, молодий історик на початку 90-х XIX ст. поринає в наукову роботу. Він продовжує активно співпрацювати з "Киевской стариной" і львівськими "Записками Наукового товариства імені Шевченка", видає два томи матеріалів у серії редактованого В. Антоновичем "Архива Юго-Западной России". У ті роки українознавчі дослідження на території царської імперії далеко не заохочувалися, а видавнича й викладацька діяльність українською мовою взагалі була під забороною [2; 21–35].

Разом з учнями й послідовниками Михайло Грушевський зібрав величезний, не відомий досі науці, архівно-документальний матеріал щодо різних періодів історії України. Грунтуючись на цих даних, Михайло Сергійович узявся до роботи над фундаментальною багатотомною "Історією України-Русі", хронологічно доведеною ним до 1658 р. Ця праця стала найважливішою справою його життя. Перший том "Історії України-Русі" вийшов у Львові 1898 р., а останній був виданий у Києві вже по смерті автора, у 1936 р. [2; 64–71].

Наприкінці березня 1919 р. Грушевський із родиною виїхав до Праги, потім якийсь час жив у Берліні, Відні й Женеві, а 1922 р. оселився в Бадені. Ще восени 1919-го він заснував Український соціологічний інститут, налагодив видання журналу "Борітеся — поборете", створив бібліотеку рідкісних книг. Співробітники інституту підготували до друку серію оригінальних і перекладних праць із соціології, історії культури і громадського руху. Сам Михайло Сергійович у цей час закінчив роботу над монографією "Початки громадянства (генетична соціологія)", що була опублікована 1921 р. [3; 11–15].

М.Грушевський цілком зосередився на науковій роботі й керівництві Українським соціологічним інститутом. Багато українських діячів, котрі опинилися разом з ним в еміграції, не підтримували бажання вченого повернутися на Батьківщину, де хазяйнували більшовики. Тяжкий моральний стан Грушевського диктувався й матеріальними проблемами. Співробітники звільнялися з його інституту, а деякі почали відверто критикувати його. Невтішними були і справи УПСР. Частина членів Закордонної делегації (М. Шаповал, Н. Григорієв), зайнявши антирадянську позицію, зблизилися з Винниченком. Дедалі відчутнішою ставала ізоляція Грушевського [3; 19–25].

В еміграції М.Грушевський поглибив свої історичні дослідження соціологічними студіями. Він вперше почав застосовувати в українській історіографії історико-соціологічний метод, розроблений на рубежі XIX і XX ст. європейським позитивізмом. Перебування М.Грушевського у Парижі в 1903 р. на студіях мало переломне значення для його творчості, внаслідок чого він з історика соціально-економічних та суспільних явищ перетворився на історика-соціолога. Основа соціологічних інтересів М.Грушевського – фактори соціальної еволюції, закони суспільного розвитку, суть соціології тощо. Критично оцінюючи західні соціологічні теорії (О.Конта, Г.Спенсера, К.Маркса та ін.), М.Грушевський обґрунтував неможливість моністичного розуміння історії, а також неправомірність застосування природничого розуміння закону для пізнання соціальної реальності. У суспільстві можуть діяти лише емпіричні закони, які виключають автоматичність і механічність соціального процесу, оскільки слід рахуватися з психологією, елементами доцільності і моральної регуляції людської спільноти. Крім того, наведені закони діють лише в окремих сферах соціального життя [4; 30–33].

Заслугою М. Грушевського є також популяризація поглядів провідних соціологів. Водночас він запропонував оригінальну концепцію законів еволюції суспільства, методологічні підходи до вивчення "колективності і солідарності" суспільності, використання цієї концепції на українському ґрунті. Він обґрунтував вирішальну роль у трансформації людського суспільства конкуренції індивідуалістичних та колективістських традицій, періодичного чергування їх як основи ритму соціальної еволюції [5; 23–35].

М. Грушевський дотримується такого розуміння закономірності соціальних процесів, яке не зводилося до визнання вирішальної дії одного чинника (біологічного, економічного, етнокультурного), а передбачало врахування чинників психології та "свідомої волі", "обов'язкового неавтоматизму" закономірних тенденцій тощо. Він наголошує, що без встановлення й аналізу певних законів суспільного розвитку соціологія як

наука неможлива. Його розуміння завдань соціології виходило з необхідності виявлення основного і постійного, такого, що становить основу соціальних процесів і, таким чином, співзвучне теорії "ідеальних типів" Макса Вебера.

У руслі практичного застосування соціологічних знань чільне місце у творчості М.Грушевського посідали проблеми формування громадянського суспільства. Завдання організації й самоорганізації української спільноти, первинних форм громадянськості, поєднання національних і соціальних завдань у процесі відбудови державності були в центрі уваги теоретика-аналітика й активного політичного лідера. За умов браку національної свідомості, нерозвиненої соціальної структурованості суспільства всі свої надії М. Грушевський покладав на "народну Україну", на "громадянську солідарність" як рису, притаманну українському народові. Учений був прихильником "середньої політичної платформи", яка б об'єднала людину України без різниці верств і народностей, захисником принципів соціальної єдності та гармонії на демократичних засадах, прагнув довести можливість побудови "держави-громади" на ґрунті солідаризування соціальної спільноти. Ці положення мали лягти в основу нового громадянського суспільства України [5; 11–15].

Думки видатного вченого, які ми знаходимо під рубрикою "Українські переживання", є прикладом застосування ідей "генетичної соціології" на вітчизняному етнокультурному матеріалі, прагнення вивчити доробок українознавства соціологічними методами, зробити "соціологічні акценти", аналізуючи історію українського населення. Ці "переживання" не було закінчено. Вони тільки накреслили напрями української гуманітарної науки і є, скоріше, науковим заповітом М. Грушевського.

Соціальний процес у цілому, на думку М. Грушевського, характеризується певним ритмом, тенденціями, формами. Завдання соціології саме в тому і полягає, щоб, відкидаючи мінливе, випадкове, вибирати типове, постійне, те, що становить властиву основу соціального ритму. Український вчений обґрунтував думку, що характерними тенденціями соціального розвитку є диференціація й інтеграція. Чергування цих тенденцій відбувається під впливом комбінації факторів, проте у визначеному соціальному просторі і часі можуть переважати то економічні, то релігійно-психологічні та ін. Отже, М.Грушевський, по суті, відстоював розуміння коливальної динаміки суспільної еволюції, яке є близьким сучасним пост класичним теоріям. У праці "Початки громадянства" він критикував суперечливі теорії про початкову суспільну еволюцію, застосовуючи для порівняння і українські матеріали [2; 43–55].

Величезний внесок Грушевського в історичну науку та історію української літератури загальнознавчий. Вражає працездатність ученого: з-під його пера вийшло понад 1800 праць з української історії та культури. Все свідоме життя Михайло Сергійович був самовідданим ентузіастом національного руху, не впадаючи при цьому в крайнощі. Йому належить величезна роль у консолідації українських демократичних сил на початку ХХ ст. Під час еміграції М.Грушевський створив у Відні Український соціологічний інститут. Крім видання наукових праць, співробітники цього закладу проводили лекційну, пропагандистську і наукову діяльність. Були видані соціологічні праці М. Грушевського. Загалом під егідою Українського соціологічного інституту побачили світ 13 праць, присвячених різним аспектам минулого та сучасного життя України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винар Л. Найдавніший історик України М. Грушевський-К., 1985.- 102с.
2. Верестюк В.Ф. Михайло Грушевський: коротка хроніка життя. -К.,1996.- 134 с.
3. Кравківський О. Грушевський під час еміграції 1919-1924 рр.// М.Грушевський і Західна Україна : доповіді і повідомлення наукової конференції.- Л.,1995.
4. Мартос Б. М.С. Грушевський , яким я його знав//Український історик.- Мюнхен., 1966.- С. 30–33.
5. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище// НАН України.-К., 1994.

Ольга ЗІНЧЕНКО

РОЗВИТОК ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. –ПОЧАТКУ ХХ СТ. : ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент Л.М.Філоретова

Питання розвитку газетної періодики України другої половини ХІХ –початку ХХ ст. завжди привертало увагу науковців, свідченням чого було написання ними значної кількості робіт. Історіографія зазначеної проблеми представлена публікаціями дослідників до 1917 року, науковими розвідками учених 20–80-х рр. ХХ ст. та працями сучасних українських фахівців.

Перші ознаки наукового підходу до вивчення преси в Україні містяться у проблемних дослідженнях О. Маковей [1] та І. Франка [2; 3] кінця XIX ст. Так, письменник, літературний критик та журналіст О. Маковей у своїй статті “П’ятдесятилітній ювілей руської публіцистики” розкрив основні етапи розвитку історії української журналістики, зокрема Галичини, зробив спробу її періодизації [1]. Наступним дослідником питань історії періодики в Україні був відомий письменник, учений та громадський діяч І. Франко, якого сучасний український науковець І. Курганський назвав першим істориком української преси [4]. У цілому в своїх публіцистичних, літературно-критичних та історико-літературних роботах І. Франко подав значний матеріал з історії преси України, виділив етапи її розвитку, подав характеристику різних періодичних видань, визначив їх роль у громадсько-політичному і культурному житті та інформативні можливості. Так, у синтетичній праці І. Франка “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.” досить ґрунтовно проаналізовано тогочасну українську журналістику. Значення зазначених робіт полягає у тому, що їхні автори створили перші наукові розвідки з історії періодики України другої половини XIX ст. й водночас вони були сучасниками тих процесів про які писали.

Охарактеризуємо наукові праці істориків 20–80-х рр. XX ст., у яких вони досліджували загальний стан розвитку української журналістики другої половини XIX – початку XX ст. На початку 20-х рр. XX ст. серед учених розгорнулася дискусія навколо проблеми зародження української преси. Приводом для неї стала стаття В. Щурата “Початки української публіцистики”, яка була надрукована з нагоди сторіччя перших харківських журналів – “Харьковского демокрита” та “Украинского вестника” [5]. Насамперед, науковці сперечалися про те, яку пресу вважати українською: чи ту, що вийшла українською мовою, чи й ту, що за замістом українська? Одні дослідники вважали, що потрібно використовувати термін “початок преси в Україні”, в якому за основу брали територіально-етнічний принцип. Інші переконували, що слід враховувати україномовний та національно-тематичний підхід й користуватися формулюванням “початок української преси”. Уперше ці принципи теоретично визначив відомий бібліограф преси В. Ігнатієнко у своїх працях “Історія української преси та її вивчення” [6] та “Українська преса. 1816–1923” [7]. У статтях в “Бібліографічних вістях” він приділив значну увагу проблемам українського пресознавства та одним з перших запропонував періодизацію й систематизацію періодики за певними ознаками. У 1926 році В. Ігнатієнко визначив п’ять її періодів: 1816–1834; 1834–1904; 1905–1914; 1914–1917; 1917–1923 [6], а у 1930 році – спростив до двох: “від 1848 до 1904 рр. включно преса розвивається й існує на українських землях, що входили до складу Російської імперії; другий період – від 1905–1916 рр. – період між першою та другою революціями в Росії” [7]. Необхідно підкреслити, що періодизація В. Ігнатієнка базується на мовному, територіальному та суспільно-політичному принципах. У цьому ж напрямку у досліджуваній нами період також працювали М. Сагарда [8] та В. Міяковський [9], які продовжували досліджувати витoki та розвиток періодики України другої половини XIX – початку XX ст. Слід відмітити, що науковці 20-х рр. XX ст. зробили значний внесок у вивчення історії друкованих видань України, оскільки вони прагнули визначити основні етапи їх розвитку та зробили кілька спроб здійснити періодизацію цього процесу.

Подальшому вивченню теорії журналістики сприяла робота А. Животко “Історія української преси” [10], котра вийшла у 1946 році у Регенсбурзі та є узагальнюючою працею про появу, становлення й розвиток української періодики. У дослідженні до наукового обігу залучено величезний масив архівних джерел української еміграції, згадується значна кількість імен засновників, творців і меценатів українських часописів. Проте, слід відмітити, що основна увага у роботі А. Животка приділена розвитку друкарської справи на західноукраїнських землях, котрі у цей час перебували у складі Австро-Угорської імперії. Необхідно виокремити дослідження О. Дея з історії преси України кінця XIX – початку XX ст. “Історія української дожовтневої журналістики”, у якому зроблено спробу систематизувати історію української преси дорадянського періоду та подано інформацію про майже всі вітчизняні друковані органи [11].

Таким чином, українська історична наука у 20–80-х рр. XX ст. у вивченні розвитку періодичних видань України другої половини XIX – початку XX ст. мала певні успіхи, зокрема, накопичено фактологічний матеріал, окреслено історіографічні проблеми, започатковано розробку теоретичних питань пресознавства.

Після проголошення незалежності Української держави 1991 р. значно зріс інтерес науковців до вивчення національної періодики. Ґрунтовні дослідження преси здійснюються у науково-дослідному центрі з вивчення періодичних видань при Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, створеного у 1993 році, який проводить наукові конференції та займається випуском збірників праць відповідних фахівців. Так, у публікаціях М. Романюка [12; 13], М. Нечиталюка [14], І. Крупського [15] розглядаються питання методології вивчення преси, визначаються пріоритетні напрямки її досліджень.

Відомий сучасний дослідник періодичних видань України М. Романюк у своїх публікаціях зупинився на розробці теоретичних питань української преси та вивченні історії національної журналістики. Слід відмітити монографію М. Романюка “Українська преса Північної Буковини (1870–1918 рр.)” [12], в якій періодика Північної Буковини вперше розглядається як важливе історичне джерело для вивчення суспільно-політичного життя українців в умовах австрійського панування та румунської окупації краю, якому притаманні специфічні геополітичні, історичні та етнодемографічні умови. Разом з тим, важливою

та певною мірою узагальнюючою є публікація М. Романюка у енциклопедичному виданні “Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження”, в якій здійснено огляд історіографії історії української преси XIX–XX ст. та її бібліографія, висвітлено засадничі методологічні аспекти вивчення преси. Стаття написана на численних джерелознавчих матеріалах, з урахуванням попередніх праць в українській науці, у ній показано роль у дослідженні української журналістики І.Франка та О.Маковей [13].

Іншим відомим дослідником теорії та історії періодики України був М.Нечитайлюк, який розробляв методологічні проблеми історико-журналістських розвідок та особливу увагу приділив вивченню творчої спадщини І.Франка. Він відзначав вплив української преси на національно-культурний і суспільно-політичний розвиток українського народу та визначав її консолідуючу роль у ньому [14].

Пресу як важливе джерело національно-визвольного руху другої половини XIX – першої чверті XX ст. досліджено в монографії І. Крупського, де автор детально проаналізував розвиток преси як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині, Закарпатті й Буковині. Це одне з перших ґрунтовних досліджень вітчизняних істориків, у якому висвітлено внесок працівників преси у боротьбу за національну ідею. Значна увага приділена репресивним методам боротьби царизму з українським словом, окреслена основна тематика виступів журналістів, зокрема щодо захисту мови, розвитку культури, формування національної свідомості [15].

Також важливою для вивчення розвитку преси в Україні другої половини XIX – початку XX ст. є монографія І.Михайлина “Історія української журналістики” [16]. Автор розглянув умови виникнення та національні джерела української журналістики, зупинився на історії окремих видань, зокрема московських, народовських та радикальних. Разом з тим, у роботі окреслено становище української преси в Російській імперії. Особлива увага приділена становленню журналістики Харківської губернії 1812 – 1917 рр.

Слід відмітити, що в Україні захищено низку кандидатських дисертацій, в яких досліджуються періодичні видання України другої половини XIX – початку XX ст. Так, у роботі А. Волобуєвої здійснено комплексний аналіз преси Києва 1835 – 1917 рр. і розкрито загальні особливості становлення, розвитку та функціонування різноманітних часописів. Дослідницею створено базу періодичних видань міста та простежено умови появи і діяльності типологічних груп видань [17]. Публікації газети “Киевлянин” вивчала Ю.Половинчак, яка розкрила значення цього видання у протидії офіційних та монархічних кіл Російської імперії культурно-освітній та суспільно-політичній діяльності українства. Науковець проаналізувала еволюцію редакційної політики газети щодо українського національного руху й роль газети в ініціюванні та виправданні репресивних заходів царизму проти українства [18]. У дисертаційній роботі В. Гутковського висвітлено становлення української преси на теренах Наддніпрянщини другої половини XIX ст. – 1920 р., показано роль українських громадсько-політичних діячів у заснуванні періодичних видань, розкрито згубну політику самодержавства щодо українських культурних та державотворчих проблем [19].

На нашу думку, при вивченні історіографії розвитку газетної періодики другої половини XIX – початку XX ст. необхідно виділити публікації, які присвячені вивченню окремих періодичних видань. Так, О. Іванін [20] досліджував періодики Харкова та Харківської губернії XIX–XX ст., зокрема “Харьковские губернские ведомости”. Український науковець О. Хобта [21] аналізував становлення та розвиток одеської періодики другої половини XIX – початку XX ст. Проблеми функціонування періодики на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, розглядали фахівці науково-дослідного центру з вивчення періодичних видань у Львові, особливо слід відмітити роботи Л. Сніцарчук [22]. Зокрема, у статті “Розвиток громадсько-політичної періодики у 80-ті рр. XIX ст. у Галичині” автор вивчає історію започаткування й виходу окремих видань, організацію їх змістовних структур та політичне позиціонування редакційних колективів [22]. Таким чином, сучасні вчені активно працюють над комплексним дослідженням української періодики XIX – XX ст., яка відігравала важливу роль у формуванні громадської думки тогочасного українського суспільства.

Підводячи загальний підсумок історичних досліджень з розвитку газетної періодики України другої половини XIX – початку XX ст. слід відзначити, що вченими-фахівцями здійснена велика дослідницька робота, передусім у розробці загальних питань теорії та історії журналістики й накопиченні значного фактологічного матеріалу для подальшого його вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики / О.Маковей // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т.2. – Кн. 5. – С.111–126.
2. Франко І. Передмова (До покажчика 1903) / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т.34. – С.469–495.
3. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т.41. – С.194–470.
4. Курганський І. Майстерність Франка-публіциста / І. Курганський. –Л.: Вища школа. – 1974. – 247 с.

5. Трачук Т.А. До витоків української науки про журналістику / Т.А. Трачук // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2003. – Т.13. – С.82–89.
6. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1923. – Ч.3. – С. 21–26.
7. Ігнатієнко В. Українська преса. 1816–1923 : Історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко – К. : ДВУ, 1926. – 77 с.
8. Сагарда М.І. Завдання бібліографії української періодики / М.І. Сагарда // Методологічний збірник : Українська бібліографія. – К., 1928. – Вип. 1. – С.87–106.
9. Міяковський В. До історії журналістики на Україні / В. Міяковський // Бібліологічні вісті. – 1923. – №1. – С.13–26.
10. Животко А.П. Історія української преси : Навч. посіб. для студ. ф-тів журналістики вищих закл. освіти / М. Тимошик (упоряд.). – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
11. Дей О. І. Історія української дожовтневої журналістики / О. І. Дей – Львів: Вища школа, 1983. – 511 с.
12. Романюк М.М. Українська преса Північної Буковини (1870-1918) / М.М.Романюк– Львів, 1998. – 200 с.
13. Романюк М.М. Українська преса XIX–XX ст. як нарративне історичне джерело / М.М.Романюк // Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження. Т. 1: 1812–1890 рр. / ЛННБ ім. В.Стефаніка НАН України. – Л., 2001. – С.3–21.
14. Нечиталюк М.Ф. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень / М.Ф. Нечиталюк // Українська журналістика : історія і сучасність / Тези наук.-дослід. конф. 9–10 грудня 1993 р. – Львів, 1993. – С.17–22.
15. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України : (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. – Львів : Вид-во "Світ", 1995. – 184 с.
16. Михайлин І.Л. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики / І.Л. Михайлин. – 3-е вид., доповн. – Х. : Прапор, 2004. – 319 с.
17. Волобуєва А.М. Становлення і розвиток преси Києва (1835-1917) : типологія, проблематика, національна спрямованість : Автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / А. М. Волобуєва ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г.Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2008. – 20 с.
18. Половинчак Ю.М. Боротьба газети "Киевлянин" з українством наприкінці XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.М. Половинчак; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 23 с.
19. Гутковський В. В. Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина XIX ст. - 1920 р.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Гутковський; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 20 с.
20. Іванін О.М. "Харьковские губернские ведомости" як предмет наукового пізнання / О.М. Іванін // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2008. – Т.30. – С.121–125.
21. Хобта О. Динаміка розвитку одеської періодики 1809–1917 рр. / О. Хобта // Діалог: медіа-студії : збірник наукових праць / Колект. автор, відп. ред.: Александров О. В. – Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2010. – С.325–335.
22. Снісарчук Л. Розвиток громадсько-політичної періодики у 80-ті роки XIX ст. в Галичині / Л. Снісарчук. // Магістеріум : збірник. Вип. 22. Журналістика / Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія" ; Редкол. В. С. Брюховецький (гол. ред.) та ін. – К. : Академія, 2006. – С. 61–68.

Інна ІВАНОВА

АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Д.І. БАГАЛІЯ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Мельничук К.С.

Непересічна постать Дмитра Івановича Багалія, відомого історика, археографа, ректора Харківського університету та міського голови Харкова, одного із засновників Української Академії наук, організатора наукової, архівної, освітньої справи в радянській Україні в 1920-х рр. завжди викликала цікавість істориків, публіцистів та широкої громадськості.

Після здобуття Україною незалежності почалось відродження наукових інтересів до спадщини Д.І. Багалія, а біографічний фактор в історіографії став одним з пріоритетних напрямів досліджень. Ім'я академіка Дмитра Івановича Багалія добре відомо в нашій країні та далеко за її межами. Перш за все завдяки нерозривному зв'язку постаті вченого з долею Слобідської України. Працям Багалія присвячено безліч рецензій, опубліковано розвідки, що характеризують його наукову діяльність. Більшість вчених зауважує, що фундаментальні монографії та численні наукові розвідки вченого були написані на основі багатого джерельного матеріалу.

Археографічна діяльність Д.І. Багалія уже знайшла часткове відображення у науковій літературі. У дослідженні М.В. Горбаня, подається огляд основних археографічних збірників виданих Багалієм [4]. Дослідник відзначає високий рівень археографічного опрацювання матеріалу і доходить висновку, що Дмитро Іванович є не тільки першим істориком Слобідської України, а й тим вченим, що зробив найбільший внесок у вивчення Слобожанщини, забезпечивши своїми археографічними виданнями продовження розробки історії краю на багато років вперед [4, с. 34].

М.С.Лапіна проаналізувала маловідому публікацію Д.І.Багалія – статтю «Назарий Александрович Каразин» і додаток до неї – архівний документ «Епітафію», яка є унікальною літературною пам'яткою, що відноситься до історії Слобожанщини XVIII ст. і характеризує високий рівень культурного розвитку краю та культурного оточення В.Н.Каразіна [3, с. 89].

Аналіз наукової діяльності Д.І. Багалія свідчить про те, що значну частину його творчого доробку становила археографічна робота, а саме: пошук, опрацювання і видання історичних пам'яток та нових цінних історичних документів.

Загалом всі документи, що підготував до друку та видав Дмитро Іванович Багалій, виокремлюються у такі групи:

1. документи з історії Слобідської України, особлива увага надається матеріалам з історії колонізації та історії міста Харкова;
2. матеріали про видатних діячів;
3. документи з історії України за різні періоди [8, с. 260].

Слід зазначити, що археографічну діяльність вчений розпочав готуючи свою докторську дисертацію. Тоді у світ вийшло перше спеціальне видання актів по історії Слобожанщини – «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави» [5, с. 197]. Це було перше спеціальне видання актів з історії Слобожанщини. Відзначимо, що пошук документів для праці відбувався в Московському Архіві Міністерства Юстиції та багатьох харківських архівах, зокрема у Харківському Центральному Історичному архіві та у Архіві Харківського Губернського Правління, саме там були знайдені та підготовлені до друку основні матеріали.

Архіви, в яких доводилось працювати дослідникові, були не впорядковані, а не рідко і зовсім занедбані. Вивчаючи матеріали до своїх праць в архівах, вчений проводив ще й організаційно – пошукову роботу документів. Адаже більшість фондів по історії Слобожанщини, що так цікавили Багалія, були розпорошені в архівах окремих установ [9, с. 74].

Щоб зібрати документи і матеріали для збірника актів «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави» історик довелося попрацювати в архіві Харківського Окружного Суду, Архівах Харківського Губернського Правління та Харківської Казенної Палати. Логічним продовженням археографічної діяльності вченого стає видання другого тому «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави». В збірці опубліковані матеріали, що були зібрані вченим в рукописному відділі Церковно - археологічного музею при Київській Духовній Академії, у приватних осіб, Московському Архіві Юстиції Харківському історичному архіві використані рукописні збірники матеріалів В.Маслова та архівні фонди Харківського окружного суду. До другого тому були додані документи з вивчення історії колонізації та по історії побуту краю [9, с. 75].

У 1893 році до друку виходить складена Багалієм збірка під назвою «Заметки и материалы по истории Слободской Украины». Доробок складався з 28 нових документів, що мають назву «Заметка о новых материалах для истории Слободской Украины». Як і у передніх збірниках документів, в праці збережена тенденція викладення матеріалів у хронологічній послідовності – від початку XVII до кінця XVIII століття. Значну частину серед всіх матеріалів займають документи, що стосуються землеволодіння, трапляються документи з описом міст. За своїм змістовим наповненням, по суті праця є продовженням праці «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави» [7, с. 126].

Зазначені вище видання становлять першу групу археографічних напрацювань Дмитра Івановича Багалія, що включають в себе опубліковані вченим документи та матеріали з історії Слобідської України та міста Харкова. Що ж до опублікованих матеріалів, присвячених провідним українським діячам, то що важливе місце серед них посідають документи з життя та творчості Г.С. Сковороди. Дослідник відшукав в архівах Петербурга, Києва, Москви, Харкова понад 20 творів Сковороди та його епістолярій, науково опрацював матеріал та підготував їх до друку [5, с. 201].

Безперечно, системне та активне дослідження Дмитром Івановичем життя та діяльності Григорія Сковороди спричинило і громадський інтерес до цієї непересічної особистості в історії національної культури. В автобіографії Багалій з гордістю згадує про те, як він виступив ініціатором низки заходів щодо відзначення 200-річчя з дня народження філософа. Свою багаторічну працю присвячену творчості Г.С. Сковороди дослідник узагальнив у двох працях «Украинский философ Г.С.Сковорода» [2] та «Г.С.Сковорода, его учение, жизнь и значение» [2].

Занурившись у розвідки присвячені дослідженню історії Слобожанщини, Дмитро Іванович не міг не приділити уваги навчальному закладу в стінах якого, проводив свою сумлінну наукову діяльність. З по історії Харківського університету було видано 2 томи «Опыт истории Харьковского Университета», що відображають події до 1835 року, ґрунтовані на зовсім новому архівному матеріалі, здобутому в археографічних розвідках [1, с. 25]. Студіюючи історію Харківського Університету, Дмитро Іванович чимало уваги приділив його видатним особистостям. Він зібрав велику кількість оригінальних творів, списків і документів видатного культурного діяча України, засновника Харківського Університету В. Каразіна. На відміну від матеріалів першої групи, документи по загальній історії України, які підготував і видав Багалій, ні по хронології, ні по змісту одного цілого не складають. Тим не менш, не можна зменшувати їх значення для науки. У 1918 році в журналі «Наше минуле» були надруковані нові джерела про Кирило-Мефодіївське Братство [2]. Характеризуючи археографічну діяльність Багалія, слід зауважити

на замітках, над якими працював вчений. У 1882 році виходить «Заметка об архиве Малороссийской коллегии, находящемся при историческом обществе Харьковского университета» [9, с. 77].

Д.І.Багалія, як археограф бентежила доля публікації документів, тому він всіляко сприяв виданню збірників документів. На засіданні 16 грудня 1918 р. будучи головою Історично-філологічного відділу акад. Д.І. Багалій оприлюднив постанову Відділу про започаткування «Записок І Відділу Академії наук». Спільно було вирішено друкувати щорічне звітження про роботу Академії наук, а для видань УАН та її відділів запровадити єдиний заголовок «Праці та матеріали, видані Українською академією наук». Багалій виступив з ініціативою створення Археографічної Комісії при Академії наук.

Під час обговорення законопроекту про заснування Української Академії наук у 1918 р. було внесено питання про Археографічну комісію. Археографічна комісія ВУАН була створена на межі 1918 – 1919 рр. як постійна комісія з розгляду давніх актів для видання пам'яток мови, письменства та історії у складі історико-філологічного відділення УАН. Саме Археографічна комісія розгорнула активну наукову діяльність та в кінці 20-х років видала три томи «Українського археографічного щорічника» (Київ, 1928-1930 рр.), а також окремі збірники історичних джерел [3, с. 123].

На засіданні 16 грудня 1918 р. голова Історично-філологічного відділу акад. Д.І. Багалій оприлюднив постанову Відділу про започаткування «Записок Відділу Академії наук». Спільно було вирішено друкувати щорічне звітження про роботу Академії наук, а для видань УАН та її відділів запровадити єдиний заголовок «Праці та матеріали, видані Українською академією наук» [8, с. 265].

Отже, Д.І. Багалій є першим археографом події Слобідської України, вченим, що зробив найбільший внесок у вивчення маловідомих подій історії Слобожанщини і цим самим забезпечив своїми археографічними виданнями продовження розробки історії краю, приділяв увагу діяльності кращих представників наукової та освітянської інтелігенції. Особливий авторитет Дмитро Іванович здобув завдяки своїм фундаментальним дослідженням архівних матеріалів. Дмитро Іванович Багалій протягом багатьох років стояв на засадах розвитку археографічної діяльності в Україні, розуміючи її неocenне значення для історичної науки.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Багалей Д.И. Заметки и материалы по истории Харьковского университета. Новые данные для биографии В.Н.Каразина / Д.И.Багалей. Х.: Тип. и литогр. М.Зильберберга, 1905. – 84 с.
2. Багалій Д.І. Вибрані праці. – Т.1. – Х., 1999. – 552 с.
3. Богдашина О.М. Слобідський літописець історії України Д.І. Багалій // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 88 – 124.
4. Горбань М. Археографічні праці акад. Д.І. Багалія // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія до нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1997.
5. Кравченко В.В. М. І. Яворський та Д. І. Багалій в світлі архівних документів // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Харків: Майдан, 1998. – С. 195-202.
6. Лапина М. С. Одиссея «коллекции Аделунга», или Драма «отца» Харьковского университета // Грани. – 1997. – 23-29 мая (№ 21).
7. Олешко Н.П. В.О. Барвінський і Д.П. Міллер про наукову та громадську діяльність Д.І. Багалія // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Історичні науки. – 2001. – Випуск 504. – С. 124 – 128.
8. Стариков Г.М. Постать Д.І.Багалія в українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В.А.Смолій; відп. ред. О.А.Удод. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип.19. – С. 259 – 282.
9. Шийко А.А. Д.І. Багалій і становлення архівної справи в радянській Україні у 1920-х рр. // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. – Київ, 2011. – Вип. 19. – С. 73 – 77.

Інна ІВАНОВА

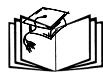
РОЛЬ Д.І. БАГАЛІЯ У ФОРМУВАННІ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Мельничук К.С.

Становлення сучасної української архівістики як системи, базованої на наукових засадах, припадає на другу половину XIX - першу половину XX століть. В цей час працювало багато видатних вчених, які зробили свій внесок у розвиток української архівної справи. Вивчення діяльності особистостей в архівістиці (М. Грушевський, В. Модзалевський, В.Базилевич, В.Веретенников, О. Водолажченко, О. Гермайзе, В. Дубровський, В. Маслов та ін.) має не лише науково – пізнавальне, а й практичне значення.

Важливе місце серед істориків-архівознавців посідає видатний учений і громадський діяч Дмитро Іванович Багалій (1857 - 1932). Автор близько 400 наукових досліджень, навчальних та популярних праць, Д.І. Багалій передусім відомий як неперевершений знавець історії Слобожанщини, авторитетний дослідник

історії Лівобережжя, Південної України, фахівець у галузі архівної справи, історіографії та джерелознавства, археології.

Широке визнання здобув Д.І.Багалій, очолюючи провідні культурно-просвітницькі установи міста Харкова, будучи ректором Харківського університету, харківським міським головою, одним із засновників Української Академії наук, організатором наукової, архівної, освітньої справи в радянській Україні в 1920-х рр.

Дмитро Іванович Баталій народився 26 жовтня (7 листопада) 1857 р. в м. Києві. У 1876 році закінчив із золотою медаллю 2-гу Київську гімназію. З 1876 до 1880 року навчався на історичному відділі історико-філологічного факультету Київського університету. Св. Володимира, по закінченні якого був залишений при Київському університеті стипендіатом для підготовки до професорського звання з російської історії. У 1883 р. Д.І.Багалія обрано штатним доцентом кафедри російської історії в Харківському університеті. З цього року він завідує Харківським історичним архівом і входить до історико-філологічного товариства при Харківському університеті. У 1887 році Д.І. Багалій захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора наук (у Московському університеті), в цьому ж році його призначено екстраординарним, у 1889 р. – ординарним, а в 1908 – заслуженим професором. З 1906 до 1911 р. Д.І. Багалій був ректором Харківського університету.

Початок роботи Д. Багалія у галузі архівної справи можна віднести до 1880-х рр., коли він розпочав свою роботу у Харківському університеті. Керівництво Київської громади схвалило цей крок, що засвідчує запис у щоденнику професора О. Кістяківського: “Багалія обрано доцентом по кафедрі російської історії в Харківському університеті, це можна вважати важливою подією” [6, с. 391]. У 1883 р. він став членом ХІФТ, яке функціонувало при університеті, де виявив себе як діяльний науковець, археограф та редактор. Завдяки виданням товариства започатковано публікацію архівних джерел з історії Слобожанщини та документів з історії України.

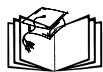
Осмилюючи історію України учений зазначив трагічну долю письмових пам’яток, мала частка яких дійшла до дослідників другої половини ХІХ ст. Наголошуючи на байдужості освіченого суспільства ХІХ ст. до цінних пам’яток, дослідник констатував, що більшість з них безповоротно загинули для науковців (згоріли, згнили чи розібрані до приватних зібрань) [5, с. 53]. Власне у 1880-х рр. Багалій на підставі особистого досвіду засвідчив, що залишки офіційного діловодства являли собою “зайвий непотріб” у підвалах чи на горищах губернських і повітових присутствій, де вони не зберігалися, а гинули. Прикладом цього визначив непросту долю Чернігівського губернського архіву, куди Румянцев-Задунайський зібрав залишки документів усіх установ колишньої Гетьманщини. Особисто ознайомившись із кількома справами цього архіву, що випадково потрапили до рукописного відділу бібліотеки “Київської тимчасової комісії для розбору давніх актів”, учений оцінив важливість і справжню цінність матеріалів установи для вивчення та реконструкції історичних подій ХVІІ–ХVІІІ ст. у Гетьманській Україні [7, с. 140].

Мабуть з огляду на це, власні наукові пошуки молодий науковець скерував у малодосліджену сферу регіональної історії, а саме колонізації, соціально-економічного життя та побуту Слобідської і Лівобережжя. Додало впевненості науковим студіям Багалія і запрошення на посаду до Харківського університету, де, він негайно занурився в навчальну, наукову та громадську роботу. Саме тут він, будучи членом ХІФТ, раз і назавжди пов’язав свою особисту долю з архівною справою [4, с. 89].

У 1879 р., за пропозицією знавця місцевої старовини П. Єфименка ХІФТ, очолюване професором О. Потебнею, вирішило взяти під свою опіку архів Малоросійської колегії і перемістити його до Харкова. У серпні 1880 р. вдалося транспортувати частину матеріалів, а саме справи Малоросійської колегії, запаковані у 82 тюки вагою 500 пудів. Але митарства архіву не припинилися і в Харкові: ні ХІФТ, ні університет не мали гідного приміщення для нього. До 1883 р. архів пролежав у мішках на хорах актової зали та бібліотечного коридору університету.

На думку Багалія, вивчення збережених матеріалів періоду занепаду автономії Гетьманщини та перетворення її на одну з провінцій Російської імперії було важливим в аспекті наукового інтересу та повчальним, оскільки крім загальноросійських тенденцій, обумовлювався й внутрішніми соціальними відносинами в Малоросії [6, с. 134]. Розбір матеріалів та їхню каталогізацію взялася реалізувати створена у 1883 р. комісія добровольців з восьми осіб, серед яких перебував і Д. Багалій, обраний тоді ж доцентом Харківського університету по кафедрі російської історії. Виявивши діяльну участь у роботі комісії на початку як хранитель, історик надзвичайно турбувався про подальшу долю архіву. Той не дивно, що за пропозицією ХІФТ, яку затвердила рада професорів Харківського університету, вченого у 1884 р. обрано завідувачем історичного архіву. Варто наголосити, що Багалій виконував ці обов’язки протягом трьох десятиліть на громадських засадах, тобто безкоштовно [1, с. 133].

Це ще раз доводить відданість науковця ідеї громадськості, чи, як окреслив він сам, продуктивній суспільно-корисній роботі.

Розробляючи план нового опрацювання архіву, члени комісії, що керувалися міркуваннями дослідницької “зручності” та мінімізації витрат коштів та часу, визнали доцільним скласти загальний каталог архівних справ.

Суттєво прискорила роботу працюючих з давніми справами абетка, зразки почерків архіву та невеликий словничок, складені Дмитром Івановичем. Багалій зумів передати власну любов та велике завзяття до архівної роботи аматору С. Дуброві, для якого став справжнім учителем. Власне завідувач архіву за найменшої нагоди вільного часу особисто долучався до розбору та опису справ. Першим підсумком такої наполегливої роботи стали 4000 справ, унесені до каталогу архіву, класифікацію яких за змістом документів подав

Багалій. Утім, комісія не завершила остаточного розбору матеріалів архіву, оскільки невдовзі розпалася [5, с. 26].

Грунтовний огляд та каталогізація матеріалів архіву дали підстави Д. Багалію відразу визначити наукову вагу архіву: чи не єдине повне зібрання матеріалів для історії Лівобережної України XVIII ст. [5, с. 10]. Він ознайомив широкий загал науковців із фондами архіву і дав характеристику основних рубрик наявних документів. Окрім того, небайдужий дослідник, керуючись методологічними засадами наукової доцільності, системності та цілісності, відразу визначив перспективи акумуляції в Харкові всіх матеріалів справ Малоросійської колегії.

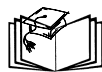
Учений підкреслив корисність приєднання старих матеріалів Полтавського та залишків Київського губернських правлінь, які за оцінкою шанувальника раритетних документів Багалія, “являли купу сміття, і багато з них загинуло без вороття”. Науковець, будучи завідувачем Харківського історичного архіву, продовжив копітку цілеспрямовану роботу з централізації всіх документів щодо Лівобережжя в зазначеній установі.

Невідкладними заходами для організації архіву завідувач визначив: упровадження посади архіваріуса, виділення зручного приміщення та призначення певної суми для публікації архівних матеріалів. ХІФТ, маючи обмаль коштів (100 крб субсидії МНО та аналогічну суму членських внесків) та розуміючи важливість даного наукового закладу й власну неможливість реалізувати запропоновані заходи для зміцнення його функціонування, звернулося до попечителя навчального округу з проханням прийняти у завідування університету архів Товариства з виділенням певної суми (1000 крб) з кошторису [9, с. 74]. Обґрунтовуючи клопотання, Багалій укрив важливим для збереження та подальшого опрацювання наявних архівних матеріалів визначив наявність у Харкові університету, а отже і наукових сил для подальших досліджень.

Професор Багалій, будучи багаторічним керівником архіву, переймався його правовим і фінансовим становищем, прагнучи забезпечити стабільність і надійність функціонування закладу. Головними задумками для подальшого розвитку були наміри реорганізації установи, а саме упровадження архіву в штат навчально-допоміжних закладів університету чи перетворення в Центральний архів за зразком Київського чи Віленського. Неодноразово завідувач клопотав перед вищими інстанціями щодо перетворення Харківського історичного архіву з громадського в офіційний заклад із визначеним штатним розписом. Мотивував Багалій тим, що фактично архів майже відразу виконував місію навчально-допоміжного закладу при Харківському університеті, а за складом та функціями наближався до центральних регіональних архівів.

Визначаючи роль професор Багалія в створенні Харківського історичного архіву, на нашу думку, доцільно скористатися його власної оцінкою, проголошеною без зайвої скромності на XI археологічному з'їзді в Києві (1899 р.), де він наголосив, що очолив архів із моменту його організації, створюючи та розширюючи його, сам являвся “живим літописом та першоджерелом для характеристики установи” [9, с. 79]. Заслуги Дмитра Івановича з організації архівної справи в Харкові імперської доби визнали та оцінили вже сучасники. Святкуючи тридцятиріччя науково-педагогічної діяльності Д. Багалія (1910), його колега, професор М. Сумцов справедливо відзначив, що саме ювіляр у більшості сприяв розвитку історичного архіву при Історико-філологічному товаристві, що протягом 30 років існування перетворився на важливу наукову установу.

Отже, активізація суспільно-культурного життя у Наддніпрянщині другої половини XIX ст., прикметною ознакою якого можна вважати зростання інтересу до становища народу, тісно пов'язана з формування інтелігенції, підвищення її авторитету у тогочасному соціумі. Це позначалося на життєвих принципах багатьох інтелектуалів-громадівців, типовим представником яких був професор Д. Багалій. Осаяний великою любов'ю до історичної науки та повагою до минувшини власного народу й рідного краю, учений понад усе бажав зробити все можливе задля збереження безцінних документальних надбань давнини та їх популяризації. Виявом цього стала його багатолітня копітка громадська діяльність на ниві організації архівної справи Слобожанщини. Не шкодуючи власного здоров'я й часу, наполегливо працював учений на ниві розбудови довіреної йому як завідувачу громадської установи “Історичного архіву при ХІФТ. Протягом десятиліть функціонування за його керівництва архів не тільки перетворився на головне

вмістилище матеріалів з історії Гетьманщини та Слобожанщини
науковий осередок досліджень регіональної історії.

XVII–XVIII ст., а й важливий

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багалей Д.И. Заметка об архиве Малороссийской коллегии, находящемся при Историко-филологическом обществе Харьковского университета // Университетские известия. – Киев, 1882. – № 9. – С. 131–141.
2. Багалей Д.И. Мысли об устройстве исторического архива при Харьковском университете // Вестник археологии и истории. – 1885. – Вып. 2. – С. 3–11.
3. Багалей Д.И. О необходимости превращения Харьковского исторического архива в Центральный архив // Труды XI археологического съезда в Киеве, 1899. – Москва, 1902. – Т. 2. – С. 12–17.
4. Богдашина О.М. Слобідський літописець історії України Д.І. Багалій // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 88 – 124.
5. Горбань М. Археографічні праці акад. Д.І. Багалія // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія до нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1997.
6. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885). – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 2. – 584 с.
7. Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Харьков: Основа, 1990. – 220 с.
8. Кравченко В.В. М. І. Яворський та Д. І. Багалій в світлі архівних документів // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Харків: Майдан, 1998. – С. 195–202.
9. Шийко А.А. Д.І. Багалій і становлення архівної справи в радянській Україні у 1920-х рр. // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. – Київ, 2011. – Вип. 19. – С. 73 – 77.

Віта ЛАНОВЕНКО

ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОГО ТА ПІЗНЬОГО ПЕРІОДІВ ЕПОХИ БРОНЗИ НА МЕЖІ СТЕПУ І ЛІСОСТЕПУ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я (XXIII – XII СТ. ДО Н.Е.)

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент І.А.Козир

Вивчення пам'яток середнього та пізнього періодів епохи бронзи на межі степу і лісостепу є досить актуальним з огляду на проблему дослідження ареалу поширення та матеріальних здобутків культур цього часу. Як відомо географічний кордон між степом і лісостепом Середнього Подніпров'я проходить по території Кіровоградщини. І епоха бронзи є одним з найважливіших періодів у вивченні історії племен даної території, адже є останнім великим періодом первіснообщинного ладу. Цей етап в історії Середнього Подніпров'я характеризується виділенням скотарських племен. В епоху бронзи скотарство пов'язувалося з землеробством, рибальством і полюванням [1, с.8]. Бронзовий вік умовно поділяють на три періоди: ранній, середній і пізній, кожен з яких представлений різними культурами.

Саме за доби середньої та пізньої бронзи відбулися значні зрушення у сфері металургії та металообробки. Металеві речі широко входять у побут, виробництво, військову справу. Саме тоді бронзовий вік поширився на всі терени сучасної України. Епоха середньої та пізньої бронзи на даній території є найбільш насичена пам'ятками, які відносяться до таких культур як катакомбна, бабинська (багатоваликівська), зрубна та сабатинівська.

Катакомбну культуру вперше виділив В. О. Городцов на початку XX ст. під час розкопок в районі середньої течії Сіверського Дінця. Дана культура свою назву отримала за характерним поховальним обрядом. Її пам'ятки займають степові простори від Подунав'я до Приуралля; відомі також і в Криму та на Маничі в Передкавказзі. Датується XXV – XX ст. до н.е.

Найпоширеніший тип кераміки катакомбної культури – високогорлий присадкуватий горщик із широким дном; тиснений візерунок у вигляді кіл або напівкруглих фігур виконувався за допомогою шнура. Рідше трапляються відбитки гребінця, спіральної черепашки тощо.

Серед бронзових виробів катакомбників варто відзначити характерні для них вислообушні сокири, тесла, жолобисті долота, гаки, дволезові ножі у формі лаврового листа, шила, різні прикраси. Хімічний склад бронзових предметів засвідчує їхнє кавказьке походження. В могилах нерідко знаходять бойові молоти, кам'яні наверхня булави, наконечники стріл.

Для катакомбної культури характерні родові селища й курганні могильники (поховання у підкурганних катакомбах, у скорченому положенні на боці, посипані червоною фарбою, що символізує вогонь)[2, с.75-76].

Отже, племена катакомбної культури займалися скотарством і землеробством, знали металургію міді й бронзи, вели обмін з навколишніми племенами, особливо із племенами Кавказу, а через них були пов'язані з Передньою Азією, Іраном, Єгиптом. У племен Катакомбної культури був батьківський рід, виникли передумови для майнової диференціації (поховання вождів і родових старійшин відрізняються більше багатим інвентарем).

На території Кіровоградської області пам'ятки катакомбної культури були виявлені в Світловодському, Олександрійському і Онуфріївському районах – на півночі області та у Вільшанському районі - на півдні.

Зокрема, поселення катакомбної культури репрезентоване уламками ліпних глиняних посудин, характерних для даної культури, відкрите на східній околиці села Андрусівка Світловодського району [3, с. 22-23]. Фрагменти посуду катакомбної культури траплялися під час розкопок енеолітичного поселення в с.Дереївка Онуфріївського району експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Телегіна Д.Я. у 1960-1967 рр. Поверхня знайдених горщиків з середини заглажена гребінцем. Зовнішня поверхня, в основному, шийка посудин, орнаментована комбінаціями відбитків шнура, прокреслених ліній та насічок. Дуже поширений мотив горизонтально-покладеної «ялинки», що чергується з прокресленими чи проглаженими лініями. Один горщик по краю вінця прикрашений «ялинкою», а по тулубу – горизонтальними проглаженими лініями та прокресленими трикутниками з орієнтованими вгору вершинами (Рис.1, 1). В цілому ця кераміка близька до посуду з катакомбних поховань Наддніпрянщини [4, с.179; 5,с.57-62]. Під час розвідки Гуржоса І.І. та Кириченка В.А. біля с.Вівсянки Вільшанського району була знайдена кам'яна сокира катакомбної культури [6, с.12].

Найбільш яскравими і багато чисельними є поховання катакомбної культури, раннього і пізнього етапів, які є досить цікавими своєю насиченістю знахідок. Обряд поховання здійснювався в катакомбах, що символізували утробу Матері-Землі (жінки), що приймала в себе небіжчиків. Підземну частину споруди не засипали землею, Вхідний отвір до такої камери закривали дерев'яними стовпчиками чи кам'яними брилами (стелами), а вхідну шахту засипали ґрунтом. Катакомби впускали до могили мною спільноти, з наступною добувковою (досипкою) вже існуючого насипу. Ранні катакомби мали Т-подібну конструкцію (поховальна камера влаштовувалася упоперек видовженої вхідної ями). Небіжчиків укладали в скорченому стані, на спину чи на бік, з несталою орієнтацією. Останнє пояснюється планіграфією катакомб, розташованих на периферії кургану по колу, з камерою, спрямованою у бік умовного центру насипу. Голову та кінцівки небіжчиків фарбували вохрою. В деяких похованнях на черепах виявлені залишки поховальних масок – заповнення очниць і носових отворів вохристими пробками. Багато поховань з розчленованими і неповними кістяками. Зафіксовані також кенотафи.

Цікавий багаточисленний інвентар, що супроводжував поховання. Посуд представлений керамічними, дерев'яними формами, а також ритуальними горщиками із необпаленої маси. Достатньо широко представлена зброя: кам'яні сокири, крем'яні наконечники стріл, дерев'яні булавоподібні посохи, бронзові ножі і шила. До рідкісних знахідок належить бронзова діадема в одному з поховань [7, с.4].

Курганне поховання катакомбної культури, в якому з вохри виконано зображення людської ступні виявлено в с. Успенка Онуфріївського району. Також під час розкопок в 1990 р курганів біля с. Голованівка Олександрійського району. С.В.Полінім, М.П.Тупчієнком виявлено поховання катакомбної культури, які супроводжувалися різноманітним інвентарем: горщик ліпний; глечик ліпний, плоскодонний; амфора; лопатка тварин; стріли; вироби з бронзи; кераміка; прикраси: намисто; кам'яна сокира; бронзові вироби (Рис.1,2-3) [8]. Схожі поховання знайдені біля с.Звенигородка Олександрійського району [9]. Також досить вагомими є знахідки під час розкопок курганної групи біля смт.Вільшанка, де був виявлений бронзовий кинджал із залишками дерев'яних піхов, що лежав біля кістяка дитини, похованої у скорченому стані [10;11, с.13].

Бабинська культура (культура багатоваликів кераміки) відома в Подніпров'ї у XX – XVI ст. до н.е. Західна межа її території пролягає загалом по лінії Одеса – Кишинів – Вінниця – Житомир, східна – по долині Дону. На ряді поселень досліджені наземні та напівземлянкові житла.

Обряд поховання – скорчене на боці трупопокладення, з орієнтацією на захід чи південний схід. Небіжчиків ховали у курганах та на ґрунтових цвинтарях, влаштовували в неглибоких ямах, кам'яних скринях, дерев'яних рамах із дощок, колодах, підбожх. Інвентарні поховання супроводжуються керамікою, дерев'яними чашами і тацями, кістяними та роговими пряжками різних типів, бронзовими ножами, кістками тварин.

Основною керамічною формою є горщик високих пропорцій, нерідко ребристий, із широким горлом і плоским дном. Є також миски. Орнаментация – численні наліпні валики або прокреслені лінії. На поселенні Бабине та в деяких похованнях знайдені бронзові ножі, шила. З кременю виготовлялися наконечники стріл і дротиків, із кістки – оригінальні округлі пряжки з двома отворами – великим центральним і маленьким боковим. На поселенні Бабине відкриті склоподібні намистини, ймовірно, єгипетського походження, - прості циліндричні та з двома виступами по боках [12, с.76-78].

Поселення бабинської культури відомі й на Кіровоградщині. Зокрема, були знайдені уламки ліпних глиняних посудин вкриті рядами невеликих горизонтальних валиків, фрагмент шліфованого діоритового топора, мідний ніж біля с.Андрусівка Світловодського району [14, с.179; 13, с.23-24]. Фрагменти кераміки бабинської культури (багатоваликів культури) знайдені біля с.Дереївка Онуфріївського району. Переважно це невеликі горщики, прикрашені наліпними валиками, часто з косими або ромбічними відбитками, іноді валики під вінцями поєднувались з прокресленим орнаментом на плічках(Рис.1,4) [15,

с.179; 16, с.57-62]. Досить цікава випадкова знахідка. була виявлена у 1978 р поблизу с. Протопопівка Олександрійського району: тигель для виплавки бронзи, виготовлений з шиферного сланцю; форма для лиття комбінована, виготовлена з вогнетривкої глини. У формі відливали долото, ніж і тесло [17, с23-30].

Із поховань культури багатоваликової кераміки найбільший інтерес викликають поховання в дерев'яних колодах, які було виявлено під час розкопок в 1990р. С.В.Поліна, М.П.Тупчієнка біля сіл Голоківка та Звенигородка Олександрійського району. В похованнях знайдено уламки кераміки, намистини, ліпні горщики [18].

Пам'ятки зрубної культури виділені В.О. Городцовим одночасно з катакомбниками на Сіверському Дінці. Зрубні поселення, могильники, скарби, майстерні розташовуються у степовій та лісостеповій зонах Східної Європи від Волги до Дунаю. Зрубна культура датується XVII – XII ст. до н.е. Її поселень відомо значно більше, ніж катакомбних, що свідчить про вищий ступінь осілості зрубників, які поряд із скотарством активно займалися землеробством. На раньозрубних поселеннях розкопані напівземлянкові житла прямокутної в плані форми.

Основний тип поховальних споруд – кургани. Померлих клали у скорченому стані на боці, з кистями рук перед обличчям, головою, як правило, на схід. Переважна більшість могил в районі Сіверського Дінця мала дерев'яні зруби, в інших же районах проживання зрубних племен таких поховань виявлено мало: тут побутовали або звичайні ґрунтові ями, або кам'яні скрині. Небіжчиків супроводжували посудини, рідше наконечники списів, пряжки, прикраси.

Найпоширеніший тип кераміки – банкоподібний горщик. На ранніх етапах зрубної культури використовувалися також гостроребристі присадкуваті горщики. Орнаментом прикрашалася лише верхня частина посудини; візерунок або відтискування шнуром, або прокреслювання. Серед сюжетних композицій – хрестики, свастики, схематизовані зображення тварин тощо.

Знаряддя переважно бронзові. Це, насамперед, провушні сокири або сокири-кельти, долота, шила, голки, ножі своєрідної форми – з перехватом. З кістки виготовляли псалії, гарпуни, лошила тощо, з каменю – ливарні матриці, молоти, зернотерки, вкладиші до серпів.

На сьогоднішній день на Правобережжі вздовж кордону степу з лісостепом відомо декілька поселень і більше 70 поховань пізньозрубного типу. Вони то йдуть безпосередньо по кордону степу і лісостепу, то місцями глибоко вриваються в межі останнього. Більшість представлених могил є впускними в насипи ямних курганів. Поховання одиночні. Могильні спорудження представляли собою ямами прямокутної чи овальної форми. Поховальний обряд – однотипний. Більшість похованих лежали в скорченому стані на лівому, менше на правому боці. Орієнтація похованих стійка – східна з відхиленнями на північ чи на південь, трапляється західна і північна [19, с.91].

Як приклад обряду поховання на межі степу і лісостепу Середнього Подніпров'я варто виділити кургани доби бронзи, досліджені під час розкопок С.В. Поліна і М.П.Тупчієнка в 1990 році в м. Олександрія та селах Голоківка і Звенигородка Олександрійського району. Поховання мали супровідний матеріал представлений глечиком плоскодонним з виділеними плічками, ліпним горщиком баночної форми [20; 21, с.270-271]. Схожі поховання були виявлені біля смт. Вільшанка Вільшанського району та с.Защита Новомиргородського району [22; 23, с.131; 24, с.68]. 10 поховань, виявлені біля с.Показове Добровеличківського району, де поховання теж належать до зрубної культури. Супровідний інвентар: три невеликі банкоподібні посудини, дві кістяні пряжки [25, с.91]. Загальною рисою всіх досліджених зрубних поховань є бідність поховального інвентаря, майже повна відсутність металевих предметів в могилах, що досить ускладнює їх датування. Предмет зброї представлений лише невеликим бронзовим кинжалом із дитячої могили у с.Вільшанка Новоархангельського району [26, с.91].

Сабатинівська культура охоплювала в XVI – XIII ст. до н.е степову смугу Надчорномор'я та Криму. Представлена багатьма поселеннями (Сабатинівка, Ушкалка, Ташлик та ін.). На поселеннях виявленні залишки жител прямокутної в плані форми, зведених на кам'яному підмурку. Поблизу сабатинівських поселень трапляються зольники [27, с.189].

В середовищі сабатинівських племен переважали впускні поховання. Похоронний обряд – скорчене на боці трупопокладення, кисті рук - перед обличчям. Чоловіків клали на правий, а жінок – на лівий бік. У складі чисельного супровідного інвентаря – кераміка, прикраси тощо.

Важливим елементом матеріальної культури сабатинівців є скарби бронзових виробів і зливків. Також з бронзи виготовляли прикраси. Серед них – дротяні і литі браслети, скроневі підвіски, кільця, шпильки з кільце- або цвяхоподібною голівками, різні бляшки, так звані шумливі та хрестоподібні «антропоморфні» підвіски. Кераміка сабатинівської культури слабо орнаментована, лисковата, прикрашена валиками. Сабатинівці широко використовували двовухі вази, банкоподібні горщики, жаровні.

У Кіровоградській області пам'ятки сабатинівської культури відомі в Новомиргородському районі. Зокрема сабатинівське поселення було відкрите П.І.Озеровим у північній частині села Ганнівка, розташоване на самому березі р. Велика Вись. Там були знайдені фрагменти кераміки, знаряддя з кременю,

кам'яні сокири, фрагменти зернотерок. Схожі поселення були виявлені біля сіл Ганноградське, Кам'янка, Костянтинівка, Лікарське [28, с.13.].

Таким чином, історична обстановка періоду середньої та пізньої бронзи на території межі степу та лісостепу Середнього Подніпров'я представлена такими культурами, як катакомбна, культура багатоваликової кераміки, зрубна та сабатинівська культура дослідження яких дає цікаві категорії предметів матеріальної культури. Поховальні пам'ятки, їх побудова, інвентар певною мірою відтворюють культуру населення, та розширюють джерельну базу вивчення самих культур і ареал їх розповсюдження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беркович М.Е. Археологические памятники Кировоградской области. – Кировоград, 1950. - 40 с.
2. Давня історія України: У 2 кн. – К., 1994. – 90 с.
3. Петровская Е.А., Максимов Е.В. Археологические памятники в окрестностях с. Большой Андрусовки на Тясмине //КСИА – К., 1959. - Вип. 8. – С. 22-23.
4. Археологічні пам'ятки Української РСР. Короткий список.– К., 1966. – 200 с.
5. Шарафутдінова І.М. Знахідки доби бронзи поблизу с. Дерев'ка на Дніпрі //Археологія. – 1974. - №13. – С.57-62.
6. Гуржос И.И. Краткий очерк истории поселка Ольшанка и сел Ольшанского района Кировоградской области. – Запорожье, 1995. – 52 с.
7. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Николова А.В. Курганы верховьев Ингульца. – К., 1992. – 46 с.
8. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Николова А.В. Курганы верховьев Ингульца. – Кировоград, 1994. - Выпуск 3. – 46 с.
9. Там само...
10. Бокій Н.М. Отчет Кировоградского музея о раскопках в Кировоградской области за 1969 г. //НАИА АН УССР – 1969/65. – С. 260-261
11. Бокій Н.М. Розкопки на Кіровоградщині //Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – К., 1972. – С. 131 – 135.
12. Давня історія України...
13. Археологічні пам'ятки Української РСР. Короткий список.– К., 1966. – 200 с.
14. Петровская Е.А., Максимов Е.В. Археологические памятники ...
15. Археологічні пам'ятки Української РСР. Короткий список.– К., 1966. – 200 с.
16. Шарафутдінова І.М. Знахідки доби бронзи ...
17. Бокій Н.М. Курган епохи бронзи на Протопоповском углеразрезе //Древняя история Днепровского Правобережья. – Кировоград, 1988. - Вып.1. – С. 23-30.
18. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Николова А.В. Курганы верховьев Ингульца...
19. Бокій Н.М. Памятники срубного времени на пограничье степи и лесостепи на правобережье Днепра // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы. Тезисы докладов конференции. – Донецк, 1979. – С. 191 -192.
20. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Николова А.В. Курганы верховьев Ингульца...
21. Евдокимов Г.Л. Раскопки курганов в г. Александрии //АО – 1979 г., - М., 1980 г. –С.66-70.
22. Бокій Н.М. Отчет Кировоградского музея о раскопках ...
23. Бокій Н.М. Розкопки на Кіровоградщині // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – К., 1972. – С. 131 – 135.
24. Бокій Н.М. Розкопки курганів у верхів'ях басейну Тясмина //Археологія. – 1977. – Вип.22. – С. 168.
25. Бокій Н.М. Археологические работы на Кировоградщине //Археологические исследования на Украине в 1968 г. – К, 1971. – Вип. III. – С.91-94.
26. Бокій Н.М. Памятники срубного времени...
27. Залізник Л.Л. Археологія України: курс лекцій. – К, 2005. – 504с.
28. Озеров П.І. Від найдавніших часів до V ст. н.е / Історія Новомиргородського рйону. – Кіровоград, 2004. – С. 13-14

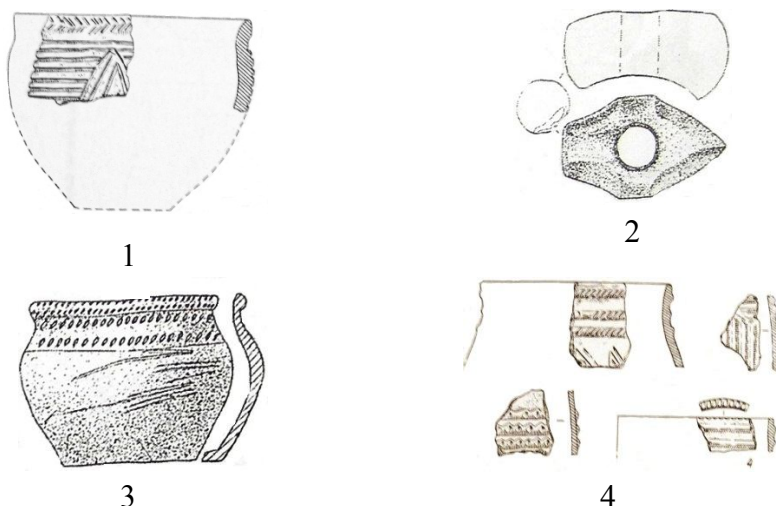

Рисунок 1. Знахідки пам'яток доби середньої та пізньої бронзи Кіровоградщини. 1,4 – с.Дерев'ка Онуфріївського району; 2,3 –с.Голованівка Олександрійського району.

Таміла ОХРИМЕНКО

ПРОПАГАНДА ІДЕЙ СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НАПЕРЕДОДНІ АКТУ ЗЛУКИ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент Н.І.Біденко

Важливим засобом боротьби за соборність була українська періодична преса. Вона виступала невтомним глашатаєм цієї великої ідеї на всіх етапах національної революції. Але особливо велику активність у цьому напрямі преса виявила наприкінці 1918 – початку 1919 рр., тобто в момент найбільшого піднесення об'єднавчого руху на українських землях і здійснення практичних кроків з боку керівництва ЗУНР та УНР з метою об'єднання. Саме тому варто, на наш погляд, приділити спеціальну увагу цьому питанню.

Висвітленню цього питання приділили значну увагу дослідники І. Гошуляк [1; 2], І. Вівсяна [3], С. Кость [4] та інші. Вони використали значний масив матеріалів періодичної преси революційної доби, які дають можливість комплексно оцінити стан пропаганди соборницької ідеї.

Усі центральні й місцеві українські газети регулярно вміщували тоді на своїх сторінках статті та інші публікації, в яких активно пропагували ідеї всеукраїнської єдності, соборності українських земель, роз'яснювали їх історичні та правові підстави, закликали всіх українців до об'єднання в єдиній суверенній Українській державі, мобілізації сил на захист її свободи і незалежності. Десятки наукових і популярних нарисів присвятили вони висвітленню історії, політичного і економічного становища, національного складу населення Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпатської України, Західно-Української Народної Республіки загалом, а також Холмщини, Підляшшя, Північної і Південної Бессарабії, Кубані, Криму та інших етнічних українських земель.

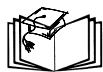
Преса систематично інформувала своїх читачів про кожну більш-менш важливу подію, спрямовану на практичне здійснення заповітного ідеалу соборності України, де б вона не відбувалася, чи то в древній столиці Києві, чи в найдаальших окраїнних містах і селах. Столична «Нова Рада» ще наприкінці листопада 1918 р. в статті «Події на Буковині», висвітливши розвиток подій в краї, викрила загарбницьку політику правлячих кіл Румунії, війська якої, ігноруючи волю місцевих українців до об'єднання з матір'ю Україною, віроломно окупували українську частину Буковини і Хотинський повіт колишньої Бессарабської губернії [5].

Демонструючи свою велику прихильність ідеям соборності, відновлена 1 січня 1919 р. після майже двомісячної перерви крайова газета холмщан «Рідне слово», що виходила в Бересті, в кожному своєму номері незмінно вміщувала на першій сторінці гасло «Нехай живе об'єднана Українська Народна Республіка!». 7 січня в статті «Знесення окупації» «Рідне слово» з радістю повідомляє, що 2 січня загальне управління краєм на схід від Бугу, тобто на території Східного Підляшшя, Полісся і Західної Волині, переходить до рук крайового комісаріату УНР в Бересті, окупація і двовладдя, які тривали майже рік, скасовуються [6]. Газета невтомно викривала загарбницькі плани Польщі, спрямовані на захоплення цих та інших українських земель.

Преса намагалася охопити своїм зором усю Україну, не залишити поза увагою жодного її регіону. Так, Олександрівська газета «Дзвін» опублікувала 14 січня велику довідкову статтю О.Коленніківа «Галичина», 17 січня – таку ж статтю козака Канцибера за назвою «Буковина», а 19 січня – статтю С.Чалого «Українська справа на Чорноморщині і Кубані». В останній з них переконливо роз'яснювалася необхідність прилучення названих країв до УНР. Зокрема, автор висловив сподівання, що орієнтацію Чорноморщини й Кубані на Київ вбити ніхто не зможе, майбутній український парламент об'єднає всі частини української нації, які, де б вони не були, стануть в оборону Української держави [7].

Природно, що в центрі уваги української преси були тоді події, пов'язані з об'єднанням УНР і ЗУНР. Вона інформувала читачів про Передвступний договір між ЗУНР і УНР, підписаний 1 грудня 1918 р. у Фастові, широко висвітлювала весь хід об'єднавчого процесу двох українських республік. Зокрема, житомирська газета «Громадянин» лише наприкінці грудня присвятила цій проблемі статті «Така воля народу», «Наша орієнтація», «Об'єднання українських земель» [8] та інші.

Військова газета «Українська Ставка» ще напередодні Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР з УНР вмістила на своїх сторінках статтю «До з'єднання Українських Республік». У ній підкреслювалися великі політичні, військові та економічні вигоди об'єднання, а також роз'яснювалося, чому уряд ЗУНР дотримується думки, що такі важливі історичні акти остаточно повинні вирішуватися лише Українськими Установчими Зборами. «Злуку, проголошену неповним складом правительства, находячогося на провінції, могли б вважати наші противники договором між поодинокими особами і могли би її не признати. Між тим, коли її проголосять вибрані від цілого народу Установчі збори, – сам факт, – як

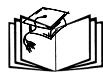

наголошувалося в даній публікації, – набере іншого значення» [9]. У газеті «Республіканські Вісти» П.Мазюкевич у статті «Україна Наддніпрянська і Галицька та наші меншості», аргументуючи необхідність якнайшвидшої злуки двох республік, навіть без точного визначення її умов, зазначав, що народу потрібна єдність, без якої ніхто ніколи для себе, кожний зокрема в краї своїм, не здобуде ані волі, ані землі. Автор рішуче відкинув вигадки ворожої пропаганди стосовно справжньої мети об'єднання республік: «Не для завоювань ідуть Галичане до Києва, а наші козаки до Львова, а тільки для захисту предківської своєї землі; це мусять добре зятямити собі і большевики, і поляки, і... покинути ширити серед малосвідомого народу всякі темні чутки» [10].

Після ухвали УНРади про злуку ЗУНР з УНР майже всі українські часописи присвятили їй окремі публікації. Так, київська «Народня воля», оцінюючи значення цієї події, 7 січня 1919 р. писала: «Розділені столітніми кордонами частини України нарешті злились в одне ціле тіло. Народилася Нова Україна, котра як фенікс повстала з попелу... Галичини австрійської і України російської зараз немає, а єсть єдина Україна, єсть єдиний Український Народ» [11]. В іншому числі ця газета у статті «Прилучення Галичини» відзначала, що «Цим актом виправляється вікова кривда нашому народові, по живому тілі котрого дві великих панських держави провели свій кордон, залишивши більшу частину народу нашого в Росії, а меншу в Австро-Угорщині» [12]. Її автор роз'яснював, що приєднання ЗУНР до УНР має важливе значення не лише тому, що збільшує нашу державу землями і народом, а ще й тому, що в Галичині і на Буковині є багато свідомої української інтелігенції, яка зможе працювати на тих ділянках державної роботи, на яких досі бракувало українців. Одночасно він закликав не забувати, що «наша держава в небезпеці, бо кругом на нас чигають вороги люті, що хочуть знов поділити край наш між собою. Зазіхають на нашу землю й поляки, й румуни, й москалі, і всім їм повинні ми дати одсіч, бо інакше знов можемо на довгі роки впасти в неволю».

Українська преса широко висвітлювала урочистості, які відбувалися в містах і селах ЗУНР з нагоди прийняття УНРадою ухвали про злуку. Про те, як пройшло 12 січня 1919 р. свято Злуки в Товмачі, дізнаємося з газети «Нове життя». Незважаючи на те, що воно було оголошено з запізненням, зібралося понад 5 тисяч людей. «Народ наш – переважно селяни, – підкреслював кореспондент, – зрозумів вагу хвилі і зібрався майже з усіх закутин повіту, щоби дати вислів своїй радості, що давно сподівана злука вже наступила». О тринадцятій годині ціла площа перед церквою була заповнена народом. Виднілися десятки написів з гаслами, серед яких були: «Слава Українській Директорії», «Нехай живе Українська Армія!», «Нехай живе неділима Українська Народна Республіка!», «Хай живе соборна Україна від Кавказу до Сяну!». О пів на чотирнадцяту розпочалося віче. Всі промовці прагнули пояснити присутнім значення злуки двох республік. Віче ухвалило вислати привітальні телеграми Українській галицькій армії і армії УНР. Після віче відбувся урочистий похід до повітового комісаріату, де з промовою виступив повітовий комісар, який пообіцяв надіслати вітальну телеграму Директорії в Київ. Співом гімнів «Вже воскресла Україна» і «Не пора» закінчилося це чудове свято, яке яскраво виявило справжню волю народу в справі об'єднання українських земель [13].

Кульмінаційний момент у висвітленні періодичною пресою процесу об'єднання УНР і ЗУНР, пов'язаних з ним документів та актів, наступив з 19 січня 1919 р. У цей день всі центральні українські газети опублікували повідомлення та інформаційні звіти про приїзд в Київ повноважної делегації ЗУНР для урочистого нотифікування Директорії Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р. Преса детально ознайомила читачів з планом організації всенародного урочистого свята об'єднання українських земель, призначеного урядом на 22 січня 1919 р. Важливо, що на її сторінках висвітлювалося і роз'яснювалося таке принципове питання, як основи об'єднання ЗУНР з УНР, оскільки саме воно викликало певні розбіжності серед частини громадянства. Як відомо, були прихильники негайного і беззастережного об'єднання, повної уніфікації життя республік, але й були сторонники федеративної побудови єдиної держави. Щодо останньої, то, аналізуючи обрану лідерами двох республік форму їх об'єднання в одну державу, газета «Нова Рада» в статті «На свято поєднання» зазначала: «Думаємо, що цей спосіб порозуміння має всі під собою підстави як практичної ваги, так і політичної доцільності. Не кажемо вже про те, що остаточних форм поєднання не можуть виробляти тимчасові органи влади, — це справа спільної Установчої Ради, що єдина тільки матиме повну компетенцію в усіх установчих питаннях. Але й поза цим Україна Наддніпрянська а Закарпатська так довго жила в розлуці з основним гроном українських земель і до того ж під цілком одмінним політичним режимом, що витворила дуже багато власних рис і в праці, і в побуті, і в звичаях, і навіть у психіці своєї людності. Ми, що так багато терпіли од російського централізму, не повинні й не можемо йти шляхом централізму українського, і тому всі ті землі, що мають своєрідне обличчя, мають право на найширшу автономію, що одно тільки може забезпечити шляхи до всестороннього їх розвитку й тісного братнього співжиття з рештою українських земель. І ми цілком певні, що єдиний повновласний господар Соборної України – український народ, на своїй Установчій Раді витворить такі умови, які найкраще відповідатимуть особливостям усіх частин нашої широкої батьківщини – од Кубані до Карпатських полонин горської України» [14]. Крім того, в статті висловлювалася впевненість, що силоміць відірвана

румунами від України Буковина також незабаром прийде до єдиного гурту, й містився заклик до «спільної праці на користь вільної й об'єднаної Великої Батьківщини».

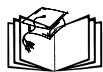
Особливу увагу привертає велика аналітична стаття невідомого автора (з псевдонімом Галичанин) за назвою «Основи об'єднання українських земель», опублікована в газеті «Україна» 26 січня 1919 р., тобто вже після проголошення Директорією Акту Злуки. В ній автор домагається повного прилучення ЗУНР до УНР без всяких застережень. Зазначивши, що свято приєднання Західної України повинно було відбутися ще в жовтні 1918 р., відразу після розпаду Австро-Угорської імперії, він підкреслив: «Як раніш найдено було причини, щоб негайно не прилучати Західної України до матірнього пня, так зараз подекуди пробивається тенденція до автономії для західної України, потрібної буцім тому, що розвиток її життя йшов, мовляв, серед інших умовин, через що зовсім зілляти і зрівняти її з соборною Україною зараз годі.... Говорити про автономію для Західної України – значить, те саме, що штучно надалі підтримувати кордон, який український народ, вмиваючись кров'ю, геройським відгуком проломив» [15]. Цінно, що автор не обмежився загальною постановкою цієї проблеми, а й зробив спробу накреслити практичний шлях реалізації формально здійсненого приєднання. Законодавчий орган у державі повинен був, на його думку, бути тільки один. Щодо справ, які підлягали таким міністерствам, як закордонному, військовому, земельному, фінансів, харчових справ, торгу і промисловості, шляхів, пошт і телеграфів, здоров'я і державного контролю, то не могло бути й мови про якісь автономні права. Торкаючись питання адміністративного поділу прилучених до УНР земель, він зазначив, що коли «проводиметься в життя закон Центральної Ради про поділ на «землі» — треба б західну Україну поділити на 6–8 земель, але виключаючи землі такі так, щоб межі їх проходили через Карпати і таким чином угорські українці получилися би з галицькими та буковинськими (лемки на Угорщині з лемками Галицькими, бойки з бойками і т. д.)».

Високо оцінюючи рішення УНРади про злуку ЗУНР з УНР, окремі часописи, разом з тим, підкреслювали, що цим зроблено лише перший крок на шляху до соборності українських земель. У статті «З'єднання двох республік», опублікованій 19 січня 1919 р. в газеті «Рідне слово», говорилося: «Виданий акт має величезну вагу так для Галичини, як і для цілої України. Він є першим ступінем до об'єднання всіх українських земель в одну велику і сильну державу — державу українського народу. ...Однак зі з'єднанням Галичини з Україною ще не вся сім'я зібралася в одній хаті. Ще окремо тулиться Кубань, ще панують над Холмщиною чужинці. І дай, Боже, щоб скорше прийшов той час, коли «від Кавказу по Сян лиш один буде лан — лан широкий, просторий і багатий, де пануватиме правда, воля і справедливість однакова для кожного» [16].

Багато уваги преса приділяла роз'ясненню необхідності приєднання до УНР Криму, Кубані та інших етнографічно українських земель. Так, газета «Республіканські Вісти» в публікації під назвою «Крим», піддавши гострій критиці політику Центральної Ради в цьому питанні, яка нібито свого часу добровільно зреклася усіх рубежів, наголошувала на важливості цього регіону для України, а ще більше – України для самого Криму [17].

У зв'язку з різким посиленням загарбницьких військових і ворожих дипломатичних акцій проти УНР з боку агресивних сусідів, погіршенням міжнародного становища держави українська преса наприкінці січня значно активізувала свою діяльність, спрямовану на викриття агресорів і зрив їхніх планів щодо розшматування українських земель. Так, у статті «Змова проти Української Республіки» газета «Нова Рада», посилаючись на свідчення австрійської преси, попереджала: «Поділу України добиваються очевидячки всі наші сусіди. Як виявляється в пресі, Румунія хоче взяти Буковину і Бессарабію з Одесою, Чехословацька республіка — Лемківщину і Угорську Україну, Польща хоче загарбати Галичину, Волинь, Поділля і частину Київщини. Решту України пропонують віддати Росії. Преса повідомляє, що цей проект має багато прихильників в Парижі, які хочуть з одного боку помститися Україні за Берестейську згоду, з другого поділом України заспокоїти і прихилити до себе всі ті держави, які покорилися з цього» [18]. Мотивувалося таке віроломне і несправедливе ставлення до УНР, пояснювала газета, що, мовляв, «український народ об'єднався з «большевиками», або, як другі кажуть, сам повернувся в «совітську республіку №2» і через те Україна, як і Совітська Росія, є поза законом і мусить підлягати міжнародній репресії разом з Совітською Росією».

Міжнародне становище України того періоду яскраво висвітлювалося, зокрема, у статті В.Калиновича, опублікованій 25 січня в газеті «Республіканські Вісти», «Поляки і румуни, – підкреслювалося в ній, – заключили таємну угоду відносно захвату українських земель. Львів – столиця Галицької України, все ще в руках польських зайд, що не вдовольняючись об'єднанням усіх безсумнівно польських земель і не вижидаючи остаточного рішення спірних питань мировим конгресом, бажали б і далі поневолити українські землі: Галичину, Холмщину і Підляшшя. Північні повіти Буковини з 90% українського населення, відвічно українські повіти Бессарабії, що заявили рішуче бажання зіллятися з Україною в єдине, неподільне державне тіло, зайняли румунські завойовники, користуючи хвилю заплутаного і складного міжнародного становища УНР. У півночі більшовицькі юрби, незважаючи на вічні запевнення совнаркома, що совітська республіка не веде війни з Україною, плондрують дощенту українські села і ширять нелад,

який вже довів Московщину до загибелі... Після інтриг у Відні та Берліні проти права самовизначення української нації почулась в Парижі, Женеві і Лондоні зоорганізована праця темних сил» [19]. Автор пристрасно закликав українців добиватися звільнення й об'єднання всіх українських земель. «Ніколи, – наголошував він, – українська нація не погодиться з фактом розшматування українських земель... Українські частини Галичини й Буковини, Холмщини, Підляшшя і північні комітати Угорщини, Кубань і українські повіти Бессарабії становлять нерозлучну частину об'єднаних українських земель; вони ждуть свого визволення від насильства чужинців, не відступимо нікому ні п'яді української землі».

Отже, здійснений нами навіть короткий огляд матеріалів періодичної преси УНР кінця 1918 – початку 1919 рр. переконує, що ідея соборності українських земель, неподільності національної території незмінно була однією з центральних її тем. Завдяки періодиці ця велика ідея проникала в найвіддаленіші куточки української землі, ставала доступною широкому загалу, згуртовувала й об'єднувала всіх патріотів України. Преса активно викривала загарбницькі плани і дії інших держав, невтомно закликала громадян УНР на боротьбу з численними ворогами української державності і соборності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.
2. Гошуляк І. Л. Ідея соборності в українській пресі (кінець 1918 – початок 1919 рр.) / І. Гошуляк / Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/sobornist/11.pdf>
3. Вівсяна І.А. Пропаганда національної єдності українців Галичини та Наддніпрянщини у пресі 1917 – 1920 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип..7. – 2006. – С.15 – 20.
4. Кость С. Ідея соборності як методологічна засада західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. / С. Кость / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publication/visnyk27/Statti27_Kost/htm
5. Нова Рада. – 1918. – 27(14) листопада.
6. Рідне слово (Берестя). – 1919. – 7 січня.
7. Дзвін (Олександрівськ). – 1919. – 19 січня.
8. Громадянин (Житомир). – 1918. – 25, 26, 28 грудня.
9. Українська Ставка. – 1919. – 3 січня.
10. Республіканські Вісти (Вінниця). – 1919. – 4 січня.
11. Народня Воля. – 1919. – 7 січня.
12. Там само. – 1919. – 14 січня.
13. Нове життя (Станіславів). – 1919. – 17 січня.
14. Нова Рада. – 1919. – 21(8) січня.
15. Україна. – 1919. – 26(13) січня.
16. Рідне Слово. – 1919. – 19(6) січня.
17. Республіканські Вісти. – 1919. – 22 січня.
18. Нова Рада. – 1919. – 24(11) січня.
19. Республіканські Вісти. – 1919. – 25 січня.

Михайло ПОЛІЩУК

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА РИМСЬКОГО ЛЕГІОНУ ПЕРІОДУ РЕСПУБЛІКИ (IV-I СТ. ДО Н.Е.)

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. Л.В.Пономаренко

В умовах постійних військових конфліктів в часи античності актуальним стає питання дослідження об'єктивних обставин боєздатності римської армії, котра за відносно короткий проміжок часу завоювала величезні території. Високий рівень боєздатності армії напряду залежав від організаційної системи легіону – від шиккування та ведення бою до розбиття табору та постачання води.

В даній роботі робиться спроба дослідити організаційну структуру легіону, котрий асоціюється з найвідомішими досягненнями римського війська в Пунічних, Македонських та інших війнах зазначеного періоду.

Джерельна база для дослідження військової системи Риму республіканського періоду представлена творами: Лівія [1], Зонари [2], Полібія [3] та Фронтіна [4].

В праці Тіта Лівія [1] в дуже послідовному та енциклопедичному стилі викладено як міфи та легенди, так і історичні факти від заснування Риму до сучасної йому епохи. Тут присутні описи маневрів за участі римської армії, а також розповідається про озброєння римських легіонерів.

Іоанн Зонара в своїй праці [2] скомпілював багато фрагментів праць античних авторів, які до нашого часу не збереглися в оригіналі. Вона містить 18 томів, де присутні доповнення до описів озброєння легіонера. Також ця праця дає уявлення про політичні аспекти організаційної структури римської армії.

Полібій в своїй праці [3] аналізує римську тактику та стратегію з грецької точки зору, що доповнює та пояснює незрозумілі моменти в праці Лівія.

Праця Фронтіна [4] цінна для нас, перш за все, тим, що тут зібрано цілий ряд військових хитрощів античних полководців. Також тут присутні описи як рукопашного так і метального бою.

Серед історіографічного матеріалу необхідно виділити фундаментальні праці Ф.Мерінга [5] та Г.Дельбрука [6], а з робіт останнього часу (XXI ст.) – Д.Веррі [7], К.Девріз [8], Т.Харботл [9] та С.Енглім [10].

В праці Ганса Дельбрука [6] викладено основні аспекти розвитку військового мистецтва. Автор детально розглядає хід переломних битв, які вплинули на панораму воєнного розвитку, зокрема, приділено багато уваги битвам античності. Автор розглядає спірні моменти тактики легіонерів, зокрема, метання пілліумів та шикування маніпулами.

Франц Мерінг в своїй роботі [5] досліджує еволюцію військового мистецтва, починаючи з греко-перських воєн і аж до наполеонівських. Автор звертає багато уваги на античні війни, особливо на римську військову систему. Мерінг критично аналізує джерела, що дає можливість дати об'єктивну оцінку діям римських полководців та провести конструктивний аналіз ходу військових кампаній за участі римських легіонерів.

Келлі Девріз [8] подає описи битв античності, озброєння армій ворогуючих сторін, аналіз тактики та стратегії.

Як свідчать джерела, основною організаційною одиницею римської армії був легіон (лат. *legio*, від *lego* і *legere* - збирати) [7, 119]. За періоду римських царів легіоном називалося все римське військо, що представляло собою ополчення чисельністю близько 3 тис. чоловік піхоти і 300 вершників з числа заможних громадян, що збиралися тільки на час війни або для військових навчань. Таке племінне ополчення мало чим відрізнялося від грецької фаланги гоплітів як озброєнням, так і тактикою. В цей період легіон пропорційно формується зі складу основних курій за десятковим принципом (кожен рід виставляв 100 піхотинців - центурію і 10 вершників - всього 3300 чоловік) [1, XXXVIII,17,3-5]. Кожним загоном ополчення в 1000 чоловік командував трибун (від лат. *triba* – плем'я) [7, 112]. Тому військова міць курії та громади в цілому ставилася в залежність від природного відтворення чоловічого населення. У ранній царський період, коли римська громада ще не досягла своїх демографічних меж і була відкрита для прийняття нових членів із сусідніх підкорених племен, ці негативні сторони ще були приховані. Але в VII ст. до н.е. утворення нових курій і порівняно легке прийняття нових громадян у вже існуючі нівелюється і незабаром гальмує роль куріатного принципу формування війська. Особливо яскраво це проявилось у війнах Риму з таким сильним народом як етруски в кінці VII і в VI ст. до н.е. [5, 256].

Про ефективність організаційної структури легіону царського періоду можна судити за результатами римської зовнішньої політики станом на IV ст. до н.е.. Протягом цього періоду римляни спромоглися лише сформувати так звану латинську федерацію, при тому, що декілька разів перебували на грані краху (вторгнення галлів, боротьба з м.Веї, повстання в самій латинській федерації). Для вирішення цієї ситуації передостанній цар – Сервій Тулій – провів ряд військових реформ. Було змінено організацію легіону, введено ценз і вікове ділення (більш старші перебували в резервах і гарнізонах, виділяли так званих "юніорів" (від 18 до 46 років) і "сеньйорів" (> 46 років); загальний військовий обов'язок для громадян, вище командування - два військових трибуна. Модернізувалася і тактика: побудова фалангою з кіннотою на флангах і легкої піхотою поза строєм [7,101].

Рід військ визначали відповідно до розряду:

I розряд (майно більше 100 тис. асів). Воїни цього розряду формували 80 центурій і повинні були мати панцир (*logica*), шолом (*galea*), поножі (*ocrea*), круглий щит типу *clipeus*, а з наступальної зброї (*tela*) - спис (*hasta*) і меч (*gladius* або *mucro*). Таке повне озброєння в цілому відповідає типу так званого гоплітського спорядження. Воїни I-го розряду формували фалангу і стояли в першому ряду [1, IX,13,2; 3, II,30,8].

II розряд (майно більше 75 тис. асів). Воїни цього розряду формували 20 центурій і повинні були мати шолом (*galea*), поножі (*ocrea*), щит (*scutum*), меч (*gladius*) і спис (*hasta*). Історики відводять цим бійцям місце в другому ряду війська [1, IX,35,6].

III розряд (майно більше 50 тис. асів). Воїни цього розряду формували 20 центурій і повинні були мати шолом, щит, меч і спис. В строю вони відповідно займали 3-й ряд [1. XXII,4,7; 3. XVIII,30,7].

IV розряд (майно більше 25 тис. асів). Воїни цього розряду формували 20 центурій і повинні були мати щит (*scutum*), меч (*gladius* або *mucro*), а також два списи (довга *hasta* і метальний дротик *vergutum*). Воїни 4-го розряду займали останню лінію в бою, а також, за деякими даними, прикривали легіон у разі відступу [1, XXVIII,2,6].

У розряд (майно більше 11 тис. асів). Воїни цього розряду формували 30 центурій і повинні були мати пращу. Вони перебували поза строем і виконували допоміжну роль – стрілкового контакту з противником та (імовірно) флангових обходів [3, II,33,6; 3, XV,13,1].

Центурії різних розрядів були різної величини. Але тактика все ще залишалася старою (фаланга в 4 лінії). Тим не менше, саме такий поділ на класи за майновим цензом упорядкував структуру та забезпечив однотипне озброєння для кожного роду військ, що підняло боєздатність армії [6, 245]. Відтепер легіонер, окрім озброєння, мусив мати додатково шолом на особливому гачку, який прикріплювався до панцира. Легіонер носив палиці (*figsa*). Багаж складався із скриньки, сітки для провіанту, горщика з ложкою та міха для води. У разі тривоги поклажу можна було миттєво кинути: це дозволяло хутчіше стати до бою з маршу чи прийняти бойову позицію під час нападу із засідки [1, XXVIII,3,7].

В ранній період Римської республіки римське військо поділялося на два окремих легіони, кожен з яких підпорядковувався одному з консулів. У випадку, коли обидва легіони були зведені в одну армію, то консули командували ними по черзі (через день). На випадок надзвичайної ситуації, як, наприклад, вторгнення Ганнібала, набирались нові легіони, котрі, на відміну від постійних, не проходили ніякої військової підготовки, що найчастіше ставало причиною тяжких поразок [5, 214, 273]. У перші роки Римської республіки військові дії представляли собою в основному збройні набіги, а тому невідомо, чи була задіяна в ході військових дій повна бойова міць легіону. З часом війни ставали все частішими і приймали характер спланованих бойових операцій. В IV столітті до н.е. загальне число легіонів збільшилося до чотирьох, тому кожному консулу підпорядковувалися вже по два легіони. [6, 238; 9, 231]

У 331 до н.е. було проведено реформу, котра відома як реформа Марка Фуррія Камілла. Згідно неї кожний клас виставляв однаково кількість центурій, що дало можливість використовувати маніпулярну тактику, котра була досить гнучкою при переміщенні війська до місця бою та маневруванні на полі і, водночас, достатньо твердою для створення стабільної щільної бойової лінії. Під час облоги м. Веї, котра тривала 11 років, воїнам було встановлено невелику платню. Тоді ж було сформовано кінцеву структури легіону, котрий почав налічувати 4500 чол. (3000 осіб важкої піхоти (прінціпії, гастати, тріарії), 1200 осіб легкої піхоти (веліти) і 300 осіб кавалерії (еквітас)) [5, 258].

Ускладнилася і внутрішня структура легіону. Тепер вона мала такий вигляд: 3000 чол. важкої піхоти зведені в 30 тактичних підрозділів – маніпул, що складаються з 2 центурій по 60 (тріарії) чи 120 (гастати та прінціпії) воїнів зведених у 10 когорт (когорта містила по одній маніпулі кожного роду важкої піхоти), 1200 чол. легкої піхоти, зведених в 10 маніпул, і 300 вершників, зведених у 10 турм. Різні категорії, відповідно, комплектувалися різними майновими класами римських громадян і мали різне озброєння [6, 254; 5, 288; 8, 105; 7, 103; 11, 9].

В епоху Республіки до складу легіону входили наступні підрозділи:

Кавалерія (еквітас від лат. *ecvitas*). Важка кавалерія спочатку представляла собою найпрестижніший рід військ, де забезпечена римська молодь могла продемонструвати свою доблесть і вміння, закладаючи тим самим основи своєї майбутньої політичної кар'єри. Кавалерист сам купував озброєння та спорядження - круглий щит, шолом, обладунки, меч і списи. Крім важкої кавалерії, була також легка кавалерія, яка набиралася з бідних та молодих багатих громадян, котрі за віком не підходили у гастати чи вершники [10, 228].

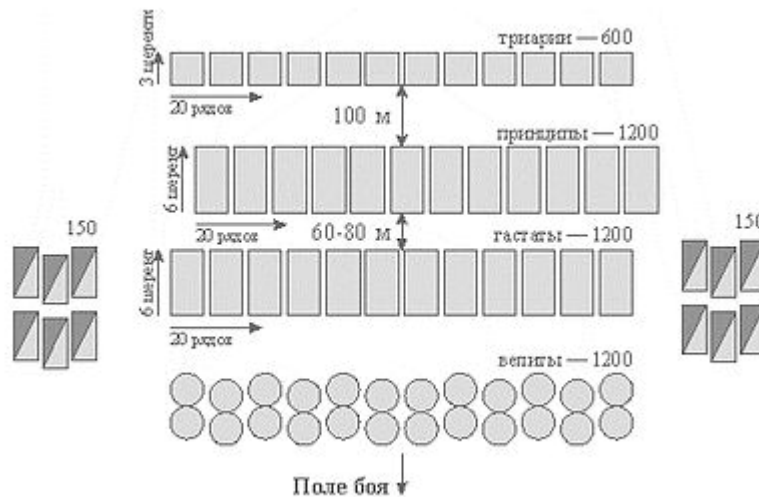
Легка піхота (веліти від лат. *veliti*), озброєна дротиками і мечами, не мали чітко визначеного місця і призначення в бойовому порядку. Їх використовували там, де цього вимагала необхідність [10, 228].

Важка піхота - основна бойова одиниця легіону. Вона складалася з громадян-легіонерів, котрі могли придбати спорядження, а саме: бронзовий шолом, щит, зброю і короткий спис - дротик пілум (*pilum*). Улюбленою зброєю був гладіус – короткий меч. Важка піхота поділялась відповідно до бойового досвіду легіонерів, на три лінії бойового порядку [10, 228].

Бойовий порядок легіону складався з 3 ліній по 10 маніпул в кожній. Першу лінію складали гастати - 1200 осіб = 10 маніпул = 20 центурій по 60 чоловік; другу - прінціпії - 1200 осіб = 10 маніпул = 20 центурій по 60 чоловік; третю - тріаріїв - 600 осіб = 10 маніпул = 20 центурій по 30 чоловік. Також до складу легіону входила легка піхота (веліти), що стояли попереду ладу (про їхню організацію в підрозділи інформації немає), та кавалерія (300 чол. = 10 турм), що розмішалася на флангах (по 5 на кожному, якщо дозволяла місцевість) [4, III,14,12].

На початок 2-ї Пунічної війни (218 -201pp до н.е.) число піхоти зросло до 5000-5200 чоловік шляхом збільшення чисельності окремих центурій [2, VIII.32-33]. До легіону також зараховувалися загони союзних сил (али, від *alae* - крила, що розташовувалися на флангах) під командуванням префектів (виконують функції трибунів легіону). Допоміжні частини (ауксіларії) і надалі входили до складу армії [3, XVIII,28,9].

В бою маніпули зазвичай розташовувалися в шаховому порядку, який іменувався *quincunx*. Маніпули прінціпіїв прикривали проміжок між гастатами, а тих прикривали маніпули тріаріїв. Після II ст. до н.е. переважає суцільна побудова, без розривів [6, 287].

Командний склад легіону мав таку структуру: старші, середні та молодші офіцери.

До числа старших легіонів входили: легат легіону, трибун Латіклавії, префект табору, трибун Ангустіклавії, пріміпіл.

Легат легіону (*Legatus Legionis*) був командувачем легіону. Цю посаду обіймали спочатку консули, а пізніше - призначені сенатом магістрати. У провінціях, де був розквартирований легіон, легат одночасно був і намісником. Там, де перебувало кілька легіонів, у кожного з них був свій легат, і всі вони знаходилися під загальним командуванням у намісника провінції [7, 113].

Трибун Латіклавії (*Tribunus Laticlavius*) виконував функції заступника командира. Він призначався сенатом. Зазвичай, він був молодшим і менш досвідченим за легата, тим не менш, посада його була другою за старшинством в легіоні, відразу після командира легіону. Назва посади походить від слова "laticlava", яке означає дві широкі пурпурні смуги на туніці, покладені чиновникам сенаторського рангу [7, 113].

Префект табору (*Praefectus Castrorum*) - це третій за старшинством пост в легіоні. Зазвичай він був вихідцем із солдатів-ветеранів, який раніше займав посаду одного з сотників. Його функції полягали у відробленому до автоматизму алгоритму організації розгортання табору від окоміру місцевості до постачання води та куту падіння сонячного світла [7, 113].

Трибуни Ангустіклавії (*Tribuni Angusticlavii*) виконували функції заступників легатів. У кожному легіоні було п'ять військових трибунів із стану вершників. Найчастіше, це були професійні військові, які займали високі адміністративні пости в легіоні, а під час бойових дій могли, при необхідності, командувати легіоном. Їм видавалися туніки з вузькими пурпуровими смугами (*angusticlava*), звідки і походить назва посади [7, 113].

Пріміпіл (*Primus Pilus*) - найвищий за рангом центуріон легіону, що очолював першу здвоєну центурію. У I-II століттях н.е. при звільненні з військової служби пріміпіл зараховувався в стан вершників і міг на цивільній службі досягти високої посади. Назва дослівно означає "перша шеренга". Через подібності слів *pilus* (шеренга) і *pilum* (пілум, металевий спис) термін іноді неправильно перекладається як "центуріон першого списа".

Середню офіцерську ланку представляв центуріон [7, 113].

Центуріон (*Centurio* - сотня) командував центурією. У кожному легіоні було 59 сотників (командирів центурій). Центуріони представляли собою основу і кістяк професійної римської армії. Це були професійні воїни, які жили повсякденним життям своїх підлеглих-солдат, а в ході бою командували ними. Зазвичай, ним ставали солдати-ветерани, однак центуріоном можна було стати і з безпосереднього наказу імператора чи іншого високопосадовця. Когорти мали нумерацію з першої по десятку, а центурії всередині когорт - з першої по шосту (при цьому в першій когорті було лише п'ять центурій, але перша центурія була подвійна). Таким чином, в легіоні було 58 сотників і пріміпіл. Номер центурії, якою командував кожен центуріон, безпосередньо відображав його становище в легіоні, тобто, найвище положення займав центуріон першої центурії першої когорти, а найнижче - центуріон шостої центурії десятої когорти. П'ять сотників першої когорти називалися "Primi Ordines". У кожній когорті центуріон першої центурії іменувався "Pilus Prior" [7, 113].

Молодшими офіцерами легіону були:

Аквіліфер (*Aquilifer*) - це надзвичайно важливий і престижний пост (дослівний переклад назви - "що має орла"). Саме аквіліфер був носієм знамену легіону – орла. Втрата символу ("орла") вважалася жахливим безчестям, після якого легіон розформовувався. Якщо орла вдавалося відбити або повернути іншим способом, легіон заново формували з тим же ім'ям і номером [7, 113].

Сігніфер (Signifer) - це скарбник, який відповідав за виплату платні солдатам і збереження їхніх заощаджень. Він же ніс бойовий значок центурії (Signum) - дровко списа, прикрашене медальйонами. Нагорі дровка перебував символ, найчастіше орел, іноді - зображення відкритої долоні [7, 113].

Опціон (Optio) - це помічник центуріона, заміняв центуріона в бою у разі його поранення. Обирався самим центуріоном зі своїх солдатів [7, 113].

Тессерарій (Tesserarius) - це помічник опціона. В його обов'язки входили організація варт і передача паролів вартівим [7, 113].

Декуріон (Decurion) - це командир 10 солдатів, з якими він жив в одному наметі [7, 113].

Корніцен (Cornicen) - це легіонний сурмач, що грав на мідному розі - корну. Він знаходилися поряд з прапорноносцем, віддаючи команди на збір до бойового значку і передаючи солдатам накази командира сигналами горна [7, 113].

Тубіцени (Tubicen) - це сурмачі, які грали на " тубі ", що являла собою мідну або бронзову трубку. Тубіцени, що знаходилися біля легата легіону, закликали воїнів до атаки або трубили відступ [7, 113].

Буцінатори (Bucinator) - це сурмачі, що грали на буцині [7, 113].

Імагініфер (Imaginifer) у бою ніс штандарт із зображенням знача сенату SQRR (senat populus quintes romanum), який служив постійним нагадуванням про вірність війська «сенату та народів Риму» [7, 113].

Вексілярій (Vexillarius) у бою ніс штандарт (вексилум) певної піхотної або кавалерійської частини римських військ [7, 113].

На основі вище сказаного ми можемо констатувати, що чисельність легіону згідно статуту періоду класичної республіки становила 4500 чоловік, з яких 3000 чол. важкої піхоти розділених на три види: гастати (1200 чол.), принціпії (1200 чол.) та тріарії (600 чол.), 1200 чол. легкої піхоти – велітів, та 300 вершників. Основною організаційною і тактичною ланкою легіону була маніпула, котра складалася з двох центурій. Ті, в свою чергу, формувались з гастатів та принціпіїв з 6-ти декурій, а в тріаріїв – з 3-х. Кавалерія зведена в 10 турм, кожна з яких містила 3 декурії. Форма організації легкої піхоти – невідома.

Али (ala, alae, ale) - союзницькі легіони, котрі входили до складу римської армії. До кожного римського легіону входила ала союзників – себто ще один легіон, адже ала була організована за римським зразком і мала чисельність 5000 чол. піхоти та 500 чол. кавалерії. При шикванні ала розташовувалася зліва від строю легіону.

В результаті, римське військо мало чітку та складну структуру організації легіону. Така структура в більшій чи меншій формі знайшла своє відображення в усіх професійних арміях держав англо-саксонського та романського типу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ливий Тит. История Рима от основания города. – М., 1994. – 768с.
2. Зонара Иоанн. Эпитому истории. – М., 1975. – 284с.
3. Полибий. Всеобщая история. – М., 1995. – 384с.
4. Фронтин. Стратегемы. – М., 1994. – 528с.
5. Меринг Франц. История войн и военного искусства – С.-П., 2000. – 528с.
6. Дельбрюк Г. Мировая история войн. – С.-П., 2000. – 676с.
7. Вэрри Д. Войны античности - М., 2003. – 224с.
8. Девриз К. Великие сражения Древнего мира 1285 г. до н.э.-451 г. н.э – М., 2008. – 224с.
9. Харботл Т. Битвы мировой истории. Словарь – М., 1993. – 301с.
10. Энглим С. Войны и сражения Древнего мира – М., 2004. – 272с.
11. 100 битв, которые изменили мир – М. 2011 (вип. 16 «Кань»). – 29с.

Юлія СЕВАСТЯНЕНКО

З ІСТОРІЇ СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО МОНАСТІРЯ XVII – XX СТ.

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент Н.І. Біденко

У статті розглянуто питання про виникнення та духовний розвиток Чигиринського Свято-Троїцького монастиря.

В умовах розбудови незалежної Української Держави відбулася переоцінка багатьох подій вітчизняної історії, до яких належить і історія православної церкви, її роль у процесі формування української нації, збереженні духовних та культурних цінностей. Саме давні українські монастирі були осередком збереження своїх самобутніх устроїв та традицій, незважаючи на геополітичні зміни. Одним із таких осередків є Чигиринський Свято-Троїцький монастир – центр православної віри Правобережної України, історія становлення і розвитку якого і є предметом даного дослідження.

Історіографічна основа статті представлена в основному роботами вітчизняних істориків. Дослідження життя релігійних громад займався Лебединцев П.[4], який розкрив особливості розвитку монастирів, показав їх роль для територій, на яких вони перебувають. Загальну характеристику релігійного життя, феномен виникнення монастирів на українських землях аналізує Огієнко І.І.[6]. В праці Горенко Л.[2] висвітлюються деякі аспекти життя та побуту Чигиринського Троїцького жіночого монастиря. Ролі релігійної громади в історії Чигиринщини присвячена робота Перепелиці А. [9].

На Правобережній Україні в кінці XVII ст. найвідомішим був Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Він знаходився біля міста Чигирин, з трьох сторін оточений болотом, а із заходу - сипучим піском. Вперше про цей монастир згадується в літописах з 1627 року. Ігуменом обителі тоді був Мартирій [2, с.59]. Окремі свідчення говорять про те, що монастир міг бути заснованим ще раніше черкаським і канівським старостою, князем Дмитром Вишневецьким у 1542 році. Так, у 1925 році у Троїцькій церкві монастиря було знайдено кам'яну плиту, на якій є відповідний напис. У деяких документах говориться, що засновником монастиря був писар Богдана Хмельницького – Іван Виговський. У своєму листі Іван Виговський до патріарха Никона повідомляє, що церква Живоначальної Трійці збудована ним у 1653 році, на місці розореної і дуже старої [2,с.60].

Чигиринський Свято-Троїцький монастир в період революції 1648-1678 років був духовним центром православної України. Він привертав увагу церковних і політичних діячів. Чигирин у цей час був гетьманської столицею. Тут митрополити корифейський і назарецький в 1651 році проводили церковну службу. Влітку 1653 року у монастирі побували константинопольський патріарх Афанасій Петуларій. А наступного року в обителі зупинилися архідиякон Павло Алепський і його батько патріарх Макарій.

У Свято-Троїцькому монастирі відбулася рада вищого українського духовенства в 1654 році. Тоді верхи Української Церкви виступали проти приєднання України до Москви, розуміючи, що це приєднання приведе до втрати апостольської соборної Української церкви [6,с.166]. В обителі з 1658 року по 1663 рік перебували Київські митрополити Діонісій Балабан та Йосип Нелюбович -Тукальський. Вони підтримували політику гетьманів Івана Виговського та Петра Дорошенка. Через два роки монастир був зруйнований. Його відбудовою займався Андрій Дорошенко, він виділив йому угіддя та млин у селі Суботіві.

У 1677-1678 роках під час Першого та Другого Чигиринських походів монастир був зруйнований, стертий з лиця землі. Місце колишньої обителі затягло непрохідними болотами, залишився невеличкий острівець. Декілька осіб уцілілої братії поселились на Богдановій горі, продовжуючи свій молитвинний подвиг [1, с.127].

Обитель була фамільною усипальницею роду гетьмана Петра Дорошенка. Після смерті Андрій Дорошенко, що постригся в обителі під іменем Анатолія, був похований на території монастиря. 1712 року при розоренні кримськими татарами Правобережної України Чигиринський монастир був знову зруйнований. Третє, останнє його відродження відбулося 1730 року і пов'язане з ім'ям ігумена Даниїла Климковського.

Велика роль у подальшому відродженні монастиря належить польському магнату, старості Чигиринському, князю Яну-Станіславу Яблоновському. Надані ним привілеї 1730 року дають можливість обителі розташуватись на старому місці зі збереженням «греческой веры», стверджують право на попередні володіння. Водночас з відродженням обителі близько 1730 року була побудована головна церква в ім'я Живоначальної Трійці.

На той час всі монастирі були засновані як чоловічі, не виключенням був і цей монастир. Жіночим він став у 1735 році, тому що «ченці монастиря не змогли подолати труднощі при вирішенні своїх фінансових справ». Першою настоятельницею була ігуменья Варвара [8,с. 521].

В книгозбірні монастиря до 20-х років XX ст. зберігалося євангеліє П. Дорошенка, в якій написано : « В лето 1735 месяца июня в 1 день я Василий Васильев сын Дорошенко (бунчуковій товариш) со женою моею Марфою Ломекосковною и з маткою нашею Мариєю Лисичевною во храм Живоначальния Троицы обители девичой Чигиринской, Дефундованой покоиним, блаженной памяти Дедом моім Андреем Дорошенком (братом гетмана) й тамо погребенним. На пам'ять повинования душ усохших, и для мольби о здравіи живих всего рода Нашого сие св. евангліє легковали»[2,с. 61]. Чигиринський монастир був фамільним роду гетьмана П. Дорошенка, тому на монастирському цвинтарі було поховано його рідних. За архівними даними могили до середини 20-х років XX ст. затягло болото.

Із 1795 по 1797 роки Чигиринський монастир належав до Єкатеринославської єпархії, а потім знову перейшов до Київської. Економічне становища його погіршилося. Згідно опису 1793 року « у цьому монастирі будівлі дерев'яні, церква дерев'яна з соснового дерева в ім'я св. Живоначальної Трійці, трибашенна... Побудована на благодійні внески віруючих, покрита гонтою дубовою та обшальована. Інша церква тепла при трапезній в ім'я явлення Господа. Дзвіниця дерев'яна крита гонтою дубовою в жалюгідному стані. Келій чернечих 35, збудовані коштом черниць, криті соломою. При келії ігумені комора зведена з кругляка різного дерева під очеретом. Навколо обителі огорожі не має, а стара зотліла. Двір священика біля монастиря, його власними коштами збудований.

Із ґрунтів монастир не має грошових прибутків, а лише харчі для скотини та городину. Від продажу свічок середній річний прибуток становив близько 114 р. Рік на рік не приходився й іноді ця сума сягала 150р. Ігуменя та черниці утримують себе з власного рукоділля»[4, с. 502].

У XIX ст. соціально-економічне становище Чигиринського монастиря зміцнилося. В працях Н. Лавріненка воно аналізується досить докладно: « У 1838 році настоятельниця цього монастиря ігуменя Надія, монахиня казначея та монахиня економка й ще 6 черниць та дві послушниці були «малороссами». Як бачимо число «великоросів» серед черниць становило понад 20%. Черниці – «великоросіянки» приймали постриг переважно в інших монастирях, а в зазначений монастир назначалися єпархіальною владою, що свідчить про цілеспрямовану політику русифікації обителі. Черниці Чигиринського Троїцького монастиря ткали килими та вишивали рушники. Їхню продукцію через сотню років можна зустріти в сільських будинках Чигиринщини, так звані «чернечі» рушники є окрасами приватних колекцій та етнографічних колекцій державних музеїв.

Впродовж XIX ст. монастир поступово вкладав заощаджені кошти на банківські рахунки під річні відсотки. На кінець століття обитель стала активним учасником ринку цінних паперів.[3,с.102] Монастирське господарство складалося не тільки з рільництва та скотарства, а й бджільництва, художніх промислів тощо.

Більшість монастирів у своєму розпорядженні мали певні засоби впливу для залучення великої кількості віруючих. Це були, в основному, святі ікони, моці святих, Христа ради юродиві. Визначною пам'яткою монастиря була Чудотворна ікона Божої матері Смоленської «Одігтрії». Спочатку вона знаходилась при вході в Троїцьку церкву в особливому вівтарі, а з 1807 року розміщувалась в кіоті. Окрім того, в монастирі зберігалися: моці св. Великомучениці Варвари, преп. Сфросинії, ігумені Полоцької, священномученика Лукіана, преподобних Павла послушливого, Макарія диякона, Мойсея і Агафона, чудотворців: Меркурія, Паїсія і Пимена. Їх передав монастирю митрополит Євгеній (Болховітінов) у 1825 році.

В давні часи в монастирі знаходились ще й часточки Животворящего хреста Господнього і Чудотворний образ святої великомучениці Варвари. Доля цих святинь, на жаль, невідома. Монастир славився і святою криницею Матері Божої «Одігтрії», яка виникла на місці появи цієї ікони.

З 1876 року монастир стає позаштатним. Обитель утримувалася за рахунок відправ, мирських пожертвувань і рукоділля. Поступово він стає відомим центром золотошвейного ремесла, вишивки та гаптування [7,с.186-187].

Чигиринська обитель утримувала жіноче духовне училище, відкрите в 1874 році, де навчалось 17 дівчаток. 1884 року воно було реформоване в школу. Тут навчалися православні дівчатка віком від 9 до 17 років. Для вступу необхідно було здавати іспити, пройти медогляд та заплатити за навчання. В школі вивчали Закон Божий, церковнослов'янську та російську мови, арифметику, географію, вітчизняну історію, природознавство, креслення, а також церковний спів. Велика увага приділялась рукоділлю: ткацтву, вишиванню та шиттю. Для продажу вихованками монастиря виготовлялися ладанки, квіти, вишиті комірці тощо. У 1904-1905 роках при всіх школах і особливо при монастирях діти брали дієву участь в пошитті білизни для воїнів на далекосхідний фронт, речі надсилалися до Червоного Хреста [6,с. 103].

На початку XX ст. Свято – Троїцький монастир надзвичайно розцвів. Це був справді «райський куточок». Монахиня Парфенія в своїй історичній праці «Чигиринский Свято – Троицкий женский монастырь» (1893 р.) писала: «Поразительная чистота и порядок, в каких содержатся стараниями сестер обители обе монастырские церкви и благолепное богослужение, производят весьма приятно и умиленное впечатление на всякого, кому хоть раз пришлось побывать в Чигиринской обители. А кто успел присмотреться к обстоятельствам жизни обитательниц ее, к трудам их в борьбе с природой по укреплению грунта клочка земли, на котором расположен монастырь, у того никогда не изгладится какое-то благоговейное удивление перед почти невероятными трудами слабых телом, но сильных духом подвижниц по содержанию как обители, так и храмов ее в таком примерно образцовом порядке»[1, с.89-90].

Наприкінці першого десятиліття XX ст. в обителі нараховувалось 265 сестер, ігуменя Антонія, 40 наказних послушниць і 36 знаходилося на тимчасовому послуханні. Два священники: Тихон Іванович Підгірський та Петро Феоктистович Красницький, диякон Михайло Созонтович Слуцький несли службу в двох церквах монастиря, а також проводили навчання в церковно-приходській школі, яка знаходилась при обителі.

За 10 років в Свято-Троїцькому монастирі змінилося три ігумені: настоятельницю Антонію змінила ігуменя Парфенія. А в 1920, після смерті Парфенії ігуменею стала черниця Рафаїла Тартацька. Після встановлення радянської влади монастир продовжував функціонувати. При ньому утримувався притулок для сиріт, створений місцевим ревкомом. У 1919 році РВК виділив на його потреби одну дійну корову. Монастир займався благодійними справами. Про це свідчать звіти – рапорти про пожертвування на тарілковий збір для голодуючих. За вісім місяців, починаючи з листопада 1921 року, перерахували 508 тис.

крб. 4-відсоткові відрахування від церковного прибутку на утримання єпархіальних установ за 11 місяців склали 1 млн. крб.

У Київську єпархіальну канцелярію від послушниць Чигиринського монастиря надходили прохання дозволити постригтися в черниці. Так, 16 жовтня 1921 року подано доповідь про постриження трьох послушниць, а в січні 1923 року ігуменя Рафаїла порушила клопотання ще про 11 (кожна з них проживала в монастирі не менше 21 року). Тоді ж отримано рапорт від послушниці М. Болот, яка прожила в монастирі 5 років, з проханням постригтися. Цей факт цікавий тим, що поряд з проханням М. Болот надійшло таке ж прохання від її чоловіка І. Болота в Медведівський Миколаївський чоловічий монастир. Подружжя помінялося розписками, де вказали на взаємне погодження і «не именная препятствия» [2, с. 64].

30 серпня 1921 року в Чигиринському монастирі було зареєстровано Православну християнську общину. Голова общини – Рафаїла Тартацька, секретар – Артемії Грабенко, казначей – Яків Прокопович. До неї входила 201 особа. Вже 5 грудня 1923 року за рішенням Черкаського окружного ліквідаційного комітету общину було ліквідовано.

На початку 1923 року при обителі створили дитячу трудову колонію імені Г. Ф. Гринька (завідуючий Т. П. Плетиненко), яка прийняла дітей-сиріт після голодних 1921-1923 років, особливо в південних губерніях України та Поволжі. 18 серпня 1923 року Київський губліквідком прийняв рішення про закриття Чигиринського Троїцького жіночого монастиря, оскільки «на території, где имеется дом, не допустимо соседство монастыря» [2, с. 64].

На зламі 20-30-х років ХХ ст., в умовах різної зміни політичної атмосфери в країні, ставлення до релігії й церкви стало зовсім нестерпимим. Другу п'ятирічку Й. Сталін оголосив «безбожною п'ятирічкою», «п'ятирічкою знищення релігій», після чого розгорнулося здійснення плану масового знищення культових споруд та кривава розправа над представниками духовенства.

Важка доля спіткала й мешканців монастиря в ці страшні роки. Глибоко віруючі люди, щоб захистити себе, повинні були змінювати не тільки спосіб життя, а й свої принципи. Дехто побудував чи купив будинок недалеко від монастиря й там оселився. Ще й до цього часу мешканці міста проживають у будинках, де раніше проживали колишні черниці монастиря.

У 1929 році в стінах Чигиринського Свято-Троїцького монастиря була створена комуна імені XII з'їзду Рад Шевченківщини, потім колгосп імені Леніна. Цікаво, що на території монастиря було знайдено скарб – килими, золото, шовк, перли. Коштовності здали в ДПУ, їх подальша доля невідома. У 1932 році в одному з корпусів монастиря було відкрито три класи початкової школи.

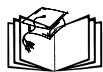
Восени 1932 року молоді активісти міста та села Вітово почали руйнувати храми монастиря, які заважали будувати «велике майбутнє без Бога». У 1938 році тут почали кувати кадри бухгалтерів для сусідніх новостворених колгоспів.

У 1956 році від Чигиринського монастиря залишилося 16 корпусів, будинок священнослужителів та лазня. 26 листопада цього року черниці колишнього Чигиринського монастиря М. Е. Авраменко та М. Д. Сорокаліт звернулись до уповноваженого в справах РПЦ при Черкаському облвиконкомі Т. Матюхи з проханням повернути їхню обитель [2, с. 66].

Початок ХХІ ст. видався для духовного буття Чигириня особливо знаменним. В 2003 році повернулася до міста його чудотворна заступниця - ікона Богородиці «Одігітрія». 26 листопада 2006 року Священний Синод затвердив Свято-Троїцьку обитель, як діючий монастир. А 10 грудня цього ж року відбулося його офіційне відкриття. З перших днів життєдіяльності монастиря керівництво Чигиринського обителлю покладено на монахиню Катерину (в миру – Валентину Василівну Калашник). 1 березня 2005 року вона була призначена, за благословенням Владики Софронія, старшою сестрою Свято-Троїцької жіночої общини. Пізніше, 28 березня 2006 року рішення Священного Синоду УПЦ її затвердили настоятельницею монастиря, а 1 квітня того ж року (на Вербну неділю) урочисто возвели в сан ігумені. Відповідальний і тяжкий хрест був вручений цій немічній тілом, але сильній духом жінці [1, с. 107-111].

Нині Чигиринський Свято-Троїцький монастир є діючим, служіння відбуваються поки що у невеличкому вагончику. Він продовжує відбудовуватися, зараз закладено фундамент церкви. На території монастиря відновлено сім цілющих джерел, сплановано та розпочато висадку саду та березового гаю. Нині монастир приймає паломників.

Отже, історія Чигиринського Свято-Троїцького монастиря була складною і співпадала з долею українського народу. Монастир по праву може вважатися центром православної віри, тут був останній захист для православних. Саме завдяки їм було можливе існування Самостійної Української Православної Церкви. Чигиринський Свято-Троїцького монастир є яскравою частиною нашого минулого. А минуле потрібно пам'ятати і зберегти для майбутніх поколінь.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архимандрит Филарет. Преподобномученица Рафаила, игумения Чигиринская. Житие. Служба. История Чигиринского Свято-Троицкого монастыря. Житие блаженного Варфоломея Чигиринского. Полтава: ЧП. «Астра», 2009. – 176 с.
2. Горенко Л. Чигиринський Троїцький жіночий монастир. - Черкаси: Відлуння, 2004. - 324 с.
3. Ластовський В. В. Православна церква у суспільно-політичному житті України XVIII століття – Черкаси, 2002.- 132 с.
4. Лебединцев П. Г. Чигиринський Свято-Троїцький монастир//Киевские епархиальные ведомости.-1870.-№16.-667 с.
5. Мариновський Ю.Ю. Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. – Черкаси: Відлуння, 1997.- Кн.2.- 187 с.
6. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії України і православної церкви.-К.,1998.-243 с.
7. Памятная книга Киевской епархии.-К.,1882.-231с.
8. Похилевич Л. І. Сказание о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Білі Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2007.-534 с.
9. Перепелиця А. І. З історії Свято-Троїцького монастиря//Черкащина в контексті історії України.- Черкаси: Ваш дім, 2004.- 183 с.

Олена СЕРГІЄНКО

**СТАЛІНСЬКИЙ НАКАЗ № 270 І ЙОГО ВПЛИВ
НА ПОДАЛЬШУ ДОЛЮ ЗАХИСНИКІВ ЗЕЛЕНОЇ БРАМИ**

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент Н. І. Біденко

16 серпня 1941 року Ставка Верховного Головнокомандування Червоної Армії видала наказ № 270 «Про випадки боягузтва і здачі в полон та, заходи щодо припинення таких дій», у якому зі сталінською жорстокістю і категоричністю проаналізовано причини розгрому радянських військ на початковій стадії радянсько – німецької війни і йде мова про генералів Понеделіна та Кирилова, які опинилися в німецькому оточенні на території Кіровоградської області, а звіди потрапили в полон.

Підписаний головою Державного комітету оборони СРСР Й.В. Сталіним, заступником голови ДКО В.М. Молотовим, маршалами Радянського Союзу С.М. Будьонним, К. Є. Ворошиловим, С.К. Тимошенком, Б.М. Шапошниковим і генералом армії Г.К. Жуковим наказ було адресовано усім членам і кандидатам в члени ЦК ВКП(б), секретарям обкомів, крайкомів, ЦК компартії союзних республік, головам обласних і крайвиконкомів, РНК республік, секретарям райкомів, міськкомів і головам райвиконкомів та міськвиконкомів. Він не підлягав опублікуванню, але в категоричній формі вимагалось зачитати його у всіх ротах, ескадронах, батареях, ескадрильях, командах і штабах. У наказі у завуальованій формі йшлося про обставини розгрому 6-ї, 12-ї і інших армій, а також про невдачі на Західному фронті. Наказ починається з тиради про те, що "не тільки друзі визнають, але і вороги наші змушені визнати, що в нашій визвольній війні з німецько-фашистськими загарбниками частини Червоної Армії, переважна більшість їхніх командирів і комісарів поведуться бездоганно, а часом прямо героїчно" [7,с.26].

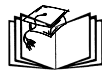
Водночас у наказі вміщена лавина прокльонів на адресу командуючих 28-ї і 12-ї армій та командира 13-го стрілецького корпусу: "Ми не можемо приховати і того, що останнім часом мали місце декілька ганебних фактів здачі в полон ворогу. Окремі генерали подали поганий приклад нашим військам». [7,с.28].

Генерал-майор П. Г. Понеделін який командував 12-ю армією, визнавався винним у тому, що потрапивши в оточення противника, мав повну можливість пробитися до своїх, як це зробила переважна більшість частин його армії. Але Понеделін не проявив необхідної наполегливості і волі до перемоги, піддався паніці, злякався і здався в полон ворогу, вчинивши в такий спосіб злочин перед Батьківщиною, як порушник військової присяги [2,с.67- 68].

Павло Григорович Понеделін народився 4 березня 1893 року в селянській родині. З 1914 служив в Російській армії. У 1915 році закінчив Московську школу прапорщиків. Воював в Першу світову війну. У Червоній Армії з 1918 року. У Громадянську війну брав участь у боях проти Колчака, Денікіна, повстанських військ Махно, командував полком, бригадою. Був поранений і контужений. Нагороджений двома орденами Червоного Прапора за бої на Польському фронті [9,с.26].

У 1926 році закінчив Військову академію іменні Фрунзе, потім став викладачем тактики. У березні 1934 року був призначений воєнкомом Ленінградської піхотної школи іменні Скляньського. У 1938 році йому присвоєно військове звання комбрига. З 1938 року по 15 грудня 1939 року начальник штабу 1-го стрілецького корпусу. У радянсько-фінській війні 1939 - 1940 начальник штабу 1-го стрілецького корпусу, після поразки 139-ої стрілецької дивізії знижений на посаді і командував 139-ою стрілецькою дивізією.

Був призначений генерал-майором на початку 1940 року. У липні 1940 року був призначений на посаду начальника штабу Ленінградського військового округу. З березня по серпень 1941 р. командував 12-ою армією Київського Особливого військового округу [9,с.26].

Брав участь у боях з перших днів війни, керуючи діями 12-ої армії. Впродовж червня і липня 1941 року 12-а армія відступала на південний схід. Потрапив в оточення біля села Підвисоке в ході битви під містом Уманем.

Командир 13-го стрілецького корпусу генерал-майор М. К. Кирилов, який потрапив в оточення німецько-фашистських військ, визнавався винним у тому, що замість того, щоб виконати свій обов'язок перед Батьківщиною, організувати ввірені йому частини для стійкого опору противнику і виходу з оточення, дезертирував з поля бою і здався, в полон ворогу. В результаті цього частини 13-го стрілецького корпусу були розбиті, а деякі з них без серйозного опору здалися в полон. [2, с.67- 68].

Микола Кузьмич Кирилов народився 30 листопада 1897 року в Саратові. З 1916 року проходив службу в царській армії. Учасник Першої світової війни. У 1917 році закінчив Оренбурзьку школу прапорщиків і спрямований на Західний фронт в 305-й піхотний полк. У лютому 1918 року демобілізований з армії. Повернувся в Саратов і після навчання в технікумі працював на заводі.

У Червоній Армії з 1920 року. За 8 років пройшов шлях від командира взводу до командира полку. У 1929 році закінчив стрілецько-тактичні курси удосконалення комскладу РККА " Постріл". У 1931 році вступив ряди ВКП(б). У серпні 1932 року став слухачем Військово-повітряної академії імені Н. Е. Жуковського, проте незабаром був відкликаний і призначений інспектором 15-ої авіа бригади. З березня 1933 року - командир полку. У 1937 році призначений командиром 19-ої стрілецької дивізії, а в лютому 1938 року - командиром 13-го стрілецького корпусу [9, с. 18].

На початку Великої Вітчизняної війни корпус під командуванням Н. К. Кирилова у складі 12-ої армії брав участь в прикордонній битві на Південно-західному фронті. У серпні з'єднання 12-ої армії, включаючи 13-й стрілецький корпус потрапили в оточення на південь від міста Умані і впродовж декількох днів вели важкі оборонні бої.

В основу обвинувачення Понеделіна і Кирилова було покладено показання допитаних на попередньому слідстві свідків. Колишній начальник штабу 12-ї армії Арушанян Б. І., колишній командир 99-ї стрілецької дивізії Опякин П. П. і колишній командир полку 99-ї стрілецької дивізії Жевнер Р. Ф. на попередньому слідстві показали, що наказ Понеделіна від 1 серпня 1941 року про перехід військ армії в районі села Підвисоке до оборони, а потім і вказівки про порядок виходу з оточення вони вважали неправильними, а після того, як їм стало відомо про здачу Понеделіна в полон, зазначені рішення вони оцінили як зрадницькі. Жевнер, крім того, показав, що зі слів інших осіб йому стало відомо, що в момент оточення групи офіцерів німцями хтось з офіцерів хотів стріляти, але Понеделін нібито не дозволив стріляти і підняв руки вгору, заявивши: "Ми здаємося в полон". Допитані в процесі додаткового розслідування в грудні 1955 року Арушанян Б.І. і Опякин П.П. змінили свої свідчення, дані ними в 1941 - 1942 роках, і заявили, що кваліфікацію й оцінку дій Понеделіна дали слідчі на підставі їхніх показів про те, що вони розпорядження Понеделіна вважали неправильними [5].

Крім того, у той час ще був свіжий у пам'яті наказ Ставки №270 від 16 серпня 1941 року про оголошення ворогами народу Понеделіна, Кирилова й інших колишніх командирів, що нібито добровільно здалися в полон німецьким військам. Опякин, крім того, показав, що, коли його на слідстві запитали, чи є дії Понеделіна і Кирилова шкідливими, він відповів позитивно, посилаючись на те, що серед офіцерів його дивізії (прізвища яких він не пам'ятає) нібито ходили розмови про те, що Понеделін і Кирилов залишили свої війська напризволяще, а самі здалися в полон. Свідчення Арушаняна Б.І., Опякина П.П. і Жевнера Р.Ф., дані ними на попередньому слідстві в 1941 -1942 роках, спростовуються також допитаними в 1955 році в якості свідків: колишнім начальником штабу 6-ї армії гвардії генерал-майором Івановим М. П., колишнім командуючим військами 6-ї армії генерал-лейтенантом у відставці Музиченком І.М., колишнім членом військової ради армії генерал-майором Поповим М. К., колишнім членом військової ради 12-ї армії полковником у відставці Куликовим І. П. і колишнім командуючим артилерією 12-ї армії генерал-лейтенантом Гавриленком М. В. Всі вони показали, що Понеделін як командуючий групою військ 6-ї і 12-ї армій робив усе можливе, щоб у винятково важкій обстановці прорватися з оточення; що мишки військ не удалося вивести з оточення внаслідок надзвичайно тяжкої обстановки; що наказ від 1 серпня 1941 року про організацію оборони в районі Підвисокого Понеделіним був виданий з відома військової ради за вказівкою командування фронту, а вказівки про порядок виходу з оточення також були дані Понеделіним на підставі рішення військової ради; що Понеделіна вони вважають чесним радянським офіцером [5].

З приводу антирадянських записів у щоденнику в ході слідства Понеделін пояснив, що його записи, названі щоденником, були написані у полоні. У цих записах він намагався відобразити хід бойових дій 6-ї і 12-ї армій, але, на жаль, їх відібрали німці. У записах він дійсно допустив антирадянські випадки щодо колгоспного ладу, але робив це винятково з метою маскуванню, щоб німці не могли розібратися в дійсному призначенні записів і не відібрали їх у нього. Особисто він не поширював антирадянських поглядів, але Музиченко І.М., прочитавши його записи, став про них говорити в камері, і звідси пішли розмови про нібито антирадянські погляди Понеделіна [5].

На допиті 13 грудня 1955 року свідок Музиченко І.М., колишній командуючий 6-ю армією, підтвердив лише те, що він особисто бачив щоденник, у якому Понеделін, викладаючи причини невдач Радянської Армії в 1941 році, наклепницьки відзивався про колгоспи. Якби слідчий "СМЕРШу" знав, які показання давав німцям після свого полонення сам Музиченко, він би швидко перекваліфікував статус колишнього командуючого 6-ї армії зі свідка на обвинуваченого. Адже відкриті для широкого доступу німецькі архіви свідчать, що 9 серпня 1941 року Музиченко І.М. на запитання німецьких офіцерів щодо ставлення радянського генералітету до каральних органів заявив, що "НКВД — страшний орган, який може знищити кожного з нас у будь-який момент" [5].

Таким чином, у кримінальній справі немає ніяких доказів того, що Понеделін і Кирилов здалися в полон німцям добровільно і навмисно.

Обвинувачення Кирилова у видачі німецькому командуванню військової таємниці базувалися тільки на його показаннях про те, що, коли його німці запитували про частини, що входили до складу 13-го корпусу, їхні нумерацію та дислокацію в мирний час, він довго мовчав, а німецький офіцер, що його допитував, вийняв карту і назвав усі частини корпусу, їхні номери та місця дислокації в мирний час, він, Кирилов, змушений був лише підтвердити точність німецьких даних.

Можливо, фатальну роль у долі Кирилова та й Понеделіна відіграло і те, що спеціалісти з німецької 691-ї роти пропаганди групи армій "Південь", котрі супроводжували 1-шу танкову групу фон Клейста, сфотографували момент полонення саме цих генералів. Ці фотографії після 9 серпня 1941 року були поміщені в нацистській "Фелькїшер бео-бахтер", примірники якої німці розкидали з літаків над позиціями Червоної Армії на усьому німецько-радянському фронті.

Два командувачі армій. Це вони в перші дні війни прийняли на себе удар фашистської армади. Це вони разом із солдатами вели важкі бої без поповнення живою силою, технікою, боєприпасами, продуктами харчування, паливом. Майже два місяці кривавого 1941-го стримували військову машину німців, що рвалися до столиці України – Києва. Були розстріляні на власній Батьківщині своїми співвітчизниками.

Після смерті Сталіна, додатковим розслідуванням були встановлені нові обставини, які свідчать про необґрунтоване засудження Понеделіна та Кирилова. Смертні вирок стосовно них були скасовані, а самих генералів 1956 року посмертно реабілітовано [5, с. 68].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великая Отечественная. Командармы. Военный биографический словарь. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2005. – 408 с.
2. Даченко В. В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945рр. Кіровоград, Імекс ЛТД, 2009. – 477с.
3. Действия 6-й и 12-й армий в сражении под г. Умань 1 – 13 августа 1941 г. // Уральский вестник международных исследований. – Вып. 6. – Екатеринбург, 2006. – С. 74–106.
4. Долматовский С. А. Зеленая брама. Документальная легенда об одном из первых сражений Великой Отечественной войны. – М., 1989. – 320 с.
5. Доценко В. В. Народне слово. – 2007. - № 87, № 89, № 91, № 92, № 95.
6. Кузьменко В. Г. Незабутне. Нарис з історії Новоархангельська // Колос. – 1992. – № 32-44. – С. 4–15.
7. Пилипенко О. Трагічні дні Зеленої Брами. До 65-річчя початку Великої Вітчизняної війни / О. Пилипенко // Ведомости Плюс. – 2006. – 30 июня; 7 июля. – С. 7.
8. Приказ Ставки Верховного Главного Командования Красной Армии № 270 16 августа 1941 г. // Военно-исторический журнал. – 1988. - № 9. – С. 26 – 28.
9. Советские генералы в фашистском плену – краткие биографии 83 генералов // [http://vif2ne.ru/.../\(081128015903\)_Sov_general_v_fash_plenu.ru](http://vif2ne.ru/.../(081128015903)_Sov_general_v_fash_plenu.ru).
- 10, Шурапов В. П., Федосеева Р. М. Земний уквіт тобі, Солдате. Кіровоград: «КОД», 2004. – 340 с.

Ольга СКОРОХОД

КЛАСИЧНЕ ЄВРАЗІЙСТВО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор Кіян О.І.

У 20 – 30-х роках ХХ століття представники російської еміграції П.М. Савицький, М.С. Трубецькой, М.М. Алексєєв, Г.В. Флоровський, Г.В. Вернадський прагнули переглянути основні уявлення стосовно процесу історичного розвитку Росії, започаткували нову ідейно-політичну течію – «євразійство». Створена ними модель євразійської цивілізації так або інакше включає в себе Україну, адже територія України географічно є частиною простору під назвою «Євразія», історично український народ завжди перебував у взаємодії як з європейськими, так і з азійськими народами. Євразійська концепція нині є популярною у політичних колах Росії, країн Центральної Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Цілком закономірно, що євразійських рух та його ідеї потрапляють в поле інтересу українських істориків, політологів, громадських діячів як у ХХ столітті, так і в наш час.

Метою нашої статті є проаналізувати стан вивченості класичного євразійства у сучасній українській науковій думці, з'ясувати які аспекти діяльності представників класичного євразійства та які ідеї євразійського руху найбільше цікавлять вітчизняних дослідників.

Найперше увагу привертає робота Рукомеда Р.М. «Неоевразійство в сучасній політиці Росії» [14]. В Україні це поки що єдина кандидатська дисертація присвячена дослідженню євразійства. Перший розділ дисертації «Витоки і базові принципи неоевразійства» присвячений аналізу формування доктрини класичного євразійства та її еволюції у неоевразійство в сучасних реаліях російського політичного життя. Автором розглянуто історичні підвалини, головні ідеї й поняття євразійської доктрини, зокрема «ідеократія», «пасіонарність», «Євразія», «євразійський становий хребет», «ідея-правителька», «туранський елемент», «симфонічна особистість», «євразійська культура», «православна релігія» та «православна церква». Дослідник зауважує, що з моменту виникнення євразійської доктрини в ній був присутній вагомий український акцент.

Серед інших праць, присвячених історії євразійства як окремого ідейно-політичного руху, його еволюції упродовж ХХ століття і трансформації у неоевразійство, слід виділити статтю «Євразійство та неоевразійство як «вторинні ідеології» [2]. В ній проаналізовано основні ідеї класичного євразійства на основі праць його апологетів, виведено зв'язки між євразійством класичного зразка та неоевразійством, а також простежено відмінності цих ідеологій. Авторами статті запропонована думка, що Євразійство й неоевразійство мають бути визначені як «вторинні ідеології», бо вони виникли і сформувалися як відповіді на зовнішні виклики. Євразійство - як відповідь на створення СРСР, а неоевразійство - як відповідь на його розпад [2, 11].

До загального огляду ідей та поглядів класичного євразійства звертаються В. Скуратівський [15], Д. Муза [7], С. Чебаткова [17] та ін.

Досить оригінальною працею, в якій автор у жанрі політико-філософської публіцистики досліджує трансформацію класичних євразійських уявлень у працях Едуарда Лимонова (Е.В.Савенко) є стаття В.Г. Попова [13]. Автор аргументує думку про лише частковий зв'язок класичного євразійства з сучасним, як він зазначає «екстремальним», неоевразійством.

Вагомий інтерес для нас представляють праці, в якій досліджуються ідейні витoki класичного євразійства. Показовими у висвітленні цього аспекту є статті С.О. Переход «Русская идея: история и современность» [12] та А.А. Чемшита і І.Ш.Шенгелая «Поздние славянофилы: геополитическое предчувствие евразийства» [18].

В тезах першої статті розглядаються стадії становлення і розвитку філософсько-політичної думки Росії. Простежуючи історичний шлях російської політичної і філософської думки, автор відмічає коло спільних проблем та ідей, що зародились ще за часів Київської Русі і продовжують існувати в ХХ столітті. В цьому контексті класичне євразійство зображується автором як чергова ланка розвитку російської політико-філософської думки, що успадкувала такі особливості російської ідеї як універсалізм, богообраність і месіанство російського народу, соборність і симфонічність [12, 208].

В другій статті аналізуються ідеї пізніх слов'янофілів М.Я. Данилевського, К.Н. Леонтьєва і В.І. Ламанського, що вплинули на ряд параметрів геополітичної концепції євразійців ХХ століття. Автори зазначають такі спільні риси слов'янофілів та класичних євразійців, як:

- визначення Росії як окремої «слов'яно-азійської» цивілізації та її месіанська роль,
- заперечення існування світу як єдиної цивілізації та відкидання претензій Заходу на роль загальнолюдської цивілізації,
- відкидання ідеї можливої політичної єдності російського народу із західними та південними слов'янами,

– геополітичний підхід до історії Росії тощо.

Безпосередньому дослідженню концептуальних поглядів засновників євразійства класичного зразка на основі аналізу їх праць також присвячено ряд публікацій. Зокрема, один із сучасних українських дослідників євразійства О.Івахів у статті «Концепція євразійства та її відображення в теоретичній спадщині П.М. Савицького» [5] досліджує концептуальні засади євразійства та особливості їх відображення в працях російського дослідника П.М. Савицького. Вчений аналізує ідеї Савицького щодо домінуючої ролі Росії на Євразійському континенті, проте акцентує увагу на тому, що політичне об'єднання цієї величезної території є результатом зусиль не лише одного російського народу, а багатьох народів Євразії. На думку дослідника, Савицький вважав, що у межах загальноєвразійської політичної єдності кожному народу Євразії повинна бути забезпечена сфера самостійного державного життя.

О.Івахів є також автором статей, у яких аналізується геостратегічна схема багатовекторності зовнішньої політики України через призму концепції євразійства щодо відродження Великої імперської Росії, а також впливу ідей євразійців на політику керівників Радянського Союзу щодо України як складової Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

В.М. Смирнов [16] присвятив статтю теоретичним поглядам російського вченого, одного із лідерів євразійського руху М. С. Трубецького. Автор зазначає, що М.С. Трубецьким розроблено світоглядницький, філософський, культурологічний та геополітичний аспекти євразійства. Концепція радикального дуалізму цивілізацій, яка є одним з китів євразійського світогляду, історіософія М.С. Трубецького, його дослідження взаємовпливу та гармонізації української і російської культур детально аналізуються у статті. Автор приходить до висновку, що М. С. Трубецький, як один із лідерів євразійців закликає східнослов'янські та інші народи Євразійського континенту до тісної консолідації і гармонійного об'єднання на рівноправній основі, особливо в духовній і інтелектуальній сфері заради того, щоб всі народи могли знайти достойне, своє власне місце в світовій історії.

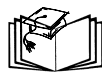
Публікація Л. Аршинової та О.Павлюк «Євразійство в творческой судьбе Георгия Вернадского» [1] присвячена проблемі виникнення євразійства та впливу його ідей на становлення поглядів Г.Вернадського, який розробив історичну концепцію євразійства. Авторами прослідковано становлення Г.Вернадського як історика, акцентовано увагу на його поглядах, які пізніше вплинуть на формування ним євразійської історичної концепції. Зокрема, виділено сформульований істориком закон співвідношення історичного часу і простору в Росії. Дослідниці зауважують, що Г.Вернадський йшов до євразійства «с первых лет самостоятельной творческой деятельности ещё в дореволюционный период» [1, 170], а знайомство з євразійцями доповнило його наукові надбання, зокрема ним використані у його історичних розвідках вчення про «місцерозвиток» П. Савицького, ідеї взаємодії візантійського і тюрко-монгольського начал на Русі М. Трубецького тощо. Детальному аналізу піддана періодизація російської історії Вернадського, що базується на євразійських історіософських уявленнях.

В іншій статті О.Павлюк йдеться про євразійські погляди М.М. Алексеєва, одного з послідовників класичного євразійства, на процес державотворення початку ХХ ст. в Росії. Автором проаналізовані праці М. Алексеєва, в яких простежується сутність євразійської концепції держави і права. О.Павлюк відмічає, що основні політико-державні поняття євразійців «ідея-правителька», «ідея-сила», «правлячий відбір», «ідеоократична та гарантійна державність» розроблені саме М. Алексеєвим. Головним дискурсом у працях М. Алексеєва стала теорія гарантійної державності або євразійської держави, суть якої полягає у покращенні матеріальних умов існування людей, стимулюванні творчої активності людини, звільненні людей «від жорстокості та особистої боротьби за існування, встановленні найбільш досконалої системи розподілу для забезпечення всіх основних потреб громадян, знищення злиднів та бідності» [10].

Особливе місце вивчення класичного євразійства у сучасній українській науковій думці посідають статті доктора філософських наук, професора кафедри філософії Донецького національного технічного університету Р.О. Додонова «Вернадский и евразийство: методологическая близость и политическая дистанция» [3] та «Критика Г.В. Флоровским евразийской концепции философии истории» [4].

На думку науковця, запропоновану ним у першій статті, теоретичні положення історіософських поглядів академіка В.І. Вернадського і представників євразійської традиції є тотожними. Це, зокрема, розмежування категорій логічного і історичного, сприйняття конкретних культур-цивілізацій в якості окремих реальних суб'єктів історичного процесу, «людський вимір» історії, анти європоцентризм тощо. Автор висуває тезу, що євразійці «добудовують» свою конструкцію на методологічному фундаменті, закладеному В.І.Вернадським. Дистанціювання євразійців та В.І. Вернадського, Р.О. Додонова вбачає у очікуванні останнім прогресу суспільства з приходом епохи ноосфери, усвідомленні ним неможливості негайної «консервативної революції» в СРСР.

Інша стаття Р.О.Додонова аналізує публікацію Г.В. Флоровського «Євразийский соблазн», де описуються причини розриву філософа з євразійцями, розкриваються методологічні основи його філософії історії. Через призму критики Флоровським євразійської концепції історії, ми маємо можливість

дослідження цієї концепції «зсередины», оскільки саме так її знав Флоровський, що довгий час був одним з головних ідеологів класичного євразійства наряду з П. Савицьким та М. Трубецьким.

Історичним сентенціям євразійців, на нашу думку, приділено найбільше уваги в сучасній українській науковій думці.

У праці В. Масненка «Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)» детально аналізується дискусія українських істориків, зокрема Д. Дорошенка та О. Мицюка, з ідеологами Євразійства П. Савицьким та М. Трубецьким, з приводу «новоімперського єдиноділимого характеру» [6, 196] ідеології останніх та того місця, яке вони відводили українській історії у загальноєвразійському історичному дискурсі. Автор відмічає звернення євразійців до української тематики, зокрема культурознавчого аспекту, проте відмічає, що наукова вартість цих пошуків значно зменшується через віру євразійців в існування «загальноруської» спільноти. Остання теза заперечує особність українського історичного процесу, що й стало предметом вищезначеної полеміки.

Нечипоренко Т.Б. [8] аналізує найбільш яскраві риси історіософської концепції класичного євразійства. В її статті акцентовано увагу на таких її аспектах як ідеалізація допетровської епохи, надання виключної позитивної ролі татарського панування в російській історії тощо. Автор відмічає, що розбіжності серед євразійців щодо ролі християнства в російській історії, а також етатизм окремих євразійців, що приводив їх до поступок більшовицькій ідеології, спричинили розкол цього руху та його поступове згасання. Також автор розглядає доробки сучасних спадкоємців класичного євразійства, критично оцінює перспективи практичного застосування їх висновків для Росії та України.

Вже згадувана нами дослідниця О. Павлюк, також зверталася до культурно-історичних концепцій класичного євразійства [11]. Автор підкреслює, що через історико-культурні напрацювання класичних євразійців підводилася теоретична основа під ідею необхідності збереження величезної Російської імперії в економічній та політичній формі. Із застосуванням біографічного методу дослідження діяльності представників руху у XX ст. висвітлено основні підходи до вивчення євразійцями історії, культури та простору. При цьому О. Павлюк відмічає значний вплив В.І. Вернадського на формування євразійських ідей. Особливу увагу у статті приділено напрацюванням Г.В. Вернадського як «головного» натхненника історичного концепту класичного євразійства.

Досить оригінальною є розвідка О. Павлова з приводу позиції філософії історії євразійців щодо розвитку сільського господарства [9]. Автором показано специфіку філософії історії євразійців, розглянуто значення концепції «місцерозвитку» для становлення територіального підходу до дослідження сільського розвитку, розкрито сутність аграрної програми євразійців.

Підсумовуючи, зазначимо, що класичне євразійство та його ідеї на сучасному етапі активно досліджуються в науковому середовищі України. Найбільше увагу дослідників привертає вивчення ідеологічної платформи класичного євразійства як основи неєвразійства, що має вагоме практичне значення для формування уявлення про зовнішньополітичну обстановку на Євразійському континенті; аналіз праць ідеологів євразійського руху в контексті їхніх історико-філософських, культурологічних поглядів, а також дослідження українознавчого сегменту. Слід відмітити, що велика кількість недосліджених джерел класичного євразійства, а також різносторонність поглядів його ідеологів відкривають перспективу подальшого дослідження теми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аршинова Л., Павлюк О. Євразійство в творчеській судьбі Георгія Вернадського // Історична панорама: Зб. Наук. статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці: видавництво Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича «Рута», 2007. – Випуск III. – 194 с. – С. 164-171.
2. Багінський В.В., Соломій О.А. Євразійство та неоевразійство як «вторинні ідеології» // Наукові записки. – 2007. – Том 69. Політичні науки. – с. 5-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2007_69/01_baginsky_vv.pdf
3. Додонов Р.А. Вернадский и евразийство: методологическая близость и политическая дистанция / Додонов Р.А. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2005_5/dodonov.htm
4. Додонов Р.А. Критика Г.В. Флоровским евразийской концепции философии истории / Додонов Р.А. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2012_13/dodonov.htm
5. Івахів О. Концепція євразійства та її відображення в теоретичній спадщині Савицького // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – 2007. – Випуск 19. – С.26-32. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2007_19/04.pdf
6. Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с. – С.194-210.
7. Муза Д.Е. Евразийская цивилизация: идеолого-теоретический фантом или историческая реальность? / Муза Д.Е. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2005_5/muza.htm
8. Нечипоренко Т.Б. Историческая концепция евразийства в контексте современности / Нечипоренко Т.Б. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2005_5/neciporenko.htm
9. Павлов О.І. Сільський розвиток у контексті філософії історії євразійців / Павлов О.І. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2009/94-81-21.pdf>
10. Павлюк О. Євразійські погляди М.М. Алексєєва на процес державотворення початку XX століття / Павлюк О. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPUIst/2009_2/materialy/2009_2/Pavlyuk.pdf

11. Павлюк О. Культурно-історичні концепції класичного євразійства початку ХХ ст. / Павлюк О. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pni/2007/07opkirc.pdf
12. Переход С.О. Русская идея: история и современность // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія. – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 203-208. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/UZTNU_phkps/2010_2/uch_23_2kul.pdf
13. Попов В.Г. К идеологии современного евразийства / Попов В.Г. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2005_5/popov.htm
14. Рукомеда Р.М. Неоевразійство в сучасній політиці Росії: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Р.М. Рукомеда ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса. – К., 2007. – 15 с. – укр.
15. Скуратівський В. Євразійський синдром // Політична думка. – 1995. – №2-3 (6). – С.81-88. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/skurat.htm>
16. Смирнов В.М. Концептуальні погляди М.С. Трубецького як лідера євразійського руху [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/1st/2008_8/vmsm.htm
17. Чебатков С.А. Україна та ідея євразійської цивілізації / Чебатков С.А. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2002_12/12-23.pdf
18. Чемшит А.А., Шенгелая И.Ш. Поздние славянофилы: геополитическое предчувствие евразийства // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 112/2010. Серія: Політологія. – Севастополь, 2010. – С. 3-6 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vsntu/2010/polit/112-SevNTU/112-01.pdf>

Ольга УДОВИЧЕНКО

ТВОРЧИСТЬ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент К. С. Мельничук.

*«Працюйте поки володієте рукою,
поки в Вас жива душа і б'ється
щире українське серце!»*

Д.Яворницький (з листа до Д. Багалія. 26.04.1926 р.)

Академік Дмитро Іванович Яворницький (Еварницький; 1855 – 1940) є видатним дослідником історії запорозького козацтва і культурно-громадським діячем України кін. ХІХ – поч. ХХ ст.[1; 4; 5; 6; 11]. Великий патріот України, він віддано працював на збереження національного потенціалу й сам був складовою частиною, більше того – знаковою постаттю, цього потенціалу. Вагомим є внесок Д. Яворницького у вітчизняну науку, освіту, соціальні інститути, систему соціальних і творчих стосунків тощо.

Д. Яворницькому належить пріоритет у створенні комплексного дослідження з історії запорозького козацтва. У працях ученого, передусім у фундаментальній трьохтомній “Історії запорозьких козаків”, здобули висвітлення різні аспекти історії запорозького козацтва: політичні та воєнні події, економічне життя, побут, торгівля, стосунки із зовнішнім світом, культура та духовний світ запорожців, природне середовище, в якому існувало козацтво [12]. Окремі розвідки дослідник присвятив своїм улюбленим героям П. Конашевичу-Сагайдачному, І. Сірку, П. Калнишевському, О. Гладкому. Десятки років збирав Д. Яворницький “залишки” запорозької старовини і перекази народу про козаччину. Внаслідок цієї наполегливої праці вченого з’явилися монументальні збірки документальних, фольклорних і лексичних матеріалів [13; 14].

Більш рельєфному визначенню місця, що його посідає

Д. Яворницький у вітчизняному історіографічному процесі й в загалі в культурно-громадському житті України, сприятиме відтворення образу вченого в контексті минулого і сучасного, в історіографічній традиції й в уявленні широкого громадського загалу.

У створенні образу Д. Яворницького є, безумовно, його **наукова творчість**. Й в цьому плані важливу роль відіграє тема, що її досліджував вчений, а саме історія запорозького козацтва [3]. Це є “вічна” тема, що була й залишається пріоритетною у вітчизняній історіографії.

Відтворити образ вченого, що склався в уявленні його сучасників у їх безпосередньому спілкуванні з ним, можливо завдяки джерелам особового походження, передусім епістолярній спадщині Д. Яворницького і спогадам його колег, друзів, знайомих, рідних [9]. Внаслідок особливостей своєї творчої лабораторії, залучення до співпраці широкого кола аматорів, частих подорожувань і переїздів (Харків, Петербург, Ташкент, Самарканд, Варшава, Москва, Катеринослав-Дніпропетровськ), громадської активності, викладацької і лекційної діяльності й, нарешті, відкритості, ширості й доброзичливості натури, Д.

Яворницький мав широчінь творчих і дружніх стосунків, його добре знали в культурно-громадських колах України й за її межами.

На особливу увагу заслуговує дослідження творчих та дружніх стосунків Д. Яворницького, до яких входили видатні вітчизняні та іноземні вчені, митці, священики, культурні й громадські діячі, представники соціальної еліти й пересічні мешканці провінційних міст і сіл. Вчений був позбавлений національної обмеженості. Серед колег, знайомих і друзів Д. Яворницького відзначимо діячів України, Англії, Німеччини, Польщі, Росії, Франції, Чехії: учених В. Антоновича, Д. Багалія, В. Біднова, Р. Брандта, О. Веселовського, М. Грушевського, А. Гьотце, Д. Дорошенка, М. Карєєва, В. Ключевського, М. Комарова, Ф. Корша, М. Костомарова, А. Кримського, О. Лаппо-Данилевського, М. Любавського, О. Міллера, Л. Нідерле, П. Пірлінга, Н. Полонську-Василенко, Ф. Поспішила, О. Потебню, М. Сумцова, О. Шахматова, письменників і поетів: І. Белоусова, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, Лесю Українку, Олену Пчілку, Панаса Мирного, В. Самійленка, М. Старицького, Л. Толстого, художників: С. Васильківського, М. Мікешина, І. Рєпіна, О. Сластьона, М. Самокиша, М. Струнникова, театральних діячів: М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського, М. Заньковецьку, композитора М. Лисенка, музеєзнавців: М. Біляшівського, Б. Варнеке, громадських діячів: Г. Вашкевича, М. Дмитрієва, В. Леонтовича, О. Лотоцького, П. Пелехіна, П. Стебницького, Ю. Цвітковського, та ін.

За своїми історичними поглядами Д. Яворницький належав до напряму романтичного народництва в українській історіографії, з притаманним йому етнографізмом, романтизацією та героїзацією минулого, сталим інтересом до соціальної та побутової історії, до проблем мови, фольклору, пісенності, духовності українського народу. Високу оцінку творам Д. Яворницького ще за його життя надали науковці й письменники О. Пипін, М. Сумцов, Д. Мордовцев, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Ф. Корш, І. Франко, В. Данилов та ін. Історики-позитивісти вважали Д. Яворницького не дослідником, а “співцем запорозької слави”, який ідеалізував запорозьке козацтво. За визначенням О. Лазаревського, “Історія запорозьких козаків” Д. Яворницького є не історичним твором, а “зводом відомостей щодо участі Запорожжя у подіях зовнішньої історії Малоросії”. Роль Д. Яворницького в розвитку вітчизняної історіографії Д. Дорошенко бачив в евристичній діяльності вченого, внаслідок якої була створена неоціненна джерельна база для майбутніх досліджень.

Д. Яворницький сам усвідомлював, що він, як збирач археологічного матеріалу й особливо фольклору, “дещо зробив”.

Істориком, який ідеалізував запорозьке козацтво, вважав

Д. Яворницького і В. Голобуцький. Разом з тим, він підкреслив також особливу джерельну цінність опублікованих Д. Яворницьким документальних збірок.

На думку сучасних дослідників, саме внаслідок занадто суворої однобічної критики з боку офіційної історіографії (передусім О. Лазаревського), яка не побачила новацій вченого у підході до висвітлення проблеми, Д. Яворницький припинив працю над 4-м томом “Історії запорозьких козаків” і спрямував свою діяльність на літературну творчість.

Свої помилки Д. Яворницький пояснював всепоглинаючою пристрасною любов’ю до Запорожжя. «Если бы Вы знали, как я люблю своё Запорожье и его сердечных сиромых?! – писав історик в листі до Г. Маркевича. – Всё готов оставить, со всем готов расстаться, лишь бы только одна моя нога могла стоять на священной для меня земле...».

Для сучасних істориків Д. Яворницький – вчений постає як сумлінний дослідник, якому були притаманні прогресивні й демократичні погляди на історичне минуле українського народу (Г. Сергієнко), як “великий історіограф”, дослідницька методика якого базувалася на “концептуальних імперативах М. Костомарова”. Д. Яворницькому вельми імпонували ідея “народної історії” і високі художні якості творів М. Костомарова, намагання через використання фольклору більш адекватно відтворити історичні події минулого [10, 20]. В. Заруба відзначив, що Д. Яворницький є автором періодизації історії запорозького козацтва і що саме він завершив формування історико-етнографічного напряму в українській історіографії.

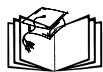
На думку І. Гапусенка, головна заслуга Д. Яворницького полягає в тому, що він, на відміну від офіційної історіографії, показав прогресивну роль козацтва від часів його виникнення й до 1775 р. [4, 13].

Д. Яворницького можна уважати “піонером” комплексного джерелознавства у царині дослідження історії запорозького козацтва.

Сучасні вчені (І. Ковальова, І. Яременко та ін.) визнають Д. Яворницького також новатором й у царині археологічної науки, що стояв біля її витоків в Україні, започаткував такий її напрям, як археологія козацького періоду, розробив власну методику археологічних досліджень і створив один із перших посібників з археології [7].

Особливістю Яворницького-вченого було те, що він поєднував у собі історика-романтика з істориком-позитивістом, історика-митця з істориком-дослідником [2].

Невід’ємною складовою в творчості Д. Яворницького була його літературна діяльність. Його творча спадщина містить прозові (“Наша доля – Божа воля”, “За чужий гріх” та ін.) й поетичні твори (збірка поезій

“Вечірні зорі”). Сучасні дослідники (Н. Василенко, М. Олійник-Шубравська, І. Руснак, Л. Скупейко) підкреслюють, що Д. Яворницький освоїв літературно-художні форми зображення дійсності.

Один із перших і глибоких дослідників художньої творчості Д. Яворницького літературознавець П. Єфремов уважав Дмитра Івановича письменником-кольористом, наслідувачем традицій етнографічного реалізму в українській літературі, для якого характерним був культ деталі, подробиці. Панас Мирний називав Д. Яворницького талановитим письменником, знавцем народної душі, а мову його творів – виразною і пивною.

На відміну від наукових, усі художні твори Д. Яворницького написані рідною українською мовою. Особливої популярності художні твори

Д. Яворницького набули у селах, містечках, тобто в українській провінції. За висловом П. Єфремова, Дмитро Іванович був “масовим” українським письменником, який засвоїв “той тонкий характеристичний гумор оборотів української мови, котрі роблять її такою високо чаривною, єдиною по духу між останніми слов’янськими мовами”. Саме в мові бачив П. Стебницький велику силу таланту Д. Яворницького і уважав, що колись уривки з його творів будуть заведені в українські хрестоматії, як взірцеві.

Особливість творчості Д. Яворницького полягає також в тому, що його наукові праці відзначаються “поетичністю”, тоді як художні твори, навпаки, документальністю і етнографізмом.

Неперевершений хист шукача й збирача пам’яток Д. Яворницький найбільш повно реалізував у царині **музейної справи**. Вчений став одним з провідних музейних діячів України, фундатором Дніпропетровського (до 1926 р. — Катеринославського) історичного музею, який він очолював понад 30 років (1902-1933).

І в музейній практиці Д. Яворницький орієнтувався на комплексний підхід – поєднання збирацької, експозиційної, просвітньої й науково-дослідної роботи. Новизною в музейній практиці були запроваджені

Д. Яворницьким своєрідні комплексні екскурсії (поєднання екскурсії в залах музею з екскурсією на Дніпрові пороги).

Ім’я Д. Яворницького, як історика і директора Дніпропетровського історичного музею, було добре відоме в світовому науковому і музейному співтоваристві. Поряд з музейною роботою вчений здійснював активну діяльність у царині охорони пам’яток історії та мистецтва, виступав ініціатором і автором програм і заходів щодо проблеми збереження скарбів національної культури.

Талант Д. Яворницького, як чудового оповідача – імпровізатора, яскраво виявився в лекційній і екскурсійній діяльності вченого, внаслідок якої відбувалося безпосереднє спілкування Дмитра Івановича із широким громадським загалом його сучасників [8; 409, 606]. Лекції, що їх вчений читав майже протягом 60-ти років, здобули велику популярність і привернули численну аудиторію слухачів, які мали змогу уявити “у всіх дрібницях” життя запорозького козацтва.

Безпосереднє сприйняття Д. Яворницького сучасниками відбувалося також внаслідок його дидактичної (викладацької) діяльності в гімназіях, училищах Харкова, Петербурга, Москви та Катеринослава, в Московському та Катеринославському університетах. Д. Яворницький був своєрідною “сполучною ланкою” між українськими колоніями на теренах Російської імперії, співпрацював з багатьма діячами українського національного руху, представниками старої Київської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Одеської громад, членами Загальної безпартійної української організації, різних українських політичних партій, брав активну участь в благодійницьких товариствах та українських починах.

Активна громадська позиція Д. Яворницького, його енергія борця за рідну мову, культуру, самосвідомість українського народу, за право останнього на власну історію яскраво виявилася в діяльності вченого у просвітянському русі, передусім у катеринославській “Просвіті”, у співпраці з “Просвітами” інших міст України. Сучасники вважали

Д. Яворницького “історичною особистістю”, “широю українською душею”, борцем за незалежність України.

Творча і громадська діяльність Д. Яворницького в українському співтоваристві розглядалася як така, що мала велике суспільне значення. Вчений здобув широке визнання в наукових й культурно-громадських колах України і Росії, про що свідчить обрання його членом багатьох наукових та інших товариств й, нарешті, академіком Української АН (1929).

У випадку з Д. Яворницьким, як вважає В. Ульяновський, стався рідкісний факт проникнення історика у “предмет” своїх студій до такої міри, що останній став осердям особистого життя самого дослідника; відбулося “органічне поєднання суб’єкта і об’єкта вивчення, автора і героя, історичних реалій і суб’єктивно-інтимних, навіть інтуїтивних почуттів”. Йому вельми символічним виглядає зображення Д. Яворницького в образі козака-писаря на картині І. Рєпіна (який був близьким другом вченого) “Запорозці пишуть листа турецькому султанові”. Це зображення символізувало психологічне й інтелектуальне “злиття” Д. Яворницького з предметом його дослідження.

В уявленні сучасників Д. Яворницький постає захопленим, натхненним дослідником і популяризатором української історії, неперевершеним знавцем козащини і шукачем пам’яток старовини,

подвижником в науці, ученим з широким дослідницьким діапазоном, істориком-митцем, високим патріотом України, активним діячем національного руху, щирим українцем. За висловом Д. Яворницького, він все життя працював для своєї дорогої України і для свого народу.

В історіографічній традиції і в уявленні як його сучасників, так й сьогоднішніх поколінь, Д. Яворницький залишається вченим-подвижником, великим трудівником, носієм і виразником кращих почуттів й заповітів українського народу вченим, який своїми творами пробуджував національні почуття і любов до Батьківщини. Сучасники вважали Д. Яворницького людиною духу та вищих, небуденних вимог, “велетнем” в науці про Україну.

Такою вважається постать вченого й сьогодні. Українська громадськість не відрізняла Яворницького — вченого від Яворницького — громадянина, убачала в його особистості дослідника і популяризатора вітчизняної історії, оборонця рідної культури, активного діяча українського національного руху. Й сьогодні творча спадщина вченого продовжує “працювати” на здобуття нових знань, збереження історичних традицій, формування національної самосвідомості українського народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абросимова С. В. Дмитро Яворницький. Запоріжжя: Тандем-У, 1997. 60с.
2. Василенко Н.Є. Художнє відображення історичного минулого України в наукових дослідженнях та літературних творах Д.І.Яворницького// Література й історія: Тези доповідей і повідомлень. Запоріжжя, 1993. С.89–91.
3. Верменич Я. Запорозьке козацтво як об'єкт наукових зацікавлень Д. І. Яворницького // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. К., 2002. № 8 – 9. Ч. 2. С. 304 – 314.
4. Гапусенко І. М. Дмитро Іванович Яворницький. К.: Наук. думка, 1969. 58 с.
5. Двірна К. П. Сучасні проблеми історіографічної дослідженості творчості Д. І. Яворницького // Регіональне і загальне в історії. Д.: Пороги, 1995. С. 33 – 35. 10. Дніпропетровський історичний музей (ДІМ). ВР. Ф.
6. Заруба В. М. Академік Дмитро Іванович Яворницький // Заруба В. М. Постаті: (Студії з історії України). Д.: ВКЦ “Україна”, 1993. С. 3 – 42.
7. Ковальова І. Ф. Д. І. Яворницький – організатор та керівник першої новобудовної археологічної експедиції // Вчений – подвижник. Д., 1995. С. 42 – 44.
8. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького. Д.: Гамалія, 1997. 888 с.
9. Перкова А. І. Д. І. Яворницький у спогадах сучасників (на матеріалах спогадів П. В. Довгалевського) // Вчений-подвижник. Д., 1991. С. 23-25.
10. Скупейко Л. Художня проза Д. І. Яворницького // Київська старовина. 1996. № 1. С. 19 – 27.
11. Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. К.: Наук. думка, 1972.
12. Эварницький Д. И. Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края. СПб., 1889. 195 с.
13. Яворницький Д. І. Словник української мови. Т. 1. А – К. Катеринослав: Слово, 1920. 412 с.
14. Яворницький Д. І. До історії степової України. Д., 1929. 536 с.

Анатолій ШАНОВСЬКИЙ

МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У КОЛІ НАУКОВИХ ПОШУКІВ ПРЕДСТАВНИКА ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ ШКОЛИ «АННАЛІВ» ЖАКА ЛЕ ГОФФА

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор О.І.Киян

У розвитку школи «Анналів» розрізняють кілька етапів, кожен з яких асоціюють з «поколінням» її розробників. Третє покоління школа «Анналів» вирізняються особливою зацікавленістю питаннями колективної та індивідуальної свідомості в історії, що пов'язано з тогочасним впливом антропологічного структуралізму та постмодернізму в історичній науці. Саме на цій стадії з'являються теоретичні роботи з проблем ментальності. Одним із найяскравіших представників третього покоління являється Жак Ле Гофф.

Жак Ле Гофф (народився 1 січня 1924р.) був членом редакційної колегії журналу «Анналі», з 1962 року голова Групи по вивченню історичної антропології середньовічного Заходу в Школі вищих досліджень соціальних наук і в 1972 - 1977 рр. президент Школи, третій її керівник після Люсьєна Февра і Фернана Броделя.

По власним словам Жака Ле Гоффа, виховання, яке він отримав в дитинстві в подальшому зіграло свою роль у визначенні кола його інтересів як історика. Антиклерикалізм батька і релігійність матері, визначили його негативне ставлення до релігії і великий інтерес до вивчення релігійних почуттів [6; с. 192].

В коло його інтересів входили проблеми середньовічної етики і поведінки; зміни в системі цінностей; уявлення про час і простір, розвиток їх на протязі XII – XIV століть у зв'язку з загальними змінами в соціальних структурах і, відповідно, в ментальностях; народна культура і її взаємодія з культурою

офіційною; проповідь і її елемент – «exemplum», і культура усної мови; діяльність і суспільний статус середньовічних інтелектуалів; купець і лихвар як соціальний і психологічний типи, відношення до них церкви і суспільства; світ уявлень людей Середньовіччя, перетворення соціальних реальностей в епічні та інші літературні пам'ятки; відношення людей тієї епохи до смерті і життя після неї; соціальна стратифікація, як вона уявлялась у Середні віки; сні середньовічних людей – породження їх колективної психології; пам'ять та історія, історія ментальності.

Вивченням «народної культури» і релігійності Середньовіччя і Нового часу займалися ряд істориків, які обговорювали загальнотеоретичні і конкретно-історичні аспекти проблеми. Але не варто забувати, що Ле Гофф був серед перших, якщо не першим, хто в 60 – 70-х років поставив дану проблему в західній історіографії та визначив шляхи її дослідження. Він розглядав фольклорні традиції в їх співвідношенні з клерикальною культурою на початку Середньовіччя, приклади проникнення фольклорних і міфологічних в церковні тексти [1; с. 17-18].

Правда слід наголосити: в працях Ле Гоффа проблема «народної культури» скоріш поставлена, а не поглиблена та всебічно досліджена. Цей історик щедро генерує оригінальні ідеї та висуває нові проблеми, але не завжди доводить їх розробку до бажаної повноти і закінченості. Нерідко він залишав підняте ним питання, а сам переходив до іншої тематики.

Однією з ведучих ідей Ле Гоффа – зростання людської самосвідомості в період центрального Середньовіччя. У короткому викладі, думка дослідника складається з наступного. Економічний розвиток Заходу супроводжувався демографічним підйомом, зміцненням економічних і соціальних позицій бюргерства. Паралельно йшли комунальний рух і об'єднання держав. Все це у свою чергу спричинило, XII і XIII століть, глибоку переорієнтацію внутрішнього світу західноєвропейця, що вилилось у висунення на перший план етичних цінностей відмінних від тих, що підкреслювались моралістами раннього Середньовіччя [4; с. 22].

Ле Гофф вважає, що саме вивчення системи цінностей і її змін може розкрити внутрішню динаміку суспільства. В цінностях кристалізується світосприйняття і світобачення членів соціуму, вони являють собою «вузли», які стягуються силові лінії, що пронизують їх свідомість і уяву. Історія, що розглядається в плані системи цінностей, пише Ле Гофф, - це не історія подій і матеріальних відносин. В центрі її уваги – символи і знаки, відтворенні в пам'ятках різного характеру. Її доводиться відновлювати по частинам. Культурним, ідеологічним та екзистенціальним горизонтом людей раннього Середньовіччя були небеса, а тому і цінності людей, які боролись за своє земне життя, були неземними цінностями, надприродними. Між тим загальною рисою системи цінностей в період після 1200 року було, на думку Ле Гоффа, зміщення центру уваги з «неба на землю». Зростання самосвідомості виразилось в переосмисленні колишньої зневаги до «мирського світу» і повернення уваги до земного життя. Акцент на земне життя і на зв'язки з нею, які бажано продовжити і після завершення існування людини в цьому світі, знайшов своє вираження у заповідях, які не використовувалися з часів античності, але відновили свою практику XII – XIII століттях. Все це – симптом виникнення індивіда. Середньовічна Європа, на думку Ле Гоффа, робить крок до Нового часу [2; с. 43].

Варто підкреслити важливість уведеного, Ле Гоффом, терміна – «довге Середньовіччя». «Середньовіччя Ле Гоффа» відрізняється від Середньовіччя інших істориків перш за все своєю величезною протяжністю. На думку Ле Гоффа Середні віки починаються з пізньої античності, приблизно в III столітті, і завершуються не Ренесансом і не Реформацією, а у XVIII чи може навіть початку XIX століття [3; с. 7].

Цікаво, що цей історик, в центрі уваги якого завжди залишалося місто, при виявленні специфіки Середньовіччя, не погоджується зі своїми попередниками – істориками-урбаністами. «Після міського і буржуазного Середньовіччя, як його розуміла історія XIX століття, починаючи з Огюстена Тьєррі і закінчуючи Анрі Піренном, - пише Ле Гофф, - нам здається більш правильною картина сільського Середньовіччя Марка Блока, Майкла Поста, Леопольда Женіко і Жоржа Дюбі» [8; с. 52].

Увага до аграрних основ середньовічного життя, ніякому разі не виключають інтерес до міста як центру цивілізації, а лише створює нову перспективу для дослідження епохи. Історик орієнтований не тільки на прогрес і зміни ним спричинені, але і на розкриття стабільних структур, які безпосередньо впливають на сам розвиток. Підкреслення Ле Гоффом сільської основи Середньовіччя пояснюється тим, що застосування етнологічних та історично-антропологічних підходів до вивчення середньовічного життя викриває аграрне, пов'язане з природою коріння і передумови ментальності, і поведінки людей тієї епохи. Іншими словами, саме в контексті аграрного Середньовіччя можливо розглянути людину, має власну картину світу, що глибоко відрізняється від картини світу людей Нового часу. Однак це не герой першого плану, а рядовий працівник чи віруючий, звичайна людина у всій своїй простоті та повсякденності [5; с. 72].

Ле Гофф застерігає щодо надмірного зближення історії з етнологією. Обидві науки, колись єдині, давно вже стали окремими дисциплінами, і різниця між ними в методах та в прийомах доволі очевидна. Етнологія уособлює собою «ідеал історії, позбавлену подій», або ж навпаки складається виключно із подій, які повторюються. Разом з тим етнологія концентрує увагу на більшому проміжку часу, ніж історія, але він

статичний, а не динамічний. Попередження щодо небезпеки злиття історії та етнології, було вказане Ле Гоффом після того, як він застосував деякі етнологічні прийоми і вони показали високу ефективність. Він вказує на те, що у світлі етнології історикам був поставлений ряд нових запитань, таких, як структура роду і сім'ї, питання про сільську общину, проблему чоловіка і жінки, вікових класів. Вперше історики проявили інтерес до повсякденного життя людини минулого, до їх тіла і здоров'я, до їх побуту і звичаїв. Ле Гофф підкреслює що етнологія допомогла історикам відмовитися від спрощеної лінійної концепції гомогенного часу і від віри у неперервний прогрес [6; с. 195].

Кардинальна проблема над якою не переставав працювати Жак Ле Гофф, - це проблема середньовічних ментальностей. Він не завжди притримувався однієї і тієї ж термінології і в ряді випадків надавав перевагу таким словам як «уява», «чуттєвість», «символізм», «система цінностей», але в кінцевому рахунку мова йде про один і той самий предмет – картина світу і її компоненти.

Для Ле Гоффа «ментальність, емоції, поведінка формувались в першу чергу у зв'язку з потребою у самозаспокоєнні» перед обличчям страху в Середні віки. Ментальність являється тією з'єднуючою ланкою між розвитком матеріальної цивілізації і соціального життя, з одного боку, і поведінкою індивідів – з другої. Визнаючи вивчення ментальності ключовим моментом історичного синтезу, Ле Гофф виступає проти «перетворення історії у світ уявлень, в якому розчиняються всі інші реальності». Історик повинен постійно спів ставляти реальність даних уявлень з іншими реальностями, йому не можна жити тільки у світі власних переконань і уявлень. Іншими словами Ле Гофф не абсолютизує «світ уявлень». З його точки зору, нова історична наука тим і вирізняється, що вона виходить з існування двох реальностей: реальності «як такої» і уявлень, які створила ця реальність про себе у людей минулого[7; с. 73].

На думку Ле Гоффа навіть приказки чикають свого дослідника. Можна через розшифровку приказок дістатись до самих глибин середньовічної ментальності, спустившись до основ фольклорної культури. Вивчення звичаю теж справа історика, і символи також грали важливу роль в ментальному оснащенні людини Середньовіччя. «Символізм був універсальним, мислити – означало вічно відкривати приховане значення» [4; с. 28]. Символіка починалася на рівні слів. Назвати предмет - уже значило пояснити його. Світ, відповідно до середньовічного світосприйняття, являється світом символів. Була символіка хреста, пальців, чисел, жестів. «В ментальному оснащенні людей Середньовіччя важко виокремити абстрактне і конкретне» [4; с. 28].

Важливу частину ментальності Середньовіччя складали сни. «Сни сповіщали, сни викривали, сни спрямовували на дії, словом, вони складали інтригу духовного життя» [4; с. 29]. Поряд з ментальністю середньовічної людини, яка опиралася на магію, росло і практичне відношення до світу, в містах виникала нова система світосприйняття. Але нове мислення, нова система була ніби «вкладишем» в стару систему ментальності.

Через призму «ментального оснащення» Ле Гофф розглядає: появу в Європі книгодрукування, культуру письма, почуття кохання, містичне значення хліба, культуру жестів, символіку одягу, перехід до комфортного життя, будівництво замків. Тим самим він показує все проникаюче значення методу ментального дослідження світу. Головне завдання він бачить в тому, щоб висувати нові проблеми, шукати джерела аналіз яких дав би можливість прочитати їх глибше і по новому, і розробляти оригінальні методи їх дослідження. Теорія і методологія Жака Ле Гоффа не змінно заглиблені в матеріал. Він заявляє: «У мене не філософська голова, і подібно до більшості французьких істориків, я вихований у зневазі до філософії історії»[6; с. 195]. Він проти змішування історії істориків та історії філософів. Однак він вважає необхідним роздумувати про історичну науку і займатися історією свідомо, обдумуючи її проблеми і методи.

Історик ментальності, говорить Ле Гофф, звертає увагу на несвідоме, повсякденне, поза особистісні аспекти індивідуальної свідомості, на те що було спільним у Цезаря і останнього солдата його легіону, у Людовіка Святого і селянина, у Колумба і матроса на його каравелах. При такому підході історик змушений працювати методами «археопсихології», докопуючись до потаєних істин. Тут особлива увага приділяється вивченню інерційних сил в історії, традицій, так як «ментальності змінюються найповільніше. Історія ментальностей – це історія уповільнень в історії» [6; с. 195]. Але якщо Ле Гофф і має на увазі поза особистісні звички свідомості, то разом з тим він рішуче застерігає: історія ментальностей, будучи пов'язана з жестами, поведінкою, установками тим не менш зовсім відмінна від біхевіоризму, який зводить поведінку до системи автоматизмів, не співвіднесеною з системами свідомості.

Ле Гофф підкреслює зв'язок між ментальностями і соціальними структурами, зв'язок складний, але від того він не менш тісний. Підкреслює небезпеку стилізації, яка припускає існування єдиної ментальності тої чи іншої епохи, адже в один і той самий час і навіть в одній свідомості існують різні ментальності. Він припускає наявність такого собі загального ментального фонду, так і ментальностей різних груп і класів суспільства.

Будучи «історією уповільнень в історії», історія ментальностей є в той же час і історією трансформацій. Коли в XI – XIII століттях на Заході почали підійматись міста, то формування нового

суспільства супроводжувалося появою нового типу ментальності, орієнтовану на обмін, економіку, на нові форми соціальності і солідарності.

Поняття «mentalites» вирізняється невизначеністю, але, на думку Ле Гоффа, ця невизначеність є корисною, вона необхідна на стадії освоєння істориками нової області досліджень. Розмитість поняття обумовлена природою самого феномену: ментальність всюдишча, вона пронизує все життя людини, присутня на всіх рівнях свідомості і поведінки людини, тому її так важко визначити, вмістити у певні рамки [6; с. 194].

Людська уява, на думку Ле Гоффа, являє собою суттєвий і невід'ємний компонент історичної дійсності. Люди поводять себе не лише у відповідності з реальними життєвими стимулами. Їх міфи та вірування, культурні стереотипи і звичаї, етикет і символіка, фантазії, надії і фобії так само визначають їх погляд на світ та вчинки, як і матеріальні інтереси. В такому випадку стає очевидно, що «уява» являє собою один із найважливіших предметів історичного аналізу. Без включення уяви людини минулого в коло питань, що розглядаються істориком, неможливе жодне серйозне дослідження. Підхід до джерел, який був характерний для старої школи, яка концентрувала свою увагу на поверхневих ознаках їх достовірності і походження, у світлі нових поглядів, які розвивав у тому числі і Жак Ле Гофф, показав всю свою обмеженість і недостовірність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бессмертний Ю.Л. «Анналы»: переломный этап // Одиссей. Человек в истории. 1991. – М., 1991
2. Гофф Ле Ж. С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII – XIII вв.) // Одиссей. Человек в истории. М., 1992
3. Гофф Ле Ж. Цивилизация средневекового Запада. – М., 1992
4. Гофф Ле Ж. Средневековый мир воображаемого. / За ред. С.К. Цатуровой. – М.: Прогрес, 2001. – 440с.
5. Гофф Ле Ж. Рождение Европы. СПб.: Alexandria, 2007. – 398с.
6. Гуревич А.Я. Исторический синтез и Школа «Анналов». – М.: «Индрик», 1993. – 328с.
7. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции. // Одиссей. 1991. – М., 1991
8. Ревель Ж. История ментальностей: опыт обзора. // Споры о главном. – М., 1993

Інна ШЕВЧЕНКО

ПЕРША ТУРЕЦЬКА КОНСТИТУЦІЯ 1876 Р.

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор істор. н., професор кафедри всесвітньої історії Казьмирчук Г. Д.

Конституції нового часу – це результат тяжкої і тривалої боротьби між абсолютизмом, з одного боку, і прогресивними буржуазними силами суспільства, з іншого. Саме у перших конституціях були закріплені права і свободи, які на сьогоднішній день є підвалинами державного демократичного устрою та громадянського суспільства. Цим і окреслюється актуальність даного питання. Адже перша турецька конституція 1876 р. визначила загальну структуру держави, її органи і взаємодію між ними, основні права і свободи громадян, стала свідченням модернізаційних настроїв частини турецької еліти. Таким чином вперше було документально встановлено правове положення Османської імперії, яка була проголошена конституційною монархією.

Конституційних рух в імперії Османа виник на ґрунті діяльності “нових османів” і як результат пошуку виходу з економічної і політичної кризи, яка особливо загострилась у 1875 – 1876 рр. Імперія знаходилася на межі катастрофи: її економічне становище різко погіршилося через засуху і неврожай восени 1875 р. Порта оголосила про часткове фінансове банкрутство, набували розмаху визвольні повстання в Болгарії, Боснії та Герцеговині, усе більш реальною ставала загроза втручання європейських країн у внутрішні справи Османської імперії.

Сили, що боролися за проголошення конституції, були вкрай неоднорідними як у політичному, так і в соціальному відношеннях. Найбільш радикальною групою в конституційному русі стала молода турецька інтелігенція, становлення якої тісно пов'язане з реформами Танзімату та зрушеннями в сферах освіти та просвітництва (становлення світської школи, перших наукових товариств, періодичної преси тощо). Інтелігенція почала виконувати важливу соціальну функцію агітатора руху за реформи і конституцію. Її лідер, видатний державний діяч Ахмед Мідхат-паша, намагався за допомогою конституційних реформ забезпечити економічний і культурний прогрес країни. У той же час для частини бюрократії, яка приєдналася до руху, конституція була лише засобом збереження соціальних і політичних основ імперії [5, с. 121].

Табір конституціоналістів не мав чіткої програми дій. На першому етапі боротьби (березень – травень 1876 р.) важливою подією стало оприлюднення “Маніфесту мусульман-патріотів”, в якому говорилося, що встановлення в Османській імперії парламентського режиму дозволить радикально вирішити “східне питання”, забезпечити економічний і культурний прогрес країни [6, с. 44]. Мідхат-паша і його однодумці почали готувати палацовий переворот, який відбувся в ніч на 30 травня 1876 р. Конституціоналісти сподівалися, що в результаті сходження на престол ліберального правителя, в країні буде встановлено конституційний режим. Але новий султан Мурад V не виправдав цих сподівань.

На другому етапі (червень – вересень 1876 р.) реформаторам вдалося добитися рішення про підготовку проекту конституції. Цей успіх був обумовлений двома чинниками: широкою суспільною підтримкою та загостренням зовнішньополітичного положення країни (війна з Сербією і Чорногорією, загроза втручання іноземних держав, скликання в Стамбулі міжнародної конференції для вирішення питання щодо реформ в балканських провінціях імперії). Поєднання цих факторів змусило султана Абдул Хаміда II, який змінив у серпні 1876 р. на троні Мурада V, погодитися на обговорення підготовленого Мідхат-пашою проекту конституції.

На третьому етапі (вересень – грудень 1876 р.) вся увага була прикута до розробки проекту конституції. Особливістю цього етапу був посиленний вплив суспільної думки на хід подій. Усе суспільне життя було сконцентроване навколо єдиної теми – конституції. Ряд турецьких газет столиці виступили зі статтями на підтримку конституційних проектів. За указом султана була створена комісія з 28 осіб (з яких 16 – чиновники, 10 – представники духовенства і два генерали). На засіданні комісії Мідхату-паші не вдалося провести свій проект конституції, що був найбільш радикальний і передбачав реальне обмеження влади султана, створення законодавчого органу. Комісія, яка працювала в атмосфері гострих дискусій, завершила свою роботу 20 листопада 1876 р. Її голова Мідхат-паша вручив султану проект конституції.

В цей момент зовнішньополітичні обставини справили визначальний вплив на хід подій. Султан і його оточення прагнули протидіяти проведенню стамбульської конференції шляхом проголошення конституції. Тобто, Абдул Хамід II зрозумів, що проголошення конституції уникнути не вдасться. Але з проекту були виключені всі положення, що обмежували права султана, а також в текст була включена ст. 113, що надавала султану право висилати за межі країни ворожих йому осіб. Це була серйозна поразка конституціоналістів, але Мідхат-паша сподівався, що в подальшому йому вдасться змінити текст конституції за допомогою парламенту [6, с. 47].

19 грудня султан призначив Мідхат-пашу великим візиром. Це був вимушений крок, визначений популярністю Мідхата-паші. Урочиста церемонія проголошення конституції відбулася 23 грудня 1876 р. В цей же час почала свою роботу міжнародна конференція, яка не визнала нову конституцію гарантією здійснення необхідних реформ у балканських провінціях імперії Османа. Проте Порті все ж вдалося частково досягти своєї мети: посилаючись на конституцію, турецькі представники стали рішуче відкидати всі пропозиції держав, щоб зірвати роботу конференції.

Проголошена перша турецька конституція не надала автономії провінціям з нетурецьким населенням, навіть навпаки, в ст. 1 розділу “Про Османську імперію” було проголошено, що “Османська імперія являє собою одне неподільне ціле, від якої ніколи не може бути відділена жодна частина”. Прерогативи верховної влади султана жодним чином не були обмежені конституцією, яка перелічувала значні права правителя Османської імперії – розподіл чинів, посад, право чеканити монету, оголошувати війну і заключати мир, здійснювати верховне командування сухопутними і морськими військами. Під повним контролем влади султана залишалось функціонування державної адміністрації, виконання норм шариату. Помилування і пом’якшення вироків суду також відносилось до прерогатив султана. Він мав право скликати і розпускати парламент. Важливо також те, що султан не ніс за свої дії жодної відповідальності, адже зазначено в ст. 5, що “він повелитель і падишах всіх османів... а особа його священна і недоторкана” [2, с. 114 – 117].

В конституції 1876 р. містилося характерне для доктрини османізму положення про те, що “всі піддані імперії йменуються османами, незалежно від сповідання ними релігії”. Проголошувалось, що всі османи рівні перед законом, мають однакові права і обов’язки перед державою, допускаються до посад залежно від їх підготовки і заслуг. Також до тексту конституції було включено ряд законодавчих актів, відомих з часів Махмуда II і Танзімату. Наприклад, правові норми про порядок розподілу податків, збереження рухомого і нерухомого майна, недоторканості житла. Але при цьому державною релігією був проголошений іслам, а при прийнятті на державні посади вимагалось обов’язкове володіння турецькою мовою [2, с. 117 – 120].

Конституція закріпила створення двопалатного парламенту – меджлису. Він складався з сенату, куди входили довічно призначені султаном члени, і палати депутатів, що обиралася чоловічим населенням імперії у розрахунку один депутат із 40 тис. жителів. Процедурі законотворення була присвячена ст. 54, в якій йшлося, що “проекти законів, розроблені державною радою, вносяться спочатку до палати депутатів, а потім в сенат. Проекти ці отримують силу закону лише тоді, коли, будучи прийнятими двома палатами, вони будуть затверджені султаном”. Сенат мав такі повноваження: розглядати проекти законів, які надійшли з палати депутатів, відкидати або повертати ці проекти разом зі своїми змінами та доповненнями

до палати депутатів, розглядати петиції, частину яких направляти великому візиру [2, с. 121].

Депутатами могли бути лише піддані імперії, які володіли турецькою мовою, досягли 30-річного віку, мали громадянські права. Засідання палати депутатів були публічними, але “палата може мати і таємні засідання, якщо цю пропозицію зроблять міністри в кількості п’ятнадцять членів”. Палата депутатів мала право приймати, змінювати різні постанови, котрі стосувались фінансів і конституції, затверджувати державний бюджет. Але ці досить скромні права палати депутатів залежали від сенату, який міг відкинути законопроекти, прийняті депутатами [2, с. 121 – 122].

В розділі “Про судову владу” проголошувалися незмінність суддів, публічність суду, незалежність суддів. Але при цьому зазначалося, що “справи, що стосуються шариату, підлягають віданню судів шариату; розгляд світських справ підлягають світським судам” [2, с. 123].

Особливої уваги заслуговує ст. 113, в якій було закріплено право султана вислати за межі Османської імперії тих осіб, які “на основі свідчень, що зібрані поліцейським управлінням і заслуговують довіри, будуть визнані такими, що мають загрозу безпеці держави” [2, с. 124].

Таким чином, конституція 1876 р. була важливим політичним документом в історії Османської імперії. Хоча вона практично не обмежувала владу султана, проголошення буржуазних свобод і введення парламентської системи були вагомим кроком вперед в умовах східнодеспотичного режиму. Разом із тим ряд її статей відобразили прагнення зміцнити панування турків над пригніченими народами, адже всі піддані султана проголошувались османами, офіційною мовою імперії закріплювалась турецька мова, а державною релігією – іслам. При цьому роль меджлісу була незначною, вона зводилась до обговорення і прийняття законів, що стосувались лише фінансів і поправок до конституції, а також затвердження бюджету. Тому його слід вважати дорадчим, а не повноцінним законодавчим органом влади.

Проте в тих історичних умовах навіть така конституція була приречена. Відразу після завершення конференції в Стамбулі Абдул Хамід II у лютому 1877 р., скориставшись статтею 113 конституції, вислав Мідхата-пашу за межі імперії. Одночасно зі столиці були вислані інші активні прихильники конституції. Поразка реформаторів показала вузькість соціальної бази конституційного руху, відсутність підтримки народних мас у боротьбі з султанським абсолютизмом. Більша частина населення провінцій зустріла конституцію 1876 р. без ентузіазму, так як рівень її освіченості і культури, особливо мусульман, був такий, що сама суть конституційної реформи залишався для неї незрозумілою.

Розгромивши прибічників Мідхата-паші, султан не наважився на ліквідацію конституції. В березні 1877 р. відкрилась перша сесія парламенту, який складався з 119 депутатів (71 мусульманин і 49 немусульман). Основна частина депутатів була послушною волі Абдул Хаміда II, хоча інколи звучала критика на адресу султанської адміністрації. Восени 1877 р. Порта провела нові вибори до парламенту, в результаті яких кількість опозиційно налаштованих депутатів збільшилась. У лютому 1878 р. парламент висловив недовіру великому візиру за нездатність вести успішні дії в російсько-турецькій війні 1877 – 1878 рр. Це і вирішило долю парламенту. Він був розпущений, а конституція фактично перестала діяти. Султан Абдул Хамід II установив в країні режим особистої деспотії, який увійшов в історію під назвою “епохи зулума”.

Таким чином, добу модернізаційних реформ Танзімату завершила перша турецька конституція, яка була прийнята 23 грудня 1876 р. Значення цього документа було вагомим. Вперше в історії Османської імперії проголошувалася конституційна монархія і буржуазні права і свободи. Це було важливим кроком вперед в умовах феодального режиму.

В той же час статті конституції відчували на собі вплив боротьби між її прибічниками та противниками і являли половинчастий характер. Недовготривалість існування конституції і діяльності парламенту дають можливість стверджувати, що політичний розвиток країни випередив її соціально-економічний розвиток. Крім того, конституція 1876 р. мала відчутний вплив на подальший суспільно-політичний розвиток Османської імперії. Вимога її поновлення стала головним гаслом усіх опозиційних владі організацій. Младотурки змогли домогтися відновлення конституції під час революції у липні 1908 р.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кинросс Лорд. Расцвет и упадок Османской империи: Пер. с англ. – М.: Крон-Пресс, 1999. – 696 с.
2. Конституция Оттоманской империи // Убичини А., Куртейль П. Современное состояние Оттоманской империи. – СПб., 1877. – С.214 – 234.
3. Новичев А.Д. История Турции. Новое время. – Ч. 2 – 3. – М.: Наука, 1973.
4. Первые конституции азиатских государств. Сравнительный анализ. – М., 2004. – 96 с.
5. Петросян И.Е. К вопросу о движущих силах реформаторского и конституционного движения в Османской империи (некоторые процессы социальной трансформации) // Тюркологический сборник 1979 г.: Сб. ст. – М.: Наука, 1985. – С. 110 – 125.
6. Петросян Ю.А. Древний город на берегах Босфора. – М.: Наука, 1991. – 301 с.
7. Петросян И.Е., Петросян Ю.А. Османская империя: реформы и реформаторы (конец XVIII – нач. XX в.). – М.: Наука, 1993. – 186 с.

Катерина ШКОРИНА

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент О.А.Житков

Поняття торгівлі людьми складалося протягом віків, разом зі зміною історичних епох, з розвитком і гуманізацією суспільства та переглядом існуючих моральних канонів. Явище купівлі-продажу людей не може претендувати на роль нового для суспільства феномену, хоча сьогодні його інколи і називають таким.

В наш час кримінально-правові аспекти протидії торгівлі людьми досліджують Ю.В. Александров, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, Т.І. Возна, В.В. Голіна, Н.О. Гуророва, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, Л.Д. Єрохіна, В.О. Іващенко, В.А. Козак, В.П. Корж, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, Я.Г. Лизогуб, В.В. Лунєєв, А.А. Музика, І.Г. Поплавський, Є.Л. Стрельцов, П.П. Сердюк, М.І. Хавронюк та інші.

Але поза увагою науковців залишається така важлива сторона проблеми, як історичний аспект запобігання торгівлі людьми в нашій державі, детермінація та сучасний стан торгівлі людьми в Україні. Тому основна мета даної роботи – дослідити історико-правові аспекти антисоціального явища торгівлі людьми.

Проголошення у статті 3 Конституції України, що людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, означає зобов'язання держави всіма доступними засобами та можливостями захищати особу [1].

Боротьба зі злочинністю є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики. Особливе місце в цій боротьбі посідає протидія та запобігання торгівлі людьми.

Проблема торгівлі людьми в її сучасному розумінні постала перед Україною наприкінці ХХ століття, зокрема, після розпаду СРСР. Цьому сприяли такі обставини: специфіка географічного положення України, сукупність соціально-економічних умов, прозорість кордонів. Все це перетворило Україну на початку дев'яностих років у країну-транзит та країну-донора «живого товару». Особливо загрозливих форм набула торгівля жінками та дітьми. З України «живий товар» постачають до Російської Федерації, Польщі, Чехії, Туреччини та Італії. Хоча і немає достовірної статистики, Україна також може бути країною призначення для жителів колишніх радянських республік, яких привозять з метою експлуатації їхньої праці та проституції.

Міжнародні організації наводять розрахунки, за якими від торгівлі людьми постраждали близько 120 тисяч громадян України. За словами заступника координатора програми Представництва МОМ в Україні з протидії торгівлі людьми Оксани Горбунової, більшість цих людей зазнала трудової експлуатації – передусім у Росії, Польщі та в межах України.

Торгівлю людьми нерідко розглядають як різновид гендерного злочину, оскільки від безробіття, низького рівня економічного розвитку та бідності частіше страждають жінки, а не чоловіки. Саме ці фактори підвищують ризик стати жертвою неправдивих обіцянок кращого майбутнього, в результаті – постраждати від работоргівлі. Крім того, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації в Європі стосується виключно жінок. Більшість легальних схем міграції є менш сприятливими для жінок. Саме тому механізми запобігання торгівлі людьми повинні ґрунтуватися також і на гендерному підході. Важливо зрозуміти, що таке «гендерна дискримінація», розрізнити поняття «стать» та «гендер». «Стать» складає біологічну різницю між чоловіками та жінками, а «гендер» означає ролі, які особи обох статей виконують у суспільстві. Саме дискримінація осіб жіночої статі у контексті соціального розподілу ролей переважає у формуванні сукупної пропозиції у випадках торгівлі людьми.

Проаналізувавши всі доступні джерела інформації, можна зробити висновок, що в майбутньому відбудеться подальша глобалізація торгівлі людьми, в результаті чого збільшиться кількість постраждалих, в першу чергу серед жінок та дітей, а також зросте кількість випадків торгівлі людьми з метою вилучення органів.

Аналіз щорічної статистики щодо кількості виявлених постраждалих осіб у віковому вимірі показує невинне зростання кількості дітей, постраждалих від торгівлі людьми. В Україні торгівля дітьми фактично розпочалася з масових незаконних усиновлень дітей іноземцями. Як було встановлено спеціальною слідчою комісією Верховної Ради, ці дії мали характер завуальованої торгівлі неповнолітніми. Загалом діти є більш вразливими, ніж дорослі. Це пояснюється віком, неготовністю захищати себе, а також відсутністю чіткого розподілу оточуючих на «добрих» та «поганих». Діти експлуатуються у вуличній торгівлі, жебрацтві, як домашня прислуга, в сільському господарстві, як танцівниці, офіціантки/офіціанти або для надання сексуальних послуг, для виготовлення порнографічної продукції.

Головним інструментом міжнародного права, який містить визначення злочину про торгівлю людьми та є взірцем для розроблення національного законодавства з протидії торгівлі людьми, є Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (відомий як «Палермський протокол»). Україна ратифікувала Палермський протокол 21 травня 2004 року. [2, 109]

Стаття 3 Протоколу визначає злочин торгівлі людьми як здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування людей шляхом загрози силою або її застосуванням чи інших форм примусу, викраденням, шахрайством, обманом, зловживанням владою, або уразливістю становища. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію у формі проституції інших осіб, або сексуальної експлуатації, примусової праці або послуги, рабства, передбачає підневільний стан або вилучення органів.

Україна імплементувала такі міжнародно-правові акти, спрямовані на протидію та запобігання торгівлі людьми: Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р., Факультативний протокол Організації Об'єднаних Націй до Конвенції про права дитини щодо участі дітей в збройних конфліктах, торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. та ін..

Кримінальний Кодекс України (ст. 149) визначає торгівлю людьми як продаж, іншу оплатну передачу людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягування в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатацію її праці.

Стаття 149 Кримінального Кодексу України базується на визначенні злочину торгівлі людьми, передбаченого статтею 3 Палермського протоколу, розширює його та включає такі самі положення про дії, засоби та мету. Станом на 01 грудня 2009 року виявлено 290 злочинів, передбачених статтею 149 Кримінального Кодексу України [3, 71].

Звичайно, особи, що постраждали від торгівлі людьми потребують допомоги, соціального супроводу та реабілітації. Починаючи з 2000 року Міжнародна організація з міграції надає реінтеграційну допомогу постраждалим від торгівлі людьми в Україні. З січня 2000 по березень 2010 року 6559 постраждалих отримали допомогу в рамках реінтеграційної програми МОМ. МОМ створила та підтримує медичний реабілітаційний центр, де особам, які постраждали від торгівлі людьми (в тому числі дітям) надаються медико-діагностичні та лікувальні послуги, а також психологічні та психолого-соціальні послуги. В Україні діє понад 30 громадських організацій, одним із напрямків діяльності яких є надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми [4, 121].

Постановою № 987 від 27 червня 2003 року Кабінет Міністрів України затвердив Типове положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми. В постанові встановлено порядок створення центрів регіональними органами влади, але не вказала, скільки їх має бути в державі, і хто буде їх фінансувати [4, 122].

Україна ратифікувала цілу низку міжнародно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми, прийнято зміни до чинного законодавства, однак воно залишається малодієвим та більш декларативним, ніж спрямованим на реальний захист осіб, що постраждали від торгівлі людьми.

Отже, в ході дослідження були з'ясовані найважливіші аспекти антисоціального явища торгівлі людьми, історичне підґрунтя протидії йому в Україні, проаналізовано сучасний стан вирішення даної проблеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року// К., 2012. – 64 с.
2. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за неё, дополняющий конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности // Овчинский В.С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. – М., 2001. – С. 107-123.
3. Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 року// Харків, 2003. – 223 с.
4. Семенко С.В., Мручковська Е.М. Аналіз чинного законодавства щодо захисту дітей, постраждалих від торгівлі людьми – К., 2010. – 554 с.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Анна БОРОДАВКІНА

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАТЬ ТА ВМІНЬ СТУДЕНТІВ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ЇХ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ІРРАЦІОНАЛЬНИХ РІВНЯНЬ)

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Войналович Н.М.

Сучасний етап розвитку педагогічної освіти і вузівської практики вимагає нових підходів до вдосконалення всієї системи освіти і висуває на перший план завдання розробки нового змісту і нових технологій навчання і виховання, які б забезпечували поряд з істотним підвищенням теоретичної і практичної підготовки студентів методологічну переорієнтацію освіти на особистість студента, пріоритет соціально-мотиваційним факторам в процесі навчання, створення умов для досягнення кожним студентом заданого рівня знань, навичок і вмінь з усіх предметів, і зокрема, математики.

Важливе значення для досягнення цих цілей має перехід на більш гнучку, ніж існуюча, стратегію вузівської математичної освіти яка б забезпечувала активізацію пізнавальної діяльності студентів, стимулювала їх до виявлення активності та самостійності в навчанні. Нові підходи до розвитку всієї системи неперервної освіти вимагають переносу акцентів із збільшення обсягу інформації, яку студентам необхідно засвоїти, на формування вмінь засвоювати та використовувати цю інформацію, на оволодіння студентами механізмом мислення, завдяки чому знання студентів набувають дієвості та з'являється можливість для їх творчого використання. Серед загальних прийомів розумової діяльності студентів важливе значення мають систематизація та узагальнення, які забезпечують активну і самостійну теоретичну та практичну діяльність в усіх ланках навчального процесу.

Активізація пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання математики – одна з актуальних проблем педагогічної науки і шкільної практики. Активізація пізнавальної діяльності студентів – це процес, спрямований на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність викладача та студентів, на спонукання до цілеспрямованого досягнення різностороннього розвитку студентів, на подолання інерції та пасивних форм викладання і навчання[1].

В процесі навчання надзвичайно важливу роль відіграють узагальнення та систематизація. Без них неможливо було б свідоме й міцне засвоєння знань, навичок і вмінь, особливо тих, які повинні зберігатися в пам'яті людини тривалий період або все життя. В навчанні ці два процеси здійснюються паралельно, мають місце на кожному етапі засвоєння знань і вмінь та можуть бути ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності студентів на уроках математики.

Для активізації пізнавальної діяльності студентів важливим є не тільки засвоєння змісту понять, а й опанування способами дій з цими поняттями, а також чітке усвідомлення взаємозв'язків між поняттями.

Враховуючи важливість орієнтовної основи дій для активізації пізнавальної діяльності, необхідно при організації систематизації та узагальнення знань і вмінь студентів виділяти ту систему умов чи ті орієнтири, на які слід орієнтуватися студенту при розв'язуванні даного типу задач, і вчити студентів працювати за такими орієнтовними основами[2].

При організації систематизації та узагальнення знань і вмінь студентів з алгебри важливо використовувати ті форми і методи навчання, які активізують інтелектуальну діяльність студента: проблематизацію навчання, його діалогізацію, індивідуалізацію. Добираючи методи, організаційні форми і засоби навчання слід враховувати і закономірності поетапного формування розумових дій. Важливу роль при організації систематизації та узагальнення матеріалу відіграє використання систематизуючого методу.

Використання систематизації та узагальнення знань і вмінь студентів як засобу активізації їх пізнавальної діяльності вимагає вдосконалення існуючої методики навчання алгебри. Це вдосконалення методики повинно проводитися з урахуванням таких психолого-педагогічних та методичних вимог:

- враховувати вікові та індивідуальні особливості студентів;
- враховувати особливості формування теоретичних узагальнень;
- передбачати формування узагальнених способів розв'язування задач певного типу;
- виділяти в явному вигляді загальні орієнтовні основи діяльності по розв'язуванню алгебраїчних завдань;

– організовуючи діяльність студента по засвоєнню нових понять та дій з ними, враховувати, що будь-яка дія, необхідна для такого засвоєння, перед тим, як стати засобом засвоєння, повинна спочатку бути предметом засвоєння;

– пропонувати модель розумової діяльності студентів по пошуку планів розв'язування завдань та засвоєнню способів їх розв'язування з урахуванням конкретних умов класу;

– вибір методів навчання повинен бути пов'язаний з етапами формування прийомів навчальної діяльності.

Ознайомлення студентів з рівняннями-наслідками та узагальнення способів діяльності по виконанню рівносильних перетворень рівнянь доцільно провести у вигляді бесіди за таким планом:

1) Мотивація введення нового способу діяльності.

2) Виділення для студентів орієнтовної основи діяльності по розв'язуванню рівнянь за допомогою рівнянь-наслідків та фіксація її на спеціальній таблиці.

3) Виділення для студентів загальної орієнтовної основи розв'язування рівнянь за допомогою рівносильних перетворень та фіксація її на спеціальній таблиці.

Після бесіди викладач організовує поелементне коментоване виконання студентами розв'язування рівнянь за допомогою рівнянь-наслідків та рівносильних перетворень з використанням виділених орієнтовних основ. На наступному занятті організується диференційована самостійна діяльність студентів по розв'язуванню рівнянь за допомогою рівнянь-наслідків та рівносильних перетворень.

Виділення орієнтовної основи дій по одержанню рівнянь-наслідків проводить викладач на конкретному прикладі, для якого можна взяти найпростіші рівняння, наприклад, лінійні. Він пропонує обґрунтувати, що при переході від рівняння $5x + 6 = 10$ до рівняння $5x = 10 - 6$ ми одержуємо рівняння-наслідок. Варіант такого обґрунтування наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Виділення орієнтовної основи діяльності по одержанню рівнянь-наслідків

Записи на дошці	Коментар(який не записується)	Орієнтовна основа діяльності
$5x + 6 = 10$ x - корінь $5x + 6 = 10$ - правильна рівність	1. Нехай x - корінь першого рівняння. За означенням кореня при цьому значенні рівняння перетворюється на правильну числову рівність $5x + 6 = 10$.	1. Фактично в цей момент ми на задане рівняння дивимося як на правильну числову рівність
$5x + 6 = 10$ - правильна рівність	2. Якщо в правильній числовій рівності перенести доданок 6 з лівої частини в праву з протилежним знаком, то знову одержимо правильну числову рівність $5x + 6 = 10$	2. Ми гарантували, що одержане рівняння теж залишається правильною числовою рівністю.
Отже, x - корінь - рівняння. $5x = 10 - 6$, і воно є наслідком першого.	Але це й означає, що розглянуте значення x є коренем другого рівняння. Отже, кожен корінь першого рівняння є коренем другого, і за означенням друге рівняння є наслідком першого.	Це дозволяє зробити висновок, що друге рівняння є наслідком першого.

Такий аналіз розглянутого прикладу дозволяє обґрунтовано зафіксувати для студентів орієнтир: для одержання рівняння-наслідку досить подивитися на задане рівняння як на правильну числову рівність і гарантувати, що кожне наступне рівняння ми можемо одержати як правильну числову рівність.

Знання і вміння студентів, пов'язані з розв'язуванням рівнянь та нерівностей, доцільно систематизувати за декількома факторами, в першу чергу за видом функцій, що входять до їх запису, і за методами їх розв'язування. Доцільно використати систематизуючий метод навчання. Цей метод передбачає використання систематизуючої бесіди і складання систематизуючих та узагальнюючих таблиць.

Систематизуючу бесіду з студентами доцільно провести за планом:

1) Мотивація доцільності приведення відповідних знань та вмінь у систему.

2) Систематизація основних видів рівнянь та нерівностей, які розглядаються в курсі алгебри.

3) Систематизація методів розв'язування рівнянь та нерівностей.

4) Поява сторонніх коренів і втрата коренів при розв'язуванні рівнянь.

Після бесіди викладач організовує фронтальну та самостійну роботу студентів по розв'язуванню рівнянь та нерівностей різними методами.

Розв'язуючи одну задачу різними методами можна краще зрозуміти специфіку того чи іншого методу, його переваги і недоліки залежно від змісту задачі. Розв'язання задач різними способами сприятиме не

тільки формуванню пізнавальної активності учнів, а й систематизації знань, умінь та навичок з усіх розділів шкільної математики. Розглянемо методику навчання студентів розв'язуванню ірраціональних рівнянь[4].

Систематизацію відомостей про способи розв'язування ірраціональних рівнянь доцільно провести розв'язуючи конкретне ірраціональне рівняння, наприклад:

$$\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x} = 2 \quad (*)$$

Спосіб 1

Піднесемо до квадрата обидві частини цього рівняння:

$$x+4 - 2\sqrt{(x+4)(6-x)} + 6-x = 4, \text{ або}$$

$$\sqrt{(x+4)(6-x)} = 3$$

Піднесемо знову до квадрата обидві частини останнього рівняння і зведемо подібні члени. Отримаємо:

$$x^2 - 2x - 15 = 0$$

$$x_1 = -3, x_2 = 5$$

Перевірка

Безпосередньо підставивши знайдені корені в рівняння (*), встановлюємо, що $x=5$ є коренем рівняння.

Спосіб 2

Запишемо рівняння (*) у вигляді $\sqrt{x+4} = 2 + \sqrt{6-x}$.

Піднесемо до квадрата обидві частини останнього рівняння. Отримаємо:

$$x+4 = 4 + 4\sqrt{6-x} + 6-x$$

$$2\sqrt{6-x} = x-3$$

Знову піднесемо до квадрата. Отримаємо:

$$x^2 - 2x - 15 = 0$$

$$x_1 = -3, x_2 = 5$$

Знову робимо перевірку і встановлюємо, що коренем рівняння є $x=5$.

Робимо порівняння двох даних способів, вказуючи на те, що при розв'язуванні ірраціональних рівнянь методом піднесення обох частин рівнянь до одного і того самого степеня раціональнішим є другий спосіб, при якому проводиться локалізація одного із радикалів, що спрощує тотожні перетворення. Крім того нагадуємо студентам, що при піднесенні до парного степеня отримаємо в загальному випадку рівняння нерівносильне даному, а тому перевірка знайдених значень невідомого за умовою даного рівняння є обов'язковою, тобто вона є складовою частиною розв'язування. Розв'язуючи рівняння даним методом, наголошуємо, що відшукування ОДЗ не є обов'язковим, тому що:

По-перше: вимагається розв'язати рівняння, а для цього не обов'язково шукати ОДЗ; по-друге, отриманий корінь може належати ОДЗ, але бути стороннім, що можна проілюструвати і при розв'язанні даного рівняння, ОДЗ якого $x \in [-4;6]$. Тобто корінь $x = -3$, хоч і належить ОДЗ, але є стороннім.

Спосіб 3

Метод рівносильних перетворень

$$\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x} = 2$$

$$\begin{cases} x+4 \geq 0 \\ 6-x \geq 0 \\ \sqrt{x+4} = 2 + \sqrt{6-x} \end{cases}, \text{ або } \begin{cases} x \geq -4 \\ x \leq 6 \\ (\sqrt{x+4})^2 = (2 + \sqrt{6-x})^2 \end{cases}, \text{ або}$$

$$\begin{cases} x \in [-4;6] \\ 2\sqrt{6-x} = x-3 \end{cases}, \text{ або } \begin{cases} x \in [-4;6] \\ x-3 \geq 0 \\ (2\sqrt{6-x})^2 = (x-3)^2 \end{cases}, \text{ або } \begin{cases} x \in [-4;6] \\ x^2 - 2x - 15 = 0 \end{cases}, \text{ або } \begin{cases} x \in [-4;6] \\ x = -3 \\ x = 5 \end{cases}$$

Звідки $x=5$. перевірка не потрібна.

Студентам обов'язково слід наголосити, що даний метод:

- не розв'язуючи рівняння, в деяких випадках дає змогу встановити, що воно не має дійсних коренів;
- не потребує безпосередньої перевірки коренів, що робить його ефективнішим на відміну від попереднього методу, коли перевірка ускладнена.
- Інколи потребує громіздких тотожних перетворень.

Спосіб 4.

Метод введення допоміжних змінних

$$\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x} = 2$$

Нехай $\sqrt{x+4} = t, t \geq 0$, тоді $x = t^2 - 4$. І нарешті отримуємо:

$$t - \sqrt{10-t^2} = 2, \text{ або } \sqrt{10-t^2} = t-2$$

Розв'язавши останнє рівняння одним із попередніх методів, отримаємо, що $t = 3 \Rightarrow x = 5$.**Спосіб 5.**

Метод зведення до системи.

$$\text{Нехай } \begin{cases} \sqrt{x+4} = U, U \geq 0 \\ \sqrt{6-x} = V, V \geq 0 \end{cases}$$

Тоді перше рівняння матиме вигляд $U - V = 2$. Але для знаходження нових змінних U, V одного рівняння недостатньо. Підносимо до квадрата обидві частини кожного із рівнянь системи. Отримуємо:

$$\begin{cases} x+4 = U^2 \\ 6-x = V^2 \end{cases}$$

Додамо рівняння останньої системи (або визначимо з обох рівнянь x і прирівнюємо): $V^2 + U^2 = 10$. Таким чином для знаходження U, V ми маємо систему рівнянь, розв'язавши яку, отримаємо:

$$\begin{cases} U - V = 2 \\ V^2 + U^2 = 10 \end{cases} \text{ Отже, } \begin{cases} U_1 = -1 \\ V_1 = -3 \end{cases}, \begin{cases} U_2 = 3 \\ V_2 = 1 \end{cases}.$$

Оскільки значення змінних першої системи не задовольняють умову ($U > 0, V > 0$), то розв'язавши систему $\begin{cases} \sqrt{x+4} = 3 \\ \sqrt{6-x} = 1 \end{cases}$, знайдемо $x=5$.**Спосіб 6**

Метод домноження на спряжений вираз

$$\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x} = 2$$

Спряженим до виразу $\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x}$ буде вираз $\sqrt{x+4} + \sqrt{6-x}$. Позначимо останній через $f(x)$, тобто $f(x) = \sqrt{x+4} + \sqrt{6-x}$. Перемноживши обидві частини рівняння (*) на спряжений вираз, отримаємо:

$$\begin{aligned} (\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x})(\sqrt{x+4} + \sqrt{6-x}) &= 2f(x), \text{ або} \\ (x+4) - (6-x) &= 2f(x), \text{ або } 2x-2 = 2f(x), \text{ або } f(x) = x-1 \end{aligned}$$

$$\text{Запишемо два рівняння } \begin{cases} \sqrt{x+4} - \sqrt{6-x} = 2 \\ \sqrt{x+4} + \sqrt{6-x} = x-1 \end{cases}$$

Додамо отримані два рівняння. Отримаємо: $2\sqrt{4+x} = x+1$, або $\begin{cases} 4(4+x) = (x+1)^2 \\ x \geq -1 \end{cases}$

$$\text{Або } \begin{cases} x^2 - 2x - 15 = 0 \\ x \geq -1 \end{cases} \begin{cases} x \geq -1 \\ x_1 = -3 \\ x_2 = 5 \end{cases} \text{ Отже } x=5$$

При розв'язуванні можна нагадати студентам, що спосіб домноження на спряжений вираз зручно використовувати для ірраціональних рівнянь типу

$$\sqrt{a_1x^2 + b_1x + c_1} \pm \sqrt{a_2x^2 + b_2x + c_2} = tx + n, \text{ якщо}$$

$$\frac{(a_1x^2 + b_1x + c_1) - (a_2x^2 + b_2x + c_2)}{mx + n} = Ax + B$$

Спосіб 7

Метод використання властивості функції

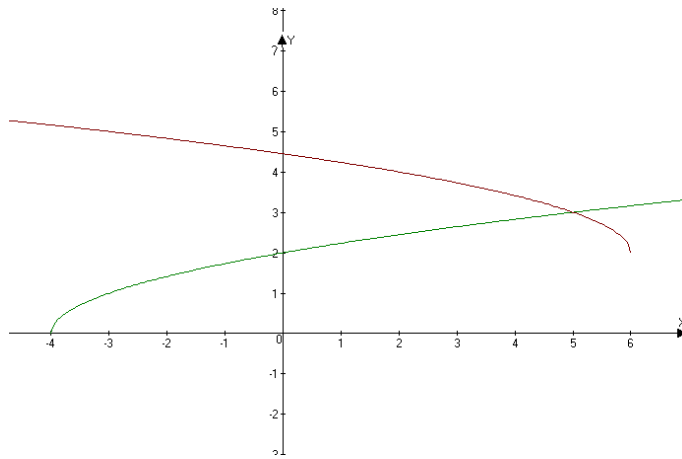
Запишемо рівняння $\sqrt{x+4} - \sqrt{6-x} = 2$ у вигляді $\sqrt{x+4} = 2 + \sqrt{6-x}$. Нескладно підбором знайти корінь рівняння $x=5$. оскільки функція $y = 2 + \sqrt{6-x}$ спадає, то інших коренів не має.

Спосіб 8

Графічний.

Побудувавши графіки функцій $y = \sqrt{x+4}$ та $y = 2 + \sqrt{6-x}$. (Мал.1)

Знайдемо корінь рівняння $x=5$.

Мал. 1. Графічний спосіб розв'язання ірраціонального рівняння

Привчаючи студентів до використання різних методів під час розв'язування задач, до самостійних пошуків різних методів розв'язування, заохочуючи їх роботу в цьому напрямі (навіть якщо знайдений спосіб складніший традиційного), можна добитися міцніших і глибших знань, сприяти підвищенню математичної культури студентів.

В навчальному процесі систематизація та узагальнення здійснюються паралельно, вони нерозривно пов'язані і взаємообумовлені. Систематизація та узагальнення активно використовуються в процесі навчання при формуванні понять і способів діяльності тієї чи іншої науки у відповідному шкільному курсі. Для активізації пізнавальної діяльності студентів важливим є не тільки засвоєння змісту понять, а й опанування способами дій з цими поняттями, а також чітке усвідомлення взаємозв'язків між поняттями, зокрема, внутрішньопредметних зв'язків відповідного навчального предмету.

При формуванні математичних понять, підведенні до закономірностей, навчання розв'язуванню задач широко використовується емпіричний шлях узагальнення. Але для ефективного формування способів дій, зокрема навчання розв'язуванню задач, доцільно використовувати також і теоретичні узагальнення.

На заняттях систематизації та узагальнення знань необхідно перевіряти, зокрема, знання студентами узагальнених орієнтирів, ідей, схем, методів розв'язування задач, планів доведення і розв'язування, а також вміння розгорнути на їх основі конкретне розв'язування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иржавцева В.П., Федченко Л.Я. Систематизация и обобщение знаний учащихся в процессе изучения математики: Пособие для учителя / Под ред. Н.Л. Коломинского. – Киев: Рад. шк., 1989. – 208 с.
2. Лебедев П.М. Понятия познавательной активности студентов и шляхи їх вимірювання // Радянська школа. – 1970. – №9. – С. 6 – 11.
3. Мерзляк А.Г., Полонский В.Б., Якир М.С. Алгебраический тренажер: Пособие для школьников и абитуриентов. – К.: А.С.К., 1997. – 320 с.
4. Слєпкань З.І. Методика викладання алгебри і початків аналізу. – К.: Рад. школа, 1978. – 224 с.
5. Федченко Л.Я. Методика організації та систематизації знань і вмінь студентів при навчання математики: Дисертація кандидата педагогічних наук. – Київ, 1998. – 179 с.

Олена ДУШКЕВИЧ

ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор Р. Я. Ріжняк

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення життя вищої школи все більше переконує нас в тому, що складні освітні проблеми не можна розв'язати в рамках традиційних технологій навчання, які не враховують сучасні тенденції. Однією з головних проблем нашого часу є необхідність перетворення величезного обсягу знань в особисте надбання та інструментарій кожної людини. І, в той же час, пізнання об'єктивної дійсності неможливе тільки за допомогою однієї науки чи навчальної дисципліни, а отже, система освіти повинна розкривати для студентів всю множину міждисциплінарних зв'язків і відношень. Тому виникає необхідність розробки і обґрунтування нових підходів до процесу формування нових знань майбутніх фахівців.

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується докорінними змінами, зумовлених зростаючими тенденціями до інтеграції в усіх сферах суспільної практики. Саме ці зміни і визначають шляхи удосконалення процесу навчання молодого покоління. Якщо донедавна більшість кадрів складали фахівці вузького профілю, то на тепер представники різноманітних галузей матеріальної і пізнавальної діяльності дедалі частіше стикаються з необхідністю долати вузькі межі спеціалізації, змінювати стиль мислення і оволодівати інструментарієм та мовою суміжних наук, відшуковуючи на шляху інтегрування нові, невідомі раніше, шляхи і засоби розв'язання поставлених завдань. Тому останнім часом все більшим попитом користуються спеціалісти, які могли б відповідати новим вимогам інтегративних тенденцій у всіх сферах людської діяльності, здійснювати комплексні дослідження, долати межі між різними сферами людської діяльності, розглядати складні об'єкти буття як цілісні явища. Таким чином, сьогодні нагальною є потреба у запровадженні нових підходів до професійної підготовки майбутніх учителів математики, що б сприяли формуванню цілісних і системних знань.

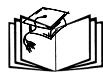
Аналіз актуальних досліджень. Поняття "інтеграція" було впроваджено в науку в 1957 році англійським вченим Спенсером і розуміння його було в механічному об'єднанні і комбінації роз'єднаних елементів [6, с. 16–30].

В науково-педагогічній літературі існують різні підходи до визначення сутності цього поняття. Зокрема, В. К. Сидоренко вважає, що інтеграція як поняття поліфункціональне має здатність в різних ситуаціях відігравати різну роль [5, с. 30–35].

С. Ф. Клепко відзначає, що в певній частині наукової літератури мова йде переважно про інтегративний підхід до формування наукового світогляду. У цьому випадку інтегративний підхід розуміється як виділення провідних світоглядних питань, що складають основу системи світорозуміння, визначають відношення людини до природи, суспільства і до самого себе. Натомість автор вважає, що інтегративний підхід в освіті не може вичерпуватися лише світоглядним аспектом; в залежності від того, які структури особистості прагне формувати освіта, об'єктом інтегративного підходу можуть бути різні підсистеми людини як супрасистеми. При цьому автор розглядає інтеграцію як механізм самоорганізації хаосу знань, як внесення порядку, єдності в розчленований світ знань з метою підвищення ефективності як здобування, так і використання знання, тобто віднаходження системи знань, яка демонструє єдність науки. Автор виділяє такі *цільові установки інтеграції*:

1. Формування єдиної науки. Мова йде про усунення спеціалізації, розподілу знань.
2. Ущільнення, стиск, спрощення, компактизація знання з метою економії часу на його оволодіння і більш ефективного використання.
3. Формування системи міждисциплінарних зв'язків.
4. Створення педагогічними засобами у свідомості студента цілісного уявлення про щось – певний предмет, явище, відношення, світ [3].

В зв'язку з необхідністю вирішення завдання формування світогляду розглядають роль інтеграції в навчанні І. Д. Зверев та В. Н. Максимова [1, с. 28-37]. Зокрема, науковці вважають, що інтеграцію роздрібнених по окремим предметам і по рокам навчання навчальних знань можна здійснити за допомогою виявлення міжпредметних зв'язків за умови, що зміст цих зв'язків не буде обмежуватися питаннями координації вивчення теорій, законів, понять, спільних для споріднених предметів. Міжпредметні зв'язки повинні відображати в навчальному пізнанні нові наукові ідеї і методи, нові підходи до організації науки, її широкі соціальні контакти, які породжуються тенденціями інтеграції. Основна педагогічна мета міжпредметних зв'язків – формування світогляду шляхом цілісного відображення в процесі навчання соціального досвіду наукового пізнання об'єктивного світу.

М. Г. Іванчук вважає, що інтеграція може виступати засобом формування гнучкої і продуктивної системи знань; формування узагальнених способів дій; формування пізнавальної активності, самостійності; формування світогляду [2, с. 49].

В. Якиляшек визначає інтеграцію в освіті як процес і результат взаємодії окремих навчальних дисциплін, які сприяють удосконаленню навчально-виховного процесу загалом [8, с. 29].

В. А. Енгельгардт виділяє такі *складові змісту інтеграції знань*:

- існування раніше самостійних частин, не об'єднаних одна з одною;
- існування однотипної мети для об'єднання цих частин;
- в результаті об'єднання утворюється єдине ціле;
- ціле має нові якості, яких не було раніше у складових частин;
- інтеграція – не результат, а процес об'єднання [7, с. 103].

Таким чином, інтеграція знань виникає в тому випадку, коли, по-перше, є раніше в чомусь розрізнені елементи, по-друге, є об'єктивні причини для їх об'єднання, по-третє, об'єднання відбувається не сумативно, а через синтез, по-четверте, результатом такого об'єднання є система, якій притаманні властивості цілісності.

Отже, на основі здійсненого аналізу наукових досліджень, ми можемо визначити мету інтеграції у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів математики таким чином: в результаті інтеграції як засобу подолання роздрібненості, хаотичності, фрагментарності знань різних навчальних дисциплін, із наявних предметних знань має бути сформована інтегрована система цілісних і системних знань професійного характеру.

Мета статті. Стаття має за мету обґрунтувати доцільність використання інтегративного підходу для вивчення дисциплін у процесі підготовки майбутніх вчителів математики, навести приклад застосування цього підходу до формування у студентів поняття про множину дійсних чисел.

Виклад основного матеріалу. Реалізація інтегративного підходу при вивченні математики полягає у використанні математичних задач інтегративного змісту. Це задачі з потужним математичним змістом, мають творчий характер та потенціал створення на їх базі нових задач та серій задач. При розв'язуванні таких задач студенти використовують не лише знання з певної теми, а також здійснюють узагальнення та систематизацію сукупності вже набутих знань та умінь з інших тем, розділів, навчальних дисциплін [4].

Під інтегративним образом задачі будемо розуміти цілісну структуру знань, умінь та навичок, якою необхідно володіти суб'єкту навчання для розв'язання задачі. Однак, варто пам'ятати, що як не можна говорити про повний перелік способів розв'язання однієї задачі, так і немає сенсу говорити про найбільший (найповніший) обсяг інтегрованого образу задачі.

Обсяг інтегрованого образу задачі визначається відповідно до поставлених цілей навчальної діяльності. Зміст інтегративної навчальної діяльності студентів при розв'язуванні математичних задач можна визначити таким чином:

- 1) формування інтегрованого образу задачі, що є цілісною структурою знань, умінь та навичок, наявність яких у суб'єкта є умовою розв'язування та дослідження задачі;
- 2) аналіз ознак та характеристик компонентів змісту інтегрованого образу задачі, їх порівняння;
- 3) абстрагування від несуттєвих характеристик компонентів інтегрованого образу задачі;
- 4) мислене об'єднання компонентів інтегрованого образу задачі за їх істотними ознаками – узагальнення;
- 5) розподіл компонентів інтегрованого образу задачі на взаємопов'язані класи за найбільш істотними ознаками за їх подібністю – класифікація;
- 6) розділення та подальше об'єднання не окремих компонентів інтегрованого образу задачі, а їх класів (наприклад, у вигляді ієрархії) – систематизація;
- 7) утворення нового знання про розв'язану задачу – синтез нових знань [4].

Згідно трьох основних підходів до визначення дійсного числа (за Кантором, Вейерштрассом, Дедекіндом), розглянемо, розв'язання яких саме класів задач забезпечить, на нашу думку, формування у студентів якнайповніших уявлень про множину та властивості дійсних чисел.

Георг Кантор визначав дійсне число як границю деякої фундаментальної послідовності раціональних чисел, а оскільки, різні послідовності можуть мати однакові границі, деяке дійсне число визначає цілий клас еквівалентності фундаментальних послідовностей раціональних чисел. Тому задачі, які спираючись на поняття послідовності приводять до формування уявлень про дійсне число як її границю будуть для студентів корисними. Множину таких задач згодом можна розширити і доповнити, зокрема, перейшовши від границі числової послідовності до розгляду границь функцій.

Зупинимося детальніше на сутності використання інтегративного підходу, розглянувши теорію нескінченних десяткових дробів Карла Вейерштрасса. Він визначав дійсне число, користуючись поняттям числового ряду, тобто розглядав його як суму деякого нескінченного ряду виду $\pm \sum_k a_k \cdot 10^{-k}$, де індекс k

пробігає або початковий відрізок натурального ряду $0, 1, \dots, n$, або весь натуральний ряд $0, 1, 2, \dots$ відповідно. Згідно цього, дійсне число є нескінченний десятковий дріб, тобто вираз вигляду $\pm a_0, a_1 a_2 \dots a_n \dots$, де \pm є один з символів $+$ або $-$, що називається знаком числа, a_0 – ціле невід’ємне число, $a_1 a_2 \dots a_n \dots$ – послідовність десяткових знаків (елементів числової множини $\{0, 1, \dots, 9\}$).

Отже, спираючись на таке трактування сутності дійсного числа, для формування у студентів найбільш повних і цілісних уявлень про множину дійсних чисел, слід розглянути задачі, що пов’язані із поняттям та властивостями числових, а також функціональних і степеневих рядів.

1. Записати ряд і знайти його суму, якщо відома частинна сума ряду $S_n = \frac{2^n - 1}{2^n}$.

$$S = \lim_{n \rightarrow \infty} S_n = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{2^n - 1}{2^n} = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 - \frac{1}{2^n}\right) = 1. \quad S=1. \quad u_n = S_n - S_{n-1}, \quad S_{n-1} = \frac{2^{n-1} - 1}{2^{n-1}} = 1 - \frac{1}{2^{n-1}} = 1 - \frac{2}{2^n},$$

$$u_n = \frac{2^n - 1}{2^n} - \left(1 - \frac{2}{2^n}\right) = \frac{1}{2^n} \cdot \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{2^n} = \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \dots$$

2. За ознакою порівняння дослідити збіжність ряду $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n \cdot 2^n}$.

$$u_n = \frac{1}{n \cdot 2^n} \leq \frac{1}{2^n} = \left(\frac{1}{2}\right)^n = v_n. \quad u_n \leq c \cdot v_n, \quad c > 0. \quad \sum_{n=1}^{\infty} v_n = \sum_{n=1}^{\infty} \left(\frac{1}{2}\right)^n - \text{збіжний ряд (геометрична прогресія), а}$$

оскільки $\sum_{n=1}^{\infty} u_n \leq \sum_{n=1}^{\infty} v_n$, то ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n \cdot 2^n}$ теж збіжний.

3. Дослідити збіжність ряду $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{n!}{n^n}$ за ознакою Д'Аламбера.

$$u_n = \frac{n!}{n^n}, \quad u_{n+1} = \frac{(n+1)!}{(n+1)^{n+1}} = \frac{n!(n+1)}{(n+1)^n \cdot (n+1)}. \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{u_{n+1}}{u_n} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n!(n+1) \cdot n^n}{(n+1)^n \cdot (n+1) \cdot n!} = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{n}{n+1}\right)^n =$$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{n+1-1}{n+1}\right)^n = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 - \frac{1}{n+1}\right)^n = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{-n-1}\right)^{-n-1} = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\left(1 + \frac{1}{-n-1}\right)^{-n-1} \cdot \left(\frac{n+1}{n}\right)\right) =$$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\left(1 + \frac{1}{-n-1}\right)^{-n-1}\right) \cdot 1 = e^{-1} = \frac{1}{e} < 1 - \text{ряд збіжний.}$$

4. Дослідити збіжність ряду $\sum_{n=1}^{\infty} \arctg^n n$ за ознакою Коші.

$$u_n = \arctg^n n, \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \arctg n = \frac{\pi}{2} > 1 - \text{ряд розбіжний.}$$

5. Дослідити збіжність знакозмінного ряду $1 - \frac{1}{2\sqrt[3]{2}} + \frac{1}{3\sqrt[3]{3}} - \dots + (-1)^{n+1} \frac{1}{n\sqrt[3]{n}} = \sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{n-1} \frac{1}{n\sqrt[3]{n}}$. $u_n = \frac{1}{n\sqrt[3]{n}} = \frac{1}{n^{\frac{4}{3}}}$, $u_n \geq u_{n+1}$, $\frac{1}{n\sqrt[3]{n}} \geq \frac{1}{(n+1)\sqrt[3]{n+1}}$. $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^{\frac{4}{3}}}$, $\alpha = \frac{4}{3}$, $\alpha > 0$ – це узагальнений гармонійний ряд, збіжний. Тому $\sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{n-1} \frac{1}{n\sqrt[3]{n}}$ – ряд абсолютно збіжний, а отже, він збіжний.

6. Довести збіжність ряду $1 - \frac{1}{1! \cdot 1} + \frac{1}{2! \cdot 2^2} - \frac{1}{3! \cdot 3^3} + \frac{1}{4! \cdot 4^4} - \dots$ і обчислити його суму з точністю до $\Delta = 10^{-4}$.

За теоремою Лейбніца про збіжність ряду: 1) $u_n \geq u_{n+1}$, $\forall n \in \mathbb{N}$; 2) $\lim_{n \rightarrow \infty} u_n = 0$. 1) $n > n-1$, $n^n > (n-1)^{n-1}$, $n! > (n-1)!$, $n! \cdot n^n > (n-1)! \cdot (n-1)^{n-1}$. $u_{n+1} = \frac{1}{n! \cdot n^n} < \frac{1}{(n-1)! \cdot (n-1)^{n-1}} = u_n$. 2) $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{(n-1)! \cdot (n-1)^{n-1}} = 0$ – ряд збіжний.

$$|S-S_n| \leq u_{n+1}, \quad a_1=1, \quad a_2=\frac{1}{1!}=1, \quad a_3=\frac{1}{2! \cdot 2^2}=\frac{1}{8}, \quad a_4=\frac{1}{3! \cdot 3^3}=\frac{1}{6 \cdot 27}=\frac{1}{162}=0,00617,$$

$$a_5=\frac{1}{4! \cdot 4^4}=\frac{1}{24 \cdot 256}=\frac{1}{6144}=0,00016 > 10^{-4}, \quad a_6=\frac{1}{5! \cdot 5^5}=\frac{1}{120 \cdot 3125} < 10^{-4}, \quad S \approx S_n, \quad S \approx S_5,$$

$$S \approx 1-1+\frac{1}{8}-\frac{1}{162}+\frac{1}{6144}=1-1+0,125-0,00617+0,00016=0,11899 \approx 0,119. S \approx 0,199(\pm 10^{-4}).$$

Проаналізувавши наведені вище задачі, можна визначити, які знання, уміння і навички є складовими інтегративної діяльності студентів, при їх розв’язанні. Результат такого аналізу можна представити у вигляді схеми (рис. 1). На даній схемі вказані необхідні основні поняття, математичні дії та уміння, а також узагальнені дії, які мають бути сформовані у студентів для ефективного оволодіння методами розв’язання цього класу задач.

Після розгляду класу задач на обчислення суми та дослідження збіжності числових рядів, доцільно буде, дещо ускладнивши завдання, запропонувати студентам задачі, що використовують поняття функціонального та, зокрема, степеневого ряду. Таким чином ми розширимо знання студентів з теорії рядів та зможемо сформувати більш повну наукову картину вцілому.

Понятійний апарат та уміння, якими повинен оволодіти студент, для розв’язання задач на обчислення суми та дослідження збіжності числових рядів		
Основні поняття	Основні дії та уміння, виконання яких має бути сформоване у студентів	Дії для оволодіння компонентами методу
→ Дійсні, раціональні, ірраціональні, натуральні числа	→ Виконання операцій над дійсними числами	→ Розбиття основної задачі на підзадачі
→ Десяткові скінченні та нескінченні дробі	→ Знаходження границь числових послідовностей	→ Синтез розв’язання задачі на основі розв’язання підзадач
→ Числова послідовність	→ Застосування достатніх ознак збіжності додатних рядів (Д’Аламбера, Коші, порівняння, інтегральної)	→ Застосування методів математичної логіки
→ Збіжність послідовності	→ Використання властивостей числових рядів	→ Побудова математичних моделей задач
→ Границя числової послідовності	→ Додавання рядів, множення ряду на число	→ Використання теорії границь, множин та рядів
→ Стаціонарна послідовність	→ Використання теореми Лейбніца про збіжність знакозмінних рядів	→ Використання апарату математичного аналізу для формалізації до спрощення
→ Множина, підмножина	→ Обчислення сум рядів із заданою точністю	
→ Порівняння чисел	→ Дослідження на абсолютну та умовну збіжність числових рядів	
→ Числові ряди	→ Використання властивостей відношень	
→ Члени ряду	→ Розклад дробово-раціональної функції на елементарні дробі	
→ Знакозмінні ряди	→ Визначення похибок обчислень	
→ Збіжний, розбіжний ряди	→ Інтегрування функцій	
→ Сума ряду	→ Використання властивостей модуля дійсного числа	
→ Записок ряду		
→ Геометрична прогресія		
→ Гармонійний ряд, узагальнений гармонійний ряд		
→ Абсолютна і умовна збіжність рядів		
→ Необхідна і достатня умова збіжності ряду		
→ Визначений та невизначений інтеграл		

Рис. 1. Зміст інтегративної навчальної діяльності студентів у процесі розв’язування задач на обчислення суми та встановлення збіжності числових рядів

Наступним кроком у формуванні уявлень студентів про множину дійсних чисел має стати розгляд ще одного підходу до визначення поняття дійсного числа, а саме, теорії перерізів Дедекінда (теорія перерізів у множині дійсних чисел). Вона є найбільш простою та історично першою строгою теорією дійсного числа.

На відміну від аналітичних підходів Кантора і Вейерштрасса, в основі теорії Дедекінда лежать геометричні міркування, звідси – її наочність. За цим підходом ірраціональним числом називається будь-який переріз в множині раціональних чисел, в нижньому класі якого немає найбільшого елементу, а у верхньому – найменшого.

Студентам, спираючись на цю теорію, можна запропонувати ряд задач, які вимагають побудови перерізу числової прямої, що визначатиме деяке ірраціональне число, задачі на доведення, які потребують побудови деяких перерізів у множині дійсних чисел та ін.

Слід зазначити, що утворені множини задач для кожного із конструктивних підходів можна поповнити завданнями з теорії конгруенцій, теорії множин та інших розділів вищої математики.

Проаналізувавши, як показано вище (рис. 1), класи задач, що породжуються цими підходами до трактування поняття "дійсного числа" також можна визначити складові інтегрованих образів, виділити необхідні поняття, основні математичні дії та вміння, а також узагальнені дії, які мають бути засвоєні студентами для розв'язання таких задач. Результатами цього розгляду і аналізу будуть логічні зв'язки, які об'єднують в собі всю сукупність знань та умінь, якими необхідно володіти студентам для формування у них найбільш повних і цілісних знань про множину дійсних чисел та її властивості. Ці зв'язки між навчальним матеріалом та вміннями і визначатимуть зміст інтегративної діяльності студентів, що приводить до засвоєння поняття "дійсне число", розуміння його місця в системі математичних знань.

Висновок. Таким чином, наше дослідження підтверджує доцільність використання інтегративного образу способу розв'язування задач для формування узагальнених математичних вмінь студентів та побудови навчального процесу з реалізацією інтегративних компонентів. Інтегративний підхід, на нашу думку, дасть змогу студентам оволодіти системою цілісних та всебічних знань у всій їх повноті та структурній єдності та в подальшому підвищити ефективність професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Перспективи подальших досліджень. Повне теоретичне обґрунтування інтегративного підходу та запровадження його у практику ще потребує додаткових досліджень. Однак вже сьогодні зрозуміло, що інтегративне навчання закладає нові умови діяльності викладачів та студентів, є діючою моделлю активізації інтелектуальної діяльності та розвиваючих прийомів навчання, сприяє формуванню всебічних знань студентів та створення в них уявлень про цілісну, наукову картину світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зверев И. Д., Максимова В. Н. Междисциплинарные связи в современной школе. – 1981. – 237 с.
2. Иванчук М. Г. Интегрированное обучение: сущность та виховний потенціал. – Чернівці: Рута, 2004. – 360 с.
3. Клепко С. Ф. Интегративная освіта і поліморфізм знання. – Київ-Полтава-Харків: ПОІПОПП, 1998. – 360 с.
4. Кушнір В. А., Ріжняк Р. Я. Интеграция математических знаний та умінь при використанні різних способів розв'язування задач // Постметодика. – 2010. – № 2. – С. 24-32.
5. Сидоренко В. К. Проблема актуальна, різнобічна (про інтеграцію навчальних предметів у педагог. теорії і практиці) // Рідна школа. – 1992. – № 7-8. – С. 30-35.
6. Федосеев П. Н. Философия и интеграция знания // Вопросы философии. – 1987. – № 7. – С. 16-30.
7. Энгельгардт В. А. Интегрализм – путь от простого к сложному в познании явлений жизни // Вопросы философии. – 1970. – № 11. – С. 103-105.
8. Якиляшек В. Особливості інтеграції природничо-математичних знань // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1992. – № 2. – С. 28-33.

Ірина КРАВЧЕНКО

КОНСТРУКТИВНІ ЗАДАЧІ В ГЕОМЕТРІЇ

(магістрантка фізико-математичного фікультету)

Науковий керівник – канд. фіз-мат. наук, доцент В. М. Євладенко

Теорія конструктивних задач займає значне місце в геометрії і є одним з найважливіших його розділів. Вчення про геометричні побудови виникло у стародавній Греції ще в VI—V ст. до н. е. і швидко розвинулося в процесі розробки грецькими вченими основ геометрії.

Істотною особливістю постановки задач на побудову в стародавній грецькій геометрії було обмеження засобів розв'язування лише двома інструментами — лінійкою і циркулем.

«Монополія» лінійки і циркуля як засобів розв'язування конструктивних задач була закріплена в «Началах» Евкліда — енциклопедії елементарної геометрії.

Велике теоретичне і практичне значення мали дослідження «конструктивної потужності» лінійки. Цим питанням займалися в зв'язку з розробкою основ проективної геометрії такі вчені, як Ламберт, Бріаншон,

Понселе. В найбільш закінченому вигляді відповідні дослідження опублікував у 1833 р. Я. Штейнер. Його основний результат полягає в тому, що кожна конструктивна задача, яку можна розв'язати циркулем і лінійкою, може бути розв'язана однією лінійкою, але при умові, що на даній площині накреслено довільне (фіксоване) коло і вказано його центр [5].

Геометричні побудови, що здійснюються проведенням лише прямих ліній, мають велике практичне значення для перспективних зображень, а також для задач, пов'язаних з порівняно великими частинами площини (наприклад, для справи землевпорядкування), оскільки для проведення кіл великого радіуса циркуль практично непридатний, а пряму лінію можна провішувати на значні віддалі.

Розвиток живопису в епоху Відродження привів до появи теоретичних досліджень правил перспективи (Альберті (1404 - 1472), Леонардо да Вінчі (1452 - 1519), А. Дюрер (1471 -1528) та ін.). Ці дослідження стали джерелом створення проективної геометрії.

Розв'язування задач на побудову сприяють розвитку логічного мислення, пам'яті та уяви, а це є одним з найголовніших завдань викладання геометрії в школі. А тому вони заслуговують на увагу в процесі викладання шкільного курсу геометрії, зокрема, під час проведення факультативних занять.

Навчання розв'язуванню конструктивних задач геометрії в шкільному курсі математики передусім треба спрямовувати на оволодіння методами розв'язування цих задач.

Ідеї конструктивної геометрії циркуля та лінійки заклали основи теорії побудови зображень геометричних фігур на площині. Значна заслуга в розвитку методики побудови зображень належить професору М.Ф. Четверухіну, котрий обґрунтував можливість побудови зображення в довільній паралельній проекції [7].

Різні креслення, фотографічні зображення та малюнки дуже широко використовуються в науці, техніці та творчості, що сприяє розвитку теорії побудови зображень на проекційному рисунку.

В шкільному курсі математики значну увагу слід приділити методиці побудови зображень плоских та просторових фігур. Проекційний рисунок допомагає розвивати просторову уяву учнів, їх здатність до абстрактного мислення. Правильно виконаний рисунок є необхідною умовою відшукування розв'язку будь-якої геометричної задачі.

Сьогодні актуальною проблемою є впровадження у процес навчання нових інформаційних технологій (ІІТ), зокрема побудованих на використанні новітніх комп'ютерних засобів. Ця проблема тісно пов'язана з методикою використання засобів навчання під час вивчення конструктивної геометрії. Комп'ютер стає ефективним засобом навчально-виховного процесу, інструментом обробки і аналізу педагогічної інформації, інструментом управління та організації процесу навчання.

Широкі можливості для розв'язування конструктивних задач геометрії мають педагогічні програмні засоби (ППЗ) GRAN-2D та GRAN-3D. ППЗ GRAN-2D дає можливість оперувати об'єктами на площині, а тому його можна з успіхом використовувати в процесі розв'язування задач на побудову циркулем та лінійкою. Задачі на побудову зображень просторових фігур, а також їх перерізів, можна розв'язувати за допомогою ППЗ GRAN-3D [2]. Дані інформаційні технології відкривають нові можливості в навчанні математики, адже вони стають для учнів засобом пізнавальної діяльності. Саме тому, під час проведення факультативних занять з геометрії, на яких розглядаються конструктивні задачі, є доцільним ознайомлення учнів з даним пакетом програм.

Метою роботи є вивчення, дослідження та встановлення значення конструктивних задач в геометрії, можливість їх вивчення на факультативних заняттях в шкільному курсі математики, зокрема, за допомогою пакету програм GRAN-D [1].

При розв'язуванні конструктивних задач циркулем та лінійкою використовуються: загальні аксіоми геометрії, загальні аксіоми конструктивної геометрії та аксіоми циркуля і лінійки.

Всі задачі на побудову за допомогою циркуля і лінійки зводяться до побудови точки, відрізка та кола.

При розв'язуванні задач на побудову користуються такими методами:

методом геометричних місць, методами геометричних перетворень (осьова симетрія, поворот, паралельне перенесення, гомотетія, інверсія) та алгебраїчним методом.

Під час викладання багатьох дисциплін, зокрема стереометрії та нарисної геометрії, часто необхідно будувати наочні зображення фігур. Ці зображення не тільки полегшують розуміння і засвоєння різних тверджень та їх доведення, а й викликають просторове уявлення про різні співвідношення. Вірно виконане зображення допомагає відшукати правильний розв'язок задачі. Особливо важливе значення відіграють зображення просторових фігур у формуванні та розвитку просторової уяви та просторового мислення, що є необхідними в умовах сучасного розвитку науки та техніки.

Коли необхідно забезпечити наочність, то завжди користуються методами проектування. Найпростішими є методи центрального та паралельного проектування. Перевага центрального проектування безпосередньо пов'язана з особливостями будови людського зору (при спогляданні предмета відбувається центральне проектування останнього на сітчатку ока). Водночас, при розгляданні невеликих предметів здалеку, центральне проектування можна наближено прийняти за паралельне.

Метод паралельного проектування відрізняється від методу цунтрального проектування лише тим, що проєктуючі прямі не проходять через фіксовану точку, а паралельні фіксованому напрямку. Зрозуміло, що даний метод є менш наочним, однак він значно простіший від центрального проектування. Тому він завжди використовується при виготовленні креслень в учбовій та науковій літературі.

Для побудови проєкції певної просторової фігури не є необхідним проєктувати кожную з її точок. Зазвичай проєктують сукупність точок фігури, що дають просторове уявлення про дану фігуру, а саме: зображають контур геометричної фігури, а також контури окремих її частин: граней, перерізів та ін. Проєкції решти точок, що належать оригіналу, доповнюються уявою і за необхідності можуть бути побудовані.

В основі теорії зображень просторових фігур в паралельній проєкції лежить теорема про зображення тетраедра - **теорема Польке-Шварца**: *будь-який не вироджений повний чотирикутник можна розглядати як паралельну проєкцію тетраедра будь-якої наперед заданої форми.*

З теореми Польке - Шварца випливає, що зображенням довільного тетраедра є будь-який повний чотирикутник. Маючи довільне зображення тетраедра, можна доповнити його до призми чи піраміди, дотримуючись при цьому властивостей паралельного проектування. Таким чином дана теорема дозволяє використати спосіб зображення за допомогою паралельної проєкції до кожного многогранника, а також до тіл обертання і комбінації геометричних тіл [7].

Хоча шкільна програма не передбачає вивчення даних теорем, доцільно принаймні в загальних рисах ознайомити учнів з ними, як з основою побудови зображень просторових фігур, зокрема більш детально ці теореми розглядаються на факультативних заняттях

Виникнення проєктивної геометрії пов'язане з іменем відомого французького математика Понселе (1788-1867). Він виділив як об'єкт вивчення деякі особливі властивості геометричних фігур, котрі названі ним проєктивними. Ці властивості пов'язані з поняттям центрального проектування

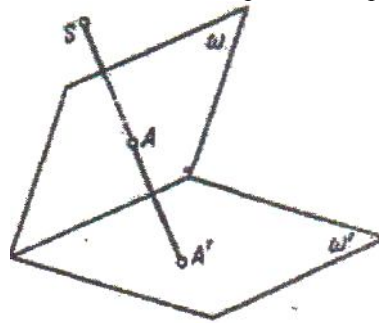

Рис. 1

Якщо в площині ω задано деяку фігуру F , то проєктуючи всі її точки з центра S на площину ω' , дістанемо в площині ω' фігуру F' , яка називається центральною проєкцією (перспективою) фігури F . Приймаючи за центр проєктування різні точки і змінюючи положення площини ω' , для однієї і тієї ж фігури F одержуємо різні фігури F' . При цьому, очевидно, багато властивостей фігури F спотворюються: змінюються довжини відрізків, а також величини кутів; паралельні прямі, взагалі кажучи проєктуються в прямі, що перетинаються; проєктуючи паралелограм можна одержати чотирикутник, який не є паралелограмом, і т.д. [6].

З іншого боку, деякі властивості фігури F зберігаються при будь-якому центральному проектуванні. Ці властивості фігур Понселе назвав проєктивними. Такими властивостями є, наприклад, властивість точок лежати на одній прямій чи властивість точок лежати на одній лінії другого порядку. Однак, цікаво відмітити, що властивість точки лежати між двома іншими не є проєктивною властивістю. Метричні властивості фігур (тобто властивості, пов'язані з довжинами відрізків і величинами кутів) також не є проєктивними. Не є проєктивними також властивості, пов'язані з паралельністю прямих.

На початку свого виникнення проєктивна геометрія мала досить обмежену область досліджень, що було пов'язано, головним чином, з теорією проектування фігур в евклідовому просторі. Не дивлячись на це, вона привернула до себе увагу багатьох геометрів. Серйозний внесок в цю теорію, крім Понселе, внесли Шаль (1793-1880) і Штейнер (1793-1863). У міру накопичення фактів ця гілка геометрії поступово звільнилася від метричних понять і перетворилася на самостійну дисципліну. В цьому істотну роль зіграли роботи Штаудта (1798-1867).

Конфігураційні теореми - найпростіші теореми проєктивної геометрії. В них говориться лише про скінчену кількість точок і прямих, а також про їх взаємне розташування - відношення «інцидентності».

Повним чотиривершинником називається фігура, утворена чотирма точками N, E, K, F (вершинами) з яких жодні три не лежать на одній прямій, і шістьма прямими (сторонами), які визначаються парами точок (вершин).

Дві сторони повного чотирикутника, що проходять через одну вершину, називають суміжними, а сторони, які не проходять через одну вершину, називають протилежними. Всі сторони повного чотирикутника утворюють три пари протилежних сторін. Точки перетину протилежних сторін називаються діагональними точками. Прямі, які сполучають діагональні точки, називаються діагоналями.

- 1) На кожній діагоналі повного чотирикутника є гармонічна група точок, утворена двома діагональними точками і точками перетину цієї

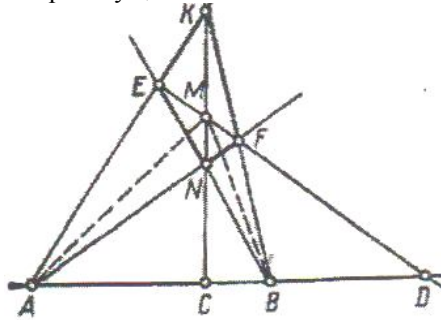

Рис.2

діагоналі з парою сторін, які проходять через третю діагональну точку, наприклад A, B, C, D .

- 2) На кожній стороні повного чотирикутника є гармонічна група точок, утворена парою вершин, діагональною точкою і точкою перетину цієї сторони з діагоналлю, яка проходить через дві інші діагональні точки, наприклад E, F, M, D .

- 3) Пара протилежних сторін повного чотирикутника гармонічно ділиться парою діагоналей, які проходять через точку перетину цих сторін.

Використовуючи гармонічні властивості повного чотиривершинника, можна розв'язувати задачі з неприступними елементами, що дуже важливо, наприклад для геодезії [6].

Теорема Дезарга: якщо прямі $(AA'), (BB'), (CC')$, що сполучають відповідні вершини двох трикутників ABC і $A'B'C'$, проходять через одну точку O , то відповідні сторони цих трикутників (AB) і $(A'B')$, (BC) і $(B'C')$, (CA) і $(C'A')$ перетинаються в трьох точках M, N, P , що лежать на одній прямій.

Дана теорема є однією з найважливіших теорем проективної геометрії [7].

Особливістю конфігураційних теорем є те, що в їх формулюванні та доведенні нічого не говориться про вимірювання відрізків та кутів. Відмітимо, що довгий час в геометрії займалися дослідженнями тільки метричних співвідношень. Здавалось, що без вимірювання кутів та довжин не можна визначити ніяких істотних властивостей будь-якої фігури, а можна висловити тільки деякі наближені твердження. І тільки наукове обґрунтування перспективи в живописі змінило цю ситуацію. Дійсно, якщо спроектувати плоску фігуру з деякої точки на будь-яку іншу площину, то довжини і кути будуть змінюватися; при цьому паралельні прямі можуть перетворитися навіть в непаралельні. Однак деякі істотні властивості фігур повинні зберігатися, інакше б ми не сприймали проекцію як правильне зображення [6].

На сучасному етапі важливим видом занять є факультативні заняття, які вводяться з метою поглиблення знань з природничих і гуманітарних наук, а також розвитку різнобічних інтересів і здібностей учнів.

В роботі пропонується факультативний курс "Методи зображень фігур та побудова їх перерізів" розрахований на 30 годин. Даний курс відповідає програмі курсу геометрії для 11 класів з поглибленим і профільним вивченням математики.

№п/п	ТЕМИ	ГОДИНИ
1	Вступне заняття. Предмет стереометрії. Основні поняття та методи побудови зображень. Вимоги до них.	2
2	Теорема про зображення довільного трикутника в паралельній проекції. Зображення плоских фігур та їх комбінацій.	2
3	Теорема Польке-Шварца та її використання для побудови зображень многогранників в паралельній проекції. Зображення многогранників.	4
4	Зображення вписаних і описаних геометричних фігур.	4
5	Метод слідів знаходження перерізів многогранників.	2
6	Знаходження перерізів многогранників. Метод внутрішнього паралельного проектування.	4

7	Метод внутрішнього центрального проектування.	2
8	Знаходження перерізів круглих тіл.	4
9	Комбінований метод знаходження перерізів многогранників.	4
10	Доповіді та реферати. Заключне заняття.	2
	Всього	30

Факультативний курс являє собою систему ряду тем, пов'язаних між собою. Кожна з них призначена для розвитку основних ідей побудови зображень геометричних фігур та їх перерізів [3]. Рекомендується співвідносити факультативні заняття з основним курсом математики, а також використовувати на цих заняттях пакет програм GRAN-D.

На факультативах можуть використовуватися різноманітні форми й методи проведення занять: лекції, практичні роботи, обговорення завдань по додатковій літературі, доповіді учнів, написання рефератів тощо.

За допомогою НІТ можна реалізувати ідеї конструктивізму у навчанні геометрії [4]. Формалізація ходу розв'язування задачі (повністю або її окремих фрагментів) та передача їх комп'ютеру для автоматичного виконання — провідна ідея цього процесу.

ІТ відкривають нові можливості в навчанні геометрії, насамперед, це проявляється в тому, що вони стають для учнів засобом пізнавальної діяльності (експериментування з метою перевірки своїх гіпотез, розв'язання задач, порівняння з передбаченнями теорії). Це відповідає головним напрямкам оновлення змісту основних дисциплін загальноосвітньої школи — діяльнісному підходу, педагогіки співробітництва, які змінюють як роль і місце вчителя в класі, так і характер пізнавальної діяльності учнів.

Наріжним каменем учбового процесу стає комп'ютерний експеримент, який проводиться у спеціальних навчальних пакетах — діяльнісних середовищах (ДС) або мікросвітах. Значна частина вчителів-прихильників такого навчання, як підтверджує міжнародна практика, бачить в мікросвітах можливість концентрувати увагу учнів на основній лінії (стратегії) розв'язування задач.

Нами проаналізовано дидактичні можливості пакету програм GRAN-D та з'ясовано, що ці програми можна з успіхом використовувати в шкільному курсі геометрії, зокрема на факультативах та в гуртковій роботі.

Слід зазначити, що більшість з наявних програмних засобів мають англійський інтерфейс та розроблені без врахування особливостей програми шкільного курсу геометрії в Україні. Даний недолік відсутній у педагогічних програмних засобах (ППЗ) GRAN-2D та GRAN-3D.

ППЗ GRAN-2D відноситься до розряду програм динамічної геометрії та призначений для дослідження систем геометричних об'єктів на площині.

Не менш зручний в користуванні ППЗ GRAN-3D, який надає учням можливість оперувати моделями просторових об'єктів, що вивчаються в курсі стереометрії, а також забезпечує засобами аналізу та ефективного отримання відповідних числових характеристик різних об'єктів у тривимірному просторі.

Пакет GRAN-3D дозволяє створювати та оперувати моделями геометричних об'єктів таких типів: *точка, відрізок, ламана, площина, многогранник, поверхня обертання та довільна поверхня*, що визначається рівнянням виду $z=f(x,y)$ [2].

Отже, в роботі розглянуто конструктивні задачі в геометрії, витоки виникнення яких сягають древньої Греції. Серед конструктивних задач нами розглянуті: задачі на побудову циркулем та лінійкою, деякі задачі проективної геометрії, задачі на побудову зображень та перерізів геометричних фігур. Крім геометрії конструктивні задачі широко використовуються в найрізноманітніших галузях науки, техніки та культури. Ідеї конструктивних задач з успіхом можна реалізувати в шкільному курсі математики, зокрема на факультативних заняттях з геометрії. Значну роль в цьому можуть відіграти нові інформаційні технології, зокрема пакет програм GRAN-D.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волинський В. Класифікація комп'ютерних програмно-педагогічних засобів навчання. Фізика та астрономія в школі. - 2005. - №4. - с. 42 - 46.
2. Ганжела С. І. Використання ППЗ- GRAN-3D на уроках геометрії. Методичний посібник для вчителів – Кіровоград: РВГ ІЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. -145с.
3. Євладенко В.М. Побудова перерізів на проекційному рисунку. - Кіровоград.: Кіровоградська правда, 1978.
4. Жалдак М. І., Вітюк О. В. Комп'ютер на уроках геометрії: Посібник для вчителів – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003.- 109с.: іл.
5. Костарчук В. Н., Хацет Б. І. Про можливе і неможливе в геометрії циркуля та лінійки «Радянська школа». 1962.-128 с.
6. Савченко В.М. Изображение фигур в математике. К., «Вища школа», 1978.
7. Четверухин Н. Ф. Проективная геометрия. Учебник для пед. институтів - М.: Просвещение, 1969.-367с.

Анна КОРЖЕВСЬКА

ЧИСЛО π ТА ІЗОТРОПНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОРОЖНЬОГО ПРОСТОРУ

(студентка III курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук О.М. Трифонова

Актуальність проблеми. У науці існує досить велика кількість сталих величин, які застосовують для використання у формулах, при розв'язуванні задач та прикладів, у інших видах практичної діяльності. Серед них виокреслюються фундаментальні фізичні сталі (константи). Їх числові значення визначені експериментально в обраній системі одиниць вимірювання. Вони містять інформацію про найзагальніші властивості матерії і є незмінними за будь-яких умов. Такі величини характеризують не окремі тіла, а фізичні властивості цілого природничого напрямку явищ, процесів в цілому. Фізичні константи використовують і у теоретичній фізиці, коли виконуються математичні описи навколишнього світу. Часто до них також відносять і деякі інші фізичні сталі, так чи інакше пов'язані з конкретними явищами.

Більшість фізичних сталих мають розмірність, тільки деякі з них безрозмірні. З курсу фізики учням добре відомо, що числове значення розмірної величини залежить від вибору системи одиниць вимірювання. На нашу думку числове значення безрозмірних констант є найбільш фундаментальними, бо воно не залежить від вибору системи одиниць. Їх інколи називають світовими.

Серед безрозмірних та розмірних сталих ми визначаємо невелику кількість, які визначають і самі системи вибору одиниць вимірювання.

На нашу думку прикладом таких сталих є: швидкість світла у вакуумі, елементарний заряд, електрична і магнітна константа і так далі.

В галузі природничих наук є ще багато констант, але є особливі, які не залежать ні від систем підрахунку, ні від систем вимірювання. Зокрема, таким універсальним є число π , що зустрічається у всіх природничих науках (і не лише) та математиці. У математиці число π використовують для побудови графіків функцій, в основному у тригонометричних формулах та для переведення градусної міри кута у радіанну міру.

Ми помістили до таблиці 1 частину світових констант, які найчастіше використовуються у фізиці:

Таблиця 1

Світові константи

Величина	Символ	Значення
швидкість світла в вакуумі	c	$299\,792\,458\text{ м}\cdot\text{с}^{-1}$
характеристичний опір вакууму	$Z_0 = \mu_0 c$	$376,730\,313\,46\,177 \dots$
гравітаційна стала	G	$6,674\,28\,(67)\cdot 10^{11}\text{ м}^3\cdot\text{кг}^{-1}\cdot\text{с}^{-2}$
стала Планка (елементарний квант дії)	h	$6,626\,068\,96\,(63)\cdot 10^{-34}\text{ Дж}\cdot\text{с}$
стала Планка (приведена)	$\hbar = \frac{h}{2\pi}$	$1,054\,571\,628\,(53)\cdot 10^{-34}\text{ Дж}\cdot\text{с}$
елементарний заряд	e	$1,602\,176\,487\,(40)\cdot 10^{-19}\text{ Кл}$
стала Больцмана	k	$1,380\,6504\,(24)\cdot 10^{23}\text{ Дж}\cdot\text{К}^{-1}$
магнітна постійна (за старою термінологією – магнітна проникність вакууму)	μ_0	$4\pi\cdot 10^{-7}\text{ Н}\cdot\text{А}^{-2}$
	μ_0	$1,256\,637\,061\,4\cdot 10^{-6}\text{ Н}\cdot\text{А}^{-2}$
Число π	π	$3,14159265358979323846\dots$

Аналіз досліджень і публікацій. Обчисленням числа π займалися Архімед, Шлю Хуей, Цу Чунчжі, Джонс, Й. Ламберт, Лежандр Кенігсберзький, Фелікс Клейн, Евклід та інші [2, с. 24-25]. У працях цих вчених розглядаються способи розрахунку числа π . Кожен з них зробив певний внесок у розрахунок цієї

світової константи. Вчені один за одним удосконалювали методи визначення числа π , та точність його числового значення.

Отже, **мета нашої статті** полягає у висвітленні історії становлення та значення числа π , як числа, яке використовують у безлічі формул в математиці, фізиці, хімії, біології, також в економіці.

Виклад основного матеріалу. Число π було запроваджено не випадково. У Стародавній Греції потужно розвивалось будівництво, водопровідне господарство, військова техніка тощо. Виникла необхідність математичних розрахунків, пов'язаних із круглими предметами, а відповідно спрощення формул, що використовувались. Це спонукало Архімеда вперше вдатись до узагальнень, а відповідно до обрахування числа π . Роздуми вченого стали опорою для подальшого розвитку і обчислення цього числа, яке використовується для обрахунків у фізиці, хімії, математиці, економіці та ін. Число π виникло в **геометрії** як відношення довжини кола до довжини його **діаметра**, проте воно з'являється і в інших областях **математики**. Перші відомі згадки щодо позначенням цього числа **грецькою літерою π** скористався британський математик Джонс (1706). Все ж загальноприйнятим воно стало після робіт **Ейлера**.

Число π є **ірраціональним** і **трансцендентним**. Ірраціональність числа π була вперше ґрунтовно досліджена і доведена **Йоганном Ламбертом** у 1767 році. Вчений обрав шлях перетворення числа $\frac{e-1}{2^n}$ у **неперервний дріб**. Дещо пізніше, у 1794 р. **Лежандр** дав більш строгіше доведення ірраціональності чисел π . Цікавим є дослідження квадрата π (π^2).

Можна зробити висновок, що число π зайняло особливе місце спочатку у дослідженнях математиків. Процесор **Кенігсберзького а потім Мюнхенського університету Ф.Ліндеман** виявив трансцендентність числа π . Це дало можливість розширити його властивості. **Фелікса Клейна також зацікавила ця властивість і він** у 1894 р. здійснив ряд уточнень трансцендентності. Його доведення додано до першої частини роботи «Питання елементарної і вищої математики», що вийшла в **Геттінгені** в 1908 р. На перший погляд дана властивість не має практичного значення. Але це не так.

Для прикладу розглянемо Евклідову геометрію у частині твердження, що **площа круга і довжина кола є функціями** числа π . Доведення трансцендентності π поклато край суперечці про **квадратуру круга**, що тривала понад 2,5 тисячі років.

Не випадковість появи числа π впливає із інших математичних теорій. Проаналізуємо одну нетривіальну ситуацію з теорії ймовірностей. Існує формула ймовірності щодо появи випадкової помилки, або нормального закону розподілу ймовірностей, в яку входить число π . За цією формулою можна, наприклад, обчислити ймовірність падіння монети на герб 50 разів при 100 підкиданнях. Постає проблема: звідки взятись тут числу π ? Адже ніяких кіл чи кругів начебто не проглядаються. А суть в тому, що процеси проходять у просторі, монета падає випадковим чином у **сферично симетричному просторі**. Тому за всіма напрямками цього простору і повинні рівноправно враховуватися випадкові коливання. У математиці розглянуто метод інтегрування по колу, коли обчислюється інтеграл Пуассона. Він дорівнює $\sqrt{2\pi}$ і входить у вказану формулу ймовірності. Аналогічно наочною ілюстрацією таких коливань слугує приклад з влучення в ціль в процесі стрільби за незмінних умов. Попадання у цілі розсіяні по колу. Найбільша щільність близько центру цілі, а ймовірність попадання можна обчислити за тією ж формулою, що містить число π .

Наступною важливою властивістю числа π є його здатність відображати ізотропні властивості порожнього простору нашого Всесвіту, їх однаковість за будь-яких напрямків. Звідси впливає використання цієї властивості у фізиці та астрономії. З ізотропністю простору пов'язаний закон збереження обертального моменту. Звідси впливають загальновідомі фізичні наслідки, які вивчають як у вищій, так і у середній школі.

Наслідок 1. Довжина дуги кола, вздовж якої уміщається її радіус, становить природну дугу і кутову одиницю радіан. Ця одиниця безрозмірна. Щоб знайти число радіанів у дузі кола, потрібно виміряти її довжину і розділити на довжину радіусу цього кола: $\pi = \frac{l}{r}$.

Є аксіомою, що уздовж будь-якого повного кола його радіус вкладається приблизно 6,28 рази. Або з іншого боку довжина повної дуги кола становить 2π радіан. Причому таке властиве для будь-яких систем числення і одиниць довжини. Коли винайшли колесо, то воно було однаковим у індіанців Америки, у кочівників Азії, в негрів Африки, ремісників Європи. Тільки одиниці виміру дуги були різними, умовними. Вавилонськими жерцями введений відомий нам кутовий і дуговий градус. Вони порахували, що диск Сонця, що знаходиться майже в zenіті, укладається 180 разів на небосхилі від світанку до заходу. Тоді один градус $\approx 0,0175$ рад чи 1 рад $\approx 57,3^0$. Можна стверджувати, що і гіпотетичні інопланетні цивілізації без особливих ускладнень зрозуміли б одна одну, обмінявшись посланням, в якому коло розділене на шість

частин «з хвостиком» буде набувати рівного значення. Це означає, що «партнер за перемовинами» вже як мінімум пройшов стадію винаходу колеса і знає, що таке число π [1].

Наслідок 2. Тригонометричні функції покликані виражати співвідношення між дуговими і лінійними розмірами об'єктів, а також між просторовими параметрами процесів, що відбуваються в сферично симетричному просторі.

Тоді стає зрозумілим, що аргументи тригонометричних функцій у принципі безрозмірні, як і в інших типів функцій, тобто це дійсні числа – точки числової осі, які не потребують градусного позначення.

Висновки. Отже, число π не є випадковим, а входить до числа світових сталих. Воно знайшло своє фундаментальне застосування і входить у багато формул, має особливий статус для ведення різного роду обчислень у фізиці, хімії, математиці, економіці та ін. На сучасному етапі розвитку науки ця константа входить до таких формул як: стала Планка, формула Валліса, ряд Лейбніца тощо. Проте властивості цього числа ще не всі досліджені і є перспектива продовження його теоретичного вивчення та практичного застосування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горобець Б. Мировые константы π и e в основных законах физики и физиологии / Б. Горобець // Наука и жизнь. – М., 2004. – № 2. – С. 64-69.
2. Жуков А.В. Вездесущее число "пи" / Жуков А.В. – [3 изд.] – М.: Едиториал УРСС, 2004. — 216 с.

Олександр МИСЛІЦЬКИЙ

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ФІЗИКИ В ГУМАНІТАРНИХ КЛАСАХ

(магістрант фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – кандидат. пед. наук, доцент О.О.Чинчой

Актуальність проблеми. Досить важливою проблемою сучасного навчання фізики є якісна підготовка вчителів для викладання фізики в гуманітарних класах. Методика викладання для таких класів є досить специфічною, тому для якісного навчання потрібні своєрідні методи та засоби, а також способи застосування їх на практиці. Ефективним засобом є залучення учнів до активного навчання, спонукання до діалогу, а також до творчої діяльності. Також досить важливим є зацікавлення учнів даного профілю у вивченні саме фізики, використання методів особистісно-орієнтованого навчання, застосування наочності під час перевірки і закріплення знань та умінь.

Основні ідеї навчання фізики учнів гуманітарних класів висвітлені у працях: Гончаренка С.У., Коршака Є.В., Величка С.П., Клименко Л.О., Корсуна І.В. та інших. В роботах цих педагогів прослідковуються напрямки і способи покращення методики навчання фізики у гуманітарних класах, визначені засоби і методи за допомогою яких можна зацікавити учнів у навчанні, а також способи запровадження їх у навчально-виховний процес.

Основна частина. Для підготовки майбутніх вчителів фізики, які будуть навчати учнів гуманітарних класів потрібно врахувати такі особливості роботи: учні гуманітарних класів, частіше володіють конкретно-образним типом мислення; орієнтовані на чуттєву, емоційну оцінку оточуючого світу; мають складнощі при сприйнятті інформації на слух; зазнають труднощів у розумінні абстрактного матеріалу. Також майбутнім вчителям потрібно врахувати те, що учні гуманітарного напрямку мають низький рівень мотивації до вивчення природничих предметів. Отже, майбутній вчитель під час своєї професійної діяльності повинен спрямовувати свої зусилля для підвищення мотивації до вивчення предмета. При організації закріплення й перевірки, застосовуючи наочність, можна значно підвищити мотивацію до вивчення предмета, рівень знань з фізики і набагато ефективніше формувати вміння та навички, що відповідають сучасному освітньому стандарту.

Вчитель фізики повинен добре знати такі способи використання наочності при усній перевірці знань учнів: 1) таблиця, схема, рисунок, фотографія використовуються учнем після того, як він виклав свою відповідь письмово чи усно; 2) засоби наочності використовуються учнем в ході всієї розповіді; 3) під час пояснення учень демонструє дослід; 4) засоби наочності поєднуються із розв'язуванням задач.

Вчитель повинен прикласти багато зусиль для того, щоб учні не лише уявляли той чи інший прилад, а й могли його відтворити. Тому вчитель повинен проробити велику роботу по використанню наочності при викладенні матеріалу.

Першочергово вчителю доцільно при закріпленні матеріалу давати учням завдання на знаходження того чи іншого приладу і його складання. Як приклад наведемо подібні завдання з розділу "Електродинаміка":

1. Скласти електричний двигун постійного струму і пояснити принцип його роботи.
2. Скласти підвищувальний трансформатор із деталей, що знаходяться на демонстраційному столі (використовується універсальний шкільний трансформатор).

Вчитель повинен задати ряд запитань усного характеру, що закріплюють раніше вивчене, учень може, розповідаючи про трансформацію змінного струму, не дивлячись на прилад, чітко собі уявити його й зуміти зарисувати. Застосування вчителем реальних приладів при відповідях учнів дає можливість виявити дійсний стан знань, пов'язуючи пояснення з уявленнями.

Вчитель для активізації пізнавальної діяльності повинен вимагати від учнів при усній відповіді не лише розповіді за рисунком, схемою, але й пояснення виконаного досліду або розв'язку експериментальної задачі.

Серед основних запитань і завдань, що передбачають використання наочності, можна виділити такі основні групи: а) питання на формування фізичних понять; б) питання для перевірки призначення приладів; в) питання, що перевіряють уміння розуміти різні таблиці і схеми.

Розглянемо приблизні варіанти цих груп запитань. "Запитання для перевірки знання призначення приладів":

1. Пояснити будову та принцип дії анкерного механізму годинника.
2. Зарисувати принципову схему генератора незатухаючих електричних коливань і пояснити його роботу.

Питання, що перевіряють уміння розуміти таблиці і схеми:

1. Знайти серед схем таблицю "Схема теплового двигуна".
2. Розповісти за схемою принцип роботи двигуна внутрішнього згорання.

Вчитель повинен застосовувати різні ілюстрації при перевірці знань учнів, які мають ряд особливостей. Перш за все, необхідно зауважити що використання наочності у процесі відповіді не завжди дає можливість об'єктивно судити про знання учнів, оскільки наочні посібники інколи можуть підказувати відповіді.

Більшість вчителів відзначають погані знання школярами приладів, принципів їх роботи, залежність між будовою й процесами, що в них відбуваються.

Аналіз недоліків знань приладів показав наступне:

1. Рисунки учнів відображають лише зовнішню подібність із приладом без чіткого розуміння принципу роботи й призначення окремих його частин.
2. Досить часто учні не можуть врахувати фізичні явища й процеси закладені в конструкції приладів.
3. Слабо учні знають й основні принципи роботи окремих вузлів та блоків приладів, їхній взаємозв'язок їх між.

Для подолання цих недоліків при підготовці вчителів необхідно виконати ряд умов:

По-перше, необхідне постійне керівництво з боку вчителя (самостійне оволодіння знаннями й навичками у складанні електричних кіл за принциповими схемами досить складне).

По-друге, на уроках фізики необхідно вчити учнів не тільки працювати з приладами, але й збирати та зарисовувати їх.

По-третє, у деяких випадках, якщо учень не може без використання раніше демонстрованого приладу по пам'яті зарисувати та пояснити його будову й призначення, знову запропонувати учням, оглянути прилад та, прибравши його, зарисувати й пояснити будову цього приладу та призначення.

Крім цього, вчитель повинен сприяти тому, що при виконанні завдання учні повинні володіти запасом знань про конкретні фізичні явища й умови їхнього протікання, про особливості будови та роботи приладу в різних режимах, вміти порівнювати, бачити головне, узагальнювати, тобто володіти найпростішими аналітико-синтетичними навичками.

Ще однією умовою викладання вчителем матеріалу є й те, що розпочинати застосування знань з використанням наочності слід з більш простих і, поступово ускладнюючи перейти до завдань вищого рівня.

Розглянемо це на прикладах застосовуваних вчителями знань з наростаючою складністю і найбільш відомих завдань, що звичайно застосовуються на уроках фізики. Найбільш відомі знання учням можуть бути запропоновані на картках або усно. Розглянемо приклади.

Завдання. Нарисуйте схему досліду Фарадея (виникнення індукційного струму при замиканні або розмиканні кола другої котушки; при зміні сили струму в другій котушці; при русі однієї котушки зі струмом відносно іншої).

Найбільш ефективними на погляд спеціалістів, у навчально-виховному процесі є завдання з наростанням складності: а) знайдіть полюси електромагніту; б) з'єднати обмотки котушок для

одержання максимального магнітного потоку електромагніту; в) намотайте обмотку на залізни осердя так, щоб отримати вказану на рисунку полярність електромагніту.

У подальшому, по мірі накопичення в учнів знань, вчитель перед учнями можна ставити завдання такого типу: "Уважно розгляньте прилад, що стоїть на демонстраційному столі і дайте відповіді на запитання: для якого досліду призначений прилад? Ще які досліди можна проводити з приладом? Зарисуйте прилад по пам'яті. Зарисуйте окремо обладнання із якого складається цей прилад".

Вчителеві потрібно пам'ятати, яку специфіку має перевірка знань учнів про фізичні властивості речовин. У цьому випадку найбільш доцільно вчителеві застосовувати графічні зображення. Побудова графіка дозволяє наочно розглянути такі параметри, які в реальності побачити неможливо. У такому випадку картки приблизно будуть виглядати як вищеописані завдання для вивчення приладів, тільки схема або рисунок будуть замінені на графік або діаграму. Завдання може виглядати так:

Побудуйте графік, що показує залежність опору провідника від температури. Чим обумовлена ця залежність?

У деяких випадках схематичний рисунок у дидактичних картках може бути замінений на ілюстрацію або фотографію.

Вчитель повинен розуміти, що для з'ясування умінь учнів практично використовувати наявні теоретичні знання досить ефективними є письмові роботи, що містять завдання з рисунками, графіками. Задачі з наочністю більш зрозумілі та легші для сприйняття учнями гуманітарних класів. Робота з наочністю повинна організовуватися поступово з ускладненням від теми до теми. Так, вчитель повинен допомогти учням з'ясувати основи, на яких може будуватися знайомство з приладами і їхнім складанням, тобто такі навички, які були отримані учнями в основній школі, на уроках з інших предметів. Для успішного виконання роботи вчитель може запропонувати учням вибрати й зробити у зошиті копію готового приладу, що працює за вказаним принципом.

Потім вчитель може підготувати і пропонувати завдання, у яких перевіряються умінь учнів аналізувати умови протікання фізичних явищ у схемі приладу. Наприклад, як зміниться частота коливань струму в генераторі незатухаючих електричних коливань при зміні індуктивності котушки чи ємності конденсатора?

У підсумкових контрольних роботах з теми встановлюється, як розвинені в учнів умінь порівнювати й аналізувати умови протікання фізичних процесів та виділяти конструктивні особливості приладу, що залежать від режимів роботи. Письмові завдання у цей період ставлять за мету підвести підсумки знанням, отриманих учнями при вивченні попередніх тем, а також з'ясувати рівень розвитку графічних умінь і навичок учнів. Для з'ясування рівня самостійності мислення учнів умови задач дещо ускладнюються, учням можна пропонувати винахідницькі задачі. Наведемо приклад таких завдань.

1. *Сконструйте схему пристрою для автоматичного поливання кімнатних рослин.*

2. *Сконструйте автоматичний пристрій, що вимикає електронагрівач після закипання води у чайнику.*

Наочність ефективна при перевірці знань учнів, коли контроль здійснюється за розвитком умінь розв'язувати задачі. Задачі в рисунках є не тільки гарним засобом закріплення знань, але й засобом розвитку пізнавальних здібностей учнів. Це сприяє більш свідомому розумінню, робить процес навчання більш значимим, наближає до реальних умов, тобто виступає засобом реалізації принципу зв'язку з практикою.

Висновки. Отже, на підставі вище згаданого можна сказати, що на сьогоднішній день є досить важливою підготовка вчителів до викладання фізики у класах гуманітарного профілю. Тому, потрібно детальніше вивчати всі аспекти від яких залежать якість навчання фізики учнями даного профілю і якість засвоєння учнями поданого їм матеріалу. Тоді на заняттях можна використовувати особистісно-орієнтовне навчання, тобто орієнтуватися на кожного учня, виділення спільних рис для більшості і на основі цього підібрати оптимальні способи навчально-пізнавальної діяльності учнів і роботи вчителя. Також орієнтувати вчителів на використання наочності при навчанні фізики.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Енциклопедія освіти / головний ред. В.Г. Кремінь. – К. : Юрінком інтер, 2008. – 1040 с.
2. Чінчой О.О. Розрізні малюнки приладів для формування в учнів навичок складати електричні кола // Фізика та астрономія в школі.-2002.-№5.-С.13-14.
3. Чінчой О.О. Вивчення надвисокочастотного нагрівання на уроках фізики // Фізика та астрономія в школі. – 2008.-№3.– С. 8–11.

Альона ПЕТРЕНКО

ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

(студентка V курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент О.М. Царенко

У сучасних умовах переорієнтації економіки держави на ринкові механізми господарювання створюється конкурентне соціально-економічне середовище, в якому закладаються основи для подальшого демократичного розвитку України. Проте, в умовах жорстокого ринку праці не всі робітники впродовж працездатного віку мають постійну роботу, пов'язану з однією професією, що зумовлює потребу не тільки у підвищенні свого професійного рівня, а й вимагає належної підготовки до вибору іншого виду діяльності. При цьому важливими стають відповідна активність особистості, здатність до професійного самовизначення і навички до самореалізації. Це зумовлює потребу удосконалення системи професійної освіти в Україні та загострює проблему поліпшення професійно-педагогічної підготовки висококваліфікованих учителів, здатних ефективно проводити профорієнтаційну роботу в загальноосвітніх навчальних закладах різного рівня, типу і профілю [4].

Законом України «Про загальну середню освіту» міжшкільні навчально-виробничі комбінати (МНВК) визначені як регіональні центри трудової підготовки учнів. Зміст цієї підготовки має бути адаптованим до технічних і соціально-економічних потреб суспільства і спрямованим на допомогу школярам у професійному самовизначенні та оволодінні методами творчої діяльності, що також актуалізує проблему підготовки високопрофесійних педагогічних кадрів (вчителів технологій) для цих центрів і загальноосвітніх навчальних закладів. Разом з цим, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392, головною метою освітньої галузі «Технології» визначає формування і розвиток проектно-технологічної компетентності для реалізації творчого потенціалу учнів та їх соціалізації в суспільстві. Проектно-технологічна діяльність інтегрує всі види сучасної діяльності людини: від появи творчого задуму до реалізації готового продукту. Проектно-технологічний підхід дає змогу реалізувати варіативність у змісті сучасної трудової підготовки учнів, яка має спрямовуватися не на «ремісничне навчання», а на розвиток їх творчої ініціативи для реалізації індивідуальних можливостей кожного.

Проблемі застосування проектно-технологічної діяльності учнів на уроках технологій присвячені наукові праці О. Коберника, Н. Матяш, В. Сидоренка та інших вчених-педагогів, результати яких свідчать, що оновлений зміст шкільного предмета і методика технологічної підготовки мають базуватися на гнучкій організації процесу навчання учнів, де пріоритет належить сучасним технічним засобам та інноваційним педагогічним технологіям. Водночас, неодноразові спроби вчених (В. Сидоренко, Г. Терещук, Д. Тхоржевський та ін.) переглянути зміст професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів технологій, не вирішили принципових суперечностей між традиційною системою підготовки студентів у вищому педагогічному навчальному закладі та необхідністю в індивідуальному творчому характері їх практичної діяльності, спрямованої на національну школу майбутнього, основні риси якої окреслені у Законах «Про освіту» і «Про середню школу». Крім цього такі чинники, як технологізація навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, оснащення їх сучасною навчальною технікою, відсутність спеціальної підготовки студентів до ефективного застосування інноваційних педагогічних технологій і проектування профорієнтаційної діяльності у середній школі ще більше загострюють цю проблему [5].

Подальший розвиток традиційних і створення інноваційних педагогічних технологій базується на теорії навчальної діяльності, яка науково обґрунтована у працях Г. Балла, Н. Талізної, Д. Ельконіна та багатьох інших учених. Однак, темпи розвитку новітніх технологій навчання вимагають інноваційної культури педагога, низький рівень якої зумовлюється, на нашу думку, недостатньою розробленістю теоретичних основ проектування і впровадження цих технологій.

Педагогічне проектування можна вважати одночасно і традиційним і новим явищем у дидактиці та методиці викладання навчальних дисциплін. Досить часто у науково-педагогічній літературі педагогічне проектування тлумачать як попередню розробку основних деталей майбутньої діяльності учнів і педагогів. На нашу думку, таке твердження є цілком обґрунтованим у зв'язку з тим, що основи організації педагогічної діяльності (педагогічного проектування) теоретично обґрунтували ще в далекому минулому Дж. Дьюї, В. Кілпатрик, а подальший розвиток педагогічне проектування отримало у працях С. Шацького, Е. Полат та багатьох інших учених.

До поняття «проектування» в педагогічних працях неодноразово зверталися такі видатні педагоги, як І. Зязюн, В. Краєвський, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та інші [4]. Більшість науковців у визначенні поняття "проектування" акцентує увагу на його інноваційній спрямованості та творчій основі. Зокрема В. Докучаєва

у процесі аналізу сутності поняття "проектування" як об'єкта дослідження, розглядає його як інтелектуально-творчу діяльність педагога щодо аналізу та оцінювання педагогічної дійсності та проектування її в майбутньому, результатом якого є інноваційна педагогічна система [1].

Дослідженню процесу трансформації «проектування» в поняття «педагогічне проектування» присвячені праці В. Беспалька, К. Малишева та інших. У той час, коли В. Краєвський, М. Чошанова, Н. Яковлева досліджували сутність педагогічного проектування, Ю. Машбіц, П. Образцова, Т. Подобедова та інші науковці розглядали його як невід'ємну складову навчального процесу.

Проведений нами аналіз наукових праць І. Дичківської [2], В. Докучаєвої [3], Т. Подобедової [6] та інших показав, що ступінь наукової розробки проблеми проектування навчальної діяльності та її сучасний стан можуть кваліфікуватися як недостатньо розроблені. Це пояснюється, в першу чергу, складністю структури об'єкта проектування, різноманітністю підходів до процесу навчання, різним тлумаченням поняття «проектування» та іншими чинниками. Тому, *метою* статті є аналіз педагогічного проектування як основного способу реалізації практичної діяльності вчителя.

У науковій літературі педагогічне проектування розглядається на двох рівнях: як одна з функцій педагогічної діяльності (перспективне планування завдань і способів їх вирішення) та як окремий вид діяльності, що має свою власну структуру: діагностування об'єкта проектування, концептуальне моделювання, система керування проектом, етапи його реалізації та оцінювання.

У процесі визначення сутності поняття «проектування» ми схилиємося до думки І. Дичківської [1] і В. Сластьоніна [5], які акцентують увагу на інноваційній спрямованості цього визначення. Водночас, аналіз сутності поняття «проектування» як об'єкта дослідження, проведеного у монографії В. Докучаєвої [2], дає підстави розглядати проектування як поетапну інтелектуально-творчу діяльність педагога. Тому, під час дослідження структури педагогічного проектування як діяльності, спрямованої на створення інноваційної моделі навчально-виховного процесу, ми вважаємо думку Т. Подобедової стосовно алгоритму створення моделі цілком обґрунтованою, зокрема педагог має враховувати такі етапи: прогнозування, моделювання, конструювання і реалізація педагогічного проекту (*творчого задуму педагога*) [6, с. 86].

Отже, основними етапами проектування є:

- 1) Організація проекту (визначення теми і мети проекту, формулювання проблеми, гіпотези щодо її розв'язання);
- 2) Планування діяльності в проекті (визначення джерел інформації, опис бажаних кінцевих результатів, розподіл завдань);
- 3) Дослідження теми проекту (збір необхідної інформації, аналіз зібраної інформації, висновки і пропозиції);
- 4) Результати (оформлення результату, демонстрація (презентація) результату, оцінка і підбиття підсумків) [3, 82].

Використання методики психолого-педагогічного проектування професійного саморозвитку у профорієнтації з учнями вперше запропоновано відомим дослідником у галузі психології К. Платоновим. На його думку є лише три шляхи формування особистості: стихійний, цілеспрямований і самоформування.

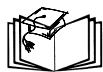
Головною метою профорієнтаційної роботи є сприяння специфічними методами посиленню конкурентоспроможності працівника на ринку праці та досягнення ефективної зайнятості населення.

Формування мети і завдань є першим етапом проектування навчально-виховних заходів. Це вирішальний та надзвичайно складний крок у педагогічній діяльності. Адже виокремлення актуальних завдань особистісного розвитку дитини дасть можливість вчасно й адекватно створити відповідні умови для самовизначення школяра.

Ми погоджуємося з тим, що стихійне формування особистості – це формування її під впливом випадкових зовнішніх факторів. Вплив випадкових факторів неминучий. Тому запрограмувати всі стихійні впливи на особистість і забезпечити домінування одного з них практично неможливо навіть в умовах експерименту. До стихійних впливів він відносить вулицю, однокласників, близьке соціальне оточення, випадкові книги, засоби масових комунікацій тощо [6, 232].

Цілеспрямоване формування особистості визначається як формування її за спеціально створеним проектом. Такий проект запроваджується у навчально-виховний процес за допомогою відповідного змісту, методів і прийомів впливу на особистість. Тому метою практичної реалізації проекту має бути модель.

У сучасних умовах цілеспрямоване формування особистості зазвичай масове і, як правило, шаблонне. Відповідно, воно повинно бути індивідуальним, в основі якого покладено особистісний підхід. При цьому результатом цілеспрямованого виховання, на його думку, є готовність особистості до певної діяльності. Результати діагностики рівня готовності особистості до виконання певної діяльності повинні виконувати, в першу чергу, прогностичну функцію. Саме тому розуміння поняття «підготовка» доцільно розглядати в площині доведення чогось до стану готовності, який відповідає визначеним вимогам і актуалізує сферу потенційного у розвитку особистості.

Наступний етап проектування професійного становлення особистості К. Платонов пов'язує з поняттям саморегулювання. Сутність саморегулювання, в широкому його розумінні, полягає в узгодженні особистістю будь-чого відповідно до чогось, заданого ззовні. Для вирішення такої суперечності недостатньо навчання, тренування і вправ, які складають основу цілеспрямованого виховання. Це лише підґрунтя для певних дій. Готовність до діяльності, підкріплена визначеною спрямованістю особистості, виявляється в її вчинках і визначає зміст саморегуляції людини. Тому домінуючим напрямом формування особистості в цілому та, особливо, на завершальних етапах проектування становлення професіонала має бути спрямованість особистості. Результатом такого психолого-педагогічного проектування професійного розвитку особистості є її моральні якості [6, 237].

Проведений нами аналіз наукових досліджень проблеми проектування навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі засвідчив, що проектування у 1930-1970 роках переважно пов'язувалося з інженерною діяльністю в галузі приладобудування, архітектурі тощо. Лише в останні десятиріччя уявлення про сутність проектування, сферу його застосування, значно розширилося і було введено до категоріального апарату суспільно-гуманітарних наук. Сьогодні проектування розглядається як особливий вид діяльності, що охоплює всі ланки соціального організму суспільства і, зокрема, систему освіти.

Отже, психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками – складна, багаторівнева ієрархічна система, яка поєднує в собі три підсистеми:

- соціальне проектування, яке передбачає узгодження змісту профорієнтаційної роботи з сучасними вимогами суспільства;
- психолого-педагогічне проектування, яке має враховувати складові проекти всіх учасників навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи;
- особистісне проектування, в основі якого покладено проект професійного зростання особистості в межах актуального та потенційного майбутнього.

Профорієнтаційна робота сприяє цілеспрямованому розвитку здібностей і талантів людини, зростанню її професіоналізму, працездатності, збереження здоров'я і виступає одним з найважливіших елементів державної політики в сфері соціального захисту та зайнятості населення.

Професійна орієнтація забезпечує ефективне використання трудового потенціалу особи, сприяє підвищенню її соціальної та професійної мобільності, відіграє значну роль у профілактиці вимушеного безробіття. Профорієнтаційні заходи стимулюють пошук людиною ефективних засобів підвищення свого професійно-кваліфікаційного рівня, розвиток соціально-економічної ініціативи, інтелектуальної та трудової незалежності.

Наступним етапом виховної взаємодії при вертикальному розгляді методики проектування є психолого-педагогічна діагностика та комплексний аналіз педагогічної ситуації. Її результати використовуються для проектування виховної роботи всіма учасниками навчально-виховного процесу. При цьому доцільно акцентувати увагу на тому, що учасники педагогічної взаємодії одночасно є і джерелами цієї інформації. Тому їх узагальнення потрібно ввести до обов'язків практичного психолога або ж соціального педагога. Оскільки не всі загальноосвітні школи мають фінансові можливості для залучення відповідних фахівців з цього питання, то потрібно визначити компетентну особу з цих питань. У цілому предметом психолого-педагогічної діагностики є фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток.

У духовному розвитку, домінуючій складовій потенціалу професійного самовизначення старшокласників, діагностуються зміст і сформованість їх ціннісних трудових орієнтацій та життєвих планів щодо професійного майбутнього. Важливими показниками духовного розвитку учнів старшої школи є також рівень самооцінки та сформованість у них образу „Я у світі професій”.

Ще одним етапом виховної взаємодії є психолого-педагогічне прогнозування та моделювання, яке ми розуміємо як специфічну форму передбачення керівником проекту розвитку досліджуваного явища, його конкретні характеристики в майбутньому. Створення такої моделі дає можливість вчителю технологій (вихователю) перейти до планування виховних заходів, узгодження порядку їх проведення з іншими учасниками навчально-виховного процесу.

Разом з цим, реалізація в загальноосвітній школі ідей гуманістичної педагогіки має на меті формування освіченої, творчої, морально збагаченої та фізично здорової особистості. Це потребує вискоефективних технологій профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю спрямованих на формування у старшокласників потенціалу професійного самовизначення.

Однією з таких технологій є методика проектування профорієнтаційної та виховної роботи у старшій школі вчителя технологій і класного керівника, яка передбачає активізацію невикористаних ресурсів і наявних резервів професійного самовдосконалення школярів. Проте, під час створення педагогічного проекту профорієнтаційної діяльності вчителя технологій необхідно враховувати визначений навчальною програмою перелік знань і вмінь, якими він повинен володіти для ефективного проведення профорієнтаційної роботи з учнями (див. табл. 1).

Таблиця 1

Перелік основних знань і умінь, якими повинен володіти вчитель
трудового навчання для успішного проведення профорієнтації учнів

Знання	Уміння
<ol style="list-style-type: none"> 1. Поняття профорієнтації: її зміст, загальні та специфічні методи роботи. 2. Роль суспільно корисної праці у підготовці учнів до вибору професії. 3. Типові помилки при виборі професії. 4. Основні тенденції розвитку економіки країни. 5. Потреба конкретного району в кадрах. 6. Основні види підприємств, транспорту, зв'язку, сфери обслуговування. Типи навчальних закладів для професійної підготовки спеціалістів. 7. Класифікацію професій. Поняття професіограми. 8. Методи вивчення особистості для визначення профпридатності. 9. Основні напрямки профорієнтаційної роботи у процесі трудового навчання. 10. Перелік професій і спеціальностей, пов'язаних із технічною с/г та обслуговуючою працею. 11. Вимоги професій до людини. 12. Питання трудового законодавства. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація та проведення зустрічей, бесід про професії, екскурсій, перегляд телепередач з метою профорієнтації учнів. 2. Розробка і використання анкет і тестів для вивчення школярів з профорієнтаційною метою. 3. Використання професіограм у навчально-виховному процесі. 4. Ведення профорієнтаційної документації. 5. Встановлення зв'язків між технологічною підготовкою з іншими науками. 6. Складання перспективно-тематичних і поурочних планів з урахуванням завдань профорієнтації і можливостей конкретних тем. 7. Здійснення профорієнтації у системі гурткових занять і факультативів, в умовах трудових об'єднань старшокласників. 8. Використання специфічних методів, форм, прийомів і засобів профорієнтаційної роботи на уроках трудового навчання та в позаурочний час.

Отже, проведений аналіз науково-педагогічної літератури показав, що у сучасному освітньому просторі педагогічне проектування набуло значного поширення. Крім цього, здійснюються спроби вдосконалити традиційне педагогічне проектування, про що свідчать нові якості і характеристики, яких воно набуває: конструктивність, концептуальність, планова і проектна діяльність педагогів, діагностичність і можливість педагогічної корекції. Педагогічне проектування має спиратися на загальнопедагогічні принципи та теорію проектування, зокрема на принцип гуманізації (принцип людських пріоритетів) як центральну складову нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу. Відповідно до завдань гуманізації освіти головною метою педагогічного процесу стає розвиток учня через формування відносин співробітництва між усіма учасниками педагогічного процесу, виховання морально-емоційних якостей, формування емоційно-ціннісного досвіду розуміння людини, створення матеріально-технічних умов для ефективного функціонування педагогічного процесу, що виховує гуманну особистість. Принцип саморозвитку проектованих систем, процесів і ситуацій означає створення їх динамічними, гнучкими, здатними у процесі їх реалізації до змін, перебудови, ускладнення або спрощення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібн. / Ілона Миколаївна Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Докучасва В. В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі: Монографія. – Луганськ, 2005. – 299 с.
3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій: Серія «Золота педагогічна скарбниця» / Автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
4. Інноваційні педагогічні технології у трудовому навчанні: [навч.-метод. посіб. / за ред. О.М. Коберника, Г.В. Терещука]. – Умань: СПД Жовтий, 2008. – 212 с.
5. Педагогическое проектирование: учеб. пособие / И.А. Колесникова, М.П. Горчакова-Сибирская; под ред. В.А. Сластенина, И.А. Колесниковой. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, 2007. – 288 с.
6. Платонов К.К. Структура и развитие личности / под. ред. А.Д. Глотовкин. – М.: Наука, 1986. – 254 с.
7. Подобедова Т. Ю. Теория и практика педагогического проектирования // Проблемы сучасної пед. освіти: Серія: Педагогіка і психологія / Кримськ. держ. гум. ін.-т. – Ялта, 2004. – Вип. 6. – Ч. 2. – С.81-87.
8. Сластенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М.: ИИП, Магистр, 1997. – 224 с.
9. Царенко О.М. Технологія підготовки майбутніх учителів до викладання автосправи в середній школі / О.М. Царенко // Зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; гол. ред. М.Т. Мартинюк. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2009. – Ч. 3. – С. 191-199.
10. Проектні технології навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kuncevo.ucoz.ru/load/uchitel/proektni_tekhnologiji/59-1-0-1294.

Євген ПРИБЛУДА

ТЕОРІЯ ЯДЕРНИХ СИЛ У ПРАЦЯХ Х. ЮКАВИ, Л. ЛАНДАУ ТА І. ТАММА

(студент III курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор М.І. Садовий

Актуальність проблеми. Дослідження теорії ядерних сил залишається актуальним до наших днів, адже її розвиток розкриває шляхи до нових можливостей здобуття енергії, а також допомагає пояснити створення нашого Всесвіту та й взагалі появи життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми становлення та розвитку основних наукових ідей в історії фізики присвячували свої дослідження М.В. Головки [1], Г.Г. Кордун [2], П.С. Кудрявцев [3], О.М. Трифонова [4], Ю.О. Храмов [5], М.І. Шут [5].

Проблемою вивчення ядерних сил взаємодії займалися з початку відкриття катодних променів та електрона. Спочатку це вилилось у різних моделях будови атома, потім у теорії радіоактивності. Особливого значення бета силам надавав І.Є.Тамм і вважав ці роботи чи не найкращими у своїй діяльності. Таммівську теорію бета сил глибоко проаналізував японський вчений Х.Юкава і уточнив масу частинок, які відповідальні за бета сили і названі мезонами. У цьому була відмінність теорії Х.Юкави та І.Є.Тамма. Дещо пізніше працювати у цьому напрямку почали Л. Д.Ландау, П.Дірак, Фермі тощо.

Мета статті полягає у аналізі перших етапів становлення теорії ядерних сил, які відображені у працях І. Тамма, Х.Юкави та Л. Ландау.

Виклад основного матеріалу. Особливістю теорії Х.Юкави є те, що в ній постулюється факт обумовлення сильної ядерної взаємодії обміном деякими частинками, які дістали назву мезони (мезотронами). Цей процес можна зобразити графічно, рис. 1.

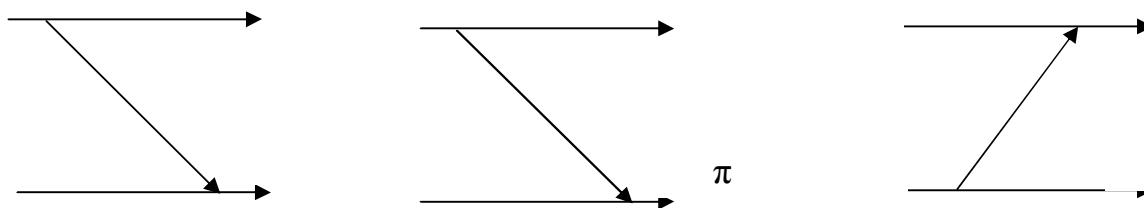

Рис. 1. Діаграми, які описують взаємодію протона і нейтрона теорії Х.Юкави.

У квантовій теорії поля встановлено, що не можна одночасно і однозначно визначити: яка з кінцевих частинок в початковому стані була протоном, а яка – нейтроном. Тому всі три діаграми є невід'ємними одна від одної, так як описують один і той же процес.

В ядерній фізиці мезони грають не меншу роль, ніж в космічних променях. Це пов'язано з тим, що відповідно до теорії ядерних сил, вперше запропонованої І.Є.Таммом і розвинутою потім у роботах Х.Юкавою, В.Гейтлера, Ф.Кеммерих взаємодія важких частинок в ядрі здійснюється за допомогою «мезотрона поля». Згідно теорії Тамма протон може перетворюватися в нейтрон, випускаючи позитивний або поглинаючи негативну частинку, а нейтрон може перетворюватися в протон за допомогою зворотного процесу. Взаємодія важких частинок одна з одною, на думку І.Є.Тамма, пов'язана з низкою послідовних перетворень протона в нейтрон і назад. Х.Юкава вніс зміни. Протон, випускаючи позитивний мезотрон, перетворюється в нейтрон. Випущений мезотрон поглинається нейтроном, який перетворюється в протон і т.д. При випусканні негативних мезотронів перетворення йдуть у зворотньому порядку. Перенесення мезотронів від однієї ядерної частинки до іншої пов'язане також і з перенесенням енергії. Тому такий обмін мезотронами призводить до енергетичної взаємодії між важкими частинками. У цьому сутність змін внесених Х.Юкавою у теорію Тамма.

Тривалий час теорія не могла пояснити існування сил тяжіння протон-протон, реальність яких була доведена експериментально. Для пояснення сил протон-протон Х.Юкава постулював існування нового виду частинок – нейтральних мезотронів. Взаємодія ядерних частинок здійснюється обміном мезотронів зі спіном рівним одиниці. Аналогічно здійснюються взаємодії магнітних диполів. Тому показник ступеня у виразі для потенційної енергії ядерних частинок дорівнює трьом.

Однак, такий закон не задовольняє збереження потенційної енергії. Адже, зростання потенційної енергії привело б до падіння важких частинок одна на одну. Тому необхідно допустити, що при малих відстанях, менших деякої критичної відстані r , сучасна теорія є несправедливою і зростання потенційної енергії зупиняється.

Величина r повинна бути введена в теорію як деяка постійна. В закон взаємодії мезотронів з важкими частинками входять ще чотири довільних сталих. Значення цих п'яти сталих можуть бути вибрані так, щоб

теорія давала найкраще пояснення відомих фактів. Такі припущення виявляються недостатніми для несуперечливого пояснення всіх спостережуваних явищ. Тому виробляються багаточисельні спроби «поправки» теорії. Сам характер цих «поправок» вказує на суперечливість положень теорії. Вчені по різному намагались пояснити дану суперечність. Наприклад, Бете пропонував пояснювати ядерні сили за допомогою одних лише нейтральних мезотронів, що не мають нічого спільного з зарядженими мезотронами, які спостерігаються в космічних променях. Всі ці труднощі, що стоять перед теорією мезотронів, мають своє джерело, як специфічні властивості частинок зі спіном 1.

Маючи такі суперечності І.С.Тамм дослідив особливості поведінки частинки зі спіном, рівним одиниці. Для цього було проведено точне розв'язання рівнянь руху частинки зі спіном 1 в кулонівському полі, тобто вирішена задача, аналогічна задачі про атом водню для електрона. Це дослідження привело до зовсім несподіваного результату: виявилось, що частинка зі спіном 1 рухається в кулонівському полі. Ігор Євгенович показав, що в кулонівському полі у частинки зі спіном 1, поряд із стаціонарними станами звичайного типу, існують також «аномальні» розв'язки рівнянь руху. Відповідні виникають випадки «падіння» частинок на заряд, що створює кулонівське поле, або випромінювання частинок цим зарядом. Вчений показав що таке розходження в поведінці частинок зі спіном 1 в кулонівському полі, полягає в наступному.

У теорії Дірака встановлено, що при нерелятивістських швидкостях електрон рухається як частинка з зарядом і власним («спіновим») магнітним моментом. У випадку великих швидкостей електрон в теорії Дірака поводить як точковий заряд без будь-якого власного магнітного моменту. На відміну від електрона частинка зі спіном 1 у релятивістській області також рухається як частинка, що має власний магнітний момент. У цьому сенсі її можна прирівняти до істинного магнітного диполу. Відповідно до теорії відносності частинка з магнітним моментом m набуває при русі також і певний електричний момент p . За великих швидкостей частинки, які рухаються з швидкостями близькими до швидкості світла електричний момент такої частинки швидко зростає, і вона притягається кулонівським полем до центру аж до свого падіння на протон, або виштовхується полем, в залежності від знаку магнітного моменту та напрямку швидкості v . Падіння мезотрона на протон фізично неможливе. Звідси випливає, що для зарядженої частинки зі спіном 1, закон Кулона повинен втрачати свою дію за малих відстанях. Цією специфічною особливістю частинки зі спіном 1 Л.Д.Ландау і І.С.Тамм скористалися запропонувати абсолютно нову теорію ядерних сил.

Л.Д.Ландау звернув увагу, що якщо закон Кулона справедливий аж до досить малих значень p . Тоді енергія зв'язку мезотрону та протону повинна бути досить велика. Відповідно протон і негативний мезотрони можуть утворювати квазі однорідний атом, з величезною енергією зв'язку. Якщо закон Кулона не діє на достатньо малих значеннях радіусу, то енергія зв'язку E може досягти величини порядку μc^2 , де μ – маса мезотрона. У цьому випадку маса квазі однорідного атома буде дорівнювати приблизно масі протона.

Відповідно до теорії, запропонованої Л. Ландау й І. Таммом, такий квазі водневий атом ототожнюється з нейтроном. Таким чином, нейтрон розглядається як складне утворення. У цьому випадку на відміну від первинної теорії ядерних сил І.С.Тамма, у теорії Ландау й Тамма не постулюється існування будь-яких спеціальних сил взаємодії між протоном і мезотроном. Єдиним припущенням теорії є те, що спін мезотрона дорівнює одиниці, а єдиним невідомим параметром є те критичне значення радіусу, на якому вже не діє закон Кулона.

Нова гіпотеза в певній мірі суперечить уявленню щодо наближеної рівноправності нейтронів і протонів. Це виявляється, наприклад, в наближеній незалежності сил взаємодії між ядерними частинками від заряду цих частинок. Ця суперечність абстрагується, якщо врахувати релятивістські ефекти утворення мезотронних пар та їх анігіляцію, а також поляризацію вакууму. Наприклад, захоплення негативного мезотрона протоном веде до утворення нейтрона і виділенню енергії. Проте не заперечується й захоплення позитивного мезотрона нейтроном, в результаті чого цей мезотрон анігілює з наявним в нейтроні негативним мезотроном. У результаті залишиться протон і виділиться енергія, рівна різниці між енергією анігіляції мезотронів $2\mu c^2$ і енергією зв'язку негативного мезотрона в нейтроні $E = \mu c^2$. Таким чином, енергія, що виділяється в цьому процесі також дорівнює μc^2 .

Вчені мали підстави очікувати, що послідовне застосування релятивістської теорії призведе також до рівноправності нейтронів і протонів і в інших відносинах, наприклад, у відношенні сил взаємодії між ними.

Згідно з висунутою гіпотезою для пояснення ядерних сил відпала необхідності постулювати існування специфічних ядерних сил. Ці сили є своєрідним проявом звичайних електромагнітних сил. Їх специфічні особливості пояснюються своєрідністю законів руху мезотронів. Мезотрони також обумовлюють зчеплення протонів в атомному ядрі, подібно тому як електрони обумовлюють зчеплення атомів в молекулі. Такий підхід дає можливість встановити деяку аналогію між ядерними силами та звичайними хімічними силами. Наприклад, сили тяжіння між нейтроном і протоном аналогічні хімічним силам в системі атом водню-протон, а сили нейтрон-нейтрон – подібні силам, що зв'язує два атоми водню в молекулу.

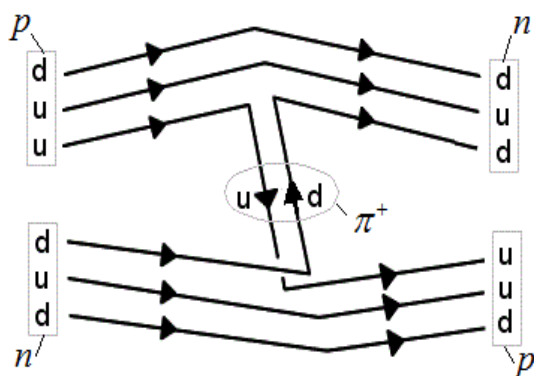

Рис. 2. Обмін кварків

У теорії Тамма-Ландау відпадає необхідність припущень про новий закон взаємодії, що фігурує в усіх колишніх теоріях ядерних сил. Єдиним довільним припущенням, яке було зроблено у новій теорії, є припущення про те, що спин мезотрона дорівнює одиниці. Все ж у реальній природі навіть з урахуванням теорії квантової хромодинаміки, до теперішнього часу не вдалося кількісно встановити навіть базовий потенціал глюон-нуклонної взаємодії. До тепер незрозуміло, яким способом вони здатні формуватися і взаємодіяти, і у що перетворюється після взаємодії.

Новітні досягнення теорії сильної взаємодії свідчать, що в її основі лежить обмін глюонами, а не мезонами. Саме ця взаємодія втримує кварки всередині адронів. З точки зору кваркової теорії протон і нейтрон несуть зв'язні стани трьох кварків:

$$P = (uud), n = (ddu).$$

Обмін кварків можна показати у вигляді діаграм, рис. 2. Вона узгоджується з діаграмами взаємодії протона і нейтрона, які наведені на рис. 1.

Висновки. Отже, теорія ядерних сил І.С.Тамма, Х. Юкави та Л. Ландау залишила свій слід у сучасній теорії фундаментальних взаємодій та сприяє формуванню цілісного уявлення про походження Всесвіту. Ми здійснили її огляд у доступній якісній формі, що сприятиме усвідомленню новітніх теорій суб'єктами навчання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Головка М.В. Використання матеріалів з історії вітчизняної науки про вивчення фізики та астрономії. / Головка М.В. – К.: ТОВ "Міжнар. Фін. агенція", 1998. – 93 с.
2. Кордун Г.Г. Історія фізики: [навч. посібн.]. / Кордун Г.Г. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – К.: Вища шк., 1993. – 280 с.
3. Кудрявцев П.С. История физики. / Кудрявцев П.С. – Т. III. От открытия квант до квантовой механики. – М.: Просвещение, 1971. – 424 с.
4. Садовий М.І. Історія фізики з перших етапів становлення до початку XXI століття: навчальний посібник [для студ. ф.-м. фак. вищ. пед. навч. закл.] / М.І. Садовий, О.М. Трифонова – Кіровоград: ПП «Ексклюзив-Систем», 2012. – 415 с.
5. Тамм І.Е. Проблема мезона и современное состояние учения о космических лучах / И.Е. Тамм // Успехи физических наук. – М., 1947. – Т. XXXI, Вып. 2. – С. 157-173.
6. Фейнберг Е.Л. Воспоминания о И.Е. Тамме / Е.Л. Фейнберг – М.: ИздАТ, 1995. – 432 с. (Эпоха и личность).
7. Храмов Ю.А. История физики. / Храмов Ю.А. – К.: Феникс, 2006. – 1176 с.

Олександра ТИЩЕНКО

ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ

(студентка V курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент О.М. Царенко

Відповідно до Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» визначальною особливістю нашого часу є «перехід розвинутих країн світу від постіндустріального до інформаційного суспільства, що зумовлює необхідність упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності» [5, 102]. Головною умовою ефективності цього переходу є забезпечення навчання, виховання та професійної підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві [2; 9]. Тому, впровадження сучасних засобів навчання для реалізації інноваційних технологій в освітній галузі має не стільки теоретичне, скільки практичне значення, що актуалізує зазначену проблему.

Розв'язання окреслених питань значною мірою полегшується завдяки ефективному використанню у навчанні й вихованні учнів як традиційних, так і новітніх засобів навчання (комп'ютерної техніки, комунікаційних систем тощо), які мають значні педагогічні можливості. Однак у сфері підвищення загальної інформаційної освіченості українського суспільства бракує цілеспрямованості та науково-методичного забезпечення. Відповідно процес «особистісної» перебудови навчально-виховного процесу відбувається спонтанно, повільно і неефективно [10, 27]. Особливо це стосується трудового навчання й виховання школярів, яке згідно Закону України «Про загальну середню освіту» та Концепції загальноосвітньої галузі «Основи виробництва» («Технології») відіграє важливу роль у здійсненні завдань загальноосвітньої школи [4].

Головною метою трудового навчання є формування особистості учня, розвитку його здібностей, обдарувань, наукового світогляду. Залучення учнів до активної участі у різноманітних видах конструкторсько-технічної діяльності є ефективним засобом розумового розвитку підрастаючого покоління. Водночас, метою освітньої галузі «Технології» є формування і розвиток в учнів проектно-технологічної та інформаційно-комунікаційної компетентностей для реалізації їхнього творчого потенціалу і соціалізації у суспільстві.

Предметна інформаційно-комунікаційна компетентність полягає в здатності людини використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для задоволення особистісних і суспільно значущих (у тому числі професійних) завдань у певній предметній галузі. Предметна проектно-технологічна компетентність полягає у здатності учнів застосовувати знання, уміння й особистий досвід в предметно-перетворювальній діяльності.

Освітня галузь «Технології» реалізується через інформаційно-комунікаційний і технологічний компоненти:

1. Інформаційно-комунікаційний компонент. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів відбувається у межах системно-діяльнісного підходу в процесі вивчення всіх без виключення предметів навчального плану, а його результат є інтегративним. Внесок кожного навчального предмета у формування інформаційно-комунікаційної компетентності учня має бути передбачений навчальними програмами всіх предметів. Зокрема, в галузі теоретичної інформатики учні: набувають знань щодо інформаційних процесів у живій природі, суспільстві, техніці, основ процесів управління, прийняття рішень, принципів роботи засобів інформаційних технологій; оволодівають інформаційним моделюванням як методом пізнання.

У галузі соціальної інформатики учні: отримують уявлення про роль інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку сучасної цивілізації та інформаційну інфраструктуру сучасного суспільства, взаємодію людини із засобами масового інформування, з їх основними видами; засвоюють юридичні, етичні і моральні норми роботи з інформаційними даними і програмними продуктами; оволодівають інформаційною безпекою, методами безпечної й ефективної взаємодії із сучасною системою медіа. Разом з цим, завданнями навчання інформатики в старшій школі є формування в учнів: умінь виявляти й аналізувати інформаційні процеси в технічних, біологічних і соціальних системах; будувати й використовувати інформаційні моделі, а також засоби опису і моделювання процесів і явищ.

2. Технологічний компонент. Основною умовою реалізації змістових ліній технологічного компоненту є інтегрована проектно-технологічна й інформаційна діяльність, яка містить усі види сучасної цілісної діяльності: від появи творчого задуму до реалізації його в готовому продукті. Проектно-технологічний підхід забезпечує можливість реалізувати варіативність у змісті технологічної підготовки учнів.

У процесі навчання учнів технологій передбачається виконання таких завдань:

- формування цілісного уявлення про еволюцію розвитку матеріального виробництва, роль техніки, проектування і технологій у прогресивному розвитку суспільства;
- ознайомлення із технічним середовищем, традиційними, сучасними і перспективними технологіями обробки матеріалів, декоративним мистецтвом;
- набуття досвіду проектно-технологічної діяльності, партнерської взаємодії і ціннісних ставлень до трудових традицій; розвиток технологічних вмінь та навичок;
- усвідомлення значущості ролі технології як галузі практичного втілення знань з основ наук;
- реалізація здібностей та інтересів у сфері технологічної діяльності;
- створення умов для підприємливості, самореалізації та професійного самовизначення;
- оцінювання власних результатів предметно-перетворювальної діяльності, рівнів сформованості ключових і предметних компетентностей.

Змістове наповнення предметів освітньої галузі «Технології» має чітко виражену прикладну спрямованість і реалізується здебільшого завдяки традиційним та інноваційним засобам навчання на основі застосування практичних методів і форм організації занять.

Вирішення зазначених проблем і виконання поставлених завдань ускладнюється багатоваріантністю змістового наповнення шкільної технологічної освіти. Адже, крім загальноприйнятих вимог до навчального предмета, доводиться враховувати стать учнів, виробниче оточення школи та регіональні трудові традиції. Формування естетичних смаків школярів на уроках технологій має специфічні особливості, які визначаються змістом та умовами їхньої навчальної діяльності. На уроках трудового навчання виникає можливість розкрити і показати їм взаємозв'язки між виробництвом, технікою і мистецтвом. І це цілком закономірно, адже сприйняття і розуміння людиною прекрасного виникло, головним чином, у процесі трудової діяльності. Працюючи, людина діставала задоволення від успішних творчих, фізичних і розумових зусиль, від корисності вдосконалення виробів, виготовлених особисто, від перетворення доквілля.

З метою розвитку творчих здібностей учнів поступового й систематичного залучення їх до самостійної пізнавальної діяльності, забезпечення ефективної навчальної співпраці між учнями та вчителем недостатньо

використовувати лише традиційний урок. Важливими є також прийоми, методи і засоби навчання, які застосовує вчитель технологій на цьому уроці. Зокрема, для реалізації технологічного компонента доцільно застосовувати педагогічну технологію, яка наведена у праці [12]. Після адаптації до потреб шкільного навчально-виховного процесу схема вивчення технологій учнями старшої школи містить *п'ять взаємопов'язаних і взаємозалежних етапів*: загальні й технологічні цілі, форми організації навчання, методи проведення занять, засоби навчання і оцінювання результатів.

На *I етапі* визначається загальна мета, яка є основою для постановки технологічних цілей і полягає в набутті учнями теоретичних знань і практичних навичок.

На *II етапі* відбувається формулювання технологічних цілей і завдань на основі класифікації і систематизації об'єктів, їх взаємозв'язку та використання для опису категорій, розміщених ієрархічно і послідовно. Конкретними цілями і завданнями є: забезпечення послідовності викладання програмного матеріалу, взаємної обумовленості окремих тем, свідомого засвоєння учнями навчальної інформації з урахуванням знань з інших дисциплін (міжпредметна інтеграція). Ми цілком погоджуємося з думкою Г. Селевка, який вважає умовою технологічної постановки цілей їх переклад на мову зовнішньо виражених дій, що формуються через результати навчання. Використання технологічної постановки цілей дає можливість чітко уявити, на якому рівні знаходяться учні, розробити еталони для оцінювання отриманих результатів. У цьому випадку навчальний процес для кожного школяра стає індивідуалізованим [4, 24].

Поступове переведення загальних цілей у конкретні не може мати спрощено-лінійний характер – його потрібно проводити, спираючись на загальний зв'язок. Тому, навчальна мета має бути сформульована чітко й однозначно. Складена таксономія стає також орієнтиром для визначення цілей навчальної діяльності, допомагає у виборі методів проведення занять, конструювання системи навчальних завдань тощо [6].

На *III етапі* (вибір форм організації навчання) практичні заняття на уроках технологій визначаються як основна форма навчального процесу, але їхні функції, організація, мета, засоби можуть істотно змінюватися. Заняття проводяться з урахуванням особливостей технологічної побудови навчального процесу і рівня підготовки учнів; визначаються зміст самостійної роботи та способи використання отриманих теоретичних знань. Кожна форма навчання здійснюється як цілеспрямована навчальна діяльність, в ході якої учень знаходиться в ролі або суб'єкта, як джерела ідей, або опонента, який діє в межах колективного обговорення проблеми [11, 122].

При проблемному викладі перед учнями висувуються вузлові проблеми і питання. До них відносять ті, на які учнів не можуть відповісти відразу: для цього у них не вистачає якихось відомостей, певної інформації. На іншу важливу особливість проблемного викладу знань указують науково-педагогічні праці М. Махмутова [7; 8], М. Скаткіна [3] та інших учених. Зокрема, М. Скаткін сутність проблемного навчання вбачає в тому, що вчитель не просто повідомляє кінцеві висновки науки, які невідомо звідки взяли, але й відтворює певною мірою шлях їх відкриття. Після постановки питання, він розкриває внутрішні суперечності, що виникають при його вирішенні, міркує в голос, виказує припущення, обговорює їх, спростовує можливі заперечення, доводить істину за допомогою експерименту [3].

Таким чином, проблемне навчання полягає в організації вчителем самостійної пошукової діяльності учнів, у процесі якої вони засвоюють нові знання, розвивають загальні здібності, дослідницьку активність і творчі вміння. Головною особливістю проблемного навчання є цілеспрямоване використання вчителем проблемних ситуацій, які виникають поза його бажанням (об'єктивно), і ситуацій, створених ним спеціально. В організації навчання на проблемній основі найскладнішим є питання створення передпроблемного і проблемного творчого клімату співробітництва викладача, груп, колективу з тим, щоб легше було вносити (учням і вчителю) проблемні ситуації у навчальний процес. Проблемне навчання передбачає послідовні й цілеспрямовані пізнавальні завдання, які учні розв'язують під керівництвом учителя й активно засвоюють нові знання. Принцип проблемності відображається в логіці побудови навчального процесу, в змісті матеріалу, що вивчається, в методах організації навчально-пізнавальної діяльності учнів і управління нею, в структурі уроку і формах контролю вчителя за процесом і результатом діяльності учнів.

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури показав, що існують два основні види проблемного повідомлення навчального матеріалу:

1. Постановка проблем і проблемних питань, основною метою яких є організація активної діяльності учнів при засвоєнні нових знань. При цьому, вчитель ставить перед учнями такі проблеми і питання, які їх цікавлять, викликаючи активну розумову діяльність.

2. Висловлюючи зміст теми, вчитель демонструє перед учнями сам шлях наукового мислення, примушує учнів стежити за діалектичним рухом думки до істини, робить їх «співучасниками» наукового пошуку.

Відповідно до умов, за яких проводиться технологічна підготовка учнів, розрізняють такі види проблемних ситуацій:

- проблеми, які виникають при поясненні нової операції, робочих прийомів. Під час їх вирішення виявляється недостатність раніше засвоєних знань і виникає потреба в нових знаннях, уміннях і навичках.
- проблеми, які виникають при виконанні практичних завдань. Проблеми такого типу сприяють творчому застосуванню системи наявних знань під час виконання конкретного завдання, розвивають здатність творчо вирішувати трудові задачі.

Отже, на III етапі основним завданням є створення умов для професійної активності учнів, свідомої постановки цілей і завдань, їх творчого досягнення. За цих умов характерними є такі особливості, як: забезпечення співробітництва вчителя та учнів; конструювання навчальної діяльності, яка розкриває суб'єктивний досвід учнів, поглиблює і розширює їх знання; стимулювання школярів до використання сучасних засобів для виконання завдань; оцінювання не лише кінцевого результату, а й процесу їхньої діяльності; заохочення учнів аналізувати, вибирати й засвоювати раціональні способи виконання дій, знаходити свої; мотивація до творчого оволодіння відповідними професійними навичками.

Цей етап взаємопов'язаний з *IV етапом* (вибір методів проведення заняття), що забезпечує створення умов для вияву творчої активності учнів, їхня діяльність спрямовується на збагачення уяви, мислення, розкриття суб'єктивного досвіду.

На *V етапі* (вибір засобів навчання, перевірки та оцінки результатів організованої навчальної діяльності учнів) якість виконаних завдань оцінюється з позиції навчальних можливостей кожного школяра, тому рівень його підготовки співставляється з його попередніми досягненнями.

Наш власний практичний досвід проведення уроків у загальноосвітній школі показує, що органічним продовженням технологічної схеми може бути модель заняття, яка охоплює систему завдань і відповідне структурування навчального матеріалу. З урахуванням вимог індивідуалізації навчання нами розроблено систему спеціальних завдань з відповідних тем програмного матеріалу для учнів старшої школи, які передбачають тісний взаємозв'язок теорії з практикою. У зв'язку з цим, загальний зміст завдань конструювався з урахуванням принципу блокового введення теоретичних знань, поданих у вигляді схем, що дає змогу простежити внутрішні і зовнішні зв'язки. Ці схеми називають інтелект-картами (від англ. Mind Map – карта знань), які за своєю сутністю є діаграмами, що відображають ключові ідеї, завдання або інші елементи, розташовані радіально навколо основного слова (ідеї, теми тощо). Інтелект-карти застосовувалися для структурування та класифікації ідей. При цьому, під час створення школярами власних інтелект-карт використовувався доступ до мережі Інтернет, де після реєстрації надавалося безкоштовне програмне забезпечення (<http://mind42.com/portal/registration>).

Графічна техніка створення інтелект-карт дає можливість стимулювати творчі здібності учнів, використовуючи радіантне мислення людини (здатність мислити асоціативно, від центру до периферії). Основними перевагами цих карт, на відміну від традиційних схем, є такі: об'єкт вивчення викристалізовується в центральному образі; основні теми взаємопов'язані з центральним образом, в яких він деталізується; другорядні образи (теми) разом з центральним створюють вузлову структуру, в якій відображені всі зв'язки; глибина засвоєння навчального матеріалу адекватна деталізованим структурам.

Крім цього, вчитель може спостерігати, на якому рівні учні засвоїли навчальний матеріал, виявляти помилки, коригувати їхню діяльність. Очевидними є переваги інтелект-карт порівняно з такими засобами, як відео- чи комп'ютерні ролики, адже ці карти можуть замінити багатохвилинні навчальні демонстрації та не потребують значних матеріальних витрат [13].

Практика показала, що кожен елемент навчального заняття доцільно завершувати проблемними запитаннями, що стимулює учнів до пошуку інформації та формулювання відповідних висновків. У цьому випадку до інноваційних засобів навчання, які довели свою ефективність, можна віднести: електронні тексти і публікації та мультимедіа. Зокрема, значну роль у збільшенні дидактичних можливостей мультимедіа відіграють авторські системи, які у поєднанні з методом сценарію дають можливість обходитися без текстових підручників. Мова йде про креативне планування, підбір гіпотез, систематизацію інформації та презентацію виконаної роботи, що підвищує пізнавальну активність учнів на всіх етапах навчальної діяльності.

Зазначене дає підстави зробити такі висновки:

1. Раціональне поєднання традиційних та інноваційних засобів з метою реалізації сучасних технологій навчання сприяє успішному розв'язуванню завдань формування вмінь і навичок самостійної діяльності, необхідних для безперервної освіти; розвитку конструктивного мислення, вмінь і навичок, необхідних для ефективної комунікації учнів; формування позитивного їх ставлення до себе і навколишнього світу; формування вмінь і навичок співробітництва.
2. Апробація у середній школі наведеної педагогічної технології показала, що результатом її запровадження стало формування в учнів значного досвіду навчальної діяльності, співпраці, спілкування у групах та «спілкування» з докільям. Це дає підстави рекомендувати застосування об'ємних, але одночасно і «економних» методів і засобів у технологічній підготовці школярів, що є актуальним на сучасному етапі

реформування системи освіти та недостатнього матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів.

3. У процесі технологізації підготовки учнів до майбутньої трудової діяльності та до вибору професії в загальноосвітніх навчальних закладах обов'язковим є врахування вчителем дидактичних принципів і цільових орієнтирів, які необхідні для вирішення проблеми ефективної організації навчально-виховного процесу. Пропонована педагогічна технологія має переваги, обумовлені адаптивністю до сучасних вимог і змістовим наповненням навчально-методичного забезпечення практичних занять і самостійної роботи учнів, що відповідає сучасним запитам практики. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на розв'язання проблем вдосконалення змісту самостійної роботи учнів та її конкретизації для потреб сучасної школи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1153-2005-%EF>.
3. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики/ [авт. тексту М.Н. Скаткин]. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» // Професійно-технічна освіта. – 1999. – № 4. – С.4-6.
5. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16> (21.08.09).
6. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе / М.В. Кларин. – М.: Просвещение, 1989. – 89 с.
7. Махмутов М.И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / М.И. Махмутов. – М., 1975. – 368 с.
8. Махмутов М.И. Теория и практика проблемного обучения / М.И. Махмутов. – Казань, 1972. – 365 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта. – 2001. – № 60-62.
10. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / [О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська, та ін.]; за ред. О.М. Пехоти. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 255 с.
11. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: [монографія / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігасва, Я.В. Цехмістер та ін.]; за заг. ред. С.О. Сисоєвої. – К.: Віпол, 2001. – 510 с.
12. Царенко О.М. Технологія підготовки майбутніх учителів до викладання автосправи в середній школі / О.М. Царенко // Зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; гол. ред. М.Т. Мартинюк. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2009. – Ч. 3. – С. 191-199.
13. Роэм Д. Визуальное мышление. Решение проблем и продажа идей при помощи картинок на салфетке. / Роэм Д. – М.: Эксмо, 2010. – 352 с.

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

<i>Роман АБРАМОВ. ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ПОПОВНЕННЯ ФЕЛІНОНІМІКОНУ КІРОВОГРАДЩИНИ</i>	3
<i>Олександра АНЦОЙ. ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ІНШОМОВНИХ ТЕРМІНІВ БАЛЬНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	5
<i>Юлія БОГАТИРЕНКО. ТВОРЧА ПОСТАТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МИКОЛИ ОЛІЙНИКА ТА НЕДИ НЕЖДАНОЇ</i>	8
<i>Діна БРИЖАТЮК. ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ ЕПІСТОЛЯРНОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ</i>	11
<i>Ольга БУЛГАКОВА. СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОМАНУ М.А.БУЛГАКОВА «БІЛА ГВАРДІЯ»</i>	14
<i>Марина ВРАДІЙ. ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ВИДАНЬ</i>	16
<i>Маргарита ГЕТМАН. КНИГА-КАЛЕНДАР ЯК ДИТЯЧЕ ПІЗНАВАЛЬНЕ ВИДАННЯ: ТИПОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ</i>	20
<i>Наталія ДЯЧЕНКО. ПООБРАЗНИЙ АНАЛІЗ НОВЕЛИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ПЕЧЕНА КАРТОПЛЯ»</i>	24
<i>Анна ДЯЧЕНКО. ЗАСОБИ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЧИТАЧА В ПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ЖОВНИ «S. H. SECOND HAND»</i>	26
<i>Наталія ДЯЧЕНКО. МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ЖІНОЧИХ ІМЕН І ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	30
<i>Лілія ДЯЧУК. ФУНКЦІЇ ЗВУКОНАСЛІДУВАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	34
<i>Дар'я ЗАПОРОЖЕЦЬ. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОГО В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ</i>	37
<i>Євгенія КАЧУР. ТИПОЛОГІЯ КНИЖОК-ІГРАШОК ТА КНИЖКА-РОЗМАЛЬОВКА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ</i>	40
<i>Сніжана КИБУКЕВИЧ. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ</i>	42
<i>Єлизавета КРАСНІЧЕНКО. АФОРИСТИЧНІСТЬ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО» ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА НЕОБАРОКО</i>	46
<i>Олена КУЗЬМЕНКО. БІОГРАФІЧНІ ВИТОКИ ТВОРЧОСТІ ДИТЯЧОГО ПОЕТА АНАТОЛІЯ КАЧАНА</i> .	50
<i>Марія ЛАРЧЕНКО. РИСИ МОДЕРНІЗМУ У ТВОРЧОСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА)</i>	53
<i>Марина МАЛА. ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИН СКЛАДНОПІДРЯДНИХ З'ЯСУВАЛЬНО-ОБ'ЄКТНИХ РЕЧЕНЬ В ОПОВІДАННЯХ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА</i>	56
<i>Альбіна МІНІЙЛО. ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ФОРМАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ УМОВНОГО СПОСОБУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	60
<i>Юлія МУРОВИЧ. МОВА ДОБИ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ (М. МАТІОС, І. РОЗДОБУДЬКО, В. ШКЛЯР)</i>	63
<i>Надія НАЗРУК. ПЕРШІ ГАЗЕТНІ ВИДАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ</i>	67
<i>Олександра НЕЗАЙМАЙ. ОСОБЛИВОСТІ ЕКСКЛЮЗИВНИХ ВИДАНЬ</i>	70
<i>Ірина ПАНФІЛОВА. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОЇ МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ</i>	73
<i>Галина ПЕТРУК. СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДІМЕННИКОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ СУФІКСАМИ -Н-, -ОВ-/-ЕВ-(-СВ-) В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА БОРИСА ГРИНЧЕНКА)</i>	76
<i>Віра ПЛАХОТНИК. «ЖІНКА – ЦЕ ДРАБИНА, ЗА ДОПОМОГОЮ ЯКОЇ ЧОЛОВІК СПУСКАЄТЬСЯ ДО ПЕКЛА» (ЗА ТВОРАМИ В.ДАНИЛЕНКА «КАПЕЛЮХ СІКОРСЬКОГО» ТА «КОХАННЯ В СТИЛІ БАРОКО»)</i>	79
<i>Ірина ПОЛІНОВСЬКА. ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО: ПРАВО НА СУД ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ</i>	81

<i>Кирило ПОЛІЩУК. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНІВ В. ШКЛЯРА «КЛЮЧ» ТА «ЧОРНИЙ ВОРОН»</i>	85
<i>Олена ПРУС. ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТІВ СИМВОЛІЗМУ В ПЕРЕКЛАДІ ІВАНОМ ФРАНКОМ ПОЕЗІЇ ПОЛЯ ВЕРЛЕНА „СЕНТИМЕНТАЛЬНА РОЗМОВА”</i>	89
<i>Елена СТЕПАНЕНКО. ЛИЧНОСТЬ И ХАРАКТЕР ПЕЧОРИНА В РОМАНЕ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА « ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ»</i>	93
<i>Наталія СУРЖИК. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВАЛЕНТНОСТІ СУФІКСА –ІВ В АНТРОПОНІМАХ ТА ОЙКОНІМАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	95
<i>Марія ТЕЛІНА. ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПЦІЇ ДРУКОВАНОГО ЗМІ</i>	99
<i>Ірина ТОЛКАЧ. КВАЛІЛОГІЯ ДИТЯЧИХ СЕРІЙНИХ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АНАЛІЗУ</i>	102
<i>Тетяна ФІЛІППОВА. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ БРАТІВ КАПРАНОВИХ</i>	106
<i>Яна ХУПЕНІДЗЕ. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ХУДОЖНЬО-БІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ТРОЯНДА РИТУАЛЬНОГО БОЛЮ»</i>	109
<i>Катерина ЧЕРВОНА. ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ</i>	113
<i>Ольга ЧЕРНІЄНКО. ОЙКОНІМНО-ГОДОНІМНИЙ ВИЯВ ОНОМАСТИЧНОГО ПОЛЯ СМТ. ГОЛОВАНІВСЬКА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ</i>	116
<i>Ірина ЧЕХ. ДОТРИМАННЯ ВИДАВНИЧИХ СТАНДАРТИВ РЕДАКЦІЯМИ КІРОВОГРАДСЬКИХ ГАЗЕТ</i>	119
<i>Вікторія ШАБАНОВА. ФЕДІР БУРМАКА - ЛЮДИНА «НЕ ЯК УСІ» (ЗА ТВОРОМ Є. ГУЦАЛА «ХУСТИНА ШОВКУ ЗЕЛЕНОГО»)</i>	123
<i>Вікторія ШАБАНОВА. АДАПТАЦІЯ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	126
<i>Тетяна ЮРЧЕНКО. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ</i>	129
<i>Катерина ЯНИШИНА. ОБРАЗ БАТЬКА В НОВЕЛІ МАРІЇ МАТІОС « ВСТАВАЙТЕ, МАМКО...»</i>	133
ІНОЗЕМНА ЛІНГВІСТИКА	
<i>Тетяна БЕРЕЩЕНКО. СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ</i>	136
<i>Дар'я БУЛАХ. ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРИРОДА СИМВОЛІВ У ЛИЦАРСЬКОМУ РОМАНІ ТОМАСА МЕЛОРИ «СМЕРТЬ АРТУРА»</i>	139
<i>Анастасія ГАНОЛЬ. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАЙКЛА ОНДАТШЕ THE ENGLISH PATIENT)</i>	143
<i>Світлана ГАРДАШНІКОВА. ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ПЕРФЕКТУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	147
<i>Галина ДЕДЕНКО. КОНЦЕПТ ILLNESS/ ХВОРОБА В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ</i>	150
<i>Богдана ДЕРЕНКІНА. РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРФОГРАФІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ</i>	153
<i>Наталія ДОНЧЕВСЬКА. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ «ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ»</i>	157
<i>Яна ЄЛІНСЬКА. СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ</i>	162
<i>Ірина ЗАДОЯНА. КУЛЬТУРНО-МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВ'їв ТА ПРИКАЗОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ</i>	165
<i>Наталія ЗЕЛІНСЬКА. ФУНКЦІЇ МЕТАКОМУНІКАТИВНИХ ОПЕРАТОРІВ В АНГЛОМОВНОМУ ПЕРСОНАЖНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОНА ГРІШЕМА “LITIGATORS”)</i>	168
<i>Ірина ІВАНОВА. ПАРЕМІОЛОГІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНОТЕМНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФІТОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	171

<i>Дар'я ІВАНОВА. СЕМАНТИКА І СТРУКТУРА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ</i>	175
<i>Марина КРАМАР. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФІНТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В РОМАНІ ДЖ.РОУЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР ТА ДАРИ СМЕРТІ»</i>	178
<i>Ляїна О. О. СТРАТЕГІЯ ОДОМАШНЕННЯ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КОМЕДІЙНОГО СЕРІАЛУ THE SIMPSONS)</i>	181
<i>Микола МАНЬКО. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПІДМОВИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	183
<i>Артем НАЗАРЕНКО. ХРОНОТОП РАННЕЙ ПРОЗИ М. А. БУЛГАКОВА: ЛЕКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ</i>	187
<i>Олена ОБЕРТАС. НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	190
<i>Альбіна ОСТАННЯ. ВНУТРІШНЯ ФОРМА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ МЕНТАЛІТЕТУ МОВЦІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТІВ “РОЗУМ – ДУРИСТЬ” І “ПРАВДА – БРЕХНЯ”)</i>	192
<i>Ольга ПОЦІЛУЙКО. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ</i>	195
<i>Наталія ПУСТОВІТОВА. ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	198
<i>Ольга РЕВЕНКО. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОМІЧНОГО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ДЖЕРОМА К. ДЖЕРОМА «ТРОС В ЧОВНІ (ЯК НЕ РАХУВАТИ СОБАКИ)»</i>	201
<i>Ярослава СКАЛІВЕНКО. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОР У ПОЛІТИЧНИХ ВИСТУПАХ БРИТАНСЬКОГО ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА ДЕВІДА КАМЕРОНА</i>	204
<i>Марія СОЛОГУБ. ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	208
<i>Сергій СТЕЦЬ. ПЕРЕКЛАД СТИЛІСТИЧНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА «STALKY & CO.» ТА РОМАНУ МАРКА ТВЕНА «THE ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN»)</i>	211
<i>Наталія ТКАЧЕНКО. СТРУКТУРНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ДИСКУРСУ</i>	215
<i>Юлія ТУЗКОВА. АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ІННОВАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	219
<i>Вікторія ЧИНІНА. КАТЕГОРИЗАЦІЯ СКЛАДНОГО СЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	222
<i>Вікторія ЧМИР. МОВНО-СТИЛІСТИЧНІ ШЛЯХИ ЕСТЕТИЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЖАХЛИВОГО ЕДГАРОМ ПО В ПЕРСОНАЖНИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ “THE BLACK CAT”)</i>	225

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

<i>Артем БЕЗШКУРЕНКО. Характеристика органів державної влади УСРР (БЕРЕЗЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1921)</i>	229
<i>Людмила БОЙЧУК. АРХЕОЛОГІЧНА КАРТА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ В ПРАЦЯХ ВІКТОРА ІВАНОВИЧА ГОШКЕВИЧА</i>	232
<i>Юлія БУРГАЗ. ВІЛЬЯМ ГЛАДСТОН – ЛІДЕР ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ВІКТОРІАНСЬКОЇ ДОБИ</i>	235
<i>Каріна ВАТУЛЬОВА. СІМЕЙНО-ПОБУТОВІ ТРАДИЦІЇ МІЩАН В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ХVІІІ – ХІХ СТОЛІТТІ</i>	238
<i>Владислава ЗАДОРОВИЧА. ВІЦЕ-АДМІРАЛ НАХІМОВ В ІСТОРІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ</i>	243
<i>Юлія ЗАЙЦЕВА. ІСТОРІОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ М.С.ГРУШЕВСЬКОГО У ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЇ</i>	246
<i>Ольга ЗІНЧЕНКО. РОЗВИТОК ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст. : ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ</i>	248
<i>Інна ІВАНОВА. АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Д.І. БАГАЛІЯ</i>	251
<i>Інна ІВАНОВА. РОЛЬ Д.І. БАГАЛІЯ У ФОРМУВАННІ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ</i>	253

<i>Віта ЛАНОВЕНКО.</i> ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОГО ТА ПІЗНЬОГО ПЕРІОДІВ ЕПОХИ БРОНЗИ НА МЕЖІ СТЕПУ І ЛІСОСТЕПУ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я (XXIII – XII СТ. ДО Н.Е.)	256
<i>Таміла ОХРИМЕНКО.</i> ПРОПАГАНДА ІДЕЙ СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НАПЕРЕДОДНІ АКТУ ЗЛУКИ.....	260
<i>Михайло ПОЛИЩУК.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА РИМСЬКОГО ЛЕГІОНУ ПЕРІОДУ РЕСПУБЛІКИ (IV-I ст. до н.е.).....	263
<i>Юлія СЕВАСТЯНЕНКО.</i> З ІСТОРІЇ СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО МОНАСТИРЯ XVII – XX СТ.	267
<i>Олена СЕРГІЄНКО.</i> СТАЛІНСЬКИЙ НАКАЗ № 270 І ЙОГО ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШУ ДОЛЮ ЗАХИСНИКІВ ЗЕЛЕНОЇ БРАМИ	271
<i>Ольга СКОРОХОД.</i> КЛАСИЧНЕ ЄВРАЗІЙСТВО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ.....	274
<i>Ольга УДОВИЧЕНКО.</i> ТВОРЧІСТЬ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО	277
<i>Анатолій ШАНОВСЬКИЙ.</i> МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У КОЛІ НАУКОВИХ ПОШУКІВ ПРЕДСТАВНИКА ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ ШКОЛИ «АННАЛІВ» ЖАКА ЛЕ ГОФФА.....	280
<i>Інна ШЕВЧЕНКО.</i> ПЕРША ТУРЕЦЬКА КОНСТИТУЦІЯ 1876 Р.....	283
<i>Катерина ШКОРИНА.</i> ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ	286

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

<i>Анна БОРОДАВКІНА.</i> СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ СТУДЕНТІВ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ЇХ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ІРРАЦІОНАЛЬНИХ РІВНЯНЬ).....	288
<i>Олена ДУШКЕВИЧ.</i> ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ.....	293
<i>Ірина КРАВЧЕНКО.</i> КОНСТРУКТИВНІ ЗАДАЧІ В ГЕОМЕТРІЇ	297
<i>Анна КОРЖЕВСЬКА.</i> ЧИСЛО π ТА ІЗОТРОПНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОРОЖНЬОГО ПРОСТОРУ	302
<i>Олександр МИСЛИЦЬКИЙ.</i> ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ФІЗИКИ В ГУМАНІТАРНИХ КЛАСАХ.....	304
<i>Альона ПЕТРЕНКО.</i> ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ У СТАРШІЙ ШКОЛІ	307
<i>Євген ПРИБЛУДА.</i> ТЕОРІЯ ЯДЕРНИХ СИЛ У ПРАЦЯХ Х. ЮКАВИ, Л. ЛАНДАУ ТА І. ТАММА.....	311
<i>Олександра ТИЩЕНКО.</i> ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ	313

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 26.03.2013. Формат 60×90/16. Папір газет. Друк різнограф.
Ум. др. арк. 38,7. Тираж 100. Зам. № 7161_1.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1
Тел.: (0522) 24-59-84.
Факс.: (0522) 24-85-44.
E-Mail: mails@kspu.kr.ua